

ISSN 1563-0226
Индекс 75867; 25867

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Шығыстану сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия востоковедения

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

KazNU BULLETIN

Oriental series

№2(77)

Алматы
«Қазақ университеті»
2016

ХАБАРШЫ

ШЫҒЫСТАНУ СЕРИЯСЫ № 2(77)

ISSN 1563-0226
Индекс 75867; 25867

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Куәлік №956-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Көптілеуова Д.Т., филол.ғ.к., доцент
(Қазақстан)

Телефон: +77075005595

E-mail: dina0028@mail.ru

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Жұбатова Б.Н.,

филол. ғ.д. – ғылыми редактор,
(тел.: 8-727-2438335) (Қазақстан)

Надирова Г.Е.,

филол.ғ.д., проф. – ғылыми редактордың
орынбасары (Қазақстан)

Алдабек Н.А.,

т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Ким Г.Н.,

т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Авакова Р.А.,

филол. ғ.д., профессор (Қазақстан)

Балақаева Л.Т.,

т.ғ.д., доцент (Қазақстан)

Ақтаулова Б.Ж.,

т.ғ.к. (Қазақстан)

Ким Ф.Г.,

ИНХА университетінің профессоры
(Оңтүстік Корея)

Ауэзова З.М.,

Амстердам университетінің профессоры
(Голландия)

Арслан М.,

Ыстанбұл университетінің профессоры (Түркия)

КАЗАК
УНИВЕРСИТЕТИ
Б А С П А У Й І

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гүлмира Шаккозова

Телефон: +77017242911

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гүлмира Бекбердиева, Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген:

Айша Калиева

Жазылу мен таратуды үйлестіруші

Мәлдір Өміртайқызы

Телефон: +7(727)377-34-11

E-mail: Moldir.Omirtaikyzy@kaznu.kz

ИБ №

Басуға 11.03.2016 жылы қол қойылды.

Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 17,0 б.т. Офсетті қағаз.

Сандық басылыс. Тапсырыс №. Таралымы 500 дана.

Бағасы келісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2016

1-бөлім
ТАРИХ

Раздел 1
ИСТОРИЯ

Section 1
HISTORY

Абдыхалыков К.С.,
Есенбаев Д.Б.

**Британский взгляд на идею
евразийской интеграции**

В данной статье рассматривается современная британская историография процессов евразийской интеграции. Цель научной работы – раскрыть основную сущность взгляда британских ученых о современных процессах интеграции на Евразийском пространстве. В процессе исследования были определены два основных мнения британских ученых: первая группа экспертов дает положительную оценку зарождению и развитию евразийской интеграции и позитивно смотрит на идею интеграции на постсоветском пространстве; вторая группа экспертов критически оценивает эффективность, потенциал и дальнейшие возможности интеграционных процессов на евразийском пространстве.

Ключевые слова: интеграция, евразийская интеграция, Евразийский экономический союз, наднациональные и национальные уровни.

Abdykhalykov K.,
Yessenbayev D.

**British perspective on the idea of
eurasian integration**

This article discusses the contemporary British historiography of the Eurasian integration processes. The objective of this research work is to reveal the essential nature of the opinion of the British experts of modern integration processes in the Eurasian area. In the research process was identified two general views of British scholars: first expert group gives a positive assessment of the emergence and development of Eurasian integration and positive about the idea of integration on post-soviet area; second expert group critically assesses the effectiveness, potential and future opportunities of integration processes in the Eurasian area.

Key words: integration, Eurasian integration, Eurasian economic union, supranational and national levels.

Абдыхалыков К.С.,
Есенбаев Д.Б.

**Еуразиялық интеграция
идеясына британдық көзқарас**

Мақалада еуразиялық интеграциялық үдерістердің қазіргі заманғы британдық тарихнамасы айқындалады. Зерттеу жұмысының мақсаты – Еуразиялық кеңістіктегі интеграциялық үдерістер туралы британдық ғалымдардың көзқарасының мән-мағынасын анықтау болып келеді. Зерттеу барысында британдық ғалымдардың екі түрлі көзқарастары анықталды: сарапшылардың бірінші тобы еуразиялық интеграцияның қалыптасуы мен дамуына оң баға береді және пост-кеңестік кеңістіктегі интеграция идеясына жағымды түрде қарайды; сарапшылардың екінші тобы еуразиялық кеңістіктегі интеграциялық үдерістердің тиімділігіне, әулетіне және одан арғы мүмкіндіктерінің дамуына сыни жағынан баға береді.

Түйін сөздер: интеграция, еуразиялық интеграциясы, Еуразиялық экономикалық одағы, ұлттықтан жоғары және ұлттық деңгейі.

**БРИТАНСКИЙ ВЗГЛЯД
НА ИДЕЮ
ЕВРАЗИЙСКОЙ
ИНТЕГРАЦИИ**

«Интеграция на евразийском пространстве отвечает духу времени» – примерно такое мнение сложилось у большинства современных армянских, белорусских, казахстанских, кыргызстанских и российских экспертов. В среднем более 80% населения Армении, Беларуси, Казахстана, Кыргызстана и России заявляют о позитивном характере евразийской интеграции, которая значительно расширила свои рамки за счет создания Евразийского экономического союза и дальнейшего углубления интеграционных процессов на постсоветском пространстве.

Однако большинство зарубежных авторов настроены скептически по отношению ко многим начинаниям и процессам, которые имели быть место на территории бывшего Советского Союза. Это понятно, десятилетиями западных экспертов учили, что все, что исходит с Востока – это нехорошие тенденции, и они должны подвергаться обязательной критике. С развалом СССР в западной школе советологии в виду ее трансформации на отдельных исследователей России, Украины, Кавказа и Центральной Азии произошли изменения в восприятие многих тенденций. Тем не менее, общий стержень критичности в суждениях по тому или иному вопросу, касающемуся тематики России и ее политики в ближнем для нее зарубежье, то есть по отношению к бывшим советским республикам остался неизменным для многих британских исследователей.

Евразийская интеграция является отдельной темой, которой посвящен ряд исследований британских ученых. Данная тематика находится в ареале исследований России и стран СНГ. Надо отметить, что до последнего времени тема интеграции в контексте развития евразийской идеи особенно сильно не была избалована вниманием британских или американских исследователей. Тем не менее, в виду геополитических и геоэкономических изменений на постсоветском пространстве, а также изменения самого восприятия национальными элитами значения евразийской интеграции ряд западных исследователей начал пристальнее смотреть на дальнейшее развитие данных процессов. Надо отметить, что значительному усилению внимания западных авторов дали толчок такие процессы, как соглашение о создании Таможенного союза ЕврАзЭС, алматинская встреча президентов Беларуси, Казахстана и России от 19 декабря 2009

года и заявления трех президентов от 18 ноября 2011 года о создании Евразийской экономической комиссии и дальнейшего углубления экономической интеграции. Именно 18 ноября 2011 года на высшем уровне была принята Декларация о евразийской экономической интеграции, то есть впервые появилось документально завершенное понятие «евразийская интеграция». Ввиду этого именно с момента подписания данной декларации в западной историографии началось и все еще происходит полное переосмысление прежних установок по исследованиям России и Центральной Азии, теперь тема евразийской интеграции как нового вектора внешней политики Армении, Беларуси, Казахстана, Кыргызстана и России заняла свое достойное место в общем понимании современных внешнеполитических процессов, глобальных и региональных инициатив стран СНГ.

Однако уместно будет отметить тот факт, что политика, общий содержательный контент, цели и задачи евразийской интеграции на современном этапе не вызывают особого восторга у большинства западных исследователей, так как они считают процессы интеграции только орудием российской политики по расширению своего бывшего влияния на соответствующие страны и регионы. Такого мнения, которое отмечает факт реальных интересов Армении, Беларуси, Казахстана и Кыргызстана, а также самой России, придерживается большинство современных западных исследователей.

В нашей работе мы хотели бы осветить мнения ряда британских исследователей, так как основной базой западных исследований евразийства как феномена и евразийской идеи как таковой являются британские научные академические круги и эксперты ведущих «мозговых центров».

Ведущим британским «мозговым центром» по исследованиям политических и экономических процессов на постсоветском пространстве является Королевский институт международных отношений, который расположен в Чэтхэм хаус в Лондоне. Среди экспертов данного института есть полярные суждения о роли евразийской идеи и интеграции на постсоветском пространстве. Ряд ученых во главе с руководителем Российской и Евразийской Программы доктором Джеймсом Никси утверждают, что реализация евразийской идеи в рамках новых интеграционных институтов – это целиком и полностью российский проект, который имеет в своей основе политические и экономические интересы Рос-

сии на геополитическом пространстве бывшего СССР. По их утверждениям, это просто еще один инструмент распространения российского влияния на постсоветской территории. Таким образом, согласно мнению Дж. Никси, нынешний Евразийский Экономический Союз выгоден только России, так как Россия политически и экономически обладает большим потенциалом, чем остальные участники интеграции [3]. Однако стоит не согласиться с этим мнением, так как простой анализ тех инициатив Беларуси и Казахстана, которые за последние 5-6 лет имели место в рамках Таможенного Союза ЕврАзЭС, единого евразийского экономического пространства и ЕАЭС, а также мониторинг принятых документов и их контента в рамках развития евразийской экономической интеграции говорит совсем о другой реальности.

Известный эксперт данного института, а также профессор Миддлсекского Университета Грегори Андрюш, который долгие годы занимался социальными исследованиями Советского Союза и России и который был основателем первого британского центра по исследованиям независимого Казахстана, утверждает, что «Евразия» является концепцией, которая определяется как объективными, так и субъективными условиями. В первом случае речь идет о континенте, состоящем из Европы и Азии, между которыми нет никаких геологических границ. Несмотря на Урал, который уже давно неофициально считается разделительной линией между Европой и Азией – как в выражении «Европа до Урала» – они не образуют естественное разделение между землей как таковой. Исходя из географических представлений, Евразия состоит из 93 независимых стран, в числе которых 48 стран Европы, 17 стран Ближнего Востока, 27 стран Азии (включая Индонезию, Малайзию, Японию, Филиппины, Тайвань) и одну новую страну, теперь часто ассоциирующуюся с Океанией – Восточный Тимор. Таким образом, почти половина из 196 независимых стран в мире находится в Евразии. По словам Г. Андрюша, политологи не подразумевают это как Евразия, однако, геологи и географы считают это широким объективным определением данного континента [2].

В отличие от такого описания территории под названием «Евразия», по словам Г. Андрюша, есть множество других определений этого пространства. Два десятилетия после распада Советского Союза стали свидетелями смены парадигмы с точки зрения одного конкретного многогранного дискурса, а именно описательно-

го термина для обозначения географического пространства на другую. Здесь Г. Андриюш имел в виду то, что мы употребляем прямой переход с понятия «постсоветское пространство» в «евразийское пространство». Раньше «советский» часто использовался как синоним «русскому», любая ссылка на «Советскую Россию» может быть истолкована как относящееся к «Советскому Союзу». Со слов профессора Андриюша, «русификация» была рациональным процессом в условиях советской парадигмы, к примеру, «русскоязычные», «франкоязычные», «англоязычные»: то есть язык как часть имперского проекта, к лучшему или худшему его варианту [2].

Профессор Г. Андриюш считает, что проблема в том, что нет общего мнения о том, что является частью этой новой парадигмы Евразия. Значение «советский» четко определяется как географическое и культурное пространство, но частично оно также рассматривается за счет исторического разнообразия культур и языков данного пространства. Изучение различных культур Евразии - а не советской культуры и русского языка и литературы, будет зависеть от того, есть ли источники финансирования академической институциональной инфраструктуры внутри и за пределами Евразии, и это будет зависеть от того, как изучение этих культур считается быть существенным в сопутствующем изучении политических и социально-экономических формаций Евразии. Для этого там должен быть консенсус в отношении практической значимости влияния знаний национальных культур на формирование внешней политики и бизнеса, а также для торгово-экономических целей. Конечно, просто разговоры о евразийской идее сами по себе не будут достаточными для концепции, чтобы она стала реальностью. Таким образом, Г. Андриюш подводит к тому, что определяющим фактором в евразийской интеграции для ее трансформации от идеи к действию будет наличие политической воли национальных государств, которые населяют это географическое пространство, решать наиболее существенные вопросы, которые исходят из экономических интересов и потребностей самих государств. С точки зрения обеспечения межгосударственной безопасности должна произойти ковка институциональных связей в рамках евразийской идеи, которые дадут импульс интеграционным процессам к дальнейшему развитию.

Профессор Г. Андриюш считает, что «сравнения между Европейским Союзом и Евразийским может стать очень полезным в эвристических

целях. То есть для некоторых государств-членов ЕС это дальновидный проект: хотя его институты полны недостатков, они могут быть преодолены, и ковка в более тесный политический союз является хорошей идеей. Другие правительства видят ЕС в качестве практического проекта, который служит полезной цели. Однако если мы говорим об ЕС, то важно помнить первые шаги: во-первых, ЕС были образованы в 1950 г. с созданием Европейского объединения угля и стали; во-вторых, Римский договор был подписан в 1957 году. (Парадоксально, но, это был У. Черчилль, который в 1946 году призвал к созданию «своего рода Соединенных Штатов Европы»); в-третьих, самое важно то, что мир, безопасность и экономическое процветание в Европе стали складываться после франко-прусской войны 1870 года! Дело в том, что Европейский Союз имеет очень длительную историю – даже если мы наметим своего рода его основание с 1950 года – и до сих пор это все равно достаточно долгий период». Проф. Г. Андриюш, приводя эти факты, имеет в виду то, что Евразийскому экономическому союзу для того, чтобы стать долгосрочной геополитической и геоэкономической перспективой надо еще пройти долгий путь, и не стоит давать преждевременные оценки евразийской интеграции по итогам каких-то 5-6 лет ее развития [2].

Надо отдать должное, что Г. Андриюш в отличие от Дж. Никси и некоторых других британских ученых более осторожен в своих оценках, и подходит менее критично к роли евразийства и содержанию евразийской идеи. Помимо утверждения о бесспорной роли России в развитии евразийства, он пытается показать и степень влияния инициатив Беларуси и Казахстана в рамках их деятельности в Таможенном Союзе ЕвразЭС.

Еще один британский исследователь профессор Сиддхарт Саксена, который является руководителем Центра о Казахстане и Центральной Азии в Кембриджском университете, и исследует вопросы, связанные с деятельностью Таможенного союза, ЕЭП и ЕАЭС, имеет немного полярное мнение, он полагает, что участие стран в Таможенном Союзе и в Едином экономическом пространстве явилось приоритетным для них направлением, то есть участие Беларуси, Казахстана и России в евразийской интеграции еще до создания ЕАЭС дало им экономические, политические и социальные преимущества, такая форма сотрудничества была выгодна Казахстану. По мнению проф. Сиддхарт Саксены, развитие интеграционных процессов

выгодно всем государствам-участникам и их ближайшим соседям и торговым партнерам, в частности для самого Казахстана, и для оказания помощи в развитии регионов РК [4].

С. Саксена говорит об определенных региональных аспектах создания и функционирования ЕАЭС. Данные аспекты влияют на развитие государств-участников. Это: «во-первых, изменение торговых коридоров которое создает новые пути в регионах и вызывает возможности экономического роста; во-вторых, необходимость для местных производителей развивать свои производственные мощности и придавать своим поставкам динамики регионального и глобального роста; в-третьих, новое влияние на сопредельные регионы в разных странах создает интересные возможности для более тесной интеграции» [4].

Достаточно интересна и злободневна точка зрения другого британского исследователя профессора Ширин Акинер, которая долгое время занимается вопросами изучения национальной истории и внешней политики ряда стран центрально-азиатского региона. Она выделяет 4 положения, которые, как она считает, характеризуют современные интеграционные инициативы на евразийском пространстве и влияют на позиции Казахстана по отношению к созданному Евразийскому экономическому союзу:

1. Очень важно выяснить, действительно ли имеется в виду «интеграция» или «сотрудничество». Эти термины часто путают и используют как синонимы, но они на самом деле очень разные понятия. Сотрудничество почти всегда хорошая идея, но «интеграция» является более сложным и не всегда уместно применяемым процессом, простой пример ЕС и тех проблем, которые там возникли, нам должен о многом говорить.

2. С учетом приведенных выше комментариев можно задать следующие вопросы: что такое конституционные рамки интеграции? Какая интеграция, полная юридическая, финансовая, налоговая или политическая? Какова будет роль национального суверенитета? Будет ли у национальных правительств определенная роль в таком «интегрированном» союзе? Если такие вопросы, как эти, не будут уточнены в самом начале, то Евразийский союз может «зайти на минное поле», в котором непредвиденные проблемы и противоречия будут постоянно возникать.

3. Какие страны будут включены в интеграцию Казахстана и государств Центральной

Азии, или только Казахстана и России? По мнению Ш. Акинер, оба формата имеют проблемы, но хотя некоторые ограниченные формы интеграции с Россией (и возможно, с Беларусью) могут работать, однако интеграция в южном направлении в виду современной ситуации для Казахстана практически не сулит ничего выгодного, так как Узбекистан и Туркменистан, скорее всего, не будут участвовать в данном формате интеграции.

4. Если Казахстан в процессе интеграции увидит себя в качестве «регионального поставщика», то он должен тщательно взвесить все за и против того, что он может для себя выгадать с дальнейшего развития экономической интеграции с Россией и другими партнерами [1].

Исходя из вышеупомянутого, можно констатировать, что главный посыл профессора Ш. Акинер для Казахстана – это уточнить свои полномочия в рамках интеграционного процесса, так чтобы общая суть и политика создаваемого интеграционного объединения не противоречила устоям национального суверенитета.

Как мы видим, ряд британских ученых достаточно критически оценивает потенциал и возможности евразийской интеграции, или, как правильнее выразиться, они сомневаются, что евразийскую идею можно будет реализовать в практическом ключе в действенное интеграционное объединение. Однако, как мы выявили из вышесказанного, не все британские ученые разделяют точку зрения определенных исследовательских кругов о «субъективности» евразийского союза, иными словами не все эксперты считают евразийскую интеграцию определенным инструментом российского давления и влияния на постсоветском пространстве. Так как современные реалии таковы, что в пору говорить об определенном влиянии в рамках ЕАЭС того же Казахстана и Беларуси, что мы можем наблюдать исходя из широко освещаемых в прессе интеграционных инициатив экономического толка, которые данные республики принимают на наднациональном и национальном уровнях, при этом ни в коей мере не опасаясь за свой национальный суверенитет.

Главное беспокойство зарубежных западных исследователей заключается в том факте, что они думают, что с углублением евразийской экономической интеграции национальные суверенитеты таких государств-участников, как Армения, Беларусь, Казахстан и Кыргызстан, будут в какой-то мере ущемлены. Еще одно беспокойство западных экспертов заключается в том, что

они сомневаются в том, что евразийская идея сможет трансформироваться в действительное интеграционное объединение.

Таким образом, изучение точки зрения британских исследователей на изменяющиеся геополитические и геоэкономические тенденции, происходящие в современных международ-

ных отношениях на постсоветском пространстве, становится достаточно актуальным в виду того, что британские исследовательские круги значительно усилили свое внимание к тем процессам, которые происходят в рамках реализации евразийской идеи и развивающейся экономической интеграции.

Литература

- 1 Акинер Ширин, профессор, PhD, Университет Лондона, член Кембриджского Форума Центрально азиатских исследований (Великобритания), интервью от 16.05.2015.
- 2 Андрюш Грегори, профессор, PhD, Миддлсекский Университет, член Королевского института международных отношений, (Великобритания), интервью от 29.01.2014.
- 3 Никси Джеймс, PhD, руководитель Российской и Евразийской Программы Королевского института международных отношений (Великобритания), интервью от 24.01.2013.
- 4 Саксена Сиддхарт, профессор, PhD, Университет Кембридж, председатель Кембриджского Форума Центрально азиатских исследований (Великобритания), интервью от 30.01.2015.

References

- 1 Akiner Shirin, professor, PhD, Universitet Londona, chlen Kembridzhskogo Foruma Central'no aziatskih issledovanij (Velikobritaniya), interv'ju ot 16.05.2015.
- 2 Andrijush Gregori, professor, PhD, Middlsekskij Universitet, chlen Korolevskogo instituta mezhdunarodnyh otnoshenij, (Velikobritaniya), interv'ju ot 29.01.2014.
- 3 Niksi Dzhejms, PhD, rukovoditel' Rossijskoj i Evrazijskoj Programmy Korolevskogo instituta mezhdunarodnyh otnoshenij (Velikobritaniya), interv'ju ot 24.01.2013.
- 4 Saksena Siddhart, professor, PhD, Universitet Kembridzh, predsedatel' Kembridzhskogo Foruma Central'no aziatskih issledovanij (Velikobritaniya), interv'ju ot 30.01.2015.

Ashinova Zh.Y., Dautbayeva.N.S.

**Japanese identity through the
eyes of Japanese writers
(II half of XX century)**

Japanese national identity have been changed under the influence of other countries. The crises, that have occurred in the country, threatened the traditional identity of the Japanese people. Especially actively started to study identity in the postwar years. At this time, developed classical literature. It became popular to write real and negative aspects of post-war lives of ordinary Japanese people. Many writers of the time such as Kenzaburo Oe, Shintaro Ishihara, Yamakawa Macao, Yukio Mishima, showed in his works psychological changes a person, his experience of the defeat in the war, its goals and assessment of what is happening around. This article describes the most bright works in which you can find reflection of the Japanese after war social life and understanding the identity of Japanese writers.

Key words: Japanese identity, Japanese literature, post-war Japan.

Ашинова Ж.Е., Даутбаева Н.С.

**Жапон жазушылары
көзқарасындағы жапон
бірегейлігі (XX ғасырдың
II жартысы)**

Жапон ұлттық бірегейлігі басқа елдердің ықпалымен талай рет өзгерістерге ұшырап отырған. Елде орын алып отырған дағдарыстар жергілікті халықтың дәстүрлі бірегейлігіне қатер төндіріп отырған кезеңдер де болған. Әсіресе екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі жылдары бірегейлік мәселесі белсенді зерттеле бастады. Сонымен қатар бұл кезеңде классикалық әдебиет тез дамыды. Соғыстан кейінгі қарапайым жапондықтар өмірінің шынайы және жағымсыз жақтарын жазу кеңінен танымал болды. Сондай-ақ Оэ Кэндзабуро, Исихара Синтаро, Ямакава Масао, Мисима Юкио сияқты көптеген жазушылар сол кезеңдегі адамдардың ішкі жан дүниесіндегі психологиялық өзгерістерді, соғыста жеңіліске ұшыраған жан күйзелістері мәселелерін кеңінен көтерген. Бұл мақалада Жапонияның сол кезеңде дүниеге келген ең жарқын әдеби туындылары сипатталып, олардағы әлеуметтік өмірдің көрінісі және жапон бірегейлігі мәселелері зерттеледі.

Түйін сөздер: жапон бірегейлігі, жапон әдебиеті, соғыстан кейінгі Жапония.

Ашинова Ж.Е., Даутбаева Н.С.

**Японская идентичность
глазами японских писателей
(II половина XX века)**

Японская национальная идентичность не раз подвергалась изменениям под влиянием других стран. Кризисы, происходившие в стране, ставили под угрозу традиционную идентичность коренных жителей. Особенно активно самоидентификация начала изучаться в послевоенные годы. В это время бурно развивалась классическая литература. Популярным стало писать реальные и негативные стороны послевоенной жизни простых японцев. Многие писатели того времени, такие как Оэ Кэндзабуро, Исихара Синтаро, Ямакава Масао, Мисима Юкио, показывали в своих произведениях психологические изменения человека, его переживания о поражении в войне, его цели и оценку происходящего вокруг. В данной статье описываются наиболее яркие произведения, в которых можно найти отражение развития социальной жизни послевоенной Японии и понимание идентичности японскими писателями.

Ключевые слова: японская идентичность, японская литература, послевоенная Япония.

**JAPANESE IDENTITY
THROUGH THE EYES
OF JAPANESE WRITERS
(II HALF OF
XX CENTURY)**

The national identity – one of the components of human identity, associated with their perceived belonging to a particular ethnic group or nation. The national identity is not identical with the concepts of nationality and citizenship, although they can be factors that have a strong influence on it. The interpretation of the identity of a nation is not only attribution itself to certain civilized community, but also the vision of its place in the system of international relations. [1] In this article, the development of the national identity of Japan will be treated through Japan literature. Therefore, we have been carefully analyzed the works of authors of the second half of XX-th century. The leading theme of many authors was dissatisfaction, loss of purpose and humility of defeat. The social stagnation, loose morals found in the works of most writers, including Oe Kenzaburo, Shintaro Ishihara, as well as many others – Yamakawa Macao, Yukio Mishima. For example, take the product of the Mishima. «Confessions of a Mask», where the autobiographical hero whose teenage years comes at a time of war, shows a range of adverse reactions to the war». And here in front of our eyes appeared the consequences of yesterday's bombing. Pedestrian bridge over the railway tracks were all made to stretchers with the wounded. <...> I felt like a fire erupted in my soul. This exhibition misfortunes gave me the courage to make yourself strong. I felt the lift, the excitement that cause revolutions «[2.27]. This reaction has been repeatedly featured in many works of the twentieth century. «During the war years it became fashionable ecstasy death on the battlefield, and I sympathized with this craze with all my heart. If I was lucky enough to fall «hero's death», so little befitting my humble person, I would lay in the grave itself and gleefully laughing at fooled Life. However, if you heard the sirens roar, I quickly rushed to the shelter of all «[2.32]. Pay special attention to the last words. The hero does not spare himself and others, he openly describes the very real and dire events of the war. For example, he describes poignantly state campaign: «Since the beginning of the war in the country, a wave of sanctimonious stoicism. I reached it, and the walls of our school. What we were looking forward to the day when we come to high school students, and finally obtain the right to wear long hair! But, these hopes were not realized. Gone and liberties with bright socks. More lessons allotted for military training; every day there were another innovation,

one more absurd than the other «[2.34]. Maverick, not perceiving themselves as part of the state (for the Japanese, known for their «collectivist» spirit, especially due harsh propaganda efforts during the war, quite unexpectedly), he drags to death, but not eager to go to war and defend Japan. After receiving the summons, he passes a medical examination in the countryside, where, in comparison with healthy peasants, frail Tokyo person certainly look unhealthy, gives a cold as tuberculosis and successfully «decimated» by the army (the episode, by the way, autobiographical): «Coming out of the gate part, I sprinted ran down the hill, to the piedmont village. It was a windy winter day. As the plant at the time of the alarm, the legs carried me quickly away from danger – no matter where, if only out of death ... «[2.39]. The attitude to the war and the defeat of the coming general contains a whole range of conflicting emotions – escapism, apathy, replacement: «For breakfast also talked about the air raid – the first for the current month. As the siren was provisional, everyone was optimistic, decided that nothing terrible has happened. Yes, even if somewhere and bombed – I was quite touched. Even in the absence of my parents' house burns down with the whole family in the bargain, what do I care? I was not some special fanatic. So thoroughly were analyzed works of writers of the second half of XX-th century. all of us at that time considerably weakened the power of imagination, for every day it could be something like that, how would not have guessed and the most sophisticated fantasy. Where it was easier to imagine the death of relatives, than to imagine that the Ginza showcases newly filled rows of bottles with foreign labels, and the evening sky reflections shine neon signs «[2.42]. However, the main motive is becoming solipsistic self-removal, escapism [3]. These excerpts were taken as an example, since this attitude was present not only the main character, but also the rest of the population.

Second, after the “Confessions” main “bestseller” Mishima “Golden Temple” (1956) also shows the reaction of ordinary people to fight and defeat it. Mizoguchi, the protagonist of “Temple”, concentrating on their tragic relationship with overwhelming beauty (he dreams to burn from the bombing of a fire to the Golden Temple, the captives and feeding it to their embodiment of absolute beauty, so as to get rid of the dictates of beauty and in death, to approach it), passing focuses and historical metamorphosis, becoming the backdrop for his personal existential agonizing. The main thing was, of course, “ending the war” – so this term (“syusen”) the Japanese, both then and now seek to maximize

displace more historically correct token “lost the war” (“haysen”) [4]: “The war is over. Listening to the shop floor, as a read out on the radio imperial decree on cessation of hostilities, I thought only of the Golden Temple. <...> In Tokyo, after hearing about the end of the war, a crowd of people with tears rushed to the imperial palace <...>. The temple was far superior military collapse and the nation's tragedy. <...> The defeat in the war meant for me to dive into the depths of despair – for one reason only. I still see as a reality unbearably bright sun August 15 and forty-five. They say the day collapsed all values; for me, on the contrary, it has revived an eternity, cheered for life and established in their rights. Eternity told me that the Golden Temple will always exist “[5.33]. Familiar already “Confession” escapism and almost deliberate indifference to the outside world in this novel, Mishima seemed amplified. As for the relationship to the emperor, the heir to the goddess Amaterasu, then there are obvious traces of Shinto – not archaic, but alive and relevant for the majority of the Japanese middle of the last century. So, on the day when the Emperor had read the decree on the end of the war (the event itself out of the ordinary, because the emperor is traditionally communicated with citizens through written decrees and live contact with him almost completely excluded from the Japanese life – his voice heard forbidden , from the look on it could cause blindness, and even personal doctor touched the monarch in the gloves of the body). [6] Mizoguchi with friends before going to bed, “prays for the health of the emperor and for the repose of those killed in the war,” and their abbot for another class chooses a koan the interpretation, speaking of the need to “unlimited self-denial” as “true path Bodhisattva.”

It appears in the “Temple” and the theme that within a decade will be fundamental for Mishima, namely the theme of entropy, decay of morals, depravity of the (opposed to the glorious bygone days when the emperor's face has not “clouded clouds” [5.36]). The defeat in the war, after the war, imposed on American Constitution and, most importantly, the emperor renunciation of his divine essence (that is, the main outcome of the war and the “discovery” of Japan) led by Mishima, to the fact that the ancient spirit of the traditional Japan was betrayed reigned times expansions and debauchery. No, to the ideological justification of the Mishima will come later as soon as it fixes “atmospheric phenomena”: “I did not depart from Tsurukava and asked if he understood that our country is entering a new era and is even impossible to imagine what we are waiting for change. I am reminded of a story that all discussed

in the school on the third day after the end of the war an officer, director of the factory, where we worked before, drove to his home a truck finished products, bluntly stating that he was going to sell on the black market. That's what I see before me this bold and cruel, with piercing gaze man goes straight course in the world of vice "[5.45].

Other authors also wrote about the difficult post-war life, the change of consciousness, although this time is typical for any country defeated in war. Since the mid-50s for the first time and there is rapidly gaining momentum works with elements of violence, which shows a strong lone hero or scored, a helpless young man. However, in both cases the characters are thrown out from society, separated from it, unnecessary social elements, which is inherent loneliness, fear of the outside world, internal helplessness. Already in the very first story writer is a so-called situation of "prison" or "solitary confinement", such a psychological state of a person when he is not able to take action (individual or collective) and cannot get out of the psychological impasse. This condition – is conclusion themselves, alienation, "deprivation of liberty". Existential boredom, lack of hope for the future (in the spirit of Camus) heroes writer Kenzaburo Oe materialized in asocial rebellion, the beginnings of which we find in the early stories of the writer. [6]

In 50-60-ies in Japan began to dominate new concepts and phenomena of social life – the modernization, industrialization, rapid economic growth, the theory of mass society, post-industrial society. As a result – the desire of the individual to escape from reality, a split personality and the loss of his "I". In Japan, it is now becoming known Oe Kenzaburo the same, and such writers as the Kaiko Ken, Abe Kobo. Ishikawa Tatsudzo. About them we can say that while these writers shared the views of the new radicalism of American writers and partially or completely torn from the "artistic" tradition of Japanese classics. Kobe Abe wrote the novels "Woman in the Dunes", "Burnt Card", "Man-box", etc.; Kaiko Ken story "Panic", "Giants and Toys", "Summer Darkness" (listed product refer to the end of 50th -.. Early 70- ies) dedicates the theme of human alienation from society and the loss of identity problem.

Roman Oe "late youth" was published in 1961 m. The novel's hero falls in Tokyo and loses its true essence. Why is this happening to the hero of the novel, is why in the end, he mentally and physically degraded? Actually this is not only one main character and with millions of young Japanese immediately after the Second World War. In the preface to the Russian edition of the novel A. Majewski wrote

that "the generation that Oe calls the" latecomers "correctly be described as" deceived "...". Others literary, drawing parallels with the youth of the West at that time, according to the Japanese youth "lost." As a result, the youth of that time can be called a "deceived" and "late", and "lost". Hero "was late youth", as well as the Stranger (Camus novel "The Outsider"), cleaved and dismembered inside and but to society. This explains his endless throwing from one people to another: Sawada politics, left-extremists. lover, a friend, a Korean [7].

Rapidly evolving technological advances have led to the depersonalization of millions of Japanese to their concentration in large industrial centers. Isolation from their homes and living in Tokyo painful effect on the psychological state of its inhabitants. With the hero of Oe bird (novel "Personal experience") is all that happens. The same dissolution man in the big city of Tokyo giant leads to the phenomenon of "loss of cultural identity."

The story "Sakurajima" Haruo Umedzaki, which belongs to the first post-war generation of writers, art disillusioned and skeptical officer of the Navy, serving in the base located on the volcanic island of Sakurajima, close to Kagoshima, the southern tip of Kyushu island. Roman Osamu Dadze "Setting Sun" tells the story of a soldier returning from Manchukuo. Shohei Ooka was awarded the "Fire on the plain" Yomiuri Literary Award for his novel: on the Japanese-deserter who goes mad in the Philippine jungle. Yukio Mishima – also eminent post-war writer, well-known for his nihilistic manner of writing and committed suicide (seppuku). Mitsuaki Inoue in the 1980s wrote about the problems of the nuclear age, while Shusaku. Endo, a prominent representative of the "new third" portrayed the dilemma of religious Catholics in feudal Japan, kakure-kirisitan, as a basis for decisions spiritual problems. Yasushi Inoue also turned to the past, skillfully depicting people's lives in the historical novels of Inner Asia and ancient Japan. He received significant recognition Kobo Abe, belonged to the second post-war generation of writers, with his most famous work – Woman in the Dunes 1960. Ėsikiti Furuya (refers to the «generation of introverts») wrote the psychodrama of the difficulties of urban residents who are forced to deal with the minutiae of everyday life. In 1988, the award was named Naoki Sandzyugo Shizuka Todo for «matures Summer» – a story about the psychology of the modern woman.

All of these writers – whatever the product for analysis, we do not have, no doubt, encounter complex, intertwined and confused conglomerate of ideas, concepts, beliefs, which they took, learn-

ing from the West, China, and at the same time, not looking up from his Japanese roots. This Buddhism came to Japan, the first ever in China, and Confucianism, but the ethical standards which are largely Japanese life is arranged, and Christianity, which never managed to overcome in the XVII century, and Marxism, whose influence has been dominant for many years in Pasha Century [8].

Note that since the 80s writers didn't write about extremism and fears beset Japanese. Also, the problem of the loss of his "I" is increasingly coming from the pages of literature in society. When life in Japan, after the horror of the post-war years has been on the right path of development and the general state

of the country began to stabilize, the whole Japanese culture and identity look as in the West. The period of prosperity of the economy and raising the legs on all of Japanese society. This was a transition period and preparing the ground for refusal of "negative uniqueness" in favor of "positive uniqueness", which lasted more than 20 years from the mid 1960s to the early 1980s and eventually gave rise to the mass (positive) nihondzinron. Economic well-being and political stability, caused a new wave of demand for "culture and identity" in Japanese society, and the response to this demand of steel various positive options nihondzinron asserting the uniqueness and superiority of the Japanese socio-economic model.

References

- 1 Mel'vil' A.Yu. Politicheskiy atlas sovremennosti. Opyt mnogomernogo statisticheskogo analiza politicheskikh sistem sovremennykh gosudarstv. – M.: MGIMO—Universitet, 2007
- 2 Yukio Misima. Elektronnaya kniga Ispoved' Maski na sayte <http://loveread.ec>. – Eksmo, 2009. – 47 s.
- 3 Grigor'yev M.Yu. Problema poteri identichnosti v poslevoennoy yaponskoy literature // «Filologiya»// INION RAN. – 1996. – № 9.
- 4 Chantsev A. Povорот naborot v poslevoennoy Yaponii: Yu. Misima o voyne i mire // Novyy mir. – 2010. – 2.
- 5 Misima Yu. Zolotoy Khram / Per. s yap. G. Chkhartishvili. – SPb., «Severo-Zapad», 1993. – 97 s.
- 6 Gudkov L. Negativnaya identichnost'. – M.: «Novoe literaturnoe obozrenie», «VTsIOM-A», 2004. – S. 9–10.
- 7 Aleksandr Bukh. Yaponiya: natsional'naya identichnost' i vneshnyaya politika: Rossiya kak Drugoe Yaponii. // Novoe literaturnoe obozrenie. – 2014.
- 8 Gregor'yev M.Yu. Molodoe pokolenie v poslevoennoy yaponskoy literature // <http://cheloveknauka.com/molodoe-pokolenie-v-poslevoennoy-yaponskoy-literature>

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Балакаева А.Т.
**Из истории российско-
японских отношений**

Данная статья посвящена особенностям российско-японских отношений в XVII-XIX вв. Раскрывается политика России по освоению берегов Тихого океана, в частности Сахалина и Курильских островов. Показаны российские экспедиции к берегам Тихого океана. Особое внимание уделено экспедиции под руководством В.М. Головнина, все члены которой были захвачены в плен японцами. Освещены первые контакты русских с японцами, попытки России установить дипломатические отношения с Японией и деятельность И.Д. Касаткина (отец Николай).

Ключевые слова: Россия, Япония, экспедиция, о. Сахалин, Курильские острова, договор, отец Николай.

Balakayeva L.T.
**From the history of
Russian-Japanese relations**

Expands to Russia's policy for the development of the Pacific coast, in particular of Sakhalin and the Kurile Islands. Showing the Russian expedition to the shores of the Pacific Ocean. Particular attention is paid to the expedition led by V.M. Golovnin, all the members of which were captured by the Japanese. Elucidate Russian first contacts with the Japanese, Russia's attempts to establish diplomatic relations with Japan and the activities of I.D.Kasatkin (Nikolai's father).

Key words: Russia, Japan, the expedition, Sakhalin, the Kuril Islands, the contract, Nicholai's father.

Балакаева А.Т.
**Орыс-жапон қарым-
қатынастарының тарихынан**

Берілген мақала 17-19 ғғ. ресей-жапония қарым-қатынастарының ерекшеліктеріне арналған. Ресейдің Тынық мұхит жағалауын, оның ішінде, әсіресе, Сахалин және Курил аралдарын меңгеру саясаты қарастырылған. Тынық мұхиттың жағалауына ұйымдастырылған экспедициялар көрсетілген. Барлық мүшелері жапондықтармен тұтқынға алынған В.М. Головнинның экспедициясына ерекше назар аударылған. И.Д. Касаткинның (Николай-әке) істері, Ресейдің Жапониямен дипломатиялық қарым-қатынастар орнату шаралары, орыстардың жапондармен бірінші қарым-қатынастар орнату әрекеттері баяндалған.

Түйін сөздер: Ресей, Жапония, экспедиция, Сахалин, Курил аралдары, келісім-шарт, Николай әкеісі.

ИЗ ИСТОРИИ РОССИЙСКО- ЯПОНСКИХ ОТНОШЕНИЙ

В течение II пол. XVII в. и до 80-х годов XVIII в. европейские суда, за исключением голландских, появлялись у берегов Японии чрезвычайно редко. Деятельность предпринимателей и торговцев Западной Европы была сосредоточена в основном в Китае, Индонезии и Филиппинах. Из европейских городов только Россия, ее купцы и промышленники проявляли активность, осваивали необжитые районы северной части тихоокеанского бассейна. В конце 30-х годов XVII в. русские вышли на берега Тихого океана, и их суда начали плавать вдоль побережья.

Последнего русского царя и первого всероссийского императора Петра I Алексеевича Романова Великого очень интересовал Восток, который открывал перед Россией перспективы будущего развития. В целях развития внешней торговли Петра I интересовали кратчайшие морские пути от восточных границ Российской империи в Индию и Китай, Америку и Японию. Решению этих проблем были посвящены две экспедиции – Первая (1725-1730 гг.) и Вторая (1733-1745 гг.) Камчатские экспедиции, возглавляемые капитаном I-го ранга Витусом Берингом. В результате были получены новые сведения о стране на Японских островах [1, с. 7].

В японской литературе XIX, и особенно XX в., выдвигалось положение, что выход русских на берега Тихого океана и дальнейшее продвижение их на юг в сторону Японии (Сахалин, Курильские острова) создавало опасность для нее и вызвало уже в XVIII в. враждебное отношение японцев к России.

Впервые русские появляются на Сахалине и на Курильских островах в середине XVII в. К 70-м годам XVIII в. русские фактически вели сношения с жителями всех Курильских островов, вплоть до самых южных, вжимали с них ясак и имели поселения на этих островах, которые не входили в состав японских владений, точно так же, как и Сахалин. Русские более ранние экспедиции к берегам Тихого океана следовали одна за другой. Так, в середине XVII столетия первопроходец Иван Москвитин обследует побережье Охотского моря. Затем следуют походы С. Полякова в 1652 г., О. Кузнецова, П. Бекетова и Ф. Пущина в 1655-1656 гг. к устью Амура которые стали принимать в российское подданство коренных жителей этих земель – нивхов (гиляков). Нивхи заселяли и северную часть Сахалина. Тогда

же появляются и первые сведения о Камчатке. Первым вплотную подошел к ней в 1651 г. М. Стадухин, который в строительстве использовал камчатский лес. Это он сообщил о существовании между реками Анадырь и Ненжина неизведанной территории. Наиболее удачливой из экспедиций по исследованию новой территории стал поход Луки Семенова Мороски Старицына в 1695-1696 гг. Он побывал в северной части Камчатки и дал о ней ценные сведения. В 1700 г. сибирский казак-первопроходец В.В. Атласов с отрядом вольных землепроходцев появляется на Камчатке, основывает там Верне-Камчатский острог и начинает приводить в подданство русскому царю местных жителей, собирая с них дань (ясак). На Камчатке в том же 1700 г. состоялась первая встреча русских с японцами: на берег было выброшено потерпевшее аварию японское судно [1, с.8]. Находившийся на этом судне японец Денбей по распоряжению Петра I был доставлен в Москву. Судьбой японцев пропавших без вести в результате кораблекрушения, японское правительство совершенно не интересовалось. В.В.Атласов в своих записях дал описание земли Камчатки, некоторых Курильских островов и неизвестной в Русском государстве страны Японии.

В 1711-1713 годах экспедиция якутского казака И.В. Козыревского побывала на островах Курильской гряды Шушшу и Парамушир, а также на острове – скале Авось. Козыревским были собраны сведения о подавляющем большинстве Курильских островов, включая Итуруп, Кунашир и Двадцать Второй (позже он назывался Матмай, ныне самый северный японский остров Хаккайдо). На этих островных землях проживали айны. Айны с островов Шушшу и Парамушира, в том числе один уроженец Итурупа были приняты казаком И.П. Козыревским в российское подданство. Отчет И.П. Козыревского явился первым, наиболее полным документированным свидетельством посещения россиянами Курил и описанием их географического положения. В 1721 г. на Курилах побывали с научными целями геодезисты И. Евреинов и Ф. Лузин. Геодезисты составили карту 16 островов гряды и попутно приняли в российское подданство часть жителей шести северных островов. В 1726 г. большая часть жителей четырех северных Курильских островов была принята в подданство России отрядом Д. Павлуцкого. Уже с конца 30-х годов XVIII столетия русские мореходы-промышленники начали регулярно посещать южную часть Курил, прибывая сюда из Охотска,

или с соседней Камчатки. В 1739 и 1741-1742 гг. у берегов острова Сахалин и Курил, острова Матма (Хаккайдо) совершил плавание Мартын Шпанберг, В.Вальтон, А.Шильтинг. В ходе кропотливых исследовательских работ на карту были занесены все Курильские острова [1, с.9, 10].

Российское правительство стало проявлять все большую заинтересованность в отношении земель, расположенных в северной части Тихого океана. Так, в 1729 г. для изучения северного сахалинского побережья и берегов Курильской гряды был послан И. Шестаков на боте «Гавриил». Во второй половине XVIII столетия русские поселения существовали на о. Парамушир, Шушшу, Симушир, Уруп и Итуруп. В 1789 г. русские мореходы составили карту западной части Сахалина.

Что же касается первых официальных посещений острова Карафута (Сахалина) – японской стороной, то впервые государственные люди страны Восходящего Солнца в лице чиновников во главе с Т. Яматути появились в южной части Сахалина только в 1786 г. Попытки исследования островов Южно-Курильской гряды со стороны Японии относятся к значительно более позднему периоду. Японцы в то время появлялись на Курильских островах лишь эпизодически. Известно, что в 1786 г. японский географ и исследователь Магами Такунай первым среди своих соотечественников достиг островов Итуруп и Уруп. В конце XVIII – начале XIX веков высаживаясь на Курильских островах, японцы ломали пограничные знаки (чаще всего деревянные кресты), вытесняли русских поселенцев, применяя угрозы и военную силу) [1, с. 11].

По указу российской императрицы Екатерины II местные жители Курильских островов, принявшие российское подданство, освобождались от уплаты налогов, а представителям российского государства по отношению к местному населению требовалось сохранять дружеское и обходительное отношение. Освоение Курил продолжалось. В 1785-1786 гг. русские проживали и на острове Итуруп. В российское подданство принимают все новые группы жителей Курильской гряды. Вскоре происходит законодательное закрепление этих земель за Россией. Именным указом от 22 декабря 1786 г. императрицы Екатерина II Великой все Курильские острова, Аляска (Русская Америка), Алеутские, Лисьи и некоторые другие острова в северной части Тихого океана были присоединены к Российской империи.

Японцы тоже стремились утвердиться на островах Курильской гряды, прежде всего на

южных, ближайших к Хоккайдо. Богатый рыбой остров Кунашир превращается в базу для набегов на русские поселения на южных островах Курил. Местное айновское население облагается налогами, сбор которых проводился японцами с особой жестокостью, что не раз приводило к столкновению с применением оружия. В 1789 г. на острове Кунашир вспыхнуло восстание айнов и было убито более 70 японцев. Возмущение кунаширских айнов было подавлено с большой жестокостью. Соседские отношения – торговые, дипломатические и государственные – между Россией и Японией складывались крайне трудно, в связи с политикой изоляции проводимой Японией. В конце XVIII в. в связи с изменением международной обстановки на Дальнем Востоке возникла угроза насильственного прекращения изоляции Японии от внешнего мира. Капиталисты Западной Европы и США настойчиво пытались включить страны Дальнего Востока в мировой капиталистический рынок для возможности превращения этих стран в свои колонии.

Россия тем временем продолжала добиваться установления торговых отношений с Японией. В 1792-1793 гг. в Японию было отправлено первое русское посольство во главе с Адамом Лаксманом. Ему удалось установить хорошие отношения не только с княжеством Мацумаэ, куда он прибыл, но и с сегунатом. Японские власти дали разрешение Лаксману на заход русского судна в Нагасаки, чего не могли добиться другие государства до прекращения политики изоляции. Однако царское правительство в то время было занято событиями в Европе и не смогло воспользоваться разрешением до 1804 г. В 1804 г. на Дальний Восток прибыла первая русская кругосветная экспедиция во главе с Крузенштерном. С этой экспедицией прибыл специальный посол в Японию Резанов, являвшийся главой Российско-американской компании, у него имелось разрешение, данное Лаксману японским правительством (Российско-американская компания была создана правительством России в 1799 г. для управления владениями на севере Тихого океана, организации их снабжения и т.д.). Однако переговоры с японскими властями оказались безрезультатными [2, с. 86-87].

25 апреля 1811 г. военный шлюп «Диана» под командованием капитан-лейтенанта В.М. Головнина покинул Петропавловск-Камчатский [3]. Командир «Дианы» приступил к выполнению инструкций морского министра России, адмирала флота И.И. де Траверсе от 17 августа

1810 г. Головнину предписывалось произвести опись Алеутских и Курильских островов, Татарского берега (Приморье) до реки Уды и Шантарских островов.

Экипаж «Дианы» собрал у камчатских жителей сведения об островах, которые им предстояло исследовать. Головнин знал, что некоторые из Южных Курильских островов были заняты японцами. Были выяснены также подробности об экспедициях 1806-1807 гг. Н.А. Хвостова и Г.И. Давыдова на о. Сахалин и Курильские острова. К началу июля 1811 г. команда «Дианы» произвела съемку и описание Курильских островов до Кунашира. Подробно были изучены острова Уруп, Итуруп, Шикотан; внесены изменения в карты, составленные И.Ф. Крузенштерном (в них Кунашир именовался «Итурупом», Шикотан – «Кунаширом»). На Итурупе Головнин встретил японцев, которым было объяснено, что «Диана» – «судно императорское, а не купеческое» и что русские не намерены причинять японцам никакого вреда. 5 июля шлюп «Диана» зашел в гавань на южном побережье о. Кунашир и встал на якорь, с целью запастись пресной водой, дровами и провизией. 11 июля Головнин и несколько членов экипажа по приглашению японцев сошли на берег, но были арестованы [4, с.28-29].

Конфликт с Японией Россия намеревалась урегулировать мирным путем, направив в Нагасаки небольшой военный корабль и одно судно Российско-американской компании. Начальник экспедиции М.И. Миницкий должен был передать японским властям послание генерал-губернатора Сибири И.Б. Пестеля, содержащее просьбу об освобождении В.М. Головнина. Истинные цели экспедиции В.М. Головнина не указывались. В письме отмечалось также, что русское правительство не собирается мстить японцам, наоборот, оно готово начать с ними переговоры об установлении политических и экономических отношений. Запланированная русским правительством широкомасштабная экспедиция, имеющая целью освобождение В.М. Головнина и членов его экипажа, не была осуществлена. 12 июня 1812 г. Наполеон вторгся в Россию. Началась Отечественная война 1812 г.

Помощник В.М. Головнина П.И. Рикорд организовал «частную» экспедицию по спасению своих товарищей. 27 сентября 1813 г. русское судно вошло в гавань Хакодате. 5 октября состоялась первая встреча Рикорда с Головниным в присутствии японских чиновников. После переговоров, в которых принимал участие

Такаяда Кахэй, русские моряки были освобождены. Японские власти предупредили, что впредь русским бесполезно приходить в гавани Японии, т.к. японский закон запрещает сношения с иностранцами и предписывает обстреливать их суда. Япония не нуждается в торговле с иностранцами. Вместе с тем они объявили, что «ни малейшей неприязни к России не имеют» [4, с.36]. 22 июля 1814 г. Головин и Рикорд вернулись в Петербург. Россия пыталась установить отношения со страной Восходящего Солнца в 1815, 1816 и 1817 гг. Однако письменные послания российских властей японская сторона оставляла без ответа. Затраты на открытие торговли с Японией оказались напрасными. После этого почти на полвека поиск таких взаимовыгодных контактов прекратился.

В 40-х – начале 50-х XIX в. годов европейские, и особенно американские, суда стали появляться близ берегов Японии значительно чаще. После нескольких неудачных попыток начать переговоры с японцами США снарядили военную экспедицию в Японию – эскадру командора Перри, которому было получено добиться прекращения изоляции Японии. 8 июля 1853 г. в бухту Урага вошла эскадра командора Перри (9 военных кораблей, оснащенных 250 пушками). Сегунат осознал возможности военной интервенции и всю серьезность планов США в отношении Японии. 31 марта 1854 г. в Канагава (Йокогама) был подписан первый японо-американский договор.

Почти одновременно с эскадрой Перри 21 августа 1853 г. в Нагасаки прибыла русская миссия во главе с вице-адмиралом Е.В.Путятиным. Она имела директиву только мирным путем добиваться установления торговых отношений, а также признания русскими владениями Сахалина и Курильских островов. Японские власти долго уклонялись от ведения дипломатических переговоров с посланником Российской империи. Русский вице-адмирал Е.В. Путятин в отличие от других европейцев, уважительно относящийся к местным обычаям и нравам, сумел снискать популярность у местных жителей, оставив после себя добрую память. Вследствии оттягивания переговоров с сегунатом, договор был подписан в Симода 7 февраля 1855 г. Граница была проведена между островами Курильской гряды Уруп и Итуруп. Однако вопрос о Сахалине остался неразрешенным, остров оставался в совместном владении обеих стран. Последний остров и северная часть Курил составляли владения России. Русским судам для захода и доставки товаров открывались три японских юрта – Нагасаки,

Симода, Хакодате. В одном из них мог находиться русский консул. Японцы открывали для торговли с русскими на один порт больше, чем американцам. За приобретенные товары Россия могла расплачиваться своими товарами, а не золотой и серебряной монетой, как было сказано в японо-американском договоре, заключенном несколько ранее в портовом городе Канагаве (Йокогаме). Русский дипломат в звании вице-адмирала Российского флота добился решения главной задачи своей миссии – заключения со страной Восходящего Солнца трактата о дружбе и торговли.

Симодский договор получил свое закрепление и дальнейшее развитие в Иеддской (Эдоской) конвенции 19 августа 1958 г. Она была заключена в г.Эдо. По ней Россия получала в Японии права по консульскому пребыванию и торговле наравне с другими европейскими державами. Но Иеддская конвенция по своему содержанию оказалась намного шире Симодского договора. Российской торговле открывались новые порты и во всех из них могли пребывать русские консулы. В новом договоре предусматривалась возможность взаимовыгодного обмена половины Курильской гряды на весь остров Сахалин договаривающимися сторонами. Этот пункт Иеддской конвенции имел для России немаловажное значение. Суть его состояла в открытии на Сахалине месторождений каменного угля, которые можно было разработать без больших капиталовложений. На Сахалине были учреждены русские военные посты и началась эксплуатация угольных копей.

Такой фактический обмен состоялся по договору заключенному между Японией и Россией от 7 мая 1875 г., японское правительство добилось передачи ему Курильских островов в обмен на отказ от необоснованных претензий на Южный Сахалин. Особую активность здесь проявил японский посол в России Буйге Энмото, выполнявший поручения своего правительства. Острова Курильской гряды отходили к Японии, а южная часть острова Сахалин переходила в административное подчинение губернатору Приамурского края. Недальновидная политика царского правительства привела к тому, что Японии удалось на долгое время отторгнуть от России Курильские острова, которые были открыты и исследованы русскими людьми. Японская печать отмечала, что японо-русский договор 1875 г., положил конец многолетним трениям между Японией и Россией по вопросу о границах и заложил основу для добрососедских отношений между обеими странами.

Вице-адмирал Е.В. Путятин, подписавший договор в 1855 г. в Симода с японскими властями, выступил с рядом рекомендаций по формированию штата сотрудников будущего консульства в Хакодате. Он предложил, в частности, использовать открывшуюся возможность прямых контактов с населением Японии для подготовки переводчиков-японистов. Еще Петр I приложил много усилий для организации изучения японского языка в России, и установления торговых сношений с Японией, но эти начинания при его жизни успеха не имели. Наиболее успешно эта идея была реализована в Иркутске. В соответствии с указом Екатерины II от 13 сентября 1791 г., здесь при народном училище был организован класс японского языка. В качестве преподавателей предполагалось использовать двух японцев, привезенных с Алеутских островов и принявших христианство. Первоначально в японском классе было три ученика, в 1796 г. к ним прибавилось еще три семинариста, из которых один был отчислен «по неспособности к сему учению». Однако класс в первоначальном составе просуществовал по некоторым данным до 1816 г. [5, с. 64].

Российскому консулу в Японии И.А. Гошкевичу рекомендовалось поощрять изучение японского языка сотрудниками консульства, что не только облегчило бы ими исполнение служебных обязанностей, но и сблизило бы их с коренными жителями. Трудности, связанные с освоением японского языка, были связаны с недостатком хороших учителей и тем, что правительство подозрительно относилось к людям, занимающимися с европейцами. Об этом писал капитан-лейтенант П.М. Костеров, прибывший в мае 1862 г. в Хакодате. Тем не менее он сумел добиться определенных успехов в изучении японского языка и организовал кружок из 5-7 чел., которые в течение полугода приходили на его лекции по военным наукам. Общение с ними позволило российскому офицеру полнее овладеть навыками устной речи. Серьезных успехов в изучении японского языка добились представители русского православного духовенства, обосновавшиеся в Хакодате. Это можно сказать об И.В. Махове, исполнявшем обязанности чтеца при консульской церкви, а после его отъезда на родину – об иеромонахе Николае (в миру – И.Д. Касаткин) уроженце Смоленской губернии, назначенном в июне 1860 г. служителем русской консульской церкви. Успехи И.Д. Касаткина в изучении японского языка вызвали восхищение многих иностранцев, не говоря о русских, служивших в консульстве, либо

на морских судах. П.М. Костеров в своем рапорте от 10 января 1864 г. отмечал, что до сего времени во всех трех портах Японии, открытых для торговли с иностранцами, нет ни одного европейца, способного объясняться с местными жителями без помощи переводчика, исключая иеромонаха Николая, приехавшего сюда прямо со скамьи духовной академии в Петербурге [5, с. 66-67].

Как и другие сотрудники консульства, служители культа охотно учили японцев русскому языку. С этой целью И.В. Махов в 1861 г. издал в Хакодате учебник под названием «Русская азбука». Особый успех в обучении японцев русскому языку выпал на долю И.Д. Касаткина. И.А. Гошкевич после возвращения на родину в 1865 г. писал о нем: «...О. Николай преподает японцам русский язык и по собственному желанию прибавляет к нему арифметику, географию и историю. Сам же он занимается переводами на японский некоторых книг для того, чтобы познакомить японцев с христианством...» [5, с. 68].

Немало труда вложил И.Д. Касаткин в составление русско-японского словаря, а также методических пособий по изучению русского языка для созданной им школы. Отсутствие средств для издания учебников вынуждали И.Д. Касаткина обращаться за помощью к различным организациям, используя свои личные связи. От серьезных занятий японским языком и преподавательской деятельности И.Д. Касаткина часто отвлекали хозяйственные дела связанные с содержанием церкви, и миссионерские обязанности. Они осложнялись отсутствием необходимых помощников в делах церковной службы. Настойчивые усилия И.А. Гошкевича, И.В. Махова, И.Д. Касаткина, направленные на обучение японцев русскому языку, не прошли даром, что благоприятно сказалось на развитии политических и экономических связей между Россией и Японией. После учреждения Российского дипломатического представительства в Токио в 1872 г. И.Д. Касаткин в качестве начальника духовной православной миссии обосновался в японской столице. В 1873 г. христианское миссионерство в Японии было разрешено официально, там была открыта Правительственная Духовная Семинария и началась активная миссионерская деятельность, которую возглавил О. Николай.

За последние годы и в России, и в Японии о миссионерстве О. Николая написано немало. О. Николай был незаурядной личностью и его работа в Миссии была разноаспектной.

Достаточно вспомнить, что первые японцы были О. Николаем обращены в православие в условиях разгула в Японии антииностранных настроений, что русские журналы постоянно публиковали статьи О. Николая о японской культуре и истории, что он собственноручно

собирал в России пожертвования на миссию, наконец, что он продолжал служить в Японии во время русско-японской войны, оставаясь русским патриотом и не оскорбив при этом патриотических чувств своих японских прихожан [6, с.168-169].

Литература

- 1 Шишов А.В. Россия и Япония: история военных конфликтов. – М., 2000.
- 2 Дацышен В.Г. Новая история Японии. Учебное пособие. – Красноярск, 2007.
- 3 Головнин В.М. Путешествие на шлюпе «Диана» из Кронштадта в Камчатку в 1807-1811 гг. – М., 1961; Головнин В.М. Записки флота капитана Головнина о приключениях его в плену у японцев в 1811-1813 гг., с приобщением замечаний его о японском государстве и народе. – Хабаровск, 1972.
- 4 Турилова С.Л. Из истории русско-японских отношений (1811-1813) // Восток. – 2003. – № 2.
- 5 Хохлов А.Н. Подготовка русских переводчиков-японистов в Японии и деятельность И.Д. Касаткина. // Восток. – 1994. – № 5.
- 6 Горегляд В.Н. Православие на Дальнем Востоке. – Вып. 2 Памяти Святителя Николая, Апостола Японии. 1834-1912. – СПб, 1996. Критика и библиография // Восток. – 1998. – № 6.

References

- 1 Shishov A.V. Russia and Japan: the history of military conflicts. – M., 2000.
- 2 Datsyshen V.G. New History of Japan. – Krasnoyarsk 2007.
- 3 Golovnin V.M. Traveling on the sloop «Diana» from Kronstadt to Kamchatka in 1807-1811. – M., 1961; Golovnin V.M. Notes Fleet Captain Golovnin about his adventures in the thrall of the Japanese in the 1811-1813., communion with his comments about the Japanese state and the people. – Khabarovsk 1972.
- 4 Turilova S.L. From the history of Russian-Japanese relations (1811-1813) // East. 2003. №2.
- 5 Khokhlov A.N. Preparation of Russian-yaponista interpreters in Japan and the activity of Kasatkin I.D. // East. 1994. – №5.
- 6 Goregliad V.N. Orthodoxy in the Far East. Vol. 2 In memory of Nikolai's father, Apostle of Japan. 1834-1912. St. Petersburg, 1996. Criticism and Bibliography // East. 1998. – № 6.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Балакаева А.Т.

**Об учебном процессе
на отделении Японоведения
в условиях модернизации
образования**

В данной статье показаны особенности организации учебного процесса на отделении японоведения с целью подготовки профессионального специалиста. Раскрывается деятельность Международного Японского фонда, зарубежные стажировки студентов и преподавателей, участие студентов в конкурсах ораторского искусства, в экзамене на определение уровня японского языка, сотрудничество с японскими вузами и центрами, внедрение новых технологий в процесс обучения и др.

Ключевые слова: Болонский процесс, стратегия КазНУ, отделение японоведения, учебный процесс, модернизация.

Balakayeva L.T.

**On the educational process at
the Department of Japanese
Studies under the conditions of
modernization of education**

This article shows the features of the organization of educational process at the Department of Japanese Studies to prepare professional specialist. Reveals the activities of the International Fund of Japan, foreign training of students and teachers, students participate in a competition of oratory, in the exam to determine the level of the Japanese language, cooperation with Japanese universities and centers, the introduction of new technologies in the learning process, and others.

Key words: The Bologna process, strategy of KazNU, Department of Japanese Studies, the educational process, modernization.

Балакаева А.Т.

**Модернизациялау
жағдайында жапонтану
бөлімінде білім беру үрдісі**

Берілген мақалада кәсіпті маман дайындау барысында жапонтану бөлімінде оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктеріне көңіл аударылған. Халықаралық Жапон қорының, мұғалімдер мен студенттердің шетелдік іссапарларына, студенттердің шешендік өнер сайыстарына, жапон тілін меңгеру деңгейін анықтау емтиханына қатысулары, жапон оқу орындарымен және орталықтарымен қарым-қатынастарға, жаңа технологияларды оқу процесіне енгізу және тағы басқа сұрақтар талқыланған.

Түйін сөздер: Болон процесі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің стратегиясы, жапонтану кафедрасы, оқу процесі, жаңғырту.

**ОБ УЧЕБНОМ
ПРОЦЕССЕ НА
ОТДЕЛЕНИИ
ЯПОНОВЕДЕНИЯ
В УСЛОВИЯХ
МОДЕРНИЗАЦИИ
ОБРАЗОВАНИЯ**

Болонская декларация подписана в 1999 г. министрами образования 29 европейских государств с целью «гармонизации» систем высшего образования стран Европы.

Единое образовательное пространство должно позволить национальным системам образования европейских стран взять все лучшее, что есть у партнеров – за счет повышения мобильности студентов, преподавателей, управленческого персонала, укрепления связей и сотрудничества между вузами Европы.

Для обеспечения «гармонизации», в свою очередь, системы высшего образования должны стать «прозрачными», максимально сравнимыми, что может быть достигнуто за счет широкого распространения одноступенчатых образовательных циклов (бакалавриат-магистратура-PhD докторантура), внедрения системы перезачета зачетных единиц трудоемкости (система кредитов), обеспечения качества подготовки специалистов и т.д.

Болонский процесс открыт для присоединения других стран. С момента подписания Болонской декларации к нему присоединилось много стран, в том числе и Казахстан, что обязывает наш Университет к принятию требований западной системы образования «Главная задача сегодняшнего дня, как указано в Стратегии Развития КазНУ им. аль-Фараби на 2015-2020 гг. – подготовка высококвалифицированных специалистов нового поколения, способных адаптироваться к быстро изменяющимся социально-экономическим условиям. Основным критерием качества подготовки специалистов должен стать высокий профессионализм, обеспечивающий конкурентоспособность выпускников и их востребованность на рынке труда. И эта задача становится особо актуальной в связи с интеграцией казахстанской системы подготовки кадров в мировое образовательное пространство».

На отделении японоведения постоянно осуществляется работа по повышению уровня качества учебного процесса.

В настоящее время на отделении японоведения обучается около 60 студентов, 11 магистрантов и 4 докторанта. Коллектив преподавателей состоит из 16 человек, среди которых три носителя языка – доктор Ph(D) Ниномия Такаши из Университета Цукуба, докторант университета Васеда-Сайто Аисуши и представитель международного японского фонда-

С 1995 г. международным Японским фондом на кафедру направляются опытные преподаватели. Они оказали и оказывают огромную помощь не только в образовательном процессе студентов японского отделения, но и в области методики преподавания японского языка для преподавателей. Большинство преподавателей кафедры по грантам Японского фонда прошли зарубежную языковую стажировку в ведущих университетах и языковых центрах Японии.

Обучая студентов японскому языку, мы используем как российские учебники и учебные пособия, так и японские. Большую помощь кафедре оказывает посольство Японии в РК и Японский фонд. Так, практически ежегодно нам предоставляется возможность получать различные учебные пособия, среди которых новейшие аудио- и видеоматериалы, выпущенные в Японии. Японский язык в наши дни меняется чрезвычайно стремительно, характеризуясь значительными новациями в фонетике, грамматике и лексике.

Материалы, полученные благодаря помощи Японского фонда, позволяют не только обогатить методику преподавания и познакомиться с новыми тенденциями в японском языке, но и дают возможность студентам усвоить современные формы японского языка. Особенную ценность в этом отношении представляют учебные документальные фильмы, просматривая которые студенты знакомятся с реальной жизнью страны изучаемого языка.

Преподавателями кафедры ведется постоянная работа по внедрению новых технологий и методов обучения, направленных на активизацию познавательной деятельности студентов, развитие их творческого мышления и самостоятельности, интенсификацию учебного процесса. При кафедре работают лингафонный и аудио-видео кабинеты. Просмотр телепередач и видеоматериалов на изучаемом языке, аудирование, занятия в лингафонном кабинете, работа с CD-дисками, использование элементов учебной игры улучшает усвоение грамматического материала, активизирует лексический запас, расширяет страноведческий кругозор, поддерживает интерес студента к выбранной им специальности, укрепляет этот выбор и, в конечном итоге, способствует формированию высокопрофессионального специалиста.

Ежегодно лучшие студенты японского отделения участвуют в республиканском конкурсе ораторского искусства на японском языке, проводимом Посольством Японии в РК с 1999 г.

Принимая участие в конкурсе, студенты вузов нашей республики развивают уверенность в себе, учатся легко и свободно выражать свои мысли в любой ситуации, говорить грамотно, логично, доходчиво, ярко, интересно красиво при общении с японцами, владеть своим голосом и выразительностью речи, управлять вниманием слушателей, глубже изучают японский язык, его грамматику, учатся говорить без стилистических и логических ошибок.

Оратор должен превосходно владеть тематикой своего выступления, что заставляет студентов серьезно изучать экономику, политику, культуру, религию, традиции и быт страны Восходящего Солнца как в прошлом, так и на современном этапе. Место и роль Японии в глобальных интеграционных процессах XXI века.

Ораторское искусство необходимо студентам японского отделения в повседневной жизни при ответах на занятиях, экзаменах, при выступлении с рефератами и докладами. Как правило, студенты нашего отделения занимают призовые места на этом конкурсе.

Ежегодно, студенты-призеры республиканского конкурса принимают участие в Среднеазиатском конкурсе ораторского искусства на японском языке, проводимом в Ташкенте или Бишкеке и конкурсе стран СНГ в Москве.

Начиная с 2001 года преподаватели и студенты кафедры принимают участие на экзамене по определению уровня японского языка, проводимом Японским фондом совместно с Ассоциацией преподавателей японского языка Казахстана. Экзамен проводится по 4-м уровням: 1-й уровень – самый сложный, предполагает завершение 900 часов изучения японского языка, знание 2000 иероглифов; 2-й уровень – средний по сложности, предполагает завершение 600 часов изучения японского языка, знание 300 иероглифов; 3-й уровень – легкий, предполагает завершение 300 часов изучения японского языка, знание 300 иероглифов; 4-й уровень – для начинающих.

Между КазНУ им. аль-Фараби и университетами Японии подписаны Соглашения о сотрудничестве в сфере образования и науки (Университет Цукуба, Университет Васеда и др.). В рамках этих соглашений студенты отделения японоведения проходят обязательную стажировку в стране изучаемого языка, преподаватели повышают квалификацию, проводятся совместные научные конференции, студенческие форумы, встречи, семинары. С постоянным партнером Университетом Цукуба организовано обучение студентов и преподавателей

по всем ступеням образовательной цепочки: бакалавриат-магистратура-Ph(D) докторантура. Так как в настоящее время наш университет полностью перешел на кредитную систему обучения в соответствии с Болонским соглашением, согласно которому внедрена система кредитов по типу ECTS (европейской системы перезачета зачетных единиц трудоемкости как надлежащего средства поддержки крупномасштабной студенческой мобильности), рассмотрены возможности корректировки учебных планов университета Цукуба в соответствии с индивидуальными учебными планами направляемых на стажировку наших студентов с целью соответствия кредитов по изучаемым дисциплинам с тем, чтобы студенты не теряли дополнительный год на повторное обучение по возвращении.

Осенью 2015 г. был открыт при отделении японоведения Научно-образовательный центр по изучению Японии и Центральной Азии совместно с университетом Цукуба. Сейчас в рамках работы Центра разрабатывается программа дудипломного образования с университетом Цукуба. Открытие центра поможет привлечь

спонсорскую поддержку зарубежных фондов и организаций для материально-технического обеспечения учебного процесса, осуществления различного рода проектов, поможет в решении кадровых вопросов.

В Японии существует старинная поговорка АЙ ЕРИ ИДЭТЭ АЙ ЕРИ АОСИ, что означает буквально – «выйдя из синевы, стань синей самой синевы». Так говорят об учениках, превзошедших своих учителей. Для каждого учителя – большая честь иметь таких учеников и к этому, несомненно следует стремиться. Японский язык очень сложен и требует много усилий для освоения.

Наши выпускники – работают в Администрации Президента РК, Посольстве Японии в РК и также в Посольстве Казахстана в Японии, в системе МИД РК, в различных других Министерствах, в Комитете национальной безопасности РК, на телевидении и радио Казахстана, в том числе и созданных ими самими фирмах, ведут преподавательскую работу в вузах РК.

Высокий уровень востребованности наших выпускников – это показатель качественного образования на кафедре и факультете.

Литература

- 1 Стратегия развития КазНУ им. аль-Фараби на 2015-2020 гг. – Алматы, 2015.
- 2 Академическая политика КазНУ им. аль-Фараби. – Алматы, 2014.

References

- 1 Strategy of the development of Kazakh National University named after Al-Farabi in the 2015-2020. – Almaty, 2015.
- 2 Academic Policy of Kazakh National University. – Almaty, 2014.

Болдурукова Н.Б.

**Китайские мигранты
в общественно-политической,
культурной, экономической
жизни Канады**

Китайская миграция становится одной из актуальных тем, обсуждаемых учеными и аналитиками. Зарубежные китайцы рассматриваются как проводники в экономическом, также и в культурном аспекте. В статье анализируется китайская миграция в Канаду, ее исторические предпосылки, динамика развития, ограничения в миграционной политике по отношению к китайским мигрантам. Также особое внимание уделено участию китайцев в общественной, политической, экономической жизни Канады.

Ключевые слова: миграция, китайские мигранты, хуацяо.

Boldurukova N.

**Chinese immigrants in the social,
political, cultural and economic
life of Canada**

Currently, the Chinese immigration has become one of the crucial topics, which have been discussed by scholars and analysts. Foreign Chinese considered as agents of both economic and cultural aspects. In this article was analysed Chinese migration to Canada, its historical backgrounds, dynamics of development and restriction in migration policy, specifically Chinese migrants. Moreover, distinctive attention was paid to the question of participation of Chinese migrants in public, political and economic life of Canada.

Key words: migration, Chinese migrants, Huaqiao.

Болдурукова Н.Б.

**Канаданың қоғамдық-саяси,
мәдени, экономикалық
өміріндегі қытай мигранттары**

Қазіргі таңда қытай көші-қон мәселелері өзектілігі артып, ғалымдар мен сарапшылардың назарында болып отыр. Шетелдегі қытайлар экономикалық және мәдени тұрғыдан да дәнекер рөлін атқарып отырған іспеттес. Мақалада Канадаға қытайлық көші қоны мәселесі, оның тарихи алғышарттары, даму динамикасы, сонымен қатар қытай мигранттарына қатысты қолданылған шектеу саясаты да қарастырылады. Қытай мигранттарының Канаданың қоғамдық, саяси, экономикалық өміріне қатысуы да зерттелді.

Түйін сөздер: көші-қон, қытайлық мигранттар, хуацяо.

КИТАЙСКИЕ МИГРАНТЫ В ОБЩЕСТВЕННО- ПОЛИТИЧЕСКОЙ, КУЛЬТУРНОЙ, ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ КАНАДЫ

Канадцы, имеющие китайские корни, составляют 4,5% процента всего населения Канады [1]. Первые упоминания о китайских мигрантах встречаются в 18 веке. Однако наиболее точная информация датируется 19 веком. Так в конце 19 века в строительстве железной дороги The Canadian Pacific Railway (восточная Канада- Британская Колумбия) были задействованы около 15 тыс китайских рабочих [2]. В стране около ста лет сохранялось антикитайское настроение. Резкий всплеск численности китайского населения привел к принятию мер, ограничивающих въезд китайских граждан в эти страны. Так в 1885 году был принят Антикитайский миграционный акт и внесены налоговые сборы. Налоги для китайских мигрантов выросли с 50 \$ до 500 \$ в 1903 году [3]. Китайцы были исключены из политической, экономической и социальной жизни страны. Китайцам запрещалось сидеть на нижних рядах в опере (разрешена была только галерка), было запрещено пользоваться общественными бассейнами. Китайским школьникам было запрещено учиться в белых школах и белых классах. Такой политики в Канаде придерживались вплоть до середины XX века. Подписав Устав ООН в 1947 году Канада отменяет Антикитайский миграционный акт, как и прочие санкции против китайцев [4]. В 1962 году Канадское правительство официально разрешило китайскую иммиграцию [5]. В 1871 году в Канаде проживали 1548 китайцев, уже за один век их численность достигла 118 815 человек в 1971 году [6, 13], [7, 60]. Согласно данным Совета по делам зарубежных китайцев Тайваня в 2014 году в Канаде проживали 1,58 млн китайцев [8, 107]. Это составляет около 4% всего населения Канады [9].

В настоящее время основная масса китайцев в Канаде заняты в промышленности – 14,2%, оптовой и розничной торговле – 16,7%, науке – 10,6%, гостиничном и ресторанном бизнесе – 11,3%, медицинских и социальных услугах – 7,5%, финансах, страховании, недвижимости – 9,2%, остальные – в секторах культуры, телекоммуникации, образования и т.д. [10, 54].

На сегодняшний день количество компаний, подконтрольных китайскому капиталу увеличивается. Одним из первых таких корпораций стала Husky Energy, основанная в 1938 году в США. Сфера деятельности -нефтедобыча и нефтепереработка.

В 1987 году владельцем Husky Energy стал гонконгский инвестор Ли Ка-Шин (Li Ka-Shing) (родился в провинции Гуандун, КНР). Он входит в топ-20 самых богатых людей в мире по версии Форбс. По состоянию на 2016 год, его состояние оценивается в 31,5 млрд долларов США. Также ему принадлежат 0,8% акции Facebook [11].

Широкомасштабная экспансия китайского капитала, прежде всего государственного, началась только в конце 2000-х гг. В большинстве случаев китайские компании интересуются в Канаде сырьевыми активами. Китайская корпорация Sinopec владеет 9% акций одного из крупнейших канадских производителей нефти из битуминозных песков Syncrude Canada. А еще 7% акции принадлежат канадской нефтегазовой компании Nexen. В свою очередь Китайский нефтяной гигант China National Offshore Oil (CNOOC) в 2013 году купил Nexen за \$15,1 млрд. [12].

В 2011 г. Sinopec International Petroleum Exploration and Production Company приобрела за 2,9 млрд. долл. «Дэйлайт энерджи» (Daylight Energy), добывающую нефть и газ в Альберте и Британской Колумбии. В этом же году CNOOC приобрела за \$2,1 млрд OPTI Canada [13]. Nexen Inc. и OPTI Canada Inc совместно выполняют данный проект.

PetroChina и Royal Dutch Shell Plc углубили свои отношения в газовой сфере. Так в 2012 компания PetroChina выкупила у Royal Dutch Shell Plc 20% процентную долю в проекте Groundbirch по добыче сланцевого газа [14].

Китайский капитал присутствует и в канадской горнодобывающей промышленности. В 2009 году China Investment Corporation (CIC) приобрела 17% Teck Resources Limited, которая является крупнейшей горно-металлургической компанией в Канаде [15]. XinXing Pipes Group инвестирует в разработку железорудного проекта «Роше Бэй» (Roche Bay) в Нанавуте. Китайская компания Hebei Iron & Steel Group владеет 20% акций канадской Alderon Iron Ore и 25% доли в железорудном месторождении Kami, расположенном в Лабрадоре [16].

Угледобывающая промышленность так же не осталась в стороне, одна из крупных компаний Канады Grande Cache Coal управляется китайским инвестором. Китайская корпорация Sichuan Bohong Industry владеет достаточно крупной канадской фирмой в сфере автомобилестроения Westcast Industries. Китайские инвесторы заинтересованы не только в промышленной сфере, но и покупают недвижимость. По мнению, западных экспертов такой интерес будет расти,

и китайский капитал в Канаде будет только увеличиваться [17].

Создание чайнатаунов в стране пребывания свойственно китайской диаспоральной культуре. В Канаде первые прообразы таковых китайских кварталов начались еще со времен строительства железной дороги The Canadian Pacific Railway. С притоком большого количества китайских мигрантов расширялись китайские кварталы. На сегодня чайнатауны есть во многих провинциях Канады. Один из самых больших чайнатаунов расположен в Ванкувере и Калгари, в китайский квартал в Эдмонтоне и Ричмонде являются крупными финансовым центром, в Виннипеге китайский квартал притягивает множество туристов и любителей шопинга и китайской кухни [18]. Китайским кварталам отличаются особой атмосфера и они имеют четкую организационную структуру, которые состоят из комитетов, культурных центров и др.

В 2001 году большая часть китайцев жили в провинциях Онтарио (47% китайских мигрантов) и Британская Колумбия (34% китайских мигрантов). К примеру, канадцы китайского происхождения составляли 10% от общей численности населения Британской Колумбии. Также тенденция концентрироваться в Торонто и Ванкувере сохранится и будущем. В 2001 году китайцы составляли 18% от общего числа жителей Ванкувера и 9% - Торонто [19].

Китайцы в Канаде составляют значительную долю всех канадцев занятых в научно-технических профессиях, а также относительно высокую долю занятых в бизнесе, финансовых и административных должностей, в производстве. Согласно социологическому исследованию, проведенному в 2002 году Национальным статистическим агентством Канады, 58% опрошенных сказали, что у них есть сильное чувство принадлежности к своей этнической или культурной группе [20].

Многие китайцы в Канаде занимали высокие посты. Например, Питер Винг был первым китайцем, занимавшим должность мэра. Среди парламентариев были канадцы китайского происхождения. Например, Чунсын Лун (Chungsen Leung) и Оливия Чоу (Olivia Chow), которые родились в Китае и Тэд Хсу (Ted Hsu). В действующем 42-созыве (выборы прошли в октябре 2015 г.) Палаты общин Парламента Канады есть депутаты китайского происхождения. Среди них Jenny Wai Ching Kwan, родилась в Гонгконге, в девять лет эмигрировала в Канаду с семьей, Michael D. Chong, который занимал должность министра.

Депутат от Либеральной партии Канады Geng Tan родился в Пекине, закончил университет Хунан и Торонто. Он не скрывает тесные связи с китайской общиной. Первая женщина китайского происхождения, ставшая членом кабинета министерства (Minister of State for Seniors) в 2011 году была Alice Siu-Ping Wong. Она родилась в Гонконге, в 1980 году эмигрировала в Канаду. На сегодня представляет Консервативную партию в Парламенте Канады. Raymond Chan (его имя на китайском - Chén Zhuōyú) бывший член Правительства Канады, представитель Либеральной партии в Парламенте. Он родился в Гонконге, в 1969 году эмигрировал в Канаду [21]. В целом, китайцы в Канаде очень активно участвуют в общественно-политической жизни страны. Это позволяет продвигать интересы китайских общин на высоком уровне.

Китайцы в Канаде добились высоких успехов и в других сферах: в бизнесе, спорте, искусстве, науке и др. В Канаде широко распространены и хорошо развиты медиаресурсы на китайском языке, принадлежащие китайцам, в том числе подконтрольные тайному обществу Фалуныгун [22]. Среди периодических изданий можно отметить газеты «Ming Pao», «The Epoch Times», «Sing Tao Daily», «World Journal» и др. Также радиостанции: CHKG-FM, CHMB, CHKF-FM и др. Телеканалы: Chinese Culture TV of Canada (CCCTV), Fairchild Television and Talent vision, New Tang Dynasty Television (NTD) и др.

Одним из инструментов продвижения «мягкой силы» является расширение сетей Институтов Конфуция, цель которых – развитие китайского языка и расширение китайской культуры в зарубежных странах. В Канаде функционируют 12 Институтов Конфуция и 18 аудиторий Конфуция при учебных заведениях [23].

Исходя из вышеизложенного, можно утверждать, что китайцы в Канаде активно участвуют в общественно-политической (китайцы занимают посты от губернатора до сенатора), экономической, социально-культурной жизни Канады. По мнению канадской компании по иммиграции Metro Immigration International Китай в качестве глобального игрока будет и дальше продолжать укреплять позиции и влияние в Канаде [24].

Изучение зарубежного опыта в сфере регулирования миграционной политики очень полезны для каждой страны. В Казахстане тема китайской миграции особа актуальна в силу общих границ, тесных экономических связей. Однако необходимо более углубленно изучать данный вопрос, к тому же он требует многостороннего подхода. Данная статья является малой частью, той работы которая предстоит автору в изучении китайской миграции. Изучение миграционных процессов между Китаем и другими странами станет объектом исследования будущих научных интересов автора.

Литература

- 1 The World Factbook the Central Intelligence Agency of US // <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ca.html>
- 2 Canadian Pacific Railway. // <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/canadian-pacific-railway/>
- 3 Anti-Chinese Immigration Laws in Canada, 1885-1967 // http://www.mhso.ca/chinesecanadianwomen/en/downloads/education/immigration_laws_handout.pdf
- 4 Immigration: Chinese Exclusion Act // <http://www.library.ubc.ca/chineseinbc/exclusion.html>
- 5 Алекс Су Краткая история китайской иммиграции в Канаду <http://magazeta.com/2013/07/canada-immigrants/>
- 6 1871-1967 гг. - «His Dominion» and the «Yellow Peril»: Protestant Missions to Chinese Immigrants in Canada, 1859-1967. Jiwu Wang, Canadian Corporation for Studies in Religion. Wilfrid Laurier Univ. Press, 2006. P.190
- 7 China's Open Door Policy: The Quest for Foreign Technology and Capital : a Study of China's Special Trade. Sam P. S. Ho, Ralph William Huenemann. UBC Press, 1984, P. 277.
- 8 中華民國103年僑務統計年報. Statistical Yearbook of the Overseas Community Affairs Council, Republic of China (Taiwan) 2014.
- 9 <http://www.statcan.gc.ca/start-debut-eng.html>
- 10 Е.С.Анохина. Китайские диаспоры США и Канады и «новая» китайская миграция, Вестник Томского государственного университета, №355 февраль 2012
- 11 Who OWNS Facebook? <http://whoownsfacebook.com/>, // How much of Facebook does Mark Zuckerberg own? 13.08.2013 // <https://www.quora.com/How-much-of-Facebook-does-Mark-Zuckerberg-own/>
- 12 <http://www.reuters.com/article/us-nexen-cnooc-idUSBRE9101A420130225>. CNOOC closes \$15.1 billion acquisition of Canada's Nexen, TORONTO | By Euan Rocha. 25.02.2013// <http://www.nexencnoocld.com/>
- 13 OPTI Canada Announces Closing of Acquisition by CNOOC Limited. 28.11.2011. // <http://www.marketwired.com/press-release/opti-canada-announces-closing-of-acquisition-by-cnooc-limited-tsx-venture-opc-1591565.htm>
- 14 PetroChina, Shell Deepen Ties for 'Powerful' Shale Potential // <http://www.bloomberg.com/news/articles/2012-02-02/petrochina-to-buy-20-stake-in-shell-s-canada-shale-gas-project>

- 15 Alderon: Pillars of Production 11.03.2014 // <http://business.financialpost.com/news/mining/small-cap-news/alderon-pillars-of-production> , / <http://www.alderonironore.com/projects/kami/>
- 16 Chinese Capital Flowing into Canadian Commercial Real Estate, by Yvonne von Jena | Feb 18, 2016, <http://www.brookfield-drps.com/colliers-chinese-capital-flowing-into-canadian-commercial-real-estate/>
- 17 Chinatown // <http://www.tourismwinnipeg.com/plan/neighbourhoods/display.neighbourhood/3/>
- 18 The Chinese Community in Canada Profiles of Ethnic Communities in Canada Volume 2006, no. 1 <http://www.statcan.gc.ca/pub/89-621-x/89-621-x2006001-eng.htm#footnote1>
- 19 The Chinese Community in Canada Profiles of Ethnic Communities in Canada Volume 2006, no. 1 <http://www.statcan.gc.ca/pub/89-621-x/89-621-x2006001-eng.htm#footnote1>
- 20 Chungsen Leung / LEUNG, Chungsen, B.A., M.Sc. PARLIAMENT of CANADA. <http://www.lop.parl.gc.ca/ParlInfo/Files/Parliamentarian.aspx?Item=1e6e9765-853d-440f-be8f-e39b76082465&Language=E&Section=ALL> // 联邦大选 梁中心为保守党出征 (图). 11.12.2009 <http://newnews.ca/?action-viewnews-itemid-45031>
- 21 Members of Parliament <http://www.parl.gc.ca>
- 22 <http://www.mingpao.com/>
- 23 Официальный сайт Hanban/Confucius Institute Headquarters http://english.hanban.org/node_10971.htm
- 24 Сайт канадской компании по иммиграции Metro Immigration International // http://www.metroimmcanada.com/newcom_chinese.htm

References

- 1 The World Factbook the Central Intelligence Agency of US // <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ca.html>
- 2 Canadian Pacific Railway. // <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/canadian-pacific-railway/>
- 3 Anti-Chinese Immigration Laws in Canada, 1885-1967 // http://www.mhso.ca/chinese-canadian-women/en/downloads/education/immigration_laws_handout.pdf
- 4 Immigration: Chinese Exclusion Act // <http://www.library.ubc.ca/chineseinbc/exclusion.html>
- 5 Aleks Su Kratkaya istoriya kitayskoy immigratsii v Kanadu <http://magazeta.com/2013/07/canada-immigrants/>
- 6 1871-1967 gg. - "His Dominion" and the "Yellow Peril": Protestant Missions to Chinese Immigrants in Canada, 1859-1967. Jiwu Wang, Canadian Corporation for Studies in Religion. Wilfrid Laurier Univ. Press, 2006. P.190
- 7 China's Open Door Policy: The Quest for Foreign Technology and Capital : a Study of China's Special Trade. Sam P. S. Ho, Ralph William Huenemann. UBC Press, 1984, P. 277.
- 8 中華民國103年僑務統計年報. Statistical Yearbook of the Overseas Community Affairs Council, Republic of China (Taiwan) 2014.
- 9 <http://www.statcan.gc.ca/start-debut-eng.html>
- 10 E.S.Anohina. Kitayskie diaspori SShA i Kanadyi i «novaya» kitayskaya migratsiya, Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 355 fevral 2012
- 11 Who OWNS Facebook? <http://whoownsfacebook.com/>, // How much of Facebook does Mark Zuckerberg own? 13.08.2013 // <https://www.quora.com/How-much-of-Facebook-does-Mark-Zuckerberg-own/>
- 12 <http://www.reuters.com/article/us-nexen-cnooc-idUSBRE91O1A420130225>. CNOOC closes \$15.1 billion acquisition of Canada's Nexen, TORONTO | By Euan Rocha. 25.02.2013 // <http://www.nexencnoocld.com/>
- 13 OPTI Canada Announces Closing of Acquisition by CNOOC Limited. 28.11.2011. // <http://www.marketwired.com/press-release/opti-canada-announces-closing-of-acquisition-by-cnooc-limited-tsx-venture-opc-1591565.htm>
- 14 PetroChina, Shell Deepen Ties for 'Powerful' Shale Potential // <http://www.bloomberg.com/news/articles/2012-02-02/petro-china-to-buy-20-stake-in-shell-s-canada-shale-gas-project>
- 15 Alderon: Pillars of Production 11.03.2014 // <http://business.financialpost.com/news/mining/small-cap-news/alderon-pillars-of-production> , / <http://www.alderonironore.com/projects/kami/>
- 16 Chinese Capital Flowing into Canadian Commercial Real Estate, by Yvonne von Jena | Feb 18, 2016, <http://www.brookfield-drps.com/colliers-chinese-capital-flowing-into-canadian-commercial-real-estate/>
- 17 Chinatown // <http://www.tourismwinnipeg.com/plan/neighbourhoods/display.neighbourhood/3/>
- 18 The Chinese Community in Canada Profiles of Ethnic Communities in Canada Volume 2006, no. 1 <http://www.statcan.gc.ca/pub/89-621-x/89-621-x2006001-eng.htm#footnote1>
- 19 The Chinese Community in Canada Profiles of Ethnic Communities in Canada Volume 2006, no. 1 <http://www.statcan.gc.ca/pub/89-621-x/89-621-x2006001-eng.htm#footnote1>
- 20 Chungsen Leung / LEUNG, Chungsen, B.A., M.Sc. PARLIAMENT of CANADA. <http://www.lop.parl.gc.ca/ParlInfo/Files/Parliamentarian.aspx?Item=1e6e9765-853d-440f-be8f-e39b76082465&Language=E&Section=ALL> // 联邦大选 梁中心为保守党出征 (图). 11.12.2009 <http://newnews.ca/?action-viewnews-itemid-45031>
- 21 Members of Parliament <http://www.parl.gc.ca>
- 22 <http://www.mingpao.com/>
- 23 Hanban/Confucius Institute Headquarters http://english.hanban.org/node_10971.htm
- 24 Metro Immigration International // http://www.metroimmcanada.com/newcom_chinese.htm

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Болдурукова Н.Б.,
Жанатаева У.К.

**Қазақстандағы қазіргі
қытайлық көші-қонын
зерттеуде қолданылатын
ғылыми тұжырымдамалар**

Boldurukova N., Zhanatayeva U.

**Conceptual approaches to
studying migration used to
contemporary Chinese migration
to Kazakhstan**

Болдурукова Н.Б.,
Жанатаева У.К.

**Научные подходы к изучению
миграции в применении
к современной китайской
миграции в Казахстан**

Мақалада қытай көші-қонын зерттеудің теориялық аспектілері қарастырылады. Қазақстандағы қазіргі қаманғы қытайлық көші-қон үдерісі өз сипатына қарай қалыптасып қойған халықаралық көші-қон заңдылықтарына сәйкес келеді. Бұл заңдылықтар миграциялық тұжырымдамаларда көрініс тапқан, және олардың көбісі екі ел арасындағы көші-қон үдерістерін зерттеуде қолданыла алады. Мақалада автор Қазақстандағы қытайлық көші-қон үрдістерін түсіндіруді миграциялық тұжырымдамалар тұрғысынан зерттеуге тырысты.

Түйін сөздер: көші-қон, қытайлық мигранттар, хуацяо.

The article discusses the theoretical aspects of the studying of Chinese migration. Characteristics of migration from China to Kazakhstan is suitable to theory of international migration. These patterns was researched in migration concepts, and will not be an exaggeration to say that most of them are applicable to case of these two countries. The author tries to explain the current trends in Chinese migration to Kazakhstan through the prism of conceptual approaches to the studying of migration processes.

Key words: migration, Chinese migrants, Huaqiao.

В статье рассматриваются теоретические аспекты изучения китайской миграции. Современная миграция из Китая в Казахстан по своим характеристикам вполне вписывается в сформировавшиеся закономерности международной миграции. Эти закономерности выявлены многочисленными миграционными концепциями, и не будет преувеличением сказать, что большинство из них применимо к конкретному случаю этих двух стран. В статье автор предпринял попытку объяснить современные тенденции китайской миграции в Казахстан через призму концептуальных подходов в изучении миграционных процессов.

Ключевые слова: миграция, китайские мигранты, хуацяо.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ҚЫТАЙЛЫҚ КӨШІ-ҚОНЫН ЗЕРТТЕУДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ҒЫЛЫМИ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАР

Сағат сайын емес, секунд сайын өзгеріп отыратын жаһандану заманында көші-қон үдерісі ұлғая түсіп, миграциялық ағындардың да түрі көбейе түседі. Халықаралық миграцияны зерттеу қазіргі уақытта өзекті болып, көптеген елдердің зертеу-шілерінің баста назарында.

Көші-қон өз табиғатына қарай қоғамдық құбылыс сияқты, себебі оны қоғамдық, әлеуметтік, гуманитарлық, нақты ғылымдар тұрғысынан жан-жақты зерттеуді талап етеді. Осыған орай миграцияны зерттеуде философия, психология, география, демография, тарих, экономика, саясаттану, құқық пәндерінің әдістері қолданылады.

Миграцияның жан-жақты зерттелуінен, ол туралы түсінік те әр ғылымның өз тұрғысынан анықталады. Негізінен, «миграция» термині латын тілінен алынған (*migratio*), орын ауыстыру, көші деген мағынаны білдіреді. Халықаралық көш-қон ұйымының анықтамасы бойынша халықаралық көші-қон дегініміз адамдардың өз туған елін немесе тұрғылықты мекендеген елінен басқа мемлекетке тұрақты немесе уақытша тұру үшін қоныс аударуы. Бұл жағдайда мигранттар халықаралық шекаралардан өтеді [1].

Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі «Халықтың көші-қоны туралы» Заңының 1-бабының 9-тармағына сәйкес «көші-қон – жеке тұлғалардың бір мемлекеттен екінші мемлекетке, сондай-ақ мемлекет ішінде тұрақты немесе уақытша, ерікті түрде немесе мәжбүрлі түрде қоныс аударуы» [2].

Қазақстанға Қытай көші-қоныны мәселесін зерттегенде біз тұрақты немесе уақытша Қазақстанға келген этникалық қытай мигранттарын назарға аламыз. Қытай көші қоны зерттеуде біз бұған дейін қалыптасқан ғылыми тұжырымдамаларға сүйеніп сараптама жасмаймыз.

Көш-қон үдерістерін зерттеуде көптеген ғылыми әдістер мен бағыттарды пайдаланылады. Осындай үдерістерді алғаш рет жүйелендіріп «Көші-қон заңдылықтарын» жасаған Э.Г.Равенштейн [3]. Осы көші-қон заңдылықтары миграциялық үдерістерді модельдеу мен тұжырымдаудағы кейінгі жұмыстарға да көп ықпалын тигізді. Э.Г.Равенштейн көптеген эмпирикалық материалдарға сүйеніп көші-қон үдерістеріне тән

негізгі сипаттамаларды айқындап берді. Әріне оның заңдылықтары негізінен анықтамалық сипатта болып, жалпы көші-қон құбылысының себептерін, оған әсер етуші факторларды түсіндіре алмайды. Бұған қарамастан Равенштейннің заңдылықтары осы уақытқа дейін өз өзектілігін жоғалтқан жоқ [4, 17].

Көші-қон үдерістерін зерттеуде анағұрлым толыққанды және жан-жақты классификация ұсынған ресейлік ғалым В.И.Ионцев. Ол көші-қон бойынша жинақталған әлемдік зерттеулерге сүйене отырып көші-қон үдерісін зерттеудің 45 ғылыми тұжырымдама мен теориялардан тұратын 17 бағыт (экономикалық, демографиялық, әлеуметтанулық, миграциялық, географиялық, этнографиялық, тарихи, генетикалық, биологиялық, этнографиялық, философиялық, заң, саяси және т.б.) анықтады [5, 19].

Көші-қон үдерістерінің күрделілігі, жан-жақтылығы үшін тек бір ғана ғылым не бір ғана тұжырым аясында түсіндіру мүмкін емес, сондықтан бұл бағытта жан-жақты жүйелілік әдісін қолдану керек.

Қазіргі уақыттағы Қытайдан Қазақстанға көші-қон үдерісі өз сипаты бойынша (экономикалық ықпалы, еңбек мигранттары, бизнес-мигранттар, т.б.) халықаралық миграцияның қалыптасқан заңдылықтарына сәйкес келеді. Бұл заңдылықтарды көптеген авторлар зерттеген, осы бағыттардың біразы нақты біздің тақырып бойынша қолданылуына болады.

Көші-қонның неоклассикалық теориясы бойынша еңбек миграциясының басты себебі аймақтар арасында еңбек ақы төлеудегі айырмашылықтар болып отыр. Еңбек ақыдағы осындай айырмашылықтар жұмыс күшіне сұраныс пен ұсыныстың географиялық ерекшеліктеріне байланысты. Бірақ басқа да факторлар, мысалы еңбек өнімділігі, жұмысшылардың ұйымдастырушылық деңгейі сияқты шарттар да маңызды рөл атқарады (М. Фридман, П. Самуэльсон, Borjas, 1989; Massey и др, 1993, 1998; Бауэр и Циммерман, 1995). Осылайша, нарықтағы жұмыс күшіне сұраныс және тиісті еңбек ақы көші-қонның тартымды факторының бірі болып табылады. Біздің жағдайда бұл Қазақстандағы еңбек жағдайларының салыстырмалы түрде жақсы болуы, жоғары еңбек ақы сияқты себептер қытайлық мигранттардың келуіне септігін тигізеді.

Сонымен қатар осы теорияның тағы бір сипаттарының бірі – «пайда» табу. Қытайдың философиялық және саяси ілімдерінде «пайда» түсінігі маңызды орын алады. Қазіргі уақытта

бұл Қытайдың Қазақстанға инвестиция салуы арқылы, оны бірнеше есе қайтарып алу, мигранттардың жеке пайдасында көрініс таба алады.

Қытай ойшылы, стратег атакты Сунь Цзы «Соғыс өнері» кітабында «是故始如處女，敵人開戶，後如脫兔，敵不及拒» (Shì gù shǐ rú chū nǚ, dí rén kāi hù, hòu rú tuō tù, dí bù jí jù) делінген. Жалпы мағынасы «Алдымен бейкүнә қыз бол – сонда жау есігін ашады, сосын ұмтылған қояндай бол – жау қорғанып үлгере алмайды» [6, 89], яғни өз мақсатына жетуде айланы жақсы пайдала білу керек. Негізінен мыңжылдық бойы қалыптасқан дәстүрлі принциптерді қазіргі Қытай басшылары өз саяси қызметінде жақсы пайдаланады.

Осылайша көші-қонды зерттеудегі экономикалық бағыт пен оған қатысты теорияларға сәйкес, мигранттар өз елдерінде де келген елінде де еңбек нарығындағы жұмыс күшінің сұранысы мен қажеттілігіне тәуелді. Мигранттарға өзіне тиімді, пайдалырақ болатын орындарға ұмтылу тән.

Push&pull факторлар теориясы көші-қон себептерін зерттеуде ерекше рөл атқарады. Алғаш рет бұл теорияны 1966 жылы Э. Ли жазған [7, 47-57]. Оның теориясы көші-қонды өз елінен итеретін (push) және келген еліне тартатын (pull) факторлар тұрғысынан түсіндірді. Итеретін факторларға экономикалық (жұмыссыздық, төменгі кіріс, салық көлемі жоғары); әлеуметтік, саяси «дискриминация, кедейшілік, ар-ұят пен дін бостандығын шектеу, соғыс және т.б.), қолайсыз ауа-райы және т.б. жатқызады. Бірақ Э.Лидың байқауынша көші-қон селективті құбылыс, себебі бірдей факторлар әр түрлі адамдарға әр түрлі әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, тартымды факторлар негізінен жоғары-білікті мамандарға көбірек әсер етеді, себебі оларға жоғары мобильділік тән. А біліктілігі төмен мамандарға керісінше итеретін (негативті) факторлар көбірек әсер етеді. Э. Ли теориясында экономикалық факторларға көп көңіл бөлініп, экономикалық емес факторлар тыс қалып қойған [4]. Бұған қарамастан осы теория қазіргі уақыттағы ғылыми және сараптамалық зерттеулерде көп қолданылады.

Біздің қарастырып отырған тақырыбымызда push&pull факторлар теориясы қытай миграциясының себептерін түсіндіруде пайдаланылады. Қытайларды итеретін факторлар ретінде ең алдымен экономикалық себептерді атаймыз. Ауқатты өмірге ұмтылу, жоғары еңбек ақы, еңбек жағдайларының қолайлылығы Қытайдан эмиграциялау туралы шешім

жасауда маңызды рөл атқарады. Қытайдың демографиялық саясаты, қытайлықтарды шетелге эмиграциялауын ынталандыруы, экологиялық жағдай және т.б. да өз әсерін тигізеді. Осы теорияға сәкес біз еліміздегі инвестициялық ортаны, энергоресурстар мен шикізат әлеуетін, қолайлы ауа-рацы және т.б. қытай мигранттарын Қазақстанға келуіне тартымды факторлар деп білеміз.

Неомальтузиандық. Қытайда бала туу көрсеткішін шектеу итеретін факторлар ретінде қарастырдық. Осы тұрғыда В.И.Ионцев неомальтузиандықты көші-қон үдерістерін зерттеу бағыты ретінде қарастырады. Неомальтузиандық «халық оптимумы» тұжырымдамасы идеясын Т.Мальтус ұсынған. Жер бетінде халық саны көп болған сайын, жер ресурстарының азаюы мүмкін. Жер бүкіл халықты асырай алмайды дейді. Ол бала тууды реттеу және некеге отыруды шектеуді ұсынды. Халық санын азайту мен шектеуде соғыс, эпидемия сияқты қатаң шаралар туралы айтқан болатын. Осылайша, Мальтус әлемдегі халық саны мен Жер ресурстарының кері пропорционалды екенін түсіндірді. Әрине, мальтузиандық идеялар адамгершілікке қайшы деп танылғанымен, ғылыми ортада қашанда өз маңыздылығын жоғалтқан емес. Мальтус тұжырымдамасы уақыт өте келе өзгеріске ұшырап, XIX ғасырдың 2-жартысы — XX ғ. басында неомальтузиандық бағыты дамиды. Бұл бағыт өкілдері адамның түсінігінде «ұрпақ тарату» мақсатын ығыстыру арқылы халық санын қысқартуға болады деген. Бұл жерде әкімшілік қатаң шектеу шараларын да қолдануға болатынын жазды. Неомальтузиандық бағыты өкілдері (Ф. Плейс, Р.Д. Оуэн, Ч. Дриздейт, Ч. Врэдлоу, А. Безант, Ч. Ноултон) адамдардың психологиясына ықпал ету арқылы бала тууды бақылауды ұсынды [8, 314].

Егер Мальтустың, одан кейін неомальтузиандық идеялар бүкіл Жер бетінде халық санының көбеюін айтып, макро-деңгейде халық санын азайтудағы әр түрлі шараларды атады. Ал біз микро-деңгейде Қытайдағы демографиялық саясат, халық санын шектеу, эмиграцияны ынталандыру сияқты мәселелерді осы тұжырым арқылы түсіндіре аламыз.

Жаһандық үдерістердің қарқынды жүруімен Трансұлттық компаниялар ықпалы артып, халықаралық миграция ағындары жиілей түседі.

Мигранттар мен өз елдерінде қалған туыстары арасындағы байланыс өзіндік бір қауымдастықтың құрылуына әкеледі. Қазіргі мигранттар «трансмигранттар» ретінде қарастырылады. Себебі олар екі ел арасында отбасылық, әлеуметтік, экономикалық, мәдени, діни, ұйымдастырушылық байланыстарды дамытады. Мигранттардың трансұлттық байланыстарын бес «Т»: ақша аударымдары (transfers), сауды (trade), көлік (transport), телекоммуникация (telecommunications), туризм (tourism) деп анықтайды [9, 50-57].

Транснационализм теориясын алғаш рет миграцияға қатысты қолданған америкалық ғалым Н.Шиллер, ол диаспоралар мен мигранттардың әлеуетін түсіндірді [10]. Бүгінгі таңда шетелдегі қытайлар барған елдерінде әлеуметтік-экономикалық, саяси-қоғамдық өміріне қатысуы, инвестициялық әлеует, байланыс құралдарының, инфрақұрылымдарының, технология мен білім алмасу тұрғысынан жан-жақты зерттеуді қажет етеді.

Трансұлттық бағыт арқылы біз қытай мигранттарының бүкіл әлемдік қауымдастығын, олардың тарихи отанымен байланысын түсіндіреміз. Яғни жаңа елде тұрғанымен толықтай ассимиляцияға ұшырамай, керісінше өзінің этникалық болмысын сақтап, тарихи отанымен байланысының берік болуы осы тұрғыдан түсіндіріледі. Сонымен қатар олар жаңа елдің экономикалық дамуына да қатысады. Осылайша, трансмигранттар екі ел арасындағы дәнекер рөлін атқарады.

Жоғарыда атап өткендей көші-қон үдерістерін зерттеуде тек бір ғана тұжырым аясында қарастыру мүмкін емес. Бұл жан-жақты кешенде талдауды қажет етеді. Қазақстанға қытайлық көші-қонның әсерін зерттеуде де көптеген ғылыми әдістерді қолдануға болады. Осы тақырыптың өзектілігі уақыт өте келе арта түсуде. Мигранттардың қабылдаушы қоғамда бейімделуі, қоғамдық пікір қалыптастырудағы миграциялық фактор сияқты көптеген бағыттар әлі де жан-жақты зерттеуді қажет етеді. Автор осы тақырыптарды болашақ зерттеулердің еншісіне қалдырады.

Әдебиеттер

1 Справочник по терминологии в области миграции. MOM, 2011 chrome-extension://ecnpnlgnajanjnkmbpancdjoid-ceilk/http://www.iom.kz/images/books/Handbook_on_Migration_Terminology.pdf

- 2 Закон Республики Казахстан «О миграции населения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам миграции и занятости населения Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 421-V ЗРК.)
- 3 Ravenstein E.G. The Laws of Migration. Ayer Company Publishers, Incorporated, 1976 - P.138
- 4 Абылкаликов С. И., Винник М. В. Экономические теории миграции: рабочая сила и рынок труда //Бизнес.Общество.Власть/ Научно-учебная лаборатория исследований в области бизнес-коммуникаций Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики», № 12.Москва. 2012.
- 5 Ионцев В. А. Международная миграция населения: теория и история изучения. — М.: Диалог-МГУ, 1999
- 6 Сунь-цзы. Искусство войны. — М.: Астрель, 2015.-192.
- 7 Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. Demography, 3(1).
- 8 Социальная политика: Энциклопедический словарь / Под общ. ред. д. э. н., проф. Н.А. Волгина; отв. ред. д. ф. н. Т.С. Сулимова. М.: Академический Проект; Трикста, 2005. 688 с
- 9 Г. Глушенко . Транснационализм мигрантов и перспективы глобального развития . Журнал “Мировая экономика и международные отношения” №12, 2005
- 10 From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. Nina Glick Schiller, Linda Basch and Cristina Szanton Blanc Anthropological Quarterly Vol. 68, No. 1 (Jan., 1995), pp. 48-63 http://www.jstor.org/stable/3317464?seq=3#page_scan_tab_contents

References

- 1 Spravochnik po terminologii v oblasti migracii. MOM, 2011 chrome-extension://ecnpHlganjanjnkembpancdjoidceilk/http://www.iom.kz/images/books/Handbook_on_Migration_Terminology.pdf
- 2 Zakon Respubliki Kazahstan «O migracii naseleniya» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam migracii i zanyatosti naseleniya Zakon Respubliki Kazahstan ot 24 noyabrya 2015 goda № 421-V ZRK.)
- 3 Ravenstein E.G. The Laws of Migration. Ayer Company Publishers, Incorporated, 1976 - P.138
- 4 Abylkalikov S. I., Vinnik M. V. EHkonomicheskie teorii migracii: rabochaya sila i rynek truda //Biznes.Obshchestvo.Vlast'/ Nauchno-uchebnaya laboratoriya issledovaniy v oblasti biznes-kommunikacij Nacional'nogo issledovatel'skogo universiteta “Vysshaya shkola ehkonomiki”, № 12.Moskva. 2012.
- 5 Ioncev V. A. Mezhdunarodnaya migraciya naseleniya: teoriya i istoriya izucheniya. — М.: Dialog-MGU, 1999
- 6 Sun'-czy. Iskusstvo vojny. — М.: Astrel', 2015.-192.
- 7 Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. Demography, 3(1).
- 8 Social'naya politika: EHnciklopedicheskij slovar' / Pod obshch. red. d. eh. n., prof. N.A. Volgina; отв. red. d. f. n. T.C. Sulimova. М.: AkademicheskijProekt; Triksta, 2005. 688 s
- 9 G. Glushchenko . Transnacionalizm migrantov i perspektivy global'nogo razvitiya . ZHurnal “Mirovaya ehkonomika i mezhdunarodnye otnosheniya” №12, 2005
- 10 From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. Nina Glick Schiller, Linda Basch and Cristina Szanton Blanc Anthropological Quarterly Vol. 68, No. 1 (Jan., 1995), pp. 48-63 http://www.jstor.org/stable/3317464?seq=3#page_scan_tab_contents

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Джакубаева С.Т.

**Қазіргі жағдайдағы Иран мен
Қазақстан арасындағы
экономикалық және саяси
байланыстың даму бағыттары**

Бұл мақалада Иран Ислам Республикасы мен Қазақстан арасындағы экономикалық және саяси байланыстар қарастырылады. Автор бір-біріне тиімді қарым-қатынастардың даму мүмкіндігін беретін интеграциялық факторлар мен оларды шектейтін аспектілерді де қарастырады. Екі ел арасындағы қарым-қатынастың орнатылу тарихы мен оның даму эволюциясына талдау жасалады. Тауар алмасу, атом мен мұнай салаларындағы елдердің екіжақты серіктестігі зерттеледі. Халықаралық және аймақтық ұйымдар шеңберіндегі және одан тыс екі елдің тығыз байланысы зерделенеді.

Түйін сөздер: интеграциялық факторлар, екіжақты экономикалық және саяси серіктестік, халықаралық және аймақтық ұйымдар, «Каспийлік бестік», логистика, SWAP мұнай алмасу операциясы.

Jakubayeva S.

**Development trends of economic
and political mutual relations
of Kazakhstan and Iran in the
new conditions**

This article is devoted to the analysis of bilateral cooperation between Kazakhstan and Iran in the economic and political spheres. The author considers the integrating factor, enabling the development of mutually beneficial relations, positive and restricting negative aspects. In particular, studied the history and dynamics of development of mutual relations, joint activities in the nuclear and oil fields as well as trade between the two countries. Also is considered the dialogue between the two countries within and outside the international and regional organizations.

Key words: integration factors, bilateral economic and political cooperation, international and regional organizations, "Caspian Five", the logistics, the SWAP operation.

Джакубаева С.Т.

**Развитие экономической
и политической связи
Казахстана и Ирана
в новых условиях**

Данная статья посвящена анализу двустороннего сотрудничества между Казахстаном и Ираном в экономической и политической сферах. Автор рассматривает как интегрирующие факторы, дающие возможность развития взаимовыгодных отношений, так и негативные аспекты, ограничивающие их. В частности, исследуется история и динамика развития взаимоотношений, совместная деятельность в атомной и нефтяной сферах, а также товарооборот между двумя странами. Рассматривается диалог двух государств в рамках и вне международных и региональных организаций.

Ключевые слова: интеграционные факторы, двухстороннее экономическое и политическое сотрудничество, международные и региональные организации, «Каспийская пятерка», логистика, SWAP операции.

**ҚАЗІРГІ
ЖАҒДАЙДАҒЫ ИРАН
МЕН ҚАЗАҚСТАН
АРАСЫНДАҒЫ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ
ЖӘНЕ САЯСИ
БАЙЛАНЫСТЫҢ
ДАМУ БАҒЫТТАРЫ**

Қазақстан өз тәуелсіздігіне жиырма бес жыл бұрын ғана қол жеткізсе де, осындай қысқа мерзім ішінде әлемнің көптеген мемлекеттерімен жақсы қарым-қатынас орнатты. Таяу және Орта Шығыс мемлекеттерімен, оның ішінде қазақ халқымен терең өркениеттік, экономикалық және саяси байланыста болған Иран елінің біз үшін орны ерекше. Соңғы 2-3 ғасырда түрлі саяси жағдайларға байланысты мәдениеті мен діні, ділі жақын екі туысқан халықтың арасындағы байланыс үзілсе де, халық жадынан шығыстық көне өркениеттер қалдырған мәдени естеліктер ұмытылмады. Орта ғасырларда бастауын Қытайдан алатын Ұлы Жібек Жолы бойындағы көршілес елдердің сауда-экономикалық, мәдени және рухани қарым-қатынастары нығая түсті. Иран, Орталық Азия мемлекеттері және Қазақстан Шығыс пен Батысты байланыстырушы көпір рөлін атқарды. Әрбір мемлекет өз жетістіктерімен бөлісіп, басқа елдермен мәдени, экономикалық, саяси салаларда тығыз байланыста болуға тырысты.

XX ғасырдың соңында, яғни 1991 жылы КСРО ыдырағаннан кейін Орталық Азиядағы мемлекеттер өз тәуелсіздігіне қол жеткізді. 1992 жылдың қаңтар айында Иран Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін мойындап, дипломатиялық қарым-қатынас орнатты. Сол уақыттан бері Қазақстан мен Иран арасындағы тығыз байланысты айқындайтын жүздеген маңызды келісім-шартқа қол қойылды. Екі ел басшылары арасында саяси байланыс орнатылып, Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаев пен Иранның басшылары А. Хашеми-Рафсанджани, М. Хатами, М. Ахмадинежад, Х. Рухани мемлекеттер арасындағы экономикалық, мәдени, саяси аспектілердегі мәселелерді мемлекеттік іс-сапарлар барысында шешті.

Экономикалық байланыс. Екі ел арасындағы экономикалық байланыстың елеулі нәтижеге жеткеніне келесі фактілер дәлел. Егер 1992 ж. Қазақстан мен Иран арасындағы тауар алмасу көлемі 229 мың долларды құраса, 1995 ж. 58,9 млн долларға дейін ұлғайған, 2005 ж. 900 млн доллар көлеміне жетіп, ал 2007 ж. 2,495 млрд доллар көрсеткішіне дейін өсті. Әлемдік қаржылық-экономикалық дағдарыс әсерінен тауар алмасу көлемі 1,3 млрд дейін төмендеп, соңғы 2015 жылы 360 млн долларды құрады, бұл 2014 жылмен салыстырғанда 37%-ға кем [1]. Алайда 2015 жылдың 14 қазанында 14-ші үкіметаралық

комиссия шеңберінде екі ел арасында сауда-экономикалық, инвестициялық және банк сферасында серіктестік туралы келісім мен меморандумға қол қойылды. ҚР-дың Инвестиция мен Даму министрі Әсет Исекешев Иранның ауыл шаруашылық министрі Махмуд Хаджати бастаған делегациясымен кездесу барысында Қазақстан мен Иран арасындағы тауар алмасу көлемін 4 млрд долларға дейін жеткізу жоспары туралы мәлімдеді. Қазақстанда 400-ге жуық ирандық компаниялар жұмыс істеуде, қазақстандық кәсіпкерлер де Иран нарығын белсенді игеруде [2]. Ортақ ірі жобалар да аз емес. Мысалы, Иран Қазақстаннан мұнай өнімдері мен металдарды сатып алады, Түркменстан мен Қазақстанға дейінгі аралықтағы темір жол құрылысының жұмысы бірге жүргізілуде. Иранның Каспий теңізінің жағалауында орналасқан Амирабад қаласында, Қазақстанның астық терминалы ашылды, бұл өз кезегінде Қазақстанның Иранға және Парсы шығанақ елдеріне жылына 5 млн тоннаға дейін астық экспорттауына жол ашты. Ислам әлемінде экономикалық дамыған мемлекеттердің бірі Иран қазақстандық тауар өндірушілерге болашағы зор, тиімді нарық көзі болып табылады. Логистика саласында Иран Қазақстан үшін теңіз порттарына, бүкіл таяу шығыстық аймаққа, сонымен қатар Пәкістан мен Үндістанға апаратын ең жақын жол болып табылады. Жоғарыда келтірілген мәліметтерге сүйене отырып, екі ел арасындағы серіктестіктің белсендендірілуі заңды құбылыс болып табылатыны анық.

Саяси байланыс. 1992 ж. Иран, Түркия, Пәкістан мемлекеттері Орталық Азия мен Таяу Шығыстағы интеграциялық мәселелермен айналысатын Экономикалық Серіктестік Ұйымына (ЭСҰ) Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Әзербайжан, Ауғаныстан мемлекеттерінің кіруіне қолдау көрсетті.

Қазақстан өз кезегінде Иранның Азиядағы Өзара Ықпалдастық және Сенім Шаралары жөніндегі Кеңес (АӨСШК) мүшесіне айналуына күш салды. Кеңесті шақыру жөніндегі идеяны алғаш рет Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаев 1992 жылғы қазанда өткен БҰҰ Бас Ассамблеясының 47-сессиясында ұсынған болатын. Қазақстан басшысы бастаманың негізгі мәні әлемнің өзге өңірлеріне қарағанда әлі тиісті тетігі қалыптасып болмаған Азия құрлығында қауіпсіздікті қамтамасыз етудің ықпалды, әрі әмбебап құрылымын қайта құруға деген ұмтылыс екенін алға тартты.

2004 ж. Қазақстан Шанхай Ынтымақтастық Ұйымына бақылаушылар институтын құру идея-

сын қолдады, ал бір жылдан кейін Иран, Пәкістан, Үндістан, Моңғалия осы ұйымға бақылаушы елдер санатында қабылданды [3,162б.]. Иран қазіргі таңда Шанхай Ынтымақтастық Ұйымына бақылаушы ел ғана болғанымен, оның болашақта осы ұйымға мүше болуы да мүмкін. Осы уақытқа дейін санкциялар күрмеуінің әсерінен, ШЫҰ-ы Иранның өз қатарына мүше етіп қабылдай алмаған болатын. Қазақстан мен Иран Ислам Конференциясы Ұйымына мүше болғандықтан осы ұйым шеңберінде де белсенді қарым-қатынаста.

Иран мен Қазақстан Каспий теңізінің жағалауындағы елдер саммитінде мүше елдер болып табылады. Бұл саммитте басқа саммиттерге қарағанда, Каспий теңізінің территориялық бөлінуі, теңіз тағдыры, оның байлықтарын қолдану, шекарасын анықтау төңірегіндегі пікірталастар әлі жалғасып келе жатыр [7].

«Каспийлік бестіктің» экономикалық ықпалдастығын арттыру үшін Қазақстанның да ұсыныстары аз емес. Нұрсұлтан Назарбаев «Каспий еркін сауда аймағын» құру туралы сөз қозғап, Қазақстан арқылы ашылған бағыттарды назарға ала отырып, Қазақстан оларды Каспий маңы мемлекеттерінің тауарларын басқа елдердің нарығына, бірінші кезекте Қытайға жеткізу үшін транзиттік көпір ретінде пайдалануды ұсынатынын айтты. Есесіне, Қазақстанның да ашық теңізге шығуға мүмкіндіктері қарастырылуы тиіс [4, 64б.].

Каспий теңізінің мәртебесін белгілеп, оның байлығын игеруге тараптар ортақ мәмілеге келе алмай жүргені жасырын емес. Ұстанымдары мен ұсыныстары әрқилы. Мәселен, Тегеран теңізді теңдей бөлуге шақырып отыр. Ол бес мемлекетке 20 пайыздан тиесілі болу керектігін айтуда. Не болмаса, теңіздің табанын теңдей игеруге ниетті. Бірақ бұл ұсынысты қолдауда басқа жағалаулық елдер тарапынан белсенділік байқалмады. Қалған төрт мемлекет те теңіз құқығы бойынша БҰҰ-ның 1982 жылғы конвенциясын ұстанады [6]. Ал Иранның айтары басқа, Иран Ислам Республикасының Президенті Хасан Рухани құқықтық тәртіп халықаралық құқық қағидаларына сәйкес болуы тиістігін, қару-жарақ қолданудан тартынып, шетелдік қарулы күштердің Каспийге келуіне жол берілмеуі керектігін баса айтуда.

Қазақстан мен Иран әлем мен аймақтағы қауіпсіздік, аймақтағы шиеленісті шешуде күш қолданбай, бейбіт жолмен шешу сияқты өзекті саяси мәселелерде ұстанымдары ұқсас [8].

ҚР Президенті Н. Назарбаев 2006 ж. Иранның бейбіт атомды қолдану талпынысын қолдаған

болатын [5,157 б.]. Қазақстан өз территориясында ядролық полигоннан бас тартқан алғашқы мемлекет. Дүние жүзі бойынша күш-қуаты бойынша төртінші орында тұрған ракеталық-атомдық арсеналдан да бас тартқан болатын. Қазақстан Республикасының басшылығы барлық елдерді ядролық қаруды қолданудан бас тартуға шақырды. Барлық елдер ядролық энергияны бейбіт мақсатта ғана қолдану керек. Осыған орай, Қазақстан Иранның атомды бейбіт мақсатта, халық шаруашылығында қолдануға бағытталған ядролық бағдарламасына түсінушілікпен қарайды. Иранның Бушердегі АЭС-сының құрылысы мен оның іске қосылуы осы бағдарламасының бастамасы, Иран әрі қарай уранды байыту мақсатында тағы бірнеше АЭС салуды көздеп отыр. Ядролық бағдарламасына қатысты даудамай Иранның жиырма жылға жуық уақытқа созылған санкциялар құрсауында қалуына себепкер болды. Алайда Иран МАГАТЭ шарты бойынша барлық міндеттерін орындап, санкциялардан арылды, бұл өз кезегінде Иран мұнайының әлемдік нарыққа еркін шығып, мұнай бағасының одан әрі төмендеуіне алып келді [9].

Қорыта келсек, Қазақстан мен Иранның арасындағы байланыс болашақта одан әрі экономикалық және саяси, мәдени тұрғыда қарқын-

ды дамитыны сөзсіз. Еліміздің көпвекторлы саясатының нәтижесінде, Қазақстан барлық мемлекеттермен тығыз қарым-қатынаста. Санкциялар құрсауында қалған Иранмен байланысымыз еш үзілген емес. Санкциялар шартында экономикасын құлдыратпай, керісінше ауылшаруашылық, инженерлік-технологиялық, білім беру, тоқыма өнеркәсібі салаларын дамытып, өзінің ішкі нарығын толық өзі қамтамасыз етіп, қиыншылықтардан басын тік көтеріп, жеңіп шыққан Иран біз үшін үлгі болары сөзсіз. Санкция шартында үкіметтің көреген, ұтымды саясатының нәтижесінде, қазіргі таңда Иран инженерлік-технологиялық, нанотехнологиялық салаларындағы ғылыми жаңалық ашуда әлем бойынша тоғызыншы орында тұр. Білім беру деңгейі өте жоғары, халықтың басым бөлігі ағылшын тілінде еркін сөйлейді. Иран ішкі нарығын 90%-ға қамтамасыз етеді, тек 10 %-ды шетелден алады. Азық-түлік өндірісі мен құрылыс материалдарының өндірісінде талаптың жоғарылығына байланысты өнімдері де сапалы болып келеді. Санкциялар шартында мемлекет өз бейнесін абыроймен сақтап қалған, өз дегенінде тұра білген Иран мемлекетінің даму үлгісі, «ирандық даму моделі» Қазақстан үшін үлгі болары анық.

Әдебиеттер

- 1 Официальный интернет-ресурс Министерства иностранных дел РК. Сотрудничество Республики Казахстан с Исламской Республикой Иран // <http://mfa.gov.kz/>.
- 2 Интернет-ресурс. Казахстан и Иран намерены увеличить товарооборот // www.kazpravda.kz (дата обращения 14.10.2015)
- 3 Месамед В.И. Казахстанско-иранские отношения: итоги и проблемы. Ближний Восток и современность. – М., 2008. – 340 с.
- 4 Накашидзе Д. Нефть Каспия и международные отношения // Власть (Москва). – 2002. – №6. – С.64.
- 5 Назарбаев Н.А. Сборник документов и материалов в трех томах. Том III. – Алматы, 2010. – 344 с.
- 6 Svante E. Iran and the Caspian Region: The Domestic and International Context of Iranian Policy // Cornell Caspian Brief. – № 15. – 2001. – May.
- 7 Caspian Sea Energy and Big Powers. Shana, 2007, September 15 // <http://www.shana.ir/114449-en.html>
- 8 Kazakhstan Is Ready to Swap Caspian Oil Rights With Iran. Shana, 2008, October 22, <http://www.shana.ir/135367-en.html>
- 9 Интернет-ресурс. В МИД Казахстана прокомментировали снятие санкций с Ирана // tengrinews.kz/kazakhstan_news/ (Дата обращения 17.01.2016)

References

- 1 Official'nyj internet-resurs Ministerstva inostrannyh del RK. Sotrudnichestvo Respubliki Kazahstan s Islamskoj Respublikoj Iran // <http://mfa.gov.kz/>.
- 2 Internet-resurs. Kazahstan i Iran namereny uvelichit' tovarooborot // www.kazpravda.kz (data obrashhenija 14.10.2015)
- 3 Mesamed V.I. Kazahstansko-iranskije otnoshenija: itogi i problemy. Blizhnij Vostok i sovremennost'. – M., 2008. – 340 s.
- 4 Nakashidze D. Neft' Kaspija i mezhdunarodnye otnoshenija // Vlast' (Moskva). – 2002. – №6. – S.64.
- 5 Nazarbaev N.A. Sbornik dokumentov i materialov v treh tomah. Tom III. – Almaty, 2010. – 344 s.
- 6 Svante E. Iran and the Caspian Region: The Domestic and International Context of Iranian Policy // Cornell Caspian Brief. – № 15. – 2001. – May.
- 7 Caspian Sea Energy and Big Powers. Shana, 2007, September 15 // <http://www.shana.ir/114449-en.html>
- 8 Kazakhstan Is Ready to Swap Caspian Oil Rights With Iran. Shana, 2008, October 22, <http://www.shana.ir/135367-en.html>
- 9 Internet-resurs. V MID Kazahstana prokommentirovali snjatje sankcij s Irana // tengrinews.kz/kazakhstan_news/ (Data obrashhenija 17.01.2016)

Жанатаева К.Б.
**Х. Мұбарак тұсындағы
Египет-Қазақстан
қатынасының дамуы**

XX ғ. екінші жартысында Араб Шығысы аймағы маңызды саяси және экономикалық үдерістердің тоғысқан жері болып қала берді. Мысырдың тиімді геосаяси жағдайы, адам және табиғи ресурстарының орасандылығы, әскери қуаттылығы сынды факторларды иеленуі оны халықаралық қатынастарда маңызды актор етеді.

Қазақстан Республикасы Президенті Н. Назарбаев еліміздің сыртқы саясатындағы негізгі басымдықтардың бірі – араб және таяушығыстық бағытқа ерекше мән беріп, Мысырдың халықаралық сахнадағы беделді орынды иемденуіне басты назар аударады. Яғни осы мемлекетпен тығыз қатынастар орнату – Қазақстанның дүниежүзілік интеграциялық үрдістерге белсенді қатысып, араб әлеміне жол ашады деп сенім танытқаны да мәлім болатын.

Түйін сөздер: Египет Араб Республикасы, Қазақстан Республикасы, дипломатиялық қатынастар, келісімдер.

Zhanataeva K.B.
**The development of relations
between Kazakhstan and Egypt
during the years of mubarak**

In this article development of relation of Kazakhstan is examined with Arabic Republic of Egypt in the years of president X. Mubarak. The level of development of collaboration of two countries comes into question in different spheres.

Key words: Republic of Kazakhstan, Arabic Republic of Egypt, diplomatic relations, agreements.

Жанатаева К.Б.
**Развитие отношений
Казахстана и Египта в годы
Х. Мубарака**

В данной статье рассматривается развитие отношений Казахстана с Арабской Республикой Египет в годы президента Х. Мубарака. Обсуждается уровень развития сотрудничества двух стран в различных сферах.

Ключевые слова: Египетская Арабская Республика, Республика Казахстан, дипломатические отношения, договоры.

Х. МУБАРАК ТҰСЫНДАҒЫ ЕГИПЕТ-ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСЫНЫҢ ДАМУЫ

Қазақстан мен Египет арасындағы қарым-қатынас тамыры тереңде жатқаны сөзсіз. Кеңес Одағы күйрегеннен кейін Египет Араб Республикасының темір шымылдық артындағы мемлекеттермен қатынасын орнату және нығайта түсуі орынды. Әсіресе, Орталық Азиядағы ірі мемлекеттердің бірі ретінде танылған Қазақстан Республикасымен ресми байланыс орнату Таяу Шығыс елдері шеңберінде ерекше маңызды орынға ие болды. Мысыр елі негізінен екі мемлекет арасындағы геоэкономикалық жағдайды, әрі екі ел арасындағы ортақ мәдени құндылықтарды да басты назарға алған болатын. Сонымен бірге екі елдің ядролық қарудан ада аймақ құру және әлемде ядролық қаруды таратпауға қатысты ұстанымдары да тоғысқаны мәлім. Бұл екі елдің қауіпсіздікке, тұрақтылық пен бейбіт дамуға деген ұмтылыстарынан көрініс тапқан еді.

Египет пен Қазақстан арасындағы географиялық алшақтыққа қарамастан, екі мемлекеттің де бірқатар тоғысар нүктесі бар екені аян. Қазақстан Орталық Азиядағы қаншалықты жетекші мемлекет саналса, Мысыр елі де таяушығыс аймағында өзіндік орны бар мемлекеттер қатарынан табылған болатын. Екі мемлекетте өз орналасқан аймақтарында тұрақтылық кепілдігі ретінде тыныштықты сақтауда барынша тырысып баққан елдер. Екі мемлекет аймақ тұрақтылығы мәселесінде бір-бірін толықтырып келген. Қазақстан Мысырдың лаңкестікпен күресу жолындағы шараларын үнемі қолдайды.

Қазақстан саясатының негізгі аспектісі – араб әлемінің көшбасшысы Египет Араб Республикасы. Египетпен қарым-қатынастар республика тәуелсіздігінің бірінші күндерінен бастап, сыртқы саясатының араб және таяушығыстық басымдықтың негізгісі болып табылады. Египеттің халықаралық аренадағы беделді орынды иемденуімен өзекті. Яғни осы мемлекетпен тығыз қатынастар орнату – Қазақстанның дүниежүзілік интеграциялық үрдістерге белсенді қатысып, әлемдік қауымдастықта заңды орнын иемденуге мүмкіндік туғызар еді.

Египетпен біз тарихи, мәдени және рухани тұрғыдан алып қарағанда өте жақынбыз. Сол себепті екі ел арасында тұрақты әрі тығыз қатынастар орнатылған. Қазақ және Мысыр арасындағы байланыстардың алға басуы мен беріктігінің дәлелі ретінде Каир қаласының губернаторлығы Каирдің жаңа

Маади қалашығындағы ҚР елшілігі орналасқан көшеге ұлы қазақ ақыны Абай есімін беру шешімін қабылданды. 1999 жылы 13 наурызда Каирде өткен көше атын өзгерту салтанатына Астана әкімі, Каир губернаторы, Каирдегі ТМД елдері, Түркия, Моңғолия мемлекеттерінің елшілері мен бірқатар мысырлық тұлғалар қатысқан болатын.

Египет Араб Республикасының, оның ішінде Каирде қолданыстағы заңдылық ережелер мен әдетке сәйкес жергілікті басқару органдары қала көшелеріне, алаңдарына басқа шетелдік қайраткерлердің есімдерін беруге шектеу қойған. Өзінің ұлттық тарихында елеулі орын алған тұлғалар мен жалпыарабтық мәдени және саяси қайраткерлердің есімдерін дәріптейтін елде мұндай жетістікке қол жеткізген шетелдік тараптар санаулы. Тіпті миллиардтаған қаржы жұмсап, «ғасыр құрылыстарын» жүргізіп, саяси-экономикалық ықпалға ие болған КСРО-да осы бағытта көше немесе алаң атауын иеленуге қол жеткізбеген. Осындай бөгеттерден өтіп, араб жерінде ұлы Абайдың танылуы екі жақтың мәдени қатынастарының маңыздылығын асыра түсіреді.

Қазақстан мемлекеті өз тәуелсіздігіне қол жеткізгенде Мысыр елі еліміздің тәуелсіздігін ең бірінші мойындаған мемлекеттердің қатарында болып, Қазақстанда өз өкілдігін ашқан араб елдерінің алғашқысы болатын. Біздің елімізде араб әлеміндегі алғашқы елшілігін Каирде ашқан еді. Мысыр – ұзақ ғасырлар бойы ғылым мен білімінің орталығы, өркениеттің бесігі саналған ел. Қазақстан-Египет қатынастары өз бастауларын 1992 жылдың 6 наурызынан алады. Екі ел арасындағы қатынастардың құқықтық негізі Президент Н.Ә. Назарбаевтың 1993 жылғы Египет Араб Республикасына сапары кезінде біршама келісімдерге қол қою арқылы дамыған.

Аталған сапар барысында Қазақстан Республикасы мен Египет Араб Республикасы арасындағы өзара қатынастар мен ынтымақтастық негіздері туралы келісімге, сонымен қатар бірқатар үкіметаралық келісімдер мен хаттамалар топтамасына жататын Ақпарат ынтымақтастығы туралы хаттамаға, экономика, ғылым және техника туралы келісімге, инвестицияны ынталандыру туралы келісімге, сауда келісімі және ветеринария саласындағы ынтымақтастық туралы келісімге қол қойылды.

Және де екі жақты саяси ынтымақтастықтың негізі болып табылатын «ҚР сыртқы істер министрлігі мен ЕАР сыртқы министрлігі арасындағы саяси консультациялар туралы хаттама да» қарастырылды.

Қазақстан президенті Мысыр еліне ресми сапарынан кейін екі ел арасында жан-жақты ынтымақтастық нығая түсті. Екі ел арасындағы саяси байланысқа тоқтала кетсек, саяси байланыс негіздері Мысырдың Азиядағы өзара әрекет және сенім шаралары кеңесін (АӨӘСШК) дайындау процесіне белсенді қатысуынан кейін нығая түсті. Мысырдың жалпыазиялық қауіпсіздік бастамасын қолдауы Қазақстан үшін маңызы зор еді [1].

1997 жылы желтоқсан айында Алматыда өткен АӨӘСШК дайындауға қатысты мәжіліске Мысыр сыртқы істер министрінің орынбасарының қатысуы екі жақты қатынастың дами түсуіне серпіліс берді. Египеттің Азиядағы өзара әрекет және сенім шаралары кеңесіне бақылаушы ретінде тағайындалуына Қазақстан тарапынан жоғары баға берілген де болатын.

Сонымен қатар Египет Қазақстанның әлемдік және дәстүрлі діндер жетекшілерінің съезін өткізуде қолдағанын айта кеткен жөн. 2003 жылы қыркүйекте Астанада өткен әлемдік және дәстүрлі діндер жетекшілерінің бірінші съезіне дін өкілдерін әл-Азхар шейхы Мұхаммед Тантауи мен Египет уақыф (дін істері бойынша) министрі Махмұд Закзук бастап келген болатын. Египет уақыф министрінің Қазақстанға ресми сапарлары 2006 жылы және 2008 жылы 17 қазанда да жалғасын тапқан болатын.

1997 жылы наурыз айында Мысыр сыртқы істер министрінің Еуропа істері бойынша орынбасары М.Ф. аш-Шазли бастаған мысырлық делегация сапары барысында екі ел арасындағы сауда байланыстарын нығайту, оның ішінде халық тұтынатын тауарлармен қамтамасыз ету, банк саласы, мұнай өнеркәсібі, құрылыс саласы, Қазақстан инфрақұрылымын дамыту, кен орындарын бірлесе игеру салалары бойынша ынтымақтастықты дамыту керектігі нақтыланды [2]. Сондай-ақ екі ел арасындағы саяси байланыстардың дамуына табиғи байлықтарын, жұмысшы күштерін және өндірістік технологиялық мүмкіншіліктерін ортақ пайдалану қарастырылды.

Екі ел арасындағы дипломатиялық қатынасты нығайтуда маңызды саналған 2006 жылы қарашада Египет Араб Республикасының сол кездегі президенті Хосни Мұбарактың Астанаға алғашқы және соңғы ресми сапары. Сапар барысында Қазақстан мен Египет арасында дипломатиялық төлқұжат иелерін визадан босату туралы үкіметаралық келісіміне қол қойылды. Сондай-ақ екі тарап Қазақстан мен Египет арасындағы тауар нарығының қол жетімділігіне

қатысты және Қазақстанның Дүниежүзілік Сауда Ұйымына кіруі шеңберінде қызмет ету туралы келіссөздердің аяқталғаны туралы Хаттамаға, мәдениет саласындағы ынтымақтастық туралы екі елдің үкіметі арасындағы өзара түсіністік меморандумына қол қойылды.

Қазақстан Республикасының президенті Н.Назарбаевтың Мысыр еліне 2007 жылы 11-14 наурыз аралығында екінші рет ресми сапарын жасаған болатын.

Бүгінгі таңда Қазақстан мен Египет мемлекет арасында 30-дан астам екі жақты келісімдер, бір мемлекетаралық келісім, он шақты үкіметаралық және де ведомствааралық келісімдер бар.

Аталған келісімдерге мемлекет басшыларының жоғарыда аталған ресми сапары барысында және де үкіметаралық комиссиялары сапары барысында қол қойылған болатын. Соның ішінде 1995 жылы 24-28 мамыр аралығында Каирде өткен экономикалық, ғылыми-техникалық және мәдени ынтымақтастық бойынша қазақстан-египет біріккен үкіметаралық комиссиясының бірінші отырысы маңызды. Бұл үкіметаралық комиссияның біріккен екінші отырысы 2001 жылы 21-22 маусым аралығында Астанада өткен болатын. Екі елдің экономикалық, ғылыми-техникалық және мәдени ынтымақтастық бойынша қазақстан-египет біріккен үкіметаралық комиссиясының үшінші отырысы 2003 жылы 27-28 желтоқсанда Каирде өтсе, төртінші отырысы 2007 жылы 26-27 ақпанда Астана қаласында өткен болатын.

Сондай-ақ 2008 жылы 24 қаңтар мен 2 ақпан аралығында ҚР Парламенті мәжілісінің төрағасы А. Мусиннің Египетке Ислам Конференция Ұйымы отырысына қазақстандық парламент өкілдерін бастап барғанын да атап өткен жөн. Өйткені кейін 2011 жылы Қазақстан аталған ұйымға төрағалық еткен еді. Екі ел арасындағы қатынастың жандана түсуіне Қазақстанның Ислам конференциясы ұйымына (ИКУ) енуі септігін тигізді. 1995 жылы 12 желтоқсанда Конакриде (Гвинея) өткен ИКУ-ға мүше елдердің сыртқы істер министрлерінің конференциясында Қазақстан Республикасы аталған ұйымға толыққанды мүше болып қабылданды.

Екі ел арасындағы қатынасты дамытуда негізінен ЕАР СІМ жанынан құрылған ТМД елдерімен техникалық ынтымақтастық қорының қосқан үлесі зор. Қордың ұйымдастыруымен 500-ден астам дипломатия, туризм, журналистика және т.б. салалардағы қазақстандық мамандар Египетте тәжірибеден өтуге мүмкіндік алды.

2001 жылы қарашаның 11-інде Каирде Қазақстан мен Египет Араб республикалары үкіметтері арасындағы Әуе қатынасы туралы келісім жасалған болатын. Бұл құжатты бекітуді көздейтін заң жобасын қарап шыққан Мәжілістің Халықаралық істер, қорғаныс және қауіпсіздік жөніндегі комитеті қорытынды жасады. Аталған келісімнің мақсаты Қазақстан мен Египет республикаларының аумақтары арасында әуе қатынасын орнату үшін құқықтық негіз құру болып табылады. Келісімнің екінші бабына сәйкес тараптар тағайындаған әуе компанияларының белгіленген маршруттары бойынша келісім желілерін пайдалану кезінде басқа тарап мемлекетінің аумағы арқылы қонбастан ұшып өту, көрсетілген аумақта коммерциялық емес мақсатта аялдама жасау сынды құқықтарды өз міндеттеріне алады. Келісімнің тармақтарында айтылған негізде халықаралық байланыспен тасымалданатын жолаушыларды және жүкті бортқа қабылдау немесе түсіру мақсатында басқа тарап мемлекетінің аумағында аялдама жасамауға құқылы екендігі белгіленген.

Екі ел арасындағы сауда-экономикалық қатынастарға тоқталсақ, ҚР статистика агенттігінің 2007 жылғы мәліметі бойынша, Қазақстан мен Египет арасындағы тауар айналымы 76 млн 020, 4 мың АҚШ долларын, оның ішінде экспорт 65 млн 971, 2 мың АҚШ долларын, ал импорт 10 млн 49, 2 мың АҚШ долларын құраса, бұл көрсеткіш 2014 жылы 50 млн АҚШ долларын қамтығанын ұлттық экономика министрі Е. Досаев Египет Араб Республикасының индустрия және сауда министрі Мунир Фахри Абдел Нұр мырзамен кездесу барысында жариялаған болатын. Аталған көрсеткіш 8 айда көтерілгенімен, өкінішке орай жыл санап айтарлықтай төмендегені байқалады. Дегенмен Египетпен тауар айналысы 2006 жылы қаңтар-тамыз айларында 14,5 мың АҚШ долларын құраған болатын.

Бүгінде мемлекеттер арасындағы сауда айырбасы көлемі айтарлықтай қомақты көрсеткішті көрсетпейді. Дегенмен екі жақ экономикалық ынтымақтастықты кеңейту бойынша алға ілгерілеушілік қадамдарды жасауға талпындыратын ұсыныстар білдіріп отыр. Бірақ мәселенің түйіні тауар тасымалдауға келіп тіреледі, өйткені екі ел тауарларын тасымалдайтын тікелей транспорт дәлізінің жоқтығы кері залалын тигізіп отыр. Тауар тасымалдау әрекеттері тек «үшінші» мемлекет арқылы жүзеге асырылатындықтан, Египет өз тауарларының бағытталған орынға дейін толыққанды сақталып жеткізілетіндігіне күмән келтіреді. Осы күнге дейін мысыр тауарлары

ТМД елдері арқылы жеткізіліп келсе, енді Түркия арқылы тауар тасымалдау мәселесі қарастырылып отыр. Осыған орай 1995 жылы қаңтар айында Қазақстанның бірнеше іскер топ өкілдері Египеттен тауарды әуе жолы арқылы жеткізу мүмкіндігін қарастырды.

Екі ел арасындағы ұзақ қатынастар ауыл шаруашылығы саласында қамтыды. Қазақстан астықты сыртқа шығаруда әлемдік жетекші мемлекет саналса, ал Мысыр бұл тауарды импорттаушы ең мемлекет болып табылады. 2006-2010 жылдары Қазақстан Мысырға 1 млн тоннадан астам астық жөнелткен. Бұл ауылшаруашылық сауда қатынасы бүгінде жалғасын табуда.

Екі мемлекет арасындағы мәдени-гуманитарлық қатынастарды айтпас бұрын, екі халықтың тарихын ортақ байланыстаратын Сұлтан аз-Заһир Бейбарысты еске түсіреміз. Осы негізде Қазақстан Каирдегі сұлтан Бейбарыс мешітін қайта күрделі жөндеуден өткізуге 4,5 млн АҚШ долларын бөлген болатын. Бұл тәуелсіз Қазақстан тарихындағы шетелдегі ірі тарихи-мәдени іс шара жобасы болып табылады.

Сондай-ақ екі ел арасында фармацевтика саласында да қатынас орнатылған. Біздің елімізде бүгінде Египеттен келетін 40-қа жуық дәрілер мен 30-ға жуық медициналық өнімдер тіркелген. Біздің еліміз мысырлықтар тарапынан дәрілерді шығару бойынша бірлесіп жұмыс жасау үшін біздің елде біріккен өндіріс салу ұсынысы да жасалған еді.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін діни ынтымақтастық мәселесі жоғары деңгейде бірінші рет осы Мысыр жерінде талқыланған болатын. Қазақстан президенті 1993 жылы әл-Азһар университетіне Қазақстаннан 25 студент қабылдауын өтінген болатын. Сондай-ақ сол жылы Алматыда ірі ислам орталығын ашу мәселесі қарастырылды. Египет елі аталған ислам орталығын салу құрылысын өз тарапынан қаржыландыратынын мәлімдеген болатын. Осылайша бұл орталықтың алғашқы тасы 1993 жылы 16 маусымда қаланған еді. 2001 жылы Алматыда «Нұр-Мұбарак» институты ашылды. Алматыда үлкен ислам орталығын ашуды ұйымдастырған танымал шығыстанушы, ғалым Әбсаттар қажы Дербісәлі екенін атап кеткеніміз жөн.

Сондай-ақ Қазақстан мен Египет арасында білім және ғылым саласында да ынтымақтастық жақсы орынға қойылған болатын. ЕАР Қазақстан жастарын Египет жоғары оқу орындарында әртүрлі мамандықтар бойынша ешқандай қайтарымызсыз негізде толық білім алып шығуға көмектесуде. Әрі қазақстандық

мамандарды қайта даярлап, оқу және ғылыми зерттеу мекемелерінде тәжірибеден өткізуге ЕАР 1 млн доллар қаржы жұмсап отыр. Қазіргі кезде Египеттің жоғары оқу орындарында Қазақстаннан 120 студент білім алууда. Осы жылдар ішінде ТМД елдерімен техникалық ынтымақтастық Египет қоры есебінен Каирде әртүрлі саладағы мыңнан астам қазақстандық мамандар тәжірибеден өтті. Египет Араб Республикасының Білім министрлігі Қазақстан үшін жастарға білім алуға жыл сайын шамамен 40 грант бөліп отырады [3]. Сондай-ақ екі мемлекеттің жоғары оқу орындарының ұстаздары мен ғалымдарына да ынтымақтастық саласында жол ашылған. Қазақстандық оқытушыларды біліктілікті көтеру курстарына жіберумен бүгінде Алматыдағы Египет мәдени орталығының айналысып отырғанын айта кеткен жөн.

Осылайша Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің бірінші күндерінен бастап, сыртқы саясатының араб және таяушығыстық басымдықтың негізінде Египеттің халықаралық аренадағы беделді орынды иемденуі басты назар аудартқаны сөзсіз еді. 2010-2012 жылдардағы Таяу Шығыс пен Солтүстік Африкадағы жағдай аймақтағы саяси ахуалдың тұрақсыздығына әкеліп соқтырды. Сондай-ақ ел ішіндегі келеңсіздіктер мен саяси-экономикалық дағдарыстар елдің жағдайын ушықтыра түсіп, билікті кінәлі деп санады. Мемлекеттік аппараттағы сыбайластық, демократиялық еркіндікті шектеу, билікті «мұрагерлік мемлекетке» айналдыруы басқарушы билікке қарсылықты тудырып қана қоймай, оны өрістетіп, оппозиция қатарын өсірді. Осындай ішкі фактор үрдісі Египетте де байқалып, әртүрлі факторлар салдарынан шамамен 30 жыл билікте (1981-2010) ел президенті Хосни Мұбарактың биліктен кетуіне әкеліп соқтырды.

Ұзақ жылдар бойы араб әлеміндегі түйткіл мәселелерді шешуде өзіндік орынға ие болып келген жетекші араб елі Мысыр елінің ішкі жағдайының шиеленісіп, қиын саяси-экономикалық жағдайға тап болуы біздің елді де толғандырады. Бүгінде Қазақстан мен Египет арасындағы қатынастар екі ел мүмкіндіктерімен сәйкес емес екендігі мәлім. Сондықтан да қазіргі таңдағы біздің сыртқы саясатымыздың стратегиялық сипатқа ие мақсаты қазақстандық-египеттік байланыстарды екі елдің әлеуетіне сай деңгейге көтеру болып отыр. Өкінішке орай екі жақ әлі де болса өзара қатынастың бар мүмкіншіліктерін толық пайдаланып отырған жоқ. Ал бұл өз кезегінде уақыт еншісінде деп білеміз.

Әдебиеттер

- 1 Малько Л. Казахстан и Египет придерживаются близких позиций по многим международным проблемам. Интервью с Чрезвычайным и Полномочным послом РК в Египте Б.К. Амреевым. Казинформ. 19.04.2005.
- 2 Тайжан Болатхан. Аталы сөздер [Текст]: Елші күнделігінен. 1-кітап. – Алматы, 2007.
- 3 http://portal.mfa.kz/portal/page/portal/mfa/kz/content/policy/cooperation/asia_africa

References

- 1 Malko L. Kazahstan i Egypt priderzhivaiytsia blizkich pozitsi po mnogim mezhdunarodnym problemam. Interviy s Cherezvychaynym i Polnomochnym poslom RK v Egipte B.K.Amreevym. Kazinform. 19.04.2005.
- 2 Taizhan Bolathan. Ataly sozder [Tekst]: Elchi kundeliginen. 1-kitap.-Almaty, 2007.
- 3 http://portal.mfa.kz/portal/page/portal/mfa/kz/content/policy/cooperation/asia_africa

Жанатаева К.Б., Күзенбаева А.

**Түркі әлемі және
Ұлы Жібек жолы**

Мақалада біз тарихта өзіндік орны бар, өз кезеңінде тек саудасаттықтың ғана емес, мәдениет пен діннің, саяси байланыстардың жолына айналған Батыс пен Шығысты байланыстырған Ұлы Жібек жолының тарихтан белгілі түркі мемлекеттеріне тигізген әсерін, түркілер тарихында алатын орны мен маңызын қарастыратын боламыз.

Түйін сөздер: Ұлы Жібек жолы, Шығыс, Батыс, Орталық Азия, сауда, мәдениет, дін, саясат.

Zhanataeva K., Kuzenbaeva A.

**Turkic world and the great
silk way**

In this research work, we will be regarded as affected by the Great Silk Road in the known history of the Turkic countries, which takes place in the history of the Turks and the importance of this great not only trade, also in the cultural, spiritual and diplomatic relations between the West and the East.

Key words: The Great Silk Road, East, West, Central Asia, trade, culture, religion, politics.

Жанатаева К.Б., Кузенбаева А.

**Тюркский мир и Великий
Шелковый путь**

В этой научной работе мы будем рассматривать влияние Великого Шелкового пути на известные в истории тюркские страны, его место в истории тюрков и важность не только в торговле, но и в культурных, духовных и дипломатических взаимоотношениях Запада и Востока.

Ключевые слова: Великий Шелковый путь, Восток, Запад, Центральная Азия, торговля, культура, религия, политика.

ТҮРКІ ӘЛЕМІ ЖӘНЕ ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫ

Ұлы Жібек жолы – тек сауда жолы ғана емес, дүние жүзі өркениетін тоғыстырып, адамзат қоғамының дамуына өшпес үлес қосқан Қытайдың Ши-ан деген жерінен басталып, Шыңжаң, Орталық Азия арқылы Таяу Шығыс пен Еуропаға баратын тарихта үлкен орны бар керуендік жол бағыты. Жібек Жолы б.з.д II ғасырда сауда магистралі ретінде пайда болып, XVI ғасырға дейін қызмет етті. Жібек Жолының бойында орналасқан көне қалалар бірталай соғыс, өрт, аштық, апат-ойрандардың куәсі болды. Ұлы Жібек Жолы [ҰЖЖ] арқылы тек сауда жүйесі дамып қана қоймай, Шығыс пен Батыс өркениеті тоғысып, мәдениет және дипломатиялық қарым-қатынас орнады.[1] Өз дәуірінде осындай үлкен маңызға ие болған ҰЖЖ-ның «алтын көпірі» ретінде Орта Азия жерінде орналасқан біраз түркі мемлекеттері белгілі болды. Ұлы сауда жолының әсерінен түркі мемлекеттерінде де ілгерілеушілік, мәдениеттің тоғысуы жиі кездескен. Осылардың барлығының нәтижесінде түркі мемлекеттерінің өзіндік мәдениеті дамудың жаңа сатысына көтеріліп отырған.

Кең байтақ Шығыс пен Батыс өлкелерін байланыстырған ұлы сауда жолының себебінен түркі тарихында өзіндік орны бар. YI ғасырдан бастап-ақ ҰЖЖ екі бағытта дами бастады. Бұл екі тармақ түркі мемлекеттері арқылы өтетін болғандықтан Сырдария бағыты және Тянь-Шань бағыты деп аталған. Біріншісі Қытайдан бастауын алып, Шығыс Түркістан (Қашғар) арқылы Жетісуға бағытталған, одан әрі Сырдария жағалауы арқылы Арал маңына, ол аймақтан соң Жайықтың төмен ағысына, содан кейін Еділ мен Донның жағалауына, Кавказ аймақтарына немесе Қара теңіз бен Таяу Шығысқа жетіп, Византияға тоқтаған. Яғни, бұл бағытта Шығыс пен Батысты Сырдария өзені байланыстырып тұрған. Жетісу мен Оңтүстік Қазақстанның негізгі сауда орталықтары ретінде Суяб, Науакент, Құлан, Тараз, Аспара, Сығанақ, Отырар, Янгикент қалалары белгілі болған.

Екінші бағыты Шығыс Түркістанда басталып, Жетісу жері (Шу, Іле өзендерінің жағалаулары) арқылы Жоңғар, Іле, Қырғыз Алатауына және Талас аңғары арқылы Шаш (Ташкент) қаласына дейін барған. Ары қарай керуен жолы Самарқанд, Бұқара, Мерв арқылы Кіші Азия мен Византияға шыққан. Бұл бөлікте Суяб, Баласағұн, Сайрам, Құлан, Тараз, Сауран, Қойлық сынды бай сауда орталықтары орналасқан [2].

Ұлы Жібек жолы Батыс пен Шығыс елдерінің арасында тек халықаралық сауда-саттықтың ғана емес, сонымен қатар дипломатиялық байланыстардың орнатылуына да әсер еткен. Б.д.д III ғ. дейін Еуразияны әртүрлі аймақта орналасқан мемлекеттер назарында ұстаған: Рим империясы (Жерорта теңізі аймағы), Парфия (Таяу Шығыс), Кушан империясы (Үндістан, Ауғанстан, Орта Азия), Хань империясы (Қытай). Алайда әр мемлекет өз кезегінде ҰЖЖ-ның маңызды орталықтарында билігін орнатуға тырысатын еді. Сол себепті олардың өз арасында теке-тірестер жиі болатын. Осы жайтты жақсы пайдалана білген көшпенділер дер кезінде ҰЖЖ-ға бақылау орната алды. Ал XI ғ. II жартысында түркілер барлық ҰЖЖ-ны жаулап алуға тырысқан. Көне түркілердің өміріндегі күнделікті мәселелердің шешімі саудаға байланысты болатын. Тіпті жаулап алушылық және тонаушылық соғыстар да, олардан түсетін пайда да түркілердің материалдық жағдайын толыққанды қамтамасыз ете алмайтын еді. Қағанат дәуірінде түркілер ҰЖЖ-ның иелері атанды. Түркі хандарының сенімді адамдары жергілікті және қытай жібек матасын сатумен айналысатын соғды көпестері болған. Соғды көпестері арқылы көшпенділер мал шаруашылығы өнімдері мен әскери тауарларын өзге мемлекеттерге сататын. Көпестер аталмыш тауарларды Иран арқылы Византияға дейін жеткізетін. ҰЖЖ-ның тағдыры үш ұлы империялардың өзара қарым-қатынасынан анықталып отыратын. Сауда ісіне байланысты 568 жылы Түрік қағанаты мен Византияның арасында дипломатиялық қатынас орнайды. Бұл екі мемлекет сауда-дипломатиялық одағы көршілес Иранға қарсы бағытталған болатын. Ал өз кезегінде Иранның мойынсұнбауынан түркілер жібекті тасымалдайтын басқа жолды іздеуге мәжбүр болды. Осылайша, Еділ аймағынан жаңа сауда жолы ашылады. Сібір мен Еділ аймағын Орта Азиямен байланыстыратын өзге де жолдар Түркі мемлекеттерінің аумағы арқылы өтетін. Ал Түркістан мен Сібір аймағын қосатын меридиандық жол қазіргі Қазақстан жері арқылы өткен. Елшілердің алмасуы халықаралық сауда-саттықты дамытты. Алғашқы кездері қытай жібегінің басқа мемлекеттерде бағаланғандығы сондай, тіпті сауда ісінде кейде ақша рөлін, кейде қымбат сыйлық болып та саналатын еді. Мысалы, Иран шахы қытайлық императордан жібек матадан тігілген киімді сыйға алған болатын. Осылайша, Ұлы Жібек жолы тек халықаралық сауданың ғана емес, достық пен сенімнің орнауына да септігін тигіз-

ген болатын [3]. Тарих сахнасында түрлі кезеңдерде пайда болған түркі мемлекеттерінің саяси өмірінде ҰЖЖ-ның маңызы зор еді. Сауда жолының маңызды орталықтары орналасқан түркі мемлекеттерін өзге мемлекеттер басып алуға тырысқан. Сауда жолының дамуы барысында Батыс елдері, көршілес Қытай империясы және Орыс князьдігімен дипломатиялық қатынастар орнатылған.

Дәстүрлі негізде жалғасын тапқан ҰЖЖ мәдениетінің ғасырлар бойы қазақ жерінде өмір сүріп келген әртүрлі этностар, діндер мен мәдениеттің тоғысқан нүктесіне айналуы кездейсоқтық емес. Геосаяси жағынан алғанда, еуразиялық кеңістік, Шығыс пен Батыстың арасы түркілік, мұсылмандық және славяндық, еуропалық мәдениеттердің тоғысқан жері. Ұлы Жібек жолының құрылуы көшпелілер мен оазистер дихандары арасындағы мәдени байланыстардың қаншалықты жемісті болғанын көрсетеді. Оның бойындағы елді мекендерде мал, астық, жүн, былғары, қолөнер бұйымдарын саудалау кеңінен тарады. Көшпелілердің өздері жіктеліп, бір топ өкілдері ауыл шаруашылығымен айналысса, басқалары керуен жолдары тұрақтарында қолөнермен саудасын іске асырды. Осылайша этномәдениетте субмәдениеттер қалыптаса бастады. Бұл үдерістің Қазақстан жерін де қамтығаны туралы М. Орынбеков мынадай деректер келтіреді: «Егіншілік аймақтармен шектес далаларда да, сондай-ақ ішкі дала аймақтарында да қалалар бой көтерді, оның бір мысалы Сарыарқаға тереңдеп орналасқан Саудакент қаласының сауда қақпасы болды. Дала мен егінші аймақтардың шекарасында Мерке, Құлан, Ақтөбе, Жуантөбе, Аспара, Музкет, Суяб қалалары пайда болды. Ұлы Жібек жолының керуен жолдарында Тараз, Отырар (Құйрық-төбе және Баба-ата) және Испиджаб (Сайран) Іле атырабында Тальхиз (Талғар), Оки-Оғұз және Қаялық бой көтерді. Қала тұрғындарын Ұлы Жібек жолы бойында негізінен соғдылар, түркілер, сириялықтар, таңғұттар құрады [4,168].

Халықтың ұдайы араласуы, көшпенділердің отырықшыларға айналуы, олардың ассимиляциясы, сондай-ақ егіншілердің малшыларға ауысу үрдісі тұрғындардың барлық осы бөліктерінің әлде бір қауымдастыққа біртіндеп бірігуіне алып келді. Бұл қоғамдастық егіншіліктің және мал өсірудің, диқан мен малшының ортақ белгілеріне ие болды. Отырар, Қаратау, Жетіасарда қалалық мәдениет басым болғанымен, оның айналасында бұрынғы көшпелілер өмір сүрді. Олар өзінің мал өсіру кәсібін де тастамады жә-

не қала маңынан ажырамады. Отырықшы және көшпенді мәдениеттің көне түріктерде өркендеген күрделі кіндіктестігі мал өсіру мен егіншіліктің, мал өнімдерін дайындау мен жеміс өсірудің, қолөнер мен бақша өсірудің, құрылыс пен бағбандықтың бірге қатар өмір сүруіне мүмкіндік жасады. Көшпенді шаруашылықтың егіншілікпен үйлесуі, сауда мен қолөнердің қабысуы халықтың әртүрлі этникалық топтарының мейлінше араласуына ықпал етіп, бірігу үрдісін күшейтті. Олар озық дүниетанымдық бағыт-бағдарға ие болды. Ұлы Жібек жолы бойындағы қалалардың біртіндеп әкімшілік орталықтарынан қолөнер, сауда және мәдениеттің шоғырланған орталығына айналғанына көптеген зерттеушілер өз назарын аударады. К.М. Байпақовтың пікірі: «Орта ғасырда Қазақстан аймағын мекендеген халықтар мен тайпалар мәдениетінде айқын дәстүрлі сабақтастық көзге түседі. Ол сабақтастық қала салу, қыш өңдеу өнерінде көрінеді. Бұл көне дәуірден бастап, тарихи тағдырлары өзара сабақтаса дамыған, өзара біте қайнасқан Қазақстанның отырықшы және көшпенді халықтарының тығыз байланыстарымен айқындалды» [5,316]. Әуелгі Ұлы Жібек жолы мәдениетінің қалыптасуына ықпал еткен көне тайпаларға қаңлыларды жатқызуға болады. Негізінен I-IV ғасырларда жекелеген қаңлы тайпалары ғұндарға еріп, Кавказ бөктеріне жеткен.

Ұлы Жібек жолының гүлденген кезінде, түріктер жалпы жұрттың игілігі үшін дұшпанына «бас идіріп, тізе бүктіре білген». Бұл жүйе – ел деп аталған. Бірақ бұл жүйенің рақымсыз қаталдығы – оны халыққа күстәна етіп, тезірек құруына себепші болған, сосын мұның орнын тайпалар одағы келіп басады, ол – бейбіт уақытта өзін-өзі басқарып тұратын, ал соғыс жүргізуге арналған күшті өкімет билігі бар одақ еді. Рулардың мәжілісі – құрылтай – көсемді жариялаған, оны гүрхан – тайпалар бірлестігінің ханы деп атаған. Бір-бірін жария түрде шектеп отыратын осындай жағдай екі жақтың да көңілін хош етеді: өкіметке де, бағынушыларға да ұнайды.

VI-IX ғасырларда Ұлы Жібек жолы бойындағы түркі халықтары үшін діни еркіндік пен тоғысу маңызды рөл атқарған. Бұрынғы кезеңдерде әлем халықтары қазіргідей емес бір-бірінен көп алыс, томаға тұйық өмір сүрді десе де болады. Сондықтан олардың ұстанатын діндері де өзіндік сипатқа ие болды. Тұңғыш болып өзі туған ортасынан шығып, басқа елдерде қоныс тапқан буддизм еді. Одан кейін христиан діні де кең тарай бастады. Үшінші дүниежүзілік дін – ислам өзі дүниеге келген жерде тұрақтанып қалғаны-

мен де, басқа елдердің рухани аясына еніп те үлгерді. Әрине, бұл тұста ҰЖЖ-ның тигізген әсерін, көрсеткен көмегін атап өтпеске болмас. Қазіргі зерттеушілердің көпшілігі еуразиялық көшпелілердің төлтума дүниетанымдық діни жүйесі тәңіршілдік мәдени сұхбат пен синтезге ашық болды деген ұстанымды қолдайды. Түріктердің ең үлкен құдайы Тәңірі – Көк, аспан құдайы болды. Күн мен ай, жұлдыздар да сол Көк тәңірінің ең жақын көмекшілері, жер құдайы, табиғат, жаратылыс иесі – Алтай болады деп, оған да құрмет көрсетілді. Ертедегі түркілердің Көк тәңірі, күн туралы ұғым-нанымдарды басқа да халықтардың нанымдарына ұқсас болған, осы да Ұлы Жібек жолы мәдениетінде өз жалғасын табады. Табиғат заттарына табыну Жібек жолындағы мәдени ауысулар арқылы да жандана түсті. Фетишизм жақсылық пен бақыттың, ақыл мен әділдіктің, құдіретті әуен мен тазалықтың белгісі деп есептелген. Фетиштер арасында нефриттен жасалған заттар рәміздік сипатқа ие болған. Түріктердің нефрит тасын жауын қажет болған кезде бір-біріне ысқылап, бұл тасты тәңірге теңеген. Олар тастан жауын мен қар сұрап жалбарынатын болған. Ұлы Жібек жолы бойындағы мәдени ауысулардың нәтижесінде монғолдардың табынатын қос құдайы болғандығы туралы деректер бар. Олар жоғарғы аспандық құдай бар дейді, әр күн сайын олар сол құдайына түгін түтетіп, одан қайырымды түсінушілік пен аман-есендік сұрайды.

Жетісу мен Оңтүстік Қазақстанның кейбір тайпалары Ұлы Жібек жолы бойында түркілер тәңірлік дінінен өзге, зороастризм дінін де ұстанған. Оны зороастр, кейде маздеизм деп те атады. Ұлы Жібек жолы бойына будда діні Қытай мен Үндіден Орталық Азия арқылы енген. Бұл діни ағымның тарауы туралы К. Байпақов пен А. Нұржанов мынадай деректер келтіреді: «Шығыс Түркістан мен Қытайда будда дінінің таралуында орталықазиялық діни хадисшылар мен дін уағыздаушылары, әсіресе соғдылар мен парфияндар, қаңлылар маңызды рөл атқарды» [6,200]. Шамасы Шығыстағы Кушан мемлекетінің саяси мақсаттары әсер еткен болуы керек, будда діні біздің дәуіріміздің II-III ғасырларында өте белсенді түрде таралды. Ерте орта ғасыр дәуірінде будда дінін тарату міндетін негізінен соғдылық діни уағызшылар атқарды. Будда дінінің Орта Азияға таралуында да, тұтастай алғанда да осы соғдылықтар маңызды жұмыстар жүргізді. Будда ескерткіштері Жібек жолының Орта Азияны қиып өтетін күретауларында тұрған қалалардың көп-

шілігінен табылған. Қаратөбедегі Термезден І-ІІІ ғасырларда салынған будда сопыханасы (монастырь) көп жылдан бері қазылып жатыр. Соғдының Санзар алқабында жеке басқа (дінге) табыну ғимараты болған. Мервтегі ескі қираған Гуяр қаладан да будда ескерткіштері ашылды. Будда мавзолейі төбесі тегіс жабылған. Оның шығыс жағындағы қақпа бетіне тұрғын және шаруашылық жайлары орналасқан. Олардың құрамында төрт бұрышты жобамен салынған шағын шіркеу бар. Ұлы Жібек жолы бойында манихей дінін таратуда, К. Байпақов пен А. Нұржанов атап өткендей, Жетісу мен Қазақстанның оңтүстігінде, ең алдымен, отырықшы жұртшылық арасында осы дінді ұстанатындар табылды. Ұлы Жібек жолы бойында көпестерден басқа неше түрлі діни уағызшылар да жүріп жатқан. Олардың арасында зорастризм, буддизм, манихейлік және несториандық діндерді таратушылар ерекше орын алады. Бұл діндердің арасында христиандықтың бір ағымы – несториандық Ұлы Жібек жолымен тағдырлас болды. Несториандықтың кең таралуының бірнеше себептері бар: 1) керейіттер, ұйғырлар, қарлықтар сияқты ұлыстардың қабылдауы; 2) Византияға қарсы саясат ретінде Иранның қолдауы; 3) Таң империясында 200 жыл бойы еркін насихатталуға мүмкіндік алуы.

Ұлы Жібек жолы бойындағы діни, мәдени ауысулар біздің заманымыздың алғашқы ғасырларында Алдыңғы Шығыстан Орталық Азияға қарай бағытталды. Бұл, әсіресе, бірнеше ғасырлар бойы осы аймақта кең таралып, кейін

Ұлы Жібек жолымен бірге жоғалып кеткен несториандықпен байланысты.

Президент Нұрсұлтан Назарбаев Боао азиялық форумының 12-сессиясында сөйлеген сөзінде: «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» магистральдық көлік дәлізін құра отырып, «Ұлы Жібек жолын» түлетеміз. Ол 2015 жылы-ақ іске қосылады», – деген болатын. Ұлы Жібек жолының жандануы бүгінде өте тиімді. Бүгінгі жаһандық кезеңінде мемлекеттер арасында саяси ғана емес, жан-жақты байланыстар орнатылуы қажет. Бүгінде ешбір ел етек-жеңін жиып, ешкімді ауласынан сығалатпай отыра алмайды. Өйкені адамзатқа ортақ құндылықтар шексіз. Кез келген алпауыт елдің көршілері де тегеурінді ел болуы тиіс. Сонда ғана адамзат қоғамы алға басады, бұған дейінгі даулар мен жанжалдарды ортақ келісіммен, парасатпен, адами келбетте шешуге мүмкіндік табады. Айналып келгенде, біздің еліміздің ҰЖЖ жандандырудағы көздеген мүддесі осы болуы керек. «Қазақстан арқылы өтетін «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» автокөлік дәлізі бүгінде іске қосылу үстінде. Бүгінгі ҰЖЖ-ның батыстан шығысқа ғана емес, сондай-ақ солтүстіктен оңтүстікке қарай жүретін көлік жолымен қамтамасыз ету өзекті мәселеге айналып отыр.

Шын мәнінде, тарихтың қойнауында Батыс пен Шығыстың арасында жан-жақты байланыс орнатқан ҰЖЖ-ның жаңа кейіпте, жаңа заманда қайта жандануы тек қана еліміздің экономикасына ғана емес, әлемдік деңгейде сауда-саттық, мәдени, діни, дипломатиялық қатынастарының нығаюына үлкен септігін тигізетіні анық.

Әдебиеттер

- 1 <http://massaget.kz/>, Ғазиза Ұзақ, «Ұлы Жібек жолы».
- 2 <http://tak-to-ent.net/publ/6-1-0-109>.
- 3 Мамлева Л.А. Становление Великого шелкового пути в системе трансквиализационного взаимодействия народов Евразии // *Vita Antiqua*. – 1999. – № 2 (<http://archaeology.kiev.ua/pub/mamleyeva.htm>).
- 4 Орынбеков М. Ежелгі қазақтың дүниетанымы – Алматы, 1996. – 168 б.
- 5 Байпақов К. Қазақстанның ежелгі ортағасырлық қалалары. – Алматы: Аруна, 2005. – 316 б.
- 6 Байпақов К.М., Нұржанов А. Ұлы Жібек жолы және ортағасырлық Қазақстан. – Алматы: Қазақстан, 1992. – 200 б.

References

- 1 <http://massaget.kz/>, Gaziza Uzak, «Uly Zhibek zholy».
- 2 <http://tak-to-ent.net/publ/6-1-0-109>.
- 3 Mamleva L.A. Stanovlenie Velikogo shelkovogo puti v sisteme transcivilizacionnogo vzaimodejstviya narodov Evrazii // *Vita Antiqua*. – 1999. – № 2 (<http://archaeology.kiev.ua/pub/mamleyeva.htm>).
- 4 Orynbekov M. Ezhelgi kazaktyn dunietyanymy – Almaty, 1996. – 168 b.
- 5 Bajpakov K. Kazakstannyn ezhelgi ortagasyrlyk kalalary. – Almaty: Aruna, 2005. – 316 b.
- 6 Bajpakov K.M., Nurzhanov A. Uly Zhibek zholy zhane ortagasyrlyk Kazakstan. – Almaty: Kazakstan, 1992. – 200 b.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Жанатаева К.Б.
**Осман империясының
ыдырауының себептері**

Мақалада алып Осман империясының құлауы қарастырылады. Осман империясының құлауы бірқатар себептермен түсіндіріледі. Дегенмен ең алдымен Вена түбінде османдықтардың ойсырыта жеңілуі де түрткі болды. Осман империясының құлдырауы 1683 жылы Венаны жаулап алу сәтсіздігінен бастау алды. Алып державаның даму қарқыны бәсеңдеді. Осман империясының экономикалық, әлеуметтік, саяси, идеологиялық және әскери негізі біртіндеп құлдырай бастады. Державаның құлауының басты себебіне I дүниежүзілік соғыста жеңілуі түрткі болды.

Түйін сөздер: Осман империясы, сұлтан, Египет дағдарысы, реформалар, халық көтерілістері, Еуропа.

Zhanataeva K.B.
**The relationship of egypt with
arab countries of
1980-1990th year's**

This article discusses the reasons for the decline of the mighty Ottoman Empire. The Ottoman Empire collapsed due to a number of reasons. It all started with a big defeat Osman at the walls of Vienna. Decline of the Ottoman Empire began in 1683, when was made the second and the last unsuccessful attempt to conquer Vienna. The Ottoman Empire lost its momentum in its development, and slowly began to fade. Great Empire killed herself, step by step, consistently destroying all the foundations on which rested -economic, social, political, ideological and military. The main reason for the collapse of the Ottoman Empire, is defeated in the First World War.

Key words: Ottoman Empire, sultan, Egyptian crisis, reform, popular uprisings, Europe.

Жанатаева К.Б.
**Причины распада
Османской империи**

В данной статье рассматриваются причины упадка могучей Османской империи. Османская империя распалась из-за ряда причин. Началось всё с крупного поражения осман у стен Вены. Закат Османской империи начался в 1683 году, когда была сделана вторая и последняя безуспешная попытка покорить Вену. Османская империя потеряла импульс в своем развитии и начала медленно угасать. Великая империя убивала сама себя, шаг за шагом последовательно разрушая все основы, на которых держались экономические, социальные, политические, идеологические и военные дела. Главной причиной распада Османской империи является поражение в Первой мировой войне.

Ключевые слова: Османская империя, султан, Египетский кризис, реформы, народные восстания, Европа.

ОСМАН ИМПЕРИЯСЫНЫҢ ЫДЫРАУЫНЫҢ СЕБЕПТЕРІ

XVIII ғасырдың соңы мен XIX ғасырдың басында Осман империясы құлаудың аз-ақ алдында тұрды. Француз революциясының идеялары Балқан түбегі мен Эгей теңізіндегі грек аралдарына еніп, осы жердегі империяның қол астындағы халықтардың ұлт-азаттық көтерілістерінің жандана түсуіне серпіліс берген еді.

Сондай-ақ осы кезеңде империя аумағында дағдарыс кеңінен етек алып, феодалдық қырқыстар да үдей түсті. Қазына ортайып, жаулап алушылық соғыстарының сәтсіздігі, янычарлар көтерілісі, пашалар мен аяндардың өзбеттерінше билік жүргізе бастауы, империя құрамындағы халықтардың ұлт-азаттық көтерілісі, бірқатар обласлардың бөлінуі кеңінен белең алды. Билеуші топтар аталған дағдарысты жағдайдан шығу мақсатында бірқатар реформалар жүргізуді көздеді. Реформашыларды 1789 жылы таққа отырған Сәлім III сұлтан (1789-1807) қолдаған болатын. 1792-1796 жылдары сұлтанның бұйрығымен әскерді қайта құру туралы үкім шығарылып, әскери қызметтен бас тартушылардың иеліктері қайтарылып алынатын болды. Империя аумағында әскери инженерлік училищелер ашылып, шетелдік нұсқаушылардың көмегімен 23 кеме қатарына соғыс флоты құрылды. Сәлім III сұлтан жүргізген шаралар елде «низам-и-жедид» (жаңа жүйе) деген атқа ие болды.

Дегенмен сұлтанның әлеуметтік тірегі сенімсіз сипатта болды. Көптеген феодалдар мен мұсылман дін басылары реформаға қарсы болды, өйткені олар өздері пайдаланып жүрген жеңілдіктерінен айырылатынын білді. Реформаны ерекше дұшпандықпен қабылдаған янычарлар әскери салада жүргізіліп жатқан реформа янычарлар корпустарын жояды деп түсініп, сұлтанға қарсы феодалдық бүліктер бастады.

Әйтсе де 1798 жылы шілдеде Наполеон Бонопарт бастаған француз армиясы Осман империясының иелегіндегі - Мысырға келіп түсірілгенде Сәлім III сұлтан янычарларға бірқатар жеңілдіктер жасауға мәжбүр болады.

1806 жылы қысында орыс әскері Молдаван мен Валахияға басып кіріп, 1807 жылы көктемде түрік әскері орыстарға қарсы тұрады. Стамбұлда төңкеріс жүрді. Дәстүрге сәйкес әскерді ұлы уәзір бастап, көптеген министрлер соғысқа аттанған болатын.

Осы пайдаланған реформаның қарсыластары сұлтаннан құтылуға тырысады. Ұлы уәзірдің көмекшісінің басқаруымен сұлтанға қарсы құпия қастандық ұйымдастырылып, Селим III тақтан түсіріледі. Билікке келген жаңа сұлтан **IV Мұстафа** (1807-1808) янычарлар мен улемдерді қолдап, барлық реформаға тыйым салады. Бұған наразылық танытқан реформаны жақтаушылар Рушук округінің (Болгария) беделі билеушісі **Мұстафа паша Байрақтардың** төңірегінде топтаса бастады. 1807 жылы Ресей мен Түркияның арасындағы келісімге қол қойылғанда, III Сәлімді таққа қайта отырғызу мақсатымен Байрақтар өз әскерін Стамбұлға қарай аттандырды. Бірақ әскерлер Стамбұлға жақындап қалған кезде Сәлім III адам қолынан қаза тапты. Ал Байрақтар Стамбұлға кірген соң IV Мұстафаны тақтан түсіріп, оның ағасы Махмұд II (1808-1839) таққа отырады. Байрақтардың өзі ұлы уәзір болып тағайындалды. Елде реформа қайтадан басталды. Янычарлардың ашық наразылығына қарамастан, Байрақтар батыл іс-қимылдар жүргізді. Бірақ 1808 жылғы Стамбұлдағы янычарлардың бүлігі кезінде Байрақтар қаза тапты. Оның жақтастары өкіметтен аластатылды. Сұлтан Махмұд II Османның тікелей соңғы ұрпағы болғанымен, елдегі реформаларды шамамен 20 жылға ысырып тастауға мәжбүр болады.

Осман империясының әлсіздігі мен құлдырауын пайдаланып, батысевропалық мемлекеттер оның ұлан-ғайыр аумағын иемденуге ұмтылды. Осман империясының құрамына кіретін аумақтардың үлкен стратегиялық, экономикалық және саяси маңызы болғандықтан, Англия, Франция, Австрия мен Ресей оның иеліктерін жаулап алуға мүдделі болды. Осы державалардың әрқайсысы өзінің бәсекелестеріне саяси немесе экономикалық басымдылығын пайдаланып, Осман империясының аумағын тартып алуға талаптанды. Әрі Англия мен Франция сынды еуропа елдері Осман империясының қарамағындағы халықтардың ұлт-азаттық қозғалыстарына қарсы сұлтан үкіметінің күресін қолдады. 1807 жылы наурызда ағылшындардың 7 мыңдық десанттық әскерлері Александрияға түсіріледі. Бірақ Мұхамед Әлидің табандылығы арқасында ағылшын әскерлері талқандалып, Египеттен қуылады.

Осман империясының саяси тұрақсыздығын Ресей патшалығы да пайдаланып қалуға тырысты. Ресей Балқан түбегіне орнығып, Қара теңіздегі бұғаздарды жаулап алуға ұмтылды. 1806-1812 жылғы орыс-түрік соғысын аяқтаған Бухарест

бітімі бойынша Осман иелігіндегі Бессарабия Ресейдің құрамына қосылады. Сұлтан Сербияға өзін-өзі басқару мүмкіндігін беруге міндеттеме алады.

Осман империясы құрамындағы халықтардың бой көтерулері де елге кері әсерін тигізді. 1821 жылы Грекияда көтеріліс басталды. Морей мен Эге теңізі аралдарына тараған көтеріліс тәуелсіздік үшін жалпы халықтық қозғалысқа ұласты. Гректердің көтерілісін басып тастауға сұлтан II Махмұд Египет патшасы Мұхаммед Әлиден көмек сұрайды. Ол өз кезегінде Сербия мен Крит аралдарын өзіне беруді талап етті. Осылайша 1824 жылы грек көтерілісін басу үшін түріктер Египеттің әскерін қолданды.

Ресей үкіметі мен еуропалық державалар өздерінің сыртқы саясаттағы жоспарын іске асыру үшін грек көтерілісін пайдаланып қалуға тырысты. Ресейдің жеке-дара күрес жүргізуіне Англия жол бермеді. 1826 жылы ағылшын-орыс хаттамасына қол қойылды, бұған Франция қосылды. Бұл державалар сұлтаннан гректерге бағытталған әскери қимылдарды тоқтатуды және оған автономия берілуін талап етті. Грек мәселесінде еуропалық державалардың әрқайсысының өзіндік жоспарлары бар екенін жақсы түсінген II Махмұд ультиматумды қабылдамады. Дегенмен қазан айында Навария қойнауында Еуропа елдерінің флоты египет-түрік флотын талқандайды. Египет патшасының әскері Грекияны тастап, еліне қайтуға мәжбүр болды.

Навариядағы жеңіс Ресейдің одан әрі шапқыншылық жасауына қолайлы жағдай туғызып, 1828 жылдың көктемінде Ресей Осман империясына соғыс жариялады. 1829 жылы қыркүйек айында Андрианополи бітіміне қол қойылып, ол бойынша грузин және армян облыстары Ресейге қосылды. Шарттың ең маңыздысы – Сербия мен Грекияға автономия берілді.

Батыс еуропалық отаршылдардың империяға енуі мен орыс-түрік соғыстарындағы сәтсіздік Осман империясын әрі терең дағдарыспен құлдырауға ұшыратты [1,18]. Ресеймен соғыс аяқталған соң Осман империясы вассалдық Алжирден айырылды.

XIX ғасырдың бірінші ширегінде Осман империясының ішкі дағдарысы әлі де шиеленіскен жағдайда еді. Әр түрлі провинцияларда бас көтерулер, наразылық шерулері өсе бастады. Әскерде де толқулар болып тұрды. XIX ғ. 20-30 жылдары мемлекеттік және әкімшілік құрылымдар, қаржы, құқық, мәдениет саласына қайта құру жүргізілді. Тимар (сипахи) жүйесінің жойылуы зор маңызға ие болды. Махмұд II енді жаңа әскери реформамен

қатар, мемлекетті басқару ісіне де өзгерістер енгізді. Елдің аумағы аймақтар мен губернияларға бөлінді. Келесі реформа әскери-лендік жүйені (1834) жоюға бағытталды. Тимар жойылысымен іле-шала әкімшілік реформасы жүргізілді. Империяның бәрі аумақтық белгі бойынша уәлейт пен санжакқа бөлінді, олардың билеушілерін орталық үкімет тағайындайтын болды.

Түркияның батысеуропалық державаларға тәуелділігі тек экономикалық және саяси салада ғана көрініс тапқан жоқ. Түрік нарығын тереңірек бағындыруға тырысқан ағылшындар сауда конвенциясына қол қоя отырып, қарсы шыққан египет пашасына Порт үкіметін айдақтап, шиеленісті жандандыруға барынша тырысып бақты.

1839 жылы мамырда сұлтан өз әскеріне Мұхаммед Әлиге қарсы шығуға бұйрық берді. Бірақ нәтижесі түріктер үшін өте ауыр болды. Солтүстік Сирияның Низиба түбегіндегі шайқаста сұлтан әскері ойсыратыла жеңіліс табады. Бірнеше күннен кейін Махмұд II қайтыс болады. Ізінше Египетке қарсы жіберілген түрік флоты Мұхаммед Әли жағына өтіп кетіп, Түркия бір дегенде әскері, флоты және сұлтанынан айырылады. Сұлтан тағына оның ұлы 16 жасар Абдұл Меджид I (1839-1861) отырды. Шетел державалары Мысыр сұлтаны Мұхаммед Әлиді жаңа сұлтанның билігін мойындауға күшпен көндірді және Мысыр әскерін 18 мың адамға дейін қысқартуға, оның әскери флотын империяға беруге мәжбүр етті [2,89]. Осы талаптарды қабылдағаны үшін шетелдік державалар Мұхаммед Әлиді Мысырдың мұрагер билеушісі ретінде таныды.

XIX ғасырдың бірінші ширегінде жүргізілген реформалар сұлтан үкіметін нығайта алған жоқ. Империяның құлдырау кезеңі одан әрі жалғасты. Елдегі реформаға Мұстафа Рашид жетекшілік етті. Оның мақсаты сұлтан өкіметін нығайтып, Балқандағы ұлт-азаттық қозғалысты тоқтату және түрік өкіметінің еуропалық державаларға тәуелділігіне тежеу қою, мемлекет құрылысын Батыстың мемлекеттік құрылысына жақындату болды.

Реформа туралы жарлық Махмұд II сұлтан кезінде әзірлене бастап, оны жариялау оның баласы сұлтан Абдул Меджид тұсында іске асты. 1839 жылы қарашада сұлтанның Гюльхане жазғы сарайының алдында «Қасиетті жарлық» — «Гюльхане хатт-и шериф» халыққа жарияланды. Бұл Түркия тарихындағы жаңа реформалық кезең.

Дегенмен 1853 жылы басталған орыс-түрік арасындағы Қырым соғысы (1853-1856) ре-

формалық әрекеттердің одан ары жалғасуына кедергі жасады. *Танзиматтың I-ші кезеңінде (1839-1853)* әкімшілік, мемлекеттік басқару, экономика және мәдениет саласында бірқатар шаралар іске асырылды. Бірақ реформалардың түпкі нәтижесі қала мен ауылдағы халықтың жағдайына елеусіз өзгеріс әкеле алған жоқ [3,128]. Шетелдіктердің мемлекеттің ісіне араласуына шектеу қойылмады. Бұл үлкен наразылық туындатты.

1839-1870 жылдардағы танзимат реформалары елді жаңартуға, оны артта қалудан сақтауға бағытталды. Жаңа өзгерістер жүргізу арқылы шетелдік тәуелсіздіктен құтылу, елді ауыр дағдарыстан алып шығу, ұлттық қозғалыстарды бәсеңдету жолында жасалған қадам болды. Танзимат реформалары мұсылмандардың, соның ішінде түріктердің де көңілінен шыққан жоқ. Реформа жеке меншік жер иелену құқығын беру арқылы кәсіпкерлік пен сауданың дамуына жол ашты, оның пайдасын көбінесе қала тұрғындары көрді. Ал қоғамда реформалық әрекеттерді одан әрі тереңдетуді құптайтын либералдық топ-саудагерлер, кәсіпкерлер мен әскерлер болды. Олар 1865 жылы «жаңа османдар» дейтін жасырын ұйым құрды. Оның жетекшісі белгілі жазушысы Намык Кемал болды. 1876 жылы бұл ұйымның қолдауымен либералдар сұлтан Абдұл Азизді конституция қабылдауға көндіруге тырысады.

1876 жылы мамырда иммиграцияда жүрген «жаңа османдар» іс-әрекеті жанданып, олар конституция енгізу мен реформалар жүргізілуін талап етті. Жаңа османдар дінбасылар және феодалдармен одақтасып, сарай төңкерісін жасады.

1876 жылы 30 мамырда түнде сұлтан Абдұл Азиз тақтан түсіріліп, ол өзін-өзі өлтірді деп жарияланды. Билікке келген Мұрад V сұлтан жан күйзелісі дертіне байланысты тақта отыра алмады. 31 тамызда таққа Абдұл Хамид II сұлтан (1876-1909) келеді. Ұлы уәзір болып Мидхат паша тағайындалып, болашақ конституцияның жобасын жасауға келісім алады.

Жаңа сұлтан мен оның айналасындағылардың келісуіне төтенше жағдайларға да байланысты болды. Балқан түбегіндегі жағдай ушыға түскен болатын. Болғар жерінде көтеріліс бұрқ ете түсіп, Сербия мен Черногория Түркияға қарсы соғыс бастады. Сонымен бірге Ресей және басқа державалармен де қатынас шиеленісе түсті.

Осындай жағдайда Абдул Хамид конституция жобасын қабылдауға келісім берді.

Конституцияның жарияланған күні еуропалық державалардың Балқандағы реформалар жобасына қатысты конференциясы ашылды. Сұлтанның конституция жарияланса, конференция болмай қалады деген үміті ақталмады. Ағылшындардың құпия түрде Осман империясын қолдауынан кейін үкімет батыс державаларының Балқандағы реформалар туралы ұсыныстарын қабылдаудан бас тартты. Бұл орыс-түрік қатынасының шиеленісе түсуіне әкелді. 1877 жылдың басында конференция жабылды. Ресей Осман империясымен соғысқа дайындала бастады.

Батыс державалары Осман империясының ішкі ісіне белсене араласа бастады. XIX ғасырдың соңғы ширегінде империя Болгария, Сербия, Черногория, Румыния сияқты иеліктерінен айырылды. Балқан түбегінің түрік билігінде қалған тұрғындары өзін-өзі билеуге ие болды. Закавказьедегі Ресейдің шекарасы империяға ішкерілеп, түріктер тұрып жатқан жерге дейін жылжыды. Басқа да иеліктерден айырылуға тура келді. Франция Алжир мен Тунисі, Англия Мысырды түріктерден тартып алды. XIX ғасырдың соңына қарай Осман империясының солтүстік африкалық иеліктері еуропалық мемлекеттердің билігіне көшті. Франция Сирия мен Ливанда, Англия Парсы Шығанағы мен Қос өзен аймағында үстемдік етуге ұмтылды. Австрия-Венгрия әскерлері Босния мен Герцеговинаға енді [4].

Абдул Хамид II енді Германиямен тығыз байланыс орнатуға бет бұрды. 1888 жылы билікке II Вильгельмнің келуі Германияны Осман империясымен жақындатты.

XX ғасырдың басында Осман империясының халықаралық жағдайы нашарлап, империя күйреу алдында тұрған кезде жас түріктер өздерінің қызметін жандандыра түсті. 1908 жылы шілдеде батыстық державалардың Македонияны Осман империясынан бөліп алмақ болған саясатынан

кейін, сұлтан өкіметінің әлсіздігіне ызаланған түрік әскерінің бөлімдері көтеріліс жасады. Бұл жас түрік революциясының басталуы еді. 1909 жылы жас түріктер Абдул Хамид II сұлтанды тақтан тайдырды. Жаңа сұлтан болып Мехмед V (1909-1918) сайланды. Үкіметке келген жас түріктер қиындықтарды шешудің жолын таба алмады. Ұлттық қозғалыс жетекшілерімен тіл табыса алмаған жас түріктер, қолындағы билікті пайдаланып, күш қолдану саясатына көшеді. 1908 жылы Австро-Венгрия Босния мен Герцеговинаны аннексиялады. 1911 жылы Ливиядағы түрік иеліктерін Италия басып алды [5]. Түрік үкіметінің сәтсіздіктерін пайдаланған жас түріктердің қарсыластары оларды үкімет билігінен кетірді. Бірақ жаңа үкімет империяны сақтап қалуға дәрменсіз болып шығады. 1912 жылы I Балқан соғысы басталды. Болгария, Сербия, Греция және Черногория елдерінен құрылған коалиция түрік әскеріне соққы берді.

Бірінші дүниежүзілік соғыс қарсаңында билік басында Энвер, Талаат және Джемаль басқарған жас түріктерден құралған үштік билік үкімет басына келді. Сыртқы саясатта Германияны артқа тұтқан Осман империясы бірінші дүниежүзілік соғысқа үштік одақ жағында араласты. Бұл соғыс Осман империясының құлауына әкелді. 30 қазан 1918 жылы Түркия Антанта державалары алдында тізе бүгіп, жас түріктер билігі аяқталды. Сұлтан империясының сыртқы иеліктерін одақтастар аннексиялады. Сұлтан қарамағына тек қазіргі Түркия территорияларын құрайтын жерлер қалдырылды. Ағылшындар Мосул мен Александретті (Искандерун), итальяндықтар Антальямен көрші округтарды басып алды. 1919 жылы мамырда Греция Измирмен, оған жанасып жатқан жерлерді басып алды. Елде басқыншыларға қарсы наразылық туындап, 1918-1923 жылдары Анадолыда түрік халқының азаттық күресі басталып кетеді.

Әдебиеттер

- 1 Мцхвариашвили А.Д. Положение Османской империи в 60-е гг. XIX в. (по материалам опубликованных записок графа Н.П. Игнатьева). – М.: Историческая и социально-образовательная мысль, 2013. – С. 18.
- 2 Петросян Ю.А. Османская империя: могущество и гибель. Исторические очерки. – М.: Эксмо, 2003. – С. 89.
- 3 Петросян И.Е. Османская империя: реформы и реформаторы (конец XVIII в. – нач. XX в.). – М.: Наука, 1993. – С. 128.
- 4 Алиев Г.З. Турция в период правления младотурок. – М.: Наука, 1972.
- 5 Бердичевский Я.М., Осмоловский С.А. Всемирная история. – Запорожье, 2001.

References

- 1 Mchvariashvili A.D. Polozhenie Osmanskoj imperii v 60-e gg. XIX v. (po materialam opublikovannyh zapisok grafa N.P. Ignat'eva). – M.: Istoricheskaja i social'no-obrazovatel'naja mysl', 2013. – S. 18.
- 2 Petrosjan Ju.A. Osmanskaja imperija: mogushhestvo i gibel'. Istoricheskie ocherki. – M.: Jeksmo, 2003. – С. 89.
- 3 Petrosjan I.E. Osmanskaja imperija: reformy i reformatory (konec XVIII v. – nach. XX v.). – M.: Hauka, 1993. – S. 128.
- 4 Aliev G.Z. Turcija v period pravlenija mladoturok. – M.: Hauka, 1972.
- 5 Berdichevskij Ja.M., Osmolovskij S.A. Vsemirnaja istorija. – Zaporozh'e, 2001.

Жүніс Қ.Ә., Бейсембаева Р.,
Алдабергенова Ж.

**Түркі тілдес республикалардың
экономикалық және
интеграциялық
ынтымақтастығы**

Халықаралық қатынастар пәнінің бір зерттеу тақырыбы болып табылатын Орталық Азияның аймағы пост-кеңестік түркі тілдес республикалардың географиясына сәйкес келетіндіктен осы мақалада Орталық Азия аймағына ерекше назар аудардық. Өйткені, Тәжікстанды есептемегенде Орталық Азия аймағы түркі тілді аймаққа жатады. Түркі тілдес республикалардың әрқайсысының негізгі мәселелері ұқсас, тіпті бірдей болғандықтан оларды бір бірінен алшақтататын емес, керісінше біріктіретін стратегияларға басымырақ мән беретін уақыт келді. Бұл мақалада түркі тілдес республикаларда аймақтандыру үрдісі, яғни әлемдегі мемлекеттердің маңайындағы көрші елдермен экономикалық салада тығыз ынтымақтасып, бірге интеграциялық жобаларға қатысатын бірліктің үлгісі ретінде қарастырылды.

Түйін сөздер: ТМД, Кеден Одағы, Еуразиялық экономикалық одақ, Орталық Азия.

Zhunys K.A., Beysenbaeva R.,
Aldabergenova Zh.

**Economic and Integration
cooperation of the
Turkic-Speaking Republics**

The Central Asian region is one of the subjects studied in international relations. This region corresponds to the geographical location of the post-Soviet Turkic-speaking republics. In this article, we pay special attention to the Central Asian region, as the whole of Central Asia, a Turkic-speaking region with the exception of Tajikistan. The main problems of each separate Turkic country are similar or even identical, so it is time to pay special attention to strategies aimed at the convergence of these countries. The article examines the region of the Turkic-speaking republics in the process of regionalization, as an example of the union, to work closely with neighboring countries in the field of economics and participating in integration projects.

Key words: CIS, Customs Union, Eurasian Economic Union, Central Asia.

Жулис К.А., Бейсембаева Р.,
Алдабергенова Ж.

**Экономическое
и интеграционное
сотрудничество
тюркоязычных республик**

Центральноазиатский регион является одной из исследуемых тем дисциплины международных отношений. Данный регион соответствует географическому расположению постсоветских тюркоязычных республик. В данной статье мы уделили особое внимание Центральной Азии, так как она, за исключением Таджикистана, является тюркоязычным регионом. Основные проблемы каждой отдельно взятой тюркоязычной страны схожи или даже идентичны, поэтому пришло время уделить особое внимание стратегиям, направленным на сближение этих стран. В статье регион тюркоязычных республик рассматривается в процессе регионализации, в качестве примера союза, тесно сотрудничающего с соседними странами в сфере экономики и участвующего в интеграционных проектах.

Ключевые слова: СНГ, Таможенный союз, Евразийский экономический союз, Центральная Азия.

**ТҮРКІ ТІЛДЕС
РЕСПУБЛИКАЛАРДЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ
ЖӘНЕ
ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ
ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ**

Тарихтың қазіргі даму кезеңінде әлемнің экономикасы дамыған мемлекеттер, мемлекет көшбасшылары экономикалық және мәдени интеграция мәселесіне терең мән беруде. Қазақстанның ел басы Н.Ә. Назарбаев қазіргі күрделі геосаяси және геоэкономикалық халықаралық жағдайда кез келген елдің жалғыз, жеке дара дами алмайтынын ескерту арқылы, тарихи-мәдени және географиялық-экономикалық тұрғыдан мүдделес елдермен одақ құрып, аймақтық деңгейде бірлесу мәселесіне ерекше назар аударады.

Қазақстан Республикасы ТМД, Кеден Одағы, Еуразиялық экономикалық одақ, Орталық Азия ынтымақтастық ұйымы сияқты түрлі аймақтық экономикалық интеграциялық жобаларға белсене қатысып келеді. 2011 жылы елбасы Н.Ә. Назарбаевтың ұсынысымен Түркі тілдес елдерінің ынтымақтастық кеңесі (басқаша атауы Түркі кеңесі) құрылды [1]. Оған дейін, 2009 жылы Нахичеванда өткен Түркі тілдес елдердің IX саммитінде елбасымыз Н.Ә. Назарбаев Түркі кеңесі аймақаралық ұйымын құру жөнінде ұсыныс жасаған болатын [2]. Оның мақсаты түркі тілдес елдердің арасындағы экономикалық, мәдени-гуманитарлық байланыстарды нығайту, ортақ қауіпсіздік мәселелерді шешу болып табылады.

Сәйкесінше, Түркі интеграциясының келешегіне байланысты бірнеше маңызды сұрақтар туындайды. Стратегиялық бағыттары бір-бірінен өзгешелеу Еуразиялық экономикалық одақ пен Түркі кеңесіне Қазақстанның бір уақытта белсене қатысуы болашақта қарама-қайшылық туғызбайды ма деген сұрақ туындауы мүмкін. Себебі, бірқатар шетелдік саясаттанушылар Қазақстанның түркі елдермен бірлесуі Ресейдің Орталық Азиядағы экономикалық мүдделеріне сай еместігін алға тартады.

Еуразиялық экономикалық одаққа енумен қатар түркі интеграциясын жүзеге асыра беруге бола ма деген сауалға жауап іздеу қажет. Ескерілуі тиісті маңызды саяси бір мәселе, Түркі тілдес елдердің мәдени, ақпараттық және экономикалық интеграциясы қазіргі Еуразиялық экономикалық кеңістіктің шеңберінде жүзеге асырылуы керек. Біздің пікірімізше, Ресей мен Беларусь мемлекеттерімен экономикалық одақ құру жөніндегі үлкен шешімнің астарында геосаяси және геоэкономикалық

себептер жатыр. Еуразия интеграциялық жобасы бұрынғы КСРО интеграциясының жаңа саяси және экономикалық жағдайларға икемделген, ықшамдалған және жетілдірілген, анағұрлым демократиялық үлгісі боларына үміт зор. Ал, Қазақстанның Түркі кеңесіне мүше мемлекеттермен бірлесуінің астарында геомәдени және геостратегиялық мақсаттар жатыр. Мемлекетіміз қандай саяси немесе экономикалық одаққа қосылмасын, бірінші кезекте ұлттық экономикалық және мәдени мүдделерімізге қайшы болмауы шарт. Қалай десек те, аталмыш ұйымдарды құру туралы ұсыныстар президент Н.Ә. Назарбаевқа тиесілі екенін естен шығармау қажет.

Түркі тілдес елдердің бірлесуінің қандай себептері мен қажеттіліктері бар? Түркі елдер интеграциясы түркі республикаларына не береді?

Түркі дүниетанымында бірлік идеясы әр уақытта болған. Түркі мемлекеттерінің бірлесуі таңдау емес, керісінше қажеттілік. Өйткені, сарапшылардың пікірінше, ХХІ ғасырдың екінші ширегінен бастап дүниежүзіндегі геосаяси күштердің салмағы Азия құрлығының Орталық және Шығыс бөлігіне ойысуы ықтимал. АҚШ-тың «Үлкен Таяу Шығыс» жобасының соңғы кезеңі ретінде Орталық Азияның белгіленуі, Қазақстан аймағында Қытайдың салмағы мен қысымының артуы, Ресей, Еуропа Одағы, Иран және Үндістан сияқты аймақтық державалардың Орталық Азияға қатысты күрделі саяси-экономикалық жоспарларының болуы, аталмыш аймақта орналасқан түркі мемлекеттердің бірлесуіне жеткілікті себеп болып табылады [3]. Түркі мемлекеттерінің бірлесуі Еуразия кеңістігіндегі күштердің тепе-теңдігін қамтамасыз етіп, аталмыш құрлықтың ортасындағы бос кеңестіктің орнын толтырады сөзсіз. Түркі кеңесі Қазақстанның Еуразиялық одаққа тәуелді болып кетуінен сақтайтын тежегіш фактор.

Орталық Азия елдері әлі буыны қатаймаған, толық жетілмеген, әлі күнге дейін өз даму жолын іздеу үстіндегі жас мемлекеттер болып саналады. Бұл елдер, өз тәуелсіздіктерін алғаннан бастап жиырма жылдың ішінде толық «экономикалық егемендікке» жете алмады. Қазіргі кезеңде, түркі елдері жаһандану кезеңінде түрлі қауіп-қатерлерге бірлесіп жауап беруге мүдделі. Түркі интеграциясының мақсаты бірлесіп, күшейіп, өзге мәдени және этникалық топтарға қарсы шығу емес, керісінше, қазіргі күрделі ғаламдық жағдайда өзінің түркілік болмысын, мәдениетін, тілін сақтап қалу үшін ортақ мәдени-ақпараттық кеңістік құру және сауда-шаруашылық байланыс-

тарды нығайту үшін өзара тиімді экономикалық жобаларды іске асыру. Қазіргі аумалы-төкпелі кезеңде түркі мемлекеттерінің бөлектенуі немесе окшаулануы келешек тарапынан қауіпті.

Сонымен, түркі елдердің бірлесуінің келесі себептері бар. Оларға түркі дүниесінің мәдени, рухани мұрасын сақтап, жетілдірудің қажеттілігі, әлемнің аймақтану кезінде түркі географиясының бірлесуінің қажеттілігі, түрлі геосаяси күштер тоғысқан Еуразияда түркі әлемінің мүдделерін қорғау, құрлықтың ішінде орналасқан елдердің теңізге шығу мүмкіндігі, түркі елдерінің «Жібек жолы» жобасының көліктік және тасымалдық ресурстарын пайдалану мүмкіндігі жатады.

Түркі интеграциясы идеясына жай пан-тюркистік тұрғыдан қарайтын уақыт келмесе кетті. Түркі тілдес елдердің ынтымақтастығын дамыту мәселесі түркі мемлекеттердің әрқайсысының күшеюіне, аталмыш елдердің өзара ықпалдасуына, бір-біріне қолдау көрсетуіне, ал біздің жағдайымызда, қазақ ұлтының моралдық-психологиялық жағынан күшеюіне, жалпы ұлттың дамуына қызметін тигізетіні сөзсіз. Себебі, Қазақстан жері көлемі мен табиғи байлықтарының есебінен түркі елдерінің арасында заңды көшбасшысы бола алады. Демек, түркі тілдес мемлекеттер интеграциясының дамуы ұлтымыздың нығаюы мен дамуының кепілі бола алатын негізгі фактор. Қазақи ой-сананың кең ауқымда серпіліп, жаңаланып, жетілуі үшін бұдан күшті идеологиялық құрал жоқтың қасы. Себебі, Қазақстан жері көне түркі мемлекеттердің ошағы әрі отаны. Теориялық түрде, қазақ халқы көне түркілерден мұраға қалған қасиетті де ұлан-ғайыр жерді сақтап қалған бірден-бір егемен түркі елі. Басқаша айтсақ, қазақ ұлты әрдайым күллі түркі халықтарының жағдайы мен мүдделерін есепке алатын, түркі халықтарына моралды-рухани қолдау көрсете алатын көшбасшы ел болуға қауқарлы [4].

Түркі елдері интеграциясының қауіпсіздік саласы, сауда-экономикалық ынтымақтастық және мәдениет пен тіл сияқты бағыттары бар. Десек те, түркі елдердің географиялық тұрғыдан әркелкі орналасуына байланысты ұлттық қауіпсіздікке төнген қатерлерге қатысты пікірлер біркелкі емес. Қауіпсіздік мәселелері, қауіп-қатерлерге бірге төтеп беру бойынша түркі мемлекеттерін ұзақ та күрделі келіссөздер күтіп тұр. Қазақстан, Түрікменстан мен Әзірбайжан елдерінің табиғи энергетикалық байлығы, Түркияның (келешекте Өзбекстанның да) білікті жұмыс күші, Қазақстан мен Түркияның халық-

аралық беделі мен геоэкономикалық жағдайы, Каспийдің энергетикалық қорларын Түркия арқылы Еуропаға жеткізудің мүмкіндігі, Түркия мен Еуропаның сапалы тауарларын «Жібек жолы» жобасы арқылы Қытайға жеткізуі, Түркия мен Еуропаның нарығына шығу мүмкіндігі сияқты факторлар экономикалық интеграцияның тиімділігін көрсетеді. Сондықтан, түркі тілдес елдер тығыз ынтымақтасатын болса, дүниежүзілік геосаяси және геоэкономикалық үрдістерге ықпалын тигізетіндей күшті факторға айналар еді. Қорыта айтсақ, Түркі елдер бірлігінің синергиялық, мультипликативтік әсерін пайдалану қажет.

1992 жылдан осы кезге дейін Түркі тілдес елдері басшыларының жоғары деңгейдегі он екі саммиті өткізілді. 2008 жылғы Стамбул саммитінде түркітілдес елдердің парламенттік ассамблеясы (ТүркПА) құрылды. Н.Ә. Назарбаевтың түркітілдес мемлекеттердің парламентаралық ассамблеясын құру жөніндегі ұсынысы қазақ лидерінің түркі интеграциясына расында толық мүдделі екендігін көрсетіп отыр. Бұл жайт түркітілдес елдер бірлесуінің шынайы интеграциялық үрдіс екендігінің дәлелі [5]. Астана қаласында Түркі академиясы ашылды. Одан бөлек, Ақсақалдар кеңесі, Кәсіпкерлер кеңесі, Түріксоy ұйымы (Түркітілдес елдердің мәдени ынтымақтастығы ұйымы), Ортақ мәдени мұраны қорғау жөніндегі қор, Түркі музейі мен кітапханасы, Түркі ғылыми-зерттеу қорының құрылуы нақты қолға алынды, Түркі дүниесін зерттеу орталығы ашылды, Түркі кеңесі құрылды, Түркі кеңесінің бас штабы құрылды, Түркі елдерінің ортақ байрағы белгіленді. Бұлар түркі интеграциясын жүзеге асырудың негізгі тетіктері болып табылады. 2011 жылы Қазақстан Түркі кеңесі ұйымына төрағалық етті. 2012 жылы Астана түркі әлемінің астанасы болып жарияланды. 2011 жылы Түркі кеңесі БҰҰ жанында бақылаушы мәртебесіне ие болды, сол жылғы Қырғызстандағы президенттік сайлауға өз бақылаушыларын жіберді, дүниежүзілік қаржылық дағдарысты еңсерудің шаралары мен тетіктері туралы ортақ пікірге келді.

2011 жылы өткен Алматы саммитінде түркі мемлекеттері экономикалық ынтымақтастық мәселелеріне ерекше назар аударды. Кездесуде Түркі мемлекеттерінің халықаралық және аймақтық ынтымақтастық мәселелері жөніндегі ортақ ұстанымдары айқындалды. Қазіргі түркітілдес мемлекеттердің ынтымақтастығы құрылымдану кезеңін бастан өткеруде. Елбасы Н. Назарбаевтың пікірінше: Түркі кеңесі

аймақтық саяси бірлестікке тән барлық ерекшеліктерге, құқықтық мәртебеге және белгілі ұйымдастырушылық құрылымдарға ие болуы тиіс. Түркі интеграциясы түркі әлемі субъектілерінің бір-біріне қарай қозғалысын, өзара жақындасуын меңзейді. Президентіміз Н.Ә. Назарбаев 2011 жылдың 21 қазанында Алматыда өткен Түркі кеңесінің 1-ші саммитінде түп-төркіні бір ағайынды түркі халықтарды бір-біріне жақындастыру үшін қажырлы еңбек етудің қажеттілігі жөнінде баса айтты.

Түркі интеграциясының құрылымдану, институттану мәселесі толық шешілмей тұр, келешекте атқарылатын нақты іс-шараларды анықтау керек, алдағы он жылда белгілі нәрселерді қайталай бергенше жаңа анық көзқарас қалыптастыру қажет.

Өзбекстан мен Түркіменстанның кейбір объективтік және субъективтік себептерге байланысты түркі саммиттеріне қатыса алмауы түркі интеграциясының кең қанат жаюына едәуір кедергі келтіреді. Келешекте Түркі кеңесіне Өзбекстан енген жағдайда көшбасшылық мәселесін бірге қайта қарауға тура келеді.

Бірқатар Ресейлік сарапшылардың пікірінше, Түркі интеграциясының кейбір гуманитарлық, энергетикалық және мәдени әсерлері Ресейдің Орталық Азиядағы экономикалық, саяси, ақпараттық және идеологиялық ықпалын азайтады. Ресейдің аумағында түркі автономиялық республикалар орналасқандықтан Москва түркі интеграциясы идеясына сақтықпен қарайды [6].

Түркі дүниесінің негізгі орталықтарының географиялық шашыраңқылығы ортақ экономикалық жобаларды жүзеге асыруға кедергі болады. Әрине, Түркі кеңесіне мүше елдердің экономикалық құрылымы мен даму деңгейі әртүрлі болғандықтан, түркітілдес елдердің экономикалық интеграциясын жүзеге асыру қазіргі таңда қиын болып тұр.

Ортақ тіл мәселесі алдағы жылдарда шешілмейтін күрделі мәселе. Оның орнына латынның негізінде ортақ әліппе жасап шығару қажет. Әзірбайжан, Түркіменстан және Өзбекстан сияқты кириллица әліппесінен латынға ауысу. Бұл түркі халықтарын байланыстырудың бірінші сатысы болмақ. Осыған байланысты мемлекетаралық жоспар жасау керек.

Ортақ ақпараттық кеңістіктің жоқтығы себепті түркі халықтары бір-бірінен алыстап бара жатыр. Осыған орай, түркі халықтары мен мемлекеттерін біріктіретін ортақ идеологиялық, тарихи, мәдени және философиялық негіздерді анықтау арқылы қалыптастыру қажет.

Қазіргі таңда, түркі интеграциясының өзегін тілдің, тарихтың және дәстүрлердің ортақтығына негізделген мәдени ынтымақтастық құрап отыр. Түркі халықтарының рухани, мәдени және тілдік туыстығы тиімді де сенімді экономикалық ынтымақтастыққа алып келуі тиіс.

Барлық түркі халықтарына ортақ тарихи мұраны насихаттау арқылы жалпы түркі ой-санасын құру. Түркі елдерінің рухани дәстүрлеріне негізделген ортақ түркі құндылықтар жүйесін, ортақ мағлұматтар мен деректер қорын қалыптастыру қажет. Ол үшін Мұстафа Ататүрік, Мұстафа Шоқай сияқты түркі халықтарына түсінікті ұлы тарихи тұлғаларды дәріптеуге, түркі елдері арасында «Қазақстан ба-рысы» сияқты спорттық жарыстар, «Евровидениеге» ұқсас фестивальдер, Т4 (Т5, Т6) экономикалық форумдарын, ғылыми конференциялар және т.б. іс-шаралар ұйымдастыруға болады. Ең бастысы, түркі әлемі жұртын қамтитын біртұтас мәдени және ақпараттық кеңістік қалыптастыру. Ең бастысы, бір-бірінен мәдени байланыстары үзілген түркі халықтары ең алдымен бір-бірін түсінулері керек. Мысалы, Астанадағы қазақтың Әзірбайжан телеканалынан Кауказ жаңалықтарын естіп қана қоймай оны қорыта алатын дәрежеге жетуі тиіс. Ол үшін «Мир», «Euronews», «Әл-Арабия», «History» сияқты мәдени-ақпараттық, танымдық-ағартушылық спутниктік телеканалдарды құру керек. Түркі дүниесінің басын қосамыз десек,

арадағы ақпараттық қуыстың орнын толтыру қажет. Түркі мемлекеттеріне ортақ спутник құру мәселесін, ақпарат алмасудың басқа да техникалық, технологиялық шешімдерін қарастыру керек. Мысалы, «Turkic Wikipedia» сөздігін жасау, «Turan News» хабар агенттігін құру, «Turkistan Times» түркі интернет-газетін ашу, «Turk Human Rights Agency» мемлекеттік емес ұйымын құру, «Turkic Diplomacy» халықаралық саясат туралы аналитикалық интернет-журналын, «Turk Media Factbook» ақпараттар базасын қалыптастыру сияқты нақты іс-шараларды атқаруға болады.

Түркі тілдерін жақындастыратын бағыттар бойынша бірлесе дамыту, тіл саясатын ортақ бағытта үйлестіре жүргізу қысқа уақытта өз нәтижелерін берер еді. Түрксой мен Түркі академиясына ұқсас ұйымдар арқылы мәдени жобаларды, ортақ білім беру, ғылыми бағдарламаларын іске асыру, түркі мұрасын аударып, насихаттау өте маңызды шаруа болар еді. Қазақстан да көп кешіктірмей латын әліппесіне көшуге мүдделі. Интернет ғасырының талабына сәйкес тіліміздің де заманға сай реформалануы маңызды мәселе.

Түркі мемлекеттері арасында жүріп-тұру, сауда жасау, инвестиция салу, виза алу, сатып алу, фирма құру, жұмыс істеу, азаматтық алу, білім алу, турист ретінде қыдыру, кәсіпкерлікпен немесе ғылыммен айналысу салаларында көпжақты деңгейде жеңілдіктер мен жағдайлар жасалуы шарт.

Әдебиеттер

- 1 Декларация Первого Саммита Совета Сотрудничества тюркоязычных государств. – Алматы, 21 октября 2011 г.
- 2 Нахичеванское соглашение о создании Совета сотрудничества тюркоязычных государств. «О ратификации Нахичеванского соглашения о создании Совета сотрудничества тюркоязычных государств». Закон Республики Казахстан от 27 сентября 2010 года. № 341-IV.
- 3 Геополитические концепции «Новый Средний Восток» и «Большая Центральная Азия»: анализ, возможности, механизмы // Проблема безопасности государств Среднего Востока в условиях мирового кризиса: материалы международной конференции. – Душанбе, 2009.
- 4 Қара А. Түркі дүниесінің 20 жылдық ынтымақтасу үрдісі және онда Қазақстанның рөлі // Түркі өркениеті және тәуелсіз қазақстан, – Астана, 2011. – II том.
- 5 Сонда.
- 6 <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1319207880>

References

- 1 Deklarasiya Pervogo Sammita Sotrudnichestva turkoyazichnich gosudarstv. – Almaty, 21 oktyabr 2011.
- 2 Nachichevanskoe soglasenie o sozdanii Soveta sotrudnichestvo turkoyazichich gosudarstv. Zakon Respubliky kazakstan ot 27 sentyabrya 2010. № 341-IV
- 3 Geopoliticheskiye koncepcii «Novyi Srednii Vostok» i «Bolshaya Centralnaya Azia»: analiz, vozmozhnosty, mehanizmy // Problema bezopasnosti gosudarstv Srednego Vostoka v uslovyah mirovogo krizica: materialy mejdunarodnoi konferencii. Dushanbe, 2009.
- 4 Kara A. Turkey dunesinin 20 jildik intimaktasu urdesi jane onda Kazakstanin roli // Turkey orkenieti jane tauelsiz kazkstan, – Astana, 2011. – II tom.
- 5 Sonda
- 6 <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1319207880>

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Кудайбергенова Р.Е.,
Асылбекова М.А.,
**МООК как новая стадия
развития открытого
образования в Южной Корее**

Данная статья посвящена одной из главных тенденций современного образования – открытому образованию и массовым открытым онлайн-курсам (МООК). В статье данные формы обучения изучаются на примере Южной Кореи, являющейся лидером в сфере e-learning. Авторы рассматривают историю возникновения открытого образования в Южной Корее, предпосылки, современное состояние и перспективы развития МООК. Приводятся данные о создании национальной платформы К-МООК. Исследование опыта Южной Кореи в развитии МООК имеет практическую значимость для системы образования Казахстана.

Ключевые слова: МООК, К-МООК, открытое образование, открытый университет, дистанционное обучение, КНОУ, Южная Корея.

Kudajbergenova R.E.,
Asylbekova M.A.,
**MOOC as a new development
stage in Open Education
of South Korea**

This article is about Massive Open Online Courses which is nowadays one of the new trends in higher education. Since South Korea is a leader in e-Learning development, the article emphasizes South Korean way of Open Education development. Authors describe the formation stages and further development of MOOC in South Korea. Also there was mentioned the development of Korean National K-MOOC platform which can be a good example and effective way for implementation of MOOC in Kazakhstan Higher Education System.

Key words: MOOC, K-MOOC, Open Education, Open University, Distance Education, KNOU, South Korea.

Кудайбергенова Р.Е.,
Асылбекова М.А.,
**ЖАОК Оңтүстік Кореядағы
ашық білім берудің жаңа
даму сатысы ретінде**

Бұл мақала заманауи білім берудің негізгі үдерістерінің бірі Жалпы Ашық Онлайн Курс (ЖАОК) жайында. Мақалада білім берудің аталмыш түрі e-learning саласының көшбасшысы Оңтүстік Кореяның үлгісі туралы баяндалған. Авторлар Оңтүстік Кореядағы ашық білім берудің шығу тарихын, алғы шарттарын, қазіргі жағдайын және келешектегі дамуын қарастырады. Ұлттық К-ЖАОК платформасының құрылуы жайлы зерттеулер жүргізіледі. Оңтүстік Кореядағы ЖАОК-ның даму тәжірибесін зерттеу Қазақстанның білім беру жүйесінде зор маңызға ие.

Түйін сөздер: ЖАОК, К-МООК, ашық білім беру, ашық университет, қашықтықтан оқыту, КҰАУ, Оңтүстік Корея.

МООК КАК НОВАЯ СТАДИЯ РАЗВИТИЯ ОТКРЫТОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЮЖНОЙ КОРЕЕ

В своем развитии открытое образование прошло несколько этапов. Свое начало модель открытого обучения берет от организованного в 1971 году в Великобритании Открытого Университета, основная задача которого состояла в том, чтобы сделать высшее образование доступным для работающих взрослых людей. Первый президент Открытого Университета сформулировал его назначение следующим образом: «быть открытым людям, открытым месту, открытым методам, открытым в конечном счете идеям». Открытое обучение, исходящее из идей Открытого Университета, представляет собой «бесконтактное» обучение при помощи новых информационных технологий (в настоящее время – Интернет). С точки зрения взаимодействия педагога и обучающегося, дистанционное открытое обучение является формой заочного обучения: акцент делается на самостоятельное обучение студента, а непосредственное общение с педагогом либо минимально, либо отсутствует. Под открытым понимают также такое образование, которое условно можно обозначить при помощи термина «социальное обучение». Данная модель открытого обучения связана с деятельностью так называемых «открытых школ», или «школ без стен», возникших в 70-е гг. XX века в странах Западной Европы и США. Лейтмотив этого подхода к открытому обучению может быть выражен словами: «Образование – это процесс, который происходит повсеместно, жизнь представляет собой открытый класс» [1].

Открытое образование и предпосылки развития МООК в Корее

Модель открытого университета, ставшая глобальным трендом дистанционного высшего образования в начале 1970-х годов, привлекла внимание правительства Южной Кореи. В 1972 году в Южной Корее в составе Сеульского национального университета был открыт Корейский Национальный Открытый Университет (Korean National Open University, КНОУ), который спустя 10 лет приобретает статус самостоятельного национального университета.

Используя модель открытого университета, правительство Южной Кореи пыталось справиться с различными социальны-

ми проблемами того времени. В частности, движущими силами возникновения КНОУ были экономический рост и демографические изменения. Результатом резкого экономического роста и быстрых темпов урбанизации общества стал студенческий бум, а именно увеличение в несколько раз количества учащихся в крупных городах. Значительное увеличение числа учащихся было одной из самых серьезных проблем в системе образования Южной Кореи в 1970-х и 1980-х годов. Классы были переполнены, некоторым школам приходилось работать в три смены. Доступность высшего образования снижалась, что привело к возникновению неудовлетворенности потребностей в области образования среди взрослого населения. Открытие КНОУ должно было решить проблему растущего спроса на высшее образование в корейском обществе [2].

На сегодняшний день КНОУ – университет дистанционного обучения, который уже имеет Образовательные Открытые Ресурсы (Open Educational Resources, OER) и проводит Массовые Открытые Онлайн Курсы (Massive Open Online Courses, MOOC) в виде дистанционного обучения уже 40 лет. Университет со времен своего основания успешно выполняет поставленную задачу «Образование для Всех» (Education for all). Число студентов за более чем 40 лет достигло 2,6 миллионов, из них 60 тысяч студентов являются выпускниками КНОУ. Университет не только разрабатывает свой контент, но также предоставляет доступ к контентам KOCW (Korean Open Course Ware), SNOW, YouTube, TEE, KBS(Korean Broadcasting System), KOICA, SBS и т.д. С 2013 года КНОУ занимался разработкой корейской версии МООК – K-MOOC [3].

Массовые Открытые Онлайн Курсы (МООК) – новый тренд в развитии открытых образовательных ресурсов. ODL(Open Distance Learning), OER(Open Educational Resources), OCW(Open Course Ware), edX, Couseara, FutureLearn, Iversity, MiriadaX – это новые термины в высшем образовании число которых растет с каждым годом и которых должен знать каждый, кто заинтересован в получении высшего образования. Что же такое МООК? И в чем отличия новых терминов? МООК – это курсы, предложенные массовой аудитории, которые распространяются через интернет бесплатно. Термин МООК известен благодаря исследователям Дейву Кормиру (Dave Cormier) из университета Prince Edward Island и Брайну Александру (Bryan Alexander) из университета National Institute for Technology in Liberal Education [4].

С появлением МООК были открыты новые возможности в сфере дистанционного образования, МООК были названы в числе 30 наиболее перспективных тенденций в развитии образования до 2028 г. Несмотря на то, что первые МООК состоялись в 2008 г., когда Джордж Сименс и Стивен Даунс провели курс «Connectivism and Connected Knowledge», в котором приняли участие более 2300 студентов, и после этого периодически проводились массовые дистанционные курсы, но всеобщее внимание и мировой резонанс это явление получило в 2011 г., когда профессор Стенфордского университета Себастьян Трун провел бесплатный онлайн курс «Искусственный интеллект» для 160000 студентов из 190 стран мира, из которых 28000 студентов успешно завершили этот курс. С 2011 г. элитные университеты мира считают своим долгом участвовать в продвижении МООК и открывают свои курсы на специально созданных для этого платформах провайдеров МООК (Coursera, Udacity, edX, FutureLearn, OpenupEd и др.). Так, самая популярная МООК-платформа Coursera предлагает более шести сотен курсов (данные на май 2014 г.) и объединяет почти 100 университетов Северной Америки, Европы, Австралии и Юго-Восточной Азии [5]. Количество слушателей МООК растет в геометрической прогрессии. Если в июне 2012 г. было зарегистрировано более 1,5 миллиона слушателей на платформах Coursera, edX, Udacity, то в марте 2013 г. количество слушателей только на Coursera составило около 2,8 миллионов, а в ноябре 2014 г. – уже более 10 миллионов человек [6].

Можно назвать две основные причины быстрого развития и распространения МООК. Во-первых, это доступность курсов известных профессоров из всемирно известных университетов, как Гарвард и Стэнфорд. Во-вторых, в отличие от традиционных аудиторных лекций МООК дает возможность огромному количеству студентов, которые могут пройти курсы в онлайн режиме в любом месте в любое время в любой точке мира [4].

Существует 10 характеристик, которые позволяют говорить, что МООК отличаются от других обучающих ресурсов: открытость, массовость, соответствие университетскому уровню, наличие коротких видео, требование регистрации, использование системы управления обучением, автоматизированное тестирование, пиринговое оценивание, интерактивные форумы для пользователей, сертификация. МООК не требуют оплаты, не имеет ограничений, что дает шанс

абсолютно всем развить свои образовательные и исследовательские навыки. Также различные задания помогают студентам понять, на какой стадии они находятся, к тому же процесс оценки полностью автоматизирован. В значительной степени MOOK способствуют развитию флип-обучения (flipped learning). Это означает, что благодаря MOOK студенты могут заранее прослушать лекции, выучить основные концепции, а аудиторные занятия проводить в формате дискуссий, дебатов и других интерактивных форм обучения [7].

К моменту создания собственной национальной платформы ведущие корейские университеты, понимая необходимость развития Массовых Открытых Онлайн Курсов, заключают контракты с edX (Сеульский национальный университет), Coursera (Университет КАИСТ(KAIST), Университет Енсе) и др. для создания совместного контента MOOK. На данный момент CHU и Университет КАИСТ уже запустили MOOK. CHU создал платформу SNUx и в 2014 году запустил 4 курса по MOOK. В августе и июне 2014 года были запущены курсы по дисциплине Robot Mechanics and Control Part I and Part II, Число зарегистрировавшихся достигло 13,758 и 5890 студентов. Лекции были разработаны в виде видеороликов на английском языке с субтитрами. В январе 2015 года был открыт курс International Politics in the Korean Peninsula Part 1, число зарегистрировавшихся было 6080 студентов.

С активизацией своей деятельности на международных образовательных платформах корейские университеты и корейские студенты ощутили также недостатки существующих ресурсов. Корейский ученый Ан Ми Ли и другие провели исследование использования MOOK в контексте «культурного измерения». Для этого они опросили 10 студентов, изучавших 10 разных курсов на платформах edX и Coursera. В результате были выявлены характеристики данных курсов, которые, по мнению корейских студентов, являются недостатками. Приведем некоторые из них. К примеру, для корейских студентов одним из определяющих факторов является авторитет преподавателя, так как они склонны в большей степени ценить авторитет ученого, а не возможность равного диалога. Соответственно они бы предпочли иметь полную информацию о его образовании, карьере и т.д. Проблемным моментом, причиной возникновения которого является разность социокультурных подходов к пониманию роли преподавателя, стали дискуссии, где студенты могли выразить свою точку

зрения. В подобных ситуациях корейские студенты предпочитают придерживаться взглядов преподавателей. В случаях, когда необходимо конкурировать с другими студентами, корейские студенты отдают предпочтение сотрудничеству и поддержанию хороших взаимоотношений с другими студентами [3].

Помимо выше изложенных проблем, явным ограничением, препятствующим массовому использованию MOOK зарубежных университетов в Корее, является языковой барьер. Что касается размещения курсов корейских университетов на платформах edX и Coursera, то главным препятствием являются большие финансовые затраты.

Создание К-МООС

Недавно на одном из ресурсов онлайн-обучения EBSLang количество слушателей, являвшихся офисными работниками, достигло 20 тысяч. Эта цифра показывает важность и перспективность обучения в течение всей жизни (Life-long Learning), потребности в котором могут успешно удовлетворить массовые открытые онлайн курсы. Высокий спрос на дополнительное образование в Корее для повышения квалификации, необходимость повышения доступности образования, в том числе для лиц с ограниченными возможностями здоровья, создали предпосылки для разработки механизмов удовлетворения этой потребности на государственном уровне. На сегодняшний день, согласно заявлению Министерства образования Кореи, каждый человек в Корее имеет доступ к высшему образованию, так как лучшие курсы лучших университетов страны представлены на бесплатной основе онлайн на платформе К-МООС. Более того, К-МООС может стать не только инструментом повышения квалификации, но и способствовать трудоустройству. Так в США MOOK играют определенную роль на рынке труда. Например, один из крупнейших рекрутинговых сайтов LinkedIn разрешает указывать претендентам данные о завершенных MOOK.

К-МООС была разработана по образцу уже существующих платформ MOOK. Основные характеристики платформы: субтитры на корейском языке, служба контроля и поддержки контента, рекомендация курсов, аналитика, контроль и предотвращение плагиата и списывания, учебные материалы (цифровые учебники) и др. [8]

Данная платформа была запущена Министерством образования Кореи в сентябре 2015 года и на текущем, тестовом этапе в проект

были вовлечены 10 университетов. Среди них: Сеульский национальный университет, Университет Кенхи (является первым корейским университетом, разработавшим в 2013 году собственную МООК платформу), Университет Коре, Университет Ёнсей, Университет Сонгвон, Пусанский национальный университет, POSTEC, Университет Ихва, Университет Ханян, Университет KAIST. Данные вузы бы-

ли отобраны Министерством из 47 подавших заявку, количество выбранных курсов – 27. Сумма, выделенная каждому университету на развитие МООК, составила порядка 85 тысяч долларов США (100 млн. вон) в год в течение трех лет. Следующая процедура отбора состоится в январе 2016 года. Планируется, что к 2018 году количество курсов будет увеличено до 500 [7].

Некоторые курсы, представленные на платформе К-МООС:

Университет Кенхи (KyungHeeUniv.)	Университет Ихва (Ehwa Univ.)	Университет Коре (Korea Univ.)
The world where we live in: Homo Ethicus	Modern Physics and Revolution of Human thought	Introduction to Civil Law
Global Citizenship Education: living as a citizen of a global community	Understanding Movie Storytelling	
	Socio-cultural history interpreted through architecture	
	Human action and Society structure	

Заключение

Появление инноваций в МООК доказывает наличие взаимодействия различных социальных, экономических и технических разработок в сфере образования в глобальном контексте. Открытое образование может сыграть важную роль в обеспечении доступа к образованию для всех и в преодолении сложностей, создаваемых постоянно изменяющейся обстановкой. Среди таких изменений:

- глобализация и возрастающая интернационализация в сфере высшего образования;
- возрастающий спрос на доступ к высшему образованию. Ожидается, что к 2020 году во всем мире будет 120 миллионов студентов;
- изменяющаяся демография обучающихся, увеличивающееся число взрослых студентов;
- широкий доступ к технологиям и средствам коммуникации;
- необходимость в изменении цен, финансовой доступности и экономических моделей для высшего образования [9].

Сегодня перед корейской системой образования поставлен ряд задач, связанных с решением проблем креденциализма в корейском обществе, проявлением которого является дискриминация

в отношении обладателей диплома «открытого» университета. Однако, в силу обозначенных выше причин игнорировать такие формы образования, как МООК, нельзя. И в данном случае опыт Южной Кореи по созданию и развитию национальной платформы является показательным.

Мы существуем в мире, меняющемся в ускоренном режиме, и если, по примеру Южной Кореи, государство в целом и система образования в частности не реагируют на глобальные тренды, существует риск остаться на обочине мирового рынка образовательных услуг.

Южная Корея является одним из лидеров в индустрии e-learning. Стоит отметить, что данная форма обучения применяется не только для обучения «своих» студентов. В 2011 г. Корейский фонд (Korea Foundation) запустил проект KF Globale-School, инициированный с целью развития корееведения за рубежом посредством онлайн лекций. В настоящее время в проекте задействовано 79 университетов из 29 стран, в том числе КазНУ им. аль-Фараби. Участниками являются более 120 корейских профессоров и 3000 зарубежных студентов [10]. Совместная работа в рамках подобных проектов приводит к осознанию необходимости развития

различных дистанционных форм обучения в Казахстане и изучения южнокорейского опыта в частности. Проект по созданию платформы MOOK был запущен в КазНУ имени аль-Фараби в 2015 году и на сегодняшний день на сайте edx.kaznu.kz представлены такие курсы, как Теория вероятностей, Давайте говорить по-японски, История казахской журналистики. На сегодняшний день курс Теория вероятностей завершен. На курс было зарегистрировано 258 человек, среди которых были студенты КазНУ, а также учащиеся Назарбаев интеллектуальных школ. Полностью курс прошли 10% зарегистрировавшихся, то есть те слушатели, которые

набрали 50 пороговых баллов из 100 возможных [11]. Хорошей возможностью для развития MOOK в Казахстане стало бы создание собственной национальной платформы. Реализация эффективной политики в области образования сегодня не представляется возможной без соответствующего объема финансирования. Причем зависимость здесь прямо пропорциональная – чем масштабнее задача, тем больше инвестиций требуется. Создание национальной платформы массовых онлайн курсов является доказательством реальных намерений быть открытыми для изменений, улучшить качество человеческого капитала.

Литература

- 1 Марон А.Е., Монахова Л.Ю. Концепция развития открытых систем образования взрослых // Человек и образование. – №1(14). – 2008. – С.75-82.
- 2 Joo K.P. Reconsidering Open and Distance Higher Education: A Life-History Analysis of Adult Learners in Korea National Open University.// Asia-PacificEduRes (2014). – 23(3). – Pp. 699–707.
- 3 Mi Lee Ahn, Hwan Sun Yoon, Hyun Jin Cha. Cultural Sensitivity and Design Implications of MOOCs from Korean learners perspectives: case studies on edX and Coursera. // Educational Technology International. – 2015. – Vol.16, No.2. – Pp. 201 – 229.
- 4 Kim S.Y. Global Learning era. Understanding MOOCs. – 2015. – Hakjisa press – Pp.337.
- 5 Каракозов С.Д., Маняхина В.Г. Массовые открытые онлайн курсы в зарубежном и российском образовании.// http://ido.rudn.ru/vestnik/2014/2014_3/4.pdf
- 6 Kim Jin-II. A Study on the K-MOOC Platform Standardization Measures.// International Journal of Software Engineering and Its Applications. – Vol. 9, No. 1 (2015). – Pp. 221-236.
- 7 K-MOOC, a Change in the Paradigm of Higher Education. // <http://www.dgupost.com/news/articleView.html?idxno=1706>
- 8 KimJin-II. A study on characteristics of K-MOOC platform.// Advanced Science and Technology Letter. Vol.75, Pp. 33-36.
- 9 Ли Юань, Стефан Пауэлл. MOOK и открытое образование: Значение для высшего образования. // <http://publications.cetis.org.uk/2013/667>
- 10 Korea Foundation. // <http://en.kf.or.kr/?menuno=539>
- 11 Ковалева И., Алимжанов Е. О развитии дистанционного образования в КазНУ им. аль-Фараби.// Материалы 46-й научно методической конференции “Модернизация образовательных программ: аккредитация и гарантия качества подготовки кадров”. – Алматы, 2016 / КазНУ им. аль-Фараби – Кн.3. – С.112-114.

References

- 1 Maron A.E., Monahova L.Ju. Koncepcija razvitija otkrytyh sistem obrazovaniya vzroslyh // Chelovek i obrazovanie. – №1(14). – 2008. – С.75-82.
- 2 Joo K.P. Reconsidering Open and Distance Higher Education: A Life-History Analysis of Adult Learners in Korea National Open University.// Asia-PacificEduRes (2014). – 23(3). – Pp. 699–707.
- 3 Mi Lee Ahn, Hwan Sun Yoon, Hyun Jin Cha. Cultural Sensitivity and Design Implications of MOOCs from Korean learners perspectives: case studies on edX and Coursera. // Educational Technology International. – 2015. – Vol.16, No.2. – Pp. 201 – 229.
- 4 Kim S.Y. Global Learning era. Understanding MOOCs. – 2015. – Hakjisa press – Pp.337.
- 5 Karakozov S.D., Manjahina V.G. Massovye otkrytye onlajn kursy v zarubezhnom i rossijskom obrazovanii.// http://ido.rudn.ru/vestnik/2014/2014_3/4.pdf
- 6 Kim Jin-II. A Study on the K-MOOC Platform Standardization Measures.// International Journal of Software Engineering and Its Applications. – Vol. 9, No. 1 (2015). – Pp. 221-236.
- 7 K-MOOC, a Change in the Paradigm of Higher Education. // <http://www.dgupost.com/news/articleView.html?idxno=1706>
- 8 KimJin-II. A study on characteristics of K-MOOC platform.// Advanced Science and Technology Letter. Vol.75, Pp. 33-36.
- 9 Li Juan', Stefan Paujell. MOOK i otkrytoe obrazovanie: Znachenie dlja vysshego obrazovaniya. // <http://publications.cetis.org.uk/2013/667>
- 10 Korea Foundation. // <http://en.kf.or.kr/?menuno=539>
- 11 Kovaleva I., Alimzhanov E. O razvitii distancionnogo obrazovaniya v KazNU im. al'-Farabi.// Materialy 46-j nauchno metodicheskoy konferencii “Modernizacija obrazovatel'nyh programm: akkreditacija i garantija kachestva podgotovki kadrov”. – Almaty, 2016 / KazNU im. al'-Farabi – Kn.3. – S.112-114.

Кудайбергенова Р.Е.,
Бейсенбаева А.Б.
**Действие «мягкой силы»
Южной Кореи в Казахстане**

В современном мире наблюдается повышение значимости «мягких» рычагов воздействия на глобальное сообщество. Многие страны заинтересованы в брендбилдинге и повышении имиджа своей страны на мировой арене. В связи с этим каждая страна старается создать свою модель «мягкой силы». В частности, очень знаменателен успех южнокорейской модели «soft power» и, как следствие, рост привлекательности Южной Кореи в мире. В рамках данной работы изучен пример влияния южнокорейских механизмов «soft power» в Республике Казахстан.

Ключевые слова: «мягкая сила», Южная Корея, культура, халлю, «Корейская волна».

Kudajbergenova R.E.,
Beisenbaeva A.B.

In today's world there is increasing importance of «soft» levers of influence on the global community. Many countries are interested in brand-building and improving the image of their country on the world stage. In this regard, each country is trying to create its own model of «soft power.» In particular, remarkable success of South Korean model of «soft power» and, as a consequence, the increase of attractiveness of South Korea in the world. As part of this work we studied example of the South Korean «soft power» mechanisms' influence in the Republic of Kazakhstan.

Key words: «soft power», South Korea, culture, Hallyu, «Korean wave».

Құдайбергенова Р.Е.,
Бейсенбаева А.Б.

?????

ДЕЙСТВИЕ «МЯГКОЙ СИЛЫ» ЮЖНОЙ КОРЕИ В КАЗАХСТАНЕ

На протяжении многих веков сила государства определялась его военной мощью, на чем и строилась вся внешняя политика. Рубеж XX-XXI веков принято считать переломным моментом. Новый век глобализации начал диктовать свои ценности, основанные на равенстве, единстве и мире. Понятия силы было пересмотрено, и на смену ее военному пониманию пришло новое, переосмысленное. Концепция была сформулирована на научно-теоретическом уровне и предложена профессором, политологом Дж. Найем-младшим. Впервые она была изложена в его работе «Обреченные быть лидером: меняющийся характер американской власти» [1]. Эта новая концепция получила название «мягкая сила» («soft power») и получила общемировую известность как важнейший компонент внешнеполитической стратегии государств.

Очевидно, что каждое государство заинтересовано в формировании собственной национальной стратегии «soft power», которая обусловлена историческими и современными особенностями взаимоотношений с другими странами, и кроме этого, так называемыми ресурсами страны, под которыми стоит понимать грамотную внешнюю и внутреннюю политику, духовные и культурные ценности и так далее. Джозеф Най определил два вида стратегий: традиционную и современную. К первой можно отнести стратегии США и ЕС. Они базируются на трех составляющих: популярная культура, внешняя политика и политическая идеология. А ко второй – стратегии Китая, Японии. Особенностью современных стратегий является создание новых источников «мягкой силы» [2].

Стратегия Южной Кореи также является современной, так как ее развитие стало наблюдаться относительно недавно. Несмотря на трагичную судьбу, с середины XX века Республика Корея стала возрождаться, наращивая не только экономический потенциал, но и культурный. Существенный прорыв Южная Корея смогла сделать в применении «мягкой силы», экспортируя не только свое традиционное искусство, ремесла, кухню, но и поп-культуру. Положительно отметил «растущую мягкую силу Южной Кореи» и Дж. Най [1].

В данной таблице представлены данные о рейтинге «мягкой силы» Южной Кореи, опубликованные в отчетах по ре-

зультатам «измерения» «мягкой силы» тех или иных стран в рамках исследований, проведенных Институтом государственного управления (Institute for Government) и журналом «Monocle» (Monocle Magazine) (The New Persuaders III. A 2012 Global Ranking of Soft Power, Великобрита-

ния) [3], а также агентством Portland (THE SOFT POWER 30by Portland Agency) в 2015 году [4]. Для сравнения приведена также информация о позициях, занимаемых Китаем, одним из главных конкурентов за влияние в регионе Восточной Азии и вне его.

Название рейтинга	The New Persuaders III. A 2012 Global Ranking of Soft Power	THE SOFT POWER 30by Portland Agency, 2015
Количество стран	40	30
Страны-лидеры	Великобритания, США, Германия	Великобритания, Германия, США
Южная Корея	11	20
Китай	22	30

Стоит отметить, что основными индикаторами рейтингов являются культура, внешняя политика, политические ценности государства, уровень развития системы образования и бизнес-климат.

В частности, индекс агентства Портланд (Portland Agency) основан на результатах международного голосования, базировавшего на трех китах «мягкой силы» – культуре, внешней политике и политических ценностях, используя 65 показателей по 6 субиндексам:

- сила дипломатической сети страны и ее вклад в глобальное взаимодействие и развитие;
- глобальный охват и привлекательность культурных мероприятий нации, таких, как поп-культура и высокая культура;
- соблюдается ли свобода, права человека и демократии, а также оценивалось качество политических институтов;
- уровень человеческого капитала в стране, вклад в науку, и привлекательность для иностранных студентов;
- насколько развита цифровая инфраструктура страны и ее возможности в области цифровых технологий;
- привлекательность экономической модели страны, бизнес-дружелюбие и способность к инновациям.

Влияние через культуру: изменение парадигмы.

Росту индустрии культуры Южной Кореи начиная с 1990-х годов в значительной степени способствовала стратегия правительства по использованию культуры в качестве инструмента внешней политики для реализации национальных целей. В 1994 году Глава Консультативно-

го совета по науке и технике представил доклад президенту Ким Ен Саму, в котором предполагалось, что правительство должно стимулировать производство медиапродукции и сделать данную отрасль стратегической. Это предложение было сделано во многом под влиянием неожиданной для многих информации о том, что общий доход от голливудского фильма «Пак Юрского периода» был эквивалентен доходу от продажи 1,5 миллионов машин марки Hyundai за рубежом. По мнению Д. Шима, это была «смена парадигмы» мышления корейцев, которые привыкли верить, что к процветающему будущему страну приведут тяжелая и химическая промышленность. В результате доклада, правительство Кореи создало Бюро культурной индустрии в рамках Министерства культуры и спорта в 1994 году, а в 1995 году разработало Закон о продвижении кинофильмов для привлечения инвестиций крупных корпораций в местную киноиндустрию [5].

Пришедший на смену Ким Ен Саму Президент Ким Дэ Чжун (1998-2002) оказал большую поддержку индустрии культуры. Именно при Ким Дэ Чжуне, который сам себя называл «Президентом культуры», был разработан и принят закон «О развитии (продвижении) культуры» в 1999 году и был выделен бюджет на реализацию проекта в размере 148,5 миллионов долларов США. В своей инаугурационной речи Президент Ким говорил о необходимости «...влиять энергию нации в глобализирующуюся корейскую культуру, с тем чтобы сохранить расширение торговли, инвестиций, туризма и культурных обменов и иметь свой путь в эпоху безграничной конкуренции...». Общий бюджет сферы культуры был

увеличен с 484,8 млрд. вон (0,6% от общего бюджета) в 1998 году до 1,218 млрд. вон (1,15% от общего бюджета правительства) в 2002 году [5].

Помимо прямых денежных вливаний в сферу культуры, акцент был сделан на подготовке кадров, которые бы могли удовлетворить запросы растущей индустрии.

К середине 1990-х годов в системе высшего образования накопилось немало проблем, главной из которых стало несоответствие уровня подготовки выпускников современным технологическим требованиям [6].

Таким образом, государство через Министерство культуры и туризма поддержало программы подготовки кадров, основанные на практике, и инвестировало в сферу R&D (Research and Development, Исследования и развитие). В результате расходы на развитие информационных технологий выросли с 3,6% (3 млрд. долларов США) в 1998 году до 4,7% (3,8 млрд. долларов США) в 2002 году; число исследователей выросло с 18500 до 160000. Число людей, занятых в сфере услуг, таких как культура и развлечения, впоследствии выросло на 37,3% по сравнению с 3,6 млн в 2000 году до 5 миллионов в 2005 году [5].

В 2005 году Министерство культуры и туризма разработало проект C-Korea 2010, в котором было поставлено три основные задачи: войти в Топ 5 стран с наиболее развитой индустрией культуры, сделать Южную Корею туристическим хабом Северо-Восточной Азии и войти в Топ 10 стран с развитой индустрией спортивного досуга [7].

«Мягкая сила» Южной Кореи: основные компоненты и их имплементация в Казахстане.

Выделяют несколько составляющих «мягкой силы» Южной Кореи. Среди них опыт преодоления кризиса, а также быстрой демократизации и модернизации общества. По данным исследования индекса демократии стран, проведенного по методике британского исследовательского центра The Economist Intelligence Unit., Южная Корея занимает 20 позицию, с индексом 8.13, обходя США, многие страны Европы [8].

Большое внимание в Корее уделяется развитию бизнеса. В частности, наличие в стране так называемых «чеболей» - корпораций (Samsung, Kia, Hyundai, Daewoo, LG) по производству высокотехнологической техники, способствовало формированию имиджа лидера в технологической и машиностроительной областях. Они давно продвинули бренд «Сделано в Корее» во все

уголки земли. Нередко специалисты Южной Кореи приглашаются другими странами для обмена опытом в сфере модернизации. Став технологически развитой страной с демократическими ценностями и республиканской формой правления, Корее удалось сохранить и неповторимый культурный колорит, что составляет следующий инструмент южнокорейской «мягкой мощи».

Считается, что первичным импульсом к позитивному восприятию мягкой силы является именно успешность страны в экономическом измерении, рост благосостояния ее граждан. Следующим этапом в повышении влияния «мягкой силы» является распространение вышеуказанного интереса, индуцированного экономическими факторами. Объекты «мягкой силы» стремятся определить эндемичные особенности модели развития страны, корни которых, как правило, лежат в сфере национальной культуры. Ее проявлениями являются существующая в стране политическая и экономическая системы, общественный строй. В стране – объекте «мягкой силы» распространяется интерес к различным аспектам деятельности государства-субъекта, изучается возможность перенесения ее опыта на национальную почву. Если представить механизм распространения «мягкой силы» в виде схемы, то получится следующее:

Экономические успехи страны возбуждают к себе интерес в обществах стран-объектов ее «мягкой силы»;

В стране-объекте возникает потребность в изучении модели развития страны, в основе которой лежит ее культура;

Получают распространение различные элементы культуры страны-субъекта, в ее отношении формируется обширный информационный фонд;

Происходит изменение восприятия имиджа страны-субъекта обществом страны-объекта (как правило, в сторону улучшения);

Складываются условия для максимизации «мягкой силы» страны субъекта [9].

Таким образом, мы можем наблюдать, как на сегодняшний день успешно реализуется третий этап приведенной выше схемы. Традиции корейского искусства, ремесел, кухни распространились по всему миру. А корейская популярная культура уже давно вышла за пределы Восточной Азии, стремительно распространилась по всему миру. Пораженные быстрорастущей популярностью в Китае южнокорейской индустрии развлечений пекинские журналисты ввели в оборот термин «Халлю» – «Корейская волна».

Примером служит южнокорейский певец PSY, чей ролик набрал более 2 миллиардов просмотров на сайте YouTube. Также следует отметить огромную работу, проводимую Южной Кореей в сфере образования. Ежегодно выделяются сотни стипендий для иностранных студентов. Другой фактор способствующий распространению культурных ценностей Южной Кореи – деятельность зарубежных корейцев по всему миру.

Сегодня Республика Корея входит в «G-20», участвует в деятельности международных организаций, имеет немалый опыт проведения мероприятий международного масштаба, активно продвигает свои политические и культурные ценности. Ей удалось разработать свою эффективную национальную модель «soft power», способную оказывать влияние на мир.

Эффективность южнокорейской «мягкой» внешнеполитической модели все сильнее ощущается и в Центральной Азии, и частности в Казахстане. Повсеместно открываются рестораны корейской кухни, магазины с корейскими товарами, одеждой и косметикой, а также с бытовой техникой и электроникой от крупнейших корейских производителей. Число людей стремящихся изучать корейский язык или посетить Страну Утренней свежести растет в геометрической прогрессии. Также укрепляются и двусторонние связи между Казахстаном и Республикой Корея в сфере политики, экономики и культуры.

И очень важно отметить, что положительный имидж Южной Кореи, сформированный в Казахстане, является одним из основных показателей эффективности корейской модели «мягкой силы». Институтом социально-политических исследований РК был проведен социальный опрос, направленный на изучение современного образа Кореи. На вопрос «С чем у вас ассоциируется Южная Корея?» большинство респондентов, а это 52,1%, ответили с хорошей техникой, далее 33,7% – автомобили, 17,6% – корейские сериалы, 17,1% с национальной кухней и медициной [10]. Можно сделать вывод, что никаких негативных аспектов отмечено не было. Итак, среди сфер влияния «мягкой силы» Южной Кореи в Казахстане можно назвать следующие.

Бизнес. В соответствии с докладом Всемирного банка «Ведение бизнеса в 2016 году», Южная Корея располагается на 4 месте в мировом рейтинге по показателю благоприятствования ведению бизнеса [11].

С момента обретения независимости важнейшим инвестором для Казахстана стала

Южная Корея. Она являлась не только надежным партнером, но и поставщиком высокотехнологической продукции на казахстанские рынки. Именно с 90-х годов XX в. в Казахстан пришли крупнейшие южнокорейские ТНК, такие как LG, Samsung, Daewoo, Hyundai и др. По данным на конец 2014 года, в Казахстане работает более 300 совместных казахстанско-корейских предприятий. Сейчас южнокорейские инвесторы отдают предпочтение высоким технологиям (в части внедрения современных разработок в управление и сферу услуг), телекоммуникациям, строительству, сельскому хозяйству, машиностроению и энергетике. В числе успешно развивающихся в Казахстане корейских компаний – Samsung, LG Electronics, LG International, SK Corp., NTC, Ritex, строительные фирмы Yurim, SungWon и Hanjin. В Казахстане представлены также южнокорейские банки второго уровня: Kookmin Bank, Shinhan Bank и Woori Bank. К тому же следует отметить, что на встрече глав государств Республики Корея и Республики Казахстан в 2014 году, Президент Нурсултан Назарбаев подчеркнул важность сотрудничества Республики Казахстан с Республикой Корея в процессе реализации «Стратегии развития Казахстана - 2050» и государственной программы «Форсированного индустриально-инновационного развития Казахстана 2015-2019 годы» [12].

Другой составляющей привлекающей казахстанцев является **медицинский туризм**. Южная Корея – одна из передовых стран в области здравоохранения и привлекает все большее внимание казахстанцев. Как сообщила руководитель департамента туризма Сеула Кьонг Хи О в ходе встречи представителей южнокорейских клиник с казахстанскими бизнесменами и врачами, спрос казахстанцев на медицинские услуги Южной Кореи вырос в 24 раза на 2013, а среди иностранцев по общему количеству граждане РК являются шестыми. К тому же Казахстан заинтересован в развитии контактов в области здравоохранения с Республикой Корея. В рамках двустороннего сотрудничества в Алматы совместно с партнерами Корейской клиники Каннам Северанс был открыт Казахстанско-Южно-Корейского медицинский центр «Smart Health», помимо этого в Алматы был открыт Корейский центр эстетической медицины «DongBang», в Усть-Каменогорске открыт Центр Корейской медицины Корея Ю-Хэлскейр Центр KUC (Korea U-Health Care Center) и др. [13].

Южная Корея зарекомендовала себя как страна с высоким уровнем качества образования.

На 2014 год в рейтинге эффективности национальной системы образования она заняла 1 место, опережая такие страны, как Великобритания, США, Япония, Германия. Высшие учебные заведения Кореи входят в рейтинг лучших университетов Азии. Но основной фактор повышения популярности корейского образования среди казахстанских студентов – это, прежде всего, деятельность государства, ориентированная на привлечение иностранных студентов. Правительство Республики Корея организует стипендиальные программы для иностранцев и постепенно увеличивает количество приглашаемых студентов. В настоящее время стипендии для иностранных студентов предлагают Министерство образования, науки и технологий, Министерство культуры, спорта и туризма, Министерство внешней торговли и др. На 2016 год заявление на получение стипендии от Правительства Республики Корея подали около 200 студентов [14].

Одним из основных средств проникновения в культуру страны, улучшения ее понимания является изучение языка страны-субъекта. Одновременно популяризация языка страны-субъекта может сама по себе служить маркером эффективности политики «мягкой силы»: если есть интерес к стране, ее культуре, то и число лиц, изучающих язык, постепенно увеличивается [9]. Южная Корея оказывает большую поддержку развитию корееведения за рубежом. В более чем десяти вузах Казахстана осуществляется обучение корейскому языку, образовательную деятельность ведет Корейский Центр просвещения при Посольстве Республики Корея. Казахские университеты наладили тесные связи с южнокорейскими партнерами в рамках подписанных договоров о сотрудничестве. Реализуются двусторонние и односторонние обменные программы с университетами Дэгу, Каннам, Корейским университетом иностранных языков (Hufs), Университетом Кенги и др. При поддержке корейских партнеров проводятся Республиканские олимпиады, конкурсы сочинений. Реализуются проекты в рамках грантового финансирования Korea Foundation, Korea Foundation for Advanced Studies, Академии корееведения.

Важнейшей сферой влияния является культурная, которая включает в себя, прежде всего, корейскую традиционную и популярную культуру.

Традиционная и популярная культура. Огромную роль в распространении корейской культуры играет корейская диаспора, проживающая на территории Казахстана. Она прилагает много

усилий для сохранения своих традиций и культуры. Созданы коллективы художественной самодеятельности, проводятся республиканские фестивали культуры и искусства, выставки работ корейских художников и ученых. Вместе с этим успешно функционирует Государственный Республиканский корейский театр музыкальной комедии. Другой немаловажной составляющей традиционной корейской культуры является тхэквондо. Данный вид единоборств официально появился в Казахстане с 1991 года [15]. На сегодняшний день функционирует Федерация тхэквондо (WTF), и на мировых чемпионатах Казахстан представлен мужской и женской сборной. Федерация тхэквондо Республики Казахстан является одной из самых авторитетных в стране спортивных организаций и имеет хорошие перспективы развития.

Что касается *современной поп-культуры* Кореи, то в последнее время поистине грандиозных масштабов достигло движение корейской культуры «Халлю», захлестнув не только Азию, но и весь мир в целом. Страна активно продвигает в мировое сообщество свои сериалы, музыку, моду. Первые корейские сериалы «Прости. Я люблю тебя», «Зимняя соната», «Полный дом» на казахском телевидении стали транслироваться в начале 2000 годов, но стартовой точкой, ознаменовавшей «бум» корейской волны в Казахстане, является трансляция сериалов «Цветочки после ягодок» и «Принц Чжумонг». В 2011 год был объявлен годом Кореи в Казахстане. По этому случаю в Астане был проведен концерт, куда впервые были приглашены звезды корейской эстрады, группы JQT, T-max, сольная певица Со Ён Ён, Корейский традиционный театр и актер Сон Иль Гук, сыгравший главную роль в популярном сериале «Принц Чжумонг». Корейские исполнители Super Junior, Girl's Generation, EXO, TVXQ, Big Bang полюбили казахстанского слушателя. 2011 году продюсерский центр SM Entertainment проводил глобальный кастинг в странах СНГ, в том числе и Казахстане. Так же имеют место ежегодные к-поп фестивали и флэш-мобы, устраиваемые силами поклонников корейской культуры.

На сегодняшний день казахстанскую молодежь привлекает корейский стиль жизни. Отдается предпочтение одежде, косметике и технике корейского производства. Именно распространение феномена «Халлю» в большой степени поспособствовало популяризации других компонентов южнокорейской модели «soft power», а также оказало содействие увеличению потоков туристов.

Не довольствуясь эффектом «Корейской волны», увлечение которой во многих странах идет на спад, корейским правительством в качестве своеобразного инструмента привлечения туристических потоков и распространения национальных ценностей был выбран буддизм. Набирают популярность программы Temple Stay, Фестиваль лотосовых фонарей в честь Дня рождения Будды – одно из главных событий в жизни Сеула, привлекающее тысячи туристов. Развитие данной программы сопровождается соответствующим объемом финансирования. Таким образом можно прийти к выводу, что южнокорейская стратегия распространения влияния посредством «мягкой силы» будет иметь долгосрочный характер, поскольку механизмы реализации отработаны и существуют альтернативные варианты, способствующие повышению узнаваемости.

В заключении нами были выделены конкурентные преимущества «мягкой силы» Южной Кореи. Среди них:

Широкий спектр ресурсов «soft power» и значительное государственное субсидирование;

Привлекательность современной корейской культуры (феномен «K-pop»);

Повышение экспорта

Рост интереса к традиционной культуре и к стране в целом

Увеличение туристических потоков и т.д.

Опыт быстрой демократизации и модернизации Южной Кореи, который интересен для развивающихся стран.

Учреждение правительственной стипендии Global Korea Scholarship для иностранных студентов (около 400 стипендий для студентов) и других.

Сеть фондов для реализации политики «мягкой силы» как в стране, так и за рубежом:

Корейский Фонд

Фонд Зарубежных корейцев

Национальный Исследовательский Фонд Кореи и другие

Центры просвещения и Культурные центры при Посольствах Республики Корея

Лидер в производстве высоких технологий. Конкурентоспособный бренд «Сделано в Корее».

Активная поддержка корейской диаспоры по всему миру

Деятельность Добровольческих фондов Южной Кореи. Экономическая стоимость волонтерства превышает \$2 млрд. в год

Наличие ТНК, т.н. чеболей (LG, Samsung, Hyundai)

Качественное образование и медицина по относительно доступным ценам.

Таким образом, Южная Корея сумела создать национальную модель «soft power», способную конкурировать с «мягкой силой» таких держав, как Япония, США, Великобритания. Наличие в стране корпораций, создающих высокотехнологичную продукцию, от смартфонов до машин, подняло южнокорейский бренд до небывалых высот. Внедряя современные технологии и инновации, Корея сумела сохранить традиционный колорит, культуру и обычаи. Таким образом, считаем целесообразным более детальное исследование южнокорейского опыта создания собственной модели «soft power» в контексте необходимости диверсификации экономики Казахстана и неэффективности существующей программы по повышению узнаваемости Казахстана за рубежом.

Литература

- 1 Nye J. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. – New York: BasicBooks, 1990. – 336 p.
- 2 Русакова О. Ф. «Мягкая» сила стран Азии // Известия Уральского федерального университета. Сер. 2, Гуманитарные науки. – 2012. – С. 250-258.
- 3 MacClory J. The New Persuaders III. A 2012 Global Ranking of Soft Power [Электронный ресурс]. URL: http://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/The%20new%20persuaders%20III_0.pdf (дата обращения 16.04.2016)
- 4 THE SOFT POWER 30by Portland Agency [Электронный ресурс]. URL: <http://softpower30.portland-communications.com/ranking> (дата обращения 16.04.2016)
- 5 Kozhahmetova D. Soft power of Korean popular culture in Japan: K-Pop avid fandom in Tokio. Lind University, 2012. [Электронный ресурс]. URL: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=3460120&fileId=3910984> (дата обращения 17.04.2016)
- 6 Kim Shin-Bok. An evaluation of Education reform plan // Korea Focus. – 1995. – Vol.3 №4. – P.96-104.
- 7 C-Korea 2010. Culture Industry Enriching Korean Competitiveness. [Электронный ресурс]. URL: http://industrykorea.net/gov_press_view00.htm (дата обращения 17.04.2016)
- 8 Рейтинг стран мира по уровню демократии [Электронный ресурс]. 2012 г. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/democracy-index/info> (дата обращения 30.03.2016)

- 9 Михневич С.В. Мудрец помогает Поднебесной: развитие сети Институтов Конфуция как инструмент реализации политики «мягкой силы» КНР в Большой Восточной Азии.// Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика. – №1. – т.10. – 2015. – С.80-117.
- 10 □□STYLE – Южнокорейский бизнес в Казахстане [Электронный ресурс]. URL: <http://presidentlibrary.kz/?p=2734&lang=ru> (дата обращения 30.03.2016)
- 11 Исследование Всемирного банка. Ведение бизнеса в 2016 году. [Электронный ресурс]. URL: <http://gtmarket.ru/news/2015/10/28/7261> (дата обращения 30.03.2016)
- 12 Лишь улучшения правовой базы для Казахстана – недостаточно [Электронный ресурс]. URL: <http://www.zakon.kz/4647871-juzhnaja-koreja-odin-iz-kljuchevykh.html> (дата обращения 27.03.2016)
- 13 Спрос казахстанцев на медицинские услуги в Южной Корее вырос почти в 24 раза за пять лет [Электронный ресурс]. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/spros-kazahstantsev-meditsinskie-uslugi-yujnoy-koree-vyiros-263525/ (дата обращения 27.03.2016)
- 14 Текущий архив Корейского центра просвещения г.Алматы.
- 15 История развития таэквондо в Республике Казахстан[Электронный ресурс]. URL: <http://confederation.kz/ru/taekwondo/federation/history> (дата обращения 27.03.2016)

References

- 1 Nye J. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. – New York: BasicBooks, 1990. – 336 p.
- 2 Rusakova O. F. «Mjagkaja» sila stran Azii// Izvestija Ural'skogo federal'nogo universiteta. Ser. 2, Gumanitarnye nauki. – 2012. – S. 250-258.
- 3 MacClory J. The New Persuaders III. A 2012 Global Ranking of Soft Power [Jelektronnyj resurs]. URL: http://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/The%20new%20persuaders%20III_0.pdf (data obrashhenija 16.04.2016)
- 4 THE SOFT POWER 30by Portland Agency [Jelektronnyj resurs]. URL:<http://softpower30.portland-communications.com/ranking> (data obrashhenija 16.04.2016)
- 5 Kozhahmetova D. Soft power of Korean popular culture in Japan: K-Pop avid fandom in Tokio. Lind University, 2012. [Jelektronnyj resurs]. URL:<http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=3460120&fileId=3910984> (data obrashhenija 17.04.2016)
- 6 Kim Shin-Bok. An evaluation of Education reform plan // Korea Focus. – 1995. – Vol.3 №4. – P.96-104.
- 7 C-Korea 2010. Culture Industry Enriching Korean Competitiveness. [Jelektronnyj resurs]. URL: http://industrykorea.net/gov_press_view00.htm (data obrashhenija 17.04.2016)
- 8 Rejting stran mira po urovnju demokratii[Jelektronnyj resurs]. 2012 g. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/democracy-index/info> (data obrashhenija 30.03.2016)
- 9 Mihnevich S.V. Mudrec pomogaet Podnebesnoj: razvitie seti Institutov Konfucija kak instrument realizacii politiki «mjagkoj sily» KNR v Bol'shoj Vostochnoj Azii.// Vestnik mezhdunarodnyh organizacij: obrazovanie, nauka, novaja jekonomika. – №1. – t.10. – 2015. – S.80-117.
- 10 □□STYLE – Juzhnokorejskij biznes v Kazahstane [Jelektronnyj resurs]. URL: <http://presidentlibrary.kz/?p=2734&lang=ru> (data obrashhenija 30.03.2016)
- 11 Issledovanie Vsemirnogo banka. Vedenie biznesa v 2016 godu. [Jelektronnyj resurs]. URL: <http://gtmarket.ru/news/2015/10/28/7261> (data obrashhenija 30.03.2016)
- 12 Lish' uluchshenija pravovoj bazy dlja Kazahstana – nedostatochno [Jelektronnyj resurs]. URL: <http://www.zakon.kz/4647871-juzhnaja-koreja-odin-iz-kljuchevykh.html> (data obrashhenija 27.03.2016)
- 13 Spros kazahstancev na medicinskie uslugi v Juzhnoj Koree vyros pochti v 24 raza za pjat' let [Jelektronnyj resurs]. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/spros-kazahstantsev-meditsinskie-uslugi-yujnoy-koree-vyiros-263525/ (data obrashhenija 27.03.2016)
- 14 Tekushhij arhiv Korejskogo centra prosveshhenija g.Almaty.
- 15 Istoriya razvitija tajekvondo v Respublike Kazahstan[Jelektronnyj resurs]. URL: <http://confederation.kz/ru/taekwondo/federation/history> (data obrashhenija 27.03.2016)

Кутулуков Ш.П.
**Компоненты конструкта
корейской диаспоры
постсоветского пространства**

Данная статья является попыткой анализа конструкции корейского субэтноса СНГ корё сарам и его исследования в рамках конструктивистского подхода. Посредством концепции «мест памяти» выявлены основные точки коммеморации корейского этноса. Определены особенности корейской диаспоры и рассмотрены системообразующие компоненты коллективной памяти корё сарам и корейцев полуострова, а также выявлены их основные комплементарные характеристики. Также определена роль корейского языка (корё мар) и письменности в структуре субэтнического конструкта корё сарам.

Ключевые слова: корейская диаспора, корё сарам, коллективная память, политика памяти, конструктивизм.

Kutulukov Sh.P.
**Components of the post-Soviet
space Korean diaspora construct**

This article is an attempt to analyze the CIS subethnic group Korean Koryo Saram and the phenomenon investigation within the constructivist approach. By means of "site of commemoration" concept there have been revealed the main points of Korean ethnic group commemoration. The features of the Korean diaspora have been outlined and framework components of the Koryo Saram and the Korean Peninsula collective memory have been considered along with identification of their main complementary characteristics. Also there have been defined the role of Korean language (Koryo-Mar) and written into the structure of sub-ethnic constructs Koryo Saram.

Key words: Korean diaspora, Koryo Saram, collective memory, politics of memory, constructivism.

Кутулуков Ш.П.
**Кеңестік дәуірден кейінгі
кеңістіктегі корей диаспорасы
құрылымының компоненттері**

Бұл мақала құрылымдық тәсілдеме аясында ТМД-дағы коре сарам этносы мен оның зерттеуіндегі құрылымды талдау талпынысы болып табылады. «Жады кегі» түсінігі арқылы корей этносын сақтап қалудың негізгі тұстары анықталды. Корей диаспорасының ерекшеліктері анықталып, коре сарам және түбектегі корейлердің ұжымдық жады жүйесін құрушы компоненттер қарастырылды, сондай-ақ, олардың негізгі комплементарлы сипаттамалары айқындалды. Сонымен бірге, коре сарам субэтникалық құрылымында корей тілі (коре мар) мен жазбасының рөлі анықталды.

Түйін сөздер: корей диаспорасы, корё сарам, ұжымдық жады, жады саясаты, конструктивизм.

КОМПОНЕНТЫ КОНСТРУКТА КОРЕЙСКОЙ ДИАСПОРЫ ПОСТСОВЕТСКОГО ПРОСТРАНСТВА

В современную эпоху национальных возрождений, увеличения значимости этнического самосознания и роста количественного и качественного компонента разного рода политического инструментария важную роль обретают такие категории, как этнос и диаспора. Если придерживаться конструктивистского направления изучения этноса, то диаспора выглядит как наиболее удобная категория для исследования. Ниже речь пойдет о компонентном наполнении конструкции диаспоры на примере корейского субэтнуса СНГ и принципиальных различиях от конструкторов корейского полуострова.

Важной особенностью корейцев СНГ, в том числе и Центральной Азии является то, что, успешно интегрировавшись в местные общества, они остаются самостоятельным этническим сообществом. Другими словами, корейцы Казахстана и корейцы российского Дальнего Востока относят себя к единому этносу, несмотря на потерю связи не только с исторической родиной, но и достаточно слабыми субэтническими связями в рамках постсоветского пространства, к тому же имеют единый общий этноним – корё сарам. В связи с вышеуказанным географическим разбросом отнести корейцев постсоветского пространства к ирреденте не представляется возможным, разве что корейцев Сахалина (не всегда отождествляющим себя с корё сарам) и с большой долей условностей, связанных с особенностью истории политических процессов в дальневосточном регионе.

По мнению казахстанского корееведа Ким Г.Н.: «При переселении части этноса на новое место не только первое поколение иммигрантов, но и их потомки в той или иной мере сохраняют прежние отличительные, т. е. этнические свойства. Длительное проживание в иной стране трансформирует поколения иммигрантов в субэтнос – диаспору, отколовшуюся от основного этнического ядра, отличающуюся своеобразием культуры, языка и определенным самосознанием. У представителей такого субэтнуса (диаспоры) существует, как правило, двойное этническое самосознание: сознание принадлежности к этносу и сознание принадлежности к диаспоре» [1, с. 19]. Здесь хотелось бы остановиться на понятии двойного этнического самосознания и его конструктах.

Утверждая о едином этническом самосознании корейцев СНГ и представителей исторической родины, особое внимание уделяется исторической родине. Согласно концепции «мест памяти» французского историка П.Нора, историческая родина как раз оказывается той самой точкой коммеморации всех представителей этнической общности [2]. К тому же понятие «место» в его концепции не всегда подразумевает собой определенную географическую точку или пространство, а зачастую имеет сакральный характер. Этот конструкт обуславливается тем фактом, что до трагических для корейского народа событий 1937 года Корея, даже находясь в колониальной зависимости от Японии, де-факто являлась единым государством. То есть изначально иммигрировавшие в царскую Россию, а затем и в СССР корейцы ассоциировали себя с единым корейским этносом в рамках единого корейского государства и нет никакого основания считать нынешних корейцев СНГ северокорейскими, а называть их южнокорейцами вообще логически не может быть обосновано. Само осознание и отождествление себя с определенным «местом» является той самой точкой, где «память кристаллизуется и находит свое убежище... Это поворотный пункт, когда осознание разрыва с прошлым сливается с ощущением разорванной памяти, но в этом разрыве сохраняется еще достаточно памяти для того, чтобы могла быть поставлена проблема ее воплощения. Чувство непрерывности находит свое убежище в местах памяти» [2, 19]. Все же стоит остановиться на содержательном компоненте национального самосознания корейцев «наших» и граждан полуострова. Современный корейский национализм (следовательно, национальная идентичность) на полуострове имеет достаточно широкий спектр факторов его появления и перманентного поддержания, вплоть до отдельных этнонимов для граждан Севера и Юга. Несмотря на политическое содержание этнонимов хангук сарам и чосон сарам, у жителей обеих частей полуострова так же есть экзотэнонимы друг для друга и каждый из них исходит из представления, что сосед является раскольническим государством, отколовшимся от первого, это подтверждается и конституциями корейских государств, где «Корейская Народно-Демократическая Республика есть суверенное социалистическое государство, представляющее интересы всего корейского народа» соответственно первой статье Конституции КНДР [3]. А статья 3 Конституции РК гласит: «Территория Республики

Корея включает в себя Корейский полуостров и соседние с ним острова» [4]. Официальная историография обоих государств так же полна подобных «войн памяти», однако, тут стоит отметить, что если северокорейский национализм является продуктом, сформированным исключительно идеологической машиной, то его южнокорейский «соплеменник» имеет более сложную конструкцию, как рожденный в условиях политического околонульного и научного плюрализма.

Является интересным и выбор внешнего врага для обоих конструктов национальной памяти, где главным злодеем в националистическом нарративе является Япония, а для левых сил – и США. Наличие внешнего врага является очень важной составной частью коллективной памяти группы (этнической, национальной, религиозной и т.д.). Виктимизация прошлого в национальной истории есть обязательный элемент любого современного националистического «романа», будь то демонизация коммунистического режима на постсоветском пространстве, либо страдания корейского народа во время японского колониализма. Очень важным аспектом тут выступает определенный социальный опыт, обретенный группой в прошлом, история, передающаяся от одного поколения к другому и сохраненная в коллективной памяти данной группы, следовательно, общее отношение южнокорейцев к японцам и сегодня остаётся в целом негативным: по данным опроса, проведенным газетой Korea Times, «79% корейцев считают, что японское правление было несправедливым» [5]. Следует заметить, что и данные подобных опросов, размещенные в публицистике, несут в себе определенный компонент конструкта коллективной памяти и посыл следующим поколениям.

Роль Японии как узловой точки (либо точки коммеморации) в коллективной памяти корейцев СНГ сконструирована на несколько иных принципах. Говоря о более чем вековой истории диаспоры, следует отметить, что основная часть корейцев переселилась на российском Дальнем Востоке с 1860-х до 1930-х годов. Следовательно, часть корейцев попросту не застало японской оккупации в Корее и не имеет подобного социального опыта. Однако, даже не имея таких личных воспоминаний, представитель диаспоры вполне может разделять негативное отношение к «старым японским обидчикам». Этот эффект безличных воспоминаний французский исследователь памяти М. Хальбвакс объясняет следующим образом: «С одной стороны, вос-

поминания вписываются в рамки его личности или его личной жизни... С другой стороны, в определенные моменты он способен вести себя просто как член группы, вызывая в памяти и поддерживая безличные воспоминания в той мере, в какой они затрагивают его группу. Эти две памяти проникают друг друга; в частности, индивидуальная память может опереться на память коллективную...» [6].

Продолжая идею М. Хальбвакса, так или иначе, индивид на протяжении своей жизни является членом различных групп (коллективов): малых и больших (семья, политическая партия, нация). Членство в определенной группе предполагает соответствующие коммуникации и разделение интересов и ценностей той группы (также овладение всеми событиями), которая ее непосредственно касается. Для приобретения этих знаний и воспоминаний необходима опора на память других. В качестве подобных опор также могут восприниматься понятия, тексты, символы, ритуалы и другое, что помогает воссоздать полную картину, о которой индивид не может помнить [6].

Однако, как и любая другая коллективная память, память корейской диаспоры не лишена «прошлых страданий и несправедливостей». Затрагивая этот вопрос, российский историк Копосов Н.Е. отмечает: «Виктимизация истории была подготовлена «демократическим поворотом» в историографии 1950-1970-х годов, связанным с торжеством социальной истории. Это была «история снизу», увиденная с точки зрения народа. Традиционная история, описывавшая деяния королей и полководцев, история государства и национального величия, привилегированное орудие патриотического воспитания, в этот период уступает место истории тех, по ком тяжелой поступью «прошла» история политическая. Тех, кто своим трудом и страданиями оплатил ее «триумфы и трагедии». Эта гуманистическая установка не только создавала «парадигму сострадания» в восприятии истории, но и стимулировала интерес исследователей к народной культуре со свойственными ей механизмами передачи «контрпамяти».

Подъем исторической памяти, криминализация и виктимизация прошлого повсеместно способствовали превращению «национального романа» в криминальную хронику» [7, с. 53].

Анализируя историографию субэтнуса корё сарам, можно обнаружить, что, помимо общего тренда удревления истории собственно Кореи и корейского этноса, наиболее часто «узлами

памяти» выступают такие значимые события, как переселение корейцев в Российскую Империю, депортация в Среднюю Азию и Казахстан (к слову термин депортация тоже не вполне правомерен, но придает переселению вполне негативный характер) и дискриминация в годы светской власти. Если последние две проблемы привести к общему знаменателю жертвенного нарратива и декоммунизации постсоветского идеологического пространства, то первый случай можно характеризовать как важнейший позитивистский компонент конструкта корё сарам, лишенный «криминального» содержания. Из позитивистских компонентов конструкта коллективной памяти корё сарам так же следует отметить многочисленные труды, посвященные роли корейской диаспоры в экономическом развитии бывших союзных республик и разного рода знаменательные даты, например, 150-летие корейской диаспоры в России. Отмечая подобные противоречия в оценке истории корейского субэтнуса СНГ, можно сделать вывод что «каркас» коллективной памяти и ее содержание не имеют четкой идеологической линии ввиду неоднородности идеологических контекстов разных государств бывшего Советского Союза. Так, если в Российской Федерации субэтнос встраивается в общий концепт «Россия», а цифра 150 лет служит еще одним из сотен подтверждений преемственности, то в Казахстане наиболее часто апеллируют к 1937 году в контексте политики декоммунизации общества. Статус же корейцев Сахалина более интегрирован в южнокорейские идеологические конструкты.

Одним из наиболее важных компонентов этничности справедливо можно назвать язык этноса. Язык являясь средством коммуникации одновременно выполняет и роль консолидирующего этнофактора. Поверхностно обратившись к истории корейского языка в контексте конструктивистской концепции, следует отметить неочевидную роль короля Седжона Великого и особенности генезиса корейской письменности от теории печатного капитализма Б. Андерсона [8]. В отличие от европейских конструктов, где спрос на литературу на понятном языке породил множество национальных литературных языков, письменность корейского языка была предложена «сверху» и, хотя в первые десятилетия и имела статус письменности «бедноты и домохозяек», в дальнейшем же сыграла роль важнейшего фактора комплементарности корейского и китайского этносов.

Говоря о корейском языке в контексте факта отсутствия в лингвистике единого понима-

ния и разграничения языка и диалекта, выявляется огромное поле для научных изысканий. Стоит отметить, что сегодня корейский язык признается единым языком всех корейцев, однако не опровергается и наличие официальных языков Южной и Северной Кореи (пхеньянский и сеульский диалекты). Исходя из этих тезисов, можно предположить, что диалект корейцев СНГ – корё мар, так же являясь полноценной языковой системой, имеет право на статус официального.

Говоря о положении корё мар среди корейцев Казахстана, доктор филологических наук Пак Н.С. резюмирует: «Он функционирует в настоящее время в основном в устной форме и имеет ряд особенностей, обусловленных социальными причинами. В частности, в нем наряду с архаизмами наблюдаются инновации, отражающие изменения образа жизни корейцев в новых геополитических и социальных условиях, хотя и генетически, и функционально их объединяет общенародная корейская основа, т.е. корё мар при всех имеющихся различиях базируется фактически на той же основе, что и пхеньянский и сеульский стандарты. Более того, в нем сохранился вследствие длительной изоляции значительный слой исконно корейской лексики, утраченной на полуострове» [9, с. 247].

По мнению доктора исторических наук Ким Г.Н., изоляция от других стандартов корейского языка, впитывание компонентов языка южных диалектов, консервация и влияние русского языка способствовали образованию лингвистического феномена корё мар [10].

Исходя из вышеизложенных суждений, можно сделать вывод о языке корейцев СНГ как о феномене, сложившемся ввиду определенных политических и социальных обстоятельств.

Даже ввиду функционального сходства корё мар с иными стандартами корейского языка, он развивался по принципам островных диалектов, в иных культурных пространствах и характерен лишь для одной субэтнической общности. Из этого следует, что корё мар является одним из важных компонентов, характерных лишь для одного сообщества людей, что делает его политическим инструментом в формировании иных уровней идентичности.

Подводя итоги, следует обозначить:

Этническая конструкция современных корейцев, а именно коллективная память этноса, имеет неоднородный характер. Некоторые компоненты коллективной памяти двух идентичностей могут перекликаться друг с другом, но не соответствовать памяти третьей, как в случае с антияпонскими настроениями в государствах корейского полуострова, но отсутствием таковых у корейцев СНГ.

Современная историография корё сарам соответствует нынешнему декоммунистическому нарративу стран СНГ и возрождению национального самосознания. Характерным является и интегрированность в общий исторический концепт постсоветских государств, где историческая память корё сарам не вступает в противоречия с местными идеологическими линиями и государственной политикой памяти, однако не имеет собственной идеологической составляющей и развивается в условиях научного плюрализма.

В языковом вопросе, несмотря на сокращение использования корё мар среди молодежи, данный языковой феномен остается актуальным в рамках лингвистических исследований, как островной диалект корейского языка, либо как полноценная языковая система.

Литература

- 1 Ким Г. Этничность, самосознание и отношение к религиям студентов корейцев постсоветской Центральной Азии. – Известия корееведения в ЦА. – Алматы, 2009, No. 8(16) Нора П., Озуф М., де Пюимеж Ж., Винок М. Франция-память – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 1999. – 328 с.
- 2 Конституция Корейской Народно-Демократической Республики.
- 3 Конституция Республики Корея.
- 4 McCurry J. Japan colonial presence felt 100 years on. GlobalPost (August 30, 2010). Проверено 1 февраля 2016 г.
- 5 Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. – М.: Новое издательство, 2007. – 348 с.
- 6 Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – 320 с.
- 7 Андерсон Б. Воображаемые сообщества. – М.: Канон-Пресс-Ц, 2001. – 288 с.
- 8 Пак Н.С. Корейский язык в Казахстане: проблемы и перспективы. – Алматы 2005. – 304 с.
- 9 Ким Г.Н. Родной язык и социолингвистические вопросы корейцев Казахстана // Избранные труды по корееведению. – Алматы: Издательство КазНУ, 2013. – 776 с.

References

- 1 Kim G. Jetnichnost', samosoznanie i otnoshenie k religijam studentov korejcev postsovetskoj Central'noj Azii. – Izvestija koreevedenija v CA. – Almaty, 2009, No. 8(16).
- 2 Nora P., Ozuf M., de Pjuimezh Zh., Vinok M.. Francija-pamjat' – SPb.: Izd-vo S. – Peterb. un-ta, 1999. – 328 c.
- 3 Konstitucija Korejskoj Narodno-Demokraticeskoy Respubliki
- 4 Konstitucija Respubliki Koreja
- 5 McCurry J. Japan colonial presence felt 100 years on. GlobalPost (August 30, 2010). Provereno 1 fevralja 2016 g.
- 6 Hal'bvaks Moris. Social'nye ramki pamjati. – M.: Novoe izdatel'stvo, 2007. – 348 s.
- 7 Kuposov N. Pamjat' strogogo rezhima: Istorija i politika v Rossii. – M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2011. – 320 s.
- 8 B. Anderson. Voobrazhaemye soobshhestva. – M.: Kanon-Press-C, 2001. – 288 s.
- 9 Pak N.S. Korejskij jazyk v Kazahstane: problemy i perspektivy. Almaty 2005. – 304 s.
- 10 Kim G.N. Rodnoj jazyk i sociolingvisticheskie voprosy korejcev Kazahstana // Izbrannye trudy po koreevedeniju. – Almaty.: Izdatel'stvo KazNU, 2013. – 776 s.

Қабылханова А.М.,
Салқынбаев М.Б.

**Н. Бонапарт экспедициясының
араб-қоғамдық
ой санасына ықпалы**

Мақалада Н.Бонапарттың Египет пен Сирияға жасаған экспедициясының араб қоғамдық ой санасына ықпалы қарастырылады. Аталмыш экспедицияның араб тарихында алар орны зор, себебі бұл 1798-1801 жж. болған Наполеон Бонапарттың жорығымен басталған Батыс ықпалы араб қоғамдық ой-сананың оянуы мен жаңа бағытта дамуына өз әсерін тигізді.

Мақалада автор француз экспедициясының Египет пен Сирияны отарлау әрекетін тарихи тұрғыда сипаттайды. Сонымен қатар, буржуазиялық еуропалық мәдениетпен жанасу негізінде қалыптасқан араб қоғамдық ой санасы зерттеледі.

Түйін сөздер: «ғылыми» экспедиция, отарлық саясат, қоғамдық ой сана.

Kabyllhanova A.M.,
Salkynbaev M.B.

**The impact of N. Bonaparte
expedition on Arab public
consciousness**

The article is devoted to the study of the influence N.Bonaparte expedition to Egypt and Syria on the Arab public consciousness. This expedition takes an important place in the history, because N.Bonaparte campaign in 1798-1801 and the Western expansion influenced on the development of Arab public consciousness in new direction.

The author describes from the historical point of view the French colonial expedition to Egypt and Syria. As well as, investigated Arab public consciousness, which formed on the basis of the bourgeois European culture.

Key words: «Scientific» expedition, colonial policy, public consciousness.

Қабылханова А.М.,
Салқынбаев М.Б.

**Влияние экспедиции
Н. Бонапарта на арабское
общественное сознание**

Статья посвящена изучению влияния экспедиции Н. Бонапарта в Египет и Сирию на арабское общественное сознание. Вышеназванная экспедиция занимает важное место в истории, потому что поход Н.Бонапарта в 1798-1801 гг. и Западная экспансия повлияли на развитие в новом направлении арабского общественного сознания.

В статье авторы с исторической точки зрения описывают французскую колониальную экспедицию в Египет и Сирию. А также исследуют арабское общественное сознание, которое формировалось в основе буржуазной европейской культуры.

Ключевые слова: «научная» экспедиция, колониальная политика, общественное сознание.

Н. БОНАПАРТ ЭКСПЕДИЦИЯСЫНЫҢ АРАБ-ҚОҒАМДЫҚ ОЙ СНАСЫНА ЫҚПАЛЫ

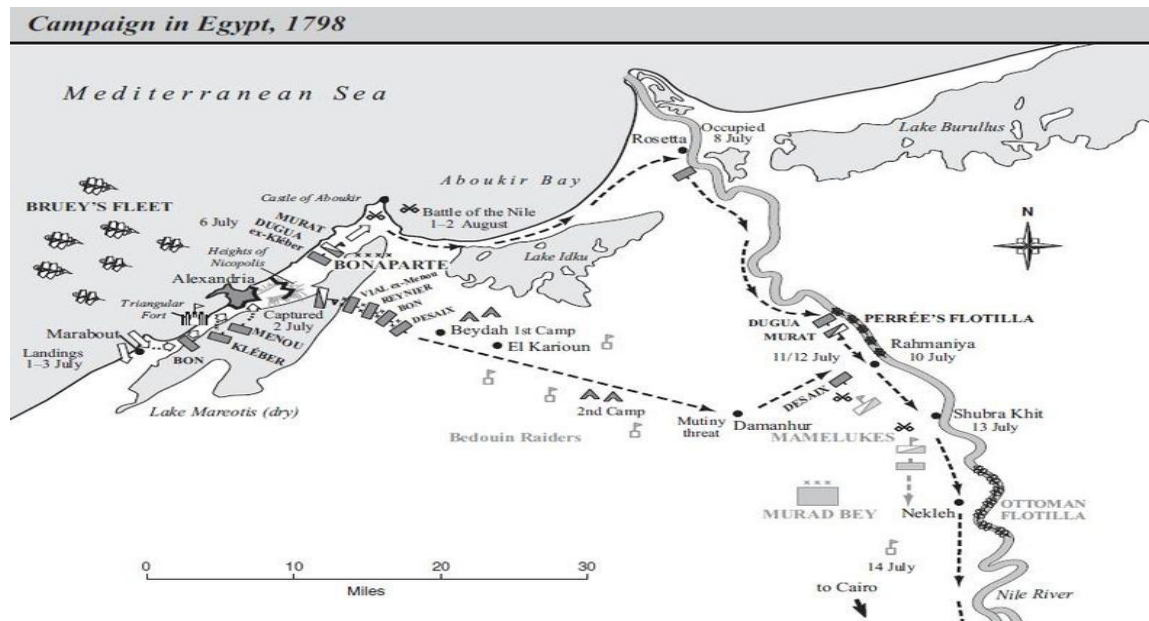
XIX ғасырда Осман империясының қол астында болған Мысыр империяның ең өркендеген бөлігі, ал былай келе тіпті бүкіл араб әлемінің лидері болып саналды. Мысырдың бірнеше мыңжылдықтармен саналатын ұзақ тарихи даму жолын бастан өткізгендігі, бұл елдің бай мәдени дәстүрлерге ие екендігі Мысырдың араб әлеміндегі ерекше орнын анықтайтын бірден-бір себеп болып қоймай, араб елдерінің ішінде алғашқы жаңғыру Мысырдан басталғанын да түсіндіреді. XVIII-XIX ғасырларда басым болған антифеодалдық көзқарастармен қоса, 1798-1801 жж. болған Наполеон Бонапарттың жорығымен басталған Батыс ықпалы араб қоғамдық ой-сананың оянуы мен жаңа бағытта дамуына өз әсерін тигізді.

XVIII ғ. Франция Англия билік астына көшкен Үндістан мен Батыс жарты шардағы отарларының орнын толтыру мақсатымен белсенді түрде Жерорта теңізінің шығыс бөлігінде өз саясатын жүргізе бастады. Күшті позицияларына қарамастан, Францияның қарсыласы Англия болып қала берді. Англияның отаршылдық қуатын шайқалту үшін Директория үкіметі Англияның Үндістандағы бай иеліктерін жаулауға әскери экспедициясын дайындауды ұйғарды. Үндістанға баратын жол араб елдері арқылы өтетін болғандықтан, ең бірінші мақсат Мысырды басып алу болды. Наполеон Бонапарттың Мысырға экспедициясы (1798-1801 жж.) осы саясатты әскери күш арқылы жүзеге асырудың әрекеті болды. Мысырды басып алу француздардың Шығыспен саудасындағы сәттілікке жәрдемдесіп, француз тауарларына жаңа рыноктар әкелуге тиіс еді. Наполеон тұсында Суэц каналының жобасы да жасалған, бірақ ол іске аспады.

1798 жылы француз әскерлері Наполеон басшылығымен Александрияға келіп түсті. Ол халыққа әйгілі манифестін жіберді. Бонапарт өз сөзін «Аса құрметті, ерекше мейірімді Алланың атымен» деп бастап, әрі қарай былай жалғастырды: «Мысырлықтар! Сендерге мен бұл елге сендердің діндеріңді құрту үшін келді деп айтылды. Бірақ бұл – өтірік, оған сенбеңдер. Бұндай жалған сөздерді таратып жүргендерге айтыңдар, мен бұнда сендердің құқықтарыңды тирандар билігі астынан тәуелсіз ету үшін ғана келдім. Мен мәмлүктерден артық сендердің құдайларыңа табынамын және пайғамбар мен Құранды олардан артық мадақтаймын. Оларға айтыңдар, құдай алдында

барлық адамдар тең және біреуді біреуден сана, адамгершілік пен білім ғана ерекшелейді... Құдайдың көмегімен қазір және келешекте Мысырдың кез келген тұрғыны жоғарғы лауазымға ие болып, жоғарғы мадаққа жете алады. Сендердің араларындағы ең сауатты, ең әділ және ең ақылдылар істерді басқаратын болады, сол арқылы халықтың жағдайы жақсарады» [1, 54-55 б.]. Мы-

сыр Осман империясының қол астында болғанымен, билік шынында түріктерде емес, мәмлүк бейлердің қолында болды. Пирамидалар тұсында болған шайқаста француздар мәмлүктер әскерін талқандап, елдің айтарлықтай бөлігін басып алып, Қайрға кірді. Бірақ бұл жеңістерге қарамастан, француздар Мысырда тұрақтай алмады.

Француз кампаниясының Мысырға жорығы картасы, 1798

Наполеон өзін мәмлүктер езгісінен құтқарушымын, «Аллахты, оның пайғамбарын және Құранды» мәмлүктерге қарағанда жоғарырақ қадірлеймін десе де, француздардың Мысыр қалалары мен ауылдарына салған салықтар мөлшері мәмлүктер салығынан әлдеқайда көбірек болды. 1798 жылдың қазанында Қайрда антифранцуздық көтеріліс өтті. Әл-Азхар мешіті ұлттық толқу орталығына айналып, Наполеон осы көтерілісті әрең дегенде жаншиды.

Абукир тұсында өткен шайқасты (1798 ж.) ағылшын флотының генерал Нельсон басшылығымен француз кемелерін жоюы француз әскерлерін Франциядан қосымша күш пен жабдықтауды алу мүмкіншілігінен айырды. Францияға жергілікті күш те қарсылық көрсетіп отырды. Түрік сұлтаны Селим III Францияға соғыс жариялап, Англия мен Ресеймен 1799 жылдың басында одақ құрып, француздарға қарсы өз әскерін Сирия арқылы бастады.

Түріктерді озуға талпынған француздар 1799 жылдың ерте көктемінде өз әскерлерін оңтүстік Сирияға кіргізіп, Акка бекінісін қоршады, алайда екі айға созылған қоршау еш нәтиже бермегендіктен, олар Мысырға қайта оралуға мәжбүр болды. Көп кешікпей Наполеон әскерді басқаруды генерал Клебердің қолына тастап, өзі Францияға жүріп кетеді. Француздардың бірен-саран табыстарына қарамастан, олардың Мысырдағы жағдайлары нашарлай берді. Француздарға қарсы халықтың наразылығы артты. 1800 жылдың наурызында Қайр маңында болып жатқан француздар мен түріктер арасындағы шайқас кезінде астана тұрғындары қайтадан көтерілісті бастап, онша үлкен емес бір француз гарнизонын құртты. Генерал Клебер өлтірілді. Бір ай ішінде көтерілісшілер Қайрды қоршауға алған француз әскеріне қарсылық көрсетті. Ауылды жерлерде бәдәуилер мен феллахтар француздарға қарсы партизандық соғыс жүргізді. 1801 жылы тамыз айында мәмлүктер, түріктер мен ағылшындар өз

әрекеттерін жандандырып, француздарды Мысырдан кетуге мәжбүр етті.

Француз әскерінің эвакуациясынан кейін одақтастар: ағылшындар, мәмлүктер, түріктер арасында іріткі туа бастайды. 1803 жылы Францияның қысымымен ағылшын әскерлері Мысырдан шығарылды. Амьендік бейбіт келісім шарттары бойынша Мысыр түрік сұлтан билігінің астына қайтарылды. Оған қарамастан, Англия мен Франция Мысырдағы позицияларын екі мәмлүк топтарын тірек ету арқылы ұстап қалуға тырысты. 1802 жылдан – 1804 жыл аралығында мәмлүк бейлері мен Түркияның арасындағы билікке талас тоқтамады [2, 57 б.].

1798-1801 жж. Наполеон Бонапарттың Мысыр мен Сирияға жасаған жорығы Мысырдың Батыстан тыс, өз еркімен өмір сүруіне шек қойды [3, 116.]. Бұл жорық барысында Мысырға 150-дей француз ғалымдары келді, олардың ішінде шығыстанушы ғалымдар да болды. Олар өздерімен бірге Римдегі насихаттау колледжінен реквизицияланған, араб әріптеріне келтірілген баспа құралдарын алып келді. 1798 ж. 22 тамызда Академияның (Institut d’Egypte) негізі қаланып, өздерімен әкелінген және жергілікті кітаптардан жиналған кітапхана құрылып, физикалық-химиялық зерттеу орындары ашылып, археологиялық зерттеулер жүргізіле басталып, флора, фаунаны зерттейтін экспедициялар құрылды. «Le Courrier d’Egypte» газеті мен «La decade» мерзімдік басылымы шығарыла бастады.

Француздардың бұндай әрекеттері өздерінің отарлау саясатын нығайту барысында жүргізілді. Сол себептен Мысырдың мәдени жаңғыруын еуропалықтардың тікелей «өркениеттік миссиясымен» байланыстыру әрекеті негізсіз. Академия есіктері тек француздарға ғана ашық болды, сонымен қатар басталған зерттеу экспедицияларына француз буржуазиясы мүдделі болды. Ресми құжаттар мен шешек ауру жайындағы қысқа трактаттан басқа араб тілінде ештеңе басып шығарылмады. Ұлттық қозғалыстың көтерілуіне, алдымен, сауда қалаларының көбеюі, қалалық буржуазия мен буржуазиялық зиялы қауымның қалыптасуы әсерін тигізді.

Алайда Мысыр қоғамының француз әлеуметтік құрылысымен танысуы Осман империясындағы биліктің басқару құрылымдарына күмән туғызғандығы сөзсіз. Арабтық дәстүрлі қоғамдық көріністерді еуропалық, әсіресе, республикалық үлгідегі қоғамдық құрылыммен, әскери техниканың, білім беру жүйесінің, мәдениеттің жетістіктерімен салыстыру мысырлықтарға олардың Еуропа елдеріне қарағанда қаншалықты артта қалғандықтарын көрсетті. Сол кезден бастап Мысырдың ойшылдары, олардың ішінде әл-Азһардың филолог Хасан әл-Аттар, тарихшы Абдаррахман әл-Жабарти сияқты атақты өкілдері еуропалық үлгідегі мемлекет басқару жүйелерін енгізуді ойлай бастады. Әл-Азһар рухани академиясының білім беру жүйесіне сол замандағы ғылыми-техникалық жетістіктерді қарастыратын жаңа пәндер енгізілді [4, 13 б.].

Француздардың отарлауына қарсы шыққан ұлт-азаттық қозғалыс барысында Мысырды жеңіске әкелуде көп еңбек еткен «Мысыр жандандырушысы» Мұхаммад Алидің реформалары елді жаңа кезеңге жетеледі. Осындай тарихи оқиғалар нәтижесінде билікке келген Мұхаммед Алидің атымен Мысырдағы жаңа дәуір, оқу-ағартушылық, ұлт-азаттық идеяларының өркендеу кезеңі басталды [5]. Әскери, ауыл шаруашылығы мен жер иеленуге ерекше көңіл бөлген Мұхаммад Алидің реформалары білім беру мен оқу-ағартушылық салаларды да шетте қалдырған жоқ. Бұл реформалардың нәтижесінде дарынды студенттер шетелдерде, әсіресе, Францияда білім алып, сол елдердегі жетістіктерді Мысырға да әкелуге тырысты.

Бастапқыда «ғылыми» аталған Н.Бонапарт экспедициясы, жаулаушылық сипатынан бөлек, Ежелгі Мысыр тарихына деген қызығушылықты оятып қана қоймай, араб қоғамдық ой санасына едәуір әсер еткені сөзсіз. Жаңа заманда жаңа әлемдік талаптардың, тарихи реалилердің ықпалымен араб-мұсылман әлеміндегі қоғамдық ой-сананың өзгеруі орын алып, буржуазиялық еуропалық мәдениетпен жанасу негізінде қалыптасқан ағартушылық үдерістер Араб Шығысында айқын байқалды.

Әдебиеттер

- 1 Ал-Джабарти, Абд ар-Рахман. Египет в период экспедиции Бонапарта (1798 – 1801). – М., 1962. – 221 с.
- 2 Новая история стран Азии и Африки. XVI–XIX вв.: Н72 учебник для студ. высш. учеб. заведений / [А.М. Родригес и др.]; под ред. А.М. Родригеса: в 3 ч. – М.: Гуманитар, изд. центр ВЛАДОС, 2004. – Ч. 3. – 511 с.
- 3 Қалиева Ш.С. XIX ғасырдағы араб әдебиеті: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 212 б.
- 4 Касымходжаева А.С. Борьба идей в литературной жизни Египта (1875-1975). – Ташкент, 1983. – 240 с.
- 5 لطيفة محمد سالم، مشروع محمد علي التوسعي. هل كانت هناك أبعاد عربية؟ الموسم الثقافي السادس 2003 – 2004: مصر والعرب دار الكتب والوثائق القومية، الإدارة المركزية للمراكز العلمية. – القاهرة: المركز، 2006. – 183 و.

References

- 1 Al-Dzhabarti, Abd ar-Rahman. Egypt v period ekspedicii Bonaparta (1798-1801). – M., 1962. – 221 s.
- 2 Novaya istoriya stran Azii i Afriki. XVI – XIX vv.: N72 uchebnik dlya stud. vysh. ucheb. zavedeniya / [A.M.Rodriges i dr.]; pod red. A.M.Rodrigesa: v 3 ch. – M. : Gumanitar, izd. center VLADOS, 2004. – CH.Z. – 511 s/
- 3 Kalyieva S.S. XIX gasirdagy arab adebiety: Oqu quraly. – Almaty: Qazaq universitety, 2006. – 212 b.
- 4 Kasimhodzhayeva A.S. Borba idey v literaturnoy zhizny Egiptya (1875-1975). – Tashkent, 1983. – 240 s.
- 5 Latifa Muhammad Salim, Mashrug Muhammad Ali at-Tausigi. Hal kanat hunaka abgad arabia? Al-mausum at-taqafi as-sadis 2003-2006: Misr ua al-Arab Dar al-Kutub ua al-usaiq al-qaumia, al-Idarat al-Mazlazia lil-markaz al-Gilmia. – Al-Qahira: al-Markaz, 2006. – 182 u.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Манашева М.Б., Теменова Г.К.

**Түркияның мәдени саясаты
және оның кино
үдерісіне ықпалы**

Мәдени саясат мемлекеттің мәдени іс-шараларға дайындық деңгейін көрсететін жоспарлауды білдіреді. Мақала Түркияның мәдени саясаты және оның киноүдерісіне ықпалы мәселесіне арналады. Сонымен қатар мақалада Түркияның мәдени саясатының қалыптасу ерекшеліктері де қарастырылады.

Түйін сөздер: саясат, мемлекет, мәдени саясат, кино.

Manasheva M.B., Temenova G.K.

**Turkish cultural policy and its
impact on film process**

The article deals with the formation of the cultural policy of Turkey . And as in the article discusses issues related to the cultural policy of Turkey and its influence on filmmaking . Cultural policy involves the planning, which is the process of preparation of the State to participate in cultural activities.

Key words: politics, government , cultural policy, cinema.

Манашева М.Б., Теменова Г.К.

**Культурная политика Турции
и ее влияние на кинопроцесс**

Культурная политика предполагает планирование, которое представляет собой процесс подготовки государства к участию в культурной деятельности. Статья посвящена проблеме становления культурной политики Турции, а так же вопросам, связанным с культурной политикой Турции и ее влиянием на кинопроцесс.

Ключевые слова: политика, государство, культурная политика, кино.

ТҮРКИЯНЫҢ МӘДЕНИ САЯСАТЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ КИНО ҮДЕРІСІНЕ ЫҚПАЛЫ

Мәдениет — адамзат данышпандығының жемісі, ол — адамның рухани және материалдық қызметінің нәтижесі. Қазақ мәдениеттанушылары «мәдениетті араб тілінде «маданият» — қала деген мағынаны білдіреді, яғни адамдардың әлеуметтік болмысты сақтау мен жаңарту жөніндегі қызметі және осы қызметтің жемістері мен нәтижелері» деп қарастырады [1,103]. «Мәдениет» түсінігіне келер болсақ, жеке дара лексикалық бірлік ретінде мәдениет түсінігі ғылыми айналымға XVIII ғасырда енді және ол қоғамда адам әлемінің табиғат әлемінен айырмашылығын, ерекшелігін анықтайтын категория ретінде тараған болатын. Бұл түсінікті ғылыми айналымға неміс философы, ағартушы П.Г. Гердер енгізген. Ол өзінің «Идеи философии истории человечества» деген еңбегінде мәдениет қоғамдық дамудың нәтижесі екендігін көрсетті.

Ғылыми әдебиетте қоғамдық мәдени саясат түсінігінің айтарлықтай көп анықтамасы берілген. Мысалы, В.П. Халиповтың редакциясы негізінде жарық көрген саяси сөздікте «мәдени саясат ол мемлекеттің, қоғамдық ұйымдардың ғылым, білім, өнер, әдебиет және көркем мәдениеттің еркін және шығармашылық дамуына қажетті материалдық, әлеуметтік-психологиялық және адамгершілік жағдайлардың жасалуын қамтамасыз ететін қызметі» деп көрсетілген.

Мәдени саясат мемлекеттік басқару әдісі ретінде XVIII ғасырдың аяғында Еуропада пайда болған. Мәдениет ұғымының өте ертеде пайда болғандығын естен шығармаған жөн. Мәдени саясат ұғымы мәдени ғылым сияқты едәуір жас ұғым. Өзінің қалыптасуының бастапқы кезеңінде мәдени саясат бір орталыққа бағынған сипатта болды. Мәдени саясат билік өкілдерінің азаматтарға мәдени құндылықтар арқылы ықпал етуіне бағытталды. Кейіннен мемлекет мәдени мекемелер жүйесін құрды. Мәдени саясат негізінде мәдени қажеттіліктерді арттыру басты орында тұрды. Бұған тек қана мәдени емес, сонымен қатар мемлекеттің саяси мақсаттары да жатты. Мәдени саясат мәселесін түрлі дамыған Еуропа елдерінің өкілдері зерттеді. Осы мәселе қоғамның дамуында мәдениет пен өнер маңызды орын алады деп түсінетін барлық ғылым өкілдерін қызықтырды және әлі де қызықтырады.

Мемлекет саясатты басқарудың негізгі құралы болып табылатын болса, мәдениетке де сондай қарым-қатынаста. Мемлекет мәдениетті басқару жүйесіне кіреді, сонымен қатар сол жүйеде жоғарғы деңгейді иемденеді. Мемлекет мәдениеттің барлық түрлеріне қаржылық, әкімшілік, заңды және рухани қолдау көрсетеді. Мәдени қызмет мәдени саясаттың мазмұны болып табылады.

Мемлекеттің мәдени саясаты – әрбір азаматтың қоғамның мәдени өміріне еркін араласуына бағытталған мемлекеттің арнайы қызметі, мәдениет алмасуды дамыту арқылы халықтардың төл мәдениетін байыту. Мәдени саясатқа төмендегілер жатады:

- іздеу жүйесі, қорғауға алу, қайтадан жасау, заңсыз алып кетуден қорғау, сонымен қатар мамандардың зерттеуіне рұқсат берумен қамтамасыз ету;

- Бұқаралық Ақпарат Құралдарында мәдениеттің классикалық және этнографиялық үлгілерін таныту;

- халықаралық және ұлтаралық мәдени бірлік.

А.Я. Флиердің ойынша мемлекеттің мәдени саясатының басты қызметтері төмендегідей болып табылады:

- қоғамның өмір сүруінің тарихи тәжірибесін жинақтау;

- осы тәжірибені бағдарлар құндылығы жүйесі түрінде тарату;

- бұл бағдарларды әртүрлі әлеуметтік коммуникация тілдерінде жеткізу және сол әлеуметтік-коммуникативті байланыстарды жүзеге асыру;

- қоғамның іс жүзінде өмір сүруін ұжымды және индивидуалды болмыстың әлеуметтік-мәдени ережелерінің құндылық бағдарларына негіздеу көмегімен реттеу;

- бірегейлік бейне түрінде жеке ерекше белгілер мен айрықшылықтарды анықтау және түсіндіру (яғни, қоғамның мәдени іс-әрекетінен көрініс табатын өзі туралы, өзінің тағдыры мен тарихи «міндеті» туралы субъективті түсінігінің болуы және т.с.с.);

- технологияда және әрекеттің басқа түрлерінің өнімдерінде оларды бағыттап қайта өндіру [1,74].

Бір нәрсені танытуда ерекше ықпал етуші құрал мәдениет болып табылады. Мәдениет бір халықты ұлтқа айналдырған материалдық және рухани құндылықтардың синтезі. Ұлттың рухы. Түркияда ұлттық мәдениетті қорғау, дамыту және тұтастай қоғамда кеңінен таралуын қамтамасыз етудің мемлекет деңгейінде ұйымдастырылуы табысты болудың алғашқы шарты болып

табылады. Түріктердің ұлттық мәдениетін және мәдени құндылықтарын қорғауы, дамытуы және танытуы ұлттық қызметтің алғашқы орындағы міндеті.

Мәдени саясат – бір бірлестіктің жоспарланған және ұйымдасқан әрекеті, мақсаты: біріншіден, бар мәдени құндылықтарды қорғау; екіншіден, мәдени шығармашылықты қолдау және әрі қарай дамыту; үшіншіден осыған қатысатын халықтың мәдени өмірін дамыту.

Егер осы анықтаманың негізгі бөліктерін қарастыратын болсақ, ең маңызды бөлігі осы әрекет жоспарланған және ұйымдасқан болуы керек. Сондықтан да берілген анықтамада кез келген мәдени саясатта орын алуы қажет нақты мақсаттар көрсетілген. Алайда мәдени саясат мәдени дамуға да ықпал етеді, сонымен бірге мәдени саясат дегеніміз мысалы, қалалық, аудандық және облыстық биліктермен байланысты мәселе.

Мәдениет сөзі қоғамда дәстүр түрінде жалғасқан әр түрлі сезім, ой, тіл және өнер бөлшектерінің барлығы. Ұлттық мәдениет дегеніміз ұлт болып барлық құндылықтарын кепілдікке ала отырып қоғамның тарих бойынша қалыптастырған материалдық және рухани құндылықтарының барлығы.

Ұлттық мәдени саясат: Психологиялық және әлеуметтік алаңдағы ұлттық мақсатқа және сонымен қатар ұлттық сенім саясатының басқа да бөліктеріне қол жеткізуде Ататүріктің Түркиясын мемлекет деңгейінде және шет елде осы салада танылуын қамтамасыз ететін бастамалардың бәрі.

Түркияның мәдениетпен байланысты мәселелерін үш түрлі топтастыра аламыз:

Түрік мәдениетінің шығу тегі және ықпал еткен өркениеттер.

Түрік мәдениетін бүгін қалыптастырған құндылықтар.

Түрік мәдениетінің келешегі.

Мәдениет әлеуметтік өмірге түрлі жағынан бағынышты болғандықтан, барлық мәдени саясат жүзеге асырылуы барысында білім, ғылым, технология және байланыс саясатымен бірге жүреді. Мәдени саясаттың кілті – білім. Түрік әлемінің ұлы қайраткері Мұстафа Кемал Ататүркінің: «Өнер және өнер қайраткерлері жоқ ұлт толыққанды өмірге ие бола алмайды. Мұндай ұлт бір аяғы ақсақ, бір қолы шалақ, мүгедек және ауру адам сияқты ...Өнерсіз қалған ұлттың тіршілік тамырларының бірі үзілген болып табылады [2,121].

Түркия Республикасының негізі – оның мәдениеті. Ұлттық мәдениет – біз көздеген ең биік мұратымыз (идеалымыз)» деген сөздері бәрінен

бұрын мәдениетті дамытуды алға қойғандығын көрсетеді. Түркия өзінің мәдениетін танытуда қолынан келгенін жасап жатыр. Атап айтар болсақ, Мәдениет Министрлігімен бірлесе отырып үш айда бір рет «Мәдениет» журналын шет тілдерінде басып шығару керек дегенді алға тартады. Тіл – ұлттық мәдениеттің негізгі бөлігі. Әрбір мемлекет өз тілінің шетелдіктерге үйретілуіне, мәдени жағынан таныту бағдарламаларына көңіл бөлуі қажет деп санайды. Түркология институттарымен тығыз қарым-қатынас орнатылуы қажет. Түркияның өнер және мәдени құндылықтарының ұлтаралық қоғамда танытылуы басты мақсат болуы қажет деп санайды. Сонымен қатар Түркияның өте бай және әртүрлі мәдениеті көп уақыт өтпей барлық ерекшеліктерімен танытылуы қажет. Таныту – Түркия саясатының басты міндеті және қызметі. Қазіргі әдебиетте мәдени саясатты зерттеу барысында ең алдымен оның көпжақтылығын ашатын түрлі тәсілдер қолданылады.

Бұқаралық ақпарат құралдарының ең белсенді құралына айналған кинотеатр фильмдері мәдениет, өнер саласының маңызды бөлігі болып қана қоймай, сонымен қатар фильмде көрініс табатын мәселелер мен түсірілетін жерлер туралы мәлімет бере отырып, елді танытуда оң немесе теріс ықпал етеді. Фильмдердің елді танытудағы ықпалы сол ел туралы мәлімет беру, сол фильмнің көрермендерінің ел туралы көзқарастарын қалыптастыру болып табылады.

Фильм түсірілген жер немесе фильмде көрсетілетін жерлер көрермендердің ақыл-ойында сол фильммен байланыс құрғызады. Сонымен қатар бір елді мекен фильмде көрсетіле отырып немесе фильмді түсірілген жер бола отырып имидж қалыптастырады. Соңғы уақытта түсірілген, шет елдерде көрсетіліп жатқан және марапаттарға ие болған түрік фильмдері көрермендерде Түркияның бейнесін қалыптастырады.

Мәдениет саясаттың емес, саясат мәдениеттің қызметінде болуы керек. Әр ел өз мәдениетін бағалап, қызығушылық танытпаса басқаларының өзінің мәдениетіне қызыққанын қалай күтуге болады?

Қазіргі таңда кино саласы халықтарды бір бірімен таныстыруда және мәдениетін көрсетуде теңдесі жоқ құрал болып табылады. Бір елді және сол елдің мәдениетін тану үшін адамдарды сол елге апарудың аса қажеттілігі жоқ. Себебі, кино саласы арқылы бүтіндей бір елдің тарихын, мәдениетін, өмірлік дүниетанымын, ішкі әлемін тануға болады. Сондықтан да Түркия қазіргі күнде осы мүмкіндікті кеңінен пайдаланып келе

жатқан елдердің қатарына жатады. Әрине, бұған теледидардың да септігі тиіп отыр. Олай дейтініміз, үйде отырып көгілдір экран арқылы әртүрлі қызықты фильмдерді, көріністерді тамашалауға болады. Бүгінгі таңда түрік кинолары шет елдерде өз көрермендерімен қауышып жатыр. Соның ішінде өз еліміз Қазақстанда да түрік кинолары кеңінен таралуда. Атап айтар болсақ, түрік көркем фильмі «Çalikuşu» («Чалыкушы» қазақша «Әнші құс») ОРТ-Қазақстан каналында 2 рет, «Таң» каналында 2 рет, 31 каналда 1 рет көрсетілді. Тағы да «Cumhuriyet» («Жумхуриет» қазақша «Республика») фильмі КТК каналында көрсетілсе, Хабар каналында «Türk kağanın vasiyeti» («Түрк қағанының васиеті» қазақша «Түрік қағанының өсиеті» атты фильмдер өз көрермендерімен қауышты. ХХІ ғасырдың блокбастері атанған «Қасқырлар мекені — Ирак» (Kurtlar Vadisi: Irak, 2007) көрермен көзайымына айналды [3]. Теологиялық фильмдерге Takva (2006), Adem'in Trenleri (2007), Girdap (2008) жатқызуга болады. Заманауи түрік кинематографы әр түрлі жанрдағы фильмдерді шығаруда. Ерекше ықыласқа түрік сериалдары ие болуда. Танымал сериалдардың қатарына тарихи оқиғалар желісімен түсірілген «Великолепный век» телесериалын да атауға болады.

Осы жерде айта кететін жайт, Қазақстан мен Түркияның кино саласындағы байланысы 1993 жылдан бастау алады. Аталған фильмдер арқылы Қазақстандағы көрермендер қазіргі түрік кинематографиясымен, Түркия тарихымен және мәдениетімен таныс болды. Сонымен қатар елімізде Түркия Республикасы Елшілігінің ұйымдастыруымен «Қазақстандағы түрік киносының күндері» де өткізіліп тұрады. Мұның бәрі Қазақстанға Түркияның мәдениетімен танысуға үлкен мүмкіндік туғызады.

Кино қазіргі Түркияның қоғамдық өмірінде маңызды орын алады. Халықтың мәдениет деңгейі кино өндірісінің мазмұнына тікелей байланысты болып келеді. Осыған байланысты кино саласында мәдени саясатқа ерекше назар аудару қажет. Мемлекеттің қазіргі дамуында мәдени саясатты оқу, зерттеу маңызды және өзекті мәселе болып табылады. Мәдени саясат зерттеу нысаны ретінде өте күрделі, оны меңгеру ерекше ғылыми ізденісті талап етеді. Себебі мәдени саясат біртұтас әрі үнемі өзгеріп отыратын жүйе.

Мәдени саясат саласында әрбір дамыған мемлекет қазіргі тарихи-мәдени тәжірибесін, саяси және экономикалық артықшылықтарына негізделетін бірегей стратегияларын басшылыққа алады. Мәдени саясаттың өзіндік модель-

дері бар. Атап айтар болсақ, қолда бар мәдени құндылықтарды қорғау, мәдени шығармашылықты қолдау және ілгерілету, мәдени өмірді дамыту, қаржыландыру және заңнамалық қамтамасыз ету. Осылардың бәрі қазіргі заманғы дамыған және дамушы елдердің мәдени саясатының негізгі аспектілері болып табылады.

Ғылым өзгеріске қалай ұшыраса, мәдениеттің де бүгінгі күні мен өткенінің арасында елеулі өзгерістер болады. Бұндай өзгерістер өздігінен болмайтыны баршаға мәлім. Белгілі бір ұлт мәдениетімен таныс болғанда, одан басқа ұлт өкілдеріне тән мәдениеттерді көруге болады. Мысалы, ұлттық мәдени дәстүрлерінің бейнеленуін түрік сериалдары мен фильмдерінен көруге болады. Қазіргі сериалдардағы түрік ұлттық мәдени дәстүрлерінің бейнеленуінің рөлі мен орны ерекше. Әрбір ұлт өкілдері өз мәдениетінің тарихын білуі былай тұрсын, кино өнерінде ұлттық мәдени дәстүрлерінің бейнеленуін сақтай білуі қажет.

Кинематография XX ғасыр туындысы екені мәлім. Қазіргі кинематография саласындағы техникалық мүмкіндіктер халықтарды бір-бірімен таныстыруда, олардың мәдениетінің озық үлгілерін көрсетуде, жеке тұлғалар шығармашылығын жеткізуде теңдесі жоқ құрал екені рас. Көп адамдарды апармай-ақ, басқа елге дайын киноленталар арқылы бүтіндей бір елдің тарихын, тұрмыс-тіршілігін, өмірлік аясын, дүниетанымдық ішкі әлемін бейнелі түрде жеткізуге болады. Түркия да осы сала арқылы өз мәдениетін таны-

туда зор мүмкіндіктерді қолдануда. Түркия Республикасының негізін қалаушы Мұстафа Кемаль Ататүрктің өзі кинематографияға ерекше мән берді. Ол өзінің көзқарасын әйгілі нақыл сөздерінде беріп отырды. Бұл нақыл сөздерді бүгінгі күнде де кинотеатрларда ілініп тұрған плакаттардан көруге болады: «Кино – бұл уақыт өте келе әлемдік өркениетке ерекше ықпал ететін жаңалық болып табылады. Кино алыс шалғайдағы адамдарды бір-біріне таныстырады, олардың араларын жақындастырады, қарама-қайшылықтарды жояды. Біз де кинематографияға ерекше көңіл бөлуіміз қажет» [4, 95].

Қорыта келе, мәдени саясат саласында әрбір дамыған мемлекет қазіргі тарихи-мәдени тәжірибесін, саяси және экономикалық артықшылықтарына негізделетін бірегей стратегияларын басшылыққа алады. Мәдени саясаттың өзіндік модельдері бар. Атап айтар болсақ, қолда бар мәдени құндылықтарды қорғау, мәдени шығармашылықты қолдау және ілгерілету, мәдени өмірді дамыту, қаржыландыру және заңнамалық қамтамасыз ету. Осылардың бәрі қазіргі заманғы дамыған және дамушы елдердің мәдени саясатының негізгі аспектілері болып табылады. Қазіргі кезде кино саласында ұлттық бейнені қолдау мемлекеттің мәдени саясатының маңызды бағыты болуы керек. Қазір киноүдерісінің түрлі аспектілерін, яғни кино өндіру, жалға беру және тұтынуды зерттеу негізінде кино саясатының ілгерілеуіне едәуір үлес қосуға болады.

Әдебиеттер

- 1 Культурная политика: сущность, реалии и тенденции развития в современном мире. – М., 2003. – № 4 (17).
- 2 Kayalı K. Yönetmenler çerçevesinde Türk sineması. – Ankara, 2006.
- 3 [http:// www.kultur.com.tr](http://www.kultur.com.tr)
- 4 ATAM, Yakın Plan Yeni Türkiye Sineması. İstanbul: Cadde Yayınları, 2011.

References

- 1 Kulturnaya politika: sushnost, reali i tendensi razvitiya v sovremennom mire.// – М., 2003. – № 4 (17).
- 2 Kayalı K. Yönetmenler çerçevesinde Türk sineması. Ankara, 2006.
- 3 [http:// www.kultur.com.tr](http://www.kultur.com.tr)
- 4 ATAM, Yakın Plan Yeni Türkiye Sineması. İstanbul: Cadde Yayınları, 2011.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Мен Д.В., Кабделова Ү.С.

**Современные технологии
управления качеством
вузовского образования**

В статье рассмотрены система управления качественного образования и суть ее проектирования и формирования. Определены основные цели, задачи, принципы построения системы качества образования, функции и методы управления качеством образования, также определены основные факторы формирования вузовской системы управления качеством образования, такие, как внешние условия обеспечения качества образования, потенциал вуза, процесс формирования и результат качества образования.

Ключевые слова: качественное образование, управление образованием, государственный стандарт образования, профессиональное образование.

Men D.V., Kabdelova U.S.

**Modern technologies
of university's education quality
management**

In article the quality management system of higher education and the essence of its design and formation are described. The main goals, objectives, principles of construction of the system of education quality, function and methods of quality management, also key factors of high school education quality management such as external conditions of the quality of education, the potential of the university and the process of formation of education quality management are determined.

Key words: education quality, education management, government standard of education, professional education.

Мен Д.В., Кабделова Ү.С.

**ЖОО білім сапасын
басқарудағы заманауи
технологиялар**

Бұл мақалада сапалы білімді басқару жүйесі мен оны жобалау мен құру мәні қарастырылған. Басты мақсаттар, міндеттер, білім сапасының жүйесін құру принциптері және білім сапасын басқару міндеттері мен әдістері, сонымен қатар ЖОО білімін басқару жүйесін құрудағы университеттің әлеуеті, білім сапасының нәтижесі және процесі сынды негізгі факторлар анықталған.

Түйін сөздер: сапалы білім, білім сапасын басқару, білім берудің мемлекеттік стандарты, кәсіби білім беру.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Современное вузовское образование по своей социальной роли является одним из самых консервативных институтов. Это объясняется высокой степенью ответственности за судьбу каждого члена общества, его профессиональное соответствие и востребованность на рынке труда. Поэтому система образования традиционно вынуждена планировать программы подготовки кадров на длительный период, обеспечивая новым членам общества к моменту их выхода в самостоятельную жизнь актуальное на этот момент образование и начальный уровень социальной адаптации.

Высшее образование имеет высокую экономическую и социальную значимость в современных условиях. Вузы оказывают значительное влияние на предприятия и производства, к какому бы профилю они не относились. При всех изменениях в системе образования за последнее время на первый план выходит система менеджмента качества. Общее развитие и улучшение научно-образовательного потенциала вуза связано с повышением качества образования.

Понятие «качество образования» определено в Республиканском законе «Об образовании в Республике Казахстан». Качество образования, как и любой процесс в социально-экономической системе, не должно формироваться стихийно. Это управляемый процесс, который необходимо постоянно планировать и корректировать.

Образование как социальный институт рассматривается в Казахстане и как одна из подструктур жизни социума. Содержание образования связано с состоянием общества, переходом от одного к другому его состоянию. В данное время мы наблюдаем переход от индустриального общества к информационному, XXI в. Формирование и функционирование определено всеми условиями и факторами бытия общества: политическими, экономическими, культурными, социальными и др.

Ситуация в области образования, которая складывается в настоящее время в обществе, определяет необходимость моделирования будущей деятельности специалиста, выработку качеств, связанных с его профессиональной квалификацией и готовностью активно трудиться в условиях развития общества.

Долгие годы традиционной целью подготовки специалистов было овладение знаниями, понятиями, составляющими основу наук. Память обучающегося наполнялось многочисленными фактами, именами, определениями. По уровню фактических знаний школьники и студенты значительно превосходили своих сверстников из других стран. Однако исследования показали, что обучающиеся лучше выполняют задания лишь репродуктивного характера, которые отражают знания и умения в конкретной предметной области. В нестандартных же ситуациях, где необходимо предварительно провести анализ данных, их интерпретацию, а также сделать выводы и представить прогноз, результаты были ниже. Это говорит о низкой способности к эффективным действиям в реальных жизненных ситуациях, на практике.

Кроме того, была показана низкая результативность при понимании методологических аспектов научного знания, использования научных методов наблюдения, формирования гипотез и выводов данных и проведения исследования. Такая ситуация явилась результатом преобладания пассивного обучения, применения вербальных методов и догматических форм передачи готовой информации, недостаточности использования полученных знаний, умений и навыков на практике.

Для преодоления таких недостатков образования необходимо разработать новые стандарты образования, которые предполагают использование компетентно-ориентированного, деятельного подходов, ориентирующих, не только на усвоение знаний, но и на способы их усвоения, в том числе на способы мышления и деятельности, на стимулирование познавательных способностей.

Одной из важнейших проблем сегодняшнего времени является несоответствие между уровнем развития новой экономики и подготовкой квалифицированных специалистов. Только при модернизации всей системы казахстанского образования возможно получить специалистов, имеющих качественные знания и способных быть признанными во всем мировом сообществе. Именно качественное образование определяет, каким будет будущее развитие общества, его экономический, культурный и нравственный потенциал.

Управление качеством невозможно осуществлять на сугубо административной основе. Оно требует широкого участия всех работников образования. А для этого необходимо, чтобы бы-

ли понятны суть этого управления и позитивный результат для каждого участника процесса функционирования образовательной организации. Управление качеством – это не дополнительная нагрузка, соответствующая качеству организации работа, ее технологии. Управление качеством должно облегчать деятельность, а не усложнять ее. В этом основная трудность системы управления качеством и суть ее проектирования и формирования.

Очень часто все усилия по управлению качества сводятся к дополнительным функциям, требованиям, проверки и т.д. Это, на наш взгляд, усложняет все дело и отталкивает от него преподавателей. Нельзя управление качеством образования сводить только к контролю за качеством. Оно включает, так же как и любое управление, основные функции: мотивацию, организацию, планирование, анализ и исследование качества образования. Наконец, это изменение сознания и мышления человека, позволяющее отказываться от старых схем понимания проблем, их оценок и подходов к решению. Новое качество рождается в сознании человека, оно разрушает стереотипы и догмы мышления.

С появлением информационно-технологических коммуникаций возможности управления качеством образования расширились не только в плане контроля за знаниями и вообще учебным процессом, но и в плане расчета распределения учебного времени, использования материальных и информационных процессов, выбора форм работы с информацией, использования деловых игр, разработки интерактивного материала. Оценивать качество трудно, но без оценки качества невозможно им управлять. Вот здесь заложено противоречие. Для управления качеством образования нужны средства управления и оценка качества. Необходимы также система управления менеджментом качества образования, мотивы управления.

Качество образования в Казахстане, его уровень во многом зависят от управления качеством образования и коллективного интеллекта, оно складывается, на наш взгляд, от четырех основных его составляющих: целей, задач, мотивов и образовательных технологий. Поэтому качество образования – это степень соответствия результатов целям.

В современных условиях, особенно в экономике, существует значительная конкуренция. Главным конкурентным преимуществом образовательной организации является качество образования. Оно способствует трудоустрой-

ву выпускника, его самоопределению в профессии. Целью управления качеством образования является повышение конкурентоспособности образовательной организации, а следовательно, и повышение ее авторитета, укрепление статуса, стабилизация ее будущего и использования результата управления качеством образования, осознание потребности и ее реализации, а также пользы от этого.

Организационные условия развития инновационной активности педагогических кадров вузов в первую очередь предполагают оценку существующего уровня инновационности ППС. С этой целью разработана методика рейтинговой оценки. Под термином «рейтинговая оценка» понимается место объекта в классификации, проведенной на основе какого-либо признака. Интегральные оценки и рейтинги широко известны в практике управления, поскольку они позволяют оценить эффективность социальной, производственной, экономической деятельности среди однотипных объектов.

Таким образом, рейтинговая оценка представляет собой обобщенный вывод о результатах деятельности на основе качественного и количественного анализа. В отличие от других видов оценок, использование рейтинга предполагает, что анализу подвергается не один объект, а несколько, которые сравниваются между собой. Дополнительная информация, которую дает интегральный показатель, помогает объективно оценить результаты деятельности объекта на основе выявления качественных и количественных отклонений от базы сравнения (плана, нормативов, предшествующих периодов, достижений на других аналогичных объектах, других вариантов развития).

При формировании вузовской системы управления качества образования важно учитывать следующие факторы: внешние условия обеспечения качества образования, потенциал, которыми располагает вуз, процесс формирования и результат качества образования. Каждый из этих факторов влияет на особенности и конкретные характеристики системы управления образования.

Интеллектуальный капитал нашего общества – образованная часть населения – это то, к обобщению чего мы стремимся, и то, что, в свою очередь, обеспечивает возможность развития страны в целом. Это совокупность знаний, навыков, умений специалиста, его мобильность, способность к восприятию новой информации, обучению, переподготовке, адаптации к новым

условиям. Всё это вуз хочет развить в молодых специалистах нашей страны. Основная задача образования – активизировать внутренние резервы и помочь ему стать гармоничной, нравственно совершенной, социально активной, профессиональной компетентной и саморазвивающейся личностью.

Современный специалист – это эксперт широкого профиля. При значительных темпах научно-технического прогресса опыт и знания узкого специалиста быстро устаревают. Используются они в течение 5-6 лет, а после необходимо переучиваться, по существу осваивать новую специальность, соответствующую изменениям, произошедшим в сфере профессиональной деятельности. Отсюда и возникает представление «широкого профиля» как реакции на вскрытые реальные противоречия и попытка сформулировать новейший принцип модели современного специалиста.

Немаловажным условием при формировании модели будущего специалиста, особенно в рамках общества, является наличие качественного образования, а именно возможности получить качественные фундаментальные знания и развить прикладные навыки, которые будут активно использоваться в будущем, под присмотром хорошего преподавателя. Причем имеется в виду опытный педагог, способный грамотно спроектировать модель будущего специалиста современного общества и подготовить его к будущей деятельности в рамках профессиональной сферы. Данный вопрос является важным, так как от развития определенных навыков на первых порах этапах обучения и от построения грамотно выстроенной модели молодого специалиста зависит его будущее и будущее самого общества.

Мотивы, на которые можно опираться в управлении качеством образования, включают личностные черты обучающегося, его желание получить хорошее образование, а также воспитательно-творческий подход преподавателя к проведению занятий, организации учебного процесса, его технологии. Мотив – это повод, причина, необходимость действовать, побуждение к чему-либо. Побуждать к высокому качеству образования могут личные особенности будущего молодого специалиста. Во время обучения важны доступность информации, отношение ППС, организация учебного процесса, возможности самовыражения, самопознания и саморазвития, целеустремленность, технические средства и др.

Современные методы образовательного процесса должны отвечать требованиям государственного образовательного стандарта высшего образования и активизации обучения, быть ориентированными не на простое получение знаний о каком-то объекте, а на деятельность с этим объектом, развитие личности студента, усиление и увеличение объёма самостоятельной работы, овладение технологией совместного использования электронных книг и самоанализа собственной системы знаний.

Методы управления качеством образования в значительной мере характеризуют искусство управления, ибо они предполагают выбор, который определяется целью образования, конкрет-

ной ситуацией и потенциалом качества (ресурсы и условия их использования). Таким образом, подводя итог всему сказанному, можно сделать краткий вывод. Качество образования становится сегодня специфическим объектом управления. Для управления качеством образования необходимо формировать эту систему управления, которая была бы ориентирована на качество, реализовала бы специфические для управления качеством функции управления и органично вписывалась бы в общую систему образовательных систем. Такая система необходима как на макроуровне управлением образованием, так и на уровне управления образовательными процессами в каждой образовательной организации.

Литература

- 1 Бурлакова И.И. Качество образования и его оценка в системе высшего образования. Теория и методология. – М.: Российский новый ун-т., 2013. – 112 с.
- 2 Соловьёв В.П. Система управления, ориентированная на достижение качественного образования студентов вузов // Высшая школа сегодня. – 2014. – № 2. – С. 67.
- 3 Трайнев В.А. Повышение качества высшего образования и Болонский процесс. Обобщение отечественной и зарубежной практики. – М., 2010. – С. 391.
- 4 Фёдоров В.А. Инновационные технологии в управлении качеством образования: учебное пособие. – Екатеринбург, 2006. – С. 226.
- 5 Лазарев В.С. О национальной инновационной системе в образовании и задачах научного обеспечения ее развития // Проблемы современного образования. – 2010. – № 5. – С. 3-12.

Literatura

- 1 Burlakova I.I. Kachestvo obrazovanija i ego ocenka v sisteme vysshego obrazovanija. Teorija i metodologija. – M.: Rossijskij novyj un-t., 2013. – 112 s.
- 2 Solov'jov V.P. Sistema upravlenija, orientirovannaja na dostizhenie kachestvennogo obrazovanija studentov vuzov // Vysshaja shkola segodnja. – 2014. – № 2. – S. 67.
- 3 Trajneev V.A. Povyshenie kachestva vysshego obrazovanija i Bolonskij process. Obobshhenie otechestvennoj i zarubezhnoj praktiki. – M., 2010. – S. 391.
- 4 Fjodorov V.A. Innovacionnye tehnologii v upravlenii kachestvom obrazovanii: uchebnoe posobie. – Ekaterinburg, 2006. – S. 226.
- 5 Lazarev V.S. O nacional'noj innovacionnoj sisteme v obrazovanii i zadachah nauchnogo obespechenija ee razvitiya // Problemy sovremennogo obrazovanija. – 2010. – № 5. – S. 3-12.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Мырзағұл Ж.Ұ.
**Араб көктемінің Ливанның
саяси өміріне әсері**

2011 жылы араб елдерінде өткен саяси қозғалыстар билік жүйесінде бірқатар өзгерістер әкелді. Толқулардың кең етек алып үлкен көтерілістерге ұласуы Ливанның саяси өміріне де үлкен әсерін тигізіп, билік жүйесінде түрлі өзгерістерге әкелуі қозғалыстардың қаншалықты салмақты болғандығын көрсетеді. Мақаланың мақсаты – Солтүстік Африка және Таяу Шығыс аймақтарында орналасқан араб елдеріндегі әлеуметтік толқулардың Ливанның саяси өміріне тікелей тигізген әсерін ашып көрсету.

Түйін сөздер: «араб көктемі», әлеуметтік жағдай, саяси өмір, араб елдері, партия.

Myrzagul Zh.U.
**Influence of Arab Spring (2011)
on Lebanon political life**

In the article is considered the impact of Arab Spring 2011 on the political life of Livan. It is analyzed the ethno-confessional system and the internal political situation in the country and the role of the party "Hezbollah".

Key words: «the Arab spring», reasons, consequences, Arabic countries, party.

Мырзағұл Ж.Ұ.
**Влияние арабской весны на
политическую жизнь Ливана**

В статье рассматривается влияние арабской весны на политическую жизнь Ливана. Анализируется ход событий и описывается политическая роль партии «Хезболла».

Ключевые слова: «арабская весна», социальное положение, политическая жизнь, арабские страны, партия.

АРАБ КӨКТЕМІНІҢ ЛИВАННЫҢ САЯСИ ӨМІРІНЕ ӘСЕРІ

Таяу Шығыс пен Солтүстік Африкада 2010 жылдың желтоқсанынан басталған үкіметке қарсы өткен шерулер мен наразылықтар Ливанды да шарпып өтті.

Ливандағы саяси-әлеуметтік шиеленіс, ең алдымен, Солтүстік Африка елдерінде 2011 жылдың басында орын алған оқиғалардан әсер алды. Араб әлемінде бірыңғай медиакеңістік орнауы нәтижесінде кез келген адам Тунисте және Мысырда болып жатқан шерулерді еркін қарауға мүмкіндік алды [1].

Араб көктемінде болған өзекті саяси-әлеуметтік толғаныстар Ливан мәселесінде бірнеше жылдар бойы тұрған сұрақтарды қайта көтерді.

2011 жылы 27 ақпанда бірнеше жүздеген адамдар Бейруттегі бұрынғы демаркациялық шекара бойымен өтті. Шерушілер елдің саяси жүйесіндегі діни реңкті жоюды талап етті. Дәл осындай талаптармен Баальбекте, Сидонда және Бейрутте 2011 жылы 6 наурызда өтті. Наразылық білдірушілер «сектанттық режимді жоюға» шақырып, мемлекетті зайырлылық қағидат (секулярлы негіз) бойынша құруды сұрады.

Ливандық шерушілердің ұраны Тунис пен Мысырда қолданылған ұранға ұқсас келді – «аш-ша`б йурид`искат ан-низм ат-та`ифийй» («Халық сектанттық режимнің кетуін сұрайды»). Өз кезегінде, Фейсбук әлеуметтік желісінде жиырма мың қатысушылары бар «Ливан халқы саяси конфессионализмнің жойылуын қолдайды» деген қауымдастық ашылды. 1926 жылы қабылданған конституция бойынша, ел конфессионалды жүйе негізіндегі мемлекет болып есептеледі (24 бап Ливан конституциясы).

Ливан саяси жүйесін зайырлылық қағидаты бойынша үйлестіру мәселесі бұрыннан келе жатыр. Қазіргі конституцияның преамбуласында негізгі ұлттық мақсат ретінде конфессионалды жүйені жою көрсетілген. Ливан саяси жүйесі әр түрлі діни және этникалық күштерді босаң баланста ұстау мен ымыраға негізделген. Қоғамның әлеуметтік құрылымына қарай, Ливанда ресми тәуелсіздік алғанға дейін консциавтивті жүйе (көпшілік принципі) орнықты. Бұл өз кезегінде билікті бөлуде конфессионалды принципті қажет етті.

Билікті бөлудің конфессионалды принципі екіжақты бекітілгені белгілі: алдымен, 1926 жылы Ливан конституциясында

(95 бап) және 1943 жылы Ұлттық Пактіде. Соңғы құжатқа сәйкес президент діни басымдылық өкілі, үкімет басшысы – мұсылман-суннит, ал парламент спикері – мұсылман-шиит сайланды. 1932 жылы өткен елдегі соңғы халық санағы христиандардың 52%, ал мұсылмандардың халық санынан 48% екенін бекітті, яғни президент болып христиан-маронит сайланды. Сол кезде Ливанды өз мандатында ұстаған Франция үшін бұл пропорция тиімді болды. Алайда, XX ғасырдың бірінші жартысында құрылған бұл саяси жүйе уақыт өте келе елдегі діни қауымдардың саяси және әлеуметтік-экономикалық оқшаулануына әкелді. Ел ішінде интеграциялық үрдістер тежеліп, кейін конфессиялардың ара салмағы өзгеруі жағдайды ушықтырды. Соңғы мәліметтерге сәйкес, (өкінішке орай, Ливанда соңғы халық санағы тек 1932 жылы өткізілді, сондықтан ресми мәліметтер жоқ) 1975 жылдың өзінде-ақ мұсылмандардың үлесі 60%-ға дейін жеткен. Мұсылман диаспорасының басым бөлігі – шииттер елдің саяси өміріндегі бұрынғы принциппен келіспеді [Исаев, Коротаев. Ливан: Рай на Вулкане], бұл жоғарыда айтып өткен Ливандағы азаматтық соғысқа әкелді (1975-1990 жж.). 1989 жылғы Таиф келісімінде конфессионалды жүйені жою ұлттық мақсат деп көрсетілді, себебі, мемлекеттік билік органдарының сапасыз жұмыс істеуінің мәселесі жүйенің тиімсіздігінде (The Taef Agreement 1989). Алайда, әлі де өзгерістер орын алмады.

Кейбір мәліметтерге сәйкес, Ливанның 3,5 млн халқының тек 700 мың тұрғыны елдегі үшінші діни күш марониттер. Қазіргі заман реалиясында бұрынғы жүйеге марониттер сүйенсе, мұсылмандар қарсылығын білдіреді. Бұл Ливандағы ішкі саяси жағдайды тұрақсыздандырады [2, 202 б.].

Самырсын революциясының кезекті мерейтойында 2011 жылы 13 наурызда «14 наурыз Альянсы» «Хезболлахты» қарусыздандыру, 2005 жылғы Самырсын революциясының құндылықтары бағытымен жүру сияқты ұрандарымен өзінің жақтаушыларын ливан қалалары көшелеріне шығарды. Ливан мәселесінің тағы бір өзектілігі осында. 1982 жылы израиль басқыншылығына қарсы күрес кезінде «Хезболлах» тек әскери топ ретінде шықты. Айта кететін жайт, бұл күрес нәтижелі болды. 2000 жылы дәл осы «Хезболлахтың» арқасында Оңтүстік Ливан оккупациясы тоқтатылды. Алайда, 1990 жылдардан бастап, «Хезболлах» әскери топтан саяси ұйымға айналды. Ұйым көшбасшылары диверсиялы-террористік әдістерден бас тартып,

оңтүстіктегі әскери белсенділігін сәл төмендетті. «Хезболлах» ішінде радикалдар мен ұстамды топтар ымыраға келіп, «Амаль» партиясымен бітімге келді және парламент сайлауларына қызу дайындық басталды [3].

Ливан қоғамында наразылықтардың тағы бір себебі – Арнайы Ливан Трибуналы (АЛТ) «Хезболлах» 4 мүшесінің 2004 жылы 30 маусымда Рафик Харири өлімін дайындады деген шешімі. 2011 жылы АЛТ Ливан бас прокурорына айыптау актіні жіберіп, төрт мүшесінің тұтқынға алуы жайлы иелік қағазын ұсынды: Салим Джамиль Айаш, Мустафа Амин Бадреддин, Хусейн Хасан Онайси и Асад Хасан Сабра (Special tribunal for Lebanon 2011). Олардың барлығы «Хезболлахқа» тікелей байланысқа ие: екеуі терактіні дайындаса, Мустафа Бадреддин – партияның негізін қалаушылардың бірі Имада Мугнийаның өгей ағасы [4, 203 б.].

АЛТ-дың шешіміне жауап ретінде «8 наурыз Альянсы» 2009 жылғы қарашадан бері премьер-министр болып келген Саад Хариридi қызметтен кетуін талап етті, бірақ, премьер бұл қадамға бармады. Осыған байланысты, 11 министр өз орындарын босатты. Ал, Ливан конституциясының 1 бөлімі 69 бабына сәйкес, министрлер кеңесі мүшелерінің 3\1 бөлігінен айырылу тікелей үкіметтің босатылуына әкеледі [5].

Алайда, министрлер кабинеті ауысқанымен, Арнайы Ливан Трибуналы бойынша мәселе ливан саясатының іргетасы болып қалды. 2011 жылы сайланған Наджиб Микати екі оттың ортасында тұрды: бір жағынан АЛТ-мен толық байланысты үзуге мүмкіндік болмады (себебі, 14 наурыз Альянсы наразылығын білдірді), екінші жағынан, трибуналмен қарым-қатынастарды жалғастыру «Хезболлахтың» наразылығын тудырып, жаңа саяси дағдарысқа әкелуі мүмкін еді.

Екі альянстың мүдделерін қарастыра отырып, Микати просириялық сыртқы саясатты жүргізіп, «8 наурызбен» байланысын үзбеді. Жаңа үкімет құрамы самырсын революциясы алдындағы кезеңге әкелді, яғни, Сирияның ішкі ливан істеріне максималды әсерінің болуы. Башар аль-Асад осы құрамды қолдап, премьер-министрді бірінші болып жаңа қызметімен құттықтады. Ал, Ливан болса, Араб елдері Лигасында Сирияға қатысты санкцияларды енгізу мәселесінде қарсылығын білдіріп, БҰҰ-ға да қолдауын көрсетті. Алайда, дәл осы Сириядағы жағдайдың ушығуы Ливанның саяси және әлеуметтік тұрақтылығына әсер етті. Әсіресе, Ливан солтүстігіндегі Триполи қаласындағы алауит-

тер мен сунниттер арасындағы қақтығыстар. Екі діни қауымдар арасындағы күрес Осман империясынан басталады. Триполи Ливанның екінші үлкен қаласы (500 мың адам), ал Баб аль-Таббанех сунниттер мен ливандық салафиттердің шоғырланған жері. Алауиттер Джабаль Мохсен мен Аккар ауданында 60 мыңға жуық адам тұрады. 2011 жылы 17 маусымда жұма намазынан кейін, сунниттер Сирияда өткен үкіметке қарсы шерулерді қолдау үшін көшелерге шықты. Бұл алауиттердің наразылығын тудырып, қақтығыс нәтижесінде 7 адам қаза тауып, 20 шақтысы жараланды (Al Jazeera 2011). Триполидағы шиеленістің басты факторларына Сирия Баниас пен Талкалах аудандарының жақындығы; Ливанның солтүстігіне мыңдаған сириялықтардың келуі; Триполиде аль-Асад режиміне қарсы шыққан бірнеше исламисттік топтардың болуын айтамыз [4, 208 б.].

Жарты жылдан кейін 2012 жылы 10-11 ақпанда қақтығыс қайталанды. Оның себебі, БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің Сирия бойынша кезекті резолюциясы [Al Jazeera 2012]. 2012 жылы мамырда қақтығыс созылып кетіп, Ливан қарулы күштерінің араласуын қажет етті.

Осылайша, Ливандағы 2011-2012 жж. болған оқиғаны келесі себептермен талқылауға болады.

2011 жылғы араб көктемі Ливанға тек кейбір салаларымен әсерін тигізді. Халықтың әлеуметтік-экономикалық және демографиялық дамуының анализі Ливанда Араб көктеміне душар болған басқа елдермен салыстырғанда, сол кезеңдегі тығырықтан аман-есен шыққандығына көз жеткіздіре алады.

Ливанға жеткен бұл Араб көктемі жаңа саяси қиындықтарды тудырмай, негізінен тек елдегі сол кезге дейінгі бар болған маңызды саяси сұрақтарға халықтың көзін аштыра алды.

2005 жылғы болған Самырсын революциясынан кейінгі тынышталған, бірақ кейіннен Мысырдағы, Тунис, Ливан мен Сириядағы үкіметке қарсы шыққан үгіттеушілік қимылдар ливандық халыққа оның азаматтық белсенділігін арттыруға жігер берді.

Араб көктемінің барысында өзекті Ливанның саяси мәселелері келесі бағытта дамыды. Біріншіден, алдыңғы елдегі болған премьер-министр Рафик Хариридің өліміне байланысты шақырылған Хезболлах пен Ливандағы Арнаулы Трибуналдың арасындағы шиеленіс. Дәл осы бірнеше айға созылған Хезболлахтың қолдауымен жалғасқан толқулар, 2010-2011 жж. трибуналдың жағынан түскен келесі айыптарға қарамастан жалғасын тауып, нәтижесінде 11 оппозициялық

министрлердің жұмысынан босатылуы мен елдегі дағдарысқа алып келді.

Харири кабинеті, АЛТ-мен қарым-қатынасты жоюға бағытталған жедел мәжілісті өткізуге бас тартып, Мишел Сүлейманның басшылығымен босатылды.

Екіншіден, Хезболлахтың қарусыздануының қажеттілігі. 1980 ж. басында құрылған Хезболлах кеңесінің ең бастапқы міндеті- израилдік оккупацияға қарсы бағытталған қозғалыс ретінде болу, екіншіден- болашақта осыған ұқсас оқиғалардың пайда болуына жол бермеу. Шындығында, Хезболлах Израильге қарсы бағдарлама ретінде өз міндеттерін орындай алды, сонымен қосы елдегі бейбітшілік пен ынтымақтастықты сақтай алды.

Алайда, бейбітшілік ортасын сақтау мақсатында соңғы онжалдақтарда қарусыздандыру саясатына байланысты мәселелер онық саяси қарсыластарының жағынан сынға түскен болатын. Әсіресе дәл осы сұрақтармен, талаптармен Альянс тобы өз жақтаушыларын 2011 жылдың 13 наурызында Бейрут көшелеріне шығарды.

Ливандық халықтың арасында түпкі саяси реформаларды қабылдау жөніндегі қажеттілік аса сұранысқа ие болды. Ол өз нәтижесінде, біріншіден саяси құрылымның орнына діни принциптердің негізінде құрылған, ливандық Конституция мен Таифтік келісімдердің талаптарына сай болатын зиялылар қоғамын орнату талабы болды.

«Халық сектанттық режимге қарсы!», – дәл осы ұранмен қарсыластық тобы 27 ақпанда 2011 жылы Бейруттағы ескі демаркациондық жолдарға шықты. 2011 жылдың наурызында мұндай қарсылықтар Баальбек, Дору и Сидон, және басқа да аймақтарда да пайда болып, Ливандағы қарсыласушы топтардың қатарын кеңейтті. Алайда айта кетер жайт, XX ғасырда пайда болып, заманауи саяси шындыққа сәйкес келмейтін Ливанның бұл ескірген конфессионалдық жүйесі елдегі саяси тұрақтылығына қауіп-қатер тигізеді. Ол өз кезегінде елдегі өмір сүретін әр-түрлі діни топтардың арасына арандатушылықтар тудыруы мүмкін.

Сириялық фактор. 1943 жылдан, тәуелсіздігін алғаннан бері Ливан Сирия мемлекетінің аса назарына түсті. Екі мемлекеттің арасында сөзсіз байланыс пайда болды, бұл байланыстың куәсі ретінде Сирия елінің Ливан мемлекетіндегі болған азаматтық қозғалыстарды тыныштандыруға бағыттау кезеңіндегі көрсеткен көмегі бола алады [4, 210.].

Таиф келісімінің шарты бойынша Сирия мемлекетінің әскерлері заңды түрде Ливан мемлекетінің жерінде болуына заңды рұқсат берілген, және 2005 жылғы болған Самырсын революциясының нәтижесінде де, 2005 жылы болған сайлаудан кейін де Ливан Сирияның әсерінің астында болды [4, 210 б.].

Ливандық саяси күштер сыртқы саяси бағыттарына байланысты бірнеше блоктарға бөліне бастады. Сирия Ливанның ішкі саясатына әскерлерінен бөлек, біріншіден – «Амаль» мен «Хезболлах» бағдарламасына бағынған ескі шииттік жетекшілерінің көмегімен әсер ете алды Алайда, Р. Хариридін өмірден озуына байланыс-

ты құрылған антисириялық топтар да өз күшін жоғалта қоймаған еді [4, 211 б.].

Осылай бола тұра, Сиридағы саяси-әлеуметтік қиыншылықтар, әсіресе конфессионалды негіздегі, екі мемлекет арасындағы пайда болған тығыз байланыстың арқасында, Ливандағы дінаралық қозғалыстардың туындауына себеп болды. Оған мысал ретінде Триполидағы сунниттер мен алавиттердің арасындағы шексіз қақтығыстарды атауға болады. Қорытындылай келе, Ливанның бейбітшілігі көрші Сиридағы қалыптасып жатқан саяси мәселелерге тікелей байланысты екендігін аңғаруға болады [4, 211 б.].

Әдебиеттер

- 1 Исаев Л. М., Шишкина А. Р. 2012а. Египетская смута XXI века. – М.: Librokom; Исаев Л. М., Шишкина А. Р. 2012б. Сирия и Йемен: неоконченные революции. – М.: Librokom/URSS.
- 2 Исаев, Коротаев. Ливан: Рай на Вулкане, 2008.
- 3 Сапронова. Высшие органы государственной власти арабских республик. – М.: Восток-Запад, 2007.
- 4 Ахмедов В. М. 2011. Ливанская «Хизбалла»: история, политика, идеология. Часть 1. Новое восточное обозрение. 04.11.2011.

References

- 1 Isaev L. M., Shishkina A. R. 2012a. Egipetskaja smuta XXI veka. – M.: Librokom; Isaev L. M., Shishkina A. R. 2012b. Sirija i Jemen: neokonchennye revoljucii. – M.: Librokom/URSS.
- 2 Isaev, Korotaev. Livan: Raj na Vulkane, 2008.
- 3 Sapronova. Vysshie organy gosudarstvennoj vlasti arabskih respublik. – M.: Vostok-Zapad, 2007.
- 4 Ahmedov V.M. 2011. Livanskaja «Hizballa»: istorija, politika, ideologija. Chast' 1. Novoe vostochnoe obozrenie. 04.11.2011.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Мустафаева А.А.
**Религиозное обучение
в зарубежной
образовательной системе**

В настоящей статье предпринимается попытка рассмотреть феномен религиозного обучения (или религиозного образования) в ряде европейских и азиатских стран. Каждое государство в зависимости от выбранного политического курса определяет статус религии в-общем и религиозного обучения в частности. Религиозное обучение в зависимости от его статуса в государстве в каждой стране проходит свою динамику и осуществляется по-разному. Так, в странах, где функционирует государственная церковь, религиозное обучение является обязательным, странах, где разделяется государство от религии (церковь от государства), религиозное обучение – запретное, тем же, где между государством и религией налажены отношения, религиозное обучение осуществляется на основе ряда соглашений – гармонии.

Ключевые слова: религия, религиозное обучение, медресе, школы, страны.

Mustafayeva A.A.
**Religious education in the abroad
educational system**

This article attempts to examine the phenomenon of religious education in several European and Asian countries. Each state depending on the selected policy defines the status of religion in general and religious education in particular. Religious education depending on the status of the state in every country passes its history periods and carried out differently. So, the first countries where the functioning state and church, religious education is compulsory; in the second countries, where they are separated (a state from a religion or a church from a state) religious education is forbidden, and in the last – third, where between state and religion established relationships, religious education carried out on through a series of agreements like harmony.

Key words: Religion, religious education, medrese, school, countries.

Мустафаева А.А.
**Шетелдік оқу жүйесіндегі
діни білім беру**

Бұл мақалада бірқатар Еуропа мен Азия елдеріндегі діни білім беру жүйесі қарастырылады. Мемлекеттің таңдалған саяси бағытына сәйкес әрбір ел дін мен діни білімнің мәртебесін белгілейді. Діни білім әртүрлі тарихи кезеңдерден өтеді. Мемлекет пен дін бірге қарастырылған елдерде діни білім міндетті, мемлекет пен дін бөлек қарастырылған елдерде пәнге тиым салынған, ал олардың арасында қатынас орнаған елдерде діни білім келісімдерге негізделіп жүзеге асырылады.

Түйін сөздер: дін, діни білім, медресе, мектеп, елдер.

**РЕЛИГИОЗНОЕ
ОБУЧЕНИЕ
В ЗАРУБЕЖНОЙ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ
СИСТЕМЕ**

*Работа выполнена в рамках проекта
«Религиозное образование
в изменяющемся мире: инновационный
Казахстан и мыслящая нация»*

Пути реализации религиозного обучения в каждой стране определяются национальной специфичностью, комплексом параметров, которые описывают, с одной стороны, отношения между религией и государством и, с другой стороны, дают характеристики образовательных систем. Отношения, в свою очередь, между государством и религией формируются исходя от религиозной структуры, религиозной традиции, открытости общества для секуляризации, места религиозных ценностей среди населения [1, 187].

В Исламской Республики Иран ислам шиитского толка имеет статус официальной религии, поэтому религиозное обучение является обязательным предметом в школе. С приходом ислама на территорию Ирана в VII веке были основаны первые начальные школы – мактаб (куттаб), а в X веке средние школы – медресе. В мактабах обучали каллиграфии, персидскому языку, поэзии, Корану и арабскому языку, в медресе – арабской грамматике, теологии, исламскому праву. Дореволюционный период характеризуется тремя основными направлениями – модернизацией, секуляризацией и вестернизацией, были закрыты мактабы и медресе, открывались школы нового образца. Сильные позиции религиозности населения позволили открыть неофициальные религиозные школы, центры по изучению ислама и Корана. Революция 1979 года внесла крупные изменения в образование и религиозное обучение. Революционный период стал началом возрождения религии в целом. В школьную программу заново включены дисциплины религиозного характера. А.М. Арани, Л.Какия и В.Карими (Abbas M.Arani, L.Kakia, V.Karimi), анализируя учебную программу 1993 года 6, 7 и 8 классов, определили недельную нагрузку предметов «Религиозное образование» (по одному часу в каждом классе в неделю), «Коран» (33, 34, 34 часа), «Арабский язык» (1 час) по сравнению с предметами «Английский язык» (2 часа), «История» (1 час) и «Персидский язык» (5 часов). Саид Пайванди

(Saayed Paivandi) отмечает, что в Иране «религиозное обучение» до революции 1979 года составило 7% от числа всех предметов, после революции, в 80-е годы – 17% и в 2005 году – 24% [2].

В большей части европейских государств религиозное обучение является обязательным предметом в школе, преподается в классах начальной и средней школы. Если в Иране религиозное обучение ориентировано на исламский подход, то на Западе – в большинстве на мультирелигиозный подход. При желании учащегося не посещать дисциплину, он может выбрать другую дисциплину. К примеру, немецкая система образования предлагает «Этику» или «Ценности и нормы» [3, 276], в некоторых школах – «ислам» [4, 165], в то время как мусульмане составляют лишь 5% от общего населения, а католики – 31%, протестанты – 30%, христиане ортодоксальной церкви – 2%, иудеи – 0,2%, не относящиеся к какому-либо вероисповеданию – 33% [4, 165]. Во Франции, к примеру, конкретного предмета по религии (или религиоведению) нет, но изучается в рамках истории и философии.

В ряде азиатских государств (Индонезия, Турция, Малайзия) религиозное обучение в 50-е годы XX века было на стадии своего формирования и укрепления, открывались религиозные школы, некоторые из них по тем или иным причинам закрывались, в общие образовательные школы вводился предмет о религии, религиозное просвещение постепенно расширялось. В Турции, как в Иране, в пост-военные годы, с одной стороны, из-за сильных позиций религии в обществе, с другой – роста религиозных сект в стране, постепенно религиозное обучение возрождалось.

Во Франции религиозное обучение уже полностью осуществлялось в средней школе (в зависимости от ее типа), в Англии уже к концу второй мировой войны РО претерпело крупное изменение – переход от частного христианского к общему религиозному образованию. Так, М.Левитт и Ф.Муир [5] отмечают трансформацию неконфессионального религиозного образования в 1944 году в Англии и Уэльсе из христианского образования в изучение различных религий и философий. И лишь в 1988 году Национальная учебная программа (National Curriculum), подчеркивая роль христианской религии, сделала преподавание других религий обязательными в государственных школах.

Проведение совместного исследования на базе университета и школы позволило британским ученым (М.Левитт из отделения Политики,

философии и религии университета Ланкастер, Ф.Муир – из школы Бродвей) провести исследование на базе ценного материала (анкетирование, групповые дискуссии). Методами исследования послужили анкетирование и групповые дискуссии среди учеников 11 класса (15-16 лет) в одной поликультурной школе. Английское религиозное образование является обязательной частью школьной программы, рассчитанной на все классы. Исследование авторов проводилось в Бродвей школе – одной из самых больших государственных и успешных школ (свыше 80% процентов выпускников показали высокие показатели на экзамене GCSE) Великобритании, где учатся около 2000 учеников (11-18 лет), из них 60% составляют не коренные британцы (так называемые «White British»), ¼ часть говорит на английском языке как на дополнительном языке. Религиоведению обучают 5 специалистов, трое из них работают на полставки, остальные – учителя преподают предмет как дополнительный к своим основным предметам. Аналогичная ситуация наблюдалась в первые два года в Бродвее – один час в неделю в течение академического полгода. Затем ученики 10 класса стали обучаться предмету по одному часу в неделю в течение двух лет для сдачи GCSE в 11 классе. В результате анкетирования среди школьников, выявивших их желание изучать и другие религии, в учебную программу 2006-2010 годов были включены христианство и буддизм. Однако 4 годичный эксперимент показал учителям предмета сложность вопроса о буддизме, включая термины и концепты, что оказалось неэффективным из-за малого количества часов (1 час/1 неделя). Так в сентябре 2010 года в программе буддизм был заменен на ислам. Первые ученики, указавшие на ислам в выборе предмета, успешно сдали экзамен (93%), что увеличило общий показатель на 20% [5, 222]. В результате анкетирования школьники показали позитивное отношение к другим религиям, проявили толерантность и считают изучение религии в школе целесообразным.

В отличие от предыдущих ученых, проводивших исследование, применяя практическую базу среднего образования и теоретическую базу высшего образования, исследователи из университета Бас Спа (Великобритания) в своей статье предпринимают рассмотреть развитие религиозных учений (религиоведения) на уровне высшего образования. Авторы подчеркивают необходимость религиозного образования в школе для теоретическо-методологической перспективы

вузов [6, 4]. Религиоведение как наука и религиоведение как дисциплина отличаются друг от друга [6, 5]. На университетском уровне данный предмет известен в Великобритании как «Теология и религиоведение» (Theology and religious studies), в университете Вас Спа существует комбинированный предмет «Религия, философия и этика» (Religions, Philosophies and Ethics). В заключение, исследователи отмечают необходимость переформирования диалога между религиозным образованием в школе и религиоведением в университете. Религиоведение способно не только обучать, но и обучаться, а именно от религиозного образования, так как второе имеет педагогические навыки, необходимые для студентов в высшей школе.

Религиозное образование в государственных школах Норвегии привлекло внимание в результате критики со стороны Комитета по правам человека ООН (UN Human Rights Committee) в 2004 году и Европейского суда по правам человека (The European Court of Human rights (ECHR)) в 2007 году. Комиссия выявила ряд недостатков и несоответствий, к примеру, данный документ не подвергся какому-либо изменению с 1993 года [7, 265]. С 2008 года предмет «РО» стал называться «Религия, философия жизни и этики» (266), состоящего из 7 модулей: «The spiritual Human Being» (Духовное человеческое бытие), «The Creative Human Being» (Созданное человеческое бытие), «The Working Human Being» (Трудящееся человеческое бытие), «The Liberally Educated Human Being» (Либерально-образованное человеческое бытие), «The Social Human Being» (Социальное человеческое бытие), «The Environmentally Aware Human Being» (человеческое бытие, думающее об экологии) и «The Integrated Human Being» (интегрированное человеческое бытие). Первый модуль изучает христианство, а последний – другие религии, уважение к другим религиям, и таким образом норвежское РО было классифицировано на семь разделов.

В Англии в большинстве случаев РО осуществляется в объединенной форме, а в Германии – разделенной (группа детей-католиков, группа детей-протестантов). Английское образование придерживалось политики взаимоуважения между религиями.

В Испании религиозная ситуация и религиозное образование одна из трепетно-дискуссионных тем. Католические семьи вплоть до 80-х годов, подыскивая школы для своих детей, строго выбирали школы с католическим религиозным

образованием и педагога, рекомендованного католической церковью [7, 149]. С гражданской войны и до 1977 года религиозное образование в стране рассматривалось лишь в рамках христианско-католической веры, однако статья 16 Конституции 1978 года гарантировала свободу вероисповедания каждому гражданину [7, 149], что посодействовало постепенному изменению религиозной ситуации и религиозного образования в стране. Анкетирование, проведенное с января по март 2008 года в 14 школах, показало желание учащихся изучать наряду с понятиями «вера», «боги», «традиции», и другие религии, в том числе ислам, индуизм и иудаизм [7, 149]. Следовательно, изучение религии и религий от частного к общему, от христианской религии к мировым религиям, функционировало и в других странах Европы. Образовательная деятельность в европейских странах формировалась и развивалась по-разному в зависимости от ряда факторов. Во-первых, политика государства в отношении религии и религий, существование или отсутствие грани между государством и религией. К примеру, поскольку во Франции государство отделено от религии, в средних учебных заведениях предмет РО не изучается. Более того, ношение хиджаба во многих школах категорически запрещено [8, 14]. Касательно Голландии, то РО необязательное и религия, а именно христианство изучалось во время занятий по истории. Во-вторых, тип РО – обязательный предмет или необязательный. Обязательно РО действует в Англии, где учащиеся изучают дисциплину в начальной и средней школе, в Греции (6 лет изучается в начальной школе и 3 года в средней) [9, 1-2], в Финляндии (для учащихся старших классов, принадлежащих к какому-либо определенному религиозному обществу) [10, 54]. Необязательное РО в Нидерландах позволило местным мусульманам открыть исламские начальные школы. Так в 1989-1990 годах количество школ дошло до 6, в 1991-1992 годах – 22, в 1993-1994 годах – 29 [10]. Во-вторых, уровень религиозности населения и отношение к другим религиям определяют уровень религиозного образования.

Секуляризация государства – одно из ведущих направлений Турции с 1923 года – с момента образования республики. Секуляризация коснулась практически всех сфер развития, в том числе и образования, путем разделения государства и религии, основания нерелигиозных школ нового образца. С 1924 года в начальных и средних классах религиозное образование пре-

подавалось 1-2 часа в неделю, завершилось в 1927 году в средних, а в 1931 году – начальных классах. Предмет, касающийся религиозного обучения, не преподавался до 1948 года. Вместе с религиозным образованием, что в первую очередь основывалось на исламской религии, приостановлена функция арабского алфавита. В сельских местностях, где религиозные позиции были сильнее, религиозное обучение продолжилось до 1933 года. В Османской империи функционировали религиозные школы, медресе, мактап и иностранные школы для немусульман (дети-французы, -англичане, -американцы и т.д.). Сильные позиции ислама в городском и сельском обществе требовали полностью отделить государство от религии или «устранить» религию полностью от образовательной системы, отношения с западными странами после второй мировой войны пересмотреть образовательную систему. Таким образом, правительство пересмотрело религиозное образование в школах, в 1949 году предмет в виде элективного предмета заново внесен в программу начальных классов, в 1956 году – в начальные средние классы и в 1967 году – старшие средние классы. Предмет оставался на «добровольной» основе до 1982 года. С интерференцией военных сил религиозная ситуация и политика внесли изменения в название от «Религиозного образования» (Religious Education) в предмет «Религиозная культура и этические знания» (Religious Culture and Ethics Knowledge) и статус предмета стал обязательным, однако для учащихся-представи-

телей других религий (кроме ислама) предмет не был обязательным.

Среди стран, где мусульмане составляют не более 1% от общего количества населения, можно отметить Зимбабве – поликонфессиональное государство, к примеру, в 2001 году христианство составило 67,5% от доли всех религий, ислам – 0,7%, бахаи – 0,3%, индуизм – 0,1%, иудаизм – 0,1% и атеизм – 0,1% [11, 175]. Столь высокая доля христианской религии объясняется историческими событиями в середине XIX века, а именно с приходом миссионеров на территорию и их пропагандой. Миссионеры смогли за короткое время «конвертировать» местных жителей из нерелигиозных в религиозных христиан, что сопровождалось религиозным образованием, ориентированным на Библию [11, 174].

Таким образом, в странах Европы в последнее время религиозное обучение приобрело мультирелигиозный оттенок, учащиеся получили возможность изучать несколько религий. При желании изучать религию в целом, школьникам предлагается альтернативный курс по другим предметам в рамках учебной программы. В некоторых европейских государствах для учащихся-представителей других религий-меньшинств предлагается изучить курс по своей религии. Среди стран Азии – в Иране и Турции, в обеих странах сильные позиции ислама сохранены, политика государств по отношению к религии разная, однако религиозное обучение как обязательная дисциплина преподается с начальных классов.

Литература

- 1 Надирова Г.Е., Калиева Ш.С. Модели религиозного обучения: зарубежный опыт. // Материалы международной научно-методической конференции «Казахстанское востоковедение: формирование и развитие». – 2005. С. 187-195
- 2 Saayed Paivandi. The Future of Iran: Educational Reform Education in the Islamic Republic of Iran and perspectives on Democratic Reforms (Presentation)
- 3 Wanda Alberts. 2010. The academic study of religions and integrative religious education. *British Journal of Religious education*, 32:3, 275-290. Ulrich Riegel & Hans Mendl. 2014.
- 4 What should religious education in Germany be about and how does religiosity fit into this picture? An empirical study of pre-service religious education teachers' beliefs on the aims of RE. *Journal of Beliefs & Values: Studies in Religion & Education*. 2014. Vol. 35, No. 2, 165-174, DOI: 10.1080/13017672.2014.953300/
- 5 Mairi Levitt and Fiona Muir. The perfect pupil: changing aims and changing measures of success in school RE. *British Journal of Religious Education*. 2014. Vol. 36, No. 2, 218-233, DOI: 10.1080/01416200.2013.830957/
- 6 Denise Cush & Catherine Robinson (2014). Developments in religious studies: towards a dialogue with religious education, *British Journal of Religious Education*, 36:1, 4-17, DOI: 10.1080/01416200.2013.830960
- 7 Aurora Alvarez, F.Javier Roson Lorente & Gunther Dietz. 2011. Under the shadow of Al-Andalus? Spanish teenagers' attitudes and experiences with religious diversity at school. *British Journal of Religious education*, 33:2, 143-158. DOI: 10.1080/01416200.2011.543595
- 8 D.Talip Kucukcan. Looking at Religions and Religious Education in Secular National Contexts in Western Europe. *Turk Diyanet Vakfi, Islam Arastirmalar merkezi*.

9 Marios Koukonaras Liagkis. 2014. Religious education in Greece: a new curriculum, an old issue. *British Journal of Religious education*. DOI: 10.1080/01416200.2014.344093

10 Elina Hella & Andrew Wright. 2009. Learning about and from religion: phenomenography, the Variation Theory of Learning and RE in Finland and the UK. *British Journal of Religious education*, 31:1, 53-64. DOI: 10.1080/01416200802560047

11 Lovemore Ndlovu. 2014. Religion Education Teaching in Zimbabwe secondary schools: the search for an authentic values-oriented multi-faith Religion Education pedagogical model, *British Journal of Religious education*, 36:1, 174-201. DOI: 10.1080/01416200.2013.781500

References

1 Nadirova G.E., Kalieva Sh.S. Modeli religioznogo obucheniya: zarubezhnyy opyt. // *Materialy mezhdunarodnoy nauchno-metodicheskoy konferentsii «Kazhstanskoe vostokovedenie: formirovaniye i razvitiye»*, 2005. S. 187-195

2 Saayed Paivandi. The Future of Iran: Educational Reform Education in the Islamic Republic of Iran and perspectives on Democratic Reforms (Presentation)

3 Wanda Alberts. 2010. The academic study of religions and integrative religious education. *British Journal of Religious education*, 32:3, 275-290.

Ulrich Riegel & Hans Mendl. 2014.

4 What should religious education in Germany be about and how does religiosity fit into this picture? An empirical study of pre-service religious education teachers' beliefs on the aims of RE. *Journal of Beliefs & Values: Studies in Religion & Education*. 2014. Vol. 35, No. 2, 165-174, DOI: 10.1080/13017672.2014.953300/

5 Mairi Levitt and Fiona Muir. The perfect pupil: changing aims and changing measures of success in school RE. *British Journal of Religious Education*. 2014. Vol. 36, No. 2, 218-233, DOI: 10.1080/01416200.2013.830957/

6 Denise Cush & Catherine Robinson (2014). Developments in religious studies: towards a dialogue with religious education, *British Journal of Religious Education*, 36:1, 4-17, DOI: 10.1080/01416200.2013.830960

7 Aurora Alvarez, F.Javier Roson Lorente & Gunther Dietz. 2011. Under the shadow of Al-Andalus? Spanish teenagers' attitudes and experiences with religious diversity at school. *British Journal of Religious education*, 33:2, 143-158. DOI: 10.1080/01416200.2011.543595

8 D.Talip Kucukcan. Looking at Religions and Religious Education in Secular National Contexts in Western Europe. *Turk Diyanet Vakfi, Islam Arastirmalar merkezi*.

9 Marios Koukonaras Liagkis. 2014. Religious education in Greece: a new curriculum, an old issue. *British Journal of Religious education*. DOI: 10.1080/01416200.2014.344093

10 Elina Hella & Andrew Wright. 2009. Learning about and from religion: phenomenography, the Variation Theory of Learning and RE in Finland and the UK. *British Journal of Religious education*, 31:1, 53-64. DOI: 10.1080/01416200802560047

11 Lovemore Ndlovu. 2014. Religion Education Teaching in Zimbabwe secondary schools: the search for an authentic values-oriented multi-faith Religion Education pedagogical model, *British Journal of Religious education*, 36:1, 174-201. DOI: 10.1080/01416200.2013.781500

Nurseitova L., Balgimbayeva N.

**The emergence of the yokai
concept in japanese culture**

The article is dedicated to the concept of yokai, namely to its emergence in Japanese culture and further development. According to the author, the issue of supernatural beings in Japanese culture is of great importance in terms of both understanding mentality, psychology of Japanese people and studying the language and the history of this country.

Key words: Mystical, religious, yokai, emergence, demon, ritual, traditional, supernatural, dramatic, phenomenon.

Нурсеитова Л., Балгимбаева Н.

**Жапон мәдениетінде
«Ёкай» түсінігінің пайда болуы**

Бұл мақалада автор «ёкай» концепциясының жапон мәдениетінде пайда болып, дамуын қарастырған. Автордың айтуы бойынша, жапон мәдениетіндегі табиғаттан тыс күштер мәселесі арқылы жапон менталитетін, психологиясын, тілін тарихын түсінуге болады.

Түйін сөздер: Мистикалық, діни, ёкаи, пайда болуы, жын немесе перілер, салт жоралар, дәстүрлі, драматикалық, құбылыс.

Нурсеитова Л., Балгимбаева Н.

**Появление концепта «Ёкай»
в японской культуре**

Статья посвящена концепции «ёкай», а именно её появлению в рамках японской культуры и дальнейшему развитию. По словам авторов, проблема сверхъестественных существ в японской культуре невероятно важна не только для понимания менталитета и психологии японского народа, но и для изучения языка и истории этой страны.

Ключевые слова: мистический, религиозный, ёкаи, появление, демон, ритуал, традиционный, сверхъестественный, драматический, явление.

THE EMERGENCE OF THE YOKAI CONCEPT IN JAPANESE CULTURE

Mystical, supernatural and inexplicable phenomena have always been an essential part of Japanese culture. Due to the existence of complex religious beliefs and a lifestyle proclaiming nature as sacred, a large array of new images began to evolve in people's mind. Probably one of the best examples illustrating this fact is the emergence of the yokai concept in Japanese culture.

Basically, a word «yokai» (妖怪) is a collective term for such things as ghosts, goblins, monsters and other evil spirits. The term itself consists of two kanjis: 妖 («yo») stands for «magical, enchanting» and 怪 which means «mysterious», «strange». It is also important to mention that there is no exact translation of the term into any other language because of its originality and self-sufficiency. The world of Japanese supernatural creatures is vast enough: there are more interesting concepts than just one. For instance, such concepts as «yurei» (malicious and vindictive spirits of passed away people as a rule), «kami» (deities mostly known as a main Shinto concept), «bakemono» (monsters resembling animals) are objects of a great interest for researchers.

According to Yanagita Kunio (often known as the father of Japanese native folkloristics), fears are laying in the basis of human nature, and gradually transforming, cause the emergence of diverse monsters [1]. Primeval culture based on fear existed in the history of Japanese culture is key to understand changes in Japanese people's outlook, their beliefs and religion. Yanagita's research on monsters has assuredly helped to solve a complicated puzzle of Japanese perception and society changes.

The moment when Japanese culture got acquainted with supernatural beings dates back to high antiquity. Probably the most popular representative of the yokai family, a Japanese demon (oni), is mentioned in the work called «Izumo-no Kuni Fudoki» («The Historical and Geographical Description of the Izumo Province») written in 733 (The Tempyo period). Nevertheless, it is a fact that oni of that period looked completely different from oni we know today. It is widely believed that the word «oni» originated from the kanji meaning «to conceal», «to hide», which leads us to an assumption that ancient oni could not be seen by a person, nor they had a concrete form, but still they were something to be afraid of.

Actually, everything strange and inexplicable was originally named «yokai». In fact, Ancient Japan was literally chaotic when it comes to material and social state of affairs. All the phenomena and events which could not be accurately explained by human intellect were called yokai, in spite of the fact that the term itself began spreading only after the Meiji era. Usually, strange beings had an unusual form, different from a human body, and possessed a multitude of incredible magical powers and abilities. Moreover, there were specific forms of yokai without a certain form, which were believed to be a source of evil and fear, they could even cause troubles and harm to people. A strong belief in yokai's ability to feel as genuinely as human beings undoubtedly came from folktales about living rivers, mountains, stones, not to mention animals. While trying to find answers to their questions regarding the nature of yokai, people came to this conclusion: at times a soul of a person who has harbored malice and grievance deep inside of his/her heart, is potentially able to come back to the world of living and to take revenge. A very good verification of this idea is an ancient legend about the giant serpent Yamata-no Orochi mentioned in the notable literary work «Nihon Shoki». Not only has this very legend acknowledged the fact of existence of yokai in the minds of ancient Japanese people, but it has also showed how aware people were of natural phenomena as well. An uncanny and terrifying image of the monster made people be truly scared of nature and warned about the destructive power of mountain, stone and river spirits. According to the legend, not only nature can bring disasters and misfortune, but also human flaws and vices such as rancor, envy, vindictiveness, disobedience to the Emperor court.

Middle Ages have noticeably defined the further avenue for supernatural themes development, especially within the framework of art: starting from the XI century the handscrolls called «emakimono» began becoming more popular. In most cases they illustrated different works (novels and other texts), sometimes a piece of the text itself was applied to the scroll. It was a time of significant changes in appearance of yokai: former invisible creatures finally obtained their form. The artistic aspect of emakimono definitely played an important role in creating a final look of monsters which had appeared long before the invention of scrolls. From the Heian period until the Kamakura period a totally new concept emerged: many collections of stories such as «Konjaku Monogatari» and «Ujishui Monogatari» referred to the term «hyakki yako» (百鬼夜行) literally meaning «a night parade of one hundred de-

mons». The point of this concept was to picture terrifying malicious demons that were strolling around desolate streets at night and looking for a prey to feed on. The hyakki yako tendency was mainly concentrated on such yokai as oni (demons) and tengu – a creature looking like an abnormally tall man, usually with a red face and a long nose, at times it had wings and was dressed like a mountain hermit. As folklore and art were transforming, new images and forms appeared. A piece of art called «Hyakki Yako Emaki» by Tosa Mitsunobu (now it is in Sinjū-an of the Daitokuji Shrine) is a perfect example of these changes (The Muromachi era). It is said that this work is one of the oldest scrolls of Japan, its artistic importance is invaluable in terms of both traditional art and the history of the country as well. This very scroll inspired the whole new generation of artists, willing to picture a terrifying and mysterious world of yokai. Toriyama Sekien, a famous art and graphics genius of Edo, derived inspiration from the above mentioned «Hyakki Yako Emaki».

Another prominent feature of middle ages folklore connected with supernatural creatures was a term «tsukumogami». The word meant animated household items which could turn out to be the result of magical animals' mischief (foxes or badgers were first in this list). Cunning animals usually were able to turn into any «normal» for a human being object, in most cases to deceive and give a lesson. Another important point about tsukumogami is that it often referred to quite old items. The people of Muromachi believed in a large array of prejudices: there was an assumption that all the household items that were more than a hundred years old could easily become possessed by a malicious spirit willing to harm people. Tsukumogami creatures also took part in the night parades (hyakki yako emaki) and were especially dangerous after being thrown away by their former owners. In some cases, these strange objects even wanted to consume their human prey [2, 7-34].

The basis of this kind of beliefs was a traditional Japanese religion called Shinto, the main postulate of which proclaimed everything around human beings to possess a soul and be treated with respect, thus the oldest objects were believed to be sacred and magical. The ritual of Susuharai or New Year Cleaning proves this connection to the concept of tsukumogami. It is a perfect time for ensuring the items in one's possession are properly cleaned and serviced [3, 105]. The theme of tsukumogami was one of the most popular throughout the whole Muromachi period. Some of works were dedicated to them: «Tsukumoshinki» and «Tsukumogami Emaki».

Meanwhile, Japan was facing some dramatic changes. It is known that the Edo period was a time of rapid growth of cities and urban culture development. New art genres and forms have evolved; first examples of printed books were out for sale – all of these factors positively influenced on folklore works, that is why this was the glorious era of yokai popularity. Printed copies of different works were rapidly spread among people; the newest technologies gave an opportunity to enjoy reading text and looking at illustrations in colors. One of the greatest works of that time was created by Toriyama Sekien (the representative of the Kano school of painting) called «Gazu Hyakki Yako». Each page of this work was dedicated to one specific yokai and contained a picture of it. The composition is also known as «the encyclopedia of yokai». Another 3 works by Toriyama Sekien completed the gallery of yokai images and made the author famous beyond Japan. Colorful woodblock prints and paintings called nishiki-e popularized the concept of yokai; the main point of them was to entertain readers, in this way yokai gradually became the objects of fun rather than terror.

The development of a commercial economy in Edo caused enhanced communication and brought urban ideas and progress to rural areas and vice versa. It meant that a variety of stories were told by merchants and artists travelling around the country. In most cases, these were elements of Japanese myths and legends, sometimes stories originated from classical Chinese texts. For instance, they were often used as impressions which could keep people awake all the night to perform rituals like *koshinmachi* (a nightlong vigil during which no one should sleep) [4, 79]. Against the backdrop of growing popularity of storytelling during the Edo period, a new form of stories emerged. The term «kaidan» meaning «a narrative of strange things» turned out to be exceptionally popular among fans of storytelling. Although the term existed before the above mentioned time, it started being used in documents after the XVII century. In general, kaidan stories were mainly concentrated on supernatural phenomena, but nowadays strange and unusual stories are also included in this category.

Furthermore, strange and mystical stories soon brought new ideas to the art of kabuki. A play «Tokaido Yotsuya Kaidan» written by Tsuruya Nanboku IV is a classical kabuki play, which is an amalgamation of traditional Japanese beliefs in ghosts, karma and revenge.

Kaidan stories definitely had their impact on the whole world of yokai. Many of antagonists of these stories are now the most prominent yokai of all times. A book by Lafcadio Hearn «Kwaidan: Stories and Studies of Strange Things» consists of the stories collected by the author himself; one of the stories «Yuki-onna» describes a beautiful woman all in white appearing on cold winter nights, she also can transform into snow or mist, she is also able to kill with her frosty breath. This image is still being used by anime, manga and games authors. For instance, a famous Japanese manga and anime series «Nura-rihyon no Mago» has a character that looks like a modern and younger version of Yuki-onna: this girl is cheerful and cute; she is wearing a scarf over her furisode (a type of kimono with long sleeves) [5].

The previous example shows us how positions regarding yokai have changed over all the centuries. Popular culture has transformed yokai into friendly, cute and demanded category of creatures: children want to watch programs about them, representatives of otaku culture buy merchandise with favorite yokai characters, and video game fans can spend hours playing games dedicated to demons and spirits.

But why yokai are treated with exclusive respect, why do Japanese people do not alienate themselves from the world of supernatural? The answer can be found in peculiarities of the Japanese perception of the world. According to Snitko, «Japanese culture is culture of understanding»: instead of researching the world and defining a subject and an object of this research, Japanese people believe they are an essential part of the world; in other words, it is impossible to understand the world around us by contradistinguishing [6,123].

It is truly interesting how Japanese religious beliefs and traditions could not hinder a spreading demand for the yokai phenomenon, although it covers such serious concepts like death, fear and supernatural. On the contrary, it seems like everything mysterious entertains both adults and children: contemporary urban scary stories about yokai are still incredibly popular. The twentieth century gave us new reasons to be scared and fascinated by vivid images of Kuchisake-onna or Hanako-san. We believe that in future the concept of yokai will still be relevant as it is now, because we suppose that no other field of research can combine ethnical, spiritual, psychological and traditional elements as the yokai concept does.

References

- 1 Oouchiyamashyouko «Kami to Youkai yanagitakunio Youkaidangi no naka de katarareru obake (dai 3 kai kokusai nihon-gaku konsoushiamu)». – Japan, 2009. – 1 p.
- 2 Lillehoj, Elizabeth. Transfiguration: Man-Made Objects as Demons in Japanese Scrolls. Asian Folklore Studies. 1995; 54(1): 7-34 p.
- 3 Yoda H, Alt M. Yokai Attack! The Japanese Monster Survival Guide. Tuttle Publishing. 2012: 105 p.
- 4 T. Reider, Noriko. The Emergence of Kaidan-shu: The collection of tales of the strange and mysterious in the Edo period. Asian Folklore Studies. 2001; 60(1):79 p.
- 5 «Tsurara Oikawa». Nurarihyon No Mago Wiki. February 7, 2016 <http://nurarihyonnomago.wikia.com/wiki/Tsurara_Oikawa>
- 6 Gerasimova, M.P. Main Features of Japanese Artistic Culture. Япония. Ежегодник. 2011; 40:110-123 с.
- 7 Edo no yokai: DIA Collection.Kabushikigaishya Daiyapuresu. 2015, 6-9 p.

Литература

- 1 Oouchiyamashyouko «Kami to Youkai yanagitakunio Youkaidangi no naka de katarareru obake (dai 3 kai kokusai nihon-gaku konsoushiamu)». – Japan, 2009. – 1p.
- 2 Lillehoj, Elizabeth. Transfiguration: Man-Made Objects as Demons in Japanese Scrolls. Asian Folklore Studies. 1995; 54(1):7-34 p.
- 3 Yoda H, Alt M. Yokai Attack! The Japanese Monster Survival Guide. Tuttle Publishing. 2012:105 p.
- 4 T. Reider, Noriko. The Emergence of Kaidan-shu: The collection of tales of the strange and mysterious in the Edo period. Asian Folklore Studies. 2001; 60(1):79 p.
- 5 «Tsurara Oikawa». Nurarihyon No Mago Wiki. February 7, 2016 <http://nurarihyonnomago.wikia.com/wiki/Tsurara_Oikawa>
- 6 Gerasimova, M.P. Main Features of Japanese Artistic Culture. Япония. Ежегодник. 2011; 40:110-123 с.
- 7 Edo no yokai: DIA Collection.Kabushikigaishya Daiyapuresu. 2015, 6-9 p.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Түргенбай А.Ә.,
Оразбекова Г.Р., Қалибай Р.

**Конфуцийшілдіктің қазіргі
Қытай Халық Республикасы
қоғамының дамуына әсері**

Turgenbai A.Ä.,
Orazbekova G.R., Kalibay R.

**Influence of Confucianism on
development of modern society
of People's Republic of China**

Түргенбай А.Ә.,
Оразбекова Г.Р., Қалибай Р.

**Влияние конфуцианства
на развитие современного
общества Китайской Народной
Республики**

Мақалада ХХІ ғасырдағы Қытай елінің экономикалық және әлеуметтік қарқынды дамуының себебін іздестіре отырып, қытайлық өркениеттің берік іргетасы және ежелден бүгінге дейінгі тоқтаусыз дамуының кепілі болып отырған конфуцийшілдік негізгі тірек екендігі қарастырылады.

Түйін сөздер: Конфуций, конфуций ілімі, идеология, саяси жүйе, саяси мәдениет.

In this article discusses the cause of economic and social economic development of China in the XXI century, it is regarded as Confucianism, which is a solid foundation and a guarantee from the ancient times of continuous development of the Chinese civilization.

Key words: Confucius, Confucianism, ideology, political system, political culture.

В данной статье рассматривается причина экономического и социального динамического развития Китая в ХХІ веке, так же рассматривается конфуцианство, которое является прочным фундаментом и гарантией с древних времен непрерывного развития китайской цивилизации.

Ключевые слова: Конфуций, конфуцианство, идеология, политическая система, политическая культура.

**КОНФУЦИЙШІЛ-
ДІКТІҢ
ҚАЗІРГІ ҚЫТАЙ
ХАЛЫҚ
РЕСПУБЛИКАСЫ
ҚОҒАМЫНЫҢ
ДАМУЫНА ӘСЕРІ**

XX ғасырдың соңында көптеген социалистік режимдер дағдарысқа ұшырады, бірқатар социалистік мемлекеттер әлемнің саяси картасынан жоғалды. Тек қана Қытай Халық Республикасы әлемдік сахнада өзінің позициясын сақтап қана қоймай, сонымен қатар саясаты, экономикасы қарқынды дамыған мемлекет ретінде танылып отыр [1].

Көптеген зерттеушілердің пікірінше, Қытайдың социалистік құрылысты сақтап, әлемдегі ең қарқынды дамыған мемлекет болуының басты қозғаушы күші – мемлекеттік идеологиясы болып табылады.

Қытай идеологиясының басты философиясы бұл – конфуцийшілдік. Конфуцийшілдік әлеуметтік қарама-қайшылықтарды мейлінше қысқартып, тұрақты дамуды қамтамасыз ететін бір мезгілде ақылды басқару теориясы мен нәтижелі идеология болып саналады. Конфуцийшілдік саяси жүйе дағдарысқа ұшырап, мемлекеттік заңдардың жеткіліксіздігі кезеңінде пайда болды [2].

Шынында, Конфуций тұлғасы мен оның ілімі бүкіл Қытайдың ажырамас бөлігі. Сонымен қатар, конфуцийшілдік мемлекеттің ресми доктринасы ретінде танылды, ал Конфуций тұлғасы шынайы қасиеттерінің бір бөлігінен айырылып, жаңа “мінсіз” қасиеттерді бойына сіңіріп әулиелер санатына қосылды. Сондықтан да конфуцийшілдіктің ерекшеліктерін түсінсек, онда Қытай мен оның халқын да түсіне аламыз деген сөз.

Конфуцийшілдік, даосизм және легизм синтезі болған неоконфуцийшілдік 2000 жылдай уақыт Қытайдың мемлекеттік идеологиясы болып саналады. Дегенмен, бұл ағымның негізінде Конфуцийдің ілімі жатыр. Өйткені тек қана Конфуций өзінің ілімінде қытай халқына тиесілі дәстүрді біріктіріп қана қоймай, оған қоса қытай халқы мен Қытай мемлекетінің тұрақты және үйлесімді дамуының маңызды жақтарына ерекше көңіл аударды. Дәл осы философияның әсерін біз осы мақалада қарастырмақпыз.

Конфуцийшілдіктің басты мәселелерінің бірі мемлекетті басқару ісі болды. Конфуций көптеген ой-пікірлерін осыған арнаған болатын. Қытай Халық Республикасының әлемдік сахнадағы айтарлықтай прогреске жеткізіп отырған саяси жүйесінің құрылысының өзіндік ерекшеліктері бар. Сондықтан

да бірінші бөлімде біз Қытайдың саяси құрылысының ерекшеліктерін және де осы құрылысқа Конфуций ілімінің әсерін ашып көрсетуге тырысамыз.

Алдымен, Конфуцийдің мемлекеттің пайда болуы мен жұмыс істеуінің тірегі жөнінде қандай көзқарасты ұстанғанын анықтаған жөн. Көптеген ғалымдардың пікірінше, Конфуций патриархаттық теорияның жақтасы болған. Бірақ та, Конфуцийдің көзқарастарында теологиялық теорияның орны бар. Сондықтан да бұл екі теорияның синтезі нәтижесінде қалыптасқан көзқарастар деп айтуға да болады.

Конфуцийдің ілімі бойынша мемлекет – бұл бір үлкен жанұя деген қағидасында патриархаттық теория көрінеді. Императордың мемлекеттегі билігі әкенің жанұядағы билігімен, ал бір елдің құзырындағы азаматтардың қарым-қатынастары отбасындағы қарым-қатынастармен парапар. Яғни кішілер үлкендерге тәуелді, ал үлкендер кішілерге қамқор болуға міндетті [3, 60]. Конфуцийдің айтуынша, мемлекетті басқарудың негізінде адамгершілікті сүюді тәрбиелеу болу керек. Яғни ата-ананың балаға деген қамқорлығы мен отбасындағы кішілердің үлкендерге деген құрметі, сонымен қатар туыскандық байланыстары жоқ адамдар арасындағы әділ қатынастар Конфуций ілімінің адамгершілікті сүюдің негіздері болып саналады [4,24.].

Қазіргі Қытайда осы теория мемлекеттік патернализм ретінде өз көрінісін тапты. Мемлекет өзінің азаматтарына науқас, жұмыссыздық, мүгедектік және т.с. кезінде қамқорлық көрсетеді. Оның үстіне қоғам ішінде тыныштықты сақтау, жақсы отбасында ұрыс-керіс те, араздық та, күйзеліс те болмайды дегенді ұстанады. Сондықтан да кез келген мемлекеттің мақсаты отбасы бейнесі бойынша қоғам құру болу керек, өйткені отбасы бұл қоғамның ең берік бөлігі болып табылады.

Енді Конфуцийдің мемлекеттің пайда болу теориясына деген көзқарасын қазіргі теологиялық теория бойынша қарастырайық. Бұл теория бойынша, мемлекет Тәңірдің қалауымен пайда болды және мемлекет басқарушысы Тәңірдің сыйымен мемлекет пен халықты басқару билігіне ие болды, ал мемлекеттің құзырындағы азаматтар басшыға бағынуға міндетті. Қытайдың Конфуцийге дейін жазылып кеткен әдеби ескерткіштерінде де мемлекеттің Тәңір қалауымен пайда болу идеясы айқын көрсетілген, және де Конфуций де императордың Тәңір ұлы идеясын құптаған болатын [5,36].

Осындай идеялармен конфуцийшілдік мемлекетті басқаруда халықты мыңдаған жылдар бойы императорға немесе мемлекеттің басшылығында отырған адамға бағынуға үйреткен. Сондықтан да басшылықтағы адамдарға сын айтпау, тіл тигізбеу Конфуций мен оның ілімі арқасында қытай халқының санасына сіңген.

Конфуций ілімінің Қытайдың басқару жүйесіне әсерін айтатын болсақ, Конфуцийдің ойынша, мемлекетті Император басшылығымен тек қана «текті ерлер» басқару керектігін қарастырғанымыз жөн. «Текті ер» бұл – адамгершілік кемелінің, мораль нормаларына сай әрекет ететін адам үлгісі [6,24]. Жергілікті ақсүйектер мен Конфуцийдің көзқарастарының айырмашылығы – ақсүйектер шығу тегіне байланысты текті болып саналатыны, ал Конфуций ілімі бойынша адамның ішкі қасиеттеріне байланысты тектілігі айқындалатынында көрінеді. Конфуций айтып отырған ішкі қасиеттер адамның туа біткен қасиеттері емес, ол өзі осындай қасиеттерді дамытуы керек. Осындай қасиеттерін дамыту адам өмірінің басты мұраты болып табылады, ал өзін-өзі кемелдендіріп жетілдіруге ұмтылмағандар тіпті қылмыскер ретінде танылған болатын. Осы өмірлік принципке сүйене көптеген қытайлар экономикада, саясатта, өнерде, спортта және тағы да басқа да салаларда үлкен белестерге жетіп, қытай қоғамының дамуын қамтамасыз етіп отыр.

Сонымен қатар, Конфуцийдің пікірінше, мемлекеттегі әр адам өз орнын білу керек. Яғни, «мемлекет басшысы – мемлекет басшысы болу керек, шенеунік – шенеунік, әке – әке, ұл – ұл болу керек» [7, 75]. Тек қана осылай мемлекет көптеген қасырет пен сәтсіздіктен өзінің құзыретіндегі азаматтарды қорғай алады. Ал текті ерлер болса өзінің құзырындағы адамдарды тәрбиелеу керек. «Басқару – дұрыс істеу дегенді білдіреді. Егер де басқару барысында сіз дұрыс істесеңіз, кімнің теріс әрекет етуге дәті барады?», – дейді Конфуций [7,76]. Ал халық болса қалтқысыз бағынуға міндетті. Мемлекеттегі осындай жағдай мемлекеттің өз күшін қоғамдағы тұрақтылықты қамтамасыз етуге назарын аударуға емес, мемлекеттің дамуына көп көңіл бөлуіне мүмкіндік береді.

Социализм мен коммунизм саясаты мемлекеттің әлеуметтік саласына көп көңіл бөледі. Қазіргі таңда Қытайда сапалы білім, денсаулық сақтау, спорт, мәдениет және т.с жүйесі бар. Ал соңғы 30 жылда коммунизмнің кейбір жақтарын конфуцийшілдікте кездесетін жақтарымен теңестіру үдерісі орын алып жүр. Осылайша,

Қытайдағы әлеуметтік саланың жетілуі мен мемлекет азаматтарына одан әрі жақсы жағдай жасауға деген ұмтылыс конфуцийшілдік философиясының әсері екені айқын байқалады.

Конфуций мемлекетті басқаруда қатаң заңдар мен тыйым салу негізінде басқаруға қарсы болған. Конфуций мемлекетті басқару жөнінде былай деген: «Егер халықты заңмен басқарып, тәртіпті жазалау арқылы жүзеге асырса, халық қашуға ұмтылып, ар-ұятын жоғалтады. Егер де халықты адамгершілікпен басқарып, тәртіпті салт жоралары арқылы қолдайтын болса, халық ар-ұят дегенді біледі және түзеледі» [7,7].

Өкінішке орай, Қытай Халық Республикасы қазіргі даму кезеңінде Конфуцийдің өсиеттеріне сүйенбей өте қатаң заң шығару жүйесін жасады. Мысалы, мемлекетте өлім жазасына мораторий енгізілмеген және де көптеген қылмыс түрлеріне жаза басқа Батыс Еуропа мен АҚШ елдерімен салыстырғанда анағұрлым қатаңырақ. Соңғы кезде заң шығару жүйесін демократизациялау мен ізгілендіру үдерісі конфуцийшілдік дәстүрге емес, жалпы әлемдік үрдістерге байланысты жүзеге асырылып жатқаны түсінікті.

Осындай қатаң заң шығару жүйесіне байланысты халық көтеріліске шығу керек қой деген ой-пікір туындайды. Бірақ та қытай халқында бір бой ұсынғыштық сезімі бар. Осыған байланысты Конфуций былай деп айтқаны да бар: «Ата-анасын қадірлейтін және үлкендерге құрмет көрсететін адамдар ішінде жоғарыда отырған адамдарға қарсы шығатындары аз» [8, 140]. Қытайлар өзгерістерге, төңкерістерге, революцияларға сақтықпен қарайды, сондықтан да осындай жағдай Қытайда саяси тұрақтылықты қамтамасыз етіп, қарқынды даму үшін қытай экономикасына жаңа инвестициялар тартуға мүмкіндік береді.

Қытай халқы саясаттағы және экономикадағы ешқандай өзгерістерді мойындамай ғана қоймай, олар отбасының дәстүрлерін ғасырлар бойы сақтауға ұмтылады. Бұл конфуцийшілдік философияның әсері батыс-еуропалық индивидуализм, жаңашылдық түсініктеріне қарама-қарсы. Әрбір қытай азаматы бойына конфуцийшілдіктің рухани құндылықтары сіңген, өйткені конфуцийшілдік қоғамның барлық саласындағы біртұтастықты сақтауға ұмтылады.

Конфуцийшілдік философиясының Қытайдың экономикалық дамуындағы ықпалына тоқталатын болсақ, Қытай Халық Респуб-

ликасының экономикасының соңғы жиырма жылда үлкен үрдіспен дамуына Конфуций философиясындағы адамның жеке мүдделері қоғам мүдделерімен үйлесімді болуы керектігімен байланысы бар. Яғни адам өзімшілдігін тежеу арқылы қоғамның мақсаттарына жету керек, және басқаларын да осы принципті ұстануға бағыттауы қажет. Конфуций ілімі бойынша бұл адамгершілікті сүюдің өзгеше түсіндірмесі болып табылады. Яғни адамды тек қана жақсы істеріне байланысты ұнатып қана қоймай, қоғамның талаптарына сай өз өмірін бағындыра алмаса оны жек көруге де болады [3, 65].

Қазіргі таңда қытай халқының ұжымшылдығы саналы деңгейде тұр. Әрбір қытай өзін жанұяның, рудың, қоғамның, мемлекеттің бір маңызды мүшесі ретінде сезінеді. Басқаша айтқанда, қытай халқының ұлттық рухы айқын көрінеді. Цзянь Цзэминнің ҚКП-ның 16 съезіндегі баяндамасында: «Ұлттық рух – ұлттың дамуы мен тіршілік етуінің рухани тірегі. Бес мың жыл даму барысында қытай халқы ұлы ұлттық рухты тәрбиелеп алды. Оның негізінде – біртұтастық пен бірігушілік, бейбітшілдік, еңбекқорлық, батырлық пен алға ұмтылушылықпен айқындалатын патриотизм жатыр» [9].

Қорыта айтқанда, конфуцийшілдіктің дін немесе философия ретіндегі әсері өте анағұрлым. Ол мемлекеттің барлық саласын қамтиды. Қытай халқының конфуцийшілдікпен тәрбиеленген дүниетанымдық көзқарасы арқасында әлемдік сахнада ҚХР-дың қарқынды прогресін бақылап отырмыз. Осылайша, Қытай Халық Республикасының барлық бағыттардағы қарқынды дамуы оның халқының философиясы – конфуцийшілдіктің нәтижесінде. Соңғы жылдары Конфуций ілімі қытай қоғамына белсенді түрде араласуда. Қазіргі Қытай Коммунистік Партиясы Конфуций идеяларын өзінің үгіт насихаттарында қолдануда, сонымен қатар қытайлықтардың арасында қоғамдық мәселелерді шешуде Конфуций идеялары жиі кездесуде.

Бүгінгі таңдағы Қытай Конфуций ілімін балабақшадан бастап, жоғары оқу орны қабырғасына дейін оқытып отыр. Мұның бәрі қытай қоғамының атақты ұстаздың айтқандарын керек ететін дәлелдейді. Сонымен қатар қытай үкіметі шет елдерге Конфуций ілімін белсенді түрде үгіттеп және қаржыландырып жатыр. Әлемнің бірнеше үлкен университет жанынан Конфуций институттары құрылуда. Бұл институттың негізгі қызметі қытай тілі мен мәдениетін шетелге тарату.

Әдебиеттер

- 1 <http://russian.people.com.cn>.
- 2 Финансы и религии. Конфуцианство как основа современной китайской идеологии//<http://bhoga.ru/article/327/konfutsianstvo-kak-osnova-sovremennoi-kitaiskoi-ideologii>
- 3 Васильев В.А., Титаренко М.Л. История китайской философии. – М.: Прогресс, 1989. – 552 с.
- 4 Буйчик А.Г., Зайнагабдинова Э.Ч., Сорокина Е.В., История социума и демократии. В 2 кн. Книга 1: Древний мир, Средневековье и эпоха Возрождения. – СПб.: СЗ НИИ КиПН, 2007. – 150 с.
- 5 Морозова Л.А. Теория государства и права: учебник. – М.: Юрист, 2010. – 384 с.
- 6 Лейст О.Э., История политических и правовых учений: учебник. – М.: Юридическая литература, 1997. – 576 с.
- 7 Переломов Л.С., Конфуций. Лунь Юй. – М.: Восточная литература, 2000. – 588 с.
- 8 «Лунь-Юй» // Древнекитайская философия в 2-х тт., Т.1. – М., 1972. – 363 с.
- 9 Цзянь Цзэминь. Доклад на 16 Всекитайском съезде КПК// www.china.org.cn/russian/45825.htm

References

- 1 <http://russian.people.com.cn>.
- 2 Finansy i religii. Konfucianstvo kak osnova sovremennoi kitaiskoi ideologii//<http://bhoga.ru/article/327/konfutsianstvo-kak-osnova-sovremennoi-kitaiskoi-ideologii>
- 3 Vasiliev V.A., Titarenko M.L. History kitaiskoy filosofi. – M.: Progress, 1989. – 552 p.
- 4 Buichik A.G., Zainagabdinova E.Ch., Sorokona E.V. Istorya sociuma I demokrati. V 2 kn. Kniga 1: Drevnii mir, Srednevekovye yi epoha Vozrozhdenye.– SPb.: CZ NII KiPN, 2007. – 150 p.
- 5 Morozova L.A. Teorya gosudarstva yi prava: uchebник. – M.: <Yurist>, 2010- 384 p.
- 6 Leist O.E. Istorya politicheskikh yi pravovykh uchenii: uchebник. – M.: Yuridicheskaya literature, 1997. – 576 p.
- 7 Perelomov L.S. Konfuci. Lun yu. – M.: «Vostochnaya literatura», 2000. – 588p.
- 8 «Lun -yu» // Drevnekitaskaya filosofya v 2-t., T.1. – M., 1972. – 363 p.
- 9 Jiang Zemin. Doclad na 16 Vsekitaiskom syezde KPK// www.china.org.cn/russian/45825.htm

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Түргенбай А.Ә., Оразбекова Г.Р.

**Жапонияның саяси
мәдениетіндегі императордың
құдайлық тегі және оның
билігінің сакральдығы**

Turgenbai A.A., Orazbekova G.R.

**Divine origin of the emperor
and his sacral power in political
culture of Japan**

Түргенбай А.А., Оразбекова Г.Р.

**Божественное происхождение
императора и его сакральная
власть в политической
культуре Японии**

Мақалада Жапонияның дәстүрлі саяси мәдениетінде биліктің құдайдан берілгендігі, тарихи процесті тағдырдың жазмышы ретінде түсіну және бәрі құдай еркімен жүзеге асуы туралы идеялардың теориялық мәні жан-жақты қарастырылады.

Түйін сөздер: сакральды билік, тенноизм, кокутай доктринасы, синтоизм, конфуцийшілдік.

In this article, from different sides considered the idea of the theoretical value that the power is given by God and to understand that the historical process is the scourge of fate and that God's will is done in the traditional political culture of Japan.

Key words: sacral power, tennoizm, cocutay doctrine, Shintoism, Confucianism.

В этой статье с разных сторон рассматривается идея теоретического значения того, что власть дана Богом и что исторический процесс является напастью судьбы что все осуществляется волей бога в традиционной политической культуре Японии.

Ключевые слова: сакральная власть, тенноизм, доктрина кокутай, синтоизм, конфуцианство.

**ЖАПОНИЯНЫҢ
САЯСИ МӘДЕНИЕ-
ТІНДЕГІ
ИМПЕРАТОРДЫҢ
ҚҰДАЙЛЫҚ ТЕГІ
ЖӘНЕ ОНЫҢ
БИЛІГІНІҢ
САКРАЛЬДЫҒЫ**

Шығыс елдері үшін мемлекет басында әділ билеуші тұратын мемлекеттің патримониальды моделі тән болды. Халықтың түсінігінде билеуші сакральды (әулиелік) күшке яғни, табиғаттан жоғары, тылсым күшке ие харизматикалық лидер болып табылады. Мұндай билеуші табыну объектісіне айналып, оны сынауға жол берілмеді. Одан халықтың мұң-мұқтажына баса назар аударудан гөрі, өзінің әулиелік күшін сақтауды ғана талап етті. Мұнда билік табиғаттан тыс, ерекше абсолютті күш ретінде қарастырылды. Ол құдіретті күштің құралы, сондықтан адам билікке бой ұсынып, көнбістік танытуы керек. Теологиялық парадигма билік етуші субъектінің билік құру құқығын орнықтыруға қызмет етеді. Бұл үшін билік құрушы адамдардың (көсемдер, монархтар) құдайлық тегі туралы, олардың билік құруға деген шексіз құқығы туралы әр түрлі діни-мифологиялық конструкциялар пайдаланылады. Мысалы, Конфуцийдің пікірінше, мемлекет басшысы, яғни, «Көктің Ұлы» – Көктің жердегі «өкілі». «Құдайлық негізі» бар билеуші арқылы аспан өз әмірін іске асырады. Ол тек қана Көктің жердегі өкілі міндетімен ғана қанағаттанып қоймай, адамдар әлемі мен құдайлар, яки рухтар әлемімен екі ортада дәнекер болуы тиіс. Аңыз бойынша Жапонияда император әулеті көктегі құдайлардан-камиерден тараған, сондықтан император табиғат пен адамдар арасындағы дәнекер абыз ретінде ғана емес, сонымен қатар, ол адам тәніндегі құдай деп саналады. Нара дәуіріндегі император жарлықтарында (сэмме) барлық императорлар мен патшайымдар «адамдар арасында мекен етіп жатқан құдайлар» деп аталған [1,19 б.]. М.Вебердің пікірі бойынша билікті, оның легитимділігін негіздеудің бұл дәстүрлі әдісі тек қана заңдылыққа деген сенімге ғана емес, өмір сүріп отырған тәртіп пен биліктің қасиеттілігіне де негізделінген.

ҮІІ ғ. жапон билеушілері қытай мен корей императорларына жіберген жолдауларында «тэнно» терминін қолданған. Император культі – тэнноизм, көп құдайлықты жалғыз «тірі құдайға» табынумен алмастырып, мемлекеттік синтоның негізіне айналды. «Нихон сёки» жылнамасында б.з.VI ғ. регент ханзада Сётоку Тайси алғаш рет жоғарғы жапон билеушісіне қатысты тэнно титулын (Көк тәңірінің

әміршісі) қолданғандығы туралы баяндалады [2, 116 б.]. Бұл титул билеушінің «құдайлық» тегі мен оның билігінің сакральдығын айрықша көрсетті. Ал императордың көне титулы «хи-но-мико» – Күннің баласы, яғни император әулетінің күн құдайы Аматаэрасудан тарағандығын баса көрсету үшін қолданылды [3, 45 б.].

Феодализм дәуірінде де билеушіні құдай деп тану және оған табыну сақталды. «Микадо – жалғыз, билігі шексіз монарх. Ол өзінің әулиелік тегін сақтап, бүкіл қол астындағылардың үстінен қасиетті абсолютті билік жүргізеді. Бірақ ол адамдардың ісін басқаруда өзінің билігін тікелей пайдалану үшін тым биік. Сондықтан ол басқаруды, яғни өзінің билігін өзінің өкілі – сёгунге жүктейді», – деп жазды М.А. Лих [4, 59 б.].

Т.С. Сила-Новицкая өзінің «Культ императора в Японии» атты еңбегінде: «Императорға өз жүрегінің тазалығын сақтау қажет болды. Сондықтан ол сарайда аспанда тұрып жатқандай болады. Сёгун мемлекеттік міндеткерліктерді нұсқап, барлық үкімет істерін атқарғанда императордың шешімін қажет етпеуі керек. Төрт теңіздің арасындағы жерде тыныштық болмаса, бұл сёгун кінәсы болып табылады», – деп атап өткен [5, 78, б.]. Жалпы айтқанда император сарайының нақты саяси биліктен алшақ болуы оның билігінің ерекше сакральдығын көрсетеді. Бұдан жапон монархиясының тағы бір ерекшелігін және оның европалық монархиялық биліктен айырмашылығын көруге болады. Жапон билеушісі әсіресе абсолютизм дәуіріндегі европа монархтары сияқты толық биліктің иегері болмағандығын байқаймыз.

Жалпы Жапонияда биліктің екі жақтылығы қалыптасқанымен, іс жүзінде билік біртұтастығы сақталды. XII-XIX ғғ. бүкіл ел және халық тек сёгунге бағынды. Мұндай көзқарасты А.Н. Ланьков өзінің «Японский бог: император как жрец» атты мақаласында ұстанады. Ол былай деп жазды: «...дәстүрлі жапон діні Синтоизмде императордың жоғары абыз ретіндегі статусы нақты саяси билікті иеленуін қажет етпейді. Қазіргі жағдайда әртүрлі құрметке иеленген жапон императоры саяси шешімдер қабылдауға ешқандай ықпал ете алмайтындығы таңғаларлық емес. Керісінше оның бұрынғы ата-бабаларының жағдайы осындай болған еді. Алғашқы императорлар өздерінің канцлерлерінің қолында қуыршақ ретінде болды, ал XII ғ. қолбасшылардың (сёгундер) мұрагерлік жүйесі қалыптасуына

байланысты елдегі жоғары билік солардың қолына көшті. Жапонияда сёгундар династиясы – Минамото (1192–1333), Асикага (1338–1573) және Токугава (1603–1868) бір-бірін алмастыратын «қарапайым» династиялардың ролін атқарды. Сёгундарды құлатуға, күшпен тақтан бас тартқызуға, ұрыс алаңында талқандауға болатын. Ал император болса бұдан жоғары тұрды. Император өзінің ертегідегі сарайында өмір сүрді, көптеген монархтар өмірінде бірде-бір рет сарайдан шықпаған, олардың жағдайы біршама жақсы болғанымен, әдетте нақты саясатқа ешқандай қатысы болмады» [6, 120 б.].

Император әулеті негізінен патшалық құрғанымен, бірақ елді басқармады. Тіпті, 1868 ж. Токугава сёгундерінің династиясы биліктен кеткеннен кейін жас император Муцухито бүкіл билікті өз қолына алғанымен, ол саясатқа араласпады. Осылайша, императорлық әулет өзінің «сакральдық» мәнін ел тарихында ғасырлар бойы сақтап қалды. Сонымен қатар, теологиялық парадигма билік етуші субъектінің билік құру құқығын орнықтыруға қызмет етті.

Тэнноизмнің теориялық негізі болған «кокутай» (сөзбе-сөз «мемлекет тәні») доктринасы жапон императорының «құдайлық» тегі мен оның билігінің сакральдығын айрықша айқындай түсті. Кокутай доктринасы бойынша ками барлық жапондықтардың бойында өмір сүреді және олар арқылы әрекет етеді. Император – күн құдайы Аматаэрасудың жердегі бейнесі және оған тәңірге табынғандай табыну керек. Жапония – мемлекет-отбасы ретінде қарастырылды, оның қол астындағы халқы императорға құрмет көрсетуімен, император өзінің қол астындағы халқына әкелік сүйіспеншілік танытумен ерекшеленеді. Сонымен қатар, император әулетінің ата-бабаларын құрмет тұтудың жаңа мемлекеттік культі қалыптасты және жаңа мемлекеттік мерекелер қабылданды: мемлекеттің құрылған күні, император Дзимму мерекесі және т.б. Синто мемлекеттік дінге айналды, император бірінші абыз болды. Елдегі барлық синтоистік ғибадатханалар императорлық ғибадатхана Исэге бағынды. Ал олардың мерекелері император сарайының мерекелеріне сәйкес реформа жасалды. Осылайша, 1868 жылдың наурызында діни ритуал (әдет-ғұрып) жүйесі бірлігіне қайтып оралу және мемлекеттік істерді басқаруда дін мен саясат бірлігі туралы жарлық жарияланды. Дзин-

гикан¹ – «көктегі» және «жердегі» тәңірлер ісі жөніндегі басқарма қалпына келтірілді, жапон тарихының мифологиялық кезеңі император Дзимму таққа отырған – «Жапон империясының негізі қаланған б.з.б. 660 жыл» жыл санаудың бастауы деп жарияланды. Сонымен қатар, император әулетінің діни және саяси беделін көтеру үшін көне синтоистік рәсімділік қайта жаңғыртылды.

Жалпы жапондықтар конфуцийшілдіктің «аспан мандатын» да, ізгілікті билеушінің буддистік нұсқасын да қабылдамады. Т.Г. Сила-Новицкая бұл жағдайды жапондықтардың

санасына императордың әулиелігі туралы дәстүрдің қалыптасып, орнығуымен байланыстырады. Ол ежелгі дәуірдегі ұлы реформатор Сётоку Тайси (574 – 622жж.) өзінің «17 баптан тұратын конституциясында» конфуцийшілдік «күшті, дана билеуші» туралы концепциясының қолданыстан болғандығын, керісінше билеуші әділетсіздік жасаған жағдайда билеушіні алмастыру мүмкіндігі туралы «Аспан мандаты» идеясын қабылданбағандығын атап көрсетті [5,96 б.]. Жапонияның дәстүрлі саяси мәдениетінде биліктің құдайдан берілгендігі, тарихи процесті тағдырдың жазмышы ретінде түсіну және бәрі құдай еркімен жүзеге асуы туралы идеялардың өзінің теориялық мәнін жоғалтпағандағы сөзсіз.

Ежелгі заманнан қазірге дейін жапон императоры құдай деп танылып, жапонияның императорлық династиясы дүние жүзіндегі мұрагер монархиялардың ішіндегі ең көнесі болып табылады. Жапон императоры әуелден бері жердегі «Аспан резиденті» ретінде сакральды тұлға болып танылып, яғни ол халықтың алдында емес ғаламдық сакральды заңның, құдіретті күштердің алдындағы міндетін орындайды. Билеушіге қасиетті тәртіпті сақтау, нормалар мен қағидалардың орындалуын бақылау жасау жүктелген. Әрі билеушіге билік жоғарыдан берілгендіктен, оның билігі төмендегілердің бақылауынан ада болды. Жоғары билеуші жерде қасиетті заңдардың сақталуын қамтамасыз етуші ретінде саналды.

Әдебиеттер

- 1 Верисоцкая Е.В. Феномен синто // Известия Восточного института. – 2002. – № 2. – С.18-33.
- 2 Игнатович А.Н. Историческая хроника «нихонги» о знакомстве японцев с буддизмом // Народы Азии и Африки. – 1985. – № 2. – С.115-119.
- 3 Светлов Г.Е. Путь богов: (синто в истории Японии). – М.: Мысль, 1985. – 240 с.
- 4 Лих М.А. Институт монархии в Японии, его особенности // Вестник МИЭП. 2014. – № 2 (15). – С. 56–62.
- 5 Сила-Новицкая Т.Г. Культ императора в Японии: мифы, история, доктрины, политика. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990. – 206 с.
- 6 Ланьков А.Н. Японский бог: император как жрец // Япония 2010. Ежегодник. – М.: «АИРО-XXI», 2010. – 320 с.

References

- 1 Verisockaya E.V. Fenomen Sinto // Izvestiya vostochnogo institute. – 2002. – № 2. – P. 18-33.
- 2 Ignatovich A.N. Istoricheskaya hronica <Nihongi> o znakomstve yaponcev s buddhismom // Narody Azii yi Afriki. – 1985. – № 2. – P.115-119.
- 3 Svetlov G.E. Put bogov (sinto v istorii Yaponyi). – M.: Mysl, 1985. – 240 p.
- 4 Lih M.A. Institute monarhi v Yaponi ego osobennosti // Vestnik MIEP. 2014. – № 2 (15). P. 56–62.
- 5 Silla-Novickaya T.G. Kult imperatora v Yaponi: mify, istoriya, doktriny, politika. – V.: Nauka. Glavnaya redakciya Vostochnoi literatury, 1990. – 206 p.
- 6 Lankov A.N. Yaponski bog: imperator kak zhrec // Yaponya 2010. Ezhegodnik. – V.: <AIRO-XXI>, 2010. – 320 p.

Шарыпқазы Н., Сартова А.
**«Жібек жолы» экономикалық
белдеуі мен «Нұрлы жол» жаңа
экономикалық саясатының
сәйкес тұстарына талдау**

Sharypkazy N., Sartova A.
**Analysis on identical points of
economic belt “silk road” and
economic policy «Nurly zhol»**

Шарипказы Н., Сартова А.
**Анализ идентичных пунктов
экономического пояса
«Шелковый путь» и
экономической политики
«Нурлы жол»**

Бұл мақалада «Жібек Жолы» экономикалық белдеуінің мәні және «Нұрлы жол» экономикалық саясатының мазмұны ашылып жан-жақты талданды. Нәтижесінде аталған екі жобаның сәйкес тұстары анықталды. Бұл ғылыми жұмыста аталған жобалар аясында ҚХР мен Қазақстанның серіктестігіне жаңа бір қырынан қарауға тырыстық.

Түйін сөздер: «Жібек жолы» экономикалық белдеуі, «Нұрлы жол» экономикалық саясаты, серіктестік, инфрақұрылым.

In this article identified the main point of the economic belt «Silk road» and was analysed the main essence of the economic policy «Nurly zhol». As a result, have been separated out identical points of these projects. In this research paper, we have tried to give a new opinion to the cooperation between China and Kazakhstan in the context of these projects.

Key words: economic belt «Silk road», economic policy «Nurly zhol», cooperation, infrastructure.

В данной статье выявлена основная суть экономического пояса «Шелковый путь» и проведен тщательный анализ содержания экономической политики «Нурлы жол». В результате были выделены идентичные пункты данных проектов. Авторы постарались взглянуть по-новому на сотрудничество между КНР и Казахстаном в рамках данных проектов.

Ключевые слова: экономический пояс «Шелковый путь», экономическая политика «Нурлы жол», сотрудничество, инфраструктура.

**«ЖІБЕК ЖОЛЫ»
ЭКОНОМИКАЛЫҚ
БЕЛДЕУІ МЕН «НҰРЛЫ
ЖОЛ» ЖАҢА
ЭКОНОМИКАЛЫҚ
САЯСАТЫНЫҢ
СӘЙКЕС ТҰСТАРЫНА
ТАЛДАУ**

«Жібек жолы» экономикалық белдеуі – бірнеше мемлекетті ортақ экономикалық даму жүйесіне біріктіретін жоба. «Жібек жолы» экономикалық белдеуін құру жөніндегі стратегиялық жоба – 2013 жылы қыркүйек айының 7-ші жұлдызында ҚХР Төрағасы Си Цзиньпиннің Астана қаласына жасаған жұмыс сапары кезінде ұсынылған болатын. Си Цзиньпин Назарбаев университетінде жасаған баяндамасында, «Жібек жолы экономикалық белдеуін ортақ құрайық» – деп ресми түрде Жібек жолы экономикалық белдеуін құру инициативасын ұсынды [1]. Бұл стратегиялық бастама ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың қолдауына ие болды. Сондай-ақ, Орта Азия мемлекеттерінде де жылы қарсы алынды. Әрине, бұл жәйт таңдай қақтырмайды. Себебі, Орта Азия мемлекеттері үшін аталған жоба жемісті, әрі табысты болмақ. Орта Азия мемлекеттері Қытайға Еуропа континентіне жол ашып берсе, Қытай өз кезегінде Орта Азия мемлекеттеріне үлкен көлемдегі инвестиция құяды және Орта Азия мемлекеттеріндегі инфрақұрылымды да ілгерілетуге атсалысады.

Жобаның басты мақсаты: экономикалық белдеудің бойына орналасқан елдердің экономикасының өсуін ынталандыру және Шығыс Азиядан Батыс Еуропаға дейінгі мемлекеттердің өзара сыйластық, сенім және өзара тәуелділік қағидатымен саяси және экономикалық ынтымақтастығының жаңа форматын құру. Аталған жоба аясында мемлекеттер арасында экономикалық, саяси, гуманитарлық салаларда тығыз байланыс орнатылып, белдеу бойындағы мемлекеттердегі экономикалық ахуалдың жақсаратыны сөзсіз түсінікті. Демек, «Жібек жолы» экономикалық белдеуін құру жобасы Еуразия кеңістігінде орналасқан мемлекеттердің экономикасын дамытудың өзегі, сондай-ақ әлемдік бизнес үшін ХХІ ғасырдағы ең тартымды әрі ауқымды инвестициялық жоба.

Бұл ауқымды жоба – ұзақ мерзімге жоспарланған, жаһандық стратегия болып табылады. Кейбір эксперттердің бағалауынша, бұл жобаны толықтай іске асыру мерзімі – 30 жыл уақытты құрайды. Жобаны іске асыру барысында «жеті белдеу» құру жоспарланған: көліктік; энергетикалық; сауда; ғылыми-техникалық; аграрлық; туристік; ақпараттық [2].

Нәтижесінде, Қытайдың солтүстік-батыс провинциялары мен Орталық Азиядан бастау алатын Орталық және Шығыс

Еуропаға дейінгі аумақта еркін сауда кеңістігі құрылады деп күтілуде. Яғни, жоспар бойынша жоба соңында мегалатенциалға ие – меганарық құрылады.

ҚР Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев 2014 жылғы 11 қарашадағы Жолдауында «Нұрлы Жол» жаңа экономикалық саясатын жариялады. «Нұрлы жол» экономикалық саясатының көздеген мақсаты – елдің әлеуетін көтеру және елді-мекендердегі инфрақұрылымды жақсарту. Инфрақұрылымды жақсарту негізінде елдің макроөңірлерін ықпалдастыру арқылы бірыңғай экономикалық нарық қалыптастыруға, сондай-ақ сыртқы нарықта экономиканың жекелеген секторларын қолдау жөніндегі дағдарысқа қарсы шараларды іске асыруға бағытталған. Бағдарламаның іске асу мерзімі – 5 жыл уақытты құрайды. Бағдарламаға қатысуға ниет білдіріп отырған шетелдік компаниялардың саны 100-ден асады, яғни Қазақстанға өте қомақты сомдадағы инвестициялық портфель құйылады.

«Нұрлы Жол» жаңа экономикалық саясаты төмендегідей жеті бағыт бойынша жүзеге асырылады:

Бірінші бағыт: көліктік-логистикалық инфрақұрылымдарды дамыту. Бұл бағыт макроөңірлерді қалыптастыру принципі негізінде жүзеге асырылады. Инфрақұрылымдық қаңқа ел астанасын өзге макроөңірлермен автомобиль, теміржол және әуе жолдарымен өзара байланыстырады. Алдыңғы кезекте, автомобиль жолдары жобасы жүзеге асырылады. Осы мақсаттағы жолдар торабы: Батыс Қытай – Батыс Еуропа; Астана – Алматы; Астана – Өскемен; Астана – Ақтөбе – Атырау; Алматы – Өскемен; Қарағанды – Жезқазған – Қызылорда; Атырау – Астрахань.

Екінші бағыт: индустриялық инфрақұрылымдарды дамыту. Инфрақұрылымдық жобаларды жүзеге асыру құрылыс материалдарына, көліктік-коммуникациялық, энергетикалық және тұрғын үй-коммуналдық салалар үшін өнімдер мен қызмет көрсетулерге үлкен сұраныс тудырады. Сұранысты қанағаттандыру мақсатында, біріншіден, жұмыс істеп тұрған арнайы экономикалық аймақтардағы инфрақұрылымдарды қалыптастыру жұмыстары аяқталады.

Үшінші бағыт: энергетикалық инфрақұрылымдарды дамыту. Елдің оңтүстік өңірлеріндегі электр энергиясының, шығыс және орталық өңірлердегі табиғи газ тапшылығын жою мақсатында «Екібастұз – Семей – Өскемен» және «Семей – Ақтоғай – Талдықорған – Алматы»

бағыттарында жоғары вольтты желілер салу қажет. Нәтижесінде, Қазақстанның барлық өңірлері теңдестірілген энергиямен қамтамасыз етіледі.

Төртінші бағыт: ТКШ мен су және жылумен қамтамасыз ету желілері инфрақұрылымдарын жаңғырту. Бүгін ТКШ-ны жаңғыртуға бірқатар шетелдік банктер инвестициялар салуға қызығушылық танытып отыр. Мысалы: Еуропа Қайта құру және даму банкі, Азия даму банкі, Ислам даму банкі. Сондай-ақ, бюджеттен жылу және сумен қамтамасыз ету жүйелерін жаңғырту қарқынын жеделдету үшін бюджетте қарастырылған қаржыға қосымша қаржы бағытталады.

Бесінші бағыт: тұрғын үй инфрақұрылымдарын нығайту. Бұл бағыт аясында, қазақстандықтарды қолжетімді баспанамен қамтамасыз ету қарастырылған. Баспананы тікелей, делдалдарсыз және несиеге барынша төмен пайызбен ұсыну оның сатып алу құнын арзандатады, сондай-ақ бастапқы жарнаның болмауы мен ипотека үшін төмен пайыздар қазақстандықтардың көптеген жіктері баспаналы болуға мүмкіндік береді.

Алтыншы бағыт: әлеуметтік инфрақұрылымдарды дамыту. Бірінші кезекте, бұл – апатты мектептер мен үш ауысымда оқыту проблемаларын, балалар бақшасының жетіспеушілігі мәселесін шешу.

Жетінші бағыт: шағын және орта бизнес пен іскерлік белсенділікті қолдау бойынша жұмысты жалғастыру. ШОБ-ты экономикалық өсімнің драйвері ретінде дамыту және оның үлесін 2050 жылға қарай ІЖӨ-нің 50 пайызына ұлғайту бойынша жұмысты жалғастырған жөн. Сондықтан шағын және орта бизнес үшін 2015-2017 жылдары жалпы сомасы 155 миллиард теңге несие желілерін АДБ, ЕҚДБ, Дүниежүзілік банк есебінен тиімді пайдалану қажет [3].

Көріп отырғанымыздай, «Нұрлы жол» инфрақұрылымды дамытудың 2015-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы кезек күттірмейтін мәселелерге жауап береді.

Қытайдың «Жібек жолының экономикалық белдеуі» жобасы мен «Нұрлы Жол» жаңа экономикалық бағдарламасының мазмұнына жете көңіл бөліп қарайтын болсақ, екі бағдарламаның бір-бірімен үндесіп тұрғанын байқай аламыз. Екі бағдарламада да басымдылық негізінен көліктік-логистикалық инфрақұрылымды дамытуға беріледі. Елбасымыз «Нұрлы Жол» экономикалық бағдарламасын жариялаған кезде көліктік-логистикалық инфрақұрылымды дамыту мәселесін ерекше атап өткен еді. Бұл мәселе Қытайдың

«Жібек жолының экономикалық белдеуі» жобасы аясындағы көліктік инфрақұрылымымен тұспа-тұс келеді. Яғни, Қытайдың «Жібек жолының экономикалық белдеуі» жобасы мен «Нұрлы Жол» жаңа экономикалық бағдарламасының сәйкес тұсы – көліктік инфрақұрылым болып отыр. Ал ендігі мәселе, Қазақстан мен ҚХР мемлекеттерінің бірлесе аталмыш бағдарламаларды жүзеге асыруы болып табылады. Екі мемлекет басшылары да бұл іске кірісіп те кетті. Мәселен, ҚХР-дың Алматыдағы Бас консулы, Чжан Вэй мырзаның мәлімдеуінше, 2014 жылғы желтоқсанда ҚХР мемлекеттік кеңесінің премьері Ли Кэцянның Қазақстанға сапары барысында Қазақстан мен Қытай металлургия, машина құрылысы, түрлі-түсті металдар, мұнай өнімдерін өңдеу, жол тораптарын салу және басқалары сияқты 10 салада қызметтесу бойынша бір қатар келі-

сімдерге отырды. Сонымен қатар, Қытай тарабы теміржол құрылысы, «жасыл» энергетика, ауыл шаруашылығы бойынша қызметтесуді тереңдетуге дайын екендігі туралы мәлімдеді. Осы жылғы наурызда Қазақстан премьер-министрі Кәрім Мәсімовтің сапары барысында тараптар жалпы сомасы 23 млрд 600 млн доллардан асатын кәсіпорындар арасындағы 33 келісімге қол қойылды. Мұның барлығы да Қазақстан мен ҚХР жобаларының сәтті жүзеге асып жатқандығының кепілі [4].

Қортындылай келе, Жібек жолы экономикалық белдеуі мен Нұрлы жол экономикалық саясатын ұштастыру осы жобаға қатысушы екі мемлекет арасындағы әртүрлі салалардағы ынтымақтастықтың жаңа көкжиегін ашып қана қоймай, Орталық Азиядағы аса ірі елді, аса ірі транзиттік жүк асыру бекетін құрады.

Әдебиеттер

- 1 <http://baq.kz/news/kazakstan-2050-mangilik-el/uli-zhibek-zholi-ekonomikalik-beldeuler-arkili-kaita-zhangiruda-72227>
- 2 <http://www.baiterek.kz/node/1350>
- 3 ҚР Президенті Н. Назарбаевтің 2014 жылғы 11 қарашадағы Жолдауы.
- 4 <http://365info.kz/2015/05/kytajdyn-akshasyna-nyrly-zholdy-salufa-bola-ma/>
http://forbes.kz/finances/integration/kitayskiy_shelkovyiy_put_i_nurlyi_jol_poydut_odnoy_dorogoy

References

- 1 <http://baq.kz/news/kazakstan-2050-mangilik-el/uli-zhibek-zholi-ekonomikalik-beldeuler-arkili-kaita-zhangiruda-72227>
- 2 <http://www.baiterek.kz/node/1350>
- 3 KR Prezidenti N.Nazarbaevtin 2014 zhylgy 11 karashadagy zholdauy.
- 4 <http://365info.kz/2015/05/kytajdyn-akshasyna-nyrly-zholdy-salufa-bola-ma/>
http://forbes.kz/finances/integration/kitayskiy_shelkovyiy_put_i_nurlyi_jol_poydut_odnoy_dorogoy

Shokobayeva V.P., Balakayeva L.T.

**Analysis of factors affecting
fertility rate in modern Japan**

This article analyzes the following factors affecting birthrate in modern Japan: national-cultural factor (gender inequality in Japanese society), economic factor (increase of share of temporary workers in labor market, high cost of childrearing), social factor (increase in women's educational attainment, increase of average age at first marriage and first birth) and psychological factor (phenomenon of «hikikomori», parasite-singles, «herbivore» men). Also a set of measures, designed to improve the reproductive behavior of Japan's population, is proposed in the article.

Key words: Japan, demography, childbirth, total fertility rate, women.

Шокобаева В.П., Балакаева Л.Т.

**Қазіргі Жапонияның
ұрықтылық коэффициентін
анықтайтын факторларының
талдауы**

Берілген мақала қазіргі Жапониядағы туу көрсеткіштеріне әсер ететін келесі факторлар талдауына арналған: ұлттық-мәдени фактор (Жапон қоғамындағы гендерлік теңсіздік), экономикалық фактор (еңбек нарығындағы уақытша жұмысшылардың бір бөлігінің өсуі, балаларды асыраудың қымбатқа түсуі), әлеуметтік фактор (әйелдердің білімінің өсуі, тұрмысқа шығу және алғашқы баланың дүниеге келу орташа жасының өсуі) және психологиялық фактор («хикикомори» феномені, жалғыз-паразиттер, «шөпқоректі» еркектер). Жапония тұрғындарының репродуктивті, яғни ұрпақ келтіру кезеңінде сауықтыруына бағытталған шаралар жиынтығы келтірілген.

Түйін сөздер: Жапония, демография, туу, жалпы туу коэффициенті, әйел.

Шокобаева В.П., Балакаева Л.Т.

**Анализ факторов,
определяющих коэффициент
фертильности
в современной Японии**

Статья посвящена анализу следующих факторов, влияющих на рождаемость в современной Японии: национально-культурный (гендерное неравенство в японском обществе), экономический (увеличение на рынке труда доли временных работников и дороговизна содержания детей), социальный (повышение уровня образования женщин, повышение возраста вступления в брак и рождения первого ребенка) и психологический (феномен «хикикомори», паразиты-одиночки, «травоядные» мужчины). Приведен комплекс мер, направленный на оздоровление репродуктивного поведения населения Японии.

Ключевые слова: Япония, демография, рождаемость, суммарный коэффициент фертильности, женщина.

ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING FERTILITY RATE IN MODERN JAPAN

Japan's population has begun to decline notably since 2010. The proportion of the elderly (those aged 65 and above) in the total population was 26 percent in 2014 [1]. There has never been a peacetime period (time without crises and upheavals such as wars, famines, and epidemics) in the country's recorded history in which the population declined continuously for a long duration of time. Once the population begins to decline, however, it is projected to continue during the lifetime of, if not all, a large majority of Japanese men and women alive today [2].

In a span of a little over one decade, the birth rate was cut by more than one-half from the Total Fertility Rate (TFR – the average number of children that a woman can expect to bear over her lifetime at current age-specific fertility rates, assuming that she survives to the end of her reproductive age span, which is defined as years) of 4.5 children per woman in 1947 to 2.0 in 1957. After this dramatic decline, Japan's fertility rate stabilized at a level of 2.0 to 2.2 children per woman – at around the replacement level – until 1974, when it began to decline again [3, p. 3]. Since 1990s, the TFR has never recovered the 1.50 level, decreasing further to 1.3 to 1.4 children per woman. The TFR stood at 1.41 children per woman in 2012 [3, p. 3]. Although the fertility rate decline to below-replacement levels since the mid-1970s was less dramatic and slower than that of the earlier postwar decline, its demographic and socioeconomic consequences are much more important and serious, because it has resulted in the rapid and extreme aging and decline of Japan's population. Thus, it is very important to analyze why this rapid decline has occurred. There are some factors below which influence on fertility rate declining.

National-cultural factor. *Role of Women in Japanese Society.* Advanced societies today provide considerable freedom and gender equality to women as individuals. However, women are keenly aware that these gains will be distinctly compromised once they have a baby. This is especially the case in labour markets where little or no provision is made for the combination of work and family [4, p. 20].

Needless to mention, the position of women had been historically low in Japan for many hundred years. Modernization was indeed one of the turning points in increasing women participation

in social and political activities in Japan. The role of women as modernizers was in fact «at the core of the campaigns to improve daily life during 1920s and 1930s» and furthermore, «Japanese bureaucrats prompted the modernization of women's roles with an eye toward strengthening the nation» [5, p. 56].

The Japanese government has been concerned about the future economic decline of the country, and has been encouraging women to have more children. Although the Japanese government has been supporting women financially, it has not focused on gender equality, making it more difficult for women to be able to pursue their chosen careers. Japanese patriarchal social structure still compels women to rely on men and all but eliminates their independence. The Japanese male-dominated society is resistant to change. Family ties are still very strong, and women are expected to take care of the household and do unpaid work, while men work outside the home and earn a paid salary. In the labour force, women do not enjoy the same level of equality and opportunity as their male counterparts, as it is naturally marry, have children, and take care of the family.

Japan is criticized for the highly gendered split between regular and irregular employees. «The wages of women in Japan, as in other advanced economies, are considerably less than those received by male workers, and in fact the wages of women in Japan are notoriously low». The statement concerning low wages of Japanese women is based on the survey of sixteen countries by the International Labour Organization in 1986 and the survey shown that Japan was the only one among the countries surveyed where the difference between the salaries of men and women had widened between 1975 and 1984 [5, p. 53]. Increase of female labour-force participation and the unchanging earnings differentiation between the sexes may have contributed to Japan's fertility rate decline over the past few decades.

Social factor. Women's Educational Attainment. Today more women are pursuing higher education than ever before. Parents want their daughters to have the same educational opportunities as their sons, which could either lead to better career opportunities, or more opportunities for their daughters to meet men who are educated. In Japan in 1950, the class system was abolished and replaced by a system based on skill, allowing people to be promoted in the work place. As the economy began to grow more, women began pursuing higher education. In 1950, 34.6 % of Japanese men were attending colleges and universities; for women, the percentage was 17.2% [6]. By 1966, this education gap between men and

women had significantly shrunk; the percentage of men attending colleges and universities at that point was 28.2%, and the percentage of women attending was 20.6%. By 2000, the gap had been reduced even further, with 30.8% of men attending colleges and universities, compared to a percentage of 25.2% for women, and by 2010, the overall percentage of men attending college or university was 36.8%, and for women the percentage was 32.2% [7, p. 27].

Parents are doing all they can for their daughters to open up as many options for them as possible. However, they realize that the odds are against them and that they will face difficulties in their professional lives when they decide whether to struggle to keep their jobs or to quit altogether. It is as if women's potential capacity and ability have been ignored and put aside in the corner.

Delayed Marriage And Childbearing. In Japan and some other Asian countries, childbearing is closely linked with marriage and the rise of average age of the first marriage straightly affect childbirth decline. Births usually take place among married couples in Japan and the percentage of non-marital births was remarkably low. The significance of low rate of non-marital births can be observed from statistical data done in 2000. According to the result, 55 percent of births in Sweden are non-marital births and «the share is 43 percent in France and 40 percent in the United Kingdom. Spain and Italy have relatively low percentages but still the share is 18 percent in Spain and 10 percent for Italy» [5, p. 39]. In the same year, the proportion of non-marital births in Japan was only 1.6 percent [2].

The average age of the first marriage had been rising in Japan since 1971. In 1971, average age of first marriage for men was 26.8 and for women 24.2. In 2015, the percentage rose for men to 30.5 and for women 28.8 [6]. There is also an increasing trend of the share of married couple with one child in Japan. «In 1977, the share of married couples with one child was 11 percent for those with marriage duration of 10-14 years». The share of married couple with one child show an increasing trend in recent years with the rate being 12 percent in 1997, and 16 percent in 2002 [5, p. 39].

The number of children a woman might have in her life is heavily dependent upon her age at the first birth. For example, if a woman has her first child when she is 16, then theoretically, if her child follows the same path, she would become a grandmother at the age of 32, and could possibly still have more children herself. However, if a woman delays having her first child until the age of 32, and her child has her own child at a later age, the window of

time is much smaller. This shorter window of time for childbearing means that couples might not even have a second child, resulting fewer children being born. Age of mother at 1st child birth in Japan is 29.9, age of father – 32 [6].

Psychological factor. *Phenomenon of «Hikikomori».* Hikikomori are young people, mostly males, that totally cut themselves off from society, and sometimes even cut the connections with family members, and stay in their rooms for at least 6 months. Depending on their parents, usually the mother, they stay in their room all by themselves, not even facing or talking to their parents. In the typical hikikomori situation, the mother of course dislikes her child's gloomy behavior, but keep leaving food outside her child's door to keep her hikikomori child alive, which in a way, can be seen as a way of supporting this reclusive lifestyle. The hikikomori stay in their room or house spending time alone, afraid of contact with the «real» world. Some engage in Internet activities and some read books and manga (Japanese comics). According to the psychiatrist Tamaki Saito, the phenomenon of social withdrawal started in Japan in 1970, and has been gaining increasing attention since then [8].

According to the Japanese Cabinet Office there are in Japan one million hikikomori throughout Japan. Since these people might be categorized in more than one category, the numbers might fault slightly. According to a research done by the parent established organization «Oya no kai (親の会)», the average hikikomori has passed the age of 30, and a research made by the Japanese Cabinet shows that 60% of hikikomori are men and 40% became reclusive in their twenties [8]. Some investigators have argued that «hikikomori» is not part of a psychiatric disorder, but a social and psychological phenomenon, resulting from a complex interaction between the challenges of adolescence and rapid social and family changes in Japan, calling such cases «primary hikikomori» [9].

Parasite single. The word «parasite-single» was named by Professor Masahiro Yamada, Tokyo Gakugei University, in 1999 [10, p. 1]. «Parasite-singles» mean the persons who are 20-34 years old, never married, and living with parents. They are saving living expenses to travel overseas during holidays, to discover the world, or shopping and spend money on themselves. The number of «parasite-singles» in Japan was 8.17 million persons and accounted for 29.5 % of population aged 20-34 in 1980. In 2003, it increased up to 12.11 million persons and 45.4%, that is, came to nearly 10% of the total population of Japan [10, p.1].

Young Japanese women and men experience greater enjoyment and stay single longer to enjoy their freedom, more than previous generations, possibly because they are spoiled by their parent. The period of time in which women and men choose to remain single has been increasing, because they are choosing to take more time to pursue their education and prefer to enjoy their single lives. Japanese young people find the single life very comfortable, and are staying single as long as they can. Many Japanese singles live for free or pay very low rent to their parents. 60.4 % of single men and women between the ages of 25 and 34 who still live with their parents contribute an average of ¥ 35,0006 (approximately £273) a month to the household, and 53.7% of single women and men between the ages of 35 and 44 contribute ¥ 46,000 (approximately £359) [7, p. 30].

Herbivore men. From 2008 to 2009, «herbivore men» became a trendy, widely used term in Japanese. It flourished in all sorts of media, including TV, the Internet, newspapers and magazines, and could even occasionally be heard in everyday conversation [11, p. 1]. The term was created by columnist Fukasawa Maki. She coined the phrase in 2006, when she wrote an article for Nikkei Business magazine. In this article she describes a new type of Japanese men, that are not proactive in relationships (although they do care about romance and sex) and are not aggressive in their romantic conquest (which does not mean that they are unpopular with women). They also have no problem with developing friendly relations with women and would not try to seduce their friend or partner even when sleeping in the same room.

Media Shakers, a consulting company that is a subsidiary of Dentsu, the country's largest advertising agency, estimates that 60 percent of men in their early 20s and at least 42 percent of men aged 23 to 34 consider themselves grass-eating men. They are more likely to want to spend time by themselves or with close friends, more likely to shop for things to decorate their homes, and more likely to buy little luxuries than big-ticket items. They prefer vacationing in Japan to venturing abroad. They're often close to their mothers and have female friends, but they're in no rush to get married themselves [12, p.1].

Economic factor. *Financial Costs.* There are direct and indirect financial costs for women of raising children. At one time, it was believed that children would contribute economically to a family, but today children are regarded as a financial burden rather than an asset, due to educational and time costs. Expenses for raising a child are exceptionally high in Japan.

Recently the delay of childbearing of young married couples is said to account for more than half of this fertility decline. The high cost of children is said to be one of the causes of this delay. According to the data from the National Fertility Survey (11th, 1997), among the many married women who answered that they plan to have smaller number of children than ideal number, more than 30% chose the reasons that educating children is too costly or raising children (in general) is too costly. The average total cumulative expenditure (excluding housing expenses) for the first child from birth through age 18 was approximately 16.5 million yen in the period 2004–2008. Furthermore, when there are two or more children in a household, the average expenditure per child substantially lower; for example, in households with two children, it was approximately 11 million yen, partly reflecting economies of scale in child rearing activity [13, p. 46].

Changes in Lifetime Employment System. Traditional Japanese «lifetime employment» model was deeply entrenched. It is often said that this model is now collapsing and that the era of «jobs for life» has come to an end [14]. Mid-career job changes, once unheard of, are no longer quite such a rarity. The strict seniority system is giving way to a greater emphasis on performance-based pay and promotion on merit. And the number of «non-regular workers» (a term that encompasses temporary, part-time and contract workers) is increasing. But much of this reflects efforts by Japanese companies to shore up the lifetime employment system for its «regular workers», involving necessary concessions to keep the old system going. Useful though the reforms have been, they have also raised concerns about the growing inequality between regular and non-regular workers.

Under the traditional system, companies hired graduates and then invested heavily in their training and development. To keep workers loyal and protect their investment, they offered lifetime employment on steadily increasing pay, with generous fringe

benefits and a lump sum on retirement. Employees worked their way up through the ranks, so age and seniority were tightly intertwined. This made it hard for people to switch companies in mid-career. Women who left to have children found they could return only to more junior, part-time positions. People competed fiercely for jobs at the best companies – but once they were in, their performance made no difference to their pay.

The solution to demographic problems in modern Japan, which were mentioned above, is possible through an integrated approach, which includes a number of tasks:

- Introduction of gender quotas in political institutions;
- Establishment of special institutions, which will monitor the execution of the requirements of the gender legislation;
- Expansion of the preschool institutions network that allow women to combine work and family;
- Transition to a system of free higher education in public universities in order to reduce the parents' financial burden;
- Increase of full employment by investing to the economy, that is the main condition for the creation of new jobs;
- Enter into educational process at schools special psychological seminars in order to improve communicative skills of teenagers.

An urgent requirement exists to inform and educate Japanese citizens to understand the needs for changes regarding welfare policies targeted for family and children and prepare for the actual changes. There is also a need to highlight in detail in the ways in which the welfare policy can actually decrease social concerns of the family. Key points to communicate these issues to the government and citizens are to clarify the background factors of declining fertility rate and possible social problems caused by declining fertility rate.

References

- 1 Statistics Bureau, MIC; Ministry of Health, Labour and Welfare; Ministry of Land, Infrastructure, Transport and Tourism
- 2 National Institute of Population and Social Security Research 2014: 30–38.
- 3 Tsuya N. The impacts of population decline in Japan: demographic prospects and policy implications.// Suntory foundation. – 2012. – P. 1-8.
- 4 McDonald P. Very low fertility. Consequences, causes and policy approaches. // The Japanese journal of population. – 2008. – Vol. 6, No. 1. – P. 19-23.
- 5 Shimada M. Fertility rate decline in Japan from the perspective of gender inequality and social problems of modern Japanese society: Master thesis. Jyväskylä, 2009. – 109 p.
- 6 Statistics Japan, <http://stats-japan.com/t/kiji> Accessed: 01.03.2016
- 7 Kojima K. Gender, family and fertility: why are Japanese women having fewer children? PhD thesis. York, 2013. – 307 p.

- 8 Cf. Andy Furlong. The Japanese hikikomori phenomenon: acute social withdrawal among young people. // *The Sociological Review*. – 2008. – P. 315.
- 9 Koyama A., Miyake Y., Kawakami N., Tsuchiya M., Tachimori H., Takeshima T. Lifetime prevalence, psychiatric comorbidity and demographic correlates of «hikikomori» in a community population in Japan. // *Psychiatry Research*. – 2010. – Vol. 176. – P. 69-74.
- 10 Statistical Research and Training Institute http://www.stat.go.jp/training/english/research/parasite_eng.pdf Accessed: 27.02.2016
- 11 Morioka M. A phenomenological study of «herbivore men». // *The review of life studies*. – 2013. – Vol. 4. – P. 1-20.
- 12 Harney A. The herbivore's dilemma. // *Slate magazine*. – 2009. – P. 1-2.
- 13 Oyama M. The effect of the cost of children on recent fertility decline in Japan // *Journal of population studies*. – 2004. – №35. – P. 45-58.
- 14 The Economist Newspaper <http://www.economist.com/node/10169940> Accessed: 03.03.2016

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル (東洋学)

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Farabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ. اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

2-бөлім
ФИЛОЛОГИЯ

Раздел 2
ФИЛОЛОГИЯ

Section 2
PHILOLOGY

Абдимаева А.С.

**Қазақ және парсы тілдеріндегі
фразеологиялық тіркестер мен
мақал-мәтелдердің даралығы
мен ерекшелігі**

Мақалада қазақ және парсы тілдеріндегі фразеологиялық тіркестер мен мақал-мәтелдердің ұқсастықтары мен айырмашылықтары қарастырылады. Сондай-ақ, қазақ және парсы халқының тұрмыс-салты мен әдет-ғұрпына байланысты ерекшеліктерді саралау арқылы екі тілдегі фразеологиялық тіркестер кеңінен зерделенеді. Және қазақ пен парсы тілдеріндегі наным-сенімге байланысты айтылған тіркестерден мысалдар келтіріліп, кеңінен талданады.

Түйін сөздер: мақал-мәтел, фразеологиялық тіркес, наным-сенім, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, ерекшелік.

Abdimayeva Ainamkoz

**The similarities and differences
of phraseological sayings and
proverbs in the persian and
Kazakh languages**

This article observes the similarities and distinctions of phraseological sayings and proverbs in the Persian and Kazakh languages. Considering individual features of life and traditions of the Kazakh and Irani people, the analysis of phraseological sayings of two languages is done. The article also contains explanations and examples of phraseological sayings, which are connected to the beliefs and signs of two nations.

Key words: phraseological sayings, proverbs, beliefs and signs, traditions, features.

Абдимаева А.С.

**Сходства и различия
фразеологических оборотов
и пословиц-поговорок
в персидском и казахском
языках**

В данной статье рассматриваются сходства и различия фразеологических оборотов и пословиц-поговорок в персидском и казахском языках. Учитывая особенности быта и традиций казахского и иранского народов, делается анализ фразеологических оборотов двух языков. Также в статье приводятся примеры фразеологических оборотов, связанных с поверьями и приметами двух народов, и даются пояснения к ним.

Ключевые слова: пословицы-поговорки, фразеологический оборот, поверья и приметы, обычаи, традиции, особенности.

**ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ПАРСЫ
ТІЛДЕРІНДЕГІ
ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ
ТІРКЕСТЕР МЕН
МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ
ДАРАЛЫҒЫ МЕН
ЕРЕКШЕЛІГІ**

Тарихтың терең тамырларына көз жүгіртсек, иран мен қазақ халқын бір-біріне жақындастыратын тұстары өте көп. Заман ағымы мен тарихтың сан қырлы кезеңдері екі елде де ортақ мұралар қалдырды. Ирандық мәдени ескерткіштер, екі елге бірдей тән ортақ әдет-ғұрып, салт-дәстүр, археологиялық ескерткіштер, парсы ақындарының жыр шумақтары және осылардың ішінде ең маңыздысы мыңдаған парсы сөздерінің қазақ тіліне енуі, оған қоса мақал-мәтелдердің, насихат сөздер мен нақылдар, өсиет сөздер мен тәмсілдердің ортақ қолданыста болуы, екі елдің туыстық, бауырлас әрі ортақ мәдениетінің дәлелі деуге болады. Р. Сыздықова өзінің «Абай шығармаларының тілі» атты кітабында қазақтың Абай сияқты ұлы даналарының парсы философиясымен және Фирдоуси, Хафиз, Сағди, Омар Хайям сынды атақты шығыс шайырларының жырларымен таныс болғаны туралы, олардың әсерін шығармаларынан байқауға болатындығы туралы айтады [1].

Тілдің неғұрлым бай, терең тұңғыық болуы, сол тілді қолданушы халықтың кемеңгер, дана екендігін көрсетеді. Сөздік қордың ауқымды бөлігін құрап тұратын фразеологиялық тіркестер мен мақал-мәтелдер тілдің бейнелілігін, байлығын арттыра түседі. Тілдегі мақалдарды қағаз бетіне түсіру және жинақтау өте үлкен еңбек. Тілдегі мақал-мәтелдерді, тіпті ол парсы мен қазақ мақал-мәтелі болсын немесе әлемдегі кез келген тілдердегі мақал-мәтелдер болсын, оларды зерттеп қарастыру – ерекше назар аударатын күрделі тақырып, өйткені бұл тілдік феноменнің өзіндік ерекшелігі бар және оны адамзат мәдениетінің бір саласы ретінде қарастыру қажет. Р. Сәрсенбаев «Қазақ тілінің фразеологиясы» атты еңбегінде фразеологизмдер түрлі ұлт мәдениетінің ең қызықты, әрі маңызды бөлігі болып есептелетіні туралы, ғасырлар бойы халықтың жадында сақталып, ұрпақтан ұрпаққа мұра болып келе жатқан асыл дүние екендігін жеткізеді және де әр халықтың өз тұрмыс-салты, әдет-ғұрпы, мінез-құлқымен байланысты дүниеге келетінін айтады [2, 34]. Мәселен, *наным-сенімге байланысты фразеологизмдер* көшпенді қазақ халқының танымынан, табиғат құбылыстары мен айнала қоршаған ортаны бақылауынан туған тіркестер, құбылыстар мен өзгерістердің, оқыс оқиғалардың қайталануын көзден таса жібермей, жіті бақылаған дана халықтың тұжырымдары мен ой нәтижелерінің айғағы.

Мысалдар:

«Кәрі түйе ойнақтаса, жұт болар».

Қазақ наным-сенімінде кәрі түйенің ойнақтап, ел алдында ерекше әрекеттенуін жақсылыққа жорымаған, жұт болады деп жорамалдаған.

«Жер астынан жік шықты, екі құлағы тік шықты».

Қазақтың наным-сенімі бойынша екі құлағын тікірейткен ібіліс-шайтан іспетті мақұлық жер астынан шығып, ел жұртты шошытып, үрей тудырады деген түсінік қалыптасқан.

«Жұлдыз қалың болса – ертесіне күн ыстық болады».

Табиғат құбылысын, әсіресе аспан әлемін тұрақты бақылаудан туған түсінік. Аспандағы жұлдыздардың қалың не сирек болып көрінуі – олардың «көбеюі», не «азаюы» емес, аспандағы ауаның бұлтты, не бұлтсыз болуына қарай, жұлдыздардың адам көзіне аз, не көп, қалың не сирек болып көрінуіне байланысты. Ал бұл құбылыс – аспанның жауын-шашыннан таза болуының, яғни ертеңгі күннің ашық болуының бір дәлелі.

«Жылқы жылың әлі ілгері».

Қазақ наным-сенімінде «жылқы жылында қоғамда соғыс, атыс-шабыс болады» деген ұғым бар. Демек, «жылқы жылың әлі ілгері» деген сөздің ауыспалы мәні – «өмірден көретін құқайың әлі алдында, одан сақтанғайсың» деп ескерту [3].

Парсы тілінде наным-сенімге байланысты айтылған тіркестер көп кездеспейді. Дегенмен дана көз қариялардың аузында қалған, бүгінгі фразеологиялық қорда кездесетін, тілдік қолданыста кездесе бермейтін мынандай тіркестерді байқауға болады:

در هفت آسمان يك ستاره ندارد (жеті қат көкте бір жұлдызы жоқ); (Адамның тұрмысының өте төмендігі, сіңірі шыққан кедейлігін көрсету мағынасында айтылады. Халық құдайдың әр пендесінің бақыт жұлдызы бар деген сенімде болған.

تا چوب بدھل نخورده مرده روی آب نیافتد (дабыл соқпағаниша, өлік /өлген дене/ су бетіне шықпайды);

Бұл мақал халықтың көне наным-сенімінің бір мысалы. Бұрынғы кездері, егер суға, өзенге батып кеткен адамның денесі өзеннің шетіне шықпаса, қатты айғайлатып дабыл соққан. Олар дабылдың қатты дауысынан, айғай-шудан суға батқан дене өзеннің бетіне шығады деп

сенген. Алайда бұл сенім халық арасында әлі дабылдың дауысының құдіреттілігіне сенеді. Қазір бұл мақалды мына мағынада қолданады: *шенеунік өз кемшілігін, тек орнынан айрылғаннан кейін ғана түсінеді;*

«نه تو بیایی نه سیزده ماه صفر» – / не сен келме, не сафар айының он үші/;

Халықтың сенімі бойынша Сафар айының он үші – жылдың ең бақытсыз күні. Он үшінші фарвардинде адамдар бақытсыз күннен құтылу үшін үйден шығып, қаланың шетіне кетеді.

Ирандықтар – ертеден қонақжайлығымен танылған елдердің бірі. Сондықтан болар қонақ және қонақжайлылық туралы халық арасында көптеген сенімдер мен салт-дәстүрлер бар. Қонақ келу туралы мынандай наным-сенімдер бар.

1. Егер үйдің ыдыстары бір қатарда тұрып қалса, үйге қонақ келеді.

2. Үйдегі мысық қол-аяғын жалай бастаса, қонақ келеді.

3. Егер қамыр ашып төгілсе, үйге қонақ келеді.

Сондай-ақ, халық аузындағы кейбір тіркестер халықтың белгілі бір сенімі мен нанымынан туған. Ол қағидаларға халық өзінше түсінік берген.

«اماکن نظر کرده» – / назар ауган (түскен) жерлер/;

Иранда халықтың наным-сенімінде «назар түскен» жерлер мен бұлақтар, ағаштар, құдық, тастар бар. Олардың сенімінде халыққа белгілі адамдар мен дін басылары осы жерлерде болып, оларға берекет, молшылық сыйлаған. Мәселен, бұлақ туралы былай дейді: бір күні Хазірет Әли өзінің пақырларымен бірге жер қазып жатқанда жер екіге айрылып су атқылай жөнеледі. Сондықтан халық бұл жерді құрметтейді, тіпті кейде сол жерге зиарат етуге барып, құрбандық шалады. Парсылар оны «قدمگاهها» – «қадамғаһ» аяқтың ізі қалған жерлер деп атайды.

Адамдар түсінігінде мұндай орындар Құдайдың пейілі түскен жерлер деп, қасиет тұтқан және сол бұлақ басына сиынуға, зиарат етуге барып, құрбандық шалады. Қазақта бұлақ жайлы айтылған мақал-мәтелдер көп. Мысалы, «Су – айнасы бұлақ», «Бұлақ көрсең көзін аш». Түнде құдықтан су алуға барған қазақ: «Су атасы Сүлеймен, бір шелек су сұраймын» деп су иелерінен рұқсат сұраған. Сол секілді, бұлақ көзін үлкендер көбінесе ұзақ жолға аттанар

немесе өмірін енді бастаған бозбалаға алды қашанда бұлақтай тұнық, айқын болсын деген ырыммен ашқызатын болған.

Иранда жерлерден адамның аяғы не қолының іздері басылып қалған шұңқырда жатқан тастарды көресіз. Адамдар тастағы колдар мен аяқтардың іздерін имамдардікі деп, бұл жерлерді қасиетті орындар деп санап, зиарат етеді. Аттың тұяғының ізін имамның атының ізі деп біледі.

«درخت مراد» – /тілек ағашы/; [4].

Иранның солтүстік аймағы және оның батысқа дейінгі бөлігі ғана орманды болып келеді. Басқа аймақтары құрғақ, табиғи суға тапшы, ылғалдылық аз ел болғандықтан ағаш, талдарға зәру. Бұл – адамдардың ондай жерлерге шыққан талды олжа деп біліп, қадірлеуіне себеп болған. Оны жақсылықтың нышаны деп танып, қазіргі күнге дейін ондай ағаштардың түбіне барып, шам жағып, ас пісіреді, бұтағына шүберек байлайды. Ол ағаштардың бұтағын сындыру күнә деп саналған.

Қазақта да орманды жерлер аз. Қазақтың жапан даласындағы жалғыз ағашты кеспейді, зақым келтірмейді және саясына барып, паналап ұйықтауға да болмайды. «Жалғыз қаласын» деген ырым соған дәлел болады.

Қазақстанда да халықтың зиарат етіп, басына түнеп тілек ететін тарихи орындар мен ескерткіштер көп-ақ. Ағаштың басына шүберек байлау, құбандық шалу, қан шығару сияқты іс-шаралар қазақ, иран халықтарына ортақ. Тілімізде осындай тіркестер де бар:

«Атан түйе шөккен жер»

Райымбек батыр еліне: «Мені ана тұрған ақ атанға отырғызып, көштің басын Хан тәңірге түзендер. Жете алмасақ, дәмнің таусылғаны. Ақ атан шөккен жерге елді қондырып, менің де сүйегімді сол жерге табыс етіндер», – депті.

Ел көші ұзақ жүріп, қазіргі Ташкент көшесі бойындағы Орталық зират орналасқан жерге түсіп, тоқтайды. Сол жерде атан түйе шөгіп, ел қоныстанады. Көп ұзамай Райымбек батыр сол жерде дүние салады. Батырдың зираты сол жерде қаланады. Халық қазір де батыр зиратына мінәжат етеді [5, 121].

«Райымбек бұлағы»

Қанша күнгі ұрыстан әбден қалжыраған әскер су іздеп, талкекке түседі. Сонда Райымбек батыр бір тамшы суды аңсап, жерді қылышымен шұқып жібергенде, белгісіз бір бұлақтың суы атқып шығады деседі... әскерді құтқарған

бұлақ Райымбектің бұлағы деп аталып кетеді. Ол бұлақ қазір де бар [5, 127].

«باران خواستن» – /жаңбыр тілеу/;

Ертеректе жаңбыр жаумай қуаңшылық болған кезде, халық дұға оқып, құдайдан жаңбыр тілеп, жаңбыр береді деген сеніммен әр түрлі іс-шаралар өткізген. Сол салттың бірі бойынша, ғибадат ететін орындарға барып, намаз оқып, сол жерде құдайдың рақымы мен мейірімі түсіп жаңбыр берсін деп кішкентай баланы анасынан, қозыны саулығынан ажырататын болған. Аналарынан бөлінген олардың шулаған, жамыраған дауысын естіп, Құдайдың рақымы түсіп, жаңбыр жібереді деп сенген [6, 222].

Немесе Иранның кей жерлерінде көне сыпыртқы немесе есектің бас сүйегін жағып, оның күлін өзімен бірге сиынатын жерге ала барып, жаңбыр сұрар намазын оқыған.

Әлемдегі кез келген тілдің тұрақты тіркестері ұлт мәдениетінің ең қызықты, әрі маңызды бөлігі болып есептеледі. Ғасырлар бойы халықтың жадында сақталып, ұрпақтан ұрпаққа мұра болып келе жатқан асыл дүние. Тілдегі мақал-мәтелдер мен фразеологиялық тіркестер белгілі бір халықтың қоғамға, табиғат құбылысына, күнделікті өмір шындығына берген бағасы, күйбең тіршіліктің барысында байқап-білген, таныған құбылыстарға берген атауы.

Парсы және қазақ тілдеріндегі фразеологизмдердің мазмұны халықтың, ұлттың шаруашылық кәсібін, тұрмыс-салтын, әдет-ғұрпын, дүниеге көзқарасын, наным-сенімін көрсетеді.

Қазақ мақал-мәтелдері мен фразеологиялық тіркестері басқа тілдік бірліктерден ара жігі ажыратылып, өзіндік ерекшеліктері анықталып, бірталай құнды зерттеулерге негіз болды. Қазақ және парсы фразеологизмдерінің қорында табиғат құбылыстары мен қоршаған дүние заттарына, жан-жануарларға, діни таным мен құдайға құлшылыққа байланысты, мұсылмандық ережелердің әсерінен пайда болған мақал-мәтелдер мен фразеологиялық тіркестер көптеп саналады. Парсы тілінің фразеологиялық қорындағы араб мақалдары тілге сіңіп кеткен, тіпті оларды парсы тілінің төл туындысы ретінде есептейді. Содан да болса керек фразеологиялық қордың барлық түрлерінен исламдық қағидалар мен діннің тілге деген ықпалы анық көрінеді [7]. Дегенмен, әр халықтың өмір сүрген ортасының климаттық ерекшеліктеріне, соған байланысты жан-жануарлар,

мал-мүлік – материалдық мәдениеттегі өзгешеліктерге байланысты салт-дәстүр, әдет-ғұрып жоралғылары да әртүрлі болып келетіндігіне көз жеткізуге болады.

Қазақ және парсы мақал-мәтелдерінде ортақ универсалдар жиі кездеседі. Өйткені, діні бір иран халқы мен қазақ халқы әдеби, мәдени қарым-қатынаста болып келгені тарихтан белгілі. Осы себепті де қазақ тілінің сөздік қорында парсы сөздері көп кездеседі. Қазақ халқының ғұлама ғалымдары мен ұлы ақындарының шығармаларында парсы, араб сөздері мол пайдаланылған. Бұл қазақ тілінің парсы сөздерімен толығының басты себептерінің бірі болса, қоғамның басқа да салалары (егіншілік саласы, тәрбие-білім саласы, діннің әсері)

арқылы тілімізге сіңіп, төл сөзіміздей болып кеткен сөздер мен тіркестер тағы бар.

Қазақ тілінде салт-дәстүр, әдет-ғұрыпқа байланысты туған тіркестер көп және олар әлі күнге дейін өз маңызын жоймаған, керісінше, парсы тіліндегі тұрақты тіркестерде салт-дәстүр мен наным-сенімдерге қатысты тіркестердің көнелігі (қазіргі тілдік қолданыста сирек қолданады) байқалады. Екі тілдің фразеологиялық қорында жан-жануарлар атауларына байланысты айтылатын тұрақты тіркестерде көбінесе, адамға қатысты малдың төлдері (ботақан, балапан), жас мөлшер атаулары, олардың мінез-құлқы қазақ тілінде көбірек сөз болатыны анықталды. Парсы тілінде тіркестерде малдың сыртқы келбеті, түр-сипаты ғана сөз болады.

Әдебиеттер

- 1 Сыздықова Р. Абай шығармаларының тілі. – Алматы: Ғылым, 1968 – 332 б.
- 2 Сәрсенбаев Р. Қазақ тілінің фразеологиясы: курс. – Алматы: Ғылым, 1983 – 104 б.
- 3 Ғабитханұлы Қ. Наным-сенімге байланысты қазақ тіліндегі тұрақты тіркестер: филолог. ғыл. канд. дис. – Алматы, 1995. – 182 б.
- 4 دهخدا «امثال و حکم» جلد اول - 571 س. . - تهران: سپهر ، 1374
- 5 Қазақтың мифтік әңгімелері. – Алматы: Ғылым, 2002. – 320 б.
- 6 گذری و نظری در فرهنگ مردم. - تهران: زوار ، 1371 - 212 س.
- 7 Жеменей И. Парсыша-қазақша сөздік. – Алматы: Зерде, 2003. – 448 б.

References

- 1 Syzdykova R. Abay shygarmalarynyn tili. – Almaty: Gylym, 1968 – 332 p.
- 2 Sarsenbayev R. Kazakh tilinin frazeologiyasy: speckurs. – Almaty: Gylym, 1983 – 104 p.
- 3 Gabitkhanuly K. Nanyim-senimge bailanysty turakty tirkester: filolog. gyl. kand. dis. – Almaty, 1995. – 182 p.
- 4 Dehhodo «Amsol o hakyam» thom 1 . – Tehran: Sepehr, 1374 – 571 p.
- 5 Kazakhtyn miftik angimeleri. – Almaty: Gylym, 2002 – 320 p.
- 6 Gozari va nazari dar farhange mardom. – Tehran: Zivar, 1371 – 212 p.
- 7 Jemenei I. Parsyssha-kazakhsha sozdik. – Almaty: Zerde, 2003 – 448 b.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Айгожаева А.Б.

Анализ концепта «жизнь и смерть» в пословицах и поговорках корейского языка

Актуальность работы связана с недостаточным исследованием концептов «Жизнь и смерть» в корейской культуре и необходимостью дальнейшего исследования ее отдельных фрагментов через пословицы и поговорки. В данной работе были рассмотрены и проанализированы концепты «Жизнь и Смерть» в корейской культуре на материале пословиц и поговорок. В результате чего были выявлены особенности восприятия и ассоциации «Жизни и Смерти» в корейской культуре.

Ключевые слова: концепт, жизнь и смерть, пословицы и поговорки, корейский язык, анализ.

Aigozhayeva A.B.

Analysis of the concept of «life and death» in proverbs and sayings of the Korean language

In this article the concept of “Life and Death” in Korean culture in the material of proverbs and sayings was analyzed. As a result, the peculiarities of “Life and Death” perception of Korean people, how they perceive “Life and Death” as well as with what they associate “Life and Death” were shown.

Key words: concept, life and death, proverbs, Korean language, analysis.

Айгожаева А.Б.

Кәріс тіліндегі «өмір және өлім» туралы мақал мәтелдердің тұжырым талдауы

Осы зерттеуде кәріс тіліндегі «өмір және өлім» туралы мақал мәтелдердің тұжырымы талдалды. Зерттеудің нәтижесінде кәріс мәдениетінде «өмір және өлім» қабылдауы және қауымдастығы анықталды.

Түйін сөздер: Кәріс тіл, «өмір және өлім», талдау, мақал мәтел, тұжырым.

АНАЛИЗ КОНЦЕПТА «ЖИЗНЬ И СМЕРТЬ» В ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ КОРЕЙСКОГО ЯЗЫКА

В настоящее время языковая картина мира и ее составляющие – концепты находятся в центре внимания современных лингвистов и культурологов. Концепты русского, английского, немецкого и других индоевропейских языков изучены довольно подробно в работах С.Г. Воркачева, В.И. Карасика, Г.Г. Слышкина, Ю.С. Степанова и др. Однако концепты корейского языка практически не рассматривались в работах современных исследователей.

Само понятие «концептосфера» является одним из центральных понятий когнитивной лингвистики. Концептосфера образована всеми потенциями концептов носителей языка. Чем богаче культура нации, ее фольклор, литература, наука, изобразительное искусство, исторический опыт, религия, тем богаче концептосфера языка [1].

Национальная концептосфера складывается из совокупности индивидуальных, групповых, классовых, национальных и универсальных концептов, то есть концептов, имеющих общечеловеческую ценность. Вся совокупность значений, передаваемых языковыми знаками данного языка, образует семантическое пространство данного языка. Семантическое пространство языка и концептосфера однородны по своей природе, это мыслительные сущности. Разница между языковым значением и концептом состоит лишь в том, что языковое значение – квант концептосферы – прикреплено к языковому знаку. Концепт как элемент концептосферы с конкретным языковым знаком не связан. Он может выражаться многими языковыми знаками, их совокупностью, а может и не иметь представленности в системе языка, а существовать на основе альтернативных знаковых систем, таких как жесты и мимика, музыка и живопись, скульптура и танец и др. [2].

«Кто не знает силы слова, тот размахивает кулаками». Эта пословица могла родиться только на Востоке. Для восточной цивилизации характерна весьма широкая общность основных представлений о добре и зле, разумном и неразумном, полезном и вредном, о жизни и смерти. Но главное отличие от Запада – важность Слова. Восточная цивилизация была направлена на внутреннее совершенствование человека, а не на переустройство мира. Человек боролся с собой, а не с окружающей природой [3].

Культурно-исторический опыт народа, превратившийся в исторический запас смысла и квалифицируемый последующими поколениями как народная мудрость. Пословицы и поговорки расширяют лексикографическую картину индийской, китайской, японской, корейской. Бесспорно, это совершенно не означает, что абсолютно каждый китаец или кореец не боится смерти. Речь идёт о том, что в культуре доминирует

взгляд на смерть, который даёт возможность вопрос о смерти и бессмертии считать исчерпанным, разрешённым. [4]

Известно, что на Востоке не существует вопроса о цели и смысле жизни, никогда не было тех тоскливых исканий и стремлений, какие существуют в русской культуре и на Западе. В восточной культуре упор делается на момент смерти и посмертное существование человека, делается акцент на принятие смерти. Это принятие во многом определяется знанием закона непрерывности жизни. [5]

В корейском языке немного пословиц с центральным положением словом Жизнь в семантическом поле дающих пример «как надо жить, то есть о ценности жизни». Приведем пример пословиц с общим значением ценности жизни, где Жизнь – ценность:

살아서는 남에게 유익하도록 하여야 한다.

Жить надо, так чтобы приносить пользу другим.

사람 사라가는데는 입고 먹는 것 보다 더 큰 것은 없다.

В жизни человека нет ничего важнее, чем есть да одеваться

3) 삶의 보람을 느낀다

Наслаждается жизнью.

Жизнь человеку дается один раз и человек должен ценить ее и прожить достойно. Жизнь дана для того чтобы, делать добро и приносить пользу другим [6].

В корейском языковом сознании существуют *долгая и короткая жизнь*. Для корейцев важно долго жить и идея долгой жизни отражается в пословицах.

사람의 목숨아이란 모지다.

Человеку жизнь дорога.

오래 살면 손자 늙어 죽는 것을 본다.

Если долго живешь, то увидишь смерть состарившегося внука

Согласно конфуцианской морали, смерть потомка от старости раньше смерти предка считалась осквернением последнему.

사람이 백년을 산다는 것은 바람 앞의 등불과 같은 것이다.

То что человек живет сто лет, подобно пламени свечи на ветру.

사람은 살아서 백년을 넘기가 어렵다 백년 동안 그 무덤을 지키기 어렵다.

Человеку трудно прожить больше ста лет, а после смерти нелегко сохранить могилу сто лет.

기러기는 백년 수를 가진다.

Жизнь гуся- сто лет.

Даже презренная птица как гусь живет долгую жизнь. В данной пословице имеется в виду то, что нельзя ввести себя презренно с другими людьми.

В корейском языке ЖИЗНЬ метафорически ассоциируется с живым существом. Соответственно употребляется метафора:

사람의 일생이 몇 날이 아니다.

Век человека – не так много дней.

사람의 일생은 탄탄 대로가 아니다.

Век человека – не столбовая дорога.

Во всех этих пословицах отражается смысл о короткой жизни человека.

Важное место в жизни корейцев занимает праздники, посвященные жизненным циклам. Одно из таких торжеств 60-летний юбилей *한갑* “*хвангаб*” – одно из самых торжественных событий в жизни любого корейца, когда человек, как считают корейцы, завершил первый зодиакальный цикл жизнь. Поэтому корейцы обязательно проводят празднование 61-й годовщины своего возраста. У корейцев, в отличие от других народов, к возрасту своего рождения прибавляется ещё один год, так как время нахождения в чреве матери считается годом.

예순 한 살 부터는 덧으로 산다.

С шестидесяти одного года живешь дополнительную жизнь.

예순 한 살부터는 남의 나이다.

С шестидесяти одного года живешь за другого.

Каждый человек подвергается опасности каждую секунду или минуту в любое время, в любом месте, эти пословицы дают нам понять, что в нашем жизненном пути возникают сложности.

ЖИЗНЬ и СМЕРТЬ того и другого избежать не возможно. Смерть, будучи простором, выявляет несвободу человека в жизни, его связанность с земным бытием. Наиболее наглядно это иллюстрируют пословицы, в которых отражено презрительное отношение к материальным благам:

돈도 명예도 죽은 후에 소용 없다.

И деньги и слава после смерти ничто.

죽은 후에 재산이 소용 없다.

После смерти имущество ни к чему.

Концепт СМЕРТЬ в корейском языке связан с концептом СУДЬБА. Судьба решает, что время смерти пришло, что не зависимо от твоего возраста, положение от судьбы не уйдешь. СМЕРТЬ – ОРУДИЕ в руках судьбы. Судьба так же неизбежна, как и смерть.

У корейского народа имеется талисман счастья (монета счастья). Корейская монета счастья была создана во время правления самой богатой корейской династии Ли для представителей самых благородных семейств. Считается, что корейская монета счастья притягивает с четырех сторон все счастливые волны, рассеянные во времени: счастье, здоровье и мир, удачу и успех.

Основу монеты составляют такие символы: *SU-* долговечность, *PU-* богатство, *KONGNJONG-* здоровье и мир, *JU HODOK-* целомудрие, *NO DZONGMJONG* – естественная смерть. Символы этой монеты отражаются в нижеприведенных пословицах:

죽을 때 편히 죽는 것도 오복의 하나이다.

И спокойная смерть – одно из пяти благ.

제 명 대로 오래 살다 죽는 것도 오복에 든다.

Прожить долго и умереть своей смертью – одно из пяти благ.

Во всех проанализированных пословицах и поговорках с концептом «ЖИЗНЬ и СМЕРТЬ» отражается духовный облик корейского народа, стремления и идеалы, суждения о самых разных сторонах жизни.

В данной работе были рассмотрены и проанализированы концепт «Жизнь и Смерть» в корейской культуре на материале пословиц и поговорок. Во всех проанализированных пословицах и поговорках с концептом «ЖИЗНЬ и СМЕРТЬ» отражается духовный облик корейского народа, стремления и идеалы, суждения о самых разных сторонах жизни. Все, что не принято большинством людей, их мыслями и чувствами.

Литература

- 1 Лихачев, Д.С. Русская словесность / Д.С. Лихачев // От теории словесности к структуре текста: Антология / Под ред. проф. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С.282.
- 2 Кубрякова, Е.С. Концепт / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина // Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996. – с.90 – 93
- 3 Лим Су. Золотые слова корейского народа. 2003, с. 101-104.
- 4 <http://hagyanatouraya.com/?p=8847&lang=RU>
- 5 http://knowledge.allbest.ru/languages/3c0b65625a2bd69a5d53a89521306d37_0.html
- 6 Гарин-Михайловский Н. Г. По Корее, Маньчжурии и Ляодунскому полуострову // Собрание сочинений. М., 1958.

References

- 1 Likhachev, DS Russian literature / DS Likhachev // From Theory of literature to the structure of the text: Anthology / Edited. prof. VP Neroznak. – M.: Academia, 1997. – S.282.
- 2 Kubryakova, ES Concept / ES Cubreacov, VZ Demyankov, YG Pankrac, LG Luzin // A short dictionary of cognitive terms. – M., 1996. – p.90 – 93
- 3 Lim Su. Golden words of the Korean people. 2003, p. 101-104.
- 4 <http://hagyanatouraya.com/?p=8847&lang=RU>
- 5 http://knowledge.allbest.ru/languages/3c0b65625a2bd69a5d53a89521306d37_0.html
- 6 Garin-Mikhailovsky NG In Korea, Manchuria and the Liaodong Peninsula // Collected Works. M., 1958.

Айтмухамбет С.,
Ахметбекова А.К.

**Тексты выступлений
политических лидеров:
дискурсивный анализ**

Aitmuhambet S.,
Ahmetbekova A.K.

**Texts of political leaders'
speeches: discourse analysis**

Айтмухамбет С.,
Ахметбекова А.К.

**Саяси көшбасшыларының
сөйлеу мәтіндері:
дискурсивті талдау**

В статье рассматриваются выступления иранских лидеров как часть политического дискурса. Виды политических текстов, такие как «агрессивный», «эпатажный», «энергичный», экспрессивно-эмоционально передают замысел текста и являются единицей дискурсивного анализа.

Ключевые слова: политический дискурс, выступления, виды текстов, эмоциональное воздействие, стилистические приемы.

The article considers speeches of the Iranian leaders as part of a political discourse. Types of political texts, such as «aggressive», «scandalous», «vigorous» expressionally and emotionally transfer a concept of the text and are unit of the discourse analysis.

Key words: political discourse, speeches, types of texts, emotional influence, stylistic devices.

Мақалада Иран көшбасшыларының халық алдына шығып сөйлеген сөздері саяси дискурстың бір бөлігі ретінде қарастырылады. Саяси мәтіндердің «агрессиялық», «эпатажды», «белсенді» сияқты түрлері мәтіннің пайымын экспрессивті-эмоционалды тұрғыда жеткізе отырып, дискурсты талдаудың бірлігі ретінде көрініс табады.

Түйін сөздер: саяси дискурс, ел алдына шығып сөйлеу, мәтін түрлері, эмоционалды әсерлілік, стилистикалық тәсілдер.

**ТЕКСТЫ
ВЫСТУПЛЕНИЙ
ПОЛИТИЧЕСКИХ
ЛИДЕРОВ:
ДИСКУРСИВНЫЙ
АНАЛИЗ**

Развитие глобализации, возрастающий интерес человечества к политическим событиям в мире, а также интенсивное развитие СМИ оказывают немалое влияние на повышение внимания общества к политическому дискурсу.

Политический дискурс является отражением общественно-политической жизни страны, несет в себе элементы ее культуры, а также вбирает в себя черты национального характера, общие и национально-специфические культурные ценности [1]. Если придерживаться узкого определения Т.А.ван Дейка, то политический дискурс – это дискурс политиков, реализуемых в виде правительственных обсуждений, парламентских дебатов, партийных программ, речей политиков [2, 12].

В основном переводчик сталкивается с политическим дискурсом в виде политического текста. Но «согласно Дж.Оруэллу, в исследовании дискурса, с методологической точки зрения, следует уделять внимание не к целому конкретному тексту, а к отдельному приему, использованному в тексте. Основная задача, таким образом, которую мы решаем при анализе текстов, – понять «замысел» текста», тот набор идей и представлений, с помощью которого автор (журналист) объясняет и формирует (используя медиа) реальность. При этом в дискурсе, который подлежит анализу, мы включаем не только те идеи, которые автор представляет открыто, но и те идеи и представления, из которых автор исходит в своих суждениях. Единицей анализа также может быть некая интенция, присущая каждому тексту и представляющая собой общую установку, направленность текста на реализацию определенного результата (например, легитимацию определенной социальной проблемы). Развивая идеи Оруэлла, Тойн ван Дэйк, как нам представляется, предпринимает наиболее удачную попытку разработать последовательность и содержание этапов дискурсивного анализа материалов МК» [3].

Чтобы определить «замысел текста», переводчик должен определить вид текста выступления политического лидера.

Политические тексты по своему характеру экспрессивны. Эмоционально-стилистические приемы в политическом тексте способствуют формированию у слушателя или читателя образа, способствующего качественному анализу исходного материала. Так как политический текст, помимо функции «сообщения», включает в себя и «побуждение к действию», то он должен быть эмоционально экспрессивен, для того чтобы оказать влияние на аудиторию. По типу эмоционального воздействия на реципиентов политические тексты подразделяются на «агрессивный», «эпатажный», «энергичный» [4].

Негативные экспрессивные состояния, такие как раздраженность, злоба, паника, боязнь, негодование, являющиеся сильными с точки зрения психической активности, формируют «агрессивный» текст. «Агрессивные тексты» вызывают в человеке чувства обиды, досады, ущемления, агрессии, отвращения. Тексты такого характера побуждают принимать соответствующие меры. Основной идеей политических текстов этого жанра является «опасность врага» и меры борьбы с ним. Такие тексты часто содержат в себе негативные оттенки давления, агрессии, убийствах и т. д. Зачастую в текстах этого направления происходит перемена эмоциональной доминанты. Таким образом, если в начале текста идет описание состояния опасности, неприятности, тревоги, то к концу основная идея становится более жизнеутверждающей.

Пример агрессивного текста:

دوستان عزیز خانمها و آقایان،
منشاء جنگهای اخیر نظیر حمله آمریکا به عراق یا لشکرکشی گسترده به افغانستان چه بوده است؟ آیا غیر از خودخواهی دولت وقت آمریکا و فشار صاحبان ثروت و قدرت برای بسط نفوذ و سلطه، تامین منافع تولید کنندگان سلاح، نابودی یک فرهنگ چند هزار ساله، از بین بردن خطرات بالقوه و بالفعل کشورهای منطقه علیه رژیم اشغالگر قدس و چپاول منابع انرژی مردم عراق بوده است؟ به راستی چرا یک میلیون کشته و زخمی و چند میلیون نفر آواره شدند؟ به راستی چرا صدها میلیارد دلار خسارت بر مردم عراق و صدها میلیارد دلار هزینه لشکرکشی بر مردم آمریکا و متحدان او تحمیل شد؟ آیا حمله به عراق با طراحی صهیونیستها و هم پیمانان آنان در هیأت حاکمه وقت آمریکا که از یک طرف به صندلی قدرت تکیه زده اند و از طرفی صاحبان شرکت های تولید سلاح هستند، نبوده است؟ آیا با لشکرکشی به افغانستان صلح و امنیت آسایش و رفاه به این کشور برگشت؟ آمریکا و متحدان او قادر نبودند و حتی قادر به جلوگیری از تولید مواد مخدر نبودند و در دوره حضور آنان تولید آن چند برابر شده است.

سوال اساسی این است که دولت وقت آمریکا و متحدان او چه کاره بودند؟ آیا نماینده ملت های جهان بودند؟ آیا برگزیده ملت ها

هستند؟ آیا از مردم دنیا وکالت دارند که در همه جای جهان و البته بیشتر در منطقه ما دخالت می کنند؟ آیا این اقدامات، اشغال عراق و افغانستان از مصادیق خودخواهی و نژاد پرستی و تبعیض و لگد مال کردن عزت، و استقلال ملت ها نیست؟» [5]

«Дорогие друзья, уважаемые делегаты, леди и джентльмены, каковы истинные причины, побудившие США напасть на Ирак и вторгнуться в Афганистан?

Какая причина стоит за вторжением в Ирак, кроме высокомерия тогдашней администрации США и давления со стороны обладателей власти и богатства, кроме стремления расширить свою сферу влияния и защитить интересы гигантских компаний по производству оружия, стремления оказать влияние на великую культуру, чья история насчитывает несколько тысячелетий, уничтожить потенциальную и практическую угрозу сионистскому режиму со стороны мусульманских стран или захватить энергетические ресурсы, принадлежащие иракскому народу?

Действительно, почему почти миллионы людей были убиты и ранены и ещё несколько миллионов покинули свои дома? Действительно, почему иракский народ перенёс огромные потери, исчисляемые сотнями миллионов долларов? И почему в результате этой военной акции на американский народ было возложено бремя в миллиарды долларов? Разве военная акция против Ирака не была спланирована сионистами и их союзниками в тогдашней администрации США, и не явилось это делом рук стран-производителей оружия и обладателей богатства? Восстановило ли вторжение в Афганистан мир, безопасность и экономическое процветание в этой стране?

США и их союзники не только не преуспели в ограничении производства наркотиков в Афганистане, наоборот, производство наркотиков за время их пребывания там выросло. Основным вопросом является: внесли ли США и их союзники в это свой вклад и несут ли они за это ответственность?

Они являются представителями всех стран в мире? Эти страны дали им такой мандат? Люди со всего мира уполномочили их на то, чтобы они вмешивались в дела по всему земному шару, хотя и большей частью в нашем регионе? Разве не является это всё ярким примером эгоцентризма, расизма, дискриминации или посягательством на достоинство и независимость наций?» [6].

На что должен обращать внимание переводчик при передаче агрессивности текста?

Во-первых, на риторические вопросы. Риторические вопросы обвинительного характера могут обойти факты, достоверные сведения. Поэтому такие цифры, как «миллионы», «миллиарды», относятся к образному выражению (гипербола, литота(мейозис)). Из всех художественных выражений встречаются эпитеты с негативным оттенком, сравнения, а также в некоторых случаях прослеживается открытая ирония и сарказм.

Во-вторых, в таких текстах особое место занимают дихотомические параллели – культурная страна с тысячелетней историей и аллюзия на то, что США и Израиль не имеют глубокие корни в истории.

Обязательное указание на прошлые провальные опыты (миссия США в Афганистане).

Эти психолингвистические характеристики соотносимы с результатами системного анализа. Неоднократное употребление лексики, задаваемой семантическими категориями («вмешательство, вторжение», «смерть», «расизм») "нэадырсты", "мерг", "дхалт" придают текстам эмоциональную экспрессию.

В текстах агрессивного характера не редко прослеживается разговорная лексика, стилистически сниженные языковые обороты, вульгаризмы. Основы таких текстов составляют простые и односложные предложения, включающие в себя безличные конструкции, а также конструкции с пассивным залогом. Частое употребление количества абзацев придает текстам паузальное пространство.

Отличительной чертой «агрессивных» текстов является частое обращение к авторитетам и народным массам, что свидетельствует о стремлении найти подтверждение сказанным словам, убедить читателя или слушателя в том, что и уважаемые личности, и народная мудрость мыслят в том же направлении.

Основной задачей выступления в виде «эпатажного текста» является изложение информации по нарастанию, которую можно охарактеризовать как прессинг. Задача таких текстов поэтапно давить на чувства и, в отличие от агрессивного текста, делать обвинения общего характера, вешать все ярлыки.

Такие эмоциональные состояния низкой и средней психической активности, как унижение, оскорбление, обида и безразличии, пренеб-

режении, обеспокоенности, составляют ядро текстов «эпатажного» типа. Из позитивных эмоциональных состояний в основе лежат ирония, как проявление эмоциональной насыщенности, манерности, а также красочности текстов в плане языковой лексики, синтаксиса и стиля.

Эти психолингвистические характеристики репрезентируются лексикой разных функциональных стилей и разновидностей национального языка. Употребление разговорной лексики, сленгов, вульгаризмов, фразеологизмов, что придает тексту неформальный характер, сокращает дистанцию между автором и читателем.

Пример «эпатажного» текста:

"اگر چه امروز بسیاری از نژادپرستان هم در حرف و شعار نژادپرستی را محکوم می‌کنند اما وقتی چند کشور قدرتمند اجازه دارند بر مبنای تشخیص و منافع خود برای بقیه کشورها تصمیم گیری کنند به راحتی می‌توانند همه قوانین و ارزشهای بشری را لگد مال کنند؛ چنانکه کرده اند. بعد از جنگ جهانی دوم به بهانه قربانی شدن یهودیان و سوء استفاده از هولوکاست با تجاوز و لشکر کشی یک ملت را آواره و عده‌ای را از اروپا و آمریکا و سایر کشورها به سرزمین آنان منتقل کردند و یک حکومت کاملاً نژادپرست را در سرزمین اشغالی فلسطین برپا کردند و در واقع به بهانه جبران صدمات نژادپرستی در اروپا خشن‌ترین نژادپرستان را در نقطه‌ای دیگر یعنی فلسطین حاکم کردند" [5].

«Хотя сегодня многие поборники расизма и порицают на словах и в лозунгах расовую дискриминацию, большое количество могущественных стран присвоили себе права принимать решения за другие страны, основываясь на своих собственных интересах и по своему усмотрению. Они могут легко нарушать все законы и игнорировать общечеловеческие ценности, что они уже не раз демонстрировали.

После второй мировой войны они прибегли к вооружённой агрессии, чтобы лишить своего дома целый народ, под предлогом еврейских страданий и прислали мигрантов из Европы, США и других стран мира с целью установления абсолютно расистского правительства на оккупированных землях Палестины. Действительно, компенсируя ужасные последствия расизма в Европе, они помогли прийти к власти самому жестокому и репрессивному расистскому режиму в Палестине» [6].

В текстах «эпатажного» типа встречаются такие стилистические приемы, как художественные фигуры: повторы (они, свои), перестановки, многосоюзие, избыточность, контрасты, амплификации. Также встречаются народные пословицы и поговорки с негативным оттенком. Что

касается синтаксиса, то в «эпатажных» текстах, как и в «агрессивных», встречается немало количество употребления абзацев, вставных конструкций, вводных слов и сочетаний, предложений с прямой речью. Отсюда и возрастает роль пунктуации. В таких текстах можно часто заметить обильное употребление тире, двоеточий, восклицательных и вопросительных предложений, многоточия и кавычки.

Система образности эпатажных текстов связана с наличием семантических категорий: «зло» и «ложь».

В текстах «эпатажного» характера не редко имеет место обращение к источникам мусульманской религии, что в идеологическом плане противопоставления «добра» и «зла» является абсолютной шкалой ценности. Тексты «энергичного» характера основываются в большинстве случаев на таких положительных эмоциональных состояниях, как вдохновение, жизнерадостность, самоуважение, удовлетворение, восторг. В отличие от «агрессивных» и «эпатажных» текстов, «энергичные» тексты не унижают, не уничтожают реципиента. Из негативных эмоциональных проявлений они лишь порождают легкую раздраженность, недовольство и неудовлетворение.

«Энергичные тексты» пропагандируют уникальность своей страны и проживающего в ней народа, индивидуальность и неподражаемость каждого отдельного человека. Основной целью этих текстов является призыв к добросовестности, непредубежденности, беспорочности. Выделяются такие важные темы, как уважение личности, понимание чувства ответственности за свои поступки. Тексты такого типа направляют человека на оптимистический лад, вселяют надежду, призывают работать, жить активно.

Пример «энергичного» текста:

"علیرغم همه مشکلات، من عمیقاً به آینده امیدوارم. با همبستگی جهانی علیه خشونت و افراط، تردیدی ندارم که آینده روشن است. اعتدال، آینده جهان را درخشان خواهد کرد. امید من، علاوه بر تجارب شخصی و ملی، از این باور مشترک همه ادیان آسمانی نشأت می گیرد که جهان را سرانجامی نیکوست و روشن که: «و لقد كتبنا فی الزبور من بعد الذکر ان الارض یرثها عبادى الصالحون» [7].

«Несмотря на все проблемы, я глубоко надеюсь на будущее. Со сплоченными международными усилиями, направленными против насилия и экстремизма, я не сомневаюсь в том, что будущее будет светлым. Умеренность сделает будущее мира лучезарным. Моя надежда, помимо личного и национального опыта, осно-

вывается на общей и присущей всем божественным религиям вере в то, что, в конце концов, в мире воцарятся добро и свет и, как сказано в Писаниях, «мир унаследуют праведники» [8].

Это эмоциональное состояние связано с наличием определенной образности в текстах данного типа, которая определяется семантическими характеристиками: «жизнь» «истина» «борьба» «добро». В «энергичных» текстах встречается и более эмоционально окрашенная лексика, относящаяся к семантическим категориям «враг», «зло», не несущая в себе открытую агрессию, а лишь сомнение, осторожность, опасение.

В целом лексика текстов «энергичного» типа нейтральная с элементами разговорного языка, что сокращает дистанцию между читателем и автором, располагает читателя или слушателя к оратору. Также встречаются метафоры и эпитеты. Не редко употребляются народные пословицы и поговорки, фразеологизмы, что делает тексты более эмоционально экспрессивными. В «энергичных» текстах употребляется не малое количество сравнений и противопоставлений добро – зло, истина – ложь, богатство – бедность. В результате исследования стало очевидно, что политический текст, пропагандирующий определенные идеи, достигает своего успеха посредством обращения к эмоциям слушателей. Связано это, видимо, с политической и экономической нестабильностью, несовершенством деятельности правительственных органов власти, нарастания немалого количества различных партий, что порождает собой эмоциональную напряженность.

Внешней формой выражения эмоционального напряжения становится экспрессивный вокабуляр, экспрессивный синтаксис, стилистические приемы, смешение различных функциональных стилей, а также лексики из разных слоев языка. Иногда встречаются стилистические, грамматические, лексические, орфографические ошибки. Все это значительно усиливает воздействие политических текстов.

И так, проведенное исследование позволило сформулировать следующие выводы:

– Политический дискурс определяется видами политического текста, вид которого строится на «замысле текста».

– Политический текст обладает стилистической способной эмоционально воздействовать на реципиентов и формировать у них нужное эмоциональное психическое состояние и влиять на их политическое решение.

Литература

- 1 Харламова, Т. В. Политический дискурс как отражение общественных процессов // Романо-германская филология. – Саратов, 2004. – Вып. 4. – С. 240-245.
- 2 Teun Van Dijk. What is Political Discourse Analysis? [http://discourses.org/OldArticles/ What is Political Discourse Analysis.pdf](http://discourses.org/OldArticles/What%20is%20Political%20Discourse%20Analysis.pdf)
- 3 Шевченко А.Ю. Дискурсивный анализ материалов массовой коммуникации // http://www.russcomm.ru/rca_biblio/sh/shevchenko01.shtml
- 4 Репина Е.А. Политический текст: психолингвистический анализ воздействия на электорат. под ред. В.П. Белянина / Предисловие В.А. Шкуратова. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 92 с. – (Научная мысль).
- 5 سخنرانی احمدی‌نژاد در اجلاس دوربان 2
<http://aftabnews.ir/vdcaeuna.49n0615kk4.html>
- 6 Речь иранского президента Махмуда Ахмадинежада на Конференции "Дурбан-2", посвящённая проблемам расизма, 20 апреля 2009 г. в Женеве. (вариант на русском языке) <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/34839/>
- 7 سخنان حسن روحانی در نشست سازمان ملل
http://www.bbc.com/persian/iran/2013/09/130924_112_rouhani_un_first
- 8 Речь Президента Ирана Хассана Роухани на трибуне ООН 28 сентября 2013 г. (вариант на русском языке) <http://sajjadi.livejournal.com/313627.html>

References

- 1 Kharlamova T. V. Politicheskiy diskurs kak otrazhenie obschestvennyh processov//Romano-germanskaya filologiya. Saratov, 2004 – Vypusk 4. – s. 240 - 245
- 2 Teun Van Dijk. What is Political Discourse Analysis? [http://discourses.org/OldArticles/ What is Political Discourse Analysis.pdf](http://discourses.org/OldArticles/What%20is%20Political%20Discourse%20Analysis.pdf)
- 3 Schevchenko A.Y. Diskursivnyi analiz materialov massovoi kommunikacii http://www.russcomm.ru/rca_biblio/sh/shevchenko01.shtml
- 4 Repina E. A. Politicheskiy tekst: psiholingvisticheskiy analiz vozdeistviya na elektorat. Monographiya / Pod red. Belyanina V. P. / Predislovie Shkuratova V. A. – M.: INFRA – M, 2011 – 92s-(Nauchnaya mysl')
- 5 Sokhanrani Ahmadinejad dar ajlas Durban 2
<http://aftabnews.ir/vdcaeuna.49n0615kk4.html>
- 6 Rech iranskogo presidenta Mahmooda Ahmadinejada na konferencii “Durban 2”, posvyaschennoi problemam rasizma, 20 aprelya 2009 v Zheneve
<http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/34839/>
- 7 Sokhanrani Hassan Rouhani dar neshast-e sazman-e melal
http://www.bbc.com/persian/iran/2013/09/130924_112_rouhani_un_first
- 8 Rech prezidenta Irana Hassana Rouhani na tribune OON 28 sentyabrya 2013 (variant na russkom)
<http://sajjadi.livejournal.com/313627.html>

Atabay B., Koptyleuova D.
**Image of ancient Turkic words in
Kazakh language**

The vocabulary of modern Kazakh language originates from the Turkic formation. The basis of the phonological structure of the Kazakh language is also drenetyurksky language proof materials are of ancient Turkic written monuments. A number of vocabulary included in the "Divan lugat am Turk" Mahmud Kashgar, one of the greatest of the ancient Turkic written monuments in the XI XII., Is found in the modern Kazakh language. Many elements of the Kazakh language drevnetyurkskie preserved primitive form, the Turkic root. Turkic root is naidrevneyschaya historical and real unit of language, which has preserved its essence despite constant phono-morpho-semantic change, occurring in the course of building agly-unativnogo Turkic languages.

Key words: modern Kazakh language, ancient Turkic written monument, M.Kashgari.

Атабай Б.А., Көптілеуова Д.Т.
**Қазақ тілінде сақталған
көнетүркі сөздерінің келбеті**

Қазіргі қазақ тілінің сөздік қоры жалпы түркілік қабаттан өрістейді. Оның негізі, сөздік қоры, фонологиялық құрылысы ежелгі түркі тілінен бастау алатынына көне түркі жазба ескерткіштеріндегі лексикалар дәлел бола алады. XI-XII ғ. жазылған түркі жазба ескерткіштерінің бірі М.Қашқаридің «Диуан лұғат ат-түрк» атты еңбегіндегі көптеген сөздер қазіргі қазақ тілінде сақталған. Қазақ тіліндегі көнетүркілік элементтердің арасында кейпін бұзбай сақталғандары да бар. Түркі тілдерінің барлығына тән заңдылық— агглюнативтік даму үдерісінде үнемі болып отырған фоно- морфологиялық өзгерістерге қарамастан, көне әрі тілдік тарихи бірлік болып саналатын түбір өзінің негізін сақтап қалған. Ол түбірлер қазіргі қазақ тілінде де бар.

Тірек сөздер: қазіргі қазақ тілі, көнетүркі жазба ескерткіштері, М.Қашқари.

Атабай Б.А., Коптилеуова Д.Т.
**Элементы древнетюркской
лексики в современном
казахском языке**

Словарный состав современного казахского языка берет свое начало от общетюркского пласта. Основой фонологической структуры казахского языка также является дренетюркский язык, доказательством того служат материалы из письменных древнетюркских памятников. Определенное число лексики, включенной в «Диван лугат ат турк» Махмуда Кашгари, одного из величайших из древнетюркских письменных памятников XI XII в., встречается в современном казахском языке. Многие древнетюркские элементы казахского языка сохранили первообразную форму, тюркский корень. Тюркский корень есть наидревнейшая и историческая реальная единица языка, сохранившая свою суть несмотря на постоянные фоно-морфо-семантические изменения, происходящие в процессе агглюнативного развития строя тюркских языков.

Ключевые слова: современный казахский язык, древнетюркский письменный памятник, М. Кашгари.

IMAGE OF ANCIENT TURKIC WORDS IN KAZAKH LANGUAGE

Reach Kazakh language vocabulary is obliged to Turkish language. From the historical sources, before becoming an independent nation Kazakhs survived together with other Turkic nations. That is why the vocabulary of the Kazakh language derived from the Turkish language. Composition of a word, phonological structure originates from the Turkish language [1, 88]. The ancient elements show historical development of Turkic languages, these elements originate ancient Turk period and can be met in written literature which are saved to our days.

Now common Turkic borrowings in Kazakh language is consist of root and historical words. We can rebuild them and show ancient form by historical comparison of words [2, 24]. By comparing an ancient Turkic literature and a modern Kazakh language we can discover old phonetic forms of words, the structure and semantically development.

By discovering borrowed Turkic roots, we have full opportunity to discover the development of roots of words in Kazakh language. Academician A. Kaidar wrote: «Тюркский корень есть наидревнейшая и историческая реальная единица языка, сохранившая свою суть несмотря на постоянные фоно-морфо-семантические изменения, происходящие в процессе агглюнативного развития строя тюркских языков. Он может структурно совпадать с первообразным словом, если оно не превышает одного слога» [3, 24].

Referring to this statement, we tried to discover Turk literature of XI-XII centuries and modern Kazakh words by historical comparing. In order to make a survey to the Turkic borrowed words we took “Dyuan lugat at Turk” of M. Kashgari to discover. All the mentioned words in the vocabulary belong to Turkic nations but this work was written in Arabic.

This work was written in XI century and preserved to our days, one of the Turkic old literatures. A.N. Konanov said that the main aim of writing “Divan” in Arabic was the raise of status of the Turkish language [4, 138]. In order to show the status of Turk language M. Kashgari alluded to Hadith of Prophet Muhammad: “طوالا تعلمو لسان الترك فإن لهم ملكا” Learn Turkic languages, because their power will be long” [5, 1].

This work is the most valuable source for experts in Arab studies because it was written in Arabic. Z.N Nadzhip wrote: “Словарь содержит грамматический очерк и представляет большой интерес не только для тюркологов, но и для арабистов” [6, 619]. During the process of writing of “Divan” M. Kashgari tried to keep the method of Al-Farahidi. This was mentioned in the author's note: “In order to show the equality of Turkish language with Arabic, I used to write all the words not in use by the method of Al-Farahidi in “Kitab ul-Ain”. But my aim was to find an appropriate word and to make people use them. That is why I dropped all the words not in use and left only the words those are in active use. I am keeping right way” [5, 34].

Khalil bin Ahmed al-Farahidi (791) is considered to be the father of the Arabic philology. The history of Arab lexicography started from “Kitab ul-Ain”. M. Kashgari knew that he may damage the content of the dictionary that is why he followed the way of Abu Ibrahim Ishaq al-Farabi in work «Divan Al-Adab» [7, 209].

The influence of work of al-Farabi on Kashgari dictionary can be seen in the name of the work – “Divan”. Similarity of these two works is based on the same methodic.

The main structural difference of “Divan Al-Adab” of Al-Farabi is morphological segmentation method. In order to make it clear in Kazakh language we can give an example: жап, тап, қап, сап; жақ, бақ, сақ, нақ. In Arab lexicography this method is called *Al-Kafiya* and means consonance.

Turkic words were also formed by this method in Kashgari's “Divan”, the rule of keeping the last letter the same was strictly enforced in all 8 parts of the dictionary. For example: the first part – the book (the author used to call each part a book) contains words that begin from hamza, in the chapter of words with two consonants is also made by the method of morphological segmentation, for example:

Б. *Аб, үб*,
Т. *Ат, ут, ум*.
Ж. *Аж, уж*
Р. *Ар, ир*.

From the site of Kazakh morphology we can see only one vowel and one consonant word. If we take into account that this dictionary was formed by Arab lexicography the examples which were given above *a, y, u* sounds belongs to hamza in

Arab alphabet and this part is called “the book of words begin from hamza”.

We started to discover one syllable words in order to find correspondences with Kazakh language within the words which were formed by the method of “Al-Kafiya”. On syllable words are root of the word that is why it gives us a full opportunity to come closer to protolanguage.

Some of the words from hamza book can be seen in modern Kazakh language, for example *он, үн, ұн, ін, ен, ой*. If we transliterate these words we will have transformations like *он, үн, ұн* into *ун, ін, ен* into *ун, ой* into *үй* because there were only 3 consonants *a, y, u* in old Turkic language.

By the imperative of modern time, environmental and people change the number of consonants was enlarged. This was written in the statement of Zh. Aralbayev «В древнетюркский период существовало только три гласных фонемы (*a, y, u*). Слова с другими гласными относятся к более позднему периоду развития языка, т.е. период фонетических изменений, заимствований. Среднетюркский период характеризуется становлениями гласных *ү, е, і*» (8.120-121 p).

Scientists discovered the sound *y* and conclude that this sound is absolutely used in the beginning of the word. Scientist, investigator of Kazakh sounds Zh. Aralbayev announced that *y* sound by phonetical rules of Kazakh language is transformed into *ү* or *ұ* sounds and the second insignificant component *y* (*ray*) sound very short.

In ancient times the sound *y* was placed absolutely in the beginning, in the first and in the second syllables and now it is equal to modern Kazakh sounds *ү, ұ, о, ө, ы*. That is why three words that were given in Kashgari's “Divan” in type of *أون* adopted in Kazakh language as *он, үн, ұн* we can surely say that this is fully correspond by context. This conclusion can also refer to the words *ін, ен*.

All the example above were given in “Esim” book (also called chapter), if we pay attention to one syllable word in the part of “verbs” in this book, these words can phonetically change but semantically they keep their original form in Kazakh language: *үб-* өбу (ул мани убди- ол мені *өпті*). *Уж-ұш* (қуш *ужди* - құс *ұшты*). *Уж-өш* (ут *ужди* от *өшті*). *Ар* тини *ужди* – ердің (ер адамның) тынысы *өшті*. *Ур-ул* ут *урди* (ол отты *үрледі*). *Ур-алкиндаки* наңни *йирда урди* (ол қолындағысын жерге қойып *ұрды*). *Уз-ул* йиб

узди (ол жіпті үзді). Уқ-ул ар ишни уқди (бұл кісі өз ісін ұқты, түсінді). Ун-ут унди (шөп өнді (өсті). Ут – ул ани утти (ол оны ұтты). Ут-ук кайиктан утти- оқ киіктен өтті. Қарин утти – іш өтті. Ур-ул саж урди – ол шаш өрді. Ур-ул ут урди-ол шөп шапты. Уз - аник ати узди (оның аты озды). Уй-ул қағун уйди - ол қауынды ойды. Уй - ул униғ уйди - ол ұнды үйді.

Modern Kazakh language has a little difference in phonetics and we can see the way of transformation an old Turkic sound into modern Kazakh language уж-ұш, уж-өш, ур-үр, ур-ұр, ут-ұт, уз-оз, ут-өт, уз-үз, уй-ой, уй-үй уң-уңгі. When we discovered the words which have kept two eras we defined that the sound y is articulatory changeable and that this sound is changed into ұ, ү, о, ө, е, ы sounds in our modern language. Old Turkic words with y sound were transformed into у-ұ, this can be seen in the following examples:

Қут- قُت құт (luck, reverse of a fortune) (9. 315-page)

Қуз- قُز the shadow side of mountains is called қуз *mağ*, he sun shines on it only after noon, as it is on the left side of the sun. (9.319-page)

Қуш- قُش құс [kus] burd

Қул- قُل құл [kul] slave

Қум- قُм құм [kum] sand

Қурт- قُرت құрт- құрт, ірімшік – [kurt]

Туқ-ток. Туқ киши -ток кісі [fat or full]

Құрт –құрт. All Turkic nations use this word and this means (insect).

Қубуз-қобыз. [kobyz]

Бұлуш-болыс/ ул маңа бұлуш қилди - ол маған болысты. He helped me.

Туруқ-арық. This is paired word and in Kazakh language is used vice a versa- арық тұрық.

Тузақ-тұзақ. [tuzak] trap

There are also old Turkic y sound words that were transformed into y-o sound in modern Kazakh language.

Қуй- قُوي-қой. Қуй йили-қой жылы. Year of sheep.

Қур-қор. Ferment of kumyz. (9. 831).

Қул-қол. [kol] hand.

Қум-қом (түйенің қомы) [kom] back fat of camel.

Буз-боз. Боз ат, боз қой.

Бұш-бос. Empty.

Қун-қон. Қуш қунды құс қонды.

Relying on these examples we can conclude that the sounds y, ұ, о are close from the genetic

site. Sounds ұ, о were derived from the sound y of protolanguage. That is why we can see similarities in y-o sounds (1.72). In the long history of Turkic languages the development of sounds can be seen by such similarities. The development of sounds is based on development of language, sounds were changed y-o, y-ұ, these sounds y-o-ө, y-ұ-ү were derived.

We faced with this phenomenon when we compared lexis of Kashgari dictionary and materials of Kazakh language. For example:

бур-бұр, тур-тұр (тұру), туш-тұсу,

Кун - كُن күн. Кун тугди. Күн туды. Кунка бақса куз қамар - күнге кім қараса, соның көзін қариды. 330-р.

Кун- كُن күн (бу кун барғил) – бүгін бар [kun] sun

Бурк- بُرْك бөрік. In order to show the meaning of this word Kashgari gave the next proverb: *Tamciz turk bulmas, bausciz burk bulmas* – Turk cannot survive without Persian (Tat), head without fur cup. (336-p)

Туз- تُز түз (түзу бірдеңе, туз йир-түзу жер – level ground

Куз- كُز –күз, autumn

Туш- تُش түс (түсетін уақыт пен жер) afternoon

Кумуш-күміс - silver

Кумаж-көмеш/ күлде пісірілген нан (күлше).

If we pay attention to the statement of turcologist D.G. Kiyekbayev who worked on development of consonants in Turkish language, disappearance of ancient consonants started from open syllable o,ö,ə. As a result vowels with slurred length disappeared and formed narrow vowels у,ү,и.

These changes in some Turkish languages lead to the formation of o,ö,ə (e) narrow vowels and changed ancient y,ÿ,i consonants. Narrowing of open syllable o,ö,a to a degree of y,ÿ,u pushed out ancient y, ÿ i consonants. The process of narrowing can be seen in similarities of y-ы sounds in comparison of M. Kashgari dictionary and Kazakh language. For example: Бұлға-былға or pollute. Ол сувун бұлғады. Ол суды былғады – He polluted water.

The word *қағун* in dictionary was changed into *қауын* – muskmelon because the sound *ğ* had fallen out and left қаун. But in Kazakh language this word exposed to epenthesis and changed into *қауын*, because there is no any sound like (yñ).

This change is called vowel harmony; sound *ɛ* pushed out *y* and is exposed to epenthesis, so sound *ɛ* is not changed with *y*.

Change of sound *ɛ* by the influence of vowel harmony law can be seen in next examples: *жыла, туды, бура, құман, тамақ*. Old phrases like *кун туды, жуғла, буғра* were transformed and now have new shapes. There are a lot of examples of transformations of weak *ɛ* sound: in words *қумған, тамғақ* the sound *ɛ* fell out and these words turned into new shapes.

Ағыз, сағлық, сағым, аурыз, йамағ, тағ words were transformed and adopted into *ауыз, саулық, сауым, ауру, жамау, тау* (9.92).

The process of changing of sound *ɛ* is described by B. Sagindykuly. In YI-XIY c. this sound like sounds *к, ғ, г* had a priorities of saving and felling out in word structure. Now guttural sounds are fully pushed out because of change of raised sounds with blackness sounds.

In the following example we can observe changes of linguistic factors while comparing variants from Divan and Kazakh language (Turkic languages).

B. Sagindykuly announced that sounds *к, ғ, қ, г* were fallen out in the middle of the word more than in the end of the word.

We tried to compare the transformation of words *тушағ* (9.387- page), *қирағу, бузағу, бушуғу, тушағу* (417-page), *тумағу* from dictionary with modern Kazakh language use.

This was adopted the next way: the sound *y* just moved forward to the place of fell sound *ɛ* because it was the last sound that is why it did not need any epenthesis:

қирағу → *қырағу* → *қырау*; - frost

бузағу → *бузағ* → *бузау* → *бұзау*; - calf

тумағу → *тумау* → *тұмау* – cold.

All the matches of *ғ-y* in examples above B. Sagindykuly offered to consider it as a coincidence (10.62).

The sounds *ш-с* are changeable because they have the same origin. This coincidence is the most frequently occurring phenomenon in Turkic languages. M. Kashgari warned that Turkic languages have differences in sounds, for example, Kipchaks used sound *ш* instead of *с*. Kazakh language belongs to the Kipchak group of languages and we started to study the difference between modern Kazakh language words and the words from dictionary because of *ш-с* sounds similarities.

The one word in M. Kashgari dictionary which stays without any figural and contextual changes is *ini* (brother). This word has another meaning in some other Turkic languages. For example, in Uzbek dialects this word means *brother*, in Turkmen language means *nephew*, in Turk dialects this means *sister*, in Manchurian-Tungusic languages means in-law. (11. 363). Here we should point out that Kazakh word brother-in-law is similar by context.

Word *қарыз* (loan) is a borrowing word from Arab language and in modern Kazakh spoken language is used like debt. Equivalent of load in M.Kashgari dictionary is *бирим that is бе-рим(refund)* in Kazakh language. Taking into account the word formation in Kazakh language verb *алу* to take formed - алым- receipts, the verb *өну* – to develop formed өнім – product, the verb *өсу* – to grow formed өсім – growth, the verb *білу* – to know formed білім – knowledge, the word *бирим* is formed from the verb to give and there is no doubt that this word is transformed into modern use *қарыз* – debt. There is an illustrational material for the word *берім*: *Алимжи арслан, биримжи сижған* (9.385). A borrower is lion, a person who repays money is mouse.

There is a huge similarity in use of *б-м* sounds between modern Kazakh language and language of XI century. By the influence of phonemes *б, п* to *н* phoneme appeared allophone *м*. The main reason for the change of sounds *b* and *m* is lip adhesion when speaking. For example: *бижин- bizhin*. M.Kashgari defined this word as a year chronology. In Kazakh language it is used like *мешін* – [meshin] – monkey and there is a year of monkey in Kazakh chronology.

Word *саман* in the dictionary can also refer to the example of *б-м* sounds similarity. M.Kashgari defined the origin of this word came from Chigil language and now it is used like *сабан* – [saban]-straw. Another examples are *бұз-мұз* – [muz] - ice, *бузлук-мұздық* [muzdyk] iceberg, *сузма-сүзбе* [suzbe] curd, *бурун-мұрын* [murin] nose. There is a great proverb *Бұздан сув тамар – мұздан су тамар* – water drips from ice. M.Kashgari used this proverb when someone character is the same like father's character (9.832).

Words *батман, қатман* are additional examples of *б-м* sounds similarity. They were transformed like *батпан* [batpan], *кетпен* [ketpen]. We should understand that these changes is made by vocalic harmony law.

Examples of *з/й [z,i]* sounds similarity can be seen in the next word: *қайғы [kaugu]* grief is formed from *қазғу* (9.398). This was written in work of Kashgari: йағма, тухсу, қыпшақ, ябақу, татар, қай, чумул that mean Ogus use *з [z]* instead of *й [i]* and never use sound *дз [dz]*. When others call birch as *қадзық [kadzyk]* this tribe calls *қайың [kayin]* birch, if they call in-laws as *қадзын [kadzin]* this tribe calls *қайын [kayin]* in-law. The sound *дз [dz]* which is used by Chingil and other Turkic tribes changed into the sound *з [z]* by Kipchak, Yamak, Subar Bulgar and tribes that lived in the territories near Rus and Rome. Turks used to call a leg *адзақ [adzak]*, they call it *азак [azak]*. Use of pronouns and verbs can be understood by these examples. Concluding the sound *дз [dz]* of Chingil is equal to *й [i]* which was used by Argus who lived in the territories from Yamga, Tuhsci, Ogus to China (some Kazakh scientist describes China as Chin, if we consider that Chaina in Arab language is Sin, Sin should be Kazakh equivalent of China) and also correspond with sound *з [z]* which was used by tribes who lived till the territory of Rome (9.71).

Now we should make a step back. Discovering M.Kashgari's works Kazakh scientist made a mistake concerning Argus: "local tribes till the territory of Chin used sound *й [i]*" (1.47-48, 12.101). Cause of this mistake is understandable because scientist read Kashgari

dictionary in Turkish translation, so word *бағзы [bagzu]* in Turkish language means *some* in Arab language. Arab borrowing in Turkish language are on more use than in Kazakh language, words which contain sound *д (ض) [d]* is changed in to sound *з [z]*.

Similarity of Kazakh and old Turkic languages are on use of *ж-ш [zh-sh]* sounds. The sound *ж [zh]* is changed into *ш [sh]* in Kazakh language: *Қамжи-қамшы, кижик-кішік* – yanger. *Жажак-шешек* is given as flower but it has two meanings in Kazakh language, the first is name of flower and the second is contagious skin disease but now it does not used in medicine. Word *Сижған [Sizhgan]* is transformed like *тышқан* – mouse.

There a full of words that have kept its original form. For example: *талақ (көк бауыр), тылақ, бұлан, сірке, сірке су, терек, тілек, бөрік, қырық, көрік (korik-equipment of blacksmith another meaning korik-beauty), қымыз, балық, тұзақ, құлақ, қатық, қылық*.

There are recognizable words through sound similarity: *бишик - бесік, қавуқ-қуық, қашуқ-қасық, қунуқ-қонақ, бижак, билак-білек, тирак-терек, тилак-тілек, бурка-бүрге, тушак-төсек, тишак-тұсақ, талик-тілік, тазак-тезек, кабак-кебек, сидук-сідік, кубук-көбік, казык-кезек, кунак-көнек, касак-кесек*.

In conclusion, Kazakh vocabulary takes its origin from ancient Turkish language, the more it develops the deeper roots.

Әдебиеттер

1. Мұрат Сабыр. Орта түркі тілі лексикасы мен қазақ тілі лексикасының сабақтастығы. - Алматы: Қазақ университеті, 2004
2. Манкеева Ж.А. Мәдени лексиканың ұлттық сипаты. - Алматы: «Гылым», 1997.
3. Кайдаров А.Т. Структура односложных корней и основ в казахском языке. - Алма-Ата, 1986.
4. Кононов А.Н. Махмуд Кашгарский о тюркских языках. В книге: История лингвистических учений. Средневековый восток. - Ленинград: «Наука», 1981.
5. Қашғари Махмуд. Диуан лугат ат-турк. - Анкара, 1990.
6. Наджиб З.Н. Заслуги арабских филологов в области изучения тюркских языков. В книге: Семитские языки. - М., «Наука», 1985

Reference

1. Murat Sabyr. Orta turki tili leksikasy men kazak tili leksikasynyn sabaktastygy. - Almaty: Kazak universiteti, 2004
2. Mankeeva Zh.A. Madeni leksikanyyn ulttyk sipaty. - Almaty: «Gylym», 1997.
3. Kajdarov A.T. Struktura odnoslozhnyh kornej i osnov v kazahskom jazyke. - Alma-Ata, 1986.
4. Kononov A.N. Mahmud Kashgarskij o tjurkskih jazykah. V knige: Istoriya lingvisticheskikh uchenij. Srednevekovyj vostok. - Leningrad: «Nauka», 1981.
5. Kashgari Mahmud. Diuan lugat at-turk. - Ankara, 1990.
6. Nadzhip Z.N. Zaslugi arabskih filologov v oblasti izuchenija tjurkskih jazykov. V knige: Semitskie jazyki. - M., «Nauka», 1985

Амирбекова У.А.
Хянга – ана тіліндегі поэзия

Мақала хянга жанрында жазылған ежелгі корей поэзиясына арналған. Оның корей халқының ұлттық салт-дәстүрлерімен және жөн-жоралғыларымен байланысы қарастырылып, халық поэзиясына шаманизм мен буддизмнің ықпалы атап көрсетіледі. Автор Кореяның поэзиялық дәстүрі ежелгі хянгалардан бастау алады деген қорытынды жасаған.

Түйін сөздер: хянга, Самдэ мок, Самгук юса, хваран, «үлкен» мен «кіші», үйлесімділік, самырсын.

Amirbekova U.A.
**Hyangga – poetry
in their native language**

The article is devoted to ancient Korean poetry in the genre hyangga. It considers its relationship with folk customs and rituals, it notes the influence of shamanism and Buddhism in popular songwriting. The conclusion is that the poetic tradition of Korea originates in ancient hyangga.

Key words: hyangga, Samde mok, Samguk sagy, hwarang, «head» and «inferior», harmony, pine.

Амирбекова У.А.
**Хянга – поэзия на родном
языке**

Статья посвящена древней корейской поэзии в жанре хянга. Рассматривается её связь с народными обычаями и ритуалами, отмечается влияние шаманизма и буддизма на народное песенное творчество. Делается вывод о том, что поэтическая традиция Кореи берет свое начало в древних хянга.

Ключевые слова: хянга, Самдэ мок, Самгук юса, хваран, «старший» и «младший», гармония, сосна.

ХЯНГА – АНА ТІЛІНДЕГІ ПОЭЗИЯ

Хянга немесе сонве норэ сөзін «туған ел өлеңдері» немесе «ана тілінде жазылған өлеңдер» деп аударуға болады. Бұл сөз Корей түбегінің оңтүстік-шығысында орналасқан (IV-VII ғғ.), кейіннен VII ғ. өз қол астына бүкіл түбекті біріктірген (VII-X ғғ.). Силла мемлекетінде тараған поэзияның жалпы атауы. Хянга ұғымы корей тілінде жазылған және қытай поэзиялық шығармаларына – танси – тан өлеңдері деп аталатын Тан мемлекетінің (VII-IX ғғ.) поэзиясына қарсы қойылған [1.7]. Алғашқы кезден-ақ корей мәдениетінде «өзімдікі» және «бөтендікі» деген шектеу болғандығын байқаймыз. Әрі өзінікі бөтендікінен құндырақ болған. Ерте корей мемлекеттерінің кезінде-ақ ұлттық мәдениеттің туындыларын сақтау мәселесімен буддашылар айналысқан. Осылайша, 888 ж. Силла мемлекетінің билігі әлсірей бастағанда, буддалық тәлімгер Тэгү мен жоғары санаттағы шен иесі Вихон алғашқы хянга жинағын – Самдэ мок «Үш дәуір поэзиясының жинағы» деген атаумен шығарған. Бұл ескерткіш сақталмаған. Ол тіпті XIII ғ. сон мектебінің басқа буддалық тәлімгері Ирён қайтадан корей тіліндегі көне поэзияның үлгілерін жинамақ болғанға дейін жойылып кеткен тәрізді [2.20].

Хянганың бары-жоғы 25 өлеңі сақталған. Олар екі буддалық шығармада: 11 өлең – 1705 ж. Корёнің мемлекеттік қайраткері Хёк Нёнчжон құрастырған будда тақуасы Кюнённің (923-973) өмірбаяны «Кюнё өмірінде»; 14 өлең – Самгук юса «Үш мемлекеттің тарихи жазбаларынан» тыс қалған істер» тарихи ескерткішінде жазылған. Бұл ескерткіште хянга өлең орындалған кездегі жағдайды сипаттайтын прозалық мәтінге енгізілген.

Ереже бойынша хянга төрт, сегіз және он жолдан тұрады. Он тармақты өлеңдері үш шумақтан: екі төрт тармақты және соңы екі тармақты өлеңнен тұрады. Олар иду тәсілімен корей тілінде жазылған. Ал қытай иероглифтері корей тілінің грамматикалық көрсеткіштері мен сөздерін жазуға арналған фонетикалық белгі ретінде пайдаланылған.

Хянганың кемелденген шағы біртұтас корей мемлекеттілігінің бірігуі мен нығаю кезеңіне тура келеді. Өлеңдерді шығару мен оны орындау хварандармен – ерекше әлеуметтік ұйыммен байланысты болған. Онда адамдарды басқару үшін, абыз-ақын қызметін де атқаратын, арнайы оқытылған әкімшілер мен әскерилерді дайындаған [1.9].

Ертеде поэтикалық сөзге сиқырлық қызметі де жүктеген. Сондықтан да болар, хянганы орындау әлемнің, яғни табиғат пен мемлекеттің ахуалына сиқырлы күшпен әсер ету рәсімімен байланысты болған. Сөз ғарыштық тәртіпті қолдауға тиіс болатын. Хянганы абыз-ақын рәсімді өткізу барысында шығарған. Рәсімді сипаттау прозалық мәтінде берілген, ал өлең жөн-жоралғыны өткізу салтанатында негізгі орында тұрған. Жөн-жоралғылар көп болғандығына қарамастан, олардың бір ғана белгілі мақсаты болған – әлемдегі үйлесімділікті сақтауды көздеген. Жөн-жоралғы салтанатын ұжымдағы маңызды тұлға – хваран, мәдени дәстүрді сақтаушы-абыз, будда ақын-монахы (будда тақуалары абыз қызметін де атқарған) жүргізген.

Хянга мәтіндерінде екі тұлға: орындаушы мен жолданушы (адресат) бар. Орындаушы дегеніміз тәртіпті сақтауға, егер ол бұзылған болса, қайта қалпына келтіруге талпынатын тұлға. Жолданушыны таңдау рәсім өткізудің өте маңызды сәті болып табылған, өйткені рәсім өткізудің табысты болуы таңдаудың дұрыстығымен тікелей байланысты. Жолданушы, тәртіп бойынша, «маңызды тұлға» – бойында ғарыш күші жинақталған, ұжымның тұтастығы мен амандығын сақтай алатын «үлкені» болуы тиіс. Самгук юсада рәсімдердің бірнеше түрін көрсетуге болады. Олардың бір бөлігі жергілікті мифологиялық және шамандық дәстүрлермен байланысты болса, екінші бір бөлігі буддалар мен бодхисаттваларға жүгінуді білдіреді. Сондай-ақ, буддалық хянгалар «үлкен» мен «кішінің» рәсімдік қызметтері туралы жергілікті түсініктер негізінде құрылған [2.21].

Рәсімдер мен хянга мәтіндерінде «үлкеннің» «келбетіне» (моян, чыт) ерекше назар аударылады. «Бет-бейне», «келбет» түсінігіне нақты физикалық сипаттары, яғни денсаулығы, сұлулығы, сонымен қатар адамгершілік қасиеттері де жатады. Үлкеннің «бет-бейнесіне» оған тәуелді «кіші» оның денесінің бөліктері: қолы, аяғы, көзі және т.б. ретінде енгізіледі. Әрбір үлкен өзінен анағұрлым маңызды тұлғаға қатысты кіші болып табылады. Егер үлкен «келбетке» ие болса, онда кіші – «сана-жан рухына» (сим, маым) ұғымына ие. Ол жүректі ойлау органы, әрі өмір ретіндегі Қиыр Шығыстағы ерекше ұғыммен байланысты. «Сана-жан рухы» – сиқырлы айна, одан үлкеннің бет-бейнесі көрінеді. Кішінің міндеті – үлкен келбетінің таза қалпын сақтау, егер ауытқулар болып жатса, оны қалпына келтіруге тырысу.

Самгук Юсаға енген 14 хянга мазмұны жағынан алуан түрлі. Олар қай билеушінің кезінде, қандай жағдайда, бұл өлеңді кімнің

шығарғандығы туралы айтылған прозалық мәтінге енгізілген. Ирән бұл өлеңдерді VI-IX ғғ. пайда болған деп белгілейді [2.21]. Бірнеше рәсімдер мен олармен байланысты хянгалардан мысал келтіре кетейік.

Үлкеннің дұрыс бет-бейнесі мен әлеумет арасындағы үйлесімді сақтау рәсімі. Бұл рәсім мәтінде «Кёндок-ван билеуші. Чхундам ұстаз. Ерекше абыройлы Пхёхун» деген атпен суреттелген (Кёндок билеуші Силлада 742-764 жж. билік еткен).

3-айдың үшінші күні Кёндок билеуші астананың батыс қақпасы жанындағы ғимаратта отырып, «жақсы киінген» тақуаны алып келуді бұйырды. Нөкерлер байсалды әрі адамгершілігі мол тақуаны алып келіпті, бірақ билеуші оны қабылдамапты. Оңтүстік тарапта киімі жамау-жамау, шие ағашынан жасалған дөңгелек себет ұстаған басқа бір тақуа пайда болыпты. Билеуші соны шақыруға әмір беріпті. Тақуа өз есімінің Чхундам екендігін, жыл сайын үшінші айдың үшінші күні және тоғызыншы айдың тоғызыншы күні өзінің Намсан тауына көтерілетіндігін, шәй демдеп, оны Майтрейеге (будда мифологиясында – болашақтағы әлемдік тәртіптің буддасы; ол әлемді әділ будда билеушісі басқарғанда келеді) ұсынатындығын айтады. Билеушінің өтініші бойынша Чхундам оған шәй демдеп ұсынады. Билеуші оның бұрын «Кипха хваранды мадақтаймын» деген хянганы шығарғандығын білетін еді. Сондықтан да одан халықты татуластыра отырып басқаруға мүмкіндік беретін өлең жазып беруін сұрайды [3.172]. Тақуа оның өтінішін орындап, билеушіге өлең шығарып береді. Анмин ка «Халықты қалай тыныштандыру туралы өлеңде» былай делінген:

Билеуші – әке,
Оған бағынышты – сүйікті ана,
Ендеше оның қол астындағылар – жасы кіші балалар.
Егер олай болса, қол астындағыларды да сүю қажет.
Олар әуре-сарсаңмен күнелтіп жүрген тірі жандар.
Олардың қарнын тойдырыңдар да, басқа-рыңдар!
«Біз бұл жерді тастап қайда кетер екенбіз?» –

деп олар сонда ойланар.

Билеуші мен Чхундамның арақатынасы жөн-жоралғыға сай. Мұндағы хянганы шығару үшінші айдың үшінші күнімен – көктемнің соңғы айымен ұштастырылған. Бұл айда құнарлылықты арттыру мен күн белсенділігін қуаттау салт-жоралғылары жүргізіледі. Оны астананың батыс бөлігінде орналасқан павильонда, яғни батыс/шығыс сызығында өткізу шарт. Салт-жораларды жүзеге асырушы – оңтүстіктен келе жатқан тақуа.

Оның киіміне солярлық сипат тән – киімі сырпы тігілген, жамау-жамау, басқаша айтқанда, бірнеше қайтара инемен тігілген. Ине – күннің әмбебап белгісі, ал бірнеше жерден ине өткен киім солярлық қасиеттерге ие болады. Одан басқа, тақуаның оңтүстікпен байланысының болуы, сондай-ақ, күн белсенділігі мен жеміс беруші күштерді қолдайтын көктемгі және күзгі (3-ші және 9-шы айдың рәсімдері) салт-жоралармен байланыс орнататын солярлық кейіпкерді және жоғарғы күштермен тілдесе алатын (хош иісті шайдың бір кесесін ұсыну рәсмін өткізеді), ұжым үшін маңызды салт-жораны өткізетін абызды көрсетеді [2.22]. Сондай-ақ, Чхундамның қолында қара түсті ыдыс – себет бар. Мифтерге сәйкес, бұл әйелдің баланы дүниеге әкелуші мүшесін білдіреді. Миф бойынша қолында қара түсті ыдыс ұстаған ер адам ұрпақ таратушы актін (өлу – ұрықтану) белгісі. Билеуші, рәсімді өткізеді деп, таңдаған тақуа шығыс/батыс, оңтүстік/солтүстік сызықтарының қиылысатын нүстесінде тұратын солярлық ұрпақ таратушы сипатына ие. Одан басқа, билеушіге оның есімі көркем сөздің сиқырын білетін ақын – «Кипха хваранды мадақтаймын» хянгасының авторы ретінде белгілі. Осы сипаттамалардың барлығы Чхундамды көктемгі рәсімнің негізгі бөлігін орындаушы ретінде таңдауға – сөз сиқыры арқылы билеушінің бет-бейнесі мен социумдағы үйлесімділікті сақтап қалуға қабілетті хянганы шығаруды тапсыруға мүмкіндік берді. «Халықты қалай тыныштандыру керектігі туралы өлең» билеушінің қатысуымен шығарылған, яғни рәсімнің негізгі бөлігі болып табылады [2.23].

Чхундам шығарған Чхан Кипхаран қа «Кипха хваранды мадақтаймын» өлеңінде былай делінген:

Мен аспанға қараймын –
Онда пайда болған ай
Ақша бұлттың ізімен жүрмейді.
Мен жерге қараймын –

Онда суы көгілдір өзеннің жағасында,
Кипха хваранның бейнесі маған көрінер.
Осы жерде, Иро өзенінің жағасында тұрып, ант беремін,
О, хваран! Сенің бейнеңді жадында сақтаған,
Мен өзімнің жаным мен санама еремін!

[яғни, сенің бейнең менің жанымды толтырып, онда мәңгі қалады]

Ая! Сен самырсын сияқтысың, оның бұтақтары биікке ұмтылған, –

Қырау сен үшін түкке тұрғысыз, о хваран!

«Кипха хваранды мадақтаймын» хянгасы, бір қарағанда, пейзажға арналғандай болып көрінеді. Пейзаж әлеуметтік өрлеудің әртүрлі сатысында тұрған екі адамның қарым-қатынасымен белгіленген. Онда айтылған реалийлерге қарағанда, өлең күзде, түнгі уақытта, ай толған кезде шығарылған. Онда Чхундамның жоғары дәрежелі хваранға адалдығы туралы айтылған. Хянга авторы хваранның жасы кіші – шәкірті ретінде, ал өлең арналған адам, яғни хваранның өзі жасы үлкен – тәлімгер ретінде таныстырылған. Үлкеннің келбеті аспанда жылжымай тұрған айға теңестірілген (ақша бұлттың соңынан ілеспейді) – идеалды қалыпта тұр. Келбеттің идеалды қалпы өзеннің тұнық (таза, лайланбаған) суынан көрінеді. Бір мезгілде үлкеннің келбеті шәкіртінің, жасы кішінің жаны мен санасында көрініп, мәңгі сақталады. Үлкен бейнесінің идеалдығы оны самырсынмен салыстыру арқылы дәлелденген. Оған «қырау да түк емес», яғни оның келбеті қысы-жазы өзгермейді. Самырсынмен салыстыру адамның биік адамгершілік қасиеттерін көрсетеді, ол өзінің қағидаларын өзгертпейді [2.23].

Сонымен, хянгадағы табиғат – әдемі пейзаждың суреттемесі емес, ол үлкен бейнесінің идеалды қалпын білдіреді. Өлеңде биік адамгершілік қасиеттерге ие адам мен ғарыштың идеалды қалпы арасына теңестіру белгісі қойылады.

Әдебиеттер

- 1 Никитина М.И. Древняя корейская поэзия в связи с ритуалом и мифом. – М., 1982. – С. 327.
- 2 Троцевич А.Ф. История корейской традиционной литературы (до XX в.): учебное пособие – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2004. – С. 323.
- 3 Смертин Ю.Г. Хянга: живые голоса корейской древности // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, – 2015. – № 8 (50): в 3-х ч. – С.169-174.

References

- 1 Nikitina M.I. Drevnjaja korejskaja poezija v svjazi s ritualom i mifom. – M. – 1982. – S. 327.
- 2 Trocevic A.F. Istoriija korejskoj tradicionnoj literatury (do 20 v.): Uchebnoe posobie. – Spb.: izdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta. – 2004. – S. 323.
- 3 Smertin Ju.G. Hjanga: zhivye golosa korejskoj drevnosti // Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. – Tambov. Gramota. – 2015. – № 8 (50): v 3-h chastjah. – S. 169-174.

Амирбекова У.А.
**Хянганың корей халқының
ежелгі салт-дәстүрлерімен
байланысы**

Мақала ежелгі корей поэзиясы – хянгаға арналған. Мақалада поэзиялық шығармашылықтың корей мәдениетінің ажырамас бөлігі екендігі, поэзияның түп-тамырын халық шығармашылығы мен салт-тық рәсімдерден іздеу қажеттігі мазмұндалады. Хянга поэзиясын корей халқының ұлттық құндылығы ретінде қабылдау маңыздылығының себептері анықталады.

Түйін сөздер: Корея, поэзия, хянга, буддизм, шаманизм, самырсын, мәңгілік, рух, билеуші келбеті.

Amirbekova U.A.
**Contact hyangga with ancient
traditions and rituals
Korean people**

The article is devoted to ancient Chinese poetry – hyangga. The article presents the idea that poetry has always been an important part of Korean culture, the roots of poetry to be found in the works of folk songs and ritual ceremonies. Determine the cause of the perception of the importance of poetry hyangga as a national asset of Koreans.

Key words: Korea, poetry, hyangga, Buddhism, shamanism, Pine, eternity, the spirit, the ruler's face.

Амирбекова У.А.
**Связь хянга с древними
традициями и ритуалами
корейского народа**

Статья посвящена древней корейской поэзии – хянга. В статье излагается мысль о том, что поэтическое творчество всегда была важной частью корейской культуры, что корни поэзии следует искать в народном песенном творчестве и ритуальных церемониях. Определяются причины значимости восприятия поэзии хянга как национального достояние корейцев.

Ключевые слова: Корея, поэзия, хянга, буддизм, шаманизм, сосна, вечность, дух, лицо правителя.

ХЯНГАНЫҢ КОРЕЙ ХАЛҚЫНЫҢ ЕЖЕЛГІ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРІМЕН БАЙЛАНЫСЫ

Қытай жылнамаларында біздің заманымыздың тоғысында Корей түбегін мекен еткен тайпаларды сипаттай келе, жергілікті тұрғындардың ән мен биге құмар болғандығын атап көрсетеді. Әсіресе, мұндай қасиет Тәңірге арнап құрбандық шалғанда және егін егу мен астық жинаудың аяқталуына арналған мерекелерде айқын байқалады. Мұндай мерекелер ұжымды түрде атқарылатын болған. Кореядағы поэзиялық дәстүрдің пайда болуы мен қалыптасуы байырғы корей мемлекеттерінің қалыптасу кезеңіне жатады деген жалпы пікір бар. Алғашқы поэтикалық мәтіндер тайпа көсемдерінің рәсімдік қызметтерімен байланысты болғандығы анық. Корейлердің ол кезде өз жазулары болмағандықтан, ол кездегі поэзия ауызша түрде болған [1. 169].

Үлкеннің бейнесін (келбетін) түзету рәсімі Самгук юсада «Синчхун қызметінен кетті» атауымен баяндалған. Хёсон ван патша (737-741) әлі тақ мұрагері кезінде, Синчхунмен дойбы ойнап отырып, «егер мен сені кейін ұмытсам, ол самырсынның өз түрін өзгерткенімен бірдей болады», – депті. Бірақ, таққа отырғаннан кейін өзінің берген уәдесін ұмытып, Синчхунға ешқандай қызмет бермеді. Синчхун оған ренжіп, өлең шығарып, оны самырсынға іліп қояды. Біраз уақыттан кейін самырсын қурап қалыпты. Сонда билеуші ағашты қарап шығуды бұйырыпты. Жіберген адам, бұтаққа қыстырылған өлең жазбасын патшаға беріпті. Патша бірден Синчхунды есіне түсіріп, оны қызметке алыпты. Самырсын болса қайта жанданыпты [2.24]. Ал өлеңде былай делінген екен:

Қалың самырсын,
Күз түссе де, – солмайды.
Ал сен, «Сені ұмыта алар ма екенмін?» – деп айтқан адам,
Мен саған төменнен жоғары қараған адам,
Сен дидарыңды өзгерттің.
Ай сәулесі ескі тоғанға түскенде,
Асыққан толқындар астында құм мен су араласар.
Қарасаң да, қарамасаң да – сенің бейнең,
Дірілдеген ай іспеттес, бұлыңғыр толқындар арасында.
Міне, неге айналды ақырында әлем.

Бірінші шумақта самырсынның мәңгілігі мен мызғымастығына билеуші бейнесінің – үлкеннің құбылмалылығы қарама-

қарсы қойылған. Келбет ауыспалылығы адамгершілік нормаларының сақталмауының белгісі. Екінші шумақта өзгерістер мен бұзылулар тақырыбы көтеріледі: үлкеннің теріс қылығы табиғатта көрініс табады. Су тынышсызданып, күнгірттенді, сондықтан оған түскен ай сәулесі де бұлыңғыр тартып көрінді. Жасы кіші тынышсызданған, лайқа судағы ай бейнесін үлкеннің кейпінің баламасы ретінде, сонымен бірге әлемнің жалпы жағдайының картинасы ретінде түсінеді. Хянга мәтінін мәңгі жасыл ағашқа жапсырады, нәтижесінде ағаш өзіне тән қасиеттерден айырылып, жыл мезгіліне тәуелді, басқа жапырақты ағаштар сияқты курап қалады. Егер үлкен (билеуші) күзде кейпін өзгертетін жапырақты ағаштар іспеттес болса, онда ол кішіні мәңгі адал болады деп үміттенбеуі тиіс. Кіші жапырақтар сияқты үлкенді тастап кетеді, сонда ол қорғансыз болып қалады. Билеуші, осындай мазмұндағы хянганы алған соң, өз қылығының теріс екендігін түсініп, «өз келбетін дұрыстады» [3.50].

Дұшпанды куу рәсімін сипаттаумен екі мәтін байланысты. Бірінде қарақшыларды тыныштандыра алған будда тақуасы туралы айтылады. Бұл «Ёнчжэ ұстаз қарақшылармен кездесті» деген атпен берілген әңгіме.

«Ёнчжэ ұстаз болмысынан көңілді, дүниеге аса қызыға қоймайтын, әрі хянганың шебер құрастырушысы еді. Жасы ұлғайған шағында Намсан тауларына кетіп, дәруіш болмаққа бекінеді. Сонда бара жатып, Тэхённен тауларында қарақшыларға кез болыпты. Олардың саны алпыстан да артық екен. Қарақшылар оны өлтірмек болады. Ёнчжэ олардың қылыштарынан тайсалмастан болып жатқандарды көтеріңкі көңілмен қабылдапты. Аналар таң қалып, оның атын сұрапты. «Ёнчжэ», – деп жауап қатыпты Ёстаз. Қарақшылар оның атына қанық екен, оған хянга құрастыр деп бұйырыпты. Сол сәтте Ёстаз шығарған хянгада былай делінген екен:

Өзімнің жаныммен-санаммен
Будда келбетін мен білмеген күні,
Баяғыда ... [мәтін бөлігі жоғалған] ...өтіп кетті.
Енді, міне, әлемнен жасырынуға барамын.
Тек парызды теріс жолмен бұзғандарға
Сіз қорқынышты кейпіңізбен тағы да ораларсыз!
Ал, мына, қару! Оның қатысы жоқ.
Жақсы күн алыстатады.
Ая! Тек мына ізгіліктің биік төбесі –

Ол кез келген адам кіре алмайтын, сол атакты үй емес қой!

Қарақшылар хянга мағынасының тереңдігіне қайран қалып, Ёнчжэге сыйға екі кесек әшекей-

лі жібек беріпті. Ёстаз күліп, олардың сыйлығын алмапты: «Байлық дегенді білемін – оның тамыры жер астындағы тозақта. Меңіреу тауларға тығылып, ақырғы күнімді сонда күтпекпін. Бұл жібекті қабылдай алмаймын!»

Сөйтіп, оны жерге лақтырып жіберіпті. Қарақшылар қайтадан Ёстаздың сөзіне қайран қалыпты. Олардың барлығы, бір кісідей, қылыштарын тастап, найзаларын лақтырып, шаштарын алып, оған шәкірт болыпты. Ёстазбен бірге Чирисан тауын паналапты, жерге қайтып оралмапты. Ёнчжэнің жасы сол кездері тоқсанға келіпті. Бұл оқиға Вонсон-тэван (785-798) билеушінің тұсында болған екен» [3.62].

Ёнчжэнің өлеңінде жергілікті мәдени түсініктер буддалық көзқараспен үйлеседі. Өлеңнің басында автордың рух-санаға қол жеткізгендігі айтылады. Ол бұрыннан бері өзінде Будданың бейнесін – үлкенді сақтап жүр. Үлкен мен кішінің (Ёнчжэ) қарым-қатынастары мінсіз. Бұл қарым-қатынастарға «бөтендер» – қарақшылар килігеді, олар кішінің жан-санасынан Будданың кейпін шығарып жіберіп, Будданың келбеті оған әлі беймәлім кездегі қалыпқа қайтаруға тырысады. Сөйтіп, Ёнчжэ тақуа өзінің Буддамен және қарақшылармен қарым-қатынасын ежелгі корей рәсімінің санаттарында зерделейді.

Әдетте, ежелгі салт-рәсім нақты уақыт-кеңістік (түн, ай, су, жағалау) шеңберін қамтитын болған. Ёнчжэнің өлеңінде барлығы «бүгін де, қазір де» – өткендегі күн, ол әлі Будда ілімін ұғынбай тұрғандағы және келешектегі, ол «жақсылықтың биік белесіне» жеткен, яғни Ақиқатты ұғынған күн арасында болып жатыр. Мұнда хянга авторы үшін Ақиқатқа жету жолындағы өзінің жеке эволюциясы туралы хабарлауы маңызды. Ақиқатты түбегейлі ұғынуы (яғни, үлкеннің кейпіне қосылу) әлі келген жоқ. Бұл корей салт-рәсіміне жат жағдай. Ол буддизм ықпалынан пайда болды [2.25].

Басқа хянгалар сияқты, қарақшылар туралы өлең салттың бұзылуын болдырмай (қарақшылардың басып кіруі), үлкен мен кішінің қарым-қатынасындағы үйлесімділікті қалпына келтіруі тиіс. Ёнчжэ өзін Буддадан тартып алуға жол бермей, үлкенге басқа кішілерді – будда ілімінің ізбасарларына айналған қарақшыларды қосып, оның келбетін (бейнесін) нығайтты [3.82].

Екінші мәтінде әңгіме, безгек жынын қуып шыққан, Чхоён хваран туралы. Чхоён деген кім, оның аурудың жынын (рухын) қалай қуғандығы туралы әңгіме «Чхоён Хваран. Манхэс гифадатханасы» атауымен берілген.

Бірде билеуші «Шашыраған бұлттар» – Кэунпхо шығанағына серуендеуге барыпты. Қайтар жолында демалуға тоқтапты. Кенеттен бұлттар түнеріп, тұман түсіпті. Билеуші нөкерлерімен қалай жүрерлерін білмеptі. Билеуші шошып кетіп, не болғанын сұрапты. Сарай түсіндірушісі бәлені Шығыс теңізінің айдаһары жібергендігін, оған бір нәрсені сыйға беру керектігін хабарлапты. Билеуші оған ғибадатхана тұрғызуды бұйырыпты. Оның бұйрық бергені сол екен, сол сәтте бұлттар сейіліп, билеушінің алдында айдаһар ұлдарымен бірге пайда болыпты. «Айдаһар ұлдарының бірі, билеушіні шығарып салу үшін, астанаға ере келіпті, сөйтіп билеушінің басқару істеріндегі көмекшісі болып қалып қойыпты. Оның аты Чхоён екен. Патша оны сұлу қызға үйлендіріпті. Одан басқа, оның ниет-пиғылдарын баурап алу үшін, «кыпқан» шенін беріпті. Оның әйелі өте әдемі екен. Безгек рухы оны иеленгісі келіп, адамға айналыпты, түнде Чхоённың үйіне келіп, оның әйелімен жатыпты. Чхоён үйіне келіп, төсектегі екеуін көріпті. Ол бірден хянға айтып, биді орындап, кейін шегініпті [1.173]. Хянгада былай деген екен:

Астанада жарық ай астында
Серуен құрдым түнімен.
Үйіме келіп, төсегімнен,
Көріп тұрмын төрт аяқ.
Екеуі – менікі,
Екеуі – кімдікі?
Басында бірінші екеуі менікі еді,
Енді олар басқанікі. Не істеу керек?

Сонда рух өзінің кейпіне еніп, Чхоённың алдында тізерлеп тұрып: «Мен қожайынның әйеліне көз салып, оған озбырлық жасадым. Қожайын маған қаһарын төккен жоқ. Мен қайран қалып тұрмын, сол үшін сені мадақтаймын. Ант беремін, бұдан былай және кейін де, суреттен қожайынның бейнесін көргенде, ол қақпаға кірмеймін!»

Сондықтан, қазір де елдің адамдары қақпаға Чхоённың бейнесі салынған суретті іліп қояды екен. Сөйтіп жын-шайтандарды қуып, бақыт шақырады екен ...» [1.173].

Чхоённың өлеңінде әңгіме үш персонаж туралы: Чхоённың өзі, оның әйелі және безгек рухы. Үшеуінің де сипаттамасында аяқ туралы айтылған. Адам кейпіне енген, безгек рухының аяғы, – «бөтендікі» («екеуі – кімдікі?»), әйелінің аяғы – «өзінікі» («екеуі – менікі»), яғни Чхоённың әйелі оның өз аяғы болып көрсетілген. Кейіптің осы деталіне баса назар аудару – әлеуметтік ұйымды (отбасы, мемлекет) адам ағзасы ретінде

қарастыру туралы ежелгі ұғыммен байланысты болар. Үлкен, басшы, бүтінді бейнелейді, кішілер оның қолы мен аяғы. Кішілер, ер адамдар – қолдары, әйелдер – аяқтары. Отбасының – мемлекеттің қалыпты жағдайда қызмет етуіне «қолдар» мен «аяқтар» септесуі тиіс. Чхоён «бөтен аяқтарды» құртпайды (кумайды), алдымен оның иесінің «шынайы бейнесін» анықтауға тырысады. Ол үшін ол ән айтып, би билейді, яғни шаман ролінде шығады. Ол шамандық салт-жоралар (камлание) арқылы құбылғыш бейненің рухын өзінің шынайы түрінде шақырады. Рух пайда болған кезде, ол оны өлтірмейді, онымен «келісімге» келеді: безгек рухы қақпаларында Чхоённың суреті ілініп тұрған үйге кірмеуге уәде береді [3.65].

Кюнё чон «Кюнё өміріне» енгізілген өлеңдерге жетінші тарау (шығармада барлығы он тарау бар) арналған. Пірәдардың поэтикалық шығармашылығына мұндай көңіл бөлу – сол замандарда поэтикалық мәтінді жазудың, басқа ерліктермен тең дәрежедегі, көрнекті іс-әрекет ретінде қарастырылғандығын білдіреді. Автор, он бір хянғаның мәтінін жазып болғаннан кейін, айықпас дертке шалдыққан адамның хянғаның көмегімен айыққандығы туралы аңызды әңгімелейді: көрнекті іс-әрекет (өлең шығару) керемет жасай алады. Кюнё шығарған хянға – «Аватамсакасутрада» жазылған, бодхисаттва Самантрабхадраның («түгелдей қайырымды», махаянаның сегіз негізгі бодхисаттвасының тізіміне кіреді) он уәдесін мадақтау. Мысалы, «барлық буддаларды құрметтеу», «барлық буддаларды мадақтау», «барлық буддаларға сыйлық беру», «жасаған зұлымдықтары үшін өз күнәсін өтеу», «басқалардың қадір-қасиеті үшін қуану» және т.б. уәделер. Сонымен, Кюнё өлеңдері будда тақырыптарына арналған.

Будда хянгаларын орындау рәсімінде будда мен бодхисаттвалар (үлкендер) жолдаушы, ал будда тақуасы – орындаушы. Кюнё хянгалары жергілікті рәсімдер негізінде пайда болды (үлкеннің келбетіне ықпал ету, үлкеннің келбетін қорғау үшін дұшпанның кейпіне ықпал ету). Оған поэтикалық сөз бен орындаушы-автордың қызметі туралы, сондай-ақ, әлемдегі тәртіпті сақтаудағы үлкен мен кішінің міндеті туралы жергілікті ұғымдар кіргізілген. Кюнё шығармашылығында жергілікті ұғымдар буддалық орныққан пікірлермен түзетілген болатын [2.27].

Сонымен, хянғаның пайда болуы мен орындалуы Силла мемлекетінің салт-жораларымен – әлемдік кеңістікті сақтаудағы қоғамдағы маңызды тұлғаның ролі туралы түсініктермен

байланысты болды. Силла құлап, Корё мемлекеті құрылғаннан кейін хянга және онымен байланысты рәсімдер шеттеп қалғанымен (Корё әулетінің билеушілері Қытай бағытын ұстану саясатын белсенді түрде жүргізді), мүлдем ұмыт қалған жоқ. Жергілікті мәдени дәстүрлер, корей тілінде шығарылған Корё өлеңдері – Корё каёда көрініс тапты. Олардың мәтіндері жадыда

сақталып, ауыздан ауызға жетті, немесе қытай тіліне аударылды. Одан бөлек, будда қайраткерлері хянга және онымен байланысты рәсімдерді, сондай-ақ, иду – корей мәтіндерін жазу әдісін сақтап қалды. Оған екі будда ескерткіші – Хёк Нёнчхонның (XI ғ.) «Кюнё өмірі» мен Ирённің (XIII ғ.) «Үш мемлекеттің тарихи жазбаларынан» түсіп қалған істері» дәлел.

Әдебиеттер

- 1 Смертин Ю.Г. Хянга: живые голоса корейской древности // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2015. – № 8 (50): в 3-х ч. – С.169-174.
- 2 Троцевич А.Ф. История корейской традиционной литературы (до XX в.): учебное пособие – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2004. – С. 323.
- 3 Никитина М.И. Древняя корейская поэзия в связи с ритуалом и мифом. – М., 1982. – С. 327.

References

- 1 Smertin Ju.G. Hjanga: zhivye golosa korejskoj drevnosti // Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. – Tambov. Gramota. – 2015. – № 8 (50): v 3-h chastjah. – S. 169-174.
- 2 Troceovich A.F. Istorija korejskoj tradicionnoj literatury (do 20 v.): Uchebnoe posobie. – Spb.: izdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta. – 2004. – S. 323.
- 3 Nikitina M.I. Drevnjaja korejskaja poezija v svjazi s ritualom i mifom. – M. – 1982. – S. 327.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Мәтбек Н.Қ.
**«Бақырғани кітабы» –
ортағасырлық құнды жәдігер**

Мақалада автор XII ғасырда өмір сүрген сопылық поэзияның көрнекті өкілі С.Бақырғани еңбектерінің түркі халықтарына ортақ мұра екендігі жайлы өз пікірін жүйелі түрде білдіреді. Ақынның шығармаларының қолжазба және баспа бетін көрген нұсқаларын салыстыра отырып талдайды. С.Бақырғани еңбектері туралы жарияланған өзбек, түрік және орыс шығыстанушы ғалымдарының зерттеулерін саралап қарастырады.

Қазақ әдебиеті тарихындағы «Бақырғани кітабы» жөнінде пікір айтқан ғалымдардың зерттеулерінің негізінде бұл жәдігердің құндылығына жете назар аударады. XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында Сүлеймен Бақырғани шығармаларының Қазан қаласындағы баспаханадарда көптеп басылуының басты себебі сол кездегі қазақ даласындағы діни мектептерде Қ.А. Ясауи, Сопы Аллаяр т.б. сопы-ақындардың кітаптары оқулық ретінде пайдалануына байланысты үлкен сұранысқа ие болғандығын айқындайды. «Бақырғани кітабын» Қожа Ахмет Ясауи үлгісімен хикметтер жазған ақындардың шығармаларынан тұратын жинақ деген тұжырым келтірілген.

Түйін сөздер: түрік әдебиеті, хикметтер, ортақ мұра, жыр жинағы.

Matbek N.K.
**«Bakyrangani 's book» –valuable
heritage of the middle ages**

Article says that works of S. Bakyrangani who was important follower of Sufi poetry in XII century became common heritage for Turkic nations. Author analyzes manuscripts and published versions of his works and compares researches of Uzbek, Turkish and Russian orientalists.

Article focuses on value of «Bakyrangani's book» based on researches of scientists who gave their opinions on its role in the history of Kazakh literature. It shows that the main reason for publishing of Bakyrangani's works in great numbers in the latter half of the 19 th and early 20 th centuries was using of works of A.Yassau and Sufi Allayar and other Sufi poets like schoolbook. Article leads us to conclusion that «Bakyrangani's book» is a collection of writer's works which written by the example of A.Yassau.

Key words: Turkish Literature, khikmets, common heritage, collection of prose.

Матбек Н.К.
**«Книга бакыргани» – ценное
средневековое наследие**

В статье обоснованно приводится мысль о том, что труды видного представителя суффиской поэзии XII века С. Бакыргани являются общим наследием туркоязычных народов. Автор в сравнительном аспекте анализирует рукописи произведений и их опубликованные версии, сопоставляет опубликованные исследования узбекских, турецких и русских ученых-востоковедов. По отзыву ученых к произведению «Книга Бакыргани», обращает внимание на высокую ценность данного наследия в истории казахской литературы.

Основываясь на исследованиях ученых, оставивших свои отзывы о роли «Книги Бакыргани» в истории казахской литературы, акцентирует особое внимание на ценности данного произведения. Также приведены сведения о том, что во второй половине XIX и в начале XX веков в типографиях города Казан из-за повышенного спроса в исламских религиозных школах на учебную литературу поэтов-суффиистов, таких как К.А. Яссауи, Сопы Аллаяр, в большом количестве были опубликованы труды Сүлеймена Бакыргани. Приведено заключение о том, что «Книга Бакыргани» является сборником трудов поэтов, сочинявших свои хикметы на основе стиля Ходжи Ахмета Ясауи.

Ключевые слова: турецкая литература, хикметы, общее наследие, поэтический сборник.

**«БАҚЫРҒАНИ КІТАБЫ»
– ОРТАҒАСЫРЛЫҚ
ҚҰНДЫ ЖӘДІГЕР**

Сүлеймен Бақырғани XII ғасырда Қарахан мемлекеті тарих сахнасынан кетіп, Түркістан мен Мауреннахр аймағының түркілері қаракытайлардың шапқыншылығына ұшыраған ала-сапыран кезеңде өмір сүрді. С.Бақырғани – ұстазы Қожа Ахмет Ясауи түрік әдебиетіне орнықтырған сопылық поэзияның көрнекті өкілі, жалғастырушысы.

Сүлеймен Бақырғани кітаптарының түп нұсқасы сақталмаған. Көшірме нұсқалары XV ғасырға жатады. Қазақстан Республикасы Ұлттық кітапханасында XVII ғасырда жазылған қолжазба кітап сақталған. Жазылған мерзімі, жері, кім көшіргені көрсетілмеген. Көлемі 652 беттен тұратын аса құнды көне мұраның 119-489-беттері бірыңғай С. Бақырғани хикметтерінен тұрады.

Сүлеймен Бақырғани кітаптары баспа бетін XIX ғасырда көреді. Қазақстан Республикасы Ғылым Академиясының Орталық кітапханасында «Хакім Ата кітабының» 1878 жылы Қазан университеті баспаханасында жарық көрген нұсқасының фотокөшірмесі сақталған.

«Бақырғани кітабы» Қазан қаласының баспаханаларында 1860 жыл мен 1908 жылдар аралығында он шақты рет басылған. Қазақстан Республикасы Ғылым Академиясының Орталық кітапханасында «Бақырғани кітабының» төмендегідей нұсқалары сақталған:

1. Бақырған / Бастырған Мұхсин Салихұғлы. – Қазан: Университет табиғханасы, 1860. – 86 б.
2. Бақырғани кітабы / Аударған Мұртаза Мұстафаұғлы, бастырған Шәмсуддин Құсаинов, Қазан: М.А. Чиркова уәрсәлерінің табиғханасы, 1897. – 80 б.
3. Бақырғани кітабы / Бастырған Шәмсуддин Құсаинов, Қазан: М.А. Чиркова уәрсәлерінің табиғханасы, 1900. – 80 б.
4. Бақырғани кітабы. – Қазан: Матбәғә-и Кәримия, 1901. – 80 б.
5. Бақырғани кітабы. – Қазан: Матбәғә-и Кәримия, 1906. – 80 б.
6. Бақырғани кітабы / Бастырған Мұхаммедғали Мин-һажеддинұғлы. – Қазан: М.А. Чиркова уәрсәлерінің табиғханасы, 1908. – 76 б.
7. Хакім Ата кітабы / Бастырған Фатхулла Хамидуллаұғлы Амашев. – Қазан: Университет табиғханасы, 1878. – 20 б.
8. Ақыр заман / Бастырған Шәмсиддин Хұсайынов уәрсәлері. – Қазан: Император университеті табиғханасы, 1906. – 16 б.

С.Бақырғанидың «Бибі Мариям» дастанының мәтіні Ташкент қаласында 1991 жылы жарық көрген «Бақырғани кітабында» жарияланған. Р.Сыздықованың «Ясауи хикметтерінің тілі» еңбегінде жарияланған Ясауидің XVII ғасырдан сақталған көне қолжазбасының ішінде «Бибі Мариям» дастанының мәтіні кездеседі.

Е.А. Малов 1897 жылы Қазандағы Император университеті типографиясынан шыққан «Известия общества археологии, истории и этнографии» (том XIV, вып. I) деген жинақта Сүлеймен Бақырғанидың «Ақырзаман кітабын» жариялайды.

Н. Маллицкий «Туркестанская ведомость» (№71, №72, 1898) жинағынан алынып басылған «Ишаны и суфизм» деген еңбегінде «Хакім Ата кітабынан» Сүлеймен Бақырғани қайтыс болған соң, Әнуар Ананың Зеңгі бабаға тұрмысқа шығуы туралы хикаяттан үзінді келтіреді.

Түрік зерттеушісі Мехмет Фуат Көпрүлү 1918 жылы «Түрік әдебиетіндегі алғашқы сопы-ақындар» деген зерттеуін жариялады. Бұл еңбек Кенан Кочтың баспаға дайындауымен «Қожа Ахмет Ясауи танымы мен тағылымы» деген жинаққа енгізіліп, 1999 жылы Шымкент қаласында қазақ тілінде жарық көрді. Бұл зерттеуде Қожа Ахмет Ясауидің халифаларының бірі ретінде Сүлеймен Хакім Ата да аталады. Ғалым «Хакім Ата кітабы» мен «Бақырғани кітабының» мазмұны мен құрылымына кеңірек тоқталады.

Қазақ әдебиетінде Сүлеймен Бақырғани жайлы алғаш пікір айтушылардың бірі – әдебиет зерттеушісі Ә. Қоңыратбаев. Ол Өскемен қаласында шығатын «Алтай большевигі» газетінде 1945 жылы 25 қарашада (№226 (1552)) жарияланған «Сүлеймен Бақырғани» деген ғылыми мақаласында «Хакім Ата кітабы» жөнінде келелі пікір айтады. Қарасөзбен жазылған шығарманы роман жанрына жатқыза отырып, XII ғасырдағы Орта Азия түріктерінің жазба тілінің ерекшеліктерін білу тұрғысынан бұл кітаптың тарихи және көркемдік мәні ерекше зор екендігін атап көрсетеді.

Т.Қоңыратбаев «Әуелбек Қоңыратбаев зерттеулеріндегі түркология мәселелері» деген зерттеу еңбегінде Сүлеймен Бақырғанидың әдеби мұрасын зерттеп, игеру ниетімен 40-жылдары Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы Ғылым Академиясының Қазақ бөлімшесіне қарасты Тіл және әдебиет институты тарапынан бірқатар іс-шаралар жоспарланып, бірақ жүзеге аспай қалғанын атап өтеді. «Қазақ әдебиетінің» екінші томына Қорқыт, Қожа Ахмет Ясауи шығармаларымен қатар Сүлеймен Бақырғанидың

әдеби мұрасы туралы тарау да еруге тиіс болған. Ә. Қоңыратбаевтың жеке архивіндегі мәліметтерге қарағанда бұл материалдарды жазу ғалымның өз үлесіне тиген.

Ә. Қоңыратбаев пен Т. Қоңыратбаев «Көне мәдениет жазбалары» (1991) деген еңбегінде «Хакім Ата кітабының» негізінде С. Бақырғанидың өмірбаяндық деректеріне және бұл еңбектің мазмұнына, тарихи мәні мен тілдік ерекшеліктеріне кеңірек талдау жасайды.

Ғалым Х. Сүйіншәлиев «Ғасырлар поэзиясы» (1987) атты ғылыми жинағына «Хакім Ата мұралары хақында» деген зерттеуін енгізді. Бұл еңбек «Жас алаш» газетінің 1993 жылғы 21-22 мамырдағы №№78-79 сандарында жарияланады. Х. Сүйіншәлиев Сүлеймен Бақырғанидың «Хакім Ата кітабы» мен «Бақырғани» жинағының басылуын және хикметтерінің мазмұнын, көркемдік ерекшеліктерін сөз етті. «Бақырғани» жинағындағы ақын шығармаларын шағын лирикалық өлеңдер және көлемді қисса-толғаулар, сюжетті шығармалар деп екіге бөледі.

1989 жылы жарияланған «VIII-XVIII ғасырлардағы қазақ әдебиеті» деген кітабында Х. Сүйіншәлиев Сүлеймен шығармаларының ішіндегі сюжетті қисса-толғауларды талдайды.

М.Ж. Бұлұтай «Мұсылман қазақ еліміз» деген кітабында (2001) Сүлеймен Хакім Атаның Қожа Ахмет Ясауидың жолын жалғастырушы, тандаулы шәкірттерінің бірі екендігін жазады.

Кеңес өкіметінің кезінде діни зиянды шығармалар деп танылған С.Бақырғани мұраларын аудару мәселесіне Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алған 90-жылдардан бастап көңіл бөліне бастады.

А.Қыраубаеваның өмірбаяндық деректерді жазып, құрастыруымен 1991 жылы «Ежелгі дәуір әдебиеті» атты жоғарғы оқу орындарының филология факультеттері студенттеріне арналған хрестоматиялық оқу құралы жарық көрді. Бұл кітапқа Б. Сағындықовтың аудармасымен 1897 жылы Қазанда жарық көрген «Бақырғани кітабынан» он алты хикметтің әуелі транскрипциясы, сосын жолма-жол аудармасы берілген. Жинаққа Сүлеймен Бақырғанимен бірге Шәмсіддин, Хұдайдад, Құл Шариф сияқты ақындардың да хикметтері енгізілген. Бірақ барлық өлеңдердің авторы Сүлеймен Бақырғани деп көрсетіліпті. Бұл, әрине, шындыққа келмейтін жай болатын. Сөзіміз дәлелді болу үшін кітаптан үзінді келтірелік:

Шәмсасы йанупмән
Нафс һауын кечип мән,

Дарғаһыңға келүп мән,
Сендин өзга кимим бар [1,149 б.],

Ай, Худадад, таңридин қоркуп,
Ғамиша тоба қыл.
Асығ қылмыс тоба соңра
Тутса Азраил йақаң [1,150 б.],

Құл Шариф, атаң-анаң
Сендин бұрынғылар қаны
Баршаларны қойныға
Ашна қылған дунийадар [1,154 б.].

Қысқасы, XX ғасырдың 90-жылдарынан бермен қарай С. Бақырғанидың бірді-екілі өлеңдері аударылып, баспасөз беттерінде де жариялана бастады. 1992 жылы «Ақ Орда» әдеби-көркем журналында (желтоқсан, №2) Сүлеймен Бақырғанидың екі өлеңінің жолма-жол аудармасы ұйқасқа түсіріліп жарияланды.

«Жұлдыз» журналының 1993 жылғы №3 санында Р. Ахметовтің алғысөзімен С. Бақырғанидың сегіз хикметінің аудармасы және түсініктемелері жарияланды.

2000 жылы жарық көрген «Екімыңжылдық дала жыры» деген жинақта «Бақырғани кітабынан» Сүлеймен Бақырғанидың екі өлеңі, Шәмсідиннің бір өлеңі Хакім Ата хикметтері ретінде басылып шықты.

XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында Сүлеймен Бақырғани шығармалары Қазан қаласындағы баспаханада көптеп басылды. С. Бақырғани шығармаларының жиі жарық көруі сол кездегі қазақ даласындағы діни мектептерде Қ.А. Ясауи, Сопы Аллаяр т.б. сопы-ақындар кітаптары сияқты оқулық ретінде пайдалануы арқылы сұранысқа ие болғандығынан еді.

Сүлеймен Бақырғанидың хикметтері мен қисса-дастандары өзінің атымен аталған жинаққа енгізілген. Бұдан басқа «Ақырзаман» дастаны жеке кітап болып шығады. «Әулие Мариям кітабы» 1878 жылы басылады. Кейін 1895 жылы С.М. Матвеев бұл дастанды орыс тіліне аударып жариялаған.

С.Мұқанов «Өмір мектебінің» бірінші кітабында: «Қыстай оқып, «Құранды» жаттап алуға айналған кезде, молда бізді «түрікше» аталатын кітаптарға әкеп салды. Бұл кітаптар «шағатай» аталатын Орта Азиялық тілде жазылған. Бірнешеуін мысалға келтірейік:

1. «Көрің қадыр».

2. «Тақи ғажап».

3. «Бақырған» дейтін кітаптың сөзі былай келеді:

Бақырғанден сафар қылсам.
Тауап қылғали қағбани.
Барып көне, йүзім сүрсәм,
Көріп хәннани, мәннәни.
Хажыр есуәтка ал-сұнсам,
Хатим диуәрни көрсәм,
Хәмді уә сәнә айтсам.
Сахар уактида субхани.

4. «Сүббәтәл ғажизин».

«Түркіше» аталатын кітаптарда араб, парсы, өзбек, түрікпен сөздері көп кездеседі», – [2,68 б.] деп жазады.

Б. Майлин «Шаншар молда» пьесасында молданың әндетіп, «Бақырғани кітабын» оқып отырған сәтін келтіреді:

*Бақырғандан сапар қылсам,
Тауап қылғали қағбаны
Барып роһина сұрасам,
Көріп ханани, маннани [3,8 б.].*

Бұл үзінділер – XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында діни мектептерден, молдадан оқығандардың Бақырғани шығармаларымен таныс болғандығына дәлел.

Кейбір зерттеушілер атауына қарап, «Бақырғани кітабындағы» шығармалардың барлығын С. Бақырғани қаламынан туған деп қабылдайды. А.И. Пылев «Қожа Ахмет Ясауи – сопылық ақын, оның дәуірі мен шығармашылығы» деген кітабында Ахмет Ясауи үлгісімен хикмет жазған ақындар ретінде С. Бақырғаниды, оның баласы Хұбби қожаны, Қамаладдин Иқани (XV ғ.), Шәмсі Өзгенди, Шейх Хұдайдад (XVI ғ.) және Бабарахим Машрабтарды (XVII ғ.) атайды.

А.К. Боровков «Өзбек тілі тарихынан очерктер» деген мақаласында Ахмет Ясауи мен Хакім Ата төңірегіне топтасқан, шығармалары түрлі қолжазба, жинақтарда жазылған отызға жуық хикмет шығарушы ақындарды атайды. Олар: 1. Азим. 2. Асад. 3. Байза. 4. Бехбуди. 5. Гадаи. 6. Ғариб. 7. Ғызали. 8. Иқани. 9. Қасым. 10. Джани. 11. Мачин. 12. Машраб. 13. Молла Базар. 14. Надири. 15. Насими. 16. Сабри. 17. Сайфаддин. 18. Тадж. 19. Тафи. 20. Темури. 21. Убаиди. 22. Фақири. 23. Хакім Ата. 24. Хұбби. 25. Хұдайдад. 26. Шәмсиддин. 27. Шарафи. 28. Шариф. 29. Шухиди.

Автор осылардың ішінде Шайх Қамалладин Иқани, Шәмсиддин (Шәмсі) Өзкенди, Шайх Құдайдад (түрікше есімі Құдайберді), Қасым шайх, Үбайди (Үбайдулла хан) сияқты сопы ақындарға кеңірек тоқталады. Ахмет Ясауи дәстүрін жалғастырушы хикмет шығарушылар

галереясын Хакім Ата Сүлеймен бастайтын-дығына назар аударады. «Рашахат», Муфти Зинда Әлидің «Самарат-әл-Машайық» және Мұхаммед Әлім Қожаның «Ламахат» еңбектеріндегі Сүлеймен Бақырғани туралы деректермен таныстырады. Түрік шайхтарының арасында оның даңқтылығын айта келіп, хикметтерінің халық арасына кең тарағандығына өлең жолдарынан мысалдар келтіреді: «Һәр ким көрсәң Қызыр біл, Һәр түн көрсәң қадыр біл», «Барша – йақшы, биз – йаман, барша – буғдай, биз – саман» [5, 236-237 бб.]. Хикмет жазушы ақындарға қарап, біз Ясауиден басталған поэтикалық дәстүрдің бірнеше ғасырларға жалғасып жатқандығына куә боламыз.

Түрік ғалымы Мехмет Фуат Көпрүлү «Қожа Ахмет Ясауи танымы мен тағылымы» деген еңбегінде «Бақырғани кітабындағы» хикметтердің Раджи, Мәшраб, Шәмси Өзкенди, Құл Шериф, Құдайдад, Икани, Үбайди, Факири, Бейза, Бихуди, Шухиди, Құл Шарефи, Гада, Құл Нәсими, Түфәйли, Қасым сияқты ақындарға тән екендігін көрсетеді [6, 235 б.].

Р.Ахметов 1901 жылы Қазан қаласынан шыққан «Бақырғани кітабын» он шақты сопы ақындар өлеңдерінің жинағы ретінде танып, кітапта Ясауи мен Бақырғанидан бастап ат-

тары беймәлім Шамситдин мен Баба Машын хикметтері де берілген, жинақта С. Бақырғани өлеңдерінің үлес салмағы қомақтырақ болғандықтан, «Бақырғани кітабы» аталса керек деп санайды [7, 45 б.].

Кітаптағы жүз отыз бес хикметтің әрқайсысының соңында авторларының аты аталған. Мәшрабтың – тоғыз шығармада, Қожа Ахметтің – он, Тәж Ахметтің – бір, Құл Сүлейменнің (Хакім Сүлеймен, Хакім қожа, Хакім Ата) – отыз бес, Шәмсиддиннің – отыз екі, Құл Шариқтың – төрт, Иканидың – жиырма, Құл Үбайдидің – он үш, Факиридің – екі, Байзаның – бір, Лутфидің – екі, Ғазалидың – бір, Насимидің – бір, Туфидің – бір, Қасымның – бір өлеңде есімдері көрсетілген [8].

Р. Сыздықова әр хикметтің соңғы шумағында жалқы есімнің аталуы осы әдебиет үлгісінің жанрлық белгілерінің бірі деген ой түйеді. «... Әр хикметтің ең соңғы шумағында жалқы есімді келтіру – тек авторлықты білдіру амалы ғана емес, әр өлеңнің шегін көрсететін, яғни біреуінің аяқталып, екіншісіне көшу «су айрығы» іспетті стильдік элемент», – [9, 13 б.] дейді.

Қорыта айтқанда, «Бақырғани кітабы» – Қожа Ахмет Ясауи үлгісімен хикметтер жазған ақындардың шығармаларынан тұратын жинақ.

Әдебиеттер

- 1 Ежелгі дәуір әдебиеті: хрестоматиялық оқу құралы / Құр. А. Қыраубаева. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 280 б.
- 2 Мұқанов С. Өмір мектебі. Азапты жолда. – Алматы: Жазушы, 1970. – 1-к. – 487 б.
- 3 Майлин Б. Бес томдық шығармалар жинағы / Жауапты шығарушы М. Атымұмов. – Алматы: Жазушы, 1987. – Т.2. – 352 б.
- 4 Пылев А.И. Ходжа Ахмед Ясави: Суфийский поэт его эпоха и творчество. – Алматы: Атамұра, 1997. – 96 с.
- 5 Боровков А.К. Очерки по истории узбекского языка (определение языка хикматов Ахмада Ясеви) // Советское востоковедение. – М.-Л.: Изд. АН СССР, 1948. – С. 229-250.
- 6 Мехмет Фуат Көпрүлү. Қожа Ахмет Ясауи танымы мен тағылымы / Баспаға дайындаған Кенан Коч. – Шымкент, 1999. – 254 б.
- 7 Ахметов Р. Сопылық поэзиядағы фольклорлық элементтер // ҚР ҒА-ның хабарлары. Тіл, әдебиет сериясы. – 1992. – № 5. – 45-52 бб.
- 8 Бақырғани кітабы. – Қазан: Матбәғә-и Кәримия, 1901. – 80 б.
- 9 Сыздықова Р. Ясауи «хикметтерінің» тілі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2004. – 552 б.

References

- 1 Ezhelgidauradebieti: hrestomatialyq oqu qyraly/ Qur. A. Qyraubaeva. – Almaty: Anatilt, 1991. – 280 b.
- 2 Muqanov S. Omir mektebi. Azaptyzholda. – Almaty: Zhazushy, 1970. – 1-k. – 487 b.
- 3 Mailin B. Bes tomdyq shigarmalar zhinagy / Zhauapty shigarushy M. Atymov. – Almaty: Zhazushy, 1987. – T.2. – 352 b.
- 4 Pilev A.I. Hodzha Ahmed lasavi: Sufiiskii poet, ego epoha i tvorshestvo. – Almaty: Atamura, 1997. – 96 s.
- 5 Borovrov A.K. Osherkii po istorii uzbekskogo iazyka (opredelenie iazyka xikmatov Ahmada Iasevi) // Sovetskoe vostokovedenie. – M.-L.: Izd. AN SSSR, 1948. – S. 229-250.
- 6 Mehmet Fuat Koprulu. Qozha Ahmet lasaui tanymy men tagylymy / Baspaga dayndagan Kenan Kosh. – Shumkent, 1999. – 254 b.
- 7 Ahmetov R. Sopylyqpoeziadagfolklorlyqelementter // QR GA-nynhabarlary. Til, adebietseriasy. – 1992. – № 5. – 45-52 bb.
- 8 Baqyrgani kitaby. – Qasan: Matbaga-i Karimia, 1901. – 80 b.
- 9 Syzdyqova R. Iasaui «hikmetterinin» tili. – Almaty: Sozdik-Slovar, 2004. – 552 b.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Ахметбекова А., Қажынова М.

**«Қазақ» газетіндегі діни
дискурс**

Мақалада 1913-1916 жылдары жарық көрген «Қазақ» газетіндегі діни дискурс талданады. 20 ғасырдың басындағы қазақ халқының зиялы қауымы «Қазақ» газетіндегі діни дискурстың мазмұнын белгілеуде белсенділік танытып, ішкі факторлар негізінде дискурс компоненті болып табылатын мәтіндердің тақырыптарын айқындағаны айтылады. Діни дискурсты құрайтын компоненттердің ерекшеліктері көрсетіліп, мәтіндері тақырыптық тұрғыда зерделенді.

Түйін сөздер: діни дискурс, дискурс компоненттері, мәтін, субъектілер, хронотоп.

Akhmetbekova A., Kazhynova M.

**Religious discourse
in newspaper «Kazakh»**

The article discusses the “Kazakh” newspaper, which was published in the 1913-1916 years. In the early 20th century intellectuals Kazakh people took an active part in determining the content of religious articles, topics that had been identified by internal factors. Through the theme “Kazakh” article authors try to determine the characteristics of the religious discourse and to review the articles that are focused on reform ideas.

Key words: Religious discourse, components of discourse, text, actors, time-space.

Ахметбекова А., Қажынова М.

**Религиозный дискурс
в газете «Қазақ»**

В статье рассматривается газета «Қазақ», которая издавалась в 1913-1916 годах. В начале XX века интеллигенция казахского народа активно участвовала в определении содержания религиозных статей, темы которых были обозначены внутренними факторами. Через темы статей «Қазақ» авторы пытаются определить особенности религиозного дискурса и сделать обзор статьям, которые больше были направлены на реформаторские идеи.

Ключевые слова: религиозный дискурс, компоненты дискурса, текст, субъекты, хронотоп.

«ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІНДЕГІ ДІНИ ДИСКУРС

Мерзімді баспасөз уақыт талабынан туған әр түрлі тақырыпты көтеру спецификасы тұрғысында институционалдық дискурстың барлық түрлерін қамтиды. Әсіресе халықтың дүниетанымының негізін құрайтын діни сенім-нанымға байланысты дискурстың БАҚ-та кең орын алуы заңдылық.

Егер де дискурсты – экстралингвистикалық факторларды (әлем туралы білім, көзқарас, айтушының мақсаты мен бағыты) қамтитын күрделі коммуникативтік құбылыс ретінде қарастырсақ [1], осы күрделі коммуникативтік құбылыстың құрамды бір бөлігі тұрғысында діни дискурс – қоғамның назарын дінге, ойын Құдайға бағыттайтын ерекше институционалды дискурс болып табылады [2]. Е.А. Кожемякин діни дискурсты догмалық пайымды, сакральды сезім мен мистикалық тәжірибені қалыптастыруға, трансляция жасауға, өзгертуге бағытталған белгілі бір жүйедегі тарихи және әлеуметтік-мәдени дәстүрлердің негізіндегі мағына тудырушы және мағына жасаушы қызмет деп түсінеді [3]. Бұл тұрғыда діни дискурстың бірнеше ерекшеліктері көрініс табады: салт-жоралылығы, театралдылығы, идеологиялылығы және эзотерикалылығы.

Діни дискурстың мерзімді баспасөз беттерінде белсенділік таныту кезеңдері екі фактормен байланысты: 1) ішкі факторға жататын халықтың рухани тұрғыда жаңғыру кезеңдері – бодандыққа, отаршылдыққа қарсы күрестің алғашқы қадамдары руханишылдық көрінісі болып табылатын діни сенімнен бастау алады; егемендік, тәуелсіздік жолында ұлттық тұрғыда өзін-өзі айқындау кезеңдері; қоғамдағы жаңа қатынастардың орын алуына негіз беретін діни реформалардың пайда болу кезеңдері; 2) сыртқы фактор халықаралық ықпалдастыққа не идеологиялық интервенцияға қатысты – сырттан келген сенім-нанымдардың автохтонды конфессиялармен қатынас кезеңдері, негізінде миссионерлік қызметтер нәтижесінде пайда болатын реакциялы ағымдардың дәстүрлі діндерді ығыстыру не өзгеріс енгізу талаптарынан туындайтын тартыстар кезеңдері. Діни дискурстың қызметі осы екі фактормен белгіленеді. Егер де В.И. Карасик бойынша, діни дискурстың құрылымы мақсаттардан, құндылықтардан, стратегиядан, хронотоп, мәтін, түрлі жанрлардан, ауызша және жазбаша материалдан, діни дискурсқа қатысушылардан (агенттер мен клиенттерден)

тұратын болса [4, 266-276], бұл компоненттердің мазмұны ішкі және сыртқы факторлардың қайсысы үстемдік етсе, соған байланысты өзгеріп отырады. Яғни аталған бұл кезеңдерде діни дискурстың аясы кеңейе түсіп, мазмұны да тақырыпқа байланысты түрленіп отырады.

Бұл өзгерістердің жүру үдерісін қарастыру үшін қазақ халқының алғашқы ұлттық газеттерінің бірі «Қазақ» газетіндегі діни дискурсты компоненттер тұрғысында зерделейік.

Діни дискурстың маңызды компонентінің бірі ретінде субъектілерге сипаттама берелік. Негізінен логика негізінде агенттер деп діни қызметкерлерді (имам, молда) атасақ, клиенттерге жалпы мұсылман қауым мүшелерін жатқызамыз. К. Чумакова субъектілер қатарына «делдалдарды», яғни журналистер мен БАҚ-тың өзін де жатқызады [2]. Бұл пікір құптарлық, өйткені «Қазақ» газетінде діни дискурста негізінен діни сауаты бар журналистер, қоғам қайраткерлері қатысқан. Олар көбіне діндарлардың теріс әрекеттерін сынау, қарапайым қазақтың орынсыз шығынға ұрынып, алданбау, дінмен бүркенген алаяқтардан сақтау мақсатын көздеген мақалалар жазған. Мысалы, «Орынсыз шығын» деп аталатын мақала авторы ретінде «М.Д.» көрсетілген. Газетті зерттеушілердің пікіріне сүйенсек, бұл мақаланы Міржақып Дулатов (1885-1935) жазған. Мақалада елден ақша жинап, Медине қаласында медресе салуға қатысты автордың өз тұжырымдары жасалады. Үзінді келтірейік: «Мәдине секілді бір шаһарында қазақ үшін медресе салу қажет болғанда ең төмені орта дәрежедегі Түркияның тәртіпті медреселеріндей бұларға керек. Бұған ең кем болғанда екі жүз мың, хатта онан да артық сома керек. Біздің Мәдинедегі қазақ шәкірттері осы күнге шейін қандай медресе салмақшы екенін өздері де білмейді. Олар, бір үй сатып алып ішіне кіре қоюмен медресе бола қалады деп ойлайтын болса керек. Ал медресе салынсын, оған оқушы қайда? Осы арадан қанша шәкірт бармақшы? Ақырында бұл медреседе, бұрынғы қазақ теккелері секілді, әулиелік сатып жүрген сарт пен қожаның пайдасында қалмас па? Мұны да ойларға керек.

Ардақты қажыларымыз бен хазреттеріміздің ойлағандары ұлтына қызмет, іздегендері сауап болса, ат қайнатпай ақ, «мен мұнда» лап тұр емес пе. Бізге де, өздеріне де белгілі, осы қажылардың көбінің өз ауылдарында бұл күнге шейін бір тәртіпті бастауыш мектеп жоқ. Соны көре тұра дүниенің бір шетінен медресе ашпақшы. Оның үшін елден мал жинамақшы.

Бұ да орынсыз шығын емес пе?!» [«Қазақ», №53, 1914]. Бұл мақаланың коммуникативтік ерекшелігіне келетін болсақ, қазаққа деген жанашырлық сезімнің алға шығатыны сөзсіз. Автордың белсенділігі нақты деректермен және өз тұжырымдарын дәлелмен келтіре отырып жазғанынан көруге болады. Мәтіннен байқайтынымыз, ол әр шәкірттің атын біліп, жүріс-тұрысынан хабардар. Мақаланың мазмұны діни мәселелерден гөрі, дінді пайдаланушыларды сынау, алаяқтардан сақтану, мақтаншақтыққа жол бермеу, әр істі нәтижесімен өлшеу сияқты мәселелерге арналған. Яғни «Қазақ» газетінің журналистерінің (делдалдардың) мақалалары діннің рухани қызметін жаңғырту, мұсылманның моральдық бет-бейнесін жасауға бағытталған деп айта аламыз.

Діни дискурсты басылымда нақты айқындайтын компоненті мәтін болып табылады. «Қазақ» газетіндегі мәтіндерді тақырып тұрғысында бірнеше топқа бөлуге болады:

Қазақтың Мүфтилікке (Духовное Собрание) кіру және Мүфтилікті ұйымдастыру мәселелері. Бұл тақырыпқа Ғұмар Қараш (1875-1921) сынды ахонд лауазымына ие болған діни сауаты жоғары қайраткерлер қалам тартқан. Мүфтилік арқылы қазақ жеріндегі діни мекемелерді бір жүйеге салу, тәртіпке келтіру мақсатын көздейді.

Шарғи мәселелері, яғни шарифатқа қатысты діни заңдарды интерпретациялау Ғұмар Қараш сияқты ағартушылардың реформаторлық идеяларынан хабар береді. Мысалы, «Хамидаллаһ Наубетов жазады: «Мухтарам Ғұмар әпанди! «Қазақ»-тың 36-нші нөмірінде «Сарқанттан теллеграмм» деген мақалада құрбандықты шалмай 5 сомнан құрбан басына һақ кесіп жиіп алып истуденттерге жәрдемге жібереді; бұл іс қазақ арасында бұрын болмаған оқиға болғандықтан, аң-таң қалып: жаным бұл дұрыс пе екен? Қан шығырмай ақшадай һақ кесіп үлестіру шарифатта жарай ма екен?» [«Қазақ», №50, 1914] сияқты сұрақтарға берген жауаптың сол кезеңде де, қазір де батыл екенін атап өту керек. Осы тақырыптас мақалалар қазақ даласындағы «жәдидизм» қозғалысының бағыт-бағдарын, мақсат-мүддесін айқындауда көп мағлұмат беретіні сөзсіз.

«Қазақ» газетінде мұсылмандардың жүріс-тұрыстарының мұсылманшылыққа сәйкес болуына мән беріп, теріс қылықтары қатты сынға ұшырап отырады. Әсіресе қажылардың дүние үшін қажы атына кір келтіретін әрекеттерін әшкере ету мақалалары кездеседі. Мысалы, «Екі қажы» деген мақалада былай делінген: «Шу

елінде белгілі екі қажы бар: Усембай Құрман ұғлы һәм Ошан Юсуп ұғлы, бұлар бұл елдің «үлкен моллалары». Екеуі де малға бай болса да, ынсапқа кедей адамдар. Бұлар пәтуа беріп отыр: «Молланың босағасы алтын болса да, зекет, пидия алуы дұрыс» деп. Елдің кем-кетігі, ғылым жолындағы кемшілігі ескерілмейді. Осы қажының туысқаны Елеу деген өлді. Марқұмның бес қарасы, 150 сом борышы бар еді. «Байламасандар болмайды» деп, жалғыз кер атын пидияға байлатып екі қажы өздері алды» [«Қазақ», №139, 1915].

«Қазақ» газеті мұсылмандар мұқтажына бағытталған басылым ретінде ислам дініндегі парындарды атқаруға қатысты бірнеше мәселелерді қарастырады. Соның ішінде қазақ мұсылмандардың қажылық сапарларына байланысты бірнеше кеңес берген мәтіндермен танысамыз. Осы тақырыптың газет бетінде бірнеше рет қайталанып отыруы қажылыққа аттанушылар қатарының көбейіп, қазақ даласында мұсылманшылыққа деген оң қатынастың орын алуын көрсетеді. «Қазақ» газетінде әсіресе қажылық сапарына қатысты тұрмыстық кеңестер беру, жолмен, қаражатпен байланысты сұрақтарға жауап беру мақалалары өзекті тақырып екенін байқауға болады. Мысалы, осы газеттің 1913 жылғы 23 июльде (шілдеде) шыққан №23 «Қажы жолы» деген мақала жарияланған. Мақала «жолға алатын нәрселер», «қажы жолына керек нәрселер», «қайда және қалай жүру» тақырыптарына байланысты нақты кеңестер берілген: «Бір көрпе, бір жастық, бір сырған мақталы шапан, бес-алты пар іш-киім, бес-алты сүлгі орамал, бір-екі дастархан, төсек жастықты орайтын бір алаша, яки жұқа кілем. Тон, ішік, күпі сықылды қалың киімдерді, қыс қайтқанда керек болатын, от-арбаға мінетін жерде қалдырып, сақтатып қоярға я елден ат апарғандар алып барарға керек. Қажыға баратын адам кент үлгілі киім киіп, қыр киімін тастарға керек. Азық түлікті көп алу керегі жоқ: қаптап құрт, қарындап май, теңдеп сүр арту құр масыл болады. Ескі азықтан аурулы жерлерде қауіп көп. От-арбада, параходта ақша аямаған адамға тамақ табылады. Қажы жолынан ақша аяйтындарға барудың керегі не?». Бұл мақаладан қажылыққа барып қайтқан немесе барып келген адамдардан көп мағлұмат алған, орыс тілінен де хабардар, көзі ашық, қала мен дала қазағын жақсы білетін, қазаққа жанашыр адамның сөзін танимыз. Мақала авторы (немесе авторлары) жолға шыққан адамға практикалық кеңес беріп тұр. Қарапайым қазақтың сырттағы шарасыз халіне

жаны ауыратын, тіпті қажылық жолда кездесетін қиындықтарды нақты атай отырып, оларды айналып өту жолдарын көрсету, содырлардың әрекеттерінен сақтандыруға қатысты кеңестер әбден өлшеп-пішілген. Сондай-ақ кеңестен қажылық мәнін тереңінен білетін діни сауаты бар адамның бейнесінен хабардар боламыз.

Осы тақырыпқа «Қажылар хаты», «Қажы сапарын жеңілту турасында» деген мақалаларды жатқызуға болады.

«Қазақ» газетінде діни толеранттылық, басқа да конфессияларға объективті көзқараспен қарауға бағытталған көркем әңгіме, мысал, аңыз түріндегі мәтіндер орын алады. Мысалы, 1913 ж. 2 ақпан айында жарияланған «Қазақ» газетінің №1-де пұтқа табынушы, яһуди, брахмалық абыз, католик, протестант, мұсылманның Құдай ұғымына берген түсініктемелерін қамтитын мына әңгіме былай басталады: «Ғалым кофеханаға кіріп, диванның үстіне жатып бір шыны аяқ сусын сұрады. Сусынды ішіп салып еді, ішін қайнатып, ойын қозғады. Сонда ғалым құлына дауыстап: «Әй, оңбаған құл! Сен қалай ойлайсың? Құдай бар дейсің бе? Жоқ дейсің бе?» – деді. Құл айтты: «Әрине, құдай бар деймін». Солай дейді де, беліне қыстырған ағаштан жасаған бір кішкентай нәрсе суырып алып «Міне құдай!» деді. «Жан болып жаратылғаннан бері мені сақтайтын осы. Біздің жұртымыз табынатын біздің жақта әулие ағаш бар, мынау нақ соның бұтағынан істелген», – дейді. Бұлардың сөйлескен сөзінен кофеханада адамдар естіп, таңырқасты. Оларға қожасының сұраған сауалы да құлының қайырған жауабы да таң көрінді».

Осыған мазмұндас мәтіндерден діни дискурстың пәндік компонентін тануға болады. «Құдай», «Сенім» сияқты концепциялар діни дискурстың негізін құрайды. Алайда «Несмотря на то, что предметная область является основой религиозного общения, в СМИ она не проявляется настолько ярко, как другие составляющие религиозного дискурса. Она скорее представляет собой скрытую цель, к реализации которой стремятся СМИ как посредники в религиозном общении. Так как СМИ не могут напрямую вести религиозную пропаганду, то передачи религиозного толка являются своего рода альтернативой прямого влияния» [2]. К. Чумакованың бұл пікіріне сүйенсек, «Қазақ» газетіндегі пәндік компоненті құрайтын «Құдай», «(Діни) Қауымдастық», «Сенім» мазмұны белгілі бір дінді уағыздаудан гөрі, «ақиқат дінді» айқындаудан гөрі, діндер әр түрлі болғанымен, барлық адамдардың сенетін құдайы – Бір Құдай деген тұжырымды құлаққа

да, сана-сезімге де салу мақсатын тануға болады. Егер де сыни мәтіндер әр нәрсені өз атымен атайтын публицистикалық тілді қолдануға бейім болса, пәндік компонентке қатысты мәтіндер аллюзия, ишара, мысал түрінде берілгенін байқаймыз. Дегенмен, бұзақылардан не өкімет тарапынан қысым көрген мұсылмандардың жағдайын айтып жеткізу, қамқорлық танытуға бағытталған «Кәріс мұсылмандары» [«Қазақ», №128, 1915] деп аталатын мақалада «сенім тұрғысындағы қауымдастық» өзекті тақырып екендігін көрсетеді.

Діни дискурстың тағы бір компоненті хроно-топ болып табылады. «Қазақ» газетінде дискурс Орынбор, Петербург, Уфа сияқты қалалармен байланысты.

Қорыта келгенде, «Қазақ» газеті діни дискурсты алғаш БАҚ-та кең қолданысқа салып, мұсылмандардың жаңа заманға бейімделуіне, өзгеруіне үндеу салған басылым. Бұл газеттегі діни дискурс халықты адамгершілік тұрғыда биік болу, рухани дамуына, кемелділікке ұмтылу мазмұнына құрылды. Газет бетіндегі діни дискурсқа қатысушылар қатарын негізінен діни сауаты бар қоғам қайраткерлері құрады. Діни дискурстағы субъектілер қатынасы діни сауаты бар зиялы қауым мен қарапайым қара халық өкілдері арасында орнады. Ал молда, имам сияқты діни қызметкерлер «Қазақ» газетіндегі дискурстан сырт қалып отырғаны байқалады.

Әдебиеттер

- 1 Макаров М.Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
- 2 Чумакова К. Религиозный дискурс в Масс-медиа // <http://discourseanalysis.org/ada6/st47.shtml>
- 3 Кожемякин Е.А. Религиозный дискурс: методология исследования. <http://cyberleninka.ru/article/n/religioznm-diskurs-metodologiya-issledovaniya>
- 4 Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.

References

- 1 Makarov M.L. Osnovy teorii diskursa. – M. ITDGK «Gnosis», 2003. – 280 s.
- 2 Kristina Chumakova. Religiozniy diskurs v Mass-media // <http://discourseanalysis.org/ada6/st47.shtml>
- 3 Kozhemyakin E.A. Religiozniy diskurs: metodologiya issledovaniya. <http://cyberleninka.ru/article/n/religioznm-diskurs-metodologiya-issledovaniya>
- 4 Karasik V.I. Yazykovoi krug: lichnost, konseptu, diskurs – Volgograd: Peremena, 2002. – 477 s.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Әбідін З.А., Оспанова Н.М.
**Контрастивті лингвистика және
шет тілдерін оқыту**

Шет тілдерін оқыту әдістемесінде қолданбалы контрастивті лингвистика әдістерін белгілі бір дәрежеде орынды қолдана білу шет тілдерін оқыту әдістемесін тиімді етуге үлес қосады. Контрастивті лингвистика әдістерін тіл үйретуде жас шамасы жағынан үлкендерге арналған бағдарламаларда және ол бағдарламалар бойынша оқу материалдарын құрастыруда қолдану тиімді, себебі, ересектерге шет тілін үйретуде олардың когнитивті қабілеттері, бұған дейін алған тілдік білімдері жаңа тілдік дағдылар қалыптастыруда тірек, негіз бола алады. Осы аталған істе контрастивті лингвистика әдістерін қолдану үшін тіл үйренушілердің жас ерекшеліктері ғана емес, сонымен қатар, тіл үйретудегі мақсат, психологиялық жағдай, мотивация сияқты басқа да маңызды факторлар ескерілуі тиіс.

Мақалада шет тілдерін оқытудағы контрастивті лингвистиканың ролі туралы көзқарастар келтірілген, оның негізгі әдістерінің бірі – салыстыру әдісі мен кейбір жекелеген тәсілдері туралы айтылады.

Түйін сөздер: контрастивті талдау, тілдік интерференция, салыстыру әдістері, типологиялық, салыстырмалы-тарихи, салғастырмалы.

Abidin Z.A., Ospanova N.M.
**Contrastive linguistics
and foreign languages
teaching**

In non-native language teaching, the methods of applied contrastive linguistics are used to a certain extent, through proper and skillful use of these methods the methodology of teaching foreign languages can be improved significantly. The methods of contrastive linguistics are also used in the preparation of curriculum and training materials to teach foreign languages to adults, as their cognitive abilities and acquired knowledge of their native or second language serve as a support base for the formation of new language skills. In this process, the application of contrastive linguistics methods should take into account not only the age characteristics of the students, but other important factors such as – the goal for learning a foreign language, psychological conditions, motivation etc.

This article sets out the views on the role of contrastive linguistics in teaching foreign languages; it also reviews the comparative method, as one of the main methods of contrastive linguistics.

Key words: contrastive analysis, interference, comparative methods, typological, comparative-historical, contrastive.

Абидин З.А., Оспанова Н.М.
**Контрастивная лингвистика и
обучение иностранным языкам**

В преподавании неродного языка в определенной степени применяются методы прикладной контрастивной лингвистики. Путем правильного и умелого использования этих методов можно усовершенствовать методику преподавания иностранных языков. Методы контрастивной лингвистики также применяются в составлении программ и по ним учебных материалов для преподавания иностранных языков взрослым, так как их когнитивные способности и уже приобретенные знания по родному или второму языкам служат опорой и базой для формирования новых языковых навыков. В этом процессе при применении методов контрастивной лингвистики должны учитываться не только возрастные особенности обучающихся, но и другие немаловажные факторы, как цель обучения данному иностранному языку, психологическая обстановка, мотивация и др.

В данной статье изложены взгляды о роли контрастивной лингвистики в преподавании иностранных языков, также говорится о сравнительном методе контрастивного анализа как одном из основных методов контрастивной лингвистики.

Ключевые слова: контрастивный анализ, интерференция, методы сравнения, типологический, сравнительно-исторический, сопоставительный.

КОНТРАСТИВТІ ЛИНГВИСТИКА ЖӘНЕ ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУ

Тіл білімі ғылымының бір саласы ретінде контрастивті (салғастырмалы) лингвистика 20-ғасырдың 60-шы жылдарында пайда болды десек те, тілдерді салғастыра зерттеу тіл білімі ғылымының өзі сияқты көне құбылыс. Контрастивті лингвистика тілдерді оқыту барысында туып қалыптасты, олар бірімен-бірі өзара тығыз байланыста. Джеймс «...теория перевода, анализ ошибок в речи и контрастивный анализ тесно связаны между собой, представляя три подразделения более общего понятия» [1, 7].

Салғастырмалы талдау нысаны тілдің кез келген деңгейдегі единицасы болуы мүмкін: фонемалар, сөздер, грамматикалық құбылыстар (соның ішінде – тіпті мәтін де) болуы мүмкін, контрастивті зерттеулер екі ғана емес, үш немесе одан да көп тілдерді қамти алады. «Контрастивті зерттеудің – түрлі тілдердегі тілдік құралдардың қолданылу ұқсастықтары мен бір-бірінен ерекшеліктерін айқындау; салғастырылып отырған тілдердің әрқайсысының ерекшеліктерін ашу; (ондай ерекшеліктер бір жақты, сол тілді тек өз «ішінде» зерттеуде назардан тыс қалып қоюы мүмкін) тәрізді міндеттері шет тілдерін оқытудың кейбір міндеттерін орындауға қатысады. Ол ... интерференцияны алдын ала көруге, оны жеңуге мүмкіндік береді» [1, 4].

Лингвopedагогика өкілдерінің арасында өзге тілді оқытуда контрастивті талдаудың маңызы туралы пікірлер әртүрлі. Олардың кейбірі бөтен тілді оқытудағы оның ролін, ықтимал тілдік интерференцияның кедергі келтіру аясын анықтаудағы, тілді когнитивті (ақылмен) игерудегі айрықша маңызын атап көрсетсе, енді бірі мұндай бағалауды «тым асыра бағалау» деген пікірде [1, 7]. Осы кейінгі пікірді жақтаушылардың бірі Немзер «...тілді оқыту үдерісінде шәкіртте ана тілінің және оқытылатын тілдің бұған дейін игерілген элементтерінен жинақталған белгісіз бір интерьтіл, аппроксимативті жүйе пайда болады. Ол «негізгі интерференция бастапқы тілден (ана тілінен) емес, оқытылатын тілдің алдыңғы кезеңдерінен» - деген пікірде. Ол бұл ойының дәлелі ретінде ана тілдері әртүрлі шәкірттердің белгілі бір тіл үйренудегі жіберетін қателерінің ұқсастығын келтіреді [1, 8].

Қоғамдық өзгерістерге байланысты тілдердің қолданылуы мен оларға сұраныс та әртүрлі жағдайларды бастан өт-

кізеді. Шет тілдерін оқыту әдістемесінде қолданылатын әдістер мен тәсілдер ол тілді оқу-оқыту мақсатына да сәйкес таңдалады. Шет тілдерін оқыту методикасында өзіндік орны бар әдістердің бірі – грамматикалық-аударма әдісі, бұл әдіс бөтен тілді оқыту процесінде ол тілдің грамматикасы бойынша білім беруді тиімді етеді.

Қазақстан қоғамында шет тілдеріне қызығушылық жоғары. Халықаралық қауымдастық тілдерінің бірін 4-ші тіл ретінде үйренгісі келетін шәкірттер қашан да бар. Солардың ішінде араб, ағылшын тілдерін қазақ тілі өкілдеріне игертудің қолданбалы тәжірибелік жағымен бірге ол тілдер бойынша теориялық білім беру де маңызды, бұл мақсатта оқытушы контрастивті лингвистика әдістеріне жүгінеді. Аудиториялық аз сағаттың шеңберінде грамматикалық білім негізі қаланбаса, шәкірттердің өз бетінше ізденуін жолға қою қиын болар еді.

Араб, ағылшын тілдерінде сауатты жазу, дұрыс оқуды игерту грамматикалық-аударма әдісінсіз қиын. Аталған әдіс қалған әдістерге баспалдақ ретінде оқытудың алғашқы және орта деңгейінде және тілді меңгеруде өз бетінше іздену дағдысына қызмет етеді. Шет тілдерін оқытудың осы грамматикалық-аударма әдістемесінде қолданбалы контрастивті лингвистика әдістері көмекке келеді. Бұған дейін қалыптасқан тілдік біліктер мен дағдыларды кезекті тілді үйренуде тікелей көшіре пайдалану тәжірибеде жиі кездеседі, көп жағдайда ондай көшірулер санадан тыс жүретін құбылыс ретінде көрінеді, ал оларды санаға бағындыру үшін алдымен игерілетін единицалар немесе категориялардың аталған тілдердегі ұқсас жақтары мен айырмашылығын білудің өзіндік маңызы бар.

Контрастивті лингвистиканың ролі туралы Фриз: «...ең тиімді материал оқытылатын тілдің ана тілімен параллель түрде салғастырыла мұқият жасалған ғылыми сипаттамасы» [4, 3] екенін айтса, кейбір ғалымдар салғастырмалы әдістің теориялық жағының басым екендігіне тоқталады. «...для использования результатов сопоставительного анализа языков преподаватель должен полученный сопоставительный материал осмыслить, расчленить и подать в удобной для обучения форме. Таким образом, сопоставительное языкознание – преимущественно теоретическое направление в лингвистике [1, 9].

Тілдерді контрастивті оқып үйренудің, зерттеудің жалпы міндеттерінің бірі: «...қолданбалы тіл білімінің түрлерімен, ең алдымен, бөтен тілді оқытумен тікелей байланысты, ол интерферен-

цияны алдын-ала көруге және оны игеруге мүмкіндік береді...» [6].

«...контрастивті лингвистика оқытудың «тікелей әдісіне» қарама-қарсы қойылмауы тиіс, керісінше бұл әдіс бастапқы тілдің кейінгі тілдерді үйренудегі күшті (қуатты) ықпалын мойындау арқылы шет тілдерін оқытуда ана тілін қарқынды пайдалануды ұсынады» [4, 2]. Прага лингвистика мектебінің негізін салушы В. Матеиус: «...в рамках этого подхода проводится структурно-функциональное сопоставление языков, имеющее целью более глубокое изучение родного языка» – дейді [4, 2].

Ана тілі, орыс тілі, кейде ағылшын тілі арқылы қалыптасқан тілдік дағдыларды, контрастивті талдау түрлерін жаңадан бастап үйренетін бейтаныс тілді үйрену-үйрету процесінде тиімді пайдалануға болады.

Контрастивті лингвистикада түрлі әдістер қолданылады, ол әдістердің бірлігі *салыстыруға* негізделеді. «Салыстыру – әмбебап лингвистикалық тәсіл» [2, 51] ретінде екі немесе одан көп тілдерді үйренуде, үнемі қатысатын әрекет. Базасы 2 (екі), не 3 (үш) тіл болып табылатын салғастырмалы әдістің салыстыру пәні шексіз, салғастырылып отырған тілдердің кез келген деңгейдегі единицалары оның зерттеу пәні бола алады [2, 52]. Мысалы, араб тілін оқыту үдерісінде, қазақ тілінде жоқ кейбір тілдік категорияларды игеру барысында олардың орыс тіліндегі немесе ағылшын тіліндегі көрінісімен салыстыру белгілі бір дәрежеде қолданылады және оқыту әдістемесіне үлес қоса алады, («тек» – «род» категориясын оқытуда орыс тілі арқылы қалыптасқан дағдыларға сүйену, «анықтық» артиклін ағылшын тіліндегі «the» артиклімен салыстыру т.б.). Араб сөздерінің қазақ тіліндегі көріністерін немесе ағылшын-орыс тілдеріндегі ортақ сөздердің көріністері мен функционалдық-семантикалық ұқсастықтарын, айырмашылықтарын білу – тілдерді терең игеруге белгілі бір дәрежеде қызмет етеді. Бұл жерде аталған тілді оқыту мақсаты ескерілуі тиіс, тіл мамандықтарынан басқа салаларда оларды салыстырумен тым әуестену – көп уақыт жоғалтуға соқтырады.

Контрастивті лингвистикада қолданылатын әдістер көбінесе *салыстыру тәсіліне* сүйенеді, солардың бірі – контрастивті талдау (анализ). Бұл – ғылыми ережелер, ортақ әдістер мен тәжірибелік (қолданбалы) тәсілдер жиынтығы [2]. «Контрастивті талдау – көптеген жалпы және жеке тәсілдерді, эмпирикалық салыстырудың нақты тәсілдері мен жолдарын жинақтайды» [2, 12].

Контрастивті талдауда пайдаланылатын *жеке әдістер мен нақты тәсілдер* бар, олар: компонентті талдау; эталон-тіл әдісі; тікелей құрамдастар тәсілі; «қателерді талдау» әдісі т.б. «Қателерді талдау» мен контрастивті талдау бір-бірін жоққа шығармайды, керісінше, толықтырады, алғашқысы тек қана контрастивті қатынастарды қамтумен ғана шектелмейді, ал екіншісі қателерді сипаттап қана қоймай, олардың қайдан шыққанын нақты түрде талдай алады. Қателерді талдаудан бастап, контрастивті талдауға содан кейін келген дұрыс па, әлде керісінше ме – бұл таңдап алынған әдіс пен қойылған міндеттерге байланысты.

Контрастивті лингвистиканың мақсаты – тіл үйренушілердің назарын үнемі тілдік

айырмашылықтарға ғана аударып отыру емес, оның міндеті – оқулық құрастырушыларға материалдарды таңдау мен орналастыру ісінде, оқытушыларға тақырыпты түсіндірудің тиімді тәсілдерін таңдауда көмектесу. Оқулық авторлары мен шет тілі оқытушылары тілдік интерференция нәтижесінде кездесуі ықтимал мәселелердің алдын алуы, олардың шешімін дұрыс көрсетуі үшін де контрастивті грамматиканы білгені абзал. Сонымен қатар, «...контрастивті талдау нәтижелерінің бәрі бірдей тіл үйрену-үйрету үдерісін оңайлатады деген түсінік болмауы тиіс» [6], ондай талдаулар тілдік интерференцияны білу арқылы кедергілерді жеңу үшін дағдылар қалыптастыруға қызмет етеді.

Әдебиеттер

- 1 Гак В.Г. О контрастивной лингвистике // НЗЛ. Выпуск XXV. Контрастивная лингвистика. – М., 1989.
- 2 Сулейменова Э.Д. Казахский и русский языки: Основы контрастивной лингвистики. – Алматы: «Демеу», 1996.
- 3 Лингвистический энциклопедический словарь (ЛЭС). – М.: «Советская энциклопедия», 1990.
- 4 Словарь по языкознанию. Тіл білімі сөздігі. – Алматы: «Ғылым», 1998.
- 5 Стернин И.А. Контрастивная лингвистика: Проблемы теории и методики исследования. – М.: Восток-Запад, 2006.
- 6 Никкель Г. Контрастивная лингвистика и обучение иностранным языкам // 1998.www. classes.ru/grammar/166.new-in-linguistics-25. source/ worddocuments/_15.htm. 20/12/2015

References

- 1 Gak V.G. O kontrastivnoj lingvistike // NZL. Vypusk HHY. Kontrastivnaja lingvistika. – M., 1989.
- 2 Sulejmenova Je.D. Kazahskij i russkij jazyki: Osnovy kontrastivnoj lingvistiki. – Almaty: «Demeu», 1996.
- 3 Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar' (LJeS). – M.: «Sovetskaja jenciklopedija», 1990.
- 4 Slovar' po jazykoznaniju. Til bilimi sozdigi. – Almaty: «Fylym», 1998.
- 5 Sternin I.A. Kontrastivnaja lingvistika: Problemy teorii i metodiki issledovanija. – M.: Vostok-Zapad, 2006.
- 6 Nikkel' G. Kontrastivnaja lingvistika i obuchenie inostrannym jazykam // 1998.www. classes.ru/grammar/166.new-in-linguistics-25. source/ worddocuments/_15.htm. 20/12/2015

Гүнеш Н.
**«Ақбілек» және
«Сөзде қыздар»
романдарындағы
әлеуметтік мәселе**

Мақалада, XX ғасыр басында қазақ және түрік халықтарының ұлттық сана, қазақ романы «Ақбілек» және түрік романы «Сөзде қыздар» көтерген әлеуметтік мәселелер және бұл екі ұлт қоғамындағы әйел ерекшелігі бойынша жан-жақты талдау жасалынды.

Түйін сөздер: қазақ әдебиеті, түрік әдебиеті, ұлттық сана, Түрік Республикасы кезеңі, қазақ қоғамы.

Gunesh N.
**Social Problems In Romans
«Akbilek» And «Sozde kyzdar»**

In this statement there is ananlys of comprehensive kazakh and turkish societies at the beginning of XXth century, their national ideology, analys of social problems and features of women in two different societies, based on kazakh novel «Akbilek» and turkish «Sozde kyzdar».

Key words: Kazakh literature, Turkish literature, national ideology, period of Turkish Republic, Kazakh society.

Гүнеш Н.
**Социальные вопросы в
романах «Акбилек»
и «Созде кыздар»**

В данной статье проводится всесторонний анализ казахского и турецкого общества в начале двадцатого века, их национальная идеология, анализ социальных вопросов и особенность женщин двух разных обществ на основе казахского романа «Акбилек» и турецкого романа «Созде кыздар».

Ключевые слова: казахская литература, национальная идеология, Турецкой Республики, казахская общественность.

«АҚБІЛЕК» ЖӘНЕ «СӨЗДЕ ҚЫЗДАР» РОМАНДАРЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕ

XX ғасыр басында, ұлттық санада ерекше өрлеумен серпін байқалады. Осы реттен келгенде, XX ғасыр қазақ романының өзіндік тарихы мен тағылымы мол ерекше кезең. Бұған бірден бір өрнек, Жүсіпбек Аймауытовтың шығармаларының бірі «Ақбілек» романы.

Түрік әдебиетінде де, XX ғасыр басында ұлттық сананың, қоғамдағы өзгерістері туралы бірқатар шығармалар жазылады. Пеями Сафаның «Сөзде қыздар» атты шығармасы осы кезеңнің көрінісін айрықша бейнелеген шығармалардың бірі. Осы кезеңде, Түрік әдебиетінің алғашқы романдарынан бастап қоғамда орын алған бұл өзгерістің аталған шығыс-батыс танымының қақтығысы тудырған типтер арқылы көрсетілгені назар аударады. Қоғамға үлгі көрсетіп немесе жат қылықтарды әшкерелей сынап бағыт беруді мақсат еткендігін көруге болады. Жаңсақ бет бұрыстар мен жат қылықтар қоғам назарына ұсынылып, бұрыс жолға түспеу үшін не қылмақ керектігін көрсетуге тырысқан.

Романдарға жеке тоқталып талқылайтын болсақ, «Ақбілек» романының тақырыптық һәм жанрлық жүйесі, жазылу-жариялану тарихы мен көркемдік-эстетикалық құндылықтары көп. «Ақбілек» тақырыбы ескі қоғамдық құрылыс жағдайында теңсіздікке үн кешкен қазақ кедейінің құлдықтан құтылып, азаттық күрес жолына шыққанын суреттейді. Мұнда феодалдық-рушылдық ортада жікшілдік тартыстардан қорлық көрген қазақ қызының жаңа заман шындығын пайдаланып, өз бақытын табуы, тең құқылы азамат болуы бейнеленеді.

Романның басты кейіпкері – Ақбілек әкесіне өшіккен Мұқаш деген жігіттің көрсетуімен қашқан ақ әскерлерінің қолына түсіп, бірқатар қорлық көреді. Одан кейін өз ауылында әйелді қолжаулық көрген ортаның азабын шегеді. Ақыры жаңа заман туып, Ақбілек ағасының көмегімен қалаға кетіп, оқу оқып, бақытын табады. Бұл Жүсіпбек Аймауытовтың жаңа заманның еңбекші халыққа әкелген қуанышын, соның арқасында бұрын теңдікті сезбеген, білмеген кедейлер мен әйелдердің теңдік алып, күрес пен бақыт жолына шыққанын жүйелі түрде суреттегенін дәлелдейді [1, 13-14].

Пеями Сафаның, «Сөзде қыздар» атты шығармасын әдебиет сыншылары, «Пеями Сафаның бұл романын қалай да бір

бағытқа телу керек болса, «қоғамдық сатира» (әлеуметтік әжуа) ретінде қарастыруға болатынын айтады» [2, 77].

Пейями Сафаның «Сөзде қыздар» романының бас кейіпкері Мебруре өз өмірбаянын былай баяндайды:

«Ыстанбулда Бешікташта тудым. Он бір жасқа дейін сонда тұрдым. Анам әлжуаз, науқас кісі еді. Қайтыс болды. Әкем қайта үйленгісі келмеді, Ыстанбулдан әбден көңілі қала бастады. Махмутпашада үлкен бір дүкені болатын, оны сатты. Манисалық саудагер достарының біріне еріп сонда көштік. Ол жерде бір жаңа дүкен ашты. Мені Измирге оқуға жіберді. Мен үшін ештеңеден аянбады. Өйткені мен жалғыз баласы едім. Жақсы тәрбиемен өссе деп тіледі. Онда Америка мектебінде жатып оқыдым, түрік тілінен арнайы оқытушы жалдады. Жеті жыл Измирде болдым. Мектепті бітірдім. Әкемнің Манисадағы саудасы да жақсы жүрді. Ол жерден Измирге көшетін болдық» [3, 70-71].

Мебруре Шығыстың да, Батыстың да білімі мен мәдениетін бойына сіңірген, екі жақтың да жақсы жақтарын ала отырып кісілік болмысы қалыптасқан бойжеткен. Ол ел дәстүріне кереғар келмеу үшін сыртқа шығарда білек, басын жаба киінеді, әрі қысылып-қымтырылмай, әріне әдеп жолын сақтай отырып, жігіттермен достық құрады, пианино тартуды біледі, әрі түрік музыкасын жанындай жақсы көреді, Америка мектебінде оқығандықтан шет тілін тамаша меңгерген, дегенмен түрік тілінде еркін сөйлейді. Мебруре Батыс мәдениетін өз бойына, бітіміне сай сіңіріп өскен нағыз түрік қызы.

Бұл қолға алып отырған екі елдің сол кезеңнің ерекше өрнектері болып саналатын, «Сөзде қыздар» және «Ақбілек» романдарының басты кейіпкерлері, Мебруре мен Ақбілектің мінездері, тағдыр жолдары ұқсас болып табылады. Ақбілек – теңдікке ұмтылған, азаттықты аңсаған, зорлыққа мойымаған, жүрегі таза, мейірімді, өжет қыз.

«Ақбілек» романы, әйел теңдігі мен қазақ халқының тұрмыс тіршілігін бейнелейтін тұңғыш роман екендігін есте сақтауымыз жөн. Пейями Сафаның да «Сөзде қыздар» романының сол кезеңнің қоғамды, қоғамдағы адамдардың бірі-біріне қарым-қатынасын бейнелей отырып, сынаған болатын. Осы тұста екі романда ұқсастық бар екендігін атап кеткен жөн.

Пейями Сафаның да «Сөзде қыздар» романының оқиғасының бастамасы, әкесі мен қызы бақытты өмір сүріп жатқанда қалаға жау басып кіріп, дұшпан әскері Мебруренің әкесі Ихсан бейді тұтқындайды. Содан Мебруре әкесін із-

деп Ыстанбулдағы жалғыз туыстары Назмие ханымдардың зәулім үйлеріне барады.

Мебруре нағыз отаншыл бойжеткен. Әкесін табам деген үмітпен қаладан қала, ауылдан ауыл қоймай аралап жүргенде көрген «елдің жай күйі, түрік халқының басына келген нәумет, қай қалада, қай ауылда болмасын азалы жоқтау, егілген көз жасы, бәрі-бәрі» оған қатты әсер етіп, жанын күйзелтеді.

Мебруре кейде екі ұдай күй кешеді. Бір жағынан, мына «рөлі сынған, тежегіші істен шыққан көлікпен биік тік белестен төмен құлдылап бара жатып, алдағы қатерді сезбейтін, әлде біле тұра соған бас тіккен жандар секілді» [3, 66] отбасымен бірге тұрғысы келмейді, екінші жағынан, сырттағы басқа төнер қауіптен қорқады. Мұндай жағдайда ең дұрысы осы үйде жүре тұру, бірақ аса абай болу. Бұл тұста Мебруре тағы бір жайға назар аударады: «... осы адамдар түгелдей мына үйде тек бірін бірі ләззаттандырып, желіктіріп, думандату үшін бас қосады. Согоан жету үшін басқалар қасиетті санайтын бар нәрсеге діни аңыз деп қарап, сескенбестен табанға таптайды» [3, 67].

Ж.Аймауытов Ақбілек трагедиясы арқылы қоғамдық жағдайды шынайы суреттеген. Ресей империясының екі ғасырдай боданы болған қазақ халқының азып-тозған мүшкіл халін айқын көрсету үшін жазушы Ақбілек басындағы трагедиясын шегіне жеткізіп көрсете білген. Ішкі Ресейдегі қызыл орыстардың тегеурінді екпініне шыдай алмай оңтүстікке қарай жөнкілген ақ орыстар жүрген жерін жалмап, бейбіт халықты тонап, қырып-жойып бара жатты. Кейбір кеудемсоқ офицерлер тіпті шектен шығып қазақтың қыз-келіншектерін зорлап, қорлап кетіп отырды. Ақбілек те осындай бір ақ офицерінің күшпен зорлап қосылған уақытша әйеліне айналып еді. Осы оқиғаларды баяндай отырып, жазушы ұлттық психологияны нанымды суреттейді. Орыстардың қазақтарды менсінбеуі, адам санатына қоспауы, қазаққа деген зорлық-зомбылығын шімірікпестен істей салуы – бір жағынан орыстардың басқыншылық мінез-құлқын, езуші халық ретінде дандайсыған көңіл-күйін көрсетсе, екінші жағынан қазақтардың орысқа дегенде дәрменсіздігін, ынжықтығын, бейшаралығын байқатады.

Ақбілек аяулы әке мен қымбат ананың алдында ерке де әсем болып өсті. Құрбыларымен де әзілі жарасып, ақылына көркі мен көңілі сән беріп еді. Бірақ, бұл жарастық салтанатын түстері суық, ойлары теріс, жүрістері суыт «қалпағы бар, мылтығы бар, көк шекпенді, қақандаған, қо-

киланған» төрт атты бұзған. Олар бейбіт ауыл мен елдің апшысын қуырды. Үлкен – үй, дәулетті Мамырбайдың шаңырағын ортасына түсіріп, орны толмас өкінішке қалдырды.

Орыстар Ақбілек қызды аш қасқырдай анталап ұмтылғанда соққы жеп жығылып жатқан анасы орнынан қайта тұрады. Сондағы айтқаны мынау: *«жел тигізбей аялап өсірген, ары аппақ қызымды кәпірдің қорлаганын көргенше өліп кеткенім артық!..»* [1, 170]. Ақыры өлім құшты.

Орыстар ойына келгенін қылып, әбден қорлап болған соң Ақбілекті айдалаға тастап кетті. Олардың атының дүбірі алыстағанда Ақбілектен аһ ұрған үн шықты. *«Алла, Алла, Алла...»* деп үш рет қайырады. Ақбілектің бойына әл-қуат жинатқан да осы сөз. Ақыры орнынан тұрды.

Сол кезеңдегі қазақ қоғамына жат, орыстар зорлаған Ақбілек ауылға таянғанда, бүкіл ел демін ішіне тартып алады. Бір адам аттап алдынан шығуға әркет жасамайды. Тек Ескендір дуана ғана қызды арқалап ауылға жеткізеді. Осы сұрақ төңірегінде біраз пікірлер айтылады. Біреулер философ Фрейдтің «сананың түйісуі» жөніндегі көзқарастарына сайдырады. Бүкіл елдің ұйқтаса бір түс көретіндей халге түсуі делінеді. Шындығында мүлде олай емес.

«Орыстың қорлығына ұшыраған қызды» бүкіл ауыл өздері де түсіне бермейтін өзгеше түйсікпен қабылдады. Тіпті жақын туғандарының өзі жанына баруға жүректері дауаламады. Күнде өздерінің қасында ботадай селтендеп жүрген қыздары емес пе еді! Енді неге сонша бөтен, сонша үрейлі? Бәрінің айтатыны «орыстың қорлауына түскен қыз». Ол орысы Ақбілектің апасы айтқандай кәпір. Ауыл адамдарының Ақбілектің бойына харам жұғып қалғандай қашқалақтауы енді түсінікті болды. Бойларындағы туа бітті мұсылманшылық «кәпірдің тақымынан шыққан қыздың» шынтағынан сүйемелдеп жіберуге сескендіргені ме, жібермеді. Аяп тұрғаны, жаны ашып тұрғандары тағы рас. Таңырқай қарағаны да бар. Бірақ таяуға тағы батылдары бармайды.

Ақбілектің қалаға кетуіне әртүрлі себептер табады. Ал, ең негізгісі ұят еді. Мұндай жамандықты Ақбілек өз еркімен жасамаса да, іргелес ауыл адамдарының алдында басын көтеріп жүру мүмкін емес жағдайға түскен. Өйткені ауылда, танитын ел ішінде мұндай ұятты іске орын жоқ. Тіпті Ақбілектің өзіне сыртынан қараған әр адам «е е орыс зорлаған қыз...» деп тұрғандай сезіледі. Енді танымайтын орта керек. Ол қала.

Бірталай заман өткен, Ақбілек оқыған, орнын тапқан. Романның да соңы. Ақбілек қаладан

ауылға оралады. Бұрынғы бұйығы Ақбілек емес жарқылдап, саңқылдап оралады. Жеңгесінің, әкесінің мойынына асылып, бұрын ештеңе болмағандай жайраң қағады. Көп оқырман осы тұсты Ақбілектің көкірек көзі ашылып, өмірді түсінген, бәріне жаңаша қарайтын білімді, бақытты шағы деп қарайды. Алайда, әкесі Мамырбайдың қабағы қарс түйілген, көңілі сол құлаған қалпында. Неге? Өткеннің бәрін жалған күлкінің артына жасырып, еркелеп келген қызының қолын алады. Сондағы іштен күбір еткені мынау: *«Қаланың не сиқыры бар, жұп-жуас, ұялшақ бала еді ғой»* [1, 201].

Әкесі әлі де болса, қызының ұятты болмысын іздейді. Ол енді жоқ. Шығармадағы Мамырбай ғана емес, шынайы өмірде қазақтың талай ақсақалы осы күйді басынан кешкені анық. Арлы да, инабатты, ұятты да иманды қазақ қызының болмысының бұзылу себептері осылар болып табылады.

Жазушы жаңа өмірдің тыныс – тірлігін әр алуан деңгейдегі адамдар арқылы да көрсетеді. Жазушы Рамазан Тоқтаров, «Ақбілек» романынан адам мінездері энциклопедиясын көруге болады деген екен.

«Сөзде қыздар» романында да, жазушы әр кейіпкерді ұқыпты бейнелеген. Сондай-ақ, тұрмыс тіршіліктерінде бейнелеген. Бай кедей айырмашылығы, кедейлердің тұратын аудандарды, Стамбулдық байлардың зәулім үйлерін баяндаған. Тұрмыс тіршілікті бейнелеу арқылы, дәстүрлік құндылықтардың маңыздылығына тоқталған. Жазушы қоғамдағы мәселені осы әйел тақырыбын талқылай отырып, шығарма жазу арқылы жеткізгісі келеді.

Орхан Окай «Түрлі көзқарастағы жазушылардың әйел мәселесіндегі ортақ көзқарастары өзгеріп келе жатқан қоғамда әйелдің әрі ислами, әрі Еуропалық көзқарас жағынан өз орнын табуының аса маңызды саналуында» [4, 56], – деген екен. Бұған өрнек ретінде «Сөзде қыздар» романындағы Мебруренің пианино тартады, бірақ оның пианино тартқаны да, оны тыңдайтын тұс та манисалық азаншыны баяндағанындай ынталы пафоспен баяндалмайды. Қыздың күнде кешке осы азаншының шақырған азанын тыңдау үшін күтетінін ықыласпен тәптіштейді. Тағы осы азаншыға қатысты бір естелігі бар:

«Әлі есімде, он алты жастамын, бір күні түнде біздің ауданда өрт шықты, жаңағы азаншы мені қорықпасын деп үйіне апарды, өрттің жалынына қарап темекісін тұтатты, мен жыларман күйдемін: «Апыр-ай, өрт біздің үйге де тие ме?» деймін. Ол маған бар мейірімін төге

қарап: «Ау, қызым, ау, қарағым, от ағашты өртейді, біз ағаш емеспіз ғой. Біз адамбыз кеудесінде жаны бар, өрттен несіне қорқамыз? Екі рәкәт намаз оқитын жер табармыз.» Маған осы сөздер айнымас бағыт сілтеді. Үш ұйықтасаң, түсіңе кірмейді» [3, 121].

Түрік әдебиетінде батыстанған кезде қоғам ең әуелі таптық айырмашылықтарына қарай өзгеретіндігін байқауға болады. Романдағы, әңгімелерден шенеуніктердің, дәулетті отбасылардың батыстануға бейім болғандықтарын байқаймыз. Соңғы сән үлгісіндегі киім-кешек, сәндік әшекейлер, үйлер, жиһаздары, күнделікті тұрмыс-тіршілік олардың ой-өрістеріне әсер етіп өзгерулеріне, батыстануына себеп болды.

Республика кезеңінде Түрік елінің әлеуметтік тұрмысы ең көп өзгеріске ұшыраған. Бұл кезең тұтас әлеуметтік тұрмысты жаңадан ретке келтіруді мақсат тұтқандықтан барынша күрделі кезең саналады. Әдебиет жазушылары «әйелдердің білім алуын, ар-намысты болуын» романдары арқылы көпшілікке жаюға тырысты.

Қорытындылайтын болсақ, Түрік романдарынан әйел кейіпкерлерге аса үлкен мән берілгендігін көреміз. Оқиға желісіне байланысты әйелдер түрлі рөлдерде орын алған. Жазушылар романдарында әйелдердің білімі, құқықтары, бостандықтары, яғни, әйелдің қоғамдағы орны кеңінен қарастырылған. Аталған кезеңде түрік қоғамының әлеуметтік тұрмысында маңызды өзгерістер кеңінен етек алды. Соның бірі, әйелге де-

ген көзқарастың өзгергендігі шығармалардан анық байқалады. Нақтылай айтатын болсақ, түріктің ер-азаматтары мен әйелдері әлеуметтік тұрмыстағы рөлдері жағынан бір-біріне қарама-қайшы, яғни, ер адамдар еркін, тәуелсіз, әйелдер болса үйіне, отбасына тәуелді болып келеді. Әлеуметтік-мәдени өзгерістері нәтижесінде «орта және жоғары таптағы әйелдердің өмірге араласулары» жеңілдеді. Әйел мәселесіне барынша үлкен көңіл аударып «Әйелдің әйел және ана ретінде өсіп келе жатқан ұрпаққа беретін тәрбиесі аса маңызды» [5, 535] екендігін түсініп, түйсіне білді. Әйелдің өзін тәрбиелеп жақсы әйел, жақсы жар болуы, әрі балаларына жақсы тәлім-тәрбие беретін жақсы ана болуы мәселесі романдарда кеңінен қолға алынып қарастырылды.

Ақбілек бейнесі – ақыл-парасатқа құрылған дара әрекеттерімен, мейіріммен көпшіліктің есінде қалды. Қазақ қызы бейнесі ретінде де тұлғасы таныс. Ақыл-парасаты, әрекет-қимылдары, көркем мінезі, ерік-жігері шындыққа сиымды, мәнді.

«Ақбілек» туындысының табиғаты бөлек, өмір оқиғалары мен шындықтары сенімді, көркемдік-руханилігі мол. Көркемдік-тарихи, реалистік сипаты айқын.

Жинақтап айтқанда, әйел бейнесі – Қазақ және Түрік көркем әдебиеттің құнарлы қайнары, руханият әлемінің мәңгілік мәйегі. Әйел өмірдің нұры, шындықтың сыры болса, сөз өнерінің берік арқауы.

Әдебиеттер

- 1 Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 1996. – 1-том. – 328 б.
- 2 Ayvazoğlu, B. Peyami Hayatı-Sanatı – Felsefesi-Dramı – İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998 – 438 s.
- 3 Safa, P. Sözde Kızlar – İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007. – 204 s.
- 4 Orhan Okay, Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı – İstanbul: Dergah Yay., 2005 – 270 s.
- 5 Turan Namık Sinan, «Modernleşme Olgusunun Osmanlı Toplum Yaşamına Yansımaları ve Ta'addüd-i Zevcat (Çokeslilik Sorunu)» – İstanbul: Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Yıl:4, Sayı:7, 2005. –530- 570 ss.

References

- 1 Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 1996. – 1-том.
- 2 Ayvazoğlu, B. Peyami Hayatı-Sanatı – Felsefesi-Dramı – İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998 – 438 s.
- 3 Safa, P. Sözde Kızlar – İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007. – 204 s.
- 4 Orhan Okay, Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı – İstanbul: Dergah Yay., 2005 – 270 s.
- 5 Turan Namık Sinan, «Modernleşme Olgusunun Osmanlı Toplum Yaşamına Yansımaları ve Ta'addüd-i Zevcat (Çokeslilik Sorunu)» – İstanbul: Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Yıl:4, Sayı:7, 2005. –530-570 ss.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Даулет Ф.Н., Балтабекова Д.К.,
Икласова А.Е.

**Анализ словарных дефиниций
номинантов концепта
«женщина» в толковых
словарях казахского, русского
и китайского языков**

Daulet F.N., Baltabekova D.K.,
Iklassova A.E.

**Analysis of the dictionary
definitions of the nominees of
the concept «woman» in the
dictionaries of the Kazakh,
Russian and Chinese languages**

Даулет Ф.Н., Балтабекова Д.К.,
Икласова А.Е.

**«Әйел» концептісі
номинанттарының қытай, орыс
және қытай тілі түсіндірме
сөздіктеріндегі мағыналарын
талдау жайлы**

Статья посвящена анализу словарных дефиниций номинантов концепта «женщина» в толковых словарях казахского, русского и китайского языков. Метод компонентного анализа позволил обнаружить как сходства, так и различия в семантической структуре базовой части слов.

Ключевые слова: словарные дефиниции, парадигмы, концептология, концепт «женщина», паремическая зона.

The article analyzes the concept of dictionary definitions of the nominees 'woman' in the dictionaries of the Kazakh, Russian and Chinese languages by component analysis allowed to find both similarities and differences in the semantic structure of the basic words.

Key words: The dictionary definition, paradigm, conceptology, the concept of «woman», paremic area.

Берілген мақала «әйел» концептісі номинанттарының қытай, орыс және қытай тілі түсіндірме сөздіктеріндегі мағыналарын талдауға арналған. Компонентті талдау әдісі үш тілдегі басты сөздердің семантикалық құрылымындағы ұқсастықтармен бірге айырмашылықтарды да айқындауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Сөздіктегі дефинициялар, парадигмалар, концептология, «әйел» концептісі, паремия аймағы.

**АНАЛИЗ СЛОВАРНЫХ
ДЕФИНИЦИЙ
НОМИНАНТОВ
КОНЦЕПТА
«ЖЕНЩИНА»
В ТОЛКОВЫХ
СЛОВАРЯХ
КАЗАХСКОГО,
РУССКОГО
И КИТАЙСКОГО
ЯЗЫКОВ**

Анализ словарных дефиниций номинантов концепта «женщина» в толковых словарях казахского, русского и китайского языков методом компонентного анализа позволил обнаружить как сходства, так и различия в семантической структуре базовой части слов. В лексических значениях слова «женщина» мы выделили, в первую очередь, общий компонент «лицо», обозначающий человека, и компонент «женский пол», которые определили как ядерные. Далее нами были выявлены дополнительные признаки, которые включаются в значения тех или иных единиц, номинирующих женщин, но не являющихся обязательными в казахском и русском языках: «возраст», «род деятельности», «положение в обществе», «родственные отношения/семейное положение», «взаимоотношения с лицами мужского пола», «характер/поведение». Мы рассмотрели дефиниции лексических значений слова «женщина» и в китайских словарях. Общими для трех языков в рассматриваемых лексемах оказались четыре основных компонента: «лицо», «женский пол», «противоположное мужскому», «рожает». Анализ показал и весьма существенные различия. Прямо противоположными являются смыслы: «вступившая в брачные отношения» и «не вступившая в брачные отношения». Кроме того, в русском языке лексема «женщина» употребляется в значениях, не отмеченных у лексемы «女»: пол легкого поведения, прислуга. В свою очередь, лексема «女» имеет значения, используемые только носителями китайского языка: дочь, название звезды – культурно отмеченное. Словари русского языка выделяют дополнительное значение: «воплощение определенных свойств и качеств», представляя его в отвлеченном виде. В китайских словарях отмечены конкретные свойства: красота, мягкость, слабость, хрупкость, нежность, маленький, (美丽[měilì], 轻盈[qīngyíng], 细腻[xìni], 脆弱[cuìruò], 柔情[róuqíng]); такие же черты выделяются и в казахском языке (нәзіктік, сұлулық, әлсіз жан) [1].

Толковый словарь открывает исторически сложившуюся в языке, им самим созданную картину мира: в них выявляются существенные различия, касающиеся ядерной основы концепта.

Концепт «женщина» репрезентирован в русском языке большим количеством номинативных единиц, что свидетельст-

вует о важности данного концепта для носителей русского языка в современный период. Мнение о женщине является стереотипизированным. Эффект стереотипизации достигается использованием оценочных номинаций в аспекте морально-нравственных, этических, психологических оценок, отражением в номинациях гендерной асимметрии.

Очевидно, что наличие в русском языке подобных примеров, негативно оценивающих определенные свойства и поведение женщин, могут свидетельствовать о высоких требованиях, предъявляемых к женщине в старом и современном обществе, и резком осуждении любых отклонений от принятых норм.

В китайском языке в силу особенностей китайской письменности гендерная асимметрия проявляется прежде всего на уровне структуры письменного знака (иероглифов). Для обозначения половой принадлежности в китайском языке используются иероглифы 女 [nǚ] (женщина) и 男 [nán] (мужчина), которые также могут функционировать и в качестве графосемантических компонентов в более сложных знаках. Следует отметить, что логограмма 女 [nǚ] является пиктографическим изображением человека в коленопреклоненной позиции со скрещенными перед собой руками – раба. Закрепление за данным знаком лексического значения «женщина» уже само по себе указывает на подчиненное, бесправное положение женщин в древнем китайском обществе. Что касается логограммы 男 [nán], то она представляет собой комбинацию двух простых логограмм 田 [tián] (поле) и 力 [lì] (сила). Это объясняется тем, что в Древнем Китае вся ответственность за сельское хозяйство целиком и полностью лежала на плечах мужчин, а потому в языковом сознании древних китайцев «мужчина» 男 [nán] являлся основной «силой» 力 [lì] для работы в «поле» 田 [tián] [2].

В нашем исследовании базовым лексикографическим источником послужил «Большой китайско-русский словарь» Ошанина И.М. Который, включает около 16 тысяч гнездовых иероглифов и свыше 250 тыс. производных слов и выражений. Словник создан на основе китайских словарей «Гоюй цыдянь», «Сяньдай ханьюй цыдянь», «Цыхай».

В данном словаре присутствует 6 иероглифов с логограммой 男 и 18 иероглифов с логограммой 女.

Примечательно, что логограмма 男 [nán] (мужчина) крайне редко присутствует в качестве графосемантического компонента в составе более

сложных знаков (таких знаков насчитывается всего три: 舅 [jiù], 嫖 [piāo], 擄 [lǔ] 甥 [shēng], 虜 [lǔ]), чего нельзя сказать об иероглифе 女 (женщина). Так как существует большое количество знаков, содержащих в своей структуре простой иероглиф 女 и при этом зачастую имеющих негативное лексическое значение. Согласно данным, толкового словаря Ошанина И.М. 124 общеупотребительных сложных иероглифа, имеющих в своей структуре «ключ» 女 [nǚ] (женщина). Найдется более 18 знаков, указывающих: 1) либо на предосудительное, противоречащее нормам морали нравственное поведение / отрицательные черты характера лиц обоего пола: 姦 [jiān] – зло, бедствие; 嫠 [lí] – вдова; 妾 [qiè] – *наложница, любовница*; 悽 [qī] – печальный, грустный; 婁 [lóu] – никчемный; 褻 [xiè] – грязный, лохмотья; 婪 [lán] – алчный, жадный; 癭 [yǐng] – опухоль; 妨 [fāng] – причинять вред, приносить несчастье; 奸 [jiān] – коварный, вероломный, предатель; 婪 [lán] – алчный, жадный, алчно домогаться; 媚 mèi – льстить, угождать, заискивать; 孬 [nāo] – плохой, трусливый; 嫖 [piāo] – приставать, флиртовать, надоедать; 妄 [wàng] – нелепый, абсурдный, безрассудный; 妖 [yāo] – зловещий, бесовской, вредный; 2) либо на предосудительную внебрачную связь между мужчиной и женщиной: 奸 [jiān] – развратничать, прелюбодействовать; 姘 [pīn] – иметь, вступать в незаконную связь; 嫖 [piāo] – распутничать, развратничать, ходить по публичным домам; 3) либо на низкий социальный статус женщины: 妓 [jì] – проститутка; 婊 [biǎo] – *бран. проститутка*; 娼 [chāng] – *бран. певичка, проститутка, публичная женщина*; и др.

В словаре также представлены более 11 иероглифов с графемой 女 [nǚ]. Есть более 11 сложных иероглифов, имеющих в своей структуре «ключ» 女 [nǚ] указывающие положительные значения, к примеру: 妻 [qī] – пышный, богатый; 宴 [yàn] – праздник, пир; 安 [ān] – безопасный, мирный; 嬖 [bì] – фаворит, любимый; 嬰 [yīng] – младенец, новорожденный.

Существует более 60 нейтральных иероглифов с графемой 女 [nǚ], с нейтральным значением: 接 [jiē] – получать; 霎 [shà] – мелкий (моросящий) дождь; 棲 [qī] – сидеть, отдыхать; 淒 [qī] – холодный, прохладный; 鏤 [lòu] – гравировать; 樓 [lóu] – башня; 癭 [yǐng] – нарыв; 簾 [lián] – бамбуковая плетеная корзина; 氨 [ān] – аммиак; 鞍 [ān] – *седло* [3].

В русском языке лексическая зона номинативной парадигмы слова «женщина» включает в себя семь лексико-семантических вариантов:

1. *Взрослый человек, противоположный мужчине по полу, «женщина», «баба».*

2. *Жена.*

3. *Лицо женского пола, как типическое воплощение женского начала.*

4. *Взрослая, в противоположность девочке.*

5. *Лицо женского пола, начавшее половую жизнь, в противоположность девушке.*

В словаре синонимов русского языка Александровой представлен такой синонимический ряд со значением «женщина»: *особа, дама, баба, тетка, дамочка* (прост.), *бабенка* (прост. уничиж.), *бабец* (груб., прост.), *тетя* (детск.), *жена* (уст.), *молодка, молодуха, молодайка* (уст., прост.), *молодица* (уст., прост. и народно-поэт.), *дочь Евы* (шутл.), *представительница прекрасного (слабого, нежного) пола* (шутл.), *из дамского (бабьего) сословия*.

Пословицы и поговорки, крылатые выражений с данным синонимическим рядом:

«Баба с возу – кобыле легче», «Курица не птица – баба не человек», «Муж и жена – одна сатана», «Баба да бес – один у (в) них вес», «Баба с печи летит – семьдесят семь дум передукает», «Одна женщина – баба, две бабы – базар, а три – ярмарка», «В чем деду стыд, в том бабе смех», «Еще тот и не родился, кто бы бабий норы узнал», «Женские умы – что татарские сумы (переменны)» [4].

В казахском языке лексическая зона номинативной парадигмы слова «әйел» чаще представлена двумя лексико-семантическими вариантами:

1. *Взрослый человек, противоположный мужчине по полу.*

2. *Жена, вторая половина мужа.*

Грубое слово «қатын» используется для выражения женского пола, также как ругательное слово: «Ей, сен қатын не деп маған ақыл айтып тұрсың?», «Қу қатын» [5].

Отметим, что количество зафиксированных синонимов в казахском языке гораздо меньше, и назвать их абсолютными синонимами нельзя. Әйел: қатын, зайып, жәубай, жар, қосақ, нақсүйер, бәйбіше, тоқал [6].

В казахском языке только со словом «әйел» (без учета синонимов) зафиксировано 18 фразеологизмов: «Әйел жерден шыққан жоқ, ол да еркектің баласы; еркек көктен түскен жоқ, әйел оның анасы», «Әйел – мойын, еркек – бас», «Алтын басты әйелден бақыр басты еркек артық», «Әйел ерімен, диқан жерімен», «Әйел тұрмай еркек оянбайды», «Әйел үйдің ажары, бала үйдің базары», «Байдың атын қатын шығарады, қатынның атын жетім шығарады», «Жаулығы болса – қатын, жалыны болса – отын», «Әйелдің бір өнері ас пісіру», «Әйелдің күші аз, айласы көп» [7].

Следовательно, содержание концепта «женщина» в том виде, как оно представлено в толковых словарях, имеет неоднородный и противоречивый характер. Это объясняется его зависимостью от культурного опыта народов-носителей того или иного языка. Часть признаков репрезентирует мораль и общественные устои патриархального общества, другая часть связана с прекрасной стороной женского начала.

Литературы

- 1 Женщины, познание, реальность. – М., 2005. РОССПЭН – 444 с.
- 2 Авсеенко В. Письма женщин / В. Авсеенко. – СПб.: Тип. Б. Авсеенко, 1888. – 163 с.
- 3 «Большой китайско-русский словарь» Ошанина И.М. ТОМ I,II,III,IV.
- 4 Белинский В.Г. Избранные статьи / В.Г. Белинский. – М.: Лениздат, 1975. – 223 с.
- 5 <http://www.namys.kz/?p=4279>
- 6 Вечная тайна женщины // Наука и религия. – 1988. – №3. – С. 10-11.
- 7 http://kz-en.ru/index/ma_al_m_telder_posloviy_na_kazakhskom_jazyke/0-7

References

- 1 Zhenshhiny, poznanie, real'nost'. – M., 2005. ROSSPJEN – 444 s.
- 2 Avseenko V. Pis'ma zhenshin / V. Avseenko. – SPb.: Tip. B. Avseenko, 1888. – 163 s.
- 3 «Bol'shoj kitajsko-russkij slovar'» Oshanina I.M. TOM I,II,III,IV.
- 4 Belinskij V.G. Izbrannye stat'i / V.G. Belinskij. – M.: Lenizdat, 1975. – 223 s.
- 5 <http://www.namys.kz/?p=4279>
- 6 Vechnaja tajna zhenshhiny // Nauka i religija. – 1988. – №3. – S. 10-11.
- 7 http://kz-en.ru/index/ma_al_m_telder_posloviy_na_kazakhskom_jazyke/0-7

Даулет Ф.Н., Икласова А.Е.,
Чулоонбатаар Б.

**К вопросу о трудностях
перевода терминов
горнодобывающей
промышленности с китайского
языка на примере
терминологии штатных
взрывчатых веществ**

Daulet F.N., Iklasova A.E.,
Chuloonbataar B.

**Some difficulties of translation
of Chinese mining terms (on the
samples of standard explosives
terminology)**

Даулет Ф.Н., Икласова А.Е.,
Чулоонбатаар Б.

**Тау-кен өндірісі саласындағы
теминдерді аудару барысында
кездесетін қиыншылықтар
жайлы бірер сөз (өндірістік
қопарғыш заттар терминдері
негізінде)**

В данной статье анализируются трудности, с которыми сталкиваются начинающие, а иногда и опытные переводчики при работе с терминологией горнодобывающей промышленности, а в особенности с ее специфической отраслью – промышленными взрывчатыми веществами. В данной работе авторы пытаются вывести основные причины частых ошибок при переводе данных видов лексических единиц и способы их перевода.

Ключевые слова: практика перевода, терминология горнодобывающей промышленности, перевод терминов.

This article is dedicated to review the most common problems, beginners or even qualified translators, can face with during their translations of mining terms and especially the terms related to commercial explosives. The authors of this research are trying to find out the reasons of the most common mistakes in technical translations of this sphere of use.

Key words: The practice of translation, mining terms, terms translation.

Берілген мақалада өндірістік қопарғыш заттар терминдері негізінде тау-кен өндірісі саласындағы теминдерді аудару барысында кездесетін қиыншылықтар жайлы айтылады, оларды шешу жолдары көрсетіледі. Авторлар мақала барысында аталмыш қиыншылықтардың табиғатына анықтама бере отырып, терминдерді аудару тәсілдерін көрсетуге тырысады.

Түйін сөздер: Аударма практикасы, тау-кен өндірісі саласындағы теминдер, терминдерді аудару.

**К ВОПРОСУ О
ТРУДНОСТЯХ
ПЕРЕВОДА
ТЕРМИНОВ
ГОРНОДО-
БЫВАЮЩЕЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ
С КИТАЙСКОГО
ЯЗЫКА НА ПРИМЕРЕ
ТЕРМИНОЛОГИИ
ШТАТНЫХ
ВЗРЫВЧАТЫХ
ВЕЩЕСТВ**

Казахстан является одной из богатейших минеральными ресурсами страной и занимает 6 место в мире по запасам полезных ископаемых, что в виду сырьевой направленности экономики ставит вопрос о тесном взаимодействии с другими государствами в сфере горнодобывающей промышленности, которая, по сути, является наиболее развитой и востребованной. Практически ежедневно на территории нашего государства открываются филиалы иностранных компаний, появляются новые трейдеры, предлагающие широкий спектр услуг, оборудования, информационной и технической поддержки, и это, не говоря о крупных транснациональных корпорациях, которые ведут активную деятельность на сырьевом рынке Казахстана. Именно сырьевая направленность экономики страны выдвигает на передний план необходимость в постоянном межкультурном взаимодействии между представителями разных государств, что, в свою очередь, подразумевает постоянное участие в данном процессе переводчиков.

На современном этапе научно-технического развития ежедневно во всем мире появляются все новые и новые отрасли знания, которые подразумевают необходимость создания новых слов для обозначения каких-либо процессов, оборудования, технологий. В наибольшей степени это связано именно с ростом технических достижений, которые регулярно внедряются в нашу повседневную жизнь, а значит, способствуют росту специализированной лексики, образованию все новых и новых терминов и терминологических сочетаний.

Достаточно долгие и долгие годы процесс коммуникации с представителями практически всех стран велся с использованием английского языка, об этом свидетельствуют изобилующее количество всевозможных пособий и методических рекомендаций для обучающихся, однако на сегодняшний день все чаще предпочтение отдается именно специалистам-полиглотам, владеющим несколькими языками. Китайский язык в этом списке является одним из ведущих и при этом наименее адаптированным к русскому языку именно в сфере технического терминообразования. Развитие любой сферы деятельности неизбежно сопровождается появлением специальных слов для обозначения изучаемых объектов. Не каждое специальное сло-

во – термин, и не любую совокупность специальных слов можно назвать терминологией. Терминология как совокупность терминов составляет часть специальной лексики. Закономерности формирования и развития специальной лексики в определённой мере характерны и для терминов.

Терминология каждой области знания ограничена определённым объёмом терминов, так как словесно отражает систему основных её понятий. В связи с этим большой интерес представляют исследования терминологии у типологически различных языков. Несмотря на определённую изученность указанной проблематики, многие лингвистические аспекты термина пока недостаточно исследованы, чем диктуется необходимость исследования терминообразования на материале конкретной терминологической системы.

Рост научно-технических знаний в наши дни отражается в том, что свыше 90% новых слов, появляющихся в современных словарях, составляет специальная лексика. Рост числа терминов различных наук обгоняет рост числа общеупотребительных слов языка, и поэтому изучение специальной лексики становится всё более актуальным для развития языка [1].

В. Н. Комиссаров определяет термины, как «слова и словосочетания, обозначающие специфические объекты и понятия, которыми оперируют специалисты определенной области науки и техники. Термины должны обеспечивать четкое и точное указание на реальные объекты и явления, устанавливать однозначное понимание специалистами передаваемой информации» [2].

Главными особенностями научно-технических текстов являются информативность, логичность, точность, информативность и как следствие этих особенностей ясность и четкость текста. Объем терминологической лексики в различных текстах может варьироваться, однако, в любом случае требования к содержанию технического текста буквально требуют присутствия терминов или терминологических сочетаний, для более конкретного описания какого-то предмета или явления. В качестве терминов употребляются как специфичные слова, используемые только в данной предметной области (Heapstead, 井口建筑 – надшахтные сооружения; toolpusher, 司钻 – буровой мастер; spud in, 开钻 – забуривание; open cast, open pit, 露天开采矿 – карьер, открытая разработка), так и специальные значения общенародных слов (christmas tree, 采漆树 – фронтальная арматура, entry, 巷道 – штрек).

Термины всегда отвечают ряду требова-

ний – они должны давать четкое и однозначное указание на реальные объекты и явления, устанавливать однозначное понимание специалистами передаваемой информации. Кроме того, термин должен быть точным, иметь строго определенное значение, которое может быть раскрыто путем логического определения, устанавливающего место обозначенного термином понятия в системе понятий данной области науки или техники [3].

В условиях постоянного и неразрывного взаимодействия между специалистами языковедов русского и китайского языка за последние десятилетия был достигнут определенный прогресс в области формирования определенной лексической базы специализированной лексики горнодобывающей промышленности, наименования основных технологий, способов добычи, видов полезных ископаемых и т.д., и тем не менее и по сей день существует постоянная потребность в переводе вновь образованных терминов или тех лексических единиц, у которых до сих пор отсутствует однозначное значение на русском языке. Для того чтобы ответить на вопрос о том, в какой отрасли горнодобывающей промышленности чаще всего происходит образование новых слов, достаточно обратить внимание на то, что подлежит наиболее частому и безостановочному прогрессу – это оборудование. Именно постоянно обновляющиеся средства работы данной сферы: различного рода буровые установки, их комплектующие, средства взрывания и т.п. вызывают основные трудности при переводе с китайского на русский язык и наоборот.

В данной статье мы рассматриваем сложности перевода терминологии промышленных взрывчатых веществ, которые широко используются в промышленности для производства различных взрывных работ. Эта сфера достаточно специфичная и даже некоторые сотрудники горных предприятий не всегда знакомы с ее тонкостями, это выстраивает определенные трудности при переводе многих наименований, поскольку ошибки в интерпретации исходного термина могут существенно изменить его предназначение. Например:

导爆索 – детонирующий шнур, предназначен для инициации серии взрывов зарядов;

导爆管 – ударно-волновая трубка (волновод, УВТ), предназначена для трансляции иницирующего импульса к капсулю-детонатору.

Важно отметить, что даже такое распространенное понятие, как *волновод*, не имеет

точного перевода в словарях, поэтому полученный, путем запроса в электронном словаре БКРС, результат был следующим: 导dǎo – вести за собой, подводить; 爆管bàoguǎn – детонатор, взрыватель, что в общей сложности дает описание «проводника взрыва», чем и является УВТ.

Следует также обратить внимание на то, что иногда возникают случаи, когда один и тот же поставщик может несколько иначе называть один и тот же продукт, например, уже знакомый нам волновод также могут называть 塑料导爆管, что является более полной версией 导爆管. Похожая ситуация возникает при более детальном описании ударно-волновой трубки. Одними из самых распространенных видов является одно- и двуслойная УВТ, которую в китайском языке переводят двумя способами:

Описание с дополнительным пояснением: 塑料导爆管 (单层, 双层);

Цельное описание: 普通导爆管 (однослойная УВТ), 复合导爆管 (двуслойная УВТ).

При работе со штатными взрывчатыми веществами отдельное внимание уделяется капсюль-детонаторам, которые различаются по видам и так же могут стать причиной неверного истолковывания их значения, в виду отсутствия прямого перевода. Так, 雷管 léiguǎn переводится как капсюль, взрыватель и представляет собой корень видового ряда детонаторов.

Отсутствие специализированных словарей и специфичность применения определенных терминов приводит к тому, что переводчику приходится буквально «по смыслу» собирать терминологическое сочетание. Частую ошибку при этом можно допустить при переводе слова 电子雷管 diànléiguǎn, при поиске в словаре мы получаем: 电子 – электронный, цифровой и 雷管 – капсюль, взрыватель, что при логичном подходе можно описать как *электронный детонатор*, и допустить огромную ошибку, поскольку это принципиально другая разновидность, которая переводится как 数码电子雷管 shùmǎ diànzǐ léiguǎn, а данное название 电雷管 является *электродетонатором*.

При работе с технической терминологией важно помнить, что перевод необходимых для работы слов в обычных общепринятых словарях может быть не совсем верным или даже абсолютно неуместным в данном контексте, важно вовремя это увидеть. Например, «резиновая втулка» – небольшая заглушка на конце капсюля-детонатора (КД), обеспечивающая герметичность КД, а также исключаящая пережим внутреннего канала волновода при перегибе во время

изготовления патрона-боевика. Данной предмет в китайских спецификациях дается как 橡胶塞 xiàngjiāosāi, что в русском варианте выглядит как резиновая заглушка и, в принципе, дает верное описание, но как уже говорилось, отличительной чертой именно технической терминологической системы является именно точность. Похожая ситуация обстоит и с 延期时. Обратимся к словарю: 延期yánqī – отсрочить, отложить, продлить; 时间shíjiān – время, период. Общий перевод же звучит как «откладывать время или defer time», что в обоих языках дает общее прямое описание, которое не совсем является правильным, более уместным в данном случае будет использовать термин *замедление*, который обозначает временную задержку при разрыве КД, являющуюся крайне важной при построении схемы взрыва.

Если рассматривать виды непосредственно взрывчатых веществ, то следует обратить внимание на достаточно широко применяемое в горной промышленности вещество – игданит, который является результатом смеси аммиачной селитры и дизельного топлива. При стандартном поиске по словарям появляются весьма сомнительные результаты, а иногда и вовсе только английский вариант – ANFO, что не было удивительным, поскольку такого наименования наши словари не знают, показывая исключительно англоязычный вариант *ammonium nitrate & fuel oil*, или, например, 浆状炸药, где 浆状jiāngzhuàng – это «thick fluid (вязкое вещество)», а 炸药zhànyào – «взрывчатое вещество», при сложении этих двух основ словарь дает нам более или менее верный (!) исключительно английский перевод – «slurry blasting agent», что на русском языке означает *суспензионное подрывное ВВ*.

На основе вышеизложенного можно сделать вывод, что терминология сферы промышленных взрывчатых веществ еще совсем плохо изучена и не имеет соотнесенных аналогов в русском и китайском языках, что представляет определенные трудности при осуществлении перевода терминологии данной области деятельности. При работе с вышеуказанными наименованиями большую сложность представляет либо полное отсутствие в словарях и переводчиках эквивалентной лексики, либо наличие ее на английском языке, что подразумевает необходимость переводчику владеть, как минимум, хорошим уровнем английского языка, что даже при соблюдении этого условия делает необходимым выполнять перевод с двух языков, не говоря уже о том, что человек, осуществляющий трансфер

информации с одного языка на другой, в обязательном порядке должен иметь хотя бы базовые представления о строении описанных устройств, иметь возможность сопоставлять предложенные варианты перевода, поскольку даже в английском языке, с которым, казалось бы, уже все предельно ясно, может возникнуть опасность не совсем правильного выбора слова, это может быть применимо даже к УВТ, которая в данном значении переводится как *shock tube*, а волновод, являющийся ее синонимом, как *waveguide*.

Все это в очередной раз доказывает постоянную необходимость переводчика развиваться, расширяя свой кругозор, в особенности, это касается специалистов-языковедов, работающих в сфере горнодобывающей промышленности, где ошибка в переводе может привести к полному искажению первоначального значения, а следовательно, в лучшем случае к недопониманию, а в худшем – к внушительным финансовым потерям как со стороны покупателя, так и со стороны компании-поставщика.

Литературы

- 1 Григорьева А.А. Терминообразование в китайском языке (на примере экономических терминов). // Социосфера. – 2013. – № 1.
- 2 Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В.Н. Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990.
- 3 Мурзо Ю.Е., Киракозова Л.Г. Особенности письменного и устного перевода технических текстов горной тематики // Записки горного института. – СПб., 2010.
- 4 Большой Китайско-русский Словарь (БКРС) [Электронный ресурс] – <http://bkrs.info/>
- 5 Сайт ОАО «Завод Пластмасс» [Электронный ресурс] – <http://www.zavod-plastmass.ru/>
- 6 Сайт ОАО Новосибирский механический завод «Искра» [Электронный ресурс] – <http://www.nmz-iskra.ru/>
- 7 Горная энциклопедия [Электронный ресурс] – <http://www.mining-enc.ru/>
- 8 Сайт компании Xi'an Qinghua Commercial Explosives Corp., LTD [Электронный ресурс] – <http://www.xaqhmb.com/>
- 9 [Электронный ресурс] – <http://www.fjstbp.com/cn>

References

- 1 Grigorieva A.A. Chinese term formation (based on economical terms). Sociosphaera – 2013 – #1.
- 2 Komissarov V.N. Translation theory (linguistic aspects). – M.: High school, 1990.
- 3 Murzo Y.E., Kirakozova L.G. Peculiarities of oral and written translation of mining sphere related technical texts // Mining Institute's notes. St. Petersburg. 2010.
- 4 Big Chinese-Russian Vocabulary (BKRS) [Electronic resource] – <http://bkrs.info/>
- 5 Web-site of JSC "Zavod Plastmass" [Electronic resource] – <http://www.zavod-plastmass.ru/>
- 6 Web-site of JCS Novosibirsk mechanic plant "Iskra" [Electronic resource] –
- 7 Mining encyclopedia [Electronic resource] – <http://www.nmz-iskra.ru/>
- 8 Web-site of Xi'an Qinghua Commercial Explosives Corp., LTD [Electronic resource] – <http://www.xaqhmb.com/>
- 9 [Electronic resource] – <http://www.fjstbp.com/cn>

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Жолшаева М.С.,
Ашимбаева Ә.Қ.

**Тыныс белгі – дұрыс жазу,
дұрыс оқу және дұрыс
түсіну құралы (қазақ және
қытай тілі тыныс белгілеріне
салғастырмалы талдау)**

Тыныс белгілер кез келген тілде, ауызша немесе жазбаша формаға қарамастан құрылымы ерекше болып келеді. Бұл мақалада қытай және қазақ тілдеріндегі тыныс белгілерін салыстырмалы зерттеу сипатталады. Қытай және қазақ тілдеріндегі тыныс белгілерін салыстырмалы зерттеу тілді оқу процесін, әрі тіл құрылымы ерекшеліктерін үйренуді жеңілдетеді.

Түйін сөздер: тыныс белгілер, интонация, дыбыстық тон.

No matter what form of speech it is (oral or written) the role of punctuation in any language is important as it is aimed at transforming the meaning of a text. The given article deals with the comparative analysis of punctuation of the Chinese and Kazakh languages. Comparative analysis of punctuation of the Chinese and Kazakh languages will make the process of language acquisition easier and learn features of structure of language.

Түйін сөздер: тыныс белгілер, интонация, дыбыстық тон.

В каком бы языке не были знаки пунктуации и в какой бы форме (устной или письменной речи) они не существовали, их функция является особенной. В данной статье рассматривается сопоставительное исследование знаков пунктуации китайского и казахского языков. Сопоставительное исследование пунктуации китайского и казахского языков помогут в дальнейшем облегчить процесс изучения этих языков, также освоить особенности строя языка.

Түйін сөздер: знаки пунктуации, интонация, звуковой тон.

**ТЫНЫС БЕЛГІ –
ДҰРЫС ЖАЗУ, ДҰРЫС
ОҚУ ЖӘНЕ ДҰРЫС
ТҮСІНУ ҚҰРАЛЫ
(Қазақ және
қытай тілі
тыныс белгілеріне
салғастырмалы талдау)**

Тіл қарым-қатынас құралы ретінде екі түрлі сипатта көріне алады: жазба тілде және ауызша сөйлеу тілінде. Тілдік қатысымның ауызша түрінде вербальді құрылымдардан маңыздылығы кем түспейтін және тілдік қатысымды жандандыра түсетін, оның мазмұнын толықтыруда әрі нақтылауда ерекше рөлге ие факторлардың қатарына сөйлеу интонациясы мен бейвербальді амалдарды жатқызуға болады. Маңызды болатын себебі, мәселен, интонацияның тілдік қатысым барысында бірнеше қызметті атқаратындығында: интонация – сөйлем мен мәтін бөліктерін бір-бірінен ажыратушы; сонымен қатар, керісінше осы сөйлем мен мәтін бөліктерін, сөйлем мен сөйлемді байланыстырушы, ұластырушы; интонация – белгілі бір мақсатты көздеуде семантикалық акцент жасаудың немесе сөйлемдегі ойды актуалдаудың бір тәсілі; интонация – сөйлеуде эмоцияны беру амалы және т.б. осындай толып жатқан қызметтерді атқарады.

Интонацияның құрамдас бөліктері болып табылатын кідіріс, дауыс қарқын, әуеннің жоғары/төмендігі сияқты түрлері жазба тілде тыныс белгілер арқылы белгіленеді. Басқаша айтқанда, интонацияның жазба тілдегі көрінісін – шартты белгілер, нақтырақ тыныс белгілер атқарады. Адам ауызша сөйлеу барысында кідіріс, эмоция және экспрессияның барлығын дауыс ырғағы арқылы беретін болса, жазба тілде оны бізге көрсетіп отыратын осы шартты тыныс белгілері. Сол себепті тілдегі тыныс белгілерінің түрлері мен оның қолданылатын тұстарын, атқаратын қызметін білудің маңызы өте зор. Жазба мәтіндердегі тыныс белгілердің дұрыс қойылуы және оны дұрыс танып, «оқи, түсіне білу» ондағы мазмұнды дұрыс әрі толық түсінуге жол ашады. Мақалада табиғатында интонация өте үлкен рөл атқаратын қытай тілі мен қазақ тіліндегі тыныс белгілердің салғастырмалы сипаттамасы қарастырылды.

Қытай тіліне деген қызығушылық пен қытай тілін білетін маманға деген сұраныс бүгінгі күні артып отыр. Қытай мен Қазақстан арасындағы саяси, экономикалық және мәдени байланыстардың күннен күнге артып келе жатқанда еңбек нарығында қытай тілін меңгерген маманға деген сұранысты қанағаттандырумен байланысты түсіндіріледі. Қазір жоғары оқу орындарының шығыстану факультеттері және екі шет тілі білім бағдарламасы бойынша білім беретін оқу орындарында

қытай тілі негізгі маманданатын тілі ретінде және екінші шетел тілі ретінде алынып жүр.

Қытай тілі – дыбыстық тонға негізделген тіл, сондықтан да бұл тілде интонацияның маңызы өте жоғары, ал интонацияның жазба тілдегі көрінісі – тыныс белгілері. Тыныс белгілері айтайын деген ойды нақтылы, дәл етіп жеткізуге қызмет етеді. Сөйтіп, айтылатын ойды айқын білдіру үшін тыныс белгілердің атқаратын қызметі орасан болып келеді және бұл тыныс белгілерге тән негізгі қызмет болып табылады. Сондай-ақ, тыныс белгілері баспасөз бетіндегі және көркем шығарма мәтіндеріне стилистикалық бояу беріп, адресаттың осы мәтінді дұрыс қабылдауын, түсінуін жеңілдетуге қызмет етеді. Кейде жазба тілде сөзбен ашық айтылған ойдың астарында келетін жасырын ойды имплицитті түрде жеткізетін қызметті де осы шартты белгілер, тыныс белгілері атқарады.

Тілдерді салғастыра зерттеу арқылы әр тілдегі тілдік құбылыс туралы толыққанды мағлұмат алуға, сол тілдік құбылыстың табиғатын тереңірек тануға мүмкіндік туады. Сонымен қатар, екі туыс емес тілдегі тілдік заңдылықтарды, тілдік ерекшеліктерді қатар алып қарастыру арқылы кейде бір тілді жеке алып зерттеу барысында көзге көріне бермейтін өзгешеліктерді табуға көмектеседі. Мұндай туыс емес тілдерде ұшырасатын ерекшеліктердің ашылуы біріншіден, практикалық тұрғыдан тіл үйрету мен тілді үйрену барысында үлкен көмек болады; екіншіден, өзара тілдік қатысым кезінде ақпарат алмасуды сауатты жүргізуге, дұрыс түсінуге ықпал етеді; үшіншіден, аударма үдерісінде де үлкен маңызға ие болып келеді.

Тілтанымда қытай мен қазақ тілдерінің лексика-грамматикалық ерекшеліктерін салғастырмалы аспектіден қарастырған еңбектер саны көп емес. Мысалы, лексика-фразеология мәселелеріне қатысты П.Дәулетова, ал салғастырмалы грамматика жағы Т.Қалибекұлы, Ж.Тұрсынәліқызы, Р.Желдібаева, А.Сулейменова зерттеулерінде қамтылған. Ал қытай тіліндегі тыныс белгілері жайлы қазақ тілінде жарық көрген Т.Қалибекұлының еңбектері бар, алайда екі тіл деректерін салғастыра қарастырған жұмысты байқай алмадық.

Адамдар айтайын деген ойын бір-біріне ауызша да, жазба түрде де жеткізе алады, орфография немесе емле дұрыс жазу қағидаларын белгілейді. Ал дұрыс жазу нормаларының негізгі көздейтін мақсаты – айтылмақ ойды жазба түрде дәл, айқын жеткізіп беру. Әдетте, жазу жалпыға ортақ болғандықтан оның ережелері де

көпшілікке бірдей болып, қалың жұртшылықтың пайдалануына арналады. Сондықтан емле ережелері әрі ортақ, әрі тұрақты болуы керек [1, 3 б.]. Интонацияның немесе оның жазба тілдегі көрінісі тыныс белгілерінің атқаратын қызметі тікелей синтаксиспен байланысты болады. Синтаксис мәселелері айтылғанда интонацияның қатар жүретіні де осымен түсіндіріледі. Сөйлемнің немесе бүтіндей мәтіннің тыныс белгілерін дұрыс қою үшін сөйлемнің негізгі синтаксистік ерекшелігі болып саналатын үш белгіге сүйену қажет: мағына, құрылым, интонация.

Тілде тыныс белгілері әмбебап сипатқа ие болып келеді деп санауға болады. Алайда мұны қатаң ереже деп қабылдауға болмайды. Олай дейтін себебіміз түрлі тілдердегі тыныс белгілері таңбалық тұрпаты жағынан бірдей болғанымен, олардың қолданысында әрқайсының өзіне ғана тән қызметтерінің болуы әбден мүмкін. Мұндай ерекшеліктерді қытай және қазақ тілдеріндегі тыныс белгілерін салғастырып қарастыру барысында көз жеткізуге болады. Жалпы алғанда тыныс белгілері барлық тілде атқаратын қызметі жағынан ұқсас болып келеді. Дегенмен әр тілдің өзіндік табиғи ерекшеліктеріне сай өзіндік тыныс белгілері және олардың тілде белгілі бір бейімделген қызметтері болады. Мәселен, қытай тілінде үтірше (үтірден бөлек), аралық белгі, дәріптеу белгісі, арнаулы атаулар белгісі сияқты тағы да басқа тыныс белгілері бар. Тыныс белгілерінің жеке дара тұрғанда мәні жоқ, олар өзінің қызметін мәтінмен, сөйлеммен байланыста келіп, солармен бірлікте ғана атқара алады.

Қазақ тілі материалдары бойынша алып қарар болсақ, академик Р.Сыздықтың «Қазақ тілінің анықтағышы» атты еңбегінде төменде көрсетілген тыныс белгілерінің түрлері берілген: *нүкте, сұрау белгісі, леп белгісі, көп нүкте, үтір, нүктелі үтір, сызықша, тырнақша, жақша, қос нүкте* [1, 107-117 бб.].

Қытай тілінде өткен ғасырдың ортасында, нақтырақ айтқанда, 1951 жылы қыркүйек айында ҚХР Халық үкіметі Баспасөз бас басқармасы тарапынан бекітілген «Тыныс белгілердің қолданылу ережелерінде» осы тілдегі тыныс белгісінің он төрт түрі көрсетіліп, олардың қолданылу ерекшеліктері сипатталған. Кейін бұл ҚХР Мемлекеттік тіл-жазу комитетінің Ақпарат және баспасөз басқармасы бұрынғы «Тыныс белгілердің қолданылу ережелерін» өңдеп және толықтырып, бұрынғы он төрт түрінің орнына он алты түрлі тыныс белгіні ұсынады [2, 5 б.]. Тыныс белгілерінің жіктелімін жасауда олардың атқаратын қызметі мен сөйлемдегі қойылатын орны негізге

алынады. Жоғарыда қазақ тіліндегі көрсетілген он түрлі тыныс белгі қытай тілінде де кездеседі және солардың үстіне тағы қосымша алты түрлі қытай тілінің өзіне ғана тән тыныс белгілері ретінде мыналар аталады: *үтірше, аралық белгісі, дәріптеу белгісі, арнаулы атаулар белгісі, кітап аттары белгісі, байланыстыру белгісі*. Бұлардың қатарына кейін қосылған тыныс белгілер мыналар болып табылады: *аралық белгі; байланыстыру белгісі*.

Қытай тіліндегі тыныс белгілерін ажыратуда екі түрлі шарт негізге алынады. Бұл тыныс белгілерінің атқаратын қызметтеріне сай айқындалған шарт болып табылады. Олардың бірінші тобын кідіріске, яғни интонацияға байланысты қойылатын тыныс белгілері құраса, екінші тобына жататын тыныс белгілерінің қызметі сөз мағынасын айқындау болып табылады. Бұлардың қай-қайсысы да қытай тілі үшін маңызды. Өйткені қытай тілі – тонға негізделген тіл. Кейбір тыныс белгісі екі бірдей қызметті де атқара береді: сөз мағынасын ажыратушы қызмет және кідірісті білдіру қызметі. Мұндай тыныс белгілеріне мыналар жатады: *сызықша, көп нүкте, аралық белгі*.

Сонымен қатар, қытай тіліндегі тыныс белгілері қолданылатын орнына қарай да екіге ажыратылып қаралады: сөйлем соңына, ойдың аяқталғандығын білдіру үшін қойылатын тыныс белгілері және сөйлем ішінде ғана қолданысқа ие тыныс белгілері. Енді осы тыныс белгілеріне жеке дара тоқталып, сипаттама береміз.

Қытай тілінде *сөйлеу барысында интонацияны, кідірісті білдіру* үшін қойылатын тыныс белгілер *нүкте, леп белгісі, сұрау белгісі* және бұл тыныс белгілері сөйлемнің соңына қойылады. Олардың графикалық жақтан таңбалануы мынандай: *нүкте • леп белгісі ! сұрау белгісі ?*

Сөйлемнің ішінде келетін тыныс белгілерге мыналар жатады: *үтір , үтірше \ үтір нүкте ; қос нүкте :*

Қытай тілінде *сөздердің мағынасын анықтайтын тыныс белгілерге* мыналар жатады: *тырнақша “ ” . Жақша () . Сызықша – . Көп нүкте Дәріптеу белгісі . Байланыстыру белгісі —, ~ . Кітап аттары белгісі < > « » . Арнаулы атаулар белгісі _*.

Біз мақалада осы аталған тыныс белгілердің ішіндегі екі тілде бар тек біреуіне ғана, *нүкте, сұрау белгісіне* және қытай тіліне ғана тән тыныс белгілердің түріне *дәріптеу белгісіне* тоқталамыз, бұл тыныс белгілердің қазақ және қытай тілдерінде атқаратын қызметіне сипаттама жасаймыз.

Қазақ және қытай тілдеріндегі *нүктенің* атқаратын ортақ қызметі мен қойылатын тұстары:

Нүкте хабарлы сөйлемнің соңына қойылады. Мысалы: *Демалыс күні біз Медеуге барамыз*.

Тілек және бұйрық мағыналы сөйлем екпінсіз айтылған жағдайда сөйлем соңына нүкте қойылады. Мысалы: *Жиналайық, Айжан бәріне хабарласын*.

Бұл екі тілдегі бірдей қызметтерімен қатар, қазақ тілінде нүктенің басқа жағдайларда да қойылатын тұстарын академик Р.Сыздық былайша көрсетеді: нүкте әрі қарай кең түрде баяндауды қажет ететін сөйлемнен кейін қойылады; қыстырма сөйлемді алу үшін ашылған жақшаның алдындағы сөйлем аяқталып, оған тиісті тыныс белгілерінің бірі қойылған болса, қыстырма сөйлемнен кейін жақшаның ішінен нүкте қойылады; драмалық шығармаларды әр сөйлеушінің атынан кейін нүкте қойылады және т.б. Осындай автор тағы нүкте қойылатын бірнеше жағдайларды санамалап беріп, нақты мысалдармен көрсетеді [1, 107-109 бб.].

Сұрау белгісі – сөйлемнің соңынан қойылатын тыныс белгісі, шартты таңбасы ? түрінде болып келеді.

Сұрау белгісінің басты қызметі қытай және қазақ тілдерінде ұқсас болып келеді, біріншіден, сөйлемнің аяқталғандығын білдіру; екіншіден, осы бірінші жағдайдан келіп шығады, сөйлем қалай аяқталды деген сұраудың жауабын беру, сұрау мақсатында айтылған сөйлемнің соңынан қойылады. Әдетте, қазақ тілінде сұрау белгісі сұраулық шылаулар *ма, ме, ба, бе, па, не* қатысқан және сұрау есімдіктері *кім, қашан, қайда, қалай, неге, немен, қанша, қалай, не істеді, не себепті, не мақсатпен* және тағы да басқа сөзден кейін қойылады. Бұл аталған қазақ тіліндегі сұраулы сөйлем жасайтын тілдік бірліктерден болған сұраулы сөйлемдер құрылымдық жақтан түрлі болуы мүмкін: жай сөйлем түрінде де, құрмалас сөйлем түрінде де келе береді. Мысалы: *Ісіміздің қисық екенін біле тұра байбалам салып, не бетімізбен ұлыққа шабамыз? (Қ.Жұмаділов); Бұ жанжал неден шықты? (С.Елубаев)*.

Қазақ тілінде сұрау белгісі сонымен қатар, сөйлемдегі бірыңғай жеке сөздер мен сөз тіркестерін ерекше сұрау интонациясымен баса айтатын болса, олардың әрқайсысынан кейін сұрау белгісі қойылады. Мысалы: *Жел ме? Аттың жал-құйрығы ма? Жылан ба? Әйтеуір бірде-мелер айнала ысылдайды (С.Мұқанов)*. Осы сөйлемдегі бірыңғай мүшелерден кейін сұрау белгісінің қойылу себебі – әр бөліктің ерек-

ше интонациямен айтылуы. Ал интонациядағы сұраулы саз жазба тілде сұрау белгісі арқылы көрінген.

Қытай тілінде де сұрау белгісі қазақ тіліндегі сияқты сұраулы сөйлемнің соңынан қойылатын тыныс белгі болып табылады. Мысалы:

你叫什么名字? (Ni jiao sheme mingzi?) - Се-нің атың кім? 他去哪里? (taqunali)

Ол қайда барады? 为什么没有人通知我? (Weishme meiyounen tongzhi wo?) Неге бір адам маған хабарламады?

Қытай тіліндегі сұраулы сөйлемдер мен олардың соңына қойылатын сұрау белгісіне қатысты мынадай ерекшеліктерді айтып өтуге болады:

құрамында «谁», «什么», «怎么» сұраулық сөздері бар сөйлемдер барлық жағдайда сұраулы сөйлем бола бермейді. Сол себепті олардың соңына сұрау белгісі үнемі қойылмайды. Мысалы: 我也不知道该谁去。 (Woyebuzhidaogaishaiqu) Мен де білмеймін, кім бару керек екендігін. 我知道他姓什么。 (Wo zhidao ta xing sheme) – Мен оның фамилиясын білемін. 怎么能让它做这事。 (Zeme neng rang ta zo zheshi) – Қалай оған бұл істі тапсыруға болады;

альтернативті сұрақты білдіретін сұраулы сөйлем, оның ішінде талғаулы сұраулы сөйлем бөліктерінің арасына үтір қойылады да, сұрау белгісі тұтас сөйлем аяқталған соң, соның соңынан қойылады. Мысалы: 今天开会呢, 还是明天开会呢? (Jintian kaihui ne, haishi mingtian kaihui ne?) Бүгін жиналыс жасаймыз ба, жоқ ертең жиналыс жасаймыз ба?

他是忘了, 还是故意不来? (Ta shi wang le, haishi guyi bu lai?) Ол ұмытып кетті ме, әлде әдейі келмеді ме?

Сұраулы сөйлемнің сұрау есімдігі арқылы жасалған түрінде оның құрамында сұраулық демеулік болса да, болмаса да сұрау белгісі қойылады. Яғни бүтін тұтастай сөйлем алынып, оның құрамдас бөліктері болып саналатын бөліктерінің қаншасы сұраулы сөйлем болса,

олардың әрқайсысына сұрау белгісі қойылып отырады. Мысалы: 除了他能去, 谁还能去呢? 你吗? 你能去吗? 我看你不能去? Chule ta nen gqu, shei hai neng qu? ni ma? Ninengquma? Wo kan ni buneng qu?

Қытай тіліне тән ерекше тыныс белгінің бірі *дәріптеу белгісіне* тоқталайық. Оның жазба тілдегі шартты таңбалануы мына жақша ішіндегідей болып келеді (.) . Қытай тіліндегі дәріптеу белгісінің қызметі оқушы ерекше назар аударуға тиісті иероглиф, сөз, сөйлемдердің астына қойылады: 事业是干出来的, 不是吹出来的。 – Shiye shi gan chu lai de, bushi chui chulai de. 原来, 这只是一道面试题。 Yuanlai, zhe zhi shi yi dao mianshi ti. Сонымен, қытай тіліндегі дәріптеу белгісінің баламасы болып табылатын шартты таңбалар қазақ тілінде де бар. Бірақ бұл қытай тіліндегі сияқты тұрақты, қабылданған арнайы бір тыныс белгінің бір түрі емес, біршама еркін түрдегі автордың қалауымен айқындалатын шартты таңба ретінде көрініс тапқан. Бұл қытай тілі тыныс белгілеріне қатысты еңбектерде көрсетілген оқушы ерекше назар аударуға тиісті иероглиф, сөз, сөйлемдердің астына қойылатын дәріптеу белгісінің атқаратын қызметі қазақ тілінде қалай көрінеді? деген сауал жауап беріп көрейік. Қазақ тілінде мәтін ішінде ерекше назар аударуды қажет ететін сөздер мен сөз тіркестерінің немесе сөйлемдердің арнайы түрде бөліп көрсетілуі, яғни оларды курсивпен беру, астын сызып көрсету, қара қою бояумен беру сияқты шартты түрде көрсетілетін ерекшелеп беруге сәйкес келеді.

Сонымен, қорыта айтқанда, қытай тіліндегі тыныс белгілер мен қазақ тілінің тыныс белгілері қызметі мен қолданысы жағынан ұқсас та, бөлек болып келетін жайттары бар құбылыс болып табылады. Қытай тілінің тыныс белгілері қызметіне қарай үш топқа жіктеледі: кідіріспен интонацияны көрсету қызметі, сөз, сөйлем мағынасын ажырату қызметі, сонымен қатар, осы екі қызметті бірдей атқаратын тыныс белгілері.

Әдебиеттер

- 1 Сыздық Р. Қазақ тілінің анықтағышы (емле, тыныс белгілері, сөз сазы). – Астана: Елорда, 2000. – 532 б.
- 2 Қалибекұлы Т. Қытай тілінің тыныс белгілері. – Алматы, 2006. – 60 б.
- 3 Қазақ тілінің орфографиялық сөздігі. Алматы, 1963, 1978, 1982 ж.ж.
- 4 Оралбаева Н.О. Қазақ графикасы мен орфографиясының негіздері. – Алматы, 1968.
- 5 Дүйсебаев М. Қазақ әдеби тілі орфографиясының кейбір мәселелері. – Алматы, 1973.
- 6 Валгина Н.С. Актуальные проблемы современной русской пунктуации. – М.: Высшая школа, 2004. – 264 б.
- 7 Горелов В.И. Грамматика китайского языка. – М.: Просвещение, 1982. – изд. 2-е. – 280 б.

8 Ярица Л.И. Функционирование знаков препинания в некодифицированных текстах на неродном (русском) языке иностранных студентов // Китайские, вьетнамские, монгольские образовательные мигранты в академической среде: коллективная монография / под науч. ред. Е.Ю. Кошелевой. – Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2013. – 420 с. – С. 308-329.

References

- 1 Syzdyk R. Kazak tilindegy anyktagysgy (emle, tynys belgylery, soz sazy). – Astana: Elorda, 2000. – 532 b.
- 2 Kalybekuly T. Kitay tilinin ninis belgylery. – Алматы, 2006. – 60 b.
- 3 Kazak tilinin orfografyalyk sozdygy. – Алматы, 1963, 1978, 1982 zh.zh.
- 4 Oralbaeva N.O Kazak grafikasy men orfografyasynin negyzdery. – Алматы, 1968.
- 5 Duysenbaev M. Kazak adeby tili orfografyasynyn keybir maselelery. – Алматы, 1973
- 6 Valgyna N.S. Aktualnye problem sovremennoy russkoy punktuacyy. – М.: Vyshaya shkola, 2004. – 264 b
- 7 Gorelov V.I grammatyka kytayskogo yazyka. – М.: Prosveshentye, 1982. izd. 2-e. – 280 b
- 8 Yarcyna L.I. Funkcyonyrovanye znakov prepynanye v nekodyficyrovannyh tekstah na neradnom (russkom) yazyke inostrannyh studentov // Kytayskiye, vetnamskiye, mongolskiye obrazovatelnye mygranty v akademicheskoy srede: kollektivnaya monografiya / Pod nauch.red. E.U. Koshelevoy. – Tomsk: Izd-vo Tomskogo polytehnycheskogo unyversyteta, 2013. – 420 s. – S. 308-329.

Қалиева Ш.С.

**Исхақ әл-Фарабидің
«Диуан әл-Адаб» еңбегінің
лексикографиялық
ерекшеліктері**

Мақала араб классикалық филологиясының белгілі өкілі Исхақ әл-Фарабидің негізгі туындысы «Диуан әл-Адабтың» араб тілінің түсіндірме сөздігі ретіндегі лексикографиялық ерекшеліктерін анықтауға арналады. Өз заманында араб лексикографиясына тың жаңалық әкелген сөздіктің құрастырылу тәсілінің ерекшеліктері талданып, автордың осы саладағы реформаторлығына сипаттама беріледі. Ғалым ұсынған жаңа тәсілдің артықшылықтары түсіндіріледі, ал бұл өз кезегінде трактаттың осы жанрда жазылған еңбектер қатарында алатын орнын айқындауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: араб тілі, классикалық филология, түсіндірме сөздік, лингвистика, лексикография, еңбектің құрылысы, құрастыру тәсілі.

Kaliyeva Sh.S.

**Lexicographical features of Ishaq
al-Farabi's work
«Diuan AL-Adab»**

The article considers a definition of the main features of the lexicographical work “Diuan al-Adab” as an explanatory Arabic dictionary of the famous representative of the Arab classical philology Ishaq al-Farabi. The features of the compilation methods are analyzed, which appeared in the new Arabic lexicography in the epoch, as well as there is designated reformism of the author in this field. The article explains advantages of the new method, which determinate a point of tractate among similar pieces of work.

Key words: Arabic Language, classical philology, dictionary of linguistics, linguistics, lexicography, the structure of work, methods of compilation.

Калиева Ш.С.

**Лексикографические
особенности труда Исхака
ал-Фараби «Диуан ал-Адаб»**

Статья посвящена определению лексикографических особенностей основного труда известного представителя арабской классической филологии Исхака аль-Фараби «Диуан ал-Адаб» как толкового словаря арабского языка. Анализируются особенности способа составления, явившегося новым в арабской лексикографии в свою эпоху, обозначается реформаторство автора в этой сфере. Разъясняется преимущество предложенного автором нового способа, что дает возможность определения занимаемого этим трактатом места среди подобных ему составленных трудов.

Ключевые слова: арабский язык, классическая филология, толковый словарь, лингвистика, лексикография, структура труда, способы составления.

**ИСХАҚ ӘЛ-ФАРАБИ-
ДІҢ «ДИУАН
ӘЛ-АДАБ» ЕҢБЕГІНІҢ
ЛЕКСИКОГРАФИЯЛЫҚ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Әбу Ибраһим Исхақ әл-Фарабидің Отырардан (ар. Турарбанд, Фараб – *Ш.Қ.*) шыққан ғұлама Әбу Наср әл-Фараби мен замандас болғаны және одан кейін де біраз өмір сүргені, жалпы жетпіс жыл шамасында ғұмыр кешкені жайлы ғылымда біраз деректер бар. Ортағасырлық еңбектерде отырарлық екі ойшылдың замандас болуына және жазба мұраларының атауында кездесетін ұқсастықтарға байланысты қате тұжырымдар да кездесіп отырған. Осыған сәйкес ғалымдар арасында Әбу Ибраһим Исхақ әл-Фарабиді «екінші ұстаздан» айыру үшін араб тілінде «*әл-Фараби әл-лұғауи*», яғни «тілші әл-Фараби» деп атау қалыптасқан. Бұл лақапқа ие болуына бірден бір себеп – оның араб лингвистикасының тарихына түбегейлі жаңалық болып енген туындысы – «Диуан әл-Адаб». Ғалымның өзі жалпы сөздікті құрастырудағы ұстанған тәсілі туралы: «Осы тілде қолданыс тапқан, ұлы әдебиетші ғалымдардың кітаптарында кездесетін, берілген сөздер мен олардың үлгілеріне (*уәзндеріне*) сәйкес келетін Құран, сүннет, хадис, поэзия (*ши‘р*), *раджаз*, *хикма*, *сәдж‘*, *мәсал* және *нәдирадан* алынған мысалдарды пайдаландым» – деген [1, 72-73б.].

Сөздікті қолданудың кімге болсын жеңіл болуы үшін ғалым өзіне дейінгі лексикографтардың еңбектерімен танысты, сөздік құрастыру дәстүрінде бар тәсілдерді зерттей келіп, бұрын болмаған ұтымды тәсілді алғаш қолданды және оған байланысты былай деп жазды: «Әрбір сөзді ретімен бердім. Қалаған адам сөзді қиындықсыз өз орнынан табу үшін оны алдыңғы және келесі сөзге қарай өзіне лайықты орынға қойдым» [1, 74 б.].

Исхақ әл-Фараби кітапқа жазған кіріспе бөлімде сөздікке енген сөз мағыналарын ашу үшін Құран және басқа да дереккөздерден қажетінше тілдік материал пайдаланғанын айтады. Еңбегінің араб тіл білімінде бұрын-соңды сөздік құрастыру саласында қолданылмаған тәсілмен жазылғанын алғаш өзі атап көрсетті. Бұдан ғалымның бір жағынан осы жұмыс арқылы өз мойнына алған жауапкершілігін тануға, екінші жағынан еңбекті жазу барысында шығармашылық қанағаттану сезімін байқауға болады. Ғалымның өзінің жаңалық деп бағалаған тәсілі оған дейін араб лексикографиясында ешбір автор қолданбаған жүйе болды, ол тәсіл негізінде сөздер түбірдің соңғы дауыссызды ескеріле отырып алғаш рет тарауға, ал тарау бөлімге бөлінді, өз

кезегінде әрқайсысына *бaб* және *фaсл* атаулары берілді, бұл принцип кейінгі тәжірибеде дәстүрге айналды.

Түбірді оның құрамындағы дауыссыздардың санына қарай бөлу – араб лингвистерінің ертеден қолданған тәсілі. Араб тілші ғалымдарының көзқарасы бойынша, сөз түбірі кем дегенде екі дауыссыздан тұрады. Исхақ әл-Фараби «Есім мен етістік құрылысындағы айырмашылықтар» тақырыбында есімдер үш түрлі: үш, төрт және бес дауыссыздан, ал етістіктер үш және төрт дауыссыздан тұратынын, ал құрамында одан артық дауыссыздар кездесетін есімдер немесе етістіктер қосымша дауыссыз дыбыс қосылған туынды сөз екендігін айтқан. Ал «*Диуан әл-Адабтың*» кіріспесінде сөз таптарына тоқталып, әрқайсысына анықтама және мысал берген. Есімді құрамындағы дауыссыздардың тиянақты және тиянақсыздығына қарай алты түрге, етістікті түбір дауыссыздарының санына қарай үшке бөлген [1, 75-77].

Исхақ әл-Фарабидің шығармашылық мұрасын терең зерттеген ғалымдар еңбектерінің нәтижесінде «*Диуан әл-Адаб*» сөздігінде жаңа немесе сирек терминдердің қолданылғаны анықталды. Олардың алғашқысы бос етістіктерді түсіндіру барысында Исхақ әл-Фараби оларды «*зауату-с-саласа*» («үш (әріпті)») деп атаса, ал бұрыс етістіктерге қатысты «*зауату-л-арба‘а*» («төрт (әріпті)») дейді. Бұл атау куфа грамматикалық мектебі өкілдерінің еңбектерінде кездескен. Ал лексикография саласына сөздік авторы ретінде Исхақ әл-Фараби енгізді. Куфалықтар өзінен кейін табыс септігіндегі сөзді талап ететін, яғни сабақты етістіктерді «*би-луақи‘*» («шынайы»), ал өзінен кейін табыс септігіндегі сөзді қажет етпейтін салт етістіктерді «*би-ғайри-л-уақи‘*» («шынайы емес») деп атайды. Бұл терминдер қолданысынан Исхақ әл-Фарабидің куфа мектебі өкілдерінің еңбектерімен жақын таныс болғанын, олардың грамматикалық көзқарастарымен ортақ пікірде болып, терминдер мәселесінде де куфалықтардың ұстанымына қолдау көрсеткені байқалады.

«*Диуан әл-Адабта*» кездесетін «*зауату-с-саласа*» («үш (әріпті)») мен «*зауату-л-арба‘а*» («төрт (әріпті)») терминдеріне «*Тахзиб ислах-л-мантиқ*» еңбегінде Хатыб Тибризи түсініктеме берген. Ол былай дейді: «... егер «*ғара*» етістігін жіктесек, ол «*ғирту*» болып, яғни үш әріпке өзгереді. Ал «*хака*» етістігін жіктесек, ол «*хакайту*» болып, яғни төрт әріпке көбейеді». Дәл осы терминдерге кейін ғалым Шафия ибн Хажиб былай деп түсініктеме жасайды: «Бос етістіктерді

«*зауату-с-саласа*» деп атаудың себебі, етістіктердің жіктелуіне байланысты. Себебі «бос» етістіктер жіктелген кезінде үш әріптен тұратын болса, ал «нақыс» етістіктер төрт әріптен тұрады және бұдан біз атаудың есімге емес, етістікке тікелей байланысты екендігін көреміз». Бірақ куфалықтар бұл терминдерді қолдану барысында олардың ішкі мағынасына терең үңіліп жатпады, етістіктің жіктелу сипатына назар аудармады. Олар терминді қолдану кезінде «бос» етістіктердің соңы үш әріп, ал «нақыс» етістіктердің соңы төрт әріп екенін басшылыққа алды.

Келесі термин – «*әл-харфу-л-мукаррар*» («қайталанатын әріптер»). Егер түбірдің екінші және үшінші дауыссыздары бірдей болса, ол сөзде екі әріп қайталаанады. Мысалы: «*джаллала*», «*даддана*», «*қаллала*». Қайталанған әріп саны түбірде екеу ғана болғанмен, олардың туынды түрлерінде ерекшеліктер көп. Ортағасырлық ғалым Ибн әл-Қатта: «Мұндай түбірлерде екі әріп қайталанғанмен, *фа* мен *айн* әріптері қайталанбайды» дейді [1, 24-27б.].

Сөздерді түбірдің соңғы дыбысына қарай орналастыру тәсілі Исхақ әл-Фарабиге дейін лексикография саласында еңбектенген алғашқы сөздік авторлары Халиль, Ибн Дурайд және әл-Азһари сынды ғалымдардың еңбектерінде кездеспейді. Кейіннен ғалымдардың арасында «*фа‘фа‘ла*» және «*фа‘ла*» үлгісіндегі сөздерге байланысты пікір қайшылықтары болды. Себебі, бұл үлгідегі сөздерде *фа* мен *‘айн* әріптерінің қайталануы кездеседі және олардың айтуы бойынша, бұл уәзннің түбірі «*раббаба*» мен «*раббаба*». Егер төрт әріптен тұратын сөзді алсақ, онда бір әріп қайталаанады, мыс., «*қарқама*». Ал бес әріпті сөзге келсек, онда бір не екі әріп қайталаанады.

Ортағасырлық белгілі ғалым Ибн Жинни былай дейді: «түбірі үш дауыссыздан тұратын, мысалы, «*қардәдә*» етістігі мен «*қаррада*» етістіктерін алып қарасақ, екі етістіктің құрамындағы дауыссыздар ұқсас және екеуінде де қайталану кездеседі, бірақ бірі төрт дауыссыздан тұратын етістік болып саналса, екіншісі үш дауыссызды етістік. Екінші етістіктің ортаңғы, түбірдің екінші дауыссызы екі рет дыбысталады, қайталанған әріп бір рет қана жазылып, үстіне «*шадда*» белгісі қойылады. Ал *фа* әрпі қайталанатын жоғарыда мысал болып келген формадағы сөз төрт дауыссызды түбір болып саналады, себебі *фа* – түбірдің бірінші дауыссызы қайталанатын форма араб тілінде «*мармарис*» сөзінде ғана кездеседі».

Исхақ әл-Фарабидің өз еңбегінде осы тектес терминдерді қолдануын олардың мағынасы

арқылы тіл білімі терминдері саласында жаңа көзқарас тудыру, оларды семантикасына қарай қолдану үрдісін бекіту деп санау қажет. Ғалым жаңа терминдерді ұсыну арқылы, әсіресе, жас ізденушіге оларды жеңіл меңгеруге, тілді оқи отырып, араб сөздіктерін қолдануға барынша жағдай тудыруды көздеді. Еңбекте қолданылған жаңа терминдер:

«Әл-лафиғ». Бұл термин «бұрыс» етістіктерге байланысты айтылған атау. Ғалым оларды екі түрге бөліп қарастырады: *лафиғ мақруун* және *лафиғ мафрууқ*. *Лафиғ мақруун* «фа» мен «айн» әріптеріне немесе «айн» мен «ләм» әріптеріне негізделсе, ал *лафиғ мафрууқ* «фа» мен «ләм» әріптерін ескереді. Әл-Фараби бұлай атаудың себебін түбірдің құрамында екі *муа'ттал* «әлсіз» дыбыстың болуынан деп түсіндіреді.

«Әл-ижра'у». Исхак әл-Фараби жіктеу кезінде осы терминді жиі қолданады. Бұл сөздің түбірі «жара» саналады, оны осы шақта жіктегенде «*йажри*» болады. Бұл куфалық ғалымдар еңбектерінде жиі қолданыс тапқан.

«Әл-мусаққу-л-хашу». Бұл термин алдымен өзінен кейін табыс септігіндегі сөзді қажет ететін сабақты етістік ретінде, кейін өзінен кейін табыс септігіндегі сөзді қажет етпейтін салт етістік ретінде қолданылды. Бұл термин де куфалықтардың зерттеулерінде жиі кездеседі. Сонымен қатар бұл терминдер Құранда және алғашқы сөздік авторларының бірі Ибн Сиккиттің еңбектерінде кездеседі.

«Әл-әсма әл-мубһама». Әл-Фараби сілтеу есімдіктерін осылайша атайды. Термин басралықтардың да, куфалықтардың да зерттеулерінде бар.

Әл-Фараби араб тіліндегі етістіктерге қосылатын әріптерді «*мәдд*» (созылыңқы), «*лин*» (тұрақсыз немесе әлсіз) әріптері және *тә*, *син*, *мим*, *нун*, *һамза* деп көрсеткен.

Ал «Диуан әл-Адабта» сөздердің орналасу тәртібі туралы:

алдымен үш дауыссыздан тұратын дұрыс түбірлер;

одан соң алдында *һамза* мен *мим* қосымшасы бар сөздер;

түбірдің екінші дауыссызы қосарланған сөздер; *фа* мен «*айн*» әріптерінің арасында қосымшасы бар сөздер;

айн мен *ләм* әріптерінің арасында қосымшасы бар сөздер;

төртдауыссызды түбір сөздер;

бесдауыссызды түбір сөздер;

ол екеуіне (төрт және бесдауыссызды түбірлер) қосымша қосылған, яғни олардың туынды

түрі саналатын сөздерді беремін. Мұндай тәртіп есімдерге қатысты. Ал етістіктерге келетін болсақ:

алдымен үшдауыссызды негізгі түбір етістік; одан кейін оның алдынан «*әлиф уаслдан*» басқа «*һамза*» қосылған етістіктер («*афа*» «*ала*» үлгісіндегі сөздер айтылып тұр – Қ.Ш.);

түбірдің екінші дауыссызы қосарланған туынды етістіктер (*фа* «*ала*» үлгісіндегі етістіктер);

фа мен «*айн*» әріптерінің арасында қосымшасы бар етістіктер (*фаа* «*ала*» үлгісіндегі етістіктер);

үш дауыссыздан тұратын дұрыс түбірдің алдынан *әлиф уаслдан* басталатын қосымшасы (*префикс*) бар туынды етістіктер (*ифта* «*ала*», *инфа* «*ала*» және *истафа* «*ала*» үлгілерінде тұрған туынды етістіктер);

алдынан *та* қосымшасы мен түбірдің екінші дауыссызы қосарланған туынды (*тафа* «*ла*» үлгісінде тұрған етістіктер);

алдында *та* қосымшасы және *фа* мен «*айн*» әріптерінің арасында қосымшасы бар туынды етістіктер (үлгісінде тұрған етістіктер);

түр-түстің екі туынды түрін білдіретін (*ифа* «*алла*» және *иф* «*аала*» үлгілерінде келген етістіктер) және соған ұқсас үлгідегі етістіктер тұрады. Содан кейін барып

төрт дауыссыздан тұратын негізгі түбірлер және олардың туынды түрлері орналасады», – деп түсіндірген [1, 78].

Исхак әл-Фараби араб тіліндегі жекеше түрде тұрған сөздердің көпше түрі қандай үлгіде жасалатынына, мезгіл және еңбек құралдары атауларының да жасалу жолына кеңінен тоқталып, ол туралы арнайы тақырыпта құнды мәліметтер беріп кетеді. Себебі, араб тілінде көпше түр және басқа да туынды сөздер аффикстердің барлық түрлерінің жалғануы және түбірдің ішкі флексиясы арқылы жасала береді. Сондықтан сөзді үлгіге (уэзн) салып, олардың түбірін анықтайды. Исхак әл-Фараби араб тіліндегі осы үлгілер арқылы жасауға болатын туынды сөз түрлеріне түсініктеме берген. Ол сөздікте атау сөздерді және есімдерді түбірдің соңғы дыбысына ескере отырып реттеу идеясын алғашқы рет ұсынған ғалым.

Әл-Фараби араб тіліндегі *масдар* мен оның түрлері немесе жасалу жолдары туралы айтпай, бірден *қияс* және белгілі үлгі арқылы жасауға болатын *масдарларды* түсіндіріп, оларды *қияс* бойынша жасап алуға болатындықтан сөздікте ескерусіз қалдырады. Етістік мағынасын түсіндіру үшін қолданылған *масдар* сол түбірдің негізгі қалыбы болатынын айтқан. Егер *масдар* орнына

жұмсалатын бірнеше етістік болса, масдарға ең жақынын негізгі етістік ретінде таңдаған. Әл-Фараби есім немесе етістіктің қандай мағынада қолданылатынын айқындау үшін поэзиялық туындылар мен мақал-мәтелдерден мысал келтірген.

Исхақ әл-Фараби «*Диуан әл-Адаб*» сөздігін құрастыру үшін араб сахарасын аралап, дала халқының аузынан тілдік материал жинаумен айналыспады. Өзі айтқандай, бұл істі оған дейінгі ғалымдар атқарған еді.

Ғалымның ұстанған қағидасы туралы мысырлық ғалым Ахмад Мұхтар Омар: «Егер түбірдегі дауыссыз дыбысты қайталау оны төрт немесе бес дауыссызды үлгілердің біріне қойса, басқаша айтқанда қайталанған дыбыс ешқандай әрпі қайталанбайтын төрт дауыссызды және негізгі түбір деп есептеледі, үлгіде түбір дауыссызы ретінде көрсетіледі және сөздің үлгісі сол негізде қойылады. Ал егер дауыссыз дыбысты қайталау сөзді ол екеуінің үлгісіне сай етіп қоймаса, онда ол қосымша деп есептеледі және түбір дауыссыздарының қатарынан алынып тасталады»[1, 28].

Исхақ әл-Фарабидің «*Диуан әл-Адаб*» сөздігі мен құрылысы араб тілінің сөзжасам теориясын, жаңа сөз тудыратын морфологиялық үлгілерді жетік меңгеруді қажет етеді. Ал оны араб тілі грамматикасының бастапқы деңгейінде оқып-үйрену аса қиындық тудырмайды. Сондықтан ғалым сөздікті қолданушыларға оны пайдалануды барынша жеңіл, қолайлы етіп беруді мақсат етіп қойған. Яғни сөздіктен кез келген сөзді табу үшін алдымен ол сөздің жасалу үлгісін білу керек. Сонда ізделіп отырған сөздің сөздіктің қай тарауында, одан соң оның қай бөлімінде тұрғандығын анықтауға болады. Араб тілінде сөздердің жасалу үлгісі арнайы ілім *сарф* аясында зерттеледі. Ал араб тілі морфологиясының зерттелу тарихы оның басқа да деңгейлері тәрізді Құран тілінен басталды. Ғалымдар тіл білімін оқып-зерттеуді қолға алғанда Құранның тілін, стильдік ерекшеліктерін, көркемдігін зерттеуді басшылыққа алған болатын. Құран тілін үйрену және зерттеу – әр мұсылман ғалымына қасиетті борыш саналды және тіл білімінің дәрежесі басқа ғылымдармен салыстырғанда анағұрлым жоғары тұрды.

Сөздерді олардың құрылысына қарай белгілі бір үлгілер бойынша топтастыру араб лингвистерінің ежелден қолданып келе жатқан ұтымды тәсілі саналады. Араб морфологиясындағы жаңа сөз тудырудың кез келген үлгісі белгілі бір сөздің семантикалық мағынасымен қатар оның

грамматикалық мағынасының да белгісі болады. Әлемдік лингвистика тұрғысынан алғанда араб тілінің морфологиясы көп зерттелген сала саналады. Бұл қатарда араб ғалымдарымен бірге өзге елдер ғалымдары бар.

Әл-Фараби «*Диуан әл-Адабта*» есімге қатысты қолданылатын бұл сөз тудыру үлгілерін және араб тілінің табиғатына сай осы үлгілермен қатар жүретін *фа‘ла*(тун), *фу‘ла*(тун), *фа‘алийй*(ун) тәрізді үлгілерді қатар берген, әрі «*Диуан әл-Адабта*» осы үлгілер жиі қолданылған. Исхақ әл-Фараби есімдерге арналған тараудағы кейбір үлгілерге бір немесе екі есім сөзді берумен шектелген. Тіпті кейбір үлгілердің құрылымы да ауыр.

Исхақ әл-Фараби өмір сүрген ғасыр – сөздікпен танымал болған дәуір. Бұған тіл біліміндегі сөздік зерттеуші ғалымдардың мына сөздері дәлел бола алады: «осы ғасырда тіл білімінде танымал болған көптеген сөздіктер құрастырылды және осы ғасыр кейінгі дәуірлер үшін пайдалы сөздіктерді тудырды, осы заманда ғалымдар сөздерді жаңаша орналастыру тәртібі мен жүйесіне бет алды...». Сол себептен де осы ғасырда тіл білімінде, сөздік құрастыру саласында жаңа бағыттар, салалар, әдіс-тәсілдер қалыптасты. Мұның барлығы сол заманның үлкен жетістігі болып табылды, себебі, ортағасырлық түсіндірме сөздіктер тарихқа араб тілі мен әдебиетінің ғана емес, тұтастай ислам мәдениетінің жазба ескерткіші ретінде енді. Ғалым кіріспеді араб тілінің артықшылығы мен ерекшеліктеріне арнайы тоқталып, сөздікте қолданылған терминдердің түсінігін берді және сөздік құрастыруда өзі ұстанған принциптерін жан-жақты талдап түсіндірді.

Бүгінгі күні Исхақ әл-Фарабидің «*Диуан әл-Адаб*» сөздігінің түрлі қолжазбалары әлемнің он елінің кітапханасынан табылып отыр. Сөздік құрастырушы авторларды зерттеуші ғалым Саид Хашим осы көшірмелердің қай елдердің кітап, қолжазба қорларында сақтаулы тұрғанын атап көрсетеді. «*Диуан әл-Адаб*» сөздігінің ең алғашқы қолжазба нұсқасын мысырлық ғалым Ибраһим Анис Александрия университетінің қолжазба қорынан тапты. Сол күннен бастап оны зерттеу қолға алынды. Сөздіктің қолжазбалары қазір Түркияда Стамбул қаласының бірнеше кітапханасында, Ұлыбритания музейінде, Францияда Париж кітапханасында, Сирияда Дамаск қаласының қолжазба қорлары мен кітапханаларында, сондай-ақ Италия кітапхана қорында кездеседі. Бұл «*Диуан әл-Адаб*» сөздігінің тек қана Шығыста ғана емес, Батыста да

таралғанына дәлел бола алады. Исахә әл-Фарабидің «*Диуан әл-Адаб*» сөздігі қаншама ғасыр бойы кітапхана қорында, мұрағаттарда сақталып келді, қолжазбасы табылып, ғылымға енген соң оның қазіргі күн үшін маңызы анықталып зерттеле бастады. Сөздіктің ең көне қолжазба нұсқалары жайлы мәліметтерге келсек, олар Мысыр елінде сақталған.

Классикалық араб сөздігі саласының алғашқы сөздік авторларының бірі Халил әл-Фараһидидің «*Айн*» сөздігін жазған тұстан бастап он екі ғасырлық тарихы бар. Осы кезеңдегі араб тілі мен әдебиетіне қатысты мәселелерге арналған сөздіктер тек қана араб тіліне ғана емес басқа да халықтардың лексикографиялық дәстүрінің дамуына үлкен үлес қосты.

«*Диуан әл-Адабтың*» тілдік, тарихи жазба мұра ретіндегі маңызы тек оның мазмұнының байлығында ғана емес, сонымен қатар сол мазмұнның берілу формасына да қатысты. Исахә әл-Фараби сөздікте мағынасы талданған әр сөздің дыбыстық құрамының дұрыс жеткізілуіне жете көңіл бөлген. Сондықтан әр дауыссыздың харакатын сөзбен баяндайды. Себебі, араб тілінде сөздің дыбыстық құрамы, яғни дауыссыздар мен олардың харакаттарының грамматикалық қызметі өте үлкен. Сөздің харакаты дұрыс анықталмаса сөздің мағынасын түсінуде, сол арқылы контексті анықтауда қате кетуі мүмкін. Харакаттарға арнайы көңіл бөлу де сөздіктің негізгі ерекшеліктерінің бірі болып табылады.

Исахә әл-Фарабидің «*Диуан әл-Адаб*» еңбегін жазудағы негізгі мақсаты – араб тілінің әдеби сөздік қорындағы сөздерді олардың жасалу үлгісін назарға ала отырып түсіндіру, олардың мағынасын анықтап қана қоймай, әдеби, діни мәтіндерді пайдалана отырып, олардың қолданысын көрсету.

Араб тілінде сөздік қордың басым бөлігі үш дауыссыздан тұратын түбірден тарайтын болса, түбірден туынды сөз жасайтын үлгілер (*үәзн*) алуан түрлі, ол үлгілер бойынша жасалған жаңа сөздердің мағыналары да бір-бірінен туындап, молая береді. Сөздікте қолданыста жиі кездесетін, сөзжасамда кең түрде қолданылатын үлгілер, олар бойынша жасалған сөздерге көп көңіл бөлінген. Исахә әл-Фарабидің оларды түсіндіруі қысқа және нақты сипатымен ерекшеленеді. Жоғарыда аталғандай, кей сөздерді түсіндіруде барынша

анық тәсіл – синоним немесе антоним арқылы түсіндіру сөздіктің басым қолданылған негізгі әдісі болып табылады.

Қазіргі араб ғылымында Исахә әл-Фарабидің шығармашылығымен негізінен тіл білімінің тарихын, лексикографиялық дәстүрді, «*Диуан әл-Адабтың*» қолжазбасын зерттеуші ғалымдар айналысады. Еңбектің ерекшелігі, құндылығы, араб лингвистикасынан алатын орны жайлы қазіргі араб ғалымдарының пікірі ортағасырлық ғалымдар пікіріне сәйкес келеді.

Исахә әл-Фарабидің «*Диуан әл-Адаб*» сөздігі бүгінгі күні араб тілінің дамуын зерттеудегі негізгі тарихи, тілдік, жазба деректердің біріне айналды.

Қорытындылай келгенде, Исахә әл-Фарабидің «*Диуан әл-Адаб*» сөздігінің құрылысына қатысты негізгі лексикографиялық ерекшеліктер:

- сөздік алфавиттік тәртіппен түбірдің соңғы дауыссызды басшылыққа алына отырып құрастырылған;

- «*Диуан әл-Адаб*» **бәб** және **фасл** (тарау мен бөлім) жүйесіне бөліп қарастырылады;

- сөздіктегі әр бөлімнің басында қалай және не себептен бұлай құрылғандығы баяндалған;

- «*Диуан әл-Адаб*» мазмұны араб тілінің грамматикалық тарихына қатысты маңызды мағлұматтарды қамтиды;

- сөздіктегі әр сөз тұжырымды, анық, ғылыми нақтылықпен түсіндірілген.

Исахә әл-Фараби сөз мағыналарын ашып, стильдік қолданысын түсіндіруге Құраннан, қасиетті хадистерден, белгілі араб ақындардың шығармашылығынан мысалдар келтіреді;

- «*Диуан әл-Адаб*» әдеби араб тілінде жазылып, жалпыға түсінікті тәсілмен құрастырылғандықтан, араб-мұсылман әлемінде оқырмандардың мамандығына, ұлтына қарамай қолдануына мүмкіндік береді;

- сөздіктің құрылымы қазіргі заманғы сөздіктердің құрылымына сәйкес келеді. Себебі сөз мағынасын түсіндіруде алдымен оның негізгі, қолданыста жиі кездесетін мағынасы, кейін қосымша мағыналары түсіндіріледі;

- «*Диуан әл-Адабта*» араб тіл білімінде оған дейін болмаған жаңа терминдер кездеседі;

Сөздік жазылған дәуірден бастап кең қолданыс табуы нәтижесінде араб-мұсылман әлеміне кең тарап бүгінде құнды зерттеу нысанына айналды.

Әдебиеттер

- 1 Әбу Ибраһим Исхақ әл-Фараби. Диуан әл-Адаб. – Каир: «Дару-Шааб лис-сихафа», 1974. – 1 т. – 482 б.
- 2 Рыбалкин В.С. Классическое арабское языкознание. – Киев: «Стилос», 2003. – 203 с.

References

- 1 Abu Ibrahim Ishaq al-Farabi. Diuan al-Adab. – Qair: “Daru-Shaab lis-sihaafa”, 1974. – 1 t. – 482 s.
- 2 Rybalkin V.S. Klassicheskoe arabskoe yazykoznanie. Kiev: “Stilos”, 2003. – 203 s.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Қалиев А.Қ., Қортабаева Г.Қ.

Түрік тілінің синонимдері

Түрік тіліндегі синонимдер түрлі жолдармен пайда болған. Байырғы түрік сөздерінен және кірме сөздер арқылы синонимдер жасалып отырған. Жаңа сөздер бұрыннан бар сөздерді ығыстыра алмайды. Ол толықтай өзгерте де алмайды, тек ғана басқа реңк береді. Мақалада түрік тілінің синонимдеріне қысқаша шолу беріледі.

Тірек сөздер: түрік тілі, синонимдер, фразеологиялық оралым, байырғы түрік лексикасы.

Kaliev A.K. Kortabaeva G.

Synonyms in the Turkish language

Synonyms appeared in the Turkish language and the large variety of ways. Often next to the old Turkish word, a new, heard and adopted from foreign neighbors. The new word could not eliminate the old, has taken root in the speech. It could not completely replace it, and lisch pushed into the other position. The article gives a brief overview on synonyms of the Turkish language.

Key words: Turkish language, synonyms, idiomatic, native words of the Turkish language.

Қалиев А.Қ., Қортабаева Г.Қ.

Синонимы турецкого языка

Синонимы появились в турецком языке разными путями. Часто рядом со старым турецким словом возникало новое, услышанное и перенятое от иностранных соседей. Новое слово не могло ликвидировать старое, прижившееся в речи. Оно не могло и полностью заменить его, а лишь оттесняло на другие позиции. В статье дается краткий обзор на тему синонимов турецкого языка.

Ключевые слова: турецкий язык, синонимы, фразеологический оборот, исконная лексика турецкого языка.

ТҮРІК ТІЛІНІҢ СИНОНИМДЕРІ

Синонимдер дегеніміз – әр түрлі айтылатын, мағынасы жағынан жақын, бірақ өзара тең емес сөздер (А.М. Земский, С.Е. Крючков, М.В. Светлаев, А.М. Финкель, Н.М. Баженов, А.И. Ефимов, А.Н. Гвоздев т.б.). Синонимдер дегеніміз – ақиқат өмірдегі бір құбылысты білдіріп, мағына реңкі, стилистикалық қатыстылығы жағынан айырмашылығы бар сөздер (Р.А. Будогов, Н.М. Шанский, Е.М. Галкина-Федорук). Лексикалық синонимияға қатысты берілген анықтамалар бір-біріне кереғар деуге келмейді. Себебі екі анықтама да бірін-бірі толықтырып, анықтап тұр. Алғашқы анықтамадағы мағынасы жақын болып, бірақ өзара тең болмау себебі екінші анықтамада мағына реңкі, стилистикалық қатыстылығы жағынан тең болмайтындығы нақты көрсетілген.

Қазіргі түрік тіліндегі синонимдерді (*Yun. synonymos* аттас, мәндес) мағыналарына қарай екі тақырып аясында қарастыруға болады:

1. Мағыналары бір-біріне жақын сөздер (*Yakın Anlamli Kelimeler*). Олар айтылуы мен жазылуы әр түрлі, мағыналас, мәндес, негізінен бір-бірінің орнына қолданылатын сөздер. Бұлар – көбіне түрік тілінің байырғы сөздері:

1) Етістіктен жасалған синонимдер:

Bezmek (мезі болу; түңілу, торығу, безіп кету) / *bıkmak* (мою, ығыр болу) / *usanmak* (жалығу, зерігу);

Göndermek (жіберу, жөнелту, жұмсау) / *yollamak* (жолдау, жұмсау, аттандырып салу);

Dilemek (қалау, тілеу, өтіну, жалыну) / *istemek* (қалау, іздеу, сұрау, шақыру; қыз айттыру);

Bakmak (қарау, назар аудару, көз жіберу; шұғылдану, айналысу, міндетін атқару, орындау; күту, баптау, бағып-қағу) / *seyretmek* (қарау, бақылау; тамашалау, көру) / *görmek*;

Çevirmek (аударма жасау; аудару, төңкеру, екінші жағын айналдыру, парактау; қоршау, айнадыра қоршап тастау.) / *döndürmek* (айналдыру, дөңгелету; тес. айналдыру, ырқына көндіру, басқа күйге түсіру; сыныпта қалдыру, емтиханнан құлату; істі басқару, жұмыс жүргізу);

Korkmak (қорқу, үрейлену, қорқақтау; алаң болу, тынышсыздану) / *ürkmek* (үрку, зәресі ұшу; жүрексіну, қорқу) / *çekinmek* (тартыну, имену, ұялу, жасқану) / *sinmek* (жасырыну, бүгіп қалу, тығылып қалу; тартыну, қорқақтау);

Oturmak / ilişmek (шетіне отыру, жанына отыру; килігу, араласу, кірісу) / *çökmek* (жүрелеп отыру, жүрелеу, тізерлеп отыру; жалп етіп отыра калу, жайғасу);

Gücenmek (өкпелеу, ренжу; томсыраю, бұр-тиып калу) / *darılmak* (ашулану, ашуға міну, ызалану) / *küsmek* (өкпелеу, ренжу, налу) / *içerle-mek* (кек сақтау; өкпелеу; ашулану, ызалану);

Сол сияқты *düşmek / yıkılmak, konmak / gecelemek, söylemek / demek / konuşmak*;

2) Зат есімнен жасалған синонимдер: *hısım / akraba, yüz / beniz, ev / konut, egemenlik / bağımsızlık; savaş / kavga*;

3) Сын есімнен жасалған синонимдер:

Kır (сұр, бозғылт, боз; бурыл) / *boz / kırçıl* (ақ, бурыл <шаш, сақал>) / *kurşuni* (қою күл түсті);

Semiz / şişman / tombul / tıknaz (дембелше кел-ген, орта бойлы, етжеңді, мығым денелі);

Сонымен қатар *ırak / uzak, öksüz / yetim, salt / tek* т.б. лексикалық синонимдер қатарын да мысалға келтіруге болады.

Бұлардың көбі сөзжасам жұрнақтары арқы-лы жасалатын морфологиялық синонимдер: *gösterişli / alımlı / biçimli / yakışıklı, gönüllü / istekli; gelir / yarar / çıkar / kazanç; gezdirmek / dolaştırmak; göçer / göçebe; kırılmak / darılmak; inandırma / kandırma; kökleşmek / yerleşmek; kıtlık / yoksulluk; başkan / önder; tüketmek / bitirmek; tutkun / bağlanmış; tutku / eğilim; utangaç / çekingen vb.*

Құрылымына қарай синтаксистік синонимдер де жасалады. Мысалы: *son bulmak / sona ermek; birçok / pek çok; tosbağa / kaplumbağa; yola çıkmak / yola koyulmak / yola düşmek; araba kullanmak / araba sürmek; dikkat etmek / özen göstermek; iyilik yapmak / iyilik etmek; neden olmak / sebep olmak; sevgi beslemek / sevgi duymak; sorumlu tutmak / sorumlu saymak; soruşturma açmak / soruşturma yapmak; sözünü esirgememek / sözünü sakınmamak; yardım etmek / yardım yapmak; yenilik yapmak / değişiklik yapmak; yoksun bırakmak / yoksun kılmak; yüreği parçalanmak / çok acımak; yüzünü ekşitmek / yüzünü buruşturmak және т.б.*

2. Тең (бірдей) мағынада жұмсалатын сөз-дер (Eş Anımlı Kelimeler). Бұлардың бірінші сыңары түрік тілінің байырғы сөзі болса, оған синоним болатын екінші (үшінші) сыңарлары кірме сөздер. Оларды шартты түрде былайша топтастыруға болады:

1) Түрік тілінің төл сөздері мен араб тілінен енген кірме сөздерден жасалған синонимдер:

Kişi – Ar: adam (insan)

Öğrenci – Ar: talebe

Öğrenim – Ar: tahsil

Öykü – Ar: hikaye

Savaş – Ar: harp

Varsıl – Ar: zengin

Yoksul – Ar: fakir

Yitik – Ar: kayıp

Yürek – Ar: kalp

2) Түрік тілінің төл сөздері мен парсы тілінен енген кірме сөздерден жасалған синонимдер:

Ak – Far: beyaz

Eli sıkı – Far: cimri (nekes < na-kes)

Ev – Far: hane

Gün – Far: ruz

Kara – Far: siyah

Su – Far: ab

Dinç, sağlam – Far: tendürüst (< ten durust)

Yemiş – Far: meyve

3) Түрік тілінің төл сөздері мен француз тілі-нен енген кірме сөздерден жасалған синонимдер:

Bakışım – Fr: simetri

Bakışimsızlık – Fr: asimetri

Edilgen – Fr: pasif

Elezer – Fr: sadist

İlke – Fr: prensip

Özgün – Fr: orijinal

4) Түрік тілінің төл сөздері мен араб-парсы тілінен енген кірме сөздерден жасалған сино-нимдер:

Tanrı – Ar: Allah – Far: Huda

Baş – Ar: kafa – Far: kelle (ser)

5) Түрік тілінің төл сөздері мен араб және француз тілінен енген кірме сөздерден жасалған синонимдер:

Belge – Ar: vesika – Fr: doküman

En az – Ar: asgari – Fr: minimum

En çok – Ar: azami – Fr: maksimum

Etkin – Ar: faal – Fr: aktiv

Etkinlik – Ar: faaliyet – Fr: aktivite

Ezgi – Ar: nağme – Fr: melodi

Örgüt – Ar: teşkilat – Fr: organizasyon

Sorun – Ar: mesele – Fr: problem

Toplumsal – Ar: içtimai – Fr: sosyal

Yöntem – Ar: usul – Fr: metot

Yönetmen – Ar: müdür – Fr: direktör

6) Түрік тілінің төл сөздері мен парсы және француз тілінен енген кірме сөздерден жасалған синонимдер:

Bencil – Far: hodbin – Fr: egoist

Bencillik – Far: hodbinlik – Fr: egoizm

İyimser – Far: nikbin – Fr: optimist

7) Түрік тілінің төл сөздері мен араб, парсы және француз тілінен енген кірме сөздерден жасалған синонимдер:

Kötümser – Ar: meysus – Far: bedbin – Fr: pesimist

Бірақ тең (бірдей) мағынада болғанымен *kafalı adam* сөз тіркесінің орнына *başlı adam* немесе *kafasız adam* сөз тіркесінің орнына *başsız adam* деп айтылмайды. Сондай-ақ *beyaz kağıt*, *beyaz cam* (теледидар экраны), *beyaz dizi* (телесериал), *beyaz peynir* (сүзбе ірімшік, брынза), *beyaz eşya*, *beyaz çimento*, *beyaz et* (тауық, балық еттері) сөз тіркестерінің орнына *ak kağıt*, *ak cam*, *ak dizi*, *ak peynir*, *ak çimento*, *ak et* сөз тіркестерін *yakışıklı adam* (келісті ер адам), *kara gün* (қиын-қыстау кезең, ауыр азапты уақыт), *kuru etmek* сын есімді сөз тіркестерінің орнына *yakışıklı kadın*, *siyah gün*, *yaş etmek* сөз тіркестерін қолдана алмаймыз. Бұған төмендегілерді қоса ұсынуға болады:

Adam etmek yerine kişi etmek
Adamcağız yerine kişiceğiz
Adamcıl yerine kişicil
İşin adamı yerine işin kişisi
Adam değilim yerine kişi değilim
demek güzelim Türkçemize yakışıyor mu? [1, 57].

Сол сияқты «Dilimizde bazı sözcükler eş anlamlıdır; ancak birbirinin yerine üretilen Türkçe sözcük ile Arapça sözcük arasında daha bugünden farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Örneğin «kalp» ile «yürek» sözcüklerinin eş anlamlı olduğu savunulabilir; ancak bu eş anlamlılık her bakımdan örtüşen bir durum değildir. Dilimizde kullanılan «kalp ağrısı» ile «yürek ağrısı», «kalpsiz» ile «yüreksiz», «kalp acısı» ile «yürek acısı» ya da «kalpli» ile «yürekli» sözcüklerinin anlamları farklıdır.

«Yürek, gönül, kalp sözlerini ele alalım. Kalbi yerine göre yürek, yerine göre de gönül sözüyle karşılayabiliriz. Ama bunların olumsuz durumlarıyla meydana gelen deyimler ayrı ayrı anlamlardadır: Yüreksiz (korkak), gönülsüz (isteksiz), kalpsiz (merhametsiz). Kaldı ki kalbe bağlı bir sıra deyim vardır: kalp kalbe karşı, kalp kır- , elini kalbine koy- vb.»

Benzer durumdaki bir eş anlamlı sözcük grubu için «surat» ve «yüz» sözcükleri verilebilir. Örneğin «suratsız», «yüzsüz», «suratını ekşitmek» ve «yüzünü ekşitmek» sözcüklerinin anlamları farklıdır.» [2, 169].

Синонимдер қос сөздердің жасалуына негіз болады: *açık saçık* (konuşmak), *ar namus, ter temiz* (utanması olmayan), *ağrı sızı, bet beniz* (çehre: bet benzi sararmak), *delik deşik* aramak (her yerde aramak), *deli dolu* konuşmak (ilerisini gerisini düşünmeden konuşmak), *derme çatma* eşya (gelişgüzel toplanmış), *doğru dürüst* (eksiksiz olarak), *hısım akraba* toplanmak (yakın ve uzak bütün akrabalar), *kılık kıyafet* (üst, baş ve dış görünüş) және т.б.

Түрік тіліндегі синонимдерді классификациялауды қолға алып, зерттеп жүрген ғалым Д.Е. Челебиев абсолютті синоним деп мыналарды атайды: «*hikaye - öykü* «әңгіме», *kelime - sözcük* «сөз», *sene - yıl* «жыл», *güz - sonbahar* «күз», *hürmet - saygı* «құрмет, ізет».

Стилистикалық синонимдерді 2 топқа бөліп қарастыруға болады: 1) *okul – mektep* «мектеп», *sekreter – katip* «хатшы», *kedi – çedük* «мысық»; 2) диалектизм болып келеді *hastalık – maraz* «сырқат», *çivi– mih* «мық шеге», *dudak – leb* «ерін».

Фразеологиялық оралымдар да синонимдік қатар құрайды: *zayıflamak – bir deri bir kemik kalmak* «арықтау», *öfkelenmek – kafası kızmak* «ашуға міну» [3, 391].

Қорыта келгенде, түрік тілі – өзінің байырғы лексикасымен қатар кірме сөздерге, оның ішінде синонимге өте бай тіл, бір қалыпқа түскен тіл, ғылым мен білімнің барлық саласында қолданылу мүмкіндігі бар тіл, уақыт өткен сайын толығып, дамып, жетіліп отыратын тіл.

Әдебиеттер

- 1 Bakiler Y.B. Sözü Doğrusu 2. 12. Baskı. Sultanahmet. – İstanbul, 2011. – 302 s.
- 2 Günay V.D. Sözcükbilime Giriş. Multilingual. Çemberlitaş. – İstanbul, 2007. – 311 s.
- 3 Челебиев Д.Е. Классификация лексических синонимов в турецком языке // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникация». – Том 26 (65) №1. – Ч.1. – 2013. – С. 389-394.

References

- 1 Bakiler Y.B. Sözü Doğrusu 2. 12. Baskı. Sultanahmet. – İstanbul, 2011. – 302 s.
- 2 Günay V.D. Sözcükbilime Giriş. Multilingual. Çemberlitaş. – İstanbul, 2007. – 311 s.
- 3 Chelebiyev D.E. Klassifikatsia leksicheskikh sinonimov v turetskom yazıke. Uchennıye zapisi Tavricheskogo natsionalnogo universiteta imeni V.I. Vernadskogo. Seriya «Filologiya. Sotsiyalniye kommunikatsiya» Tom 26 (65) № 1. Th.1 2013 g. S. 389-394.

Қалиева Ш.С., Хаван А.

Әл-Фараби мұрасының дінге қатысты қырлары: зерттелуі, ғылыми тұжырымдар

Мақалада Әбу Наср әл-Фарабидің діни көзқарастарының қазақстандық ғалымдар тарапынан зерттелу деңгейі қарастырылады. Кеңестік дәуірде және тәуелсіздік жылдары жарық көрген зерттеулерге хронологиялық шолу жасала отырып, олардың мазмұнында ұсынылған тұжырымдар анықталады.

Түйін сөздер: Әл-Фараби мұрасы, дін және философия, діни көзқарас, тұжырым, зерттеу еңбектері.

Kaliyeva Sh.S., Khavan A.

Some aspects of religious views in the heritage of al-Farabi: research and scientific conceptions

In article studying of religious views of Abu Nasr al-Farabi by the Kazakhstan scientists is considered. In the chronological review published in Soviet period and years of independence of researches the main concepts which are put forward in their contents are defined.

Key words: Heritage of Al-Farabi, religion and philosophy, religious view, conception, research.

Қалиева Ш.С., Хаван А.

Некоторые аспекты религиозных воззрений аль-Фараби: исследования, концепции

В статье рассматривается изучение религиозных воззрений Абу Насра аль-Фараби казахстанскими учеными. В хронологическом обзоре опубликованных в советское время и годы независимости исследований определяются основные концепции, выдвинутые в их содержаниях.

Ключевые слова: наследие аль-Фараби, религия и философия, религиозные воззрения, концепция, исследования.

**ӘЛ-ФАРАБИ
МҰРАСЫНЫҢ ДІНГЕ
ҚАТЫСТЫ ҚЫРЛАРЫ:
ЗЕРТТЕЛУІ, ҒЫЛЫМИ
ТҰЖЫРЫМДАР**

Әбу Наср Мухаммад әл-Фараби – араб-мұсылман өркениетіне өлшеусіз үлес қосқан ортағасырлық түркітекті ғұламалардың басында тұрған көрнекті тұлға. Ғалым есімін тарихта қалдырған оның әлеуметтік-философиялық трактаттары. Сондықтан да, отандық ғылымда ойшыл көзқарастары өзге қырынан гөрі философиялық тұрғыдан көбірек зерттелді.

Тәуелсіздікке дейінгі кеңестік фарабитану ғылымында бірқатар іргелі зерттеулер жасалғанымен, әл-Фараби дүниетанымының барлық мазмұнын өз бойына жинақтаған негізгі өзек – Құдай туралы ілімімен тамырланған діни көзқарастары арнайы ізденіске арқау болған жоқ немесе оның мәніне жетуде «ойшылдың идеалистік позициясын айқындаумен, ондағы материалистік нышандарды мойындаумен шектелді» [1,10]. Дегенмен, кеңестік идеология құрсауының көбесі сөгілмегендігіне қарамастан, әл-Фараби дүниетанымының түпқазығы «әлемді жаратқан Құдай деп білетін теологиялық түсінікке» сүйенгендігін [2,11] айтқан ғалым А.Қасымжановтың пікірі қазіргі парадигма алмасуы жағдайындағы ғылыми зерттеулердің басшылыққа алатын ғылыми-әдістемелік құралы, әрі тікелей ізашарына айналды.

Қазақ ғалымдарының арасында әл-Фарабидің энциклопедиялық мұрасының ислам діні аясында зерттелуінің алғашқы бастамасы Ақжан әл-Машани еңбектерінен байқалады. Ғалым өзінің «Әл-Фараби және ислам», «Әл-Фараби, Кеплер, Галилей және ислам тағылымы», «Әбу Наср әл-Фараби – мұсылман хакімі» [3,5] атты зерттеу мақалаларында ойшылдың діни қағидалармен астасқан космогониялық ілімін қазіргі ғылыммен сабақтастыра отырып түсіндіреді. А.Машанидың сабақтастық принципі аясында жазылған бұл зерттеу мақалалары отандық ғылымдағы әл-Фарабидің нұрнамалық іліміне қатысты математикалық зерттеулердің көшбасшысы болып саналады. Кейінгі ізденушілер еңбегінде дамытылған ғалым тұжырымдары өз кезегінде тұғырнамалық міндет атқарды.

Әбу Наср әл-Фараби шығармашылығы жайлы зерттеулердің бірінің авторы – фарабитанушы ғалым А.Көбесов. Автор 1998 жылы жарияланған мақаласында әл-Фараби «Алла тағаланың барлығына шүбә келтірмейді. Алайда ол Құдай дүниені (материяны) бар етуші, тіршілік-тыныс беруші бастапқы, түпкі себеп

деп қарастырып, одан кейін табиғат болмыс өз бетімен, өз заңдылығымен даму жолына түскен деген көзқараста» [4,5] болғандығын айтып, ойшыл ілімін таза аристотелизм принципінде ашып көрсетуге тырысса, келесі бір «Құраннан туындаған ғылым немесе әл-Фарабидің космогониясы» атты зерттеуінде ойшылдың «Жаратылыстанудың биік (діни) негіздері туралы трактатына» талдау жасай келе, оның есімін Құран ілімі тарихындағы тәпсірші ғалым Абдаллах ибн Аббаспен (686 ж. қайтыс болған) байланыстырады. Сөйтіп, әл-Фарабиді ұлық имам Әбу Ханифа және имам Шәфиимен қатар қояды. Ол: «...тәпсірді бірінші жазған автор Абдаллах ибн Аббас еді. Фараби жоғарыдағы трактатын жазуда осы ибн Аббасқа сілтеме жасап отырады... ұлы бабаны мұсылман қауымының имам ағзам – Әбу Ханифа және имам Шафии сияқты ірі имамы деп тануымыз керек», [5,25] – дейді. Өз кезеңінің ақпараттық кеңістігінің мүмкіндігіне сай жазылған А.Көбесовтің бұл зерттеу мақалалары бірқатар мәліметтерді жинақтап, ой-пікірлерді тұжырымдап беруімен, фарабитану ғылымындағы әл-Фараби шығармашылығының тұғырын тиянақтай түсуімен құнды.

Әбу Наср шығармашылығын арнайы зерттеу нысанына айналдырушылардың бірі – К.Таджикова. Ол әл-Фараби еңбектерін аударуды ғылыми зерттеулерімен ұштастырып жүрген ғалым. Автор фарабитану саласындағы өзге де аудармаларының қатарын 2005 жылы «Книга букв» («*Китабул-хуруф*») трактатымен толықтырды. Оның аудармалары түпнұсқадан тікелей жоғары кәсіби деңгейде орындалуымен ерекшеленеді. К.Таджикова «Аль-Фараби о соотношении философии и религии» [6] атты зерттеу мақаласында ғалымның дінге қатысты көзқарастарын талдайды. Дәстүрлі діннің кейбір постулаттарына қарсы болғанымен, одан түбегейлі қол үзіп кетпейтін құдайылық мектеп өкілдері мен антикалық фәлсафалық ойды басшылыққа алған философтар арасындағы дара жолды ұстанушылардың қатарына әл-Фарабиді қосқан автор дін мәселесінде ғалымның бейтарап ұстанымда болғанын айтады. Ойшыл дүниетанымының қыр-сырын жетік игергендігімен ерекшеленетін автор талдаулары әл-Фараби еңбектерінде қолданылатын «дін» сөзінің Аллаға бағыну идеясын дәріптейтіндігін әрі ортақ түсінік ретінде ислам, христиан, иудаизмге тіркеліп қолданыла беретіндігін, ал «*миллә*» араб тілінен аударғанда «дін» немесе «үммет» сөзімен астарлас келетін «діни бірлестік» мағынасында келіп, әл-Фараби діни-философиялық концеп-

циясының тұғырында «діннен» гөрі басымдық алғанын, себебі ойшыл үшін дін қоғамдағы моралдық-құқықтық қатынастарды реттеудегі «маңызды саяси өнер» екендігін айқындап береді. Зерттеуші ғылым тарихында түпкілікті маңызға ие ортағасырлық қоғамда өмір сүрген әл-Фарабидің діннен тыс болмағанын, Құдайға сенгендігін жоққа шығармағанымен, оны таза діни ілімнің өкілі болды дегенге келіспейді. Себебі, ойшылдың діни көзқарастары белгілі бір дін жүйесіне емес, жалпы адамзаттық мүддеге арналған, сол себептен де, ол өзінің түсінігін ғалым ретінде объективті және тура баяндайды деген К.Таджикованың мақаласы әл-Фараби шығармашылығындағы дін мен философия арақатынасының тұтастай картинасын беретін іргелі еңбек.

Кеңестік кезеңнің өзінде-ақ, әл-Фараби шығармашылығының дінге қатысты қырларына қызығушылық танытқан ғалымдардың бірі М.Бурабаев болатын. Ол кезінде әл-Фарабидің Б.Тайжанов аударған «Дін туралы трактатының» (1987 ж.) жарық көруіне басшылық еткені үшін кеңес цензурасына да ұшыраған. Кейін партиялық жүйенің әлсіреуімен аталған еңбектің халықпен қайта табысуына тікелей ықпал етті. 2006 жылы жарияланған «Фараби Аристотельден кейінгі екінші ұстаз. Құран және Ахмед Яссауидің хикметтері. Ислам және Бекасыл Биболатұлының философиясы» атты кітабында автор түркі жерінен шыққан ортағасырлық ғалымдар шығармашылығына шолу жасай келе, ойшылдың дін мен философия арақатынасын түсіндіретін еңбектеріне жеке мақала арнаған. Зерттеуші «Абу Наср о взаимосвязи философии и религии» деп аталатын осы мақаласында әл-Фарабидің философия мен діннің қоғамдағы орны мен рөлі туралы ойларының қазіргі қоғамда да өзекті екендігіне тоқталып, ғалымның «Книга букв» («*Китабул-хуруф*») еңбегіндегі діннің канондары мен жалпы арнайы діни лексиканы беретін сөздердің пайда болуы туралы көзқарастарына талдау жасайды: «Фараби дінсіз және дінге ие қоғамның болуын да, дін мен оның кейбір ойларының бір халықтан екінші бір халыққа ауысуының да мүмкін екендігін, сол себепті, «бұл дінді енгізетін» және осы діндегі өздеріне мүлдем таныс емес канондарды өз тілдерінде «анықтаушы» шынайы адам міндетті түрде өмір сүру керектігін айтады. Бұдан дін – пайғамбарлықтан алыс тұрған құбылыс, одан да зоры дін адамға және адам қоғамына Құдайдан қарағанда, анағұрлым жақын екені анық байқалады. Фарабиге сүйенсек, «дін бі-

рінші басшы тарапынан барлығы үшін белгіленіп берілген көзқарастар мен іс-әрекеттер» [7,8] дей келе, әл-Фарабидің «Бірінші басшы» дегенде Мұхаммед пайғамбарды меңзегенін әрі діннің пайда болуын соңғы пайғамбармен байланыстырғанын даралап көрсетеді. Бұл жерде зерттеушінің әл-Фараби пайымдауларына талдау жасау барысында карама-қайшылыққа тап болғанын байқауға болады. Автор «пайғамбарлықты діннен алыс» дей отырып, адамзат баласының соңғы пайғамбары әл-Фараби үшін «Бірінші Басшы» болды деген пікірі түсініксіз.

Отандық фарабитану ғылымында әл-Фарабидің діни көзқарастарын алғашқылардың бірі болып зерттеуіне арқау еткен белгілі тарихшы ғалым Ә.Муминов. Ол 1994 ж. жарық көрген «Религиозно-политические взгляды аль-Фараби» [8,223] атты мақаласында ортағасырлық ойшылдың діни сеніміне қатысты бір тың деректің ұшын алға тартады. Ә.Муминов ғалым атына берілген «Екінші ұстаз» мәртебесінің тарихы туралы ғылымда қалыптасқан көзқарасқа өз қарсылығын білдіріп, «пұтқа табынушы (Аристотельді айтады – Ш.Қ.) мұсылман үшін ұстаз бола алмайды», сондықтан әл-Фараби ілімінің ақиқатын ашу үшін ең алдымен YIII-X ғасырларда Фарабта қалыптасқан діни-саяси жағдайды егжей-тегжейлі зерттеу керек дейді. Мақалада зерттеуші сол кезде Фараб қаласында кең уағыздалған кайсаниттік ілім мен оның мұсылмандық әдебиетке «*мубаййидилер*» («ақ киінгендер» – «одетые в белое») атауымен енген *муслимийа*, *фатимийа*, *тайарийа* секталарының бәріне ортақ нәрсе – өздері «күнәдан пәк», «дана» имам деп санаған Әли ибн Әбу Тәлибтің (661 жылы қаза болған) ұлы Мухаммад ибн Ханайфийи (700 жылы қазақ болған) ұрпақтарының имаматтығына сенуі туралы баяндайды. Ғалымның пікірінше, әл-Фараби өзінің жан-жақты қалыптасқан, біртұтас пирамидалық ілімінің шыңына «имамды» шығаруына *мубаййидилер* арасынан шыққан *батиниттер* (карматтар) ілімі ықпал еткен. Ә.Муминов: «...олардың ілімі бойынша егер адам өзінің имамын танымай жан тапсырса, ол құдайсыз өлген болып саналды. ...имам жоқ жерде онымен байланысты «*баб*» («врата») ұстап тұрған. ...Фараби үшін бақыт деген имамға, оның «даналығына», «ақиқатына» (*хикма*, *хақаи*□қ) қол жеткізу... Ақиқат, әл-Фараби өзі жан-жақты қалыптастырып кеткен логика ережесімен құдайылық құпияны тану. Осының барлығы имамның жердегі делдалы (*баб*) – «қайырымды қала» билеушісінің, басшысының жетекшілігімен жүзеге асады» [8,224-

225] – дейді. Аш-Шахристани «Книги о религиях и сектах» атты еңбегінде «Шииттер Әлиді жақтаушылар. Ашық түрде де, құпия түрде де олар соның имаматын, соның халифатын мойындайды. Олардың ойынша имамат оның ұрпақтарының қолында болуы шарт... олар – бес секта: *кайсаниттер*, *зайидиттер*, *имамиттер*, *гулаттар* және *исмаилиттер*» [9,24] – деп жазады. Бұған қарағанда, тарихшы Ә.Муминов Отырар ойшылының сенім жолындағы таңдауының ислам дінінің бір тармағы – ши'аға түскеніне шүбә келтірмейді. Автордың тағы бір жаңалығы – әл-Фарабидің *та'лимиттер* (карматтардың тағы бір атауы) ілімін қалыптастырудағы айырықша рөлін атап өтуі. Оған жүгінсек, осы еңбегі үшін әл-Фараби *та'лимиттер* арасында «Бірінші ұстаз» – «күнәдан пәк» имамнан кейінгі «Екінші ұстаз» есіміне ие болған, әрі өзінің ілімін өмірімен ұштастыру мақсатында шииттік билеуші Сайф ад-Даулаға қызмет еткен. Тұтастай алғанда, Ә.Муминов өз зерттеуінде әл-Фарабидің діни-саяси көзқарастарының қалыптасуындағы *мубаййидтердің* рөлін басым етуі арқылы ойшылдың діни ілімінің түпқазығын бекітуге тырысқан. Бұл әл-Фараби мұрасына деген қалыптасқан көзқарастардың қайта қаралуын міндеттейді.

Белгілі ғалымдар А.Қасымжанов, М.Бурабаев жетекшілігімен басталған әл-Фараби мұрасын ғылыми айналымға енгізу жұмыстарының тәуелсіздік жағдайында еуропацентристік бағыттағы идеялардан тазарған ислам руханиятында зерттеушілердің көшбасшысы белгілі ғалым, философ Ә.Нысанбаев болды. Ғалымның осы саладағы зерттеулері әл-Фараби шығармашылығын діни исламдық дүниетаным тұғырынан жаңаша сипаттап, оны материалист және атеист ретінде көрсетудің қажетсіздігін мойындатып, ойшыл мұрасының ислам философиясының дамуы мен гүлденуіндегі орнын айқын бейнелеп берді. Әл-Фараби философиясы үшін исламдық дүниетанымның рөлі мен маңыздылығын айқындаудың болашақ бағдарын жасап, фарабитанудың ақпарат кеңістігін бірқатар жаңа мәліметтермен, тың идеялармен толықтырған Ә.Нысанбаевтың бұл саладағы зерттеулері кең өрістілігімен, жаңашылдығымен ерекшеленеді.

Әл-Фараби мұрасындағы дін мәселесіне тоқталған авторлардың қатарында философ ғалым Ж.Алтаев пен жас зерттеуші А.Фролов та бар. 2009 жылы жарияланған «О взаимосвязи религии и философии в творчестве Аль-Фараби» атты зерттеу мақалада ойшыл дүниетанымындағы дін мен философия арақатынасы үш

түрлі бағытта өрбитіні сөз болады. Зерттеушілер бірінші бағытқа әл-Фарабидің Жаратушымен қатынас мәселесін қояды. Олар бұл мәселеде ислам түсінігіндегі Құдай мен Аристотель іліміндегі «Алғы Себеп» түсінігінің аражігін ажыратып беруге тырысады: «... в исламе понятие Бога является абсолютно ключевым; для Аристотеля же Первопричины центральным не является» [10,103]. «Уахи» немесе «құдайылық аян» (божественное откровение) – грек философиясында кездеспейтін түсінік. Сол себептен де, әл-Фарабидің пайғамбарлық, пайғамбарлар арқылы жүзеге асатын аян мен *му'жизаға* қатысты әртүрлі түсіндірмелер жасауына тура келді, бұл – екінші бағыт. Ғалымдар негіздеген әл-Фарабидің дін мен философия бірлігі мәнінің үшінші бағыты «*амма*» («жалпы», «ортақ») және «*хасса*» («жеке», «таңдаулы») ұғымдарында ашылады. «Отношение между неспособными к философии простолюдными («*амма*») и философами, являющимися избранными «*хасса*» [10,106]. Мақала авторлары бұл үшінші бағыттың сырттай қарағанда әл-Фараби арқылы педагогикалық көзқарас тұрғысынан қарастырылған сияқты көрінгенімен, шын мәнінде, ол философия мен діннің арасындағы келісім (примирение) мәселесімен тығыз байланысты екендігін түсіндіреді.

Зерттеушілердің қарастырған келесі бір мәселесі – әл-Фараби еңбектеріндегі «пайғамбарлық» тақырыбы. Олардың айтуынша, ойшыл үшін пайғамбарлық елестету және «әрекетшіл сана» («*ақл мунфа'ил*») арқылы жүзеге асады. Сонымен қатар, мұнда пайғамбарды қазіргі және болашақта болатын нәрселерден хабардар ететін «*файд*» (құйылу) жолы да бар. Ал ислам дініндегі тек қана пайғамбарлар көрсете алатын *му'жизаны* әл-Фараби рационалдық жолмен түсіндіруге тырысады дейді: «Аль-Фараби попытался объяснить рациональным путем даже такой феномен, как чудеса пророков. При этом можно явно увидеть, что аль-Фараби строит взаимосвязь между пророком и философом» [10,109]. Ғалымдар осындай философиялық әдіс тұрғысынан келгенде, әл-Фарабидің пайғамбарлық туралы теориясының мәні – философ та, пайғамбар да «әрекетшіл санамен» («*ақл мунфа'ил*») байланыса алатын таңдаулы, яғни «*хасса*» адамдар, ал ол екеуінің

арасындағы бірден-бір айырмашылық – философ бұл байланысқа терең ойлану мен теориялық ойлау – пайым арқылы, ал пайғамбар – елестету күші арқылы қол жеткізеді дегенге саяды дейді. Дегенмен, әл-Фарабидің философияның пайғамбармен теңесу мүмкіндігі идеясы ислам әлемінде қабылдана қоймады. Әл-Фарабидің ақыреттегі өмір туралы ұстанымын түсіндіруде, қос автор оның ешқашан адам баласының өз әрекеті үшін марапат пен жазадан құтылмайтынын жоққа шығармағанын айтады: «По аль-Фараби, после смерти человеческую душу ждет следующая жизнь, либо полная мучения либо блаженств» [10,110]. Ал келесі өмірдегі тәндік және материалдық марапат идеясын ойшыл адам санасының барлық материалдық шектеулер мен бөгеттерден арылып, абсолютті, кемел санаға айналуымен түсіндіреді деген зерттеушілер тұжырымы ерекше.

Отандық фарабитану ғылымында Отырардан шыққан ұлы ойшыл шығармашылығының дінге қатысты қырларына арналған бірден-бір кешенді зерттеу жас ғалым Ж.Момынкұловтың «Әл-Фараби дүниетанымындағы діннің алатын орны» [11] атты еңбегі. Кандидаттық диссертация ретінде жазылған жұмыс алғаш рет әл-Фараби шығармашылығындағы діннің рөлін ғалымның өмір салты мен шығармашылық мұрасымен тығыз байланыста қарастырып, діннің негізін құраушы ұғымдарға (Алла, пайғамбар, Алла мен адам арасындағы байланыс мәселесі, дүниенің мәңгілігі мен кейін жаратылғандығы туралы, тағдыр мен жаза, періштелер) терең де, байыпты талдау жасауымен ерекшеленеді. Тұтастай алғанда Ж.Момынкұловтың бұл еңбегі әл-Фараби шығармашылығын дінмен бірлікте қарастырған, ғалымның философия тарихындағы орнын айқындап берген, Отырар ойшылының діни көзқарастарын саралай білген терең зерттеу. Зерттеуші ғалым мұраларының дінге қатысты қырларына бұрын-соңды жете назар аударылмаған мәселелерді қамти отырып, әл-Фараби шығармашылығының біртұтас картинасын айқындаған. Қазақстандық ғалымдар тарапынан соңғы жылдары жүргізілген зерттеулер Әбу Наср әл-Фарабидің мол мұрасынан орын алатын оның діни еңбектері бүгінгі күн үшін үлкен маңызға ие, өзекті тақырыпқа айналып отырғанын көрсетеді.

Әдебиеттер

- 1 Нысанбаев Ә. Әл-Фарабидің рухани мұрасы: Шығыс және Батыс мәдениеттерінің сұхбаты //Аль-Фараби и развитие восточной философии. – Астана: Елорда, 2005. – 10 б.
- 2 Касымжанов. А.Х. Аль-Фараби в истории культуры. – Алма Ата: Наука, 1975. – 11 с.
- 3 Машанов А. Әл-Фараби және ислам //Зерде. – 1993. №11. – 5 б.
- 4 Көбесов А. Абай мен әл-Фарабиді қатар оқығанда: діни-философиялық тамырластықтар /Алматы ақшамы. – 1998. 14-қазан. – 5 б.
- 5 Көбесов А. Әбу Насыр әл-Фараби. – Алматы: Ғылым, 2004. – 25 б.
- 6 Таджикова К.Х. Аль-Фараби о соотношении философии и религии //Вестник КазГУ. Серия востоковед. – 1997. – №2.
- 7 Бурабаев М.С. Абу Наср о взаимосвязи философии и религии //Әл-Фараби – Аристотельден кейінгі екінші ұстаз. Құран және Ахмед Яссауидің хикметтері. Ислам және Бекасыл Биболатұлының философиясы. – Алматы: Мария, 2006. – 8 с.
- 8 Муминов А.К. Религиозно-политические взгляды аль-Фараби //Аль-Фараби и духовное наследие: материалы междунар.науч.-теорет. конф. «Аль-Фараби в истории науки и культуры народов Востока». – Алматы: Наука, 1994. – 223-226 с.
- 9 Аш-Шахристани. Книги о религиях и сектах. Т.1. – М.: Наука, 1984. – 24 с.
- 10 Алтаев Ж., Фролов А. О взаимосвязи религии и философии в творчестве Аль-Фараби //Наследие аль-Фараби и проблемы современного межкультурного диалога. – Алматы: Казахская цивилизация, 2009. – С. 103-110.
- 11 Момынкұлов Ж. Әл-Фарабидің дүниетанымындағы діннің алатын орны: Филос.ғылымд.канд.дисс. – Алматы, 2009.

References

- 1 Nysanbaev A. Al-Farabidin ruhani murasy: Shygys zhane Batys madenietterinin suhbaty //Al'-Farabi i razvitie vostochnoj filosofii. – Astana: Elorda, 2005. – 10 b.
- 2 Kasymzhanov. A.H. Al'-Farabi v istorii kul'tury. – Alma Ata: Nauka, 1975. – 11 s.
- 3 Mashanov A. Al-Farabi zhane islam //Zerde. – 1993. №11. – 5 b.
- 4 Kobesov A. Abaj men al-Farabidi katar okyganda: dini-filosofijalyk tamyrlyastyktar /Almaty akshamy. – 1998. 14-kazan. – 5 b.
- 5 Kobesov A. Abu Nasyr al-Farabi. – Almaty: Gylym, 2004. – 25 b.
- 6 Tadzhiikova K.H. Al'-Farabi o sootnoshenii filosofii i religii //Vestnik KazGU. Serija vostokoved. – 1997. – №2.
- 7 Burabaev M.S. Abu Nasr o vzaimosvjazi filosofii i religii //Al-Farabi – Aristotel'den kejingi ekinshi ustaz. Kuran zhane Ahmed Jassauidin hikmetteri. Islam zhane Bekasyl Bibolatulynyn filosofijasy. – Almaty: Marija, 2006. – 8 s.
- 8 Muminov A.K. Religiozno-politicheskie vzgljady al'-Farabi //Al'-Farabi i duhovnoe nasledie: materialy mezhdunar.nauch.-teoret. konf. «Al'-Farabi v istorii nauki i kul'tury narodov Vostoka». – Almaty: Nauka, 1994. – 223-226 s.
- 9 Ash-Shahristani. Knigi o religijah i sektah. T.1. – M.: Nauka, 1984. – 24 s.
- 10 Altaev Zh., Frolov A. O vzaimosvjazi religii i filosofii v tvorchestve Al'-Farabi //Nasledie al'-Farabi i problemy sovremen-nogo mezhkul'turnogo dialoga. – Almaty: Kazahskaja civilizacija, 2009. – S. 103-110.
- 11 Momynkulov Zh. Al-Farabidin dūnietanymyndagy dinnin alatyn orny: Filos.gylymd.kand.diss. – Almaty, 2009.

Қортабаева Г., Төлеубаева П.

**Ағылшын және түркі
тілдеріндегі салт-дәстүрдің
тілдік бейнесі**

Бұл мақалада екі халықтың сан ғасырлық материалды және рухани мәдениет негізінде қалыптасқан салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, халықтық дүниетанымы тіл арқылы дәлелденеді. Тілдегі қалыптасқан нақыл-ақыл сөздер, шешендік сөздер, тұрақты тіркестер халықтық менталитет пен ұлттың өзіндік ерекшеліктерін танытатын этнолингвистикалық арналар болып табылады.

Түйін сөздер: салт-дәстүр, менталитет, тіл, мәдениет, мақал-мәтелдер.

Kortabaeva G., Toleubaeva P.

**The linguistic picture of the
world : the customs and
traditions of English and
Turkish people**

Short review of the history of investigating Turkish proverbs and sayings is made in the article. The analysis of proverbs and sayings that are considered to be a treasure of national wisdom enables to reveal stereotypes connected with role and place of men and women in society.

Key Words: custom and tradition, the mentality of language, culture, proverbs, sayings.

Кортабаева Г., Төлеубаева П.

**Языковая картина мира:
обычай и традиции английско-
го и тюркского народа**

В статье рассматривается проблема мотивации пословиц и поговорок в турецком и английском языках. Анализ пословиц и поговорок, являющихся источником народной мудрости и национальной самобытности (ментальности), дает возможность определить стереотипы, характеризующие место и роль женщин и мужчин в обществе.

Ключевые слова: обычай и традиция, менталитет, язык, культура, пословицы-поговорки.

АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ САЛТ-ДӘСТҮРДІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІ

Түркі-герман, оның ішінде, ағылшын және түркі тілдерін салғастыра зерттеу кейінгі уақытта ғана қолға алына бастағандықтан, әлі де болса шешімін таппаған талай мәселелер, міндеттер баршылық. Осындай тың, қиын, өзекті мәселелердің бірі – түркі және ағылшын тілдеріндегі салт-дәстүрдің кешенді түрде лингвомәдени және лингвокогнитивтік тұрғыдан салғастыра зерттелуі.

Тіл бірліктерін «этнос (адам) – тіл – мәдениет» үштігіне сүйеніп зерттеу үрдісі тіл білімінің этнолингвистика, тіл арқылы ел тану, лингвомәдениеттану, когнитивтік лингвистика сияқты жаңа бағыттарына жол ашты. Аталған бағыттардың негізінде адамның тілі мен мәдениетінің өзара байланысы мәселесі жатыр. Тіл мен халықтың, оның мәдениетінің арасындағы тікелей байланыс халықтың рухынан, тілінен көрініс табады. Олай болса, тілді зерттегенде оны сол халықтың рухани байлығымен, мәдениетімен байланыстыра зерттеу қажет.

Отандық ғалымдар Ә. Қайдар, М.М. Копыленко, Е.П. Жанпейісов, Ж. Манкеева этнолингвистиканың теориялық мәселелерін қарастырып, мақсат мүддесін, зерттеу нысанын, әдіс-тәсілдерін айқындап берді. «Бай тіл қазынасын этнос болмысы тұрғысынан толық меңгеріп, оның бейне бір тұңғыық теңіздей терең мағына-мазмұнына бойлап еніп, оны игеріп танып-білу жүйелері түсіп жан-жақты зерттеу этнолингвистиканың мақсаты» деп түсініктеме береді Ә.Қайдар өзінің «Қазақ тілінің өзекті мәселелері» атты еңбегінде [1].

Бұған дейінгі еңбектерді саралап, озық тәжірибелерінен үлгі алу еліміз бен өзге халықтар әдебиеті мен мәдениеті арасындағы байланыстарды нығайтуға, өркендетуге айтарлықтай септігін тигізетін ескерсек, шет тіліндегі, соның ішінде ағылшын тіліндегі біріккен сөздердің сипаты, олардың аударылу жолдары туралы ғылыми зерттеулер зәрулігі мен қажеттілігі анық сезіледі.

Мәдениеті, ділі, діні, ұлттық болмысы алшақ халықтардың қоғамында қалыптасқан мінез-құлық, әдеп, өзін-өзі ұстау жөніндегі ұстанымдары әр түрлі болатындығы мәлім. Бұл орайда ғалымдардың әр түрлі ұлттарда, мәдениеттерде, әр ұрпақта маскулиндік пен фемининдікке тән қасиеттер, мінез-құлық, өзін-өзі ұстау нормалары әр түрлі болып келетіні жөніндегі пікірі біздің жоғарыда айтылған ойымызды дәйектей түседі:

«предписания и исполнения, соответствующие мужественности и женственности, могут быть различны для разных поколений, разных этнокультурных и религиозных групп, разных слоев общества» [2:4].

Ағылшындардың сыртқы түр-сипаты мен мінез-құлқында тек өздеріне ғана тән ерекшеліктер бар: ағылшындар өте тұйық, олар өз эмоцияларын ашық көрсеткенді ұнатпайды. Киіммен, өзгеше мәнермен ерекшеленгенді, мақтанғанды жек көреді. Олар өте мәдениетті, әрқашан «Рахмет!», «Айыптымын!», «Кешірім өтінемін!» деген сөздерді айтып жүруден жалықпайды. Көшелерінде шулы дыбыстар, қатты шыққан дауыстар мүлде естілмейді десе болады. Ағылшындар автобус және пойыздарда орынды бірінші болып иемденуге ұмтылмайды, аялдамаларда кезекте тұрады.

Томас Тассердің «Five Hundred points of Good Husbandry. Together with a Book of Huswifery» атты еңбегінде нағыз әйел қандай болуы керектігі жан-жақты сипатталған» [3].

Ағылшын халқының дәстүрлі ұстанымына сәйкес әйел адам үй шаруасымен айналысып, балаларына дұрыс тәрбие беруге көңіл бөлуі тиіс болған. Сонымен қатар үйін таза ұстап, үнемі ері келгенде тамағын дайындап, өз ошағын отбасына жайлы қоныс етуі де ерекше бағаланған. Ғаламның ағылшын тілдік бейнесінде әйелдің ісі ешқашан басталмай-ақ бітпейтін және оның еңбекқорлығы аса маңызды болып саналған:

A woman's work is never at an end. //Әйелдің ісі ешқашан бітпейді; Man's work is from sun till moon, a woman's work is never done.// Еркектің ісі таң атқаннан күн батқанша, әйелдің ісі ешқашан бітпес; Erkegin isi sabahtan aksama kadar, kadinin isi ise asla bitmez.

The woman who likes washing can always find water.//Кір жууды ұнататын әйел қашан болмасын су таба алады. Bir isi yapmak isteyen kadin bir caresini mutlaka bulur.

Мәселен, Томас Тассердің пайымдауынша, еркектің жары ерте тұрып, күйеуінің тапқанын дұрыс, орнымен ұқсатып, ысырапқа жол бермей, үй-іші қамын ойлап, оны дұрыс ұйымдастыра білуі тиіс болып есептелген. Оны келесі мысалдардан көруге болады:

Ағыл. A huswife good, betimes will rise, And order things in comely wise қаз. //Жақсы әйел қашан болсын тұрып, жұмысын еппен тындырап; түр. İyi kadin isini nasil olsa acele atmeden bitirir.

Ағыл. Make huswifery daily, at home for to guide // түр. Yemeğin salçalısı kadının kalçalısı;

Ағыл. Some respite to husband the weather may send, But huswives affair have never an end.// Аяу-райының құбылмалылығы еркекке демалыс болса, Әйелдің ісі бітпес сонда да; түр. Hava durumunun surekli degismesi erkek için tatildir; kadinin isi ise nasil olsa bitmez.

Ағыл. Though husbandry seemeth, to bring in the gains, Yet huswifery labours, seem equal in pains // түр. Erkek çalışıp kazanmakla, anne tasarruflu olmakla yükümlüdür.

Томас Тассердің аталған еңбегінде әйелдің бір күнгі істейтін шаруасы уақыт-уақытымен жазылған. Мысалы, таңертең атқарылатын жұмыстарға (morning works) таңғы астың қамын (breakfast doings) келтірген, сосын түскі асқа дайындық уақыты (dinner matters), одан кейін түстен кейін атқарылар істер (afternoon works) болса, кезекпен кешке атқарылатын істер (evening works) келеді, оған кешкі астың қамы (supper matters) кірген және кешкі астан кейін атқарылар істер (after-supper matters) де бар. ‘After-supper matters’, яғни кешкі астан кейінгі уақытта атқарылар істер қатарына ыдыс аяқты жуу, балалардың киімін ауыстырып төсектеріне жатқызу, үй-іші бойынша барлық ұсақ-түйек жұмысты бітіру кірген және әйел осының бәрін істеп болған соң ғана ұйықтайтын болған.

Ағылшындар үйленуді ерлер тұрғысынан негативті сипаттағанмен, әйелдің ер адамға қажеттігі де айтылады: *Man without a woman is like a ship without a sail. қаз. Әйелі жоқ ер адам желкені жоқ кеме сияқты).*

Ал түрік тілдеріндегі
Bekâr gözü ile kız alınmaz.

Bekâr gözü kör gözü.

Bekâra karı boşamak kolay gelir.

Bekârlık maskaralıktır.

Bekarın ahmağı akşam, evlinin ahmağı sabah traş olur.

Bekârın parasını it yer, yakasını bit.

Sacı uzun aklı kısa [4]. *м.б.* мақал-мәтелдерінді алып қарайтын болсақ, «ер адам» концептісіне жағымсыз коннотация үстейтін «бойдақ» стереотиптік бейнесі, жоғарыдағы ағылшын паремияларына қайшы мәнде айтылып, екі халықтың ұлттық таным мен санасындағы айырмашылықтарын танытады

Күйеу түркі халқының танымында ер адамның әйелмен оның туысқандарына қатысты туысқандық байланысы. Түркі халықтары күйеу баласын өте ерекше бағалап, қадірлеген. «Қайын жұрттың әр шаңырағы күйеудің сыбағасы деп әрдайым төс сақтайды. Тартылған төсті міндетті түрде табактан күйеудің өзі алып, бөліседі» [5:24].

Жоғарыдағы тіркес қазақтың әдет-ғұрып-ындағы күйеудің «қалыңдықты» көру үшін «ұрын бару» салтымен байланысты пайда болған. Ғалым Халел Арғынбаев бұл атау көне түріктердің «ичип» (урун) деген сөзінен шыққан деп жорамалдайды. Ал тікелей мағынасы түсінісу, бір нәрсенің ішкі сырын жете білу, бір нәрсеге жабыса түсу ұғымымен байланысты болған. Бұл сапарға жігіт үлкендердің батасын алып, жанына бір күйеу жолдас пен бес-алты жігіттен атқосшы ертіп аттанатын болған, этномәдени элементтердің қатысуымен қалыптанған стереотиптік жағдаятты көреміз: *Жігіт жолдасынан белгілі, Сарбаз қол басында белгілі; Күйеу – жолдасымен.*

«Бұл сапарға күйеу де, оның жолдастары да жақсы аттарын мініп, тәуір киімдерін киеді. Күйеу жолдас есебінде жол жүріп ысылған, қолынан да, тілінен де келетін өнерлі жігіт ағасы болып қалған адам жіберіледі. Өйткені тәжірибесіз күйеуді балдыздары, әсіресе адуын жеңгелері иектегіш келеді де, кәденің сан түрін шығарып, момын күйеудің қалтасын жылдам босатады» [5:136-137]. Сондықтан күйеу жолдастың күйеу үшін жасаған қамқорлығына орай айтылған мақал.

Ағылшын халқы әйел затына деген көзқарасын төмендегі мақал-мәтелдер арқылы айшықты етіп жеткізеді:

A good wife makes a good husband. The good Jill mends the bad Jack. Behind every great man there's a great woman. The wife is the key of the house.

A woman's place is in the home [6].

Жоғарыда келтірілген екі халықтың мақал-мәтелдерінде ортақ көзқарас, яғни «Алған жарың жақсы, тәрбиелі, өнегелі болса, елге сыйың артып, абыройың асқақтай түседі» дегенді білдіреді. Десек те еркектердің әйел затынан бір саты жоғары, биік тұратынын, күші жағынан да мықты, әрі күшті екендігі, отбасында, қоғамда да олардың басымдылығын сипаттайтын мақал-мәтелдер екі халықтың дүниетанымына, ұлттық санасына да тән нәрсе.

Этномәдени құндылықтар жүйесі негізінде түзілген ғұрыптық элемент ұлт танымында белгілі бір ұғымға қатысты ассоциативтік өріс-

ті қалыптастыруға негіздеме жасап, тілдегі тұрақты тіркестер арқылы дәйектеледі.

Ағылшынның жоғарыдағы мақалға үндес келетін паремиясы *'A man is known by the company he keeps'* қаз.: *Жігіт досынан белгілі* үйленуге қадам басқалы жатқан жігітке қатысты айтылған. Үйленетін кезде жігіттің жанында досы болуы керек болған.

Ағылшын тілдік дүние бейнесінде «күйеу» тұлғаралық қатынастар деңгейінде «әйел – ер адам» бинарлық оппозициясындағы ер адамның басымдылығын сипаттайды: *Good husband makes a good wife* қаз.: *Жақсы жігіттің жары өзіне лайық болар.*

Ағылшындар жасы келген ер адамның жас қызға үйленуін теріс деп санап, аса құптамаған. Бұны төмендегі ағылшын паремияларынан анық аңғаруға болады:

May and December. // *Мамыр мен Желтоқсан;*

Old men when they marry young women make much of death // *Жас әйел алған кәрі шалдар өлімінен бұрын өлер;*

An old man marrying a young girl is like buying a book for someone else to read // *Жас қызға үйленетін шал басқа біреумен бөлісіп оқитын кітап алған адамдай;*

Паремиялогиялық оралымдардан әр халыққа тән дәстүрлі дүниетаным негізінде ерлер мен әйелдерге ұйғарылған бір ұлтқа тән өзіндік дара қасиеттер, яғни этникалық стереотиптерді көреміз. Мәселен, ағылшындардың әйелді біршама төмендететін паремиялары Христиан дінінен бастау алған стереотиптік көзқарас негізінде әйелді: *жамандықтың бастауы, албасты* ретінде сипаттаған. [7, 120].

Жоғарыда атап өткеніміздей, бұлар — әйелдер мен ерлерге тән жалпылама әмбебап қасиеттер мен ерекшеліктер. Еркектік пен әйелдік биологиялық туа біткен қасиеттер, дегенмен олар ұлттық дүниетаным, әлеуметтік-мәдени даму нәтижесінде пайда болған салт-дәстүр, ұлттық философиядан бастау алады.

Алайда мәдениеті, ділі, діні, ұлттық болмысы алшақ халықтардың қоғамында қалыптасқан мінез-құлық, әдеп, өзін-өзі ұстау жөніндегі ұстанымдары әр түрлі болып келеді. [8, 42].

Әдебиеттер

- 1 Қайдар Ә.Т. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998.
- 2 Балгимбаева З.М. Культура и философия гендерных предубеждений. – Алматы, 2007.
- 3 Thomas Tusser, William Mavor. Five Hundred Points of Good Husbandry. Together with a Book of Huswifery. – London, 1812.
- 4 <http://www.firmartuklu.org>
- 5 Арғынбаев Х. Қазақтың отбасылық дәстүрлері. – Алматы, 2005.

- 6 <http://www.rusnauka.com/>Тажикеева А.Ш. Гендерлік зерттеулердің аясы.
- 7 Тажикеева А.Ш. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі гендерлік аспект Қарағанды, 2001.
- 8 Мажитаева Ш., Тажикеева А. Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдердің уәжділігі. – Қарағанды университетінің Хабаршысы. Филология сериясы. – №2 (62). – 2011.

References

- 1 Kaidar A.T. Kazakh tiliniń ozekti Maseleleri. – Almaty: Ana tili. – 1998. 2. Balgimbaeva ZM Culture and philosophy of gender bias. – Almaty, 2007
- 3 Thomas Tusser., William Mavor. Five Hundred Points of Good Husbandry. Together with a Book of Huswifery. – London, 1812.
- 4 Argynbaev H. Қазақтың отбасылық дәстүрлері. – Almaty, 2005. –
- 5 <http://www.rusnauka.com/> Tazhikeeva A.Ş. Genderlik zertteulerdiń ayasy.
- 6 Tazhikeeva A.Ş. Kazakh zhane arylshyn tilderindegi genderlik aspect Karagandy 2001.
- 7 Mazhitaeva Sh Tazhikeeva A. Kazakh tilindegi maqal-matelderdiń uazhdiligi // Karagandy universitetiniń Habarshysy. FILOLOGIYa seriyasy number 2 (62) / 2011

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Қыдыр Т.

**Классикалық парсы әдебиетін
оқытуда иранның
инновациялық жетістіктерін
пайдаланудың ерекшеліктері**

Kydyr T.

**Features the use innovative
achievement of iran in educating
of classic persian literature**

Қыдыр Т.

**Особенности использования
инновационных достижений
Ирана в обучении классической
персидской литературе**

Мақалада классикалық парсы әдебиетін оқытуда Иранның инновациялық жетістіктерін (Dorj II, III – электронды оқулығын, интернет порталдарын) оқытудың ерекшеліктері туралы сөз болады.

Түйін сөздер: инновация, әдебиет, интернет, сайт, портал, электронды оқулық.

In this article the use is examined to the feature innovative achievement of Iran (Internet resurces, electronic textbook – Dorj II, III) in educating of classic Persian literature

Key words: innovation, literature, internet, web-site, portal, electronic textbook.

В данной статье рассматриваются особенности использования инновационных достижений Ирана (интернет-ресурсы, электронные учебники – Dorj II, III) в обучении классической персидской литературы.

Ключевые слова: инновация, литература, интернет, сайт, портал, электронный учебник.

**КЛАССИКАЛЫҚ
ПАРСЫ ӘДЕБИЕТІН
ОҚЫТУДА ИРАНЫҢ
ИННОВАЦИЯЛЫҚ
ЖЕТІСТІКТЕРІН
ПАЙДАЛАНУДЫҢ
ЕРЕКСЕЛІКТЕРІ**

Оқу үдерісіне жаңадан енгізілген пәндерге қатысты оқулық тапшылығы, картотекалық мәліметтердің жоқтығы, инновациялық жетістіктер туралы ақпараттардың аздығы секілді мәселелер оқытушыға біраз қиындықтар туғызатыны белгілі. Десек те, оқу саласындағы мұндай мәселелер ізденушіні жаңа ізденістерге жетелейтіні анық. Заман сұранысына байланысты туындап отырған жаңа пән оқушы (яғни, студент) үшін ғана емес, сонымен бірге оқытушы үшін де аса қажет екенін ескерсек, осы саладағы ізденістер өз жемісін беретіні ешбір күмән тудырмайды. Яғни, тәлімгерге жаңаша тәлім беремін деп жүріп оқытушы да өзі үшін біраз жетістіктерге қол жеткізеді деуге негіз бар. Тіпті біраз уақыттан бері оқу үдерісінде жүрген пәндерді жүргізуде де қолдағы бар мәліметтермен ғана шектеліп қалмастан, тың деректермен толықтырып отыру да аса қажет. Ғылым мен білім қарыштап дамыған ХХІ ғасырда заман сұранысына қарай тәлім-тәрбие беру – бүгінгі күннің басты талабы. Себебі ұрпақ тәрбиелеп, маман дайындауда уақыт көшінен кеш қалмаудың маңыздылығын дәлелдеп жатудың өзі артық.

Жасыратыны жоқ, бүгінгі заман ақпараттың молдығымен ерекшеленеді. Оқу үдерісіндегі жаңа инновациялық жетістіктерді айтпағанның өзінде, дәстүрлі оқулықтар да әр түрлі форматта, неше түрлі нұсқада жарық көріп жатыр. Отандық ЖОО оқытушыларымен қатар, алыс-жақын шетел мамандарының да осы саладағы ізденістері мен жарияланымдары жиі кездеседі. Кейбір ақпараттардың көптігі соншалық, олардың бәрін қамту, тіптен, мүмкін емес. Ондай жағдайда негізгі деген бір не екі оқулықты басты назарға алып, кейбірін ғана қосымша ретінде пайдалануға негіз бар. Себебі басы артық ақпарат – біріншіден уақыт алса, екіншіден санаға артық салатыны бар. Ал, кейбір оқулықтардағы мәлімет-деректер бірін-бірі қайталайтыны тағы бар. Сондықтан да арнаулы пән оқытарда негізгі оқулықтар мен қосымша материалдарда барынша сұрыптап, іріктеп алған орынды болмақ.

Шығыс тілін, соның ішінде парсы тілін оқып-үйрену – бүгінгі заман талабы. Соңғы жылдары Иран Ислам Республикасы, Ауғанстан секілді көршілес елдермен дипломатиялық қарым-қатынас дамып келеді. Иранның БҰҰ тарапынан салынған эко-

номикалық санкциялардың біртіндеп алынып тасталуының нәтижесінде екі ел арасында (Иран мен Қазақстан) жаңа интеграциялық бағыттарға жол ашылуда. Мұны мәселенің саяси-экономикалық жағы десек, ежелден көрші жатқан Иран мен Тұран арасындағы тарихи һәм мәдени қарым-қатынастардың тым тереңде жатуы – терең тарихына үнілген жандарды ғылым әлеміне қарай жетелеуі анық. Қазақ халқының тарихы мен өркениетіне, мәдениеті мен әдебиетіне қатысты деректердің орта ғасырда ғылым мен білім тілі болған парсы тілінде көптеп жазылуы біздің ойымызды нақтылай түседі. Тіптен арыға бармай-ақ, биыл ғана 550 жылдығы кеңінен тойланған Қазақ хандығы туралы құнды дерек-мәліметтерді қамтитын Мұхаммед Хайдар Дулатидың «Тарихи Рашиди» атты құнды еңбегінің осы тілде жазылғанын атасақ та жетіп жатыр. Яғни, парсы тілін оқып-үйрену – саяси-экономикалық жағынан ғана емес, сонымен бірге тарихи-мәдени тұрғыдан да тиімді дер едік.

Әрине, парсы жұртының тарихы мен мәдениетін үйренгенде олардың әдебиетін айналып өту мүмкін емес. Фирдауси, Рудаки, Хафиз, Омар Хаям, Сағди секілді классик шайырларды берген Иран жұрты орта ғасырларда ақындар отаны атанғаны белгілі. Сөз маржанын тере білген парсы шайырлары бүгінгі күнде Иран халқының ғана емес, сонымен бірге Шығыс мұсылман халықтарының мақтанышына айналып отыр. Парсы-түркі, түркі-парсы әдеби байланыстарының тамыры тым тереңде жатқанын ескерсек, бұл салада әлі де зерттей түсетін мәселелер жетерлік екені анық.

«Шетел филологиясы» мамандығының парсы бөлімінде оқитын студенттер 3, 4 курстарда парсы әдебиетін оқып, үйренеді. 3-ші курстың екінші семестрінде «Оқитын ел әдебиеті пайда болғаннан XX ғасырға дейін» міндетті пән оқытылса, 4-ші курстың бірінші семестрінде «Оқитын елдің бүгінгі әдебиеті» таңдау пәні ретінде оқытылады. Осы екі пәнді оқу арқылы талабалар Иран халқының сөз өнері мен әдебиетінің озық үлгілерімен жақыннан танысуға қол жеткізеді. Орта ғасырлық Фирдауси, Рудаки, Омар Хаям шығармаларын оқып-үйренумен қатар, Әдибул-мәмәлик Фараһани, Мәликуш-шуара Баһар, Әли Әкбәр Деһхуда секілді XX ғасырда өмір сүрген ақын, жазушылардың туындыларына да терең бойлайды. Студенттерге осы пәндерді оқытып-үйретуде өткен ғасырда жарық көрген батыс ориенталистері мен орыс шығыстанушыларының еңбектерімен қатар, қазақ ирантанушыларының осы саладағы ізденістері

де кеңінен пайдаланылады. Солардың қатарында Университетіміз тарапынан шығарылған белгілі ирантанушы ғалым Өтеген Күмісбаевтың «Қазіргі Иран әдебиеті» (2005 ж.) [1], «Иран әдебиеті» (2007 ж.) [2] секілді оқу құралдарын ерекше атап өткен жөн. Бұл оқу құралдары барынша ықшамдалып берілгендігімен ерекшеленеді. Сондай-ақ, оқу барысында Иранның әдебиеттанушы ғалымдарының еңбектеріне де көп орын беріледі. «Чун сәбу-е тешне», «Һезар сал шер-е фарси», «Ашнаи ба әдәбийот-е фарси» [3] секілді оқулықтардың бүгінгі талабаларға берер мәліметі көп дер едік.

Сонымен бірге, оқу үдерісінде бүгінгі заманның инновациялық жетістіктерін де жиі қолдану талап етіледі. Студенттер, әдетте, парсы ақынының өмірі мен шығармашылығы туралы ақпаратты алу үшін «Уикипедия» ақпараттық порталына жүгінеді. Әрине, бұл «Уикипедия» ашық энциклопедиясы қысқа әрі жылдам ақпарат алуға өте қолайлы. Іздеген ақпарат туралы мәліметке барлық тілде қол жеткізуге болады. Жоғарыда айтып өткеніміздей, ең бастысы – жылдам әрі тез. Алайда, осы уикипедия ақпараттық порталын үнемі пайдалану да қолдай қоятын мәселе емес. Себебі ондағы кейбір мәліметтердің (біліп һәм білместіктен) қате берілетіні де кездеседі. Әр тараптан жинақталып жатқан ақпараттарды сұрыптап, сараптайтын арнайы мамандардың жоқтығы, болса да бәріне бірдей қадағалау жасау мүмкіндіктері болмағандықтан да кейбір мәліметтер қате жазылып жатады (Десек те жалпы ақпарат беруде бұл порталдың қызметін ерекше атап өткен жөн). Сондықтан да берілген тақырыпқа тереңірек үнілу үшін басқа да инновациялық жетістіктерді пайдалану талап етіледі.

Соңғы жылдары Иран ғалымдары тарапынан парсы әдебиетін электронды оқулық (CD) түрінде шығару жағы мықтап қолға алынып келеді. Өткен ғасырдың соңғы жылдарының басынан қолға алынған бұл жетістік уақыт өткен сайын жетілдіріліп отыр. Алғашында «Шаһнама», «Гүлістан» секілді әдеби жәдігерлердің CD нұсқасы жарияланған болатын (Бұл да болса, өз мәдениеті мен әдебиетін әлемдік деңгейде насихаттаудың озық үлгісі екені ешбір талас тудырмайды). Алғаш дискіге басылған электронды-оқулықтар бүгінгі күнмен салыстырғанда өте қарапайым болғанымен де, сол заман үшін нағыз инновациялық жаңалық болатын. Себебі бүгіндей бір кітап дискілерде әдеби мәтіндердің жазбаша және аудио нұсқаларымен қатар, кейбір ұғымдар мен атаулардың түсіндірмесі де қатар

берілген еді. Әрі ескерткіш персонаждарына қатысты миниатюралар да орын алған. Қалаған жол (мисра, бәйт) пен шумақты оңай іздеп табуға да болады. Сондай-ақ, осы саланы зерттеген ғалымдар туралы да мәліметтер қоса берілген. Яғни энциклопедиялық мәліметтер де кеңінен қамтылған. Ең бастысы – әдеби жанрлар (ғазал, кисса, рубаи, мәснәуи) мен әдеби өрнектер туралы да мол ақпараттар базасы қамтылған. Осындай электронды-оқулықтардың ішіндегі ең озығы деп – Doj атауымен шыққан әдеби оқулықтарды атауға болады. І-ші нұсқасы шыққан күннен бастап үлкен сұранысқа ие болған бұл электронды оқулықтар бертін келе жетілдіріліп II, III нұсқалары жарық көрді. Бір CD ROM-ға енгізілген Doj электронды оқулығы ақпараттың молдығымен ерекшеленеді. Иранның ежелгі дәуір әдебиетінен бастап, бүгінгі заман ақындарына дейінгі үлкен ақпараттық база қамтылған. Әр ақынның өмірі мен шығармашылығы туралы мәліметтер берілген бұл оқулық, тек, талабалар үшін ғана емес, сонымен бірге парсы әдебиетіне қызығушы барша оқырманға арналған. Яғни, көпшілік қауымға арналған танымдық жағы да бар. Иранның классикалық әуендерімен көмкерілген бұл оқулық әдемі миниатюралармен де безендірілген. «Шаһнама» эпосын оқып отырғанда Иранның атақты суретшісі Фаршианның «Шаһнама» кейіпкерлеріне салған миниатюраларымен қатар, ұлттық аспаптарының көмегімен орындалған ұлттық әуендер қатар ойнап отырады. Әрі әр жол не шумақты (яғни, мисра, бәйт) қалаған жерінен оқуға, немесе оның аудио нұсқасын тыңдауға мүмкіндік бар. Бірнеше том кітапқа жүк болатын мәліметтің бір электронды оқулыққа сиып кеткенін бүгінгі заман жетістігі десек артық айтқандық болмас.

Әр халық өзінің мәдениеті мен әдебиетін әлемдік деңгейде насихаттауға бар күшін салары анық. «Мәдениеттер тоғысы» немесе «Өркениеттер сұхбаттастығы» деп аталған ХХІ ғасырда жаңа технологиялық жетістіктерді кеңінен пайдаланып, өз мәдениетінің мен әдебиетінің

кеңінен насихаттауға болатындығын уақыт дәлелдеп отыр. Енді бұрынғыдай CD электронды оқулықтардың да заманы артта қалып, жаңа инновациялық мүмкіндіктер заманы туды. Бірнеше электронды оқулықты тасып жүрудің орнына сондағы бар мәліметті бір жеке парақшаға салған тиімді болып отыр. Арнайы портал арқылы барыңы дәріптеудің мүмкіндігі анағұрлым тиімді екені анық. НОУТБУК, ПЛАНШЕТ, тіпті СМАРТФОНДАР арқылы да кез келген ақпаратқа қол жеткізуге болады. Тек Интернетке немесе Wi-Fi желісіне қосылса болғаны. Осы орайда парсы әдебиеті туралы мәліметтерді кеңінен қамтитын «ketabnak.com», «farsibooks.ir» [4] және т.б. сайттарын ерекше атап өткен жөн. Иранның өткен әдебиетімен қатар, бүгінгі әдебиеті, тіпті күнде жарық көріп отырған оқулықтар мен көркем шығармалар, әдеби зерттеулер толығымен қамтылған бұл сайттардың бүгінгі оқушыларға берері мол. Бұл сайттардың жетістіктерін былайша түйіндеуге болады:

- парсы тіліндегі мағлұматтардың молдығы;
- авторға қатысты деректердің жаңарып отыруы;
- көркем шығармалар жиынтығы (Pdf нұсқада);
- тақырыптардың жүйелі берілгендігі;
- әдеби-мәдени жаңалықтардың қоса берілуі;
- қосымша мәліметтер алу жиынтығы;
- тасымалдауда жеңілдік;
- мәлімет іздеудегі ыңғайлылық және т.б.

Сондай-ақ, осы инновациялық жетістіктер арқылы студенттер сол елдің әдебиетімен түпнұсқада танысуға мүмкіндік алумен қатар, өздері үйреніп жүрген тілді тереңірек үйренуге де қол жеткізеді. Парсы тілінде берілген мәтіндерді оқу барысында жаңа сөздермен танысып, сөздік қорын кеңейтуге де жол ашылады. Яғни, классикалық парсы әдебиеті туралы мол ақпараттар базасына қол жеткізіп қана қоймастан, шығармашылық ізденістерге де жол ашылады. Мұндай инновациялық жетістіктерді оқу үдерісінде кеңінен пайдалану арқылы сапалы білімге қол жеткізуге болатындығын дәлелдеп жатудың өзі артық.

Әдебиеттер

- 1 Күмісбаев Ө. Қазіргі Иран әдебиеті: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 167 б.
- 2 Күмісбаев Ө. Иран әдебиеті: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 218 б.
- 3 Чун сәбу-е тешне. – Тегран, 1375; Һезар сал шер-е фарси. – Тегран, 1380; Др.Хусейн Нәвин. Ашнаи бо әдәбийот-е фарси. – Ардабил, 1388.
- 4 www.ketabnak.com; www.farsibooks.ir

References

- 1 Kumisbaev U. Qazirgi Iran adabiet: oqu quraly. – Almaty: Qazaq universiteti, 2005. – 167 b.
- 2 Kumisbaev U. Iran adabiet: oqu quraly. – Almaty: Qazaq universiteti, 2007. – 218 b.
- 3 Chun sabu-e teshne. – Tehran, 1375; Hezar sal sher-e farsi. – Tehran, 1380; Dr. Husein Navin. Ashnaiy bo adabiyot-e forsi. – Ardabil, 1388.
- 4 www.ketabnak.com; www.farsibooks.ir

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Мадиев Д.А., Шәріпқазы Н.

Қытайдың жаңа әдебиеті

Бұл мақалада Қытайдың жаңа әдебиеті қалыптасқан XX ғасырдағы әдебиет саласында орын алған үлкен өзгерістер айтылады. Поэзия, проза және драматургия саласындағы өзгерістерге жеке-жеке тоқталып, белгілі ақын-жазушылардың шығармашылығына сараптама жасалады. Қытайдың жаңа тарихында маңызды роль атқаратын «4 мамыр қозғалысының» ықпалымен әдебиетке келіп, реалистік бағыттағы шығармаларды насихаттаған аға буын өкілдері Лу Синь, Го Можо, Мао Дунь, кейінгі буыннан Ван Мэн, Мо Янь секілді жазушылардың жаңа әдебиеттің қалыптасуына қосқан үлестері айтылады.

Түйін сөздер: публицистика, әдеби революция, реализм, шығармашылық.

MadiyevD.A., SHarypqazy N.

New literature of China

In the article examined large changes in the field of literature of China XX centuries, in the period of becoming of New literature of China. Separately studied development of literary genres as poetry, prose, dramaturgy, work of well-known poets and writers of that time is analysed. A contribution is examined to becoming of new literature of such writers of contemporaneity as Lu Xun, Guo Moruo, Mao Dun, and also writers of late generation to Wan Meng, Mo Yan, that came in literature under influence of "Motion of 4 Mays", and began to propagandize works of realistic direction.

Key words: publicism, literary revolution, realism, work.

Мадиев Д.А., Шәріпқазы Н.

Новая литература Китая

В статье рассматриваются изменения в области литературы Китая XX века, в период становления Новой литературы Китая. Отдельно изучается развитие литературных жанров, как поэзия, проза, драматургия, анализируется творчество известных поэтов и писателей того времени. Рассматривается вклад в становление новой литературы таких писателей современности, как Лу Синь, Го Можо, Мао Дунь, а также писателей позднего поколения Ван Мэн, Мо Янь, которые пришли в литературу под влиянием «Движения 4 мая» и стали пропагандировать произведения реалистического направления.

Ключевые слова: публицистика, литературная революция, реализм, творчество.

ҚЫТАЙДЫҢ ЖАҢА ӘДЕБИЕТІ

Цин патшалығы билігінің соңғы кезеңіне қарай, қытай қоғамы өзінің өткенімен, мәдениетімен мақтанарлықтай болмады. Оған себеп – маньчжур билігіндегі елдің саяси-экономикалық дағдарыста болуы еді. Осындай жағдайда, билікті сынап-мінейтін сатиралық туындылардың көптеп жазылуы орынды болды. Сол кезеңдегі белгілі сатиралық шығарма ретінде 1907 жылы жарық көрген Лю Э қаламынан шыққан «Лао Цаннің саяхаты» романын атап өтуге болады. Сонымен қатар, қытай прозасының тілі барынша ауызекі тілге жақындай түсті, диалект тілдердегі шығармалар, шетелдегі өмірді бейнелейтін романдар пайда болды, мысалы, қытайдың Лондондағы елшісі мен оның тоқалы туралы жазылған Не Хайхуаның «Зұлым өмірдегі гүл» романы.

Жаңа леп, әсіресе публицистика саласына жылдам ене бастады. XX ғасырдың алғашқы жылдары революциялық сарындағы мақалалар жиі жазылды, оларда жаңа саяси және философиялық ой айтылды және көптеген жаңаша түсініктер айналымға енді. Лян Цичаодың жанды, әрі жарқын тілде жазылған, жаңа лексикалық бірліктерге толы мақалалары ерекше ықпалға ие болды. Жаңашылдық поэзия саласында да орын алды. Ақындардың жас толқыны поэзиялық шығармашылықты ауызекі тілмен және фольклормен жақындастыруға тырысты. Гуандуннан шыққан ақын Хуан Цзуньсянь (1848–1905) өз өлеңдерінде халықтық сарынды, туған жердің мақамдарын пайдаланған. «Мен қалай сөйлесем, солай жазамын. Көне дәуірден қалған өлең жазу тәртібі мені соқыр ете алмайды» деген Хуан Цзуньсянь.

«4 мамыр қозғалысынан» кейін жаңа әдебиетке қарай шешімді бетбұрыс жасалды. 1915 жылдың өзінде-ақ, Қытай коммунистік партиясының негізін қалаушы, ғалым әрі әдебиетші Чэнь Дусю (1880–1942) «Жаңа Жастар» әдеби журналын шығара бастаған болатын. 1917 жылы белгілі публицист, ғалым Ху Ши (1891–1962) осы журналдың бетінде ескі тілдің шарттарынан бас тартып, тек ауызекі тілде жазуға шақырады. Чэнь Дусю Ху Шиге «Әдеби революция жөнінде» мақаласында жауап береді, мақалада «бұқараға бағытталған жаңа әдебиетті» құру туралы ұсыныс айтады. Чэнь Дусюдің тұжырымы бойынша, қытай әдебиеті әлі де романтизм мен

таптық деңгейде және оның реализмге өтуі қажет [1,152].

Қысқа уақыттың ішінде «Жаңа Жастар» журналы студенттер арасында үлкен танымалдылыққа ие болды. Реализм жаңа әдеби қозғалыстың ұраны ғана емес, сонымен қатар, оның ішкі қайшылықтарының себебі болды. Жаңа әдеби идеал әдебиетшінің өзіндік шығармашылығын мойындағанымен, шығармашылық тұлғаның өмірді өзгерте алмайтындығын айқындайды. Уақыт өте келе, әдебиеттегі реализмнің өз бетінше «Қытайды құтқара» алмайтынын түсінген жазушылардың жаңа буынын, бұқарамен байланыс орнатуға мүмкіндік беретін «революциялық әрекет» еліктіре түседі. 1918 жылы «Жаңа Жастар» журналында жарық көрген қытайдың XX ғасырдағы атақты жазушысы Лу Синнің «Есуастың күнделігі» шығармасында алғашқы рет жаңа реалистік бағытқа қатысты ерекшеліктер айқын көрінеді. Бірнеше жылдан кейін, Лу Синь «А Кьюдің шынайы оқиғасы» повесін жариялайды, бұл Қытайдың жаңа әдебиетіндегі ең жарқын шығарма болды. Повестің басты кейіпкері А Кью өте кедей адам еді, оны ауылдастары да жақтыра қоймайтын. Айналасындағылардың кемсітушілігін жеке басының жеңісі деп түсінді. Тіпті А Кьюді өлім жазасына кесіп, жаза орнына алып келе жатқанда да, өзін қасапшылардан жоғары тұрмын деп сендіреді. Бұл шығарма арқылы Лу Синь елді қиыншылыққа ұшыратқан көне Қытайдың элитасын сынға алып, күлкіге айналдырды. Лу Синь шығармаларының ерекше танымалдылығын, өмірді реалистік тұрғыдан бейнелеуінен деп түсінуге болады. Жазушының өз айтуынша, ол «оқиғаларды наукас қоғамның бақытсыз адамдарының өмірінен» алады.

Сондай-ақ, ол жылдары жас интеллигенттердің ішкі жан дүниесін бейнелейтін психологиялық реализм тұрғысындағы шығармалар да аз жазылған жоқ. Мұндай шығармалар көбіне саяхатшының жолжазбалары жанрында, немесе баяндау прозасы түрінде жазылған. Осылайша, XX ғасырдың 20-шы жылдары табиғат пен туған өлкесі Хунань провинциясының тұрмыс-тіршілігі туралы жазған Шэнь Цунвэньнің әңгімелері мен очерктері үлкен жетістікке жетті. Шығармаларында Шэнь Цунвэнь туған өлкесінің пейзажын суреттеу арқылы өткенге сағыныш сезімін білдіреді.

«4 мамыр қозғалысынан» кейін «Жаңа Жастар» журналының әдеби бағытына еліктейтін бірқатар талантты жазушылар мен ақындар пайда болды. 1921 жылы Чжоу Цзожэнь басшы-

лығымен 172 әдебиетші «Әдебиетті зерттеу қоғамын» құрды, қоғам «адами әдебиетті» насихаттауды өзінің мақсаты деп жариялады. Сол жылы Жапон елінен оралған бір топ студент, ішінде ақын Го Можо, драматург Тянь Хань бар, Шанхай қаласында «Шығармашылық» қоғамын құрды. Алғашқыда қоғам мүшелері шығармашылық бостандығы идеясы мен әдебиеттегі романтикалық сарынды қолдаса, 1925 жылдан кейін, «революциялық әдебиет» позициясына көшеді. Уақыт өте келе, Го Можо ҚКП белсенді мүшесіне айналады, 1949 жылдан кейін жаңадан құрылған ҚХР Ғылым Академиясын басқарады. «Әдебиетті зерттеу қоғамы» 20-шы жылдардың ортасына қарай екі топқа бөлініп кетеді, Лу Синь мен Чжоу Цзожэнь басқарған топ әдебиеттегі реализмді насихаттайды, ал екінші топ (Ху Ши, Вэнь Идо, т.б.) символизм талаптарына бағынады. Ол уақыттағы қытай әдебиетшілерінің көпшілігі, әдебиет ұлттық-демократиялық революцияға қызмет етуі керек деп есептейді. Бұл тенденция 1930 жылы Лу Синнің революциялық күштердің саяси акцияларына белсене қатысатын, коммунистерді жақтаушы Сол қанат жазушылар лигасын құруымен аяқталады. Ал Линь Ютань және Чжоу Цзожэнь секілді бірқатар жазушылар, әдебиет бірінші кезекте жазушының өз шығармашылығын жария етудің құралы деп есептеді [2,125].

30-шы жылдары проза саласында үлкен жетістіктер орын алды. 1928 жылы Мао Дунь «Түңілу» романын жариялады, ол жаңа әдебиет рухында жазылған бірінші үлкен прозалық шығарма болды. Ол жазушының тағы екі автобиографиялық романдарымен бірге «Тұтылу» атты трилогиясын құрады. Жазушының 1932 жылы жарық көрген «Түн ортасы» романы осы заман қытай прозасының тарихындағы үлкен оқиға болды. Бұл романда сол кездегі Шанхай өмірінің психологиялық мінездемесі берілген. Шамамен осы уақытта, Қытайдың белгілі осы заман жазушысы Ба Цзинь өзінің шығармаларын жариялай бастады, оның басты шығармалары ретінде қытайдың жаңа буын интеллигенциясы туралы айтылатын екі трилогиясын атауға болады. Сонымен бірге, 30-шы жылдары жаңа Қытайдың тағы бір үлкен прозаигі Лао Шэ өзінің үздік шығармаларын жазды, оның туындылары қытай жазушылары арасында сирек кездесетін мейірімді әзілге толы болды. Ең танымал романы ретінде «Түйе Сян-цзы» романы атауға болады, шығарманың басты мақсаты — жалғыз-жарым ешқандай жақсылыққа жетуге болмайтынын түсіндіру. Сол кезеңдегі әйгілі жазушылар

қатарында Чжан Тяньи, Цянь Чжуншу, Сяо Чжуня, Дин Линді (XX ғасырдағы Қытайдың ең талантты әйел жазушысы) атауға болады. Цянь Чжуншу өз шығармаларында Қытайдағы дәстүрлі білімдар автор ретінде көрінуге талпынысы арқылы оқырманның көңілін өзіне аударды. Атап өту керек, Қытайдың осы заман прозасының дамуына орыстың дәстүрлі реалистік әдебиеті үлкен ықпал жасады.

Жаңа поэзияның жетістіктері біршама қарапайым болды. Ху Ши жаңа өлең формасын қалыптастыру жолында алғашқы болып талпыныс жасады, оның ізінше, сол кезеңдегі көптеген ақындар барынша әуезділік пен мағыналылыққа жету үшін еркін көлемдегі өлеңдерін жаза бастады. Дегенмен, олардың шығармашылығының эксперименталдық мазмұны, поэтикалық дәстүрлердің сақталмауы, мұндай поэзияны кең көлемді оқырманға түсініксіз етті. Сол замандағы ақындар арасында Го Можо, Сю Чжимо және Вэнь Идо үлкен танымалдылыққа ие болды, олар өз шығармаларын Батыстың романтикалық және символикалық поэзиясы рухында жазған. Сол жылдары жарық көрген поэтикалық шығармалар арасында европалық ақындардан аударылған өлеңдер аз болған жоқ.

Қытайдың жаңа драматургиясы деп, заманауи драма театрларына арналып ауызекі тілде жазылған пьесаларды атауға болады. Жаңа драматургияның тарихы 20-шы жылдардан бастау алады, ол кезде драматургтер Тянь Хань мен Хун Шэнь күнделікті тұрмыс-тіршілікті бейнелейтін пьесаларын жаза бастайды. Ақын Го Можо сонымен бірге, бірқатар тарихи тақырыптағы пьесалардың авторы ретінде де белгілі. 30-шы жылдары Цао Юй күрделі әлеуметтік мәселені ашатын пьесалардың авторы ретінде үлкен жетістікке жетті. Жазушылар секілді, қытай драматургтері театрді революциялық үгіт құралы ретінде қолдануға ұмтылды [2,154].

Жапон елімен соғыс және одан кейін орын алған азамат соғысы әдебиетшілердің өз күшін шығармашылыққа емес, саяси мәселелерді шешуге жұмсауға мәжбүр етті, сондықтан, 40-шы жылдары Қытайда атап өтерліктей әдеби шығармалар жазылмады. Ал ҚКП-ның азамат соғысында жеңіске жетуі, әдебиетті «социализм құрылысының» нормалары мен мақсатына қызмет етуге мәжбүр етті. «4 мамыр қозғалысының» көптеген қайраткерлерінің әдеби мұрасы шектен тыс дарашылдығы мен күйректілігі себепті ресми айыптауға ұшырады, аға буын жазушылардың бірқатары, олардың ішінде Шэнь Цунвэнь, Тянь Хань, Ху Фэн, Дин Лин, Дэн То, Лао Шэ, Ба

Цзинь, тағы басқалары бар, жариялану мүмкіншілігінен айырылды, немесе репрессияға ұшырады. Шығармашыл интеллигенцияға, әсіресе «мәдени революция» ауыр соққы болды, «4 мамыр қозғалысы» тудырған әдебиет «бәле» деп жарияланды. Жаңа, әсіресе революциялық прозада көне Қытай әдебиетіне тән көптеген белгілер жанданды, дегенмен сюжеттегі даяр қалыпқа үйірлік пен мінездердің шарттылығы, стиль даралығынан бас тарту, оқырманның көңілін табуға тырысу, орнаған тәртіптің мызғымастығына сену «4 мамыр қозғалысының» әдеби принциптеріне кереғар болды [3,232].

«Мәдени революцияның» аяқталуы 20-30-шы жылдардың стиліндегі әлеуметтік бағыттағы реалистік әдебиеттің дамуына жаңаша үлкен серпіліс берді. 70-ші жылдардың аяғынан бастап, өткен онжылдықтардың трагедиясын ой елегінен өткізетін бірқатар жарқын шығармалар пайда болды. Ван Мэн, Чжан Сяньлян, Фэн Цицайдың Мао диктатурасы кезінде қатал қуғынға ұшыраған интеллигенттердің психологиялық портреттері суреттелген шығармалары ерекше танымалдылыққа ие болды. Мао кезеңінен кейінгі «әшкерелеу» әдебиетінің толқыны (Қытайда оны «жапа шеккендер әдебиеті» деп атайды) біршама бәсеңдеген кезде, прозада бірнеше бағыт пайда болды. Шамасы, әдебиетте «тарихи тамырды іздеу» бағытын таңдаған жазушылардың шығармашылығы барынша қызығушылық тудырды. Олардың ішінде, мысалы Фэн Цицай халықтық дәстүрге негізделген тарихи повестерді жазуға көшті, ал Мо Янь немесе Хань Шаогун секілді жазушылар, Лу Синь немесе Шэнь Цунвэнь сияқты қытай қоғамының рухани азғандығын бейнелейтін келеңсіз көріністі жазды. Бірқатар жазушылар қытайдың дәстүрлі шығармашылығында оқтын-оқтын кездесіп тұратын, қиялдағы кереметке және сән қыңырлығына толы қала өмірі жайындағы экзотикалық тақырыпқа да қалам тарта бастады. Кейбір әдебиетшілер Қытай тарихында алғаш рет, өз шығармашылығына батыс психоанализінің проблемасын енгізеді. Негізінен стиль мәселесімен айналысатын жазушылар да болды. Қытай әйелдерінің өмірі туралы жазатын, «4 мамыр қозғалысының» дәстүрін жалғастырушы беделді әйел жазушылар тобы қалыптасты. Дегенмен, Қытай дамуының осы заман кезеңі, ағымдағы жазушылар шығармашылығында жеткілікті көрініс таппаған, тіпті барынша ой елегінен өтпеген. Сондай-ақ, қытай әдеби тілінің қалыптасуы толық аяқталды деп айтуға да әлі ерте еді.

Әдебиеттер

- 1 Духовная культура Китая: энциклопедия: в 5 т /гл.ред. М.Л. Титаренко; Ин. Дальнего Востока. – М.: Восточная литература, 2006.
- 2 Эйдин Л.З., Сорокин В. Китайская литература. – М.: Художественная литература, 1962.
- 3 Федоренко Н.Т. Китайская литература. – М.: Наука, 1956.

References

- 1 Duhovnaja kul'tura Kitaja: jenciklopedija: v 5 t /gl.red. M.L. Titarenko; In. Dal'nego Vostoka. – М.: Vostochnaja literatura, 2006.
- 2 Jejdlin L.Z., Sorokin V. Kitajskaja literatura. – М.: Hudozhestvennaja literatura, 1962.
- 3 Fedorenko N.T. Kitajskaja literatura. – М.: Nauka, 1956.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Назарова А.Ж.

**Түрікше фразеологизмдердегі
тотемдік образдардың бейнесі**

Түрік тілінің фразеологиялық қорында культтік-мифологиялық дүниетанымның ықпалымен, қоршаған дүние заттары мен табиғат құбылыстарына, аспан денелері мен жан-жануарларға табынудан туындаған культтік сөз орамдары әлі күнге дейін ұлт мәдениетінде көрініс тауып келеді. Бұл мақалада түрік тілінің фразеологизмдеріндегі тотемдік образдардың бейнесі қарастырылады.

Түйін сөздер: түрік тілі, фразеологизмдер, культ, культтік фразеологизмдер, тотем.

Nazarova A.Zh.

**Reflection totemic images in
phraseologisms of Turkish
language**

The culture of each nation – is not just a material way of life, way of life, folk songs and dances, what is usually attributed the revival of ethnic groups, also the spiritual world, including the myth of the origin of the universe, man, all living in this world, it is the understanding of life and death, family trees legends, traditions, rituals and customs that existed in the past in these tribes and peoples. In this article examined to the feature of phraseologicals in Turkish language.

Key words: Turkish language, phraseological unit, cult, cult phraseological units, totem.

Назарова А.Ж.

**Отражение тотемических
образов в фразеологизме
турецкого языка**

Культура каждого народа – это не только материальный быт, уклад, фольклорные песни и танцы – с чем обычно связывают процесс возрождения этносов, также и духовное мировоззрение, включающее в себя миф о происхождении Вселенной, человека, всего живого в этом мире, это понимание жизни и смерти, родословные предания, их традиции, обряды и обычаи, бытовавшие в прошлом у этих племен и народов. В этой статье рассматриваются особенности тотемов в фразеологизме турецкого языка.

Ключевые слова: турецкий язык, фразеологизм, культ, культовые фразеологизмы, тотем.

**ТҮРІКШЕ
ФРАЗЕОЛОГИЗМ-
ДЕРДЕГІ ТОТЕМДІК
ОБРАЗДАРДЫҢ
БЕЙНЕСІ**

Тіл – мәдениетті танушы құрал ғана емес, мәдениеттің арқауын құрап, негізін қалайтын, ұлттық рухтың ізін айқындап тұратын ұлы күш. Тіл рухының ұлы күші халықтың дүниетанымында, мінез-құлқында, әлеуметтік өмірінде сақталған. Өйткені, адам баласының ой-санасы арқылы жасаған еңбегі, мінез-құлқына сай табиғатын ашуы, өз танымына сай өмір салтын қалыптастыруы тұтастай бір мәдениеттің дүниеге келуінің үлкен себепшісінің бірі. Осылайша тіл, қашан да халықтық рухтың жемісі.

Ұлттық рухтың нағыз келбетін танытатын – бұл салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар. Этностың бар өміріне рухани азық болып, ұрпақ жалғастығына себепкер құбылыс болып отырған салт-дәстүрлердің ұлттық мәдениеттің бастауы екендігі күмән туғызбайды. Адамзат қоғамының дамуында ой-сананың жетілуі, әлеуметтік сананың өрлеуі, тіл – мәдениет – тарихтың тоғысуы маңызды көрсеткіш болып табылады.

Түркі тілдері тілдік қоры жағынан қазіргі әлем тілдерінің ішіндегі бай, әрі тілдік қолданыстағы аясымен өзіндік ерекшеленетін, санадағы мәліметті тұрақты сөз орамдары арқылы жеткізуге мүмкіндік беретін, бір ойдың астарын сан алуан сөздердің тіркестері арқылы жеткізе білетін, қанатты сөздер мен нақыл сөздерге, мақал-мәтелдерге, тұрақты тіркестер мен құнарлы сөз бірліктеріне, сөйлем жүйелері мен сөйлемшелерге өте бай. Сол тілімізде көрініс табатын, халқымыздың ұлттық әрі рухани ерекшелігін айқындап көрсететін, этностық сана мен дүниетанымға тән, тіліміздегі құлаққа жағымды әрі шұрайлы, жүйеленген тілдік бірліктердің тек бірі ғана емес, бірегейі – тұрақты сөз тіркестері.

«Фразеологизмдер – тіліміздің ажырамас бір бөлігі. Тілімізде жағымды, көкейге қонымды, көркем орамды алуан түрлі тұрақты сөз тіркестері баршылық. Тіл қазынасына жататын қатқабат тіркестер мен тізбектерді халық орынды пайдаланады. Мақал-мәтелдермен бара-бар жоғары бағалай отырып, оларды кастерлей сақтап келеді» [7, 230].

«Фразеологизмдер – тіл иесі этностың, күллі қоршаған әлем жайлы пайымдаулар мен тұжырымдардың, өзін қоршаған шындық болмысты тұтастай қабылдауы мен тануының өзіндік ерекшеліктеріне қатысты әрбір тілде ғаламның тілдік бейне-

сін, дүниенің тілдік суретін жасауға қатысатын әсем әрі әсерлі сөз өрнектері. Бұл халықтың тұрмыс-тіршілігі мен күнделікті өмірін, сан алуан қырлары мен дүниетанымын, талғамын, мінез-құлқы мен сана-сезімін, наным-сенімдері мен салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын толығымен танытатын тұрақты тілдік орамдар болып табылады» [8, 73].

Түркі тілдері фразеологиялық қорында қоршаған дүние заттары мен табиғат құбылыстарына, аспан денелері мен жан-жануарларға табынудан туған, яғни культтік-мифологиялық дүниетанымның ықпалынан пайда болған фразеологизмдер баршылық.

Мәдениеттің өзекті саласы әрі діңгегі – дін. Дін тарихын білмейінше, белгілі бір аймақты мекендеген ұлттың тұрмыс-тарихын, күнделікті өмірін, мәдени болмысының қыр-сырын терең танып, білу мүмкін емес. Кез келген мәдениеттің рухани бастауларын, оның дүниетанымын ұғыну үшін, мәдени тұтастықтағы діни жүйелерді тереңінен талдап, зерделеудің маңыздылығы зор. Ежелгі мәдениет танымында, дін мәдениеттің тек басты емес, сондай-ақ, мәдениеттің бүкіл салаларын қамтып жатқан діңгегі.

Көне түркілердің генеологиялық сипаттағы мифтері, сондай-ақ, тотемистік нанымдардың да генотиптік тұрпатта болғандығын айқындайды. Түркі халқының ұйытқысы болған ашин тайпасының өкілдері өздерін Көк бөрінің ұрпақтарымыз деп санаған. Сол себептен де, түркі халықтарының культтік дүниетанымының тағы бір қыры тотемизм нанымымен байланысты.

Тотемизм – адам мен табиғаттың өзіндік тұтастығын түсінудің тәсілі болды, оған сәйкес дүниедегінің барлығы туыстас, түп-тамыры бір, табиғатта ұлы айналым орын алған, сол себептен де, мифтік дүниетанымда тірі мен өлі арасында, адам мен жануар арасында бөліп тұратын құз жоқ. Табиғат құбылыстарында ұлы күш, құдірет бар деп ұғыну, оның өз заңдылығына сай дамуына, түрлі құбылыстар мен заттар мәніне қол сұқпау, көшпелілердің негізгі дүниетанымдық ұстындарының бірі болды.

Тотемизм – бір тұстан алып қарағанда, адамзат қоғамының мүшелері, екінші жағынан, белгілі өсімдіктер немесе жануарлар, жансыз заттар арасында туыстық қатынас бар дейтін түсінік. Қысқасы, хайуанаттар мен өсімдіктердің, табиғат құбылыстары мен материалдық заттардың белгілі бір типіне ру-тайпалардың ата тегі, жарылқаушысы деп тану тотемизмдік белгі болып табылады.

Көне түркілердің генеологиялық сипаттағы мифтері, сондай-ақ, тотемистік нанымдардың да генотиптік тұрпатта болғандығын айқындайды. Түркі халқының ұйытқысы болған ашин тайпасының өкілдері өздерін Көк бөрінің ұрпақтарымыз деп санаған. Сол себептен де, түркі халықтарының культтік дүниетанымының тағы бір қыры тотемизм нанымымен байланысты.

I. Кеңесбаевтың фразеологиялық сөздігінде «көкжал бөрі» тіркесі үлкен әрі арлан қасқырды атап тұрса, екінші бір тұстан адам баласының бойындағы батырлық пен ерлік, қайсарлық қасиеттерді бейнелеп көрсетеді [1, 267]. Сондай-ақ түрік халқында да көк бөріге байланысты мына фразеологизмдер бар: «*Kurdunu kırtak*» (Курдуну кырмак) – мағынасы: Қалаған нәрсесіне қол жеткізу; «*Aç kurt gibi*» (Аш курд гиби) – мағынасы: Аш қасқырдай, азулы, ашулы; «*Kurdunu döktük/ kırtak*» (Курдуну дөкмек/ кырмак) – мағынасы: Көптен бері жасамаған нәрсесін жасау; «*Kurt masalı okutak*» (Курд масалы окумак) – мағынасы: Аладу, сендіру; «*Kurt katurın pahasını sormaz*» (Курт катарын пахасыны сормаз) мағынасы: Сөз тыңдамайтын балаларға айтылады; «*Kurt dumanlı günü sever*» (Курд думанлы гүнү север) – мағынасы: Қасқыр тұманды күнді жақсы көреді; «*Kurt ağzı bağlamak*» (Курдун ағызы багламак) – мағынасы: Қорғансыз қалған жан-жануарларға жәрдем көрсету; «*Kurt kocaıınca köpeklere maskara olur*» (Курд кожайынжа көпеклере маскара олу) – мағынасы: Күш-қайраты кету; «*Kurt gibi*» (Курд гиби) – мағынасы: Өз ісінің маманы және т.б.

Жан-жануарлар культінен бөлек, ертедегі адамдар күн көзінен тарайтын жарық пен жылу-сыз тіршіліктің болуы немесе мал мен жанның өсіп-өнуі мүмкін емес деп білген. Күн де тотемдік Тәңірлердің бірі болып саналады. Ертедегі адамзат түсінігі бойынша, күн көзінің жер бетін қыздырып немесе күйдіріп жіберуі, Күн күркіреп, найзағай ойнауы, нөсер құйып, бұршақ жаууы, аспан әлемінде дауыл соғып, боран болуы – барлығы да Күн көзінің қас-қабағына орай туған құбылыстар деп білген. Мәселен, қазақтар Күннің күркірегенін Тәңірінің қаһарланған даусы деп санап, алғаш күркіреуді естігенде «*сүт көп, көмір аз*» деп үйдің айналасын ожаумен қағып отыратын болған. Ә.Қоңыратбаев бұл тұста: «Күнге табыну – ежелгі түріктер мен қыпшақтар жасаған ата-анаға, әскерге, я да, кемеңгер адамдарға арналған тас мүсіндерге айқын суреттелген. Тас мүсіндерді күн шығысқа қаратып қойған. Қазақтарда айтылатын «*Жер-Су*», «*Жер-*

Ұйық», «Тәңірі тауы», «Хан Тәңірі» ұғымдары – соның айқын дәлелі» [4,187].

Ертедегі сақ, ғұн, үйсін тайпаларының да күнге табынғандығы туралы тарихи деректер мұның бір көрінісі. Мәселен, Қ. Ғабитханұлы көне замандарда қытай мемлекетіне көршілес аумақтарда мекендеген хұн (ғұн) тайпасы атауының түрлі деректер негізінде, «күн» сөзі «хун» сөзімен байланысты болуы мүмкін деген ойды өрбітеді [3, 21].

Түркі тілдеріндегі Күн тотемімен байланысты фразеологизмдер көбіне табиғат құбылыстарын, уақыт-мерзімді бейнелеу үшін жұмсалады. Мәселен, қазақ халқында: «*Күн артынан күн өтті, күн байыды*» (тілімізде «киелі» зат, қимыл әрекетті тікелей атамау: баланы «күл шашар»; шешек, қызылшаны «әулие»; мал таусылды дегенді «мал байыды», күн батты демей «күн байыды»), «күн ұясына кірді», «күн қабағы», «күн демей, түн демей», «күн еңкейді», «күн жауды», «күннен қыз тудырды», «басына күн туды», «күні бітті», «күні қара» сияқты тіркестермен қатар, түрік халқында: «*Gün görmek*»; «*Gün görmüş*» (Жақсылық, қуаныш, бақыт көру мағынасында) және т.б. тіркестер де кездеседі.

Өзіндік тотемдік сыры мен тәңірлік қасиеті бар культтің бірі – *От*. Матриархалдық қоғамда әйел затының басты міндеттерінің бірі ошақтағы отты сөндірмей ұстау болған, мұнда отты әйел – Құдай кейпінде бейнелеумен байланысты тұжырымдар бар. Тіпті, ерте заманнан-ақ, жаңа түскен келіншек есіктен кіре бергенде, бірден тізесін бүгіп, от басына сәлем берген. Отқа май құйып, бірнеше рет отқа басын иіп, «*От ана, май ана, жарылқай гөр!*» деп тілек тілеген. Бұл тұста, қазақ халқының майды да тотем деп танығандығы байқалады.

Түркі халықтары отты қадірлеп, ошақты да, оттың күлін де қатты құрметтеген, мұнда кие бар деп, оттың орнын, күлді басуға тыйым салған. Ежелден ел бір жұртқа көшкен тұста, жұрттың орнына от жағып, адамды да, малды да екі оттың арасынан өткізіп, «*Алас, алас, түрлі пәледен қалас, тазарт бізді әр пәледен*» деп аластаған. Тіпті, түркі халықтарының отпен тазартып, аластағаны жайлы Византиялық тарихшы Менандр да жазған. Мұндағы аластаудың мәні – адамды арам пиғылдан, жаман ойдан арылту. Сол себептен, от – түркі халықтарының түсінігінде рухани тазарту бастауы болған.

Мифологияға сүйенсек, от – болмысты ұйымдастырушы бастау, аспан мен жердің бөлінуі барысында туындап, сол арқылы өмірдің сан алуан бітімдеріне бастау береді. Ол ғарыштың үш

бөлігін біріктіріп, оған бір тұтастық сипат беріп тұрған стихия, Жер-Су секілді от та болмыстағы барлықты жандандырушы, жаңғыртушы бастау, тіршілік көзі болып табылады. Сондай-ақ, ер жүрек әрі батыл, жігерлі әрі қайратты адамдарды қазақтар «*көзінде оты бар адам*» деп атауының өзі жай емес. Бұл пайымдаулар дүние Су, Ауа, Жер және От секілді төрт элементтен бастау алады деген ежелгі натурфилософиялық тұжырымдармен байланысты.

Түркі халықтарында отпен байланысты қалыптасқан тіркестер баршылық. Мәселен, қазақ халқында: үй иесі деген мағынада, отты үйдің шамшырағы әрі жарылқаушысы деп, «*от*» және «*аға*» сөздерінің бірігуі арқылы жасалған «*отаға*» сөзі, я болмаса, «*Оты өре жанбады*» – жолы болмай, бақыты ашылмады мағынасында; «*Отының басынан, ошағының қасынан бер!*» – алыстан тілендірме, жалындырма деген мағынада айтылатын тілек; «*Ошақтың үш бұтынан сұраймын*» – отбасының, үй іші мен балашағаның амандығын тілеймін деген мағынаны береді. Ал, түрік тілінде: «*Ateş saçmak*» (*Атеш сачмак*) – мағынасы: Қатты ашулану, «*Ateş almak*» (*Атеш алмак*) – мағынасы: Тұтану, жану; шабыттану, шаттану, қозу, «*Ateş basayı (saçağı) sarmak*» (*Атеш бажайы (сачағы) сармак*) – мағынасы: Алдын алуға мүмкіндігі болмаған қауіп-қатерге тап болу, «*Ateş gibi*» (*Атеш гиби*) – мағынасы: оттай ыстық; алғыр, озат, ерті; қып-қызыл, «*Ateş gibi kesilmek*» (*Атеш гиби кесилmek*) – мағынасы: Күтпеген жерде болған жағдайда ашулану, қаны басына шабу, «*Ateş gibi yantmak*» (*Атеш гиби уанмак*), «*Ateşi yükselmek*» (*Атеши үйекселmek*), «*Ateş kesilmek*» (*Атеш кесилmek*) (*Ашулану, булуғу; еңбекқор, ерті болу*), «*Ateş kesmek*» (*Атеш кесmek*) – мағынасы: Оқ атуды тоқтату, «*Ateş püskürtmek*» (*Атеш пүскүрmek*) – мағынасы: Қатты ашулану және т.б. сияқты тіркестер кездеседі.

Бұл мысалдардан, фразеологизмдердің тамыры тереңде жатқандығын, түп-төркінінің әріге баратындығын көреміз. Адам баласы сонау аспан мен жерге, от пен суға табынған шағында-ақ талай затты киелі санап, пір тұтып, оларға өзіндік ат қойған. Ежелден қалыптасқан наным-сенімдер бойынша сан алуан жарылқаушылар мен қорғаушы «иелерге» сиынып, «*От ана, май ана, жарылқа!*», – деген. «*Отқа май құю*» тіркесі де ислам діні тарамыстан бұрын қалыптасып, шаманизм түсініктерінен туындаған тіркестердің бірі.

Түркі халықтары ертеден ай, күн, жұлдыз секілді аспан денелеріне де құрмет көрсетіп, сыйынған.

Аспан денелерінің бірі – Ай. Ш.Уәлиханов: «Қырғыз халқы ай жаңасын көргенде, қара жерге маңдайын тигізіп бас иіп, жаз болса, сол маңдайын тигізген жердің шөбін алып, үйіне әкеліп, отқа тастайды», – дейді [2, 75]. Ғ.Мұсабаев қазақтар туған айды көргенде: «Ай көрдім, Аман көрдім! Ескі айда есірке; Жаңа айда жарылқа!», – деп бата тілеп, «шөп жұлып, үйдің босағасына тастамаса, ай да тотем екенін білмейтін едік», – дейді [3, 89].

Ай түркі халықтарындағы киелі де қасиетті планета, сол себептен де, «айға» тәжім еткен, айға ұзақ қарап тұрмаған, дәрет сындырғанда да бетін «айға» қаратып отырмаған, «айды» саусақпен де көрсетпеген, әрқашан оны қадірмен ауызға алатын болған. Ай – халық түсінігінде сұлулық пен нәзіктіктің символы. Ажары асып тасыған сұлу қызды «он төртінде туған айдай», я болмаса, «ай десе – аузы, күн десе – көзі бар» деп айтқан. Мифологиялық тұрғыдан қарастырсақ, Ай мен Күн сұлулығы бірінен-бірі асқан қыздар екен. Сөйтсе де, Ай сұлуырақ болған екен. Айдың ажары өзінен асқанын қызғанып, Күн оның бетін тырнап алыпты-мыс. Содан бері Ай бетіндегі дақтардың да қалуы осыдан екен. Сондай-ақ, түркі халықтарындағы аймен байланыстырып айтылған фразеологизмдерге көз жүгіртсек, түрік тілінде: «*Ay basarı aştı*» (Ай бажайы ашты) – мағынасы: Бір нәрсенің жасалуы керек болған уақыт соңына таяды, «*Ay dedeye misafir olmak*» (Ай дедейе мисафир олмақ) – мағынасы: Кеішті ашық далада, айдың жарығында өткізу, «*Ay parçası*» (Ай парчасы) – мағынасы: Әйел адамның сұлулығын айтқан жағдайда, «*Aya sen doğma ben doğuyorum*» (Айа сен доғма, бен доғуйорум) – мағынасы: Сұлулықты ай сұлулығымен салыстыру, «*Aydan arı, günden (sudan) duru*» (Айдан ары, гүнден (судан) дуру) – мағынасы: Ашық, таза, сұлу, «*Ayın on dördü gibi*» (Айын он дөрдү gibi) [6] – мағынасы: Жүзі сүйкімді, сұлу және т.б. сияқты фразеологизмдер айтылған тұжырымдардың бірден-бір дәлелі іспеттес. Ал, қазақ халқында «Айдың да жартысы жарық, жартысы қараңғы»; «Ай тұса да соның бағына, Күн тұса да соның бағына»; «Ай түнде керек, ақыл күнде керек»; «Ай жарық – қоян арық», т.б. мақал-мәтелдер, «Ай құлақтанса – аяғыңды сайла, Күн құлақтанса – күрегіңді сайла» секілді ырымдар Айға табынудың бір көрінісі екенін дәлелдей түседі.

Ертеден бабаларымыз жұлдыз да адамның тағдырын шешеді деп түсінген. Мәселен, түркі халықтарының ұғымында аспан жұлдыздарының, Темірқазық, Үркер, Жетіқарақшы, жер үс-

тіндегі заттармен байланысы болған. Күн батып, түн қат жол жүрген жолаушылар жолдың бағыт-бағдарын Темірқазыққа қарап білетін болған. Түркі халықтарының наным-сенімдері бойынша, Жетіқарақшы күндіз ұрлық жасап, түнде күнәсін мойындаған жеті ұрының жаны, сол себептен де, олар өлгеннен кейін жеті жұлдызға айналып кетіпті-міс делінеді. Жетіқарақшы көне түркі тілінде «*Жетіген*», қырғызша «*Жети арқар*». Жетіқарақшының жанында Үркердің ұрланған қызы бар, Үркер ұрланған қызын құтқарып алу үшін, Жетіқарақшыны қуып барады. Осылайша, адамдар Үркерге қарап, түн мезгілі мен жыл мезгілін айырып отырған. Ш.Уәлиханов: «Жұлдыздың халық арасында мифтік сыры бар, адам тағдырына әсер етеді», – дейді [2, 99]. Мәселен, тағдыры сүйген бақытты адамды қазақ халқы «жұлдызы жоғары адам» деп атауының өзі жай емес, немесе түрік тілінде: «*Yıldız (yıldızlara) kement atmak*» (Йылдыза кемент атмақ) – мағынасы: Қолы жетпейтін дүниелер жайлы арман-қиял құру, «*Yıldızı dişi*» (Йылдызы диши) – мағынасы: Барлығына сүйкімді болып көріну, «*Yıldızı düşkün*» (Йылдызы дүшкүн) – мағынасы: Жолы болмау, «*Yıldızı parlamak*» (Йылдызы парламақ) – мағынасы: Жұлдызы жарқырау, биік жетістіктерге жету, «*Yıldızı sönmek*» (Йылдызы сөнмек) – мағынасы: Үміті таусылу, жолы болмау, «*Yıldızına bakmak*» (Йылдызына бакмақ) – мағынасы: Біреудің болашағын болжау, көру, «*Yıldızları barışık olmak*» (Йылдызлары барышық олмақ) – мағынасы: Сана-сезімі, ой-өрісі, көзқарастары ұқсас болу, «*Yıldızları barışmak*» (Йылдызлары барышмақ) – мағынасы: Араларындағы түсініспеушіліктердің шешілуі [5].

Жалпы, түркі халықтарында, Ай, Күн, Жұлдыздардың тотемдік қызметінің әсері нәтижесінде, бұларға байланысты қалыптасқан тұрақты сөз тіркестері сөйлеу тілінде болсын, жазба әдебиетте болсын кең ауқымда қолданылады. Мәселен, «ай тұтылу», «бетін айдай қылу», «ай қарап отыр ма (жүр ме)», «айың оңыңнан тұсын», «алдыңнан күн, артыңнан ай тұсын», «алдыңнан ақ күн тұсын», «жұлдызың жоғары (биік) болсын», «толған айдай толықсып», «жұлдызы туып оңыңнан» т.б.

Сондай-ақ, әлі күнге дейін Ай, Күн, Жұлдыз тотемдерінен туындаған есімдер мен атаулар да баршылық: қазақтардағы, *Айдана, Айсұлу, Айгүл, Айнұр, Айман, Шолпан, Айшолпан, Таңшолпан, Шолпанай, Күнсұлу, Күнзада, Жұлдыз, Жұлдызай*; түрік халқындағы: *Аушіл, Ауфер, Аураре, Ауер, Aysel, Aysil, Aysule, Ayten, Aysima*,

Aysu, Aysuda, Ayşu, Ayta, Aytün, Ayyüz және т.б. сияқты.

Түрік халқының ұлттық мәдени өмірінің көрінісі олардың сөздік құрамының елеулі бөлігін қамтып тұрған халықтар өмірінің айнасы – фразеологиялық қорынан айқын байқалады. Фразеологизмдер ұлттық мәдени аса жоғары деректерден құралады. Әрбір тілде сол тілді қолданушы халықтың мәдени өмірі жайлы хабар беретін фразеологизмдер көптеп кездеседі, олардан сол халықтардың дағдылы қалыптасқан дүниетанымы, ұлттық ерекше ойлау жүйесі, терең даналығы аңғарылады.

Кез келген тілдік құбылыстар мен үрдістердің табиғатын оның тек тілдік қағидалары мен заңдылықтарына ғана сүйеніп қана қоймай, емес, сондай-ақ, бірнеше халықтың болмысы мен дүниетанымына, мінез-құлқына, салт-жоралғылары мен әдет-ғұрыптарына да байланыстыра отырып қарастыру этнолингвистика мен лингвомәдениеттану пәндерінің

ортақ заңдылығы екені рас. Тіл мәдениеттің көрініс табар бірден-бір қайнар көзі, сондықтан, әрқашанда мәдениетпен тығыз байланыста болады. Тілдік ерекшеліктерді жан-жақты зерттеп-зерделеу, рухани мәдениеттің қандай да болмасын өзіндік құбылысын, сол ұлт ерекшеліктерінің қайнар көзі мен құндылықтарын танып білуге негіз болмақ.

Түрік тілінің фразеологиялық қорында культтік-мифологиялық дүниетанымның ықпалымен, қоршаған дүние заттары мен табиғат құбылыстарына, аспан денелері мен жан-жануарларға табынудан туындаған культтік сөз орамдары әлі күнге дейін ұлт мәдениетінде көрініс тауып келеді. Этнолингвистика және лингвомәдениеттану салаларының басты зерттеу нысанына айналып отырған, бұл түркі халықтарының культтік лексикасы қазіргі таңға дейін сыры ашылмаған өзекті тақырыптардың бірі. Сондықтан өзіндік терең тарихы бар түркі тілдерінің культтік лексикасы әдеби тіліміз бен ұлттық мұрамызға тарихи негіз болады.

Әдебиеттер

- 1 Кеңесбаев С.К. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1977. – 711.
- 2 Уәлиханов Ш. Шаман дінінің қазақ арасындағы қалдықтары: мақалалары мен хаттары. – Алматы, 1949. – 588.
- 3 Ғабитханұлы Қ. Наным-сенімге байланысты қазақ тіліндегі тұрақты тіркестер: фил.ғыл.канд. диссерт. – Алматы, 1995. 182 б.
- 4 Қоңыратбаев Ә. Қазақ эпосы мен түркология. – Алматы: Ғылым, 1987. – 368 б.
- 5 Ali Püsküllüoğlu. Türkçe Deyimler Sözlüğü – Istanbul: Serhat Yayınevi, 2010. – 570 s.
- 6 Türkçe Deyimler Sözlüğü – Istanbul: Bahçeşehir Yayınları Yayınevi, 2008. – 350 s.
- 7 Кеңесбаев І., Мұсабаев Г. Қазіргі қазақ тілі. Лексика, фонетика. – Алматы: ҚазмемОПБ, 1962. – 312 б.
- 8 Болғанбаев Ә., Қалиұлы Г. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы: Санат, 1997. – 206 б.

References

- 1 Kenesbayev S.K. Kazak tilinin fraziologiyalyk sozdygy. - Almaty; Gylym, 1977. – 711p.
- 2 Ualihanov Sh. Shaman dininin kazak arasyndagy kaldyktary: makalalary men hattary. – Almaty, 1949. – 588 p.
- 3 Gabithanuly K. Nanim-senimge bailanysty kazak tilindegy turakty tirkester: Fil.gyl.kand. dissert. – Almaty, 1995. – 182 h.
- 4 Konyratbayev A. Kazak eposy men turkologiya. – Almaty: Gylym, 1987. – 368 p.
- 5 Puskulluoglu Ali. Turkçe Deyimler Sozluđu –Istanbul: Serhat Yayınevi, 2010. – 570 p.
- 6 Türkçe Deyimler Sozluđu – Istanbul: Bahçeşehir Yayınları Yayınevi, 2008. – 350 p.
- 7 Kenesbayev S.K., Musabayev G. Kazirgy Kazak tili. Leksika. Fonetika. – Almaty: KazmemOPB, 1962. – 312 p.
- 8 Bolganbayev A., Kaliuly G. Kazirgy Kazak tilinin leksikologiyasy men fraziologiyalyasy. – Almaty: Sanat, 1997. – 206 p.

Назарова А.Ж., Садуова Ш.М.

**Жіктеу есімдіктері мен
тәуелдік жалғаулары
арасындағы байланыс**

Есімдіктер, соның ішінде жіктеу есімдіктері өте көне, әрі бойына байырғы элементтерін сақтаған тілдік форма болып табылады. Бұл мақалада түркі тілдеріндегі жіктеу есімдіктері мен тәуелдік жалғауларының арасындағы байланыс қарастырылады. Жіктеу есімдіктері тәуелдік жалғауының қысқарған формасы деп қарастырылып жүр. Тәуелдік жалғауларының құрамындағы н дыбысы мен жіктеу есімдіктерінің тұлғаларындағы н дыбысының қызметі ортақ болып табылады.

Түйін сөздер: түркі тілдері, жіктеу есімдігі, тәуелдік жалғауы, жалғау, буын.

Nazarova A.Zh., Saduova. Sh.M.

**The connection between
personal pronouns and
possessive completions**

In this article examined to the connection between personal pronoun and possessive pronoun in Turkish languages. We a form that grew short to classify possessive completion my consciousness talks we examine. Sound of n in possessive composition of completions to classify me the general is activity of sound of n on my consciousness personalities.

Key words: Turkic languages, the personal pronoun, demonstrative pronoun, ending, syllable.

Назарова А.Ж., Садуова Ш.М.

**Связи между личными
местоимениями
и притяжательными
окончаниями**

Местоимения, в частности личные местоимения это древнее и сохранившие в себе исконные элементы языковой формы. Данная статья посвящена изучению между личным местоимением и притяжательным окончанием в тюркских языков. Личное местоимение рассматривается в качестве сокращенной формы притяжательного окончания. Роль звука н в

Притяжательном окончании и в личном местоимении является единой.

Ключевые слова: тюркские языки, личное местоимение, указательное местоимение, окончание, слог.

**ЖІКТЕУ
ЕСІМДІКТЕРІ
МЕН ТӘУЕЛДІК
ЖАЛҒАУЛАРЫ
АРАСЫНДАҒЫ
БАЙЛАНЫС**

Түркітану ғылымында жіктеу есімдіктері мен тәуелдік жалғауларының арасындағы байланыс туралы ғалымдар арасында әр түрлі пікірлер бар. Түркі тілдерінің, тіпті, алтай тілдерін зерттеушілер өте көне дәуірде екпін түскен буыннан кейін айтылған жіктеу есімдіктері бара-бара өзінен бұрын тұрған, негізгі екпін түскен сөздердің энклитикасына айналған дейтін пікірді бекерге шығармайды. Осы постопозициялық қолданыстың соңғы нәтижесінің бірі – тәуелдік жалғаулары болса керек.

Тәуелдіктің жекеше I жағы –*м* «мен» жіктеу есімдігінің қысқарған түрі ретінде танылса, (сонда соңғы –*ен* түсіп қалған болады), жекеше II жағы –*ң* «сен» жіктеу есімдігінің қысқарған түрі есебінде (сонда алдыңғы *се-* буыны түсіп қалған болады) танылып жүр. Н.К. Дмитриев II жақтың қосымшасының –*ң* түрінде келуі якут тіліндегі II жақ жіктеу есімдігімен (*ен*) байланыстырады. Ал, I жақтың көптік тұлғасы –*мыз* жекелік тұлға мен көптік жалғаудың қолданысынан (*-м*, *-ыз*) қалыптасқандығы айқын. Айта кететін бір жай: қазіргі қазақ тілінде тәуелдіктің жекеше II жағы екі түрлі (*-ң* және *-ыңыз*) айтылатыны мәлім. Қазіргі норма оның біріншісін анайы тұлға (*ң*) есебінде түсінеді де, екіншісін (*-ыңыз*) сыпайы тұлға есебінде түсінеді. Ал, осы тұлға тарихи тұрғыдан II жақ жекеше тәуелдік жалғауы мен көптік жалғаудың қосындысы: *-ың*, *ыз*.

Тәуелдіктің III жағының түпкі төркінін В.В. Радлов сын (сипат мәніндегі) сөзі деп қараған. Қазіргі түркі тілдерінің барлығында дерлік тәуелдіктің III жағы септік жалғауларында –*н* дыбысын қосып алады (*баласына*, *баласында*) т.б. В.В. Радлов бұл жалғауды о баста толық сөз болды дегенде осыған сүйенеді. Н.К. Дмитриев тәуелдіктің III жағы о баста –*н* дыбысымен аяқталған, яғни о баста –*ың*, *-сың* (түбірдің соңғы дыбысының ыңғайына қарай) түрінде болған деп қарайды. Соңғы –*ң* кейін түсіп қалуы мүмкін. Сөйтіп септік жалғаулары қосылған жағдайда ғана ескі –*н* пайда болады.

Септік категориясы мен тәуелдік категориясының өзара байланысында *н*-нің атқарар ролі қандай? Ең алдымен, тәуелдік жалғауларының жіктеу есімдіктерімен тығыз байланыстылығын, екіншіден, *н*-нің III жақтағы тәуелденген есімдердің септелуінде барыс, табыс, жатыс септіктерінде қолданылуын, үшіншіден, осы септіктерде тұрған тәуелдік жалғауы сөздің

жіктеу есімдігімен үнемі іліктестікте болатынын атап өткеніміз жөн.

Септік пен тәуелдік категорияларының байланысындағы *n* дыбысының қосымша дыбыс ретінде қолданылатыны есім сөздердің тәуелдік жалғауының III жағында тұрып септелуінде, атап айтқанда, барыс, табыс, жатыс септіктерінде байқалады. Бұл жөнінде Г.Ф. Влагов былай деп жазады: «Взаимодействие категорий принадлежности и падежа большей части тюркских языков имеет собственный стабильный морфологический показатель, не знающий ограничений по линии мн. числа. Это тан называемый вставной *-n-*, который вычленяется при склонении имен с аффиксом принадлежности 3-го лица особенно четко в локальных (дат., мест., исх.) падежах». Тілші барыс септігінде *n* дыбысының қыстырма дыбыс ретінде жүруі өзбек тіліндегі мынадай жағдайлардан көретіндігін жазады: *ata-s-n-a* (его отцу), *ata-lar-n-a* (их отцам). Бұл жерде *n* дыбысының әсерінен, әдетте, тәуелдік жалғауындағы дыбыс ықшамдалып отырады. Мұндай жағдайда қарақалпақ тілінің Дөртгүл ауданының түрікмен говорында да байқалады: *a:ya-lar-n-a*. Мұнда тәуелдік жалғауының III жағында тұрған *ағалары* сөзінің соңындағы *-ы* тәуелдік жалғауы түсіп қалады да, *-а* барыс септігі жалғауы аралығында *n* дыбысы пайда болады. Ал, қазақ тілінде барыс септігінде III жақтағы тәуелденген есімге әдеттегі *-ға//ге, -қа//ге* орнына *-на//не* формасының жалғануы *n* дыбысының бұл жерде белгілі бір қызмет атқарып тұрғандығының белгісі тәрізді (I, II жақтарда барыс септігінің жалғауын *n* дыбысынсыз жалғағанда: *үй-ім-е, үй-ің-е; жол-ым-а, жол-ың-а*).

Шығыс септігінде *n*-нің қосылуы қазақ тілінде байқалмаса да (*ме-нен, се-нен, о-нан//о-дан*), басқа тілде көрініс беретінін өзбек тіліндегі *ata-s-nan; taktaf-lar-nan* сияқты сөздер қолданысынан аңғарамыз. Мұнда тәуелдік жалғауының түсіп қалуына әсер еткен *n* дыбысының болғандығы мынадай жүйеден көрінеді: *-nan<-n-nan<-n-dan* [1. 42-43 б.].

Жоғарыдағы тілдермен салыстырғанда, қазақ тілінде *n* дыбысы тәуелдік жалғауының III жағында тұрған сөз бен жатыс септігі жалғауының аралығында пайда болады: *үй-і-н-де, жол-ы-н-да, іні-сі-н-ді, аға-сы-н-да*. Көріп отырғанымыздай, мұнда тәуелдік жалғауындағы дауысты дыбыс (*-ы//і, -сы//сі*) ықшамдалмайды да, оның үстінен *n* дыбысы қосылып барып жатыс септігінің *-да//де* жалғаулары жалғанып отырады. Қыпшақ тобындағы кейбір тілдерде мұндай жағдай жатыс септігінде ғана емес, шығыс

септігінен де көрінеді. Мысалы, қарақалпақ тілінде *ата-сы-н-да, ата-сы-н-нан*, қарашай-балқар тілінде: *жаши-ы-н-да* (баласында), *жаши-ы-н-дан* (баласынан) (Чеченов А.А. Ахматов И.Х. Карачаево-балкарский язык. Бишкек – Кыргызстан, 1997.); татар тілінде: *ат-ы-н-да, ат-ы-н-нан* (Закиев М.З. Татарский язык Бишкек-Кыргызстан, 1997. 306 б). Басқа да тілдерде: салар т. *su-sy-n-ta* (суында), *su-sy-n-tan* (суынан) (Тенишев Э.Р. Саларский язык Бишкек – Кыргызстан. 1997. -43б); сары ұйғ. *minigi-n-de* (ақшасында), *minigi-n-den* (ақшасынан) (Тенишев Э.Р. Сарыгуйгурский язык Бишкек-Кыргызстан, 1997. 350-353б).

Б. Сағындықұлы бұл құбылыстың И.И. Радловтан бастап түркологтардың бірнеше буынының назарын аударып келе жатқандығын, бұндағы *n* кездейсоқ пайда болған қыстырма дыбыс па, әлде тәуелдік жалғауы III жағының бір кездегі толық формасы ма деген сұрақтар бойынша пікір таласы бар екендігін, ғалымдардың бір тобының тәуелдік жалғауының III жағы әуелде *-ын, -сын* болған, кейіннен *-н* дыбысы элизияға ұшырап, түсіп қалған деп есептейтіндігін, сондай-ақ ғалымдар пікірінше, септік жалғауы жалғанғанда *-н* қалпына келетіндігін немесе септік жалғаулары соңғы дыбыстың түсірілмей айтылуына жағдай жасайтындығын жаза отырып, В.А. Богородицкий бұдан өзгеше: «... корневое *n* личных местоимении сохраняющейся перед оканчанием в мест. и исх. Распространялось путем аналогии на членное притяжательное склонение 3-го лица, получившее так же *n* перед оканчанием названных падежей» деген пікірін келтіреді [2].

Тәуелденген есім сөздердің (III жақ) септелуіндегі *n* дыбысының көнеден келе жатқан тілдік элемент екендігі жазба мұралар тіліндегі қолданысынан табылады. Мысалы, көне ұйғыр тілінде: *yilinda* – жылында, *yerinda* – жерінен, *yilindin* – жылынан, *yerindin* – жерінен, орнынан, көне қыпшақ тілінде: *aty-nda* – астында, *aty-ndan* – астынан [3. 133б.].

Бұл мысалдарға көне түркі дәуірінен бастап күні бүгінге дейін түркі тілдер грамматикасында ерекше құбылыстардың тууына себепкер болып жүрген *n* дыбысының қолданысы, оның тұрақтылығын аңғартса керек. Оның үстіне бұл дыбыстың бүгінде түрлі категориялардың байланысына дәнекер болып отырғаны анық. Басқаша айтсақ, «факт такой устойчивости на фоне леформирующей системы может свидетельствовать об очень большой и изначальной глубокой ускоренности – *n* – средства,

выражающего ныне изаимодействие категорий принадлежности и падежа в посессивно-именной парадигме». Ал табыс септігінде тәуелденген сөз бен септік жалғауы аралығында пайда болған *н* дыбысы емес, септік жалғауының жекеше – *н* қолданылуы сөз болады. Негізінен, зат есімге жалғанатын табыс септігінің жалғаулары –*ны// -ні, -ды// -ді, -ты// -ті, -н*. Бұл жалғаулардың ең соңғы тұрғанынан басқасының бәрі – бір қосымшаның әр түрлі варианттары болып саналады. Мұндағы –*н* тәуелдік жалғауы зат есімнің үшінші жағынан кейін жалғанады. Қазақ тілінде табыс септігі тек тура толықтауыш қызметінде жұмсалатын септік деп есептеледі, осы себептен табыс септіктегі сөз сөйлем ішінде әрқашан сабақты етістікпен, яки сабақты етістік түбірден жасалған есім сөздерден синтаксистік қатынасқа түсіп, қимылдың, істің, әрекеттің тура объектісін көрсетеді. Осы табыс септігінің – *н* жалғауының мағынасы басқа да септіктердегі (барыс, жатыс, шығыс) *н*-мен негіздес сияқты, яки табыс септігінің семантикалық қызметімен ұштасып жатқан тәрізді. Табыс септігінің негізгі мағынасы объектіні білдіру болса, осы табыс септігінде тұрған III жақтағы тәуелдік жалғауы сөз бен септік жалғауларының араларындағы *н* дыбысы – біреуге немесе бір нәрсеге тән объектіге қатысты болып жатқан бағытты, орынды, мекенді нақтылап тұратын дыбыс болуы керек деген ой туады. Мәселен, қазақ тілінде тәуелдік жалғаулы (III жақ) сөз табыс септігінде: *аға-сы-н*; барыс септігінде: *аға-сы-на*; жатыс септігінде: *аға-сы-н-да*. Сонда барыс септігінің –*а* жалғауы *ағасын* дегенге жалғанып, нақты бір үшінші адамға, яғни біреуге немесе бір нәрсеге меншікті болып табылатын объектіге қарата айтылатын бағытты білдірсе, жатыс септігінің –*да* жалғауы *ағасын* дегенге жалғанып, заттың нақты бір үшінші адамға, яғни, біреуге тән немесе бір нәрсенің меншігі болып табылатын объектіде екендігін білдіреді. Бұдан шығатын қорытынды – тәуелдік категориясында, яғни, тәуелденген сөздің септелуінде, ең алдымен, меншіктілік мағынасы сақталып, оған септік жалғауларының беретін мағаналары үстемелеп отырады да,

мұнда да *н* – жақты нақтылаушы дыбыс болуы мүмкін. Әрине, бұл құбылыс әлі де кең зерттеуді қажет етеді.

Тәуелдік жалғаулары жөнінде Б. Сағындықұлының мынадай ой-пікіріне назар аударайық: «... тәуелдік жалғауы түркі тілдерінде әуелден бар еді. Формасы – *-ун// -ын/-ин/-ін*. Ежелде мұның жақтық мағынасы да, жақтық формалары да болмаған. Тәуелдік жалғауының үшінші жағының көне формасы деп жүргеніміз де осы –*ун/-ын/-ин/-ін*. Жақтық нышандар, сөз жоқ, жіктеу есімдіктерінің тікелей әсерінен қалыптасқан. Екі грамматикалық мағынаның – 1) тәуелдік, 2) жақтық мағынаның бір-біріне сіңісуі осы екі құбылыстың үнемі тығыз байланыста болатындығынан. Жіктеу есімдіктерінің тәуелдеулі сөзден кейін тұруы – тарихи факт. Ежелгі замандарда анықталған сөзден кейін тұрған (*ай жарық, кеш жарық, таң жарық, алтын сары, ай сұлу, күн сұлу* т.б.). Жіктеу есімдіктерінің баяндауыш бола алатын сөзден кейін тұруы да мұның айқын мысалы. Біз өз тарапымыздан мынадай болжам ұсынамыз:

Ежелгі дәуірде: Орта дәуірде: Қазіргі дәуірде:

I қолын маның қолын маным менің қолым

II қолын саның қолың саның сенің қолың

III қолын аның қолы аның оның қолы [2. 329 бет.].

Қорыта айтқанда, тәуелдік жалғаулар құрамындағы *н* дыбысы мен жіктеу есімдіктерінің тұлғаларындағы *н* дыбысының қызметі ортақ деген ойға келеміз, яғни екі категорияда да жақты нақтылаушы ретінде қызмет етеді.

Есімдіктердің бір кездерде өзге категорияларға, яғни, қосымшалар мен грамматикалық көрсеткіштерге ауысу қабілеті өте күшті болғаны ерекше көзге түседі. Бұл жағдай негізінде жіктеу есімдіктерінде кездеседі. Мысалы, *мен, сен, ол* жіктеу есімдіктерінен –*мын, –мін, –сың, –сің* сияқты жіктік жалғаулары және –*м, –ң, –ы* сияқты тәуелдік жалғаулары; *біз, сіз* жіктеу есімдіктерінен –*мыз, –міз, –сыз, –сіз* сияқты көптік, сыпайылық мәніндегі жіктік және тәуелдік жалғаулары жасалған.

Әдебиеттер

- 1 Абдуллаев Ф.А. Фонетика хорезмских говоров: Опыт монографического описания огузского и кыпчакского наречий узбекского языка. – Ташкент, 1976.
- 2 Сағындықов Б. Түркі тілдері лексикасы дамуының фонологиялық заңдылықтары: Филология ғылымының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясы. – Алматы, 1994.
- 3 Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. – М.: Наука, 1988.

- 4 Ибатов А. Қазақ тілдеріндегі есімдіктер тарихынан. – Алматы: Ғылым, 1996.
- 5 Кузнецов П.И. О происхождении личных аффиксов в тюркских языках: спорные вопросы. – Алматы: Ғылым, 1990.
- 6 Тomanov М. Тіл тарихы туралы зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 2002.

References

- 1 Abdullayev F.A. Fonetika hoerzmskyh govorov: Opyt monograficheskogo opisanie oguzskogo I kypchakskogo narechey uzbekskogo yazyka. – Tashkent, 1976.
- 2 Sagyndykov B. Turky tildery leksikasy damuynyn fonologyalik zandylyktary: Filologiya gylymynin doktory gylymi darejesin alu ushin daiyndagan dissertasyasy. – Almaty, 1994.
- 3 Sravnitelno-istoricheskaya grammatika turskyh yazykov. – Moskva: Nauka, 1988.
- 4 Ibatov A. Kazakh tilderyndegy esimdikter tarihyнан. – Almaty: Gylym, 1996.
- 5 Kuznesov P.I. O proishojdeniy lichnyh affiksov v turskyh yazykah: spornye voprosy – Almaty: Gylym, 1990.
- 6 TomanovM. Til tarihy turaly zertteuler. – Almaty: Gylym, 2002.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Назарова А.Ж., Садуова Ш.М.

**Қазақ және түрік тілдеріне
ортақ атаулардың
ерекшеліктері**

Кең байтақ аумақты алып жатқан түркі елі өзіндік тілдік ерекшеліктері бар бірнеше түркі этникалық топтарын қамтығанын, сол көне тайпалардың қазіргі түркі халықтарының этностық құрамына шашырай таралғанын ескерсек, көне түркі жазбаларының барлық түркі халықтарына ортақ жәдігер, ортақ құндылық екені анық. Мақалада қазақ және түрік тілдерінің қазіргі түркілік қабатын зерттеуде қазақша және түрікше сөзіктермен жұмыс жасай отырып, көне түркілік негізін анықтап зерттеу мақсатында XI ғасырда жазылған М. Қашқаридың «Диван и лұғат- ит түрк» еңбегі негізгі дерек көзі ретінде пайдаланылды.

Түйін сөздер: түркі тілдері, атау, сөздік, салыстырмалы зерттеу, лексика.

Nazarova A.Zh., Saduova. Sh.M.

**Features of the general names
are in the Kazakh and Turkish
languages**

The peoples of the Turkic-speaking countries occupying a vast territory, has its own unique language features and providing certain ethnic groups, given the writing of the ancient tribes, it is known that the ancient Turkic literature was and remains a common value for the Turkic countries. The article discusses aspects of Kazakh and Turkish languages, as well as investigate the phrases in a modern version of the Turkic language vocabulary analyzes written by thinkers Kashgarli Mahmud XI century «Divan ilugat-it turk».

Key words: Turkic languages, the name of dictionaries, comparative analysis, vocabulary.

Назарова А.Ж., Садуова Ш.М.

**Особенности общих названий
в казахском и турецком языках**

Народы тюркоязычных стран, занимающие обширные территории, имеют свои неповторимые языковые особенности и определенные этнические группы. Учитывая письменности древних племен, известно, что древнетюркская литература была и остается общей ценностью для тюркских стран.

В статье рассматриваются аспекты казахского и турецкого языков, а так же исследуются словосочетания в современном варианте тюркского языка, анализируется словарный запас, собранный мыслителем М.Кашгари в XI веке в работе «Диван и лұғат-ит түрк».

Ключевые слова: тюркские языки, название, словари, сравнительный анализ, лексика.

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІНЕ ОРТАҚ АТАУЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тіл қоғамдық құбылыс болғандықтан, оның даму тарихи сол (тілді иеленушілердің тарихымен тығыз байланысты. Алуан түрлі халықтар бір-бірімен өзара қарым-қатынаста өмір сүреді. Түрік тілдері ежелден көршілес отырып, бір-бірімен тығыз қарым-қатынаста болған. Бұл халықтардың өмір сүрген мекен жайы, қонысы ғана іргелес болып қоймаған, бұлардың тұрмыс тіршілігі, әдет-ғұрпы, мәдени өмірі көбінесе ортақ болып келді. Сонымен қатар бұл халықтар генетикалық байланысы бар, өзара туыс, әрі тектес түркі тілдерінде сөйлейді. Қазақ тілінің төл сөзіне негізінен сонау көне заманнан бері қарай өзімен қоса жасасып, атадан балаға өшпес мұра болып, бірден-бірге үзілмей келе жатқан байырғы сөздер жатады. Қазақ тілінің негізгі сөздік қорындағы байырғы сөздердің шығу төркіні жағынан қарағанда, осы тілдерге еншілес сөздер болып келеді. Бұл қазақ әуелі халық, одан ұлт болып құралып, түрік тілдерінен өз алдына жеке бөлінбей тұрып пайда болған. Сондықтан олар түркі тілдеріне ортақ сөздер, я болмаса, *жалпы түріктік* деп аталады. Қазақ және түрік тілдерінің ортақ түркілік қабаты төмендегі атаулардан кездестіре аламыз:

1. *Анатомиялық атаулар*: бас – baş (баш), ми – beyin (бейін), шаш – saç (сач), төбе – tere (тепе), құлақ – kulak (кулак), көз – göz (гөз), қас – kaş (каш), кірпік – kırpık (кирпик), ауыз – ağız (ағыз), тіс – diş (диш), тіл – dil (дил), мойын – boyun (бойун), бет – yüz (йүз), қол – kol (кол), бел – bel (бел), арқа – arka, sırt (арка. сырт), сүйек, кемік – kemik (кемик), тері – deri (дери), қан – kan (қан), тамыр – damar (дамар), тер- ter (тер), тырнақ – tırnak (тырнақ), қыл – kıl (кыл), қабырға – kaburga (кабурга), омыртқа – omurta (омурта), аяқ – ayak (аяк), тізе – diz (диз), өкше- ökçe (өкче), табан – taban (табан), тобық – topuk (топук), саусақ- parmak (пармак), жүрек – yürek (ейүрек), бүйрек – böbrek (бөбрек), талақ – dalak (далак), өт – öd (өд), қарын – (карын) [4].

Жоғарыда келтірілен мысалдардан қазақ және түрік тілдеріндегі адамның дене-мүшелеріне қатысты атаулардың негізінен алғандай бірдей екендігін, кейбір дыбыстардың фонетикалық өзгерістерге ұшырап, басқаша дыбысталатындығын көре аламыз. Сонымен қатар, дене-мүше атауларының: арқа – arka, sırt (арка, сырт), сүйек, кемік – kemik (кемик), саусақ – parmak (пармак) тарылып немесе кеңейгенін көруге болады. Мысалы қазақ ті-

ліндегі арқа сөзі «адам мен жан-жануардың ту сырты, жотасы, жоны», «арт жақ, артқы тұс» деген мағыналарды береді [1, 556]. Ал түрік тілінде бұл сөздің *sırt* (сырт) деген синонимі де бар. Негізінен алғанда, *сырт* сөзі қазақ тілінде адамның дене-мүшесінің атау ретінде емес, *бір нәрсенің ішінің қарама-қарсы жағы, тыс* мағынасында қолданылады. Мысалы: Сырт дүние – қоршаған орта, айнала, төңірек; сырткіім – іш киімдердің сыртынан киілетін киім; сырт айналды – теріс қарады, қашқалақтады т.б. Түрік тіліндегі сүйек мағынасын білдіретін *kemik* (кемик) сөзінің мағынасы кеңейіп, адамның, жан-жануардың сүйек, қаңқасының атауы ретінде қолданылады. Қазақ тілінде *кемик* сөзі, сүйектің кеміруге болатын *борбос, жұмсақ, майлы жері* деген мағынаны береді [1, 3836]. Қазақ тіліндегі *саусақ* сөзі: қол басының алақанға қосылған салалы бөлігінің бірі; *бармақ* сөзі: бес саусақтың өзге төртеуіне қарама-қарсы тұратын әлдісі, бас бармақ деген мағыналар береді [1, 109,7166]. Бірақ түрік тіліндегі *parmak* (пармак) сөзі, саусақтың бірінің атауы ғана емес, жалпы саусақ дегенді білдіреді. Бұдан *parmak* (пармак) сөзінің түрік тілінде мағынасының кеңейгенін көруге болады.

2. *Туыстық атаулар*: ата – *ata*, *dede* (ата, дед), әке – *baba* (баба), ана – *ana*, *anne*, (ана, анне), келін – *gelin* (гелин), уенге (йенге), қатын – *kadın* (кадын), ұл – *oğul*, *oğlan* (оғул, оғлан), қыз – *kız* (кыз), ер – *erkek* (еркек), аға – *ağabeya* (ағабей), жиен – *yeğen* (йеген), балдыз – *baldız* (балдыз), қайын ана – *kaıynana* (кайынанана), қайын ата – *kaıynata* (кайынатата) [4].

Бұл берілген туыстық таулар қазіргі қазақ және түрік тілдеріндегі қолданыстағы атаулар болып табылады. М. Қашқаридің «Диван и лұғатит түрк» еңбегінде кездесетін екі тілге (қазақ және түрік тілдері) ортақ туыстық атауларды қарастырайық.

ana: “Ana, anne” [2, 936]. “Ара: ana” [2, 936].

aba: “ана” [2, 866]. мағынасына келеді, барлық түркі тілдерінде «ана, апа» мағыналары бар. «**aba**» сөзінің қазақ тіліндегі *апа* түрінде қолданылғаны сияқты, түрік тілінің кейбір диалектілерінде де *ана, апа* мағыналарында қолданылады.

ata: “Baba, ata” [2, 866]. *ata*: *baba* (ата, әке).

Бұл сөз түрік тілінде *әке, апа* мағынасында, қазақ тілінде *ата* мағынасында қолданылады.

dede: “Baba” *manâsında* kullanılmıştır [2, 2206]. Түрік тілінде *ата* мағынасын береді.

Ögey “өгей”: *Ögey ata (üvey baba)* (өгей ата, өгей әке). “Осы сияқты өгей ұл, өгей қыз деп те айтылады.” [2, 1236].

baldız: “балдыз” “ер адамның әйелінің сіңілісіне айтылады” [6, 4576]. *Baldız* “балдыз”: тұрмыстағы әйелдің сіңілісі.

Emikdeş “емшектеc”: “бір емшектен емген балаларға айтылады. Емген кезегі достар мағынасында [6, 407 б]. Бұл сөз қазақ тілінде еш өзгеріссіз сақталса, түрік тілінде мүлде сақалмаған.

Eze: “үлкен қыз бауыр” [6, 906]. *eze*: түрік тілінде *teyze* (нағашы әпке) формасында сақталған.

ikkiz: “егіз ұл – егіз бала” [6, 1436].

ini: “жас ерекшелігі бойынша кіші бауыр” [6, 936].

ini: “күйеудің кіші бауыры” **ini**: “жас ерекшелігі бойынша кіші бауыр” сөзінің қазақ тіліндегі мағынасы бірдей: **ini**: “кіші бауыр”

tüngür: “кұда”. Әйелдің туыстары: әкесі, шешесі, ағасы және т.б. [6, 1106]. «**tüngür**» сөзінің түрік тіліндегі формасы «*dünür* (кұда)».

urug: “ұрық, тұқым. [6, 63, 646].

karındaş: “Бір анадан туған екі балаға қарындас дейді [6, 4076]. *kangdaş*: “қандас.” М. Қашқари “*kangdaş kadaş*: әкелері бірге туған балалар [6, 3876]. *Karındaş* сөзі қазақ тілінде сөздіктегі мағынасынан алшақтаған, яғни бұл атау ер адамның өзінен кіші қыз бауырына айтылады.

kelin: “келін, *gelin*” *bibigelin*: *büyük gelin* (үлкен келін) [6, 4046].

güye: “күйеу” [6, 4046].

ogul: “Çocuk” [6, 746]. Bu kavram Türkiye Türkçesi ağızlarında çok sık bir şekilde kullanılmıştır. olan: erkek evlat (бұл атау түрік диалектілерінде көп қолданылады: ұл бала, ұл)

sinğil: “ер адамның өзінен кіші қыз бауырының атауы [6, 3666]. Бұл сөздің қазақ тіліндегі формасы *сіңілі*: әйелдің өзінен кіші қыз бауырының атауы [1]. Алайда, *karındaş* және *sinğil* сөздерінің мағынасы қазақ тілінде ауысып кеткендігін көруге болады.

3. *Жан-жануар, аң, жәндік атаулары*: құлын – *kulun* (кулун), тай – *tau* (тай), бие – *kısırak* (қысырақ), қысырақ – *kısırak* (қысырақ), айғыр – *aygır* (айғыр), ат – *at* (ат), жылқы – *at(at)*, түйе – *deve* (деве), бура – *buğra* (буғра), бұқа – *boğa* (боға), өгіз – *öküz* (өкүз), сиыр – *sığır*, інек (сығыр, инек), қой – *koşun* (койун), қозы – *kuzu* (кузы), лақ – *oğlak* (оғлак), түлкі – *tilki* (тилки), арыстан – *arlan* (арслан), піл – *fil* (фил), доңыз – *domuz* (домуз), аю – *ayı* (айы), қарға – *karga* (карга), құзығын – (кузгун), қаз – *kaz* (каз), уйрек – *ördek* (өрдек), тауық – *tavuk* (тавук), тырна – *turna* (турна), ит – *it*, көpek (ит, көpek), жылан – *yılan* (йылан), құрт – *kurt* (курт), киік *geyik* (гейик) [4]. т. б.

Түрік тілінде жылқы малының жалпы атауына да, жылқы кестірілген еркек малына да *ат* атауының қолданылатын және жылқы малының *бие*, *қысырақ* түрінің *kısırak* (қысырақ) атауымен аталатындығын көріп отырмыз; ал *қысырақ* сөзінің қазақ тіліндегі мағынасы: үйірге қосылмағандықтан қысыр қалып құлындамаған жас байтал, не бие. Бұл жерде түрік тіліндегі *kısırak* сөзінің қолдану аясының кеңейгендігін, қазақ тілінде бұл сөздің қолдану аясының тарылып, тек қана қысыр қалған байталға айтылатындығын көріп отырмыз. Қазақ тілінде сиыр малының жалпы атауы *сиыр* сөзімен, түрік тілінде *sığır*, *inek* (сығыр, инек) атауларымен берілетіндігін аңғаруға болады.

Түрік тіліндегі *inek* сөзі көне түркі сөзі. «Древный тюркский словарь» сөзінде *иңек* *бузағулады* (сиыр бұзаулады), *иңек йағы сүт бір-ле* (сиырдың май сүтпен бірге) [3, 211б]. Бірқатар түрік тілдерінде осы тұлғадағы *ң* дыбысы *н* фонемасымен алмасып келіп отырады: әзербайжан, өзбек, ұйғыр – *инек*, алтай, гагауыз, қырғыз, тува, хакас – *инэк*, чуваш – *енэ*, саха – *ынха*. Бұл сөздің түбірі *ине//ене* болса керек, ол «ана, ене, ұрғашы» деген мағынаны береді. «Инек (сиыр), иңен (інген), инек (ұрғашы тасбақа) деген сөздер өзара түбірлес. Сөз соңындағы *к* дыбысы – әдетте жалғана беретін сөзжасам көрсеткіші, өнімді жұрнақ» дейді М. Бесенова [5, 115б].

«Диван и лұғат- ит түрк» сөзіндегі төрт тұлқалық мал ішінде ең көп кездесетін сөздер жылқы, сиыр, түйе, қой малдарына қатысты атаулар көп кездеседі.

Ат (жылқы, ат) сөзі де көрсетілген [I,70]. Сөздікте бұл сөз қазақ тіліндегі «ат» деген сөздің мағынасын береді: ер ат езерледі [I,293]. (Адам атты ерттеді). Бұл ат сөзі ертеден бері қолданылып келе жатқан көне түркілік негіздердің бірі. **Қазіргі қазақ тілінде жылқы сөзі жылқы малының жалпы атауы да, ал ат сөзі піштірілген еркек жылқы малының атауы болып сақталған, ал түрік тілінде ат сөзі жылқы малының жалпы атауы ретінде де, піштірілген еркек жылқы малының атауы ретінде де қолданылады** [5].

Теве, тевей (түйе) сөзі. Бұл сөз сөздікте былай деп жазылған: ол аның тевесін чектүрді. [6, 577б]. – Ол оның түйесін шөктірді. М.Қашқаридің айтуынша тевей нұсқасы жекеше мағына беру үшін де, көптік мағына беру үшін де дәл осы айтылған тұлғасында қолданыла берген [III, 245]. «Бұз сөзді оғыздар деве деп айтады», – дейді М.Қашқари[5]. Бұл түркілік негіздің қазіргі таңдағы көрінісі түйе

(қазақ тілінде) және деве (түрік тілінде) болып табылады.

«Диван и лұғат- ит түрк» сөзіндегі сиыр малына сығыр деп атайтын болған [I, 344]. Бір нәрсені сиыр деп есептейтін болса, онда сығырлады («сиыр» деп санады) деп айтады екен [I, 455]. Мысалы, сығыр мүнрештүр (сиыр мөңіреседі) [6, 577б].

Иңек (сиыр) сөзі – сиыр малының тағы бір атауы [I, 135]. Иңек бузағулады (сиыр бұзаулады) [6, 211б]. Бұл сөздің түбірі *ине//ене* болса керек. Ол «ана, ене, ұрғашы» деген мағынаны береді. **Инек (сиыр), иңен (інген), инек (ұрғашы тасбақа) деген сөздер – өзара түбірлес сөздер. Сөз соңындағы *к* дыбысы әдетте жалғана беретін сөзжасам көрсеткіші, өнімді жұрнақ** [5].

Бұқа (бұқа) сөзі. Сөздікте *сиыр малының тұқым тарататын еркегін бұқа дейді* [II, 365]. Буқатты (бұқа болды) деп те айтады. [II, 365]. Бузағу буқатты (Бұзауы бұқа болды) [6, 125]. Қазіргі түркі тілдерінде бұл сөз о-мен емес, у-мен айтылады: азербайжан, гагауыз, қарақалпақ тілдерінде – буга, алтай, қырғыз, түрікмен, өзбек, ұйғыр тілдерінде – буқа, құмықша – бугча, ноғайша, татарша – буғай, түрікше – боға, хакасша – пуға, қазақ тілінде – бұқа [5].

«Диван и лұғат- ит түрк» сөзіндегі сиыр малына қатысты берілген атаулардың қазіргі қазақ және түрік тілдеріндегі формаларында тек кейбір фонетикалық өзгерістерге ұшырағаны болмаса, сол бұрынғы түркілік негіздері сақталғандығы байқалады.

Коч, қочыңар, қочнар (қошқар) сөздері. Бұл сөздер М. Қашқаридің сөзіндегі үш түрлі атау ретінде беріледі, алайда үшеуінің де мағынасы бір, яғни қой малының еркегіне *қошқар* деп атайды. *Ікі қочңар башы бір ашықта пішмез* (мақал: екі қошқардың басы бір қазанға сыймайды, сөзбе-сөз аударғанда: бір қазанда піспейді.) [5]. Қой малының атауларына қатысты *қой* және *коч, қочыңаор, қочнар* сөздерінің қазақ тілінде *қой* және *қошқар*, ал түрік тілінде болса, *қойун* мен *коч* формалары әлі күнге шейін қолданылады.

4. *Табиғат құбылыстарының атаулары:* жел – *yel* (йел), су – *su* (су), көл – *göl* (гөл), ағаш – *ağaç* (ағач), жапырақ – *yaprak* (йапырақ), тас – *taş* (таш), топырақ – *toprak* (топырақ), көк, аспан – *gök yüzü* (көк йүзү) – ай – *ay* (ай), күн – *gün, güneş* (гүн, гүнеш), жұлдыз – *yıldız* (йылдыз), үркер – *ülker* (үлкер), бұлт – *bulut* (булут), құм – *kum* (кум), саз – *sazlık* (сазлык), жаңбыр – *yağmur* (йағмур), қар – *kar* (кар), жер – *yer* (йер), тау – *dağ* (дағ), теңіз – *deniz* (дениз), жаз – *yaz* (йаз), күз – *güz* (гүз) [4] т. б.

Екі тілдегі табиғат құбылыстарының атауларында айтарлықтай өзгешеліктер жоқ. Фонетикалық өзгерістермен қатар, кейбір атаулардың қолдану аясының тарылғандығын немесе кеңейгендігін байқауға болады. Мәселен, қазақ тіліндегі *күн* сөзі бір тәулік пен күн планетасының атауын білдірсе, бұл сөз қазіргі түрік тілінде тек қана бір тәуліктің атауын білдіреді. Сонымен қатар, қазақ тіліндегі *топырақ* сөзі жердің үстіңгі қабатын жауып жатқан жамылғының атауы болса, түрік тілінде бұл сөздің қазақ тіліндегі мағынасымен қатар, географиялық атау *территория*, *ел*, *мемлекет* деген мағыналарды да білдіреді. Мысалы: *killi toprak* (сазды топырақ), *Türk toprağı* (түрк елі) т.б.

5. *Түр-түсті, сана-сынды білдіретін атаулар*: кызыл – *kızıl*, кірмізі (кызыл, қырмызы), жасыл – *yeşil* (йешил), қара – *kara* (кара), сары – *sarı* (сары), ақ – *ak* (ак), қысқа – *kısa* (қыса), ұзын – *uzun* (узун), қалың – *kalın* (калын), ауыр ағиғ (ағыр), жаңа – *yenı* (йени), ескі – *eski* (эски), суық – *soğuk* (соғук), тәтті – *tatlı* (татлы), ащы- асі (ажы), ұзақ – *uzak* (узак), жақын – *yakın* (йакын), оңай – *kolay* (колай), кою – *koı* (койы) т. б. [4].

6. *Сан есімдер*: бір – *bir* (бир), екі – *iki* (ики), үш – *üç* (үч), төрт – *dört* (дөрт), бес – *beş* (беш),

алты – *altı* (алты), жеті – *yedi* (йети), сегіз – *sekiz* (секиз), тоғыз – *dokuz* (докуз), он – *on* (он), жиырма – *yirmi* (йерми), отыз – *otuz* (отуз), қырық – *kırk* (кырк), елу – *elli* (элли), жүз – *yüz* (йүз), мың – *bin* (бин), жарты – *yarım* (йарым) т.б.

6. *Есімдіктер*: мен – *ben* (бен), сен – *sen* (сен), ол – *o* (о), біз – *biz* (биз), сіз – *siz* (сиз), олар – *onlar* (онлар), кім – *kim* (ким), не – *ne* (не), қайсы- *hangı* (ханги), канша – *kac* (кач), өзі – *öz* (өз), ешкім – *hiçkimse* (хичкимсе), ешбір – *hişçbir* (хичбир), біреу – *birı* (бириси) т. б.

7. *Қимыл атаулары*: кел – *gel* (гел), кет – *git* (гит), жүр – *yüğü* (йүрү), кір – *gir* (гир), бар – *var* (вар), қаш – *kaç* (кач), көгер – *yeşer* (йешер), ал – *al* (ал), бер – *ver* (вер), кой – *koy* (кой), қал – *kal* (кал), өл – *öl* (өл), геç (геч) т. б.

8. *Үстеулер*: ерте – *erken* (еркен), кеш – *geç* (геч), ілгері – *ileri* (илери), жоғары – *yukarı* (йукары), тез – *tez* (тез), жазда – *yazın* (йазын), қыста – *kışın* (кышын) т. б.

Осындағы сөздердің түр-түрпаты жағынан сәл өзгешеліктері болғанымен, мән-мағынасы жағынан көбінесе үйлес келеді. Түркі тілдеріндегі мұндай ұқсастық бұл халықтардың негізі бір туыстас халықтар екендігін дәлелдейді.

Әдебиеттер

- 1 Қазақ тілінің 10 томдық түсіндірме сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1974, 1986.
- 2 Atalay B. Divanı Lügat-it-Türk Tercümesi I, TDK Yayınlan: Ankara, 1998.
- 3 Древнетюркский словарь. – Л.: Наука, 1969.
- 4 Байниязов; Vehbi B. Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü, Akçağ Yayınlan. – Ankara, (2003).
- 5 Бесенова М.С. М. Қашқари Диуану лұғат-ит түрік деген еңбегіндегі төрт түлік мал атаулары: ф.ғ.к. дисс. – Шымкент, 1997. – 170 б.
- 6 Қашқари М. Түрік сөздігі /Ауд. А. Егеубай. – Алматы: Хант, 1997. – Т. 1. – 590 б.

References

- 1 Kazakh tilinyn10 tomdyk tusundyrme sozdigy. – Алматы: Gylym, 1974-1986.
- 2 Atalay B. Divanı Lügat-it-Türk Tercümesi I, TDK Yayınlan: Ankara, 1998.
- 3 Drevneturksky slovar. – Leningrad: Nauka, 1969.
- 4 Bayniyazov; Vehbi B. Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü, Akçağ Yayınlan, – Ankara, 2003.
- 5 Besenova M. S. M. Kashkary Diuani lugat – it turik degen enbegindegy tort tulik mal ataulary. f.g.k. diss. – Shymkent, 1997. 170p.
- 6 Kashkary M. Turik sozdygy /Audargan. A. Egeubay. – Almaty: Hant, 1997. – T. 1. – 590 p.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Рысбаев Ә., Теменова Г.

**Түркі тілдеріндегі етістік
фразеологизм (ЕФ) мен
туынды етістіктің құрылымдық
сипаттары**

Мақалада қазақ және түрік тілдеріндегі етістік фразеологизм мен есім негізді туынды етістіктердің құрылымдық жағынан ұқсастықтары мен ерекшеліктері қарастырылады. Екі тілдегі етістік фразеологизмдердің құрылымына, құрамына талдау жасау, бір жағынан, етістік фразеологизмдерді тілдегі басқа бірліктерден ажыратып, ерекшеліктерін танып, өздеріне тән басты белгілерін айқындауға, екінші жағынан, олардың сыртқы формаларына сай күрделі мағыналары болатынын және бұл мағынаның, яғни ұғымның қандай жолмен қалыптасатынын айқындауға септігін тигізеді.

Түйін сөздер: етістік фразеологизм, есім негізді туынды етістік, жұрнақ.

Risbaev E., Temenova G.

**Structural similarities and
features of verbal phraseological
units and derived verbs
in Turkic languages**

The article considers the general structural similarities and features of verbal phraseological units and derived verbs from nominal stems in Kazakh and Turkish languages. The analysis of the structure and verbal part of phraseology in two languages, at first will help to determine the difference of verbal phraseological units from other units of the language, learn and reveal their own features, and on the other hand, in accordance with their external forms it has complicated informative meaning and methods of ways in the formation of this concept.

Key words: verbal phraseological, derived verbs, the suffix.

Рысбаев А., Теменова Г.

**Структурные сходства
и особенности глагольных
фразеологизмов
и производных глаголов
в тюркских языках**

В статье рассматриваются общие структурные сходства и особенности глагольных фразеологизмов и производных глаголов от именных основ в казахском и турецком языках. Анализ структуры и состава глагольных фразеологизмов в двух языках, во-первых, поможет определить разницу глагольных фразеологизмов из других единиц языка, узнать особенности и выявить их собственные признаки, а во-вторых, показывает, что в соответствии с их внешними формами имеют они сложно-содержательный смысл и способы путей формирования этой концепции.

Ключевые слова: глагольные фразеологизмы, производные глаголы, суффикс.

**ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ
ЕТІСТІК
ФРАЗЕОЛОГИЗМ (ЕФ)
МЕН ТУЫНДЫ
ЕТІСТІКТІҢ
ҚҰРЫЛЫМДЫҚ
СИПАТТАРЫ**

Фразеологизмнің басты белгілерін айқындап, оны тіл білімінің басқа да салаларымен қатар қойып зерттеудің өзіндік бір жолы – сөз бен фразеологизмді немесе сөз тіркесі мен фразеологизді салыстырмалы зерделеу. Солай болғандықтан, жалпы фразеологиялық қордың құрамына енетін етістік қызметіндегі тиянақты тіркестердің табиғатын тануда да оларды тілдегі басқа ұқсас бірліктермен салыстырып талдаған ұтымды.

Қазақ және түрік тілдеріндегі бірінші сыңары есім сөзден тұратын ЕФ-лер сөздердің ішінде, қай жағынан алғанда да етістікке ұқсас. Оның ішінде аталмыш ЕФ-лер есім негізді туынды етістіктер мен есім негізді күрделі етістіктерге көбірек келеді.

Профессор К.Аханов фразеологизмге «кемінде екі сөздің тіркесуінен жасалған, мағынасы бір тұтас, құрамы мен құрылымы тұрақты, даяр қалпында қолданылатын тілдік единица» [1, 166] деп анықтама береді. Бұл жалпы фразеологизмге ортақ сипаттар. Амал-әрекет, іс-қимыл білдіретін етістік қызметіндегі фразеологизмдерді туынды етістіктермен немесе басқа ұқсас бірліктермен салыстырғанда, осындай сипаттары назарда ұсталады. Қазақ тілі мен түрік тіліндегі етістік фразеологизмдерді есім негізді туынды етістіктермен салыстырғанда, ең бірінші айтуға болатын ұқсастық – олардың дайын күйінде жұмсалатындығы. Дайын қалпында жұмсалу белгісі бүкіл лексикалық бірліктерге, яғни сөзге тән. Мәселен, *аяқта, шегеле* деген сөздер жұрнақ жалғану арқылы есімнен жасалған туынды етістіктер. Екеуі де екі бөлшектен тұрады. Бірінші сыңары есім сөз де (аяқ, шеге), екінші сыңарлары есім сөзді етістікке айналдырушы қосымша морфемалар (-та, -ле). Осы қосымшалар түбір сөзге тіркесіп, жаңа, басқа бір мағына тудырып тұр. Ал, мұндай жаңа мағынаны әр сөйлеуші қалауынша жасап ала алмайды. Бүгінгі күні қандай туынды етістік болмасын, дайын материал іспетті, оларды формалық тұтастығын бұзбай ғана қолдануға болады. Фразеологизмдерді де «қолданушы адам оның құрамына енетін сөздерді өзінше (өз қалауынша) тіркестірмейді, тұтасқан күйін бұзбай, қаз қалпында (даяр күйінде) қайталай қолданады» [1, 167]. ЕФ-лер фразеологиялық бірлік, соған қарамастан, қай-қайсысы да әр алуан іс-қимылды білдіруге арналған дайын материалдар. Бұған олардың пішін-түрпаты да, мазмұн-мағынасы да сай.

Даяр қалпында қолданылатындығымен қатар, мағына тұтастығы мен құрамының тұрақтылығы да фразеологизмнің бойында жеке-жеке болатын сипаттар емес. Бір фразеологизмнің бойында осы үш белгінің үшеуі де болуға тиіс. Бұл үш сипаттың қыр-сыры бір-бірімен байланысты қаралғанда, айқынырақ ашыла түспек. Аталғандарды байланысты қарау үшін, ЕФ-нің сырт пішін, құрылымы және ішкі семантикасы назардан тыс қалмауы керек.

Қазақ тілі мен түрік тілінде белгілі бір қосымшалар арқылы есім сөзден жасалған туынды етістік бірі түбір, екіншісі жұрнақ – екі бөлшектен (компоненттен) тұрады. Фразеологизмдер де, оның ішінде етістік қызметіндегі фразеологизмдердің көпшілігі екі компонентті болып келеді. *Ой+ла, арқа+ла* немесе *ой жібер, арқа тұт* дегендердің алғашқы екеуі туынды етістік, кейінгі екеуі фразеологизм болғанымен, қай-қайсысы да екі бөлшекті. Және бәрінің де алдыңғы бөлшектері есім сөз де, соңғылары тұтас тұлғаға етістіктік сипат беруші бөлшектер. Осы соңғы бөлшектеріне қарап, олардың тілдегі қызметі етістікке тән екені аңғарылады. Есімнен етістік тудырушы жұрнақ пен ЕФ құрамындағы етістік бір қарағанда, бір-біріне ұқсамауы мүмкін. Өйткені, екеуінің формасы екі түрлі. Сол себепті де, әрине, ол екеуін тап бір деңгейге қою дұрыс бола қоймас, дегенмен, ұқсас сипаттарының бары да рас. «Әдетте, жұрнақ өз алдына жеке қолданылмайды және беретін конкретті мағынасы да жоқ» [2, 60]. Ал, фразеологизм құрамындағы сөзді жеке қолдануға болады, жеке қолданылғанда оның нақты мағынасы да бар. Алайда, бұл – сөздің фразеологизм құрамынан тыс қолданысына тән сипат. Фразеологизм құрамындағы сөздердің мағыналары жойылып не көмескіленіп, таза лексикалық қасиеті әнтек солғын тартатынын ескерсек, олардың дербестігі тек тұлғалық дербестік екені түсінікті. Ішкі мағыналары тұрғысынан олар еркін сөз тіркесіндегідей дербес лексикалық бірліктер емес. Фразеологиялық мағынаның оны құрастырушы жекелеген бөлшектерге қарап ашылмайтыны да содан. Фразеологизм құрамындағы сөздер, негізінен, тұтас фразеологиялық мағынаның қалыптасуына әрқайсысы жеке лексикалық бірлік ретінде үлес қоспайды. Олар бүтін бір мағынаны құраушы бөлшектер ғана. Етістік фразеологизмдерді саралағанда, олардың құрамындағы етістік сыңарларының белгілі бір дәрежеде күрделі етістік жасайтын көмекші етістікке ұқсайтыны байқалады. Бұл көмекші етістіктердің есім сөзді етістікке айналдыратын дәнекер есібінде қызмет

ететіні және бұл жағынан жұрнаққа ұқсас екені анық. ЕФ-лер құрамындағы етістіктердің де бойында осындай қасиет болумен қатар, олардың тұтас фразеологиялық мағынаға қосар өзіндік үлестері де бар. Жұрнақ та «өзі қосылған түбірге үстеме немесе жаңа мағына беріп, туынды түбірдің белгілі мағына беретін бөлшегі (морфема) есепті қызмет атқарады» [2, 60]. Бұл аталғандар ЕФ мен туынды етістіктің сыртқы құрылымдық сипатындағы ұқсастық.

Мұндай ұқсастық олардың ішкі құрылымында да бар. Мысалы, белгілі ғалым А. Ысқақов қазақ тіліндегі туынды етістік жайлы былай дейді: «Жұрнақ арқылы жасалатын (туатын) әрбір туынды етістіктің семантикасы, әдетте, оның құрамына енетін түбір (туынды сөз) мен қосылатын жұрнақтың мағыналарынан құралады» [3, 228]. Әрі қарай «...туынды етістіктердің мағыналары, ...құрамындағы екі компоненттің (түбір мен жұрнақтың) мағыналарынан құралса да, ол екеуінің құрылымы бір-бірімен ажырамайтындай болып бірегеді де, туынды форма бір бүтін тұлға (единица) есебінде тұтасады. Осы себептен, кейбір туынды етістіктер (туынды есімдер де) бөлшектенбейтіндей болып, түбір сөз қалпына көшеді» деп жалғастырады. Мұндай кезде кейбір түбірлердің негізгі мағыналары көмескіленіп, не тіпті жоғалып, түбір етістікке айналып кететінін атап өтеді [3, 228-229]. Мәселен, *байла, байызда, алда, тула, мықта, жолық* деген секілді туынды етістіктердің түбір мен қосымша морфемаларының жігі бірден аңғарыла қоймайды. Етістік фразеологизмдерден де осы құбылысты байқауға болады. Жалпы бұл бүкіл фразеологизмдерге тән. Фразеологиялық бірлік пен еркін сөз тіркесін салыстырғанда, көзге бірден фразеологизмнің бөлінбейтін тұтастығы, ал еркін сөз тіркесінің жекелеген бөлшектері түседі. Еркін сөз тіркесі құрамындағы әрбір сөз дербес мағынаға ие. Мысал үшін, өзара пысықтауыштық қатынастағы *қалаға кету* немесе түрікше *eve girmek* (үйге кіру) тіркесі меңгеріле байланысып тұр. Байланыстары еркін, бір-бірінен оңай ажыратылады. Екі сыңарының қайсысының болмасын, орнын ауыстырып басқа сөздермен қолдануға, анықтап айтқанда, *қалаға* емес, *ауылға* деп, *кету* демей, *жөнелу* немесе *жүріп кету* деп қолданса болады. Түрік тіліндегі мысалды да сөйтіп құбылта аламыз. *Eve girmek* (үйге кіру) дегенді *okula girmek* (мектепке кіру) немесе *okula bakmak* (мектепке қарау) десек, еш сөкеттігі жоқ. Ал, тұрақты тіркестің, оның ішінде етістік фразеологизмнің сыңарлары бір-бірінен бөлінбейді, олар негізінен басқа бір сөзбен

ауыстыруға көнбейді. Олар белгілі бір қосымша арқылы есім сөзден жасалған туынды етістік секілді, тұтасқан күйі бір мағынаны білдіреді. Сондықтан да, сыртқы құрылымы, байланыс түрі жағынан жоғарыдағы еркін сөз тіркестерімен (қалаға кету, eve girmek) бірдей *ойға кету* немесе *derde girmek* (дертке кіру) деген тіркестерді бөлшектей алмаймыз. Бұлардың құрамындағы *ойға* дегенді осы сөздің өзімен мағыналас *nikip*, *ұғым* немесе *ақыл*, ес деген сөздердің бірімен не болмаса, түрік тіліндегі *dert* сөзін *üzüntü* (реніш), *hastalık* (ауру), *kaugı* (таукімет) т.б. мағыналас екінші бір сөзбен ауыстырып қолдануға болмайды. Өйткені, бұлар еркін сөз тіркесі емес, ондайға көп көне бермейді. Және де еркін сөз тіркесіндегідей бұл жердегі сөздер пысықтауыштық қатынаста тұрып, екінші сыңарлары (*кету*, *girmek* етістіктері) алдыңғы мысалдардағыдай объектіге бағытталған қимылды білдіріп тұрған жоқ. *Pikirge*, *ұғымға кету* немесе *ақылға, еске кету* деп фразеологиялық тіркес (*ойға кету*) арқылы беріліп тұрған «неше түрлі ой жетегінде болу, ойлану» деген мағынаны бұзбай жеткізу тіпті де мүмкін емес. Сондай-ақ, *üzüntüye* (ренішке), *hastalığa* (ауруға) *girmek* немесе *soruna* (таукіметке), *kaugıya* (қайғыға) *girmek* деп ауыстырып, *derde girmek* деген фразалық тіркес білдіретін «қиын жағдайға тап болу» деген мағынаны бере алмаймыз. Жоғарыдағы туынды етістіктерде де осындай бөлінбейтін тұтастық бар. Туынды етістіктер де, ЕФ-лер тәрізді екі компоненттен құралады және мағынасы тұтасқан, құрамы әбден тұрақтанған тілдік бірліктер.

Фразеологизмге тән басты белгілерді, айнақатесіз болмаса да, тілдің басқа бірліктерінен де табуға болады. Бірақ туынды етістік пен ЕФ-ге бұл белгілердің салыстырмалы түрде ортақ болып келуі – оларды бір топ ішінде қарауға негіз бола алмайды. Олай болатыны, фразеологизм атаулыға белгілі бір дәрежеде ортақ, жоғарыда аталғандардан өзге тағы бірқатар ерекше сипаттар бар. Ондай ерекшеліктердің негізгілері ретінде фразеологизм құрамындағы сөздің негізінен тура мағынада емес, ауыс мағынада жұмсалатындығын және беретін мағынасының бейнелі, мәнерлі болатындығын айтуға болады. Бұлар қазақ және түрік тілдеріндегі етістікпен қызметтес екі компонентті фразеологизмдерге де қатысты. Аталған белгілер екі тілдегі бүкіл туынды етістіктің бойынан табыла бермейді.

ЕФ-лердің түрлену жүйесінде де туынды етістікке жат құбылыстар бар. ЕФ-лердің барлығы бірдей етістік сөз табының бүкіл формаларында қолдануға икемді емес. Кейбірі солай болғанмен,

кейбірі жарым-жартылай ғана түрлене алады, тіпті, бір-ақ формада қатып қалғандары да бар.

Академик І. Кеңесбаев «...фразеологизмнің бейнелі (дәлірек айтқанда, туынды) мағынада жұмсалуды – өнбойы кездесер қағида» дейді [4, 597]. Фразеологиялық бірлік болғандықтан ЕФ-лер де бұдан шет қала алмайды. Фразалық тіркестің мағыналық тұтастығы бір жағынан фразеологизм құрамындағы сөздің ауыс мағынада қолданылатындығына байланысты. Мысал үшін, *көзі ашылды* немесе *көз ашпады* дегендерді еркін тіркес ретінде де, фразалық тіркес ретінде де қолдануға болады. Етістікті еркін сөз тіркес ретінде қолданылғанда, екі сөздің мағынасы тұтасып бір ұғымды білдірмейді, мағына тұтастығы болмайды. Біріншісінде (*көзі ашылды*) дене мүшесі көздің ырықтан тыс ашылғаны, екіншісінде (*көз ашпады*) біреудің өз көзін ашпағаны жайлы сөз болып, әрбір сөз дербес мағынада жұмсалған. Мұндай кезде әрқайсысы жеке сөйлем мүшесінің қызметін атқарып, *несі ашылды?* немесе *нені ашпады?* деген секілді өз алдына жеке сұрақтарға жауап береді. Ал, тұрақты тіркес есебінде қолданылғанда, әр сөздің дербес жеке мағынасын іздеу бекершілік. Өйткені, фразеологизм құрамындағы сөздер өздерінің тура мағынасында қолданылмайды, ауыспалы мағынада қолданылады және олардың бұл мағыналары бір-бірінен ажырағысыз болып, біте қайнасып кетеді. Соның нәтижесінде олар бір ғана ұғымды білдіретін болады. Мәселен, *көзі ашылды* «оқыды, білім алды, жақсыжаманды айыра білді; азаптан құтылды, жаны жай тапты» деген мағына, *көз ашпады* болса, «құтыла алмады, арылмады» деген мағына береді. Сондықтан да, фразеологизм құрамындағы сөздер бір-бірінен бөлектенбейді, әрқайсысына жеке сұрақ қойылмайды. Егер бұл тіркестердің бейнелілігіне назар аударылмай, компоненттерінің тура лексикалық мағыналары сарапқа салынса, мағына тұтастығы жайлы сөз ету артық болар еді. Сонымен, фразеологизм құрамындағы компоненттер қалай да ауыс (бейнелі, астарлы) мағынада жұмсалады. Ал, сөзге, оның ішінде туынды етістікке қатысты бұлай деп кесіп-пішіп айту мүмкін емес. Дей тұрғанмен, туынды етістіктердің арасында да тура мағынаны білдірмей, ауыспалы мағынада жұмсалатындары баршылық.

Мәселен, қазақ және түрік тілдерінде есімнен етістік тудыратын өнімді жұрнақтардың бірі – -да (-де, -та, -те, -ла, -ле). Түрік тілінде мұның -la, -le деген тек екі варианты ғана жұмсалады (-da, -de нұсқалары кей еліктеу сөздерден ғана етістік жасауға қатысады). Осы жұрнақ арқылы

қазақ тілінде де, түрік тілінде де дене мүше атауларынан көптеген туынды етістіктер жасалады және олардың «басым көпшілігі тікелей сол мүшелердің тура мағыналарынан гөрі ауыспалы, жанама мағыналарын жиі білдіреді» [3, 231]. *Бастау, аяқтау, қолдау, көздеу, мойындау, өкшелеу, қолқалау, тілдеу* немесе түрік тіліндегі *başlamak* (бастау), *gözlemek* (көздеу), *göğüslemek* (кеуделеу, омыраулау), *otuzlamak* (иықтау), *çeneleşmek* (жақтасу), *kollamak* (қолдау), *sırtlanmak* (арқалану) дегендердің туынды мағыналары олардың жасалуына негіз болып тұрған дене мүшелеріне тікелей қатысты емес. Олай болатыны, екі тілде де есімнен етістік тудыратын -да (-la+n/ş) жұрнағы сөздің тура атауыштық мағынадағы түріне емес, қосымша туынды мағыналы түріне жалғанып тұр. Дене мүшелерінің атаулары (басқа сөздер де) көбіне көп мағыналы болып келеді. Бұл қоғамдық өмірмен бірге дамып отыратын тілдің өзіндік ішкі заңдылығының нәтижесі. «Сөздің сапа жағынан дамығандығын көрсететін бірден-бір белгі – сөздің көп мағыналылығы» [5, 98]. Мысалға, қазіргі қазақ тілі мен түрік тіліндегі *бас (baş)* сөзінің адамның, жан-жануардың дене мүшесі атауынан басқа толып жатқан қосымша келтірінді мағыналары бар. Сондай бір мағынасы – «бір оқиғаның басталған кезі, алғашқы мерзімі» [6, 111; 7, 147]. Үнемі алға қарап, алда тұратын дене мүшесі бастың атауы ұқсатудың нәтижесінде бір оқиғаның басталған кезі, алғашқы мерзімі деген қосымша мағына жамап алған. Мысалдағы *баста (başla)* осы қосымша мағынадан туындайтын секілді. Сол сияқты, *көзде, тілде* дегендердің түбірі (көз, тіл) әуелі сол дене мүшелерінің қызметінің атауы ретінде жұмсалып, сол мағынадан -да жұрнағы арқылы туынды етістік жасалғандай. *Көз* көру мүшесі және сол көздің қызметінің аты, яғни (көз)қарас. *Тіл* сөзінің «қатынас құралы, сөз» деген мағынасы сөздіктерде, тіпті атауыштық мағыналарының бірі ретінде көрсетілген. Бұл мағынаның дене мүшесі тілдің сөйлеу процесіндегі атқарар қызметінің төтеншелігінің арқасында туындағаны анық. Мысалдағы сөздердің қайсысы да метафораға

(ұқсату заңы) негізделіп тұр. Метафора – фразеологизмнің де қайнар көзі.

Есте ұстайтын мыңызды нәрсе – тіл адамзаттың қатынас құралы ретінде қызмет атқаруда түрлі бөлшектерден, мәселен, түпкі мағыналық бөлшек сөз (мұның жанында қосымша морфемалар бар) және сөз тіркестері мен сөйлемдерден құралып, солар арқылы жарыққа шығады. Фразеологизмдер де осындай тіл бөлшектерінің бірі, оның ішінде фразеологизмдер сөз тіркесі мен сөйлемге емес, сөзге ұқсас бөлшек; олардың (сөз бен фразеологизмнің) тұлғаларында, мағыналарында өздеріне тән бірқатар өзгешеліктер болғанмен, қызметтері жуық. Қайсысы да белгілі бір ұғымға атау болып, сөз тіркестері мен сөйлемдерді құрайды да, тілдегі өздерінің негізгі қызметтерін атқарады, яғни ұғымға атау болады. «Ұғымды қалыптастыруға, оны айтуға сөз қажет болады.» «Сөз ұғымның пайда болуына түркі бола алмаса да, оның (ұғымның) құралу процесін аяқтайды.» «Ұғымды сөз жинақтап аяқтайды.» «... бірақ ұғымның мағынасы кең, бір сөзден де, көп сөзден де бір ұғым болуы ықтимал» [8, 15]. Демек, фразеологизмнің компоненттерден құралып, тұлғалық жағынан күрделі болып келуі – олар білдіретін ұғымның, яғни мағынаның ауқымына байланысты. Мағына түрінде көрінетін ұғымның мазмұны кең болса, оны жарыққа шығарушы сөздің (дыбыстық жамылғының) түрі де күрделене түседі, басқаша айтқанда, фразеологизмнің сыртқы тұлға-түрпатының күрделі болуы – ол білдіретін ұғымның да негізінен күрделі болатындығына байланысты. Сыртқы форма ішкі мазмұннан бөлек, өз алдына дербес өмір сүретін материал емес, ұғымның жиынтық көрінісі. Ұғым, мағына болмаса, сыртқы форма қалыптаспас еді. Солай болғандықтан, екі тілдегі ЕФ-лердің құрылымына, құрамына талдау жасау, бір жағынан, ЕФ-лерді тілдегі басқа бірліктерден ажыратып, ерекшеліктерін танып, өздеріне тән басты белгілерін айқындауға, екінші жағынан, олардың (ЕФ-лердің) сыртқы формаларына сай күрделі мағыналары болатынын және бұл мағынаның, яғни ұғымның қандай жолмен қалыптасатынын топшылауға себін тигізуге тиіс.

Әдебиеттер

- 1 Аханов К. Тіл білімінің негіздері. – Алматы: «Санат», 1993.
- 2 Хасенова А. Етістіктің лексика-грамматикалық сипаты. – Алматы: «Ғылым», 1971.
- 3 Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы: «Ана тілі», 1991.
- 4 Кеңесбаев І. Қазақ тілі фразеологизмдер сөздігі. – Алматы: «Ғылым», 1977.
- 5 Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы: «Санат», 1997.
- 6 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі (2 том). – Алматы: «Ғылым», 1976.

- 7 Türkçe Sözlük (Türk тілінің түсіндірме сөздігі, 1 том). – Анкара, 1989.
- 8 І. Кеңесбаев, Мұсабаев Ғ. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы: «Мектеп», 1975.

References

- 1 Ahanov K. Til biliminin negizderi. – Almatı: «Sanat», 1993.
- 2 Hasenova K. Etistiktin leksika-grammatikalık sıpatı. – Almatı: «Ğılım», 1971.
- 3 Iskakov A. Kazirgi kazak tili. – Almatı: «Ana tili», 1991.
- 4 Kenesbayev İ. Kazak tili frazeologizmden sözdigi. – Almatı: «Ğılım», 1977.
- 5 Bolganbayulı A., Kaliulı Ğ. Kazirgi Kazak tilinin leksikologiyası men frazeologiyası. – Almatı: «Sanat», 1997.
- 6 Kazak tilinin tusindirme sözdigi. (2 tom). – Almatı: «Ğılım», 1976.
- 7 Türkçe Sözlük (Turik tilinin tüsindirme sözdüğü, 1 tom). – Ankara, 1989.
- 8 Kenesbayev İ., Musabayev G. Kazirgi kazak tili. – Almatı: «Mektep», 1975.

Рысбекова Н.С.

**Диктогloss как
методический прием для
реализации и развития
коммуникативных навыков**

Самой часто встречающей проблемой среди изучающих японский язык является недостаток словарного запаса. Диктогloss – это деятельность, направленная на выполнение ввода и вывода гипотезы $i+1$. Данная работа посвящена толкованию таких компетенций, как грамматика, аудирование, вокабуляр и навыки делать заметки посредством диктогlossа с использованием текстов, содержащих $i+1$. Для участия в парных занятиях изучающие становятся источниками ресурсов для друг друга, что способствует развитию самостоятельности у изучающих японский язык.

Ключевые слова: диктогloss, групповая работа, активизация учебной деятельности студентов, коммуникативные навыки.

Ryspekova N.S.

**Diktogloss as a methodological
procedure for the
implementation and development
of communication skills**

The problem of Japanese learners lies usually in the lack of the working knowledge of the language. Dictogloss is an activity to execute $i+1$ input and output. This paper clarifies the improvement of integrated competence such as grammar, listening, vocabulary and note-taking skills through dictogloss using the texts contains $i+1$ contents. To participate in peer-activities, learners become resources for each other, and which proved to contribute to cultivate learner autonomy.

Key words:

Рысбекова Н.С.

**Диктогloss – коммуникативтік
біліктілікті арттыру және
жүзеге асыру әдістемелік тәсіл**

Жапон тілін үйренушілердің ең жиі кездестіретін мәселелерінің бірі сөз қорының жеткіліксіздігі болып табылады. Диктогloss – $i+1$ гипотезасын, оқытылатын материалды енгізу мен оны пайдаланып, орындауға арналған іс-әрекет. Бұл мақалада $i+1$ қамтитын мәтіндерді қолдана отырып диктогloss арқылы грамматика, тыңдап түсіру, сөз қорын толықтыру және жазбалар жасау сияқты компетенцияларды айшықтауға арналған. Жұптық жаттығуларды жасау барысында тіл үйренушілер бір-бірі үшін ресурс қайнаркөзі болады және бұл оқушы автономиясының дамуына үлесін қосады.

Түйін сөздер: диктогloss, топтық жұмыс, студенттердің оқу саласындағы белсенділігі, қарым-қатыстық дағдылар.

ДИКТОГЛОСС КАК МЕТОДИЧЕСКИЙ ПРИЕМ ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ И РАЗВИТИЯ КОММУ- НИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ

Одним из актуальных вопросов по методике преподавания среди большинства преподавателей является привитие коммуникативных навыков и знаний у студентов, изучающих японский язык.

Помимо интервью и ролевых игр, меня очень заинтересовал метод «диктогloss – восприятие на слух по специальному алгоритму». «Диктогloss» получил признание в Австрии и на Западе в конце 90-х XX века, сейчас широко используется при обучении английскому языку, но пока еще редко применяется в нашей стране. Сущность диктогlossа заключается в воспроизведении прослушанного студентами текста с наиболее приближенной по содержанию к оригиналу, и, по-возможности, с использованием соответствующих лексико-грамматических форм. Обучение по диктогlossу проводится в группе, и требует от студентов наличия и использования некоторых умений и навыков.

Диктогloss отличается от традиционного диктанта и изложения целью и процедурой проведения. По определению Рут Вайнриб (RuthWajnryb) (1990), суть диктогlossа состоит в следующем:

- группе читается короткий текст со средней скоростью 2-3 раза;
- студенты записывают ключевые слова, знакомые им слова и грамматические конструкции;
- затем студенты сначала самостоятельно восстанавливают текст, а затем, в группе или в паре обсуждая, реконструируют весь текст;
- задача студентов использовать подходящие грамматические конструкции при восстановлении текста. Следует отметить, что главное нет необходимости в точь в точь реконструировать текст как оригинал;
- в конце готовые работы проходят сравнительный анализ, студенты общаются, уточняют и выдают наиболее правильный вариант текста.

Главное правило – нельзя записывать полностью весь текст, как под диктанта. Также главным условием является то, чтобы студенты не стирали ластиком, а зачеркивали (например, красной пастой) свои ошибки. Данный метод применяется в

основном для развития навыков «письма», но, по мнению Jacobs (2003), диктогloss можно использовать и для развития таких навыков, как «аудирование», «письмо», «чтение» и «говорение», то есть для развития всех тех навыков, которые необходимы при изучении языка.

Первые труды исследования в области применения диктогlossа в обучении японскому языку принадлежат Yokoуama (1998), которая представляла диктогloss как вид деятельности в аудитории, выявляющая функцию «метаязыка», функцию «проверки гипотезы» и функцию «обнаружения чего-либо». Также Оу (2011) говорит, что диктогloss – это вид деятельности, предназначенный для студентов разного уровня, и в котором может быть реализовано взаимообучение через сотрудничество этих же студентов.

В данной статье я хотела бы на примере показать, как можно использовать данный способ при обучении японскому языку. Я провела 4 урока с использованием диктогlossа, то есть, раз в месяц (ноябрь – декабрь 2015 г., февраль – март 2016 г.) у студентов 2 курса по предмету «Базовый восточный язык. С1», 3 кредита. Были использованы тексты учебников «楽しく読もう 2» или дополнительные тексты «みんなの日本語 2», из которых были выборочно взяты 4-8 предложений. Грамматика и лексика были ранее пройдены и знакомы студентам на 85-90%, примерно 100- 200 знаков. Цель – восстановить содержательно-информационную сторону текста наиболее приближенного к оригиналу, используя пройденную грамматику.

На первом занятии я упростила задание, то есть студентам были розданы листы с заданием дополнить предложения. Это задание студенты выполнили за 15 минут. В качестве домашнего задания было задано написание мини-текста на тему «Моя мечта», используя пройденные грамматические конструкции.

Листы с заданием были примерно следующего содержания.

Грамматика «みんなの日本語 2、31課»

1月一日

私はアジアの踊りに興味があります。特にインドネシアのバリの踊りが好きだから、将来はバリで踊りを_____と思っています。それで、ことしから_____インドネシア語の_____と思っています。

使用語:

始めます 研究します

「みんなの日本語 2、初級で読めるトピッ

ク25、31課»

Полный вариант текста:

1月一日

私はアジアの踊りに興味があります。特にインドネシアのバリの踊りが好きだから、

将来はバリで踊りを研究したいと思っています。それで、ことしから

インドネシア語の勉強を始めようと思っています。

На втором занятии по диктогlossу я уже не раздавала листы с заданием. Студенты в произвольной форме делали записи у себя в тетради. Одной из таких тем урока была «日光東照宮の眠り猫». Текст состоял из 6 предложений. Грамматика и лексика соответствовали уровню знаний студентов. Я прочитала текст 3 раза. Затем студенты в паре реконструировали текст, на который у них ушло примерно 15 минут. Далее, преподаватель зачитывает правильный вариант, а студенты исправляют свой красной пастой, лишнее или неправильное зачеркивают. Если студенты затруднялись с ответами, были заданы наводящие вопросы. После того как была проведена работа над ошибками, я задавала вопросы, имеющие отношения к заданной теме. На данном этапе потребовалось примерно 35 минут. В качестве домашнего задания студенты должны были написать небольшое сочинение на тему «Достопримечательности своего города» на японском языке.

Грамматика «みんなの日本語 2、32課»

お見舞いできをつけること

A:実は、友達が入院したので、お見舞いに行こうと思っている。

B:でも、お見舞いに行く前にいろいろと確かめたほうがいいよ。病院に電話して

できる時間とできない時間を確認した方がいいよ。

A:うん、そうする。何か持っていこうと思うのだが...

B:そうね。食べられないものがあるから、気をつけたほうがいいよ。

A:わかった。気をつける。ありがとう

「楽しく読もう 2、15課»

Грамматика «みんなの日本語 2、37課»

;日;光;東;照;宮の眠り猫

日光の東照宮は17世紀の初めに建てられました。他ともののが有名ですが、建物の中

にも有名な ;彫;刻や絵があります。その中に「眠り猫」があります。その彫刻を

;左;甚;五;郎が;彫ったと言われている。彼は若いときから彫刻が上手でしたが、悪い

仲間に右手を切られてしまいました。しかし、頑張って左手で彫れるようになったので、「左甚五郎」と呼ばれました。
 «みんなの日本語 2、問題 3 7 課»
 Грамматика «みんなの日本語 2、43 課»
 私の母は、毎日とても忙しそうです。それは、母が仕事をしているからです。朝、6 時ごろに起きて、洗濯や掃除をしたり、朝ごはんを作ったりします。そして 8 時ごろうちを出て、病院へ仕事に行きます。でも母は、時間がなさそうなのに、仕事が楽しそうです。
 «楽しく読もう 2、2 2 課»

На последнем занятии по диктоглоссу было проведено анкетирование для оценки и для усовершенствования занятий. Анкета содержала в себе следующие вопросы: «Понравилось ли Вам занятие с использованием диктоглосса?», «Хотите ли Вы и в будущем обучаться по этому способу?», «Помог ли Вам диктоглосс повысить уровень знаний японского языка? Назовите причины», «Какой из предложенных текстов Вам больше всего понравился?», «Какой вид работы над ошибками Вам понравился (feedback)?».

Ответы на вопросы выглядят следующим образом:

«Понравилось ли Вам занятие с использованием диктоглосса?», «Хотите ли Вы и в будущем обучаться по этому способу?».

Понравилось	4 (80%)
Дальнейшее обучение	4.2 (84%)

«Помог ли Вам диктоглосс повысить уровень знаний японского языка? Причины»

	Кол-во (макс 5 чел)	Причины (комментарий)
Лексика	3	Повторение пройденных слов
Грамматика	2	Закрепление новой грамматики
Аудирование	4	Лучше стали понимать повседневную речь
Письмо	3	Начали использовать иероглифы, научились делать записи на японском языке

«Какой из предложенных текстов Вам больше всего понравился?»

Вид текста	Кол-во (5 чел)	Причины (комментарий)
Тексты, основанные на реальных событиях	4	Было интересно узнать новую информацию
Вымышленные тексты	5	Тексты были адаптированы под наш уровень
Диалог	3	Полезно для приобретения навыков разговорной речи, но тяжело записывать

«Какой вид работы над ошибками Вам понравился (feedback)?»

Вид работы	Кол-во (5 чел)	Комментарий
Работа в паре	5	Интересно работать в группе;
Устное чтение преподавателем правильного ответа	5	Ответственность не только на одном студенте;
Сдать преподавателю на проверку в письменной форме	2	Стыдно перед преподавателем за элементарные ошибки

Так как это были первые шаги и у меня и у студентов были допущены некоторые ошибки и недочеты:

- потребовалось больше запланированного времени;
- тексты подбирать по уровню требуют время и сил;
- студенты старались написать все под диктовку;
- текст был трудным для восприятия, хотя все грамматические и лексические обороты были пройдены ранее;
- малочисленность группы (2-3 человека).

Тем не менее, студенты активно отвечали на вопросы преподавателя, пытались использовать аналогичные грамматические конструкции и взаимодополняли друг друга информацией.

Анализируя ответы на вопросы анкетирования, можно сделать следующее заключение:

- диктогloss новый способ для студентов, и поэтому интересен и пользуется спросом;
- по возможности, увеличить число занятий с таким видом деятельности наравне с ролевыми играми, дискуссиями, интервью и т.д. для максимальной эффективности;

– при выборе материала акцентировать внимание не только на наличие грамматического материала, но и учитывать другие факторы для реализации остальных навыков изучения языка;

– для реализации гипотезы «i+1», то есть, чтобы содержание текста было воспринимаемым и полезным для студентов, выбирать материалы про Японию, основанные на реальных фактах;

– во время групповой (парной) работы студентов следить за тем, чтобы студенты, по возможности, использовали японскую речь;

– освоение навыков записи поможет студентам в будущем фокусировать свое внимание на главном, что является основным отличием диктогlossа от традиционного диктанта.

В заключение хотелось бы добавить, что диктогloss как универсальный способ обучения японскому языку может быть широко использован в нашем университете. И в будущем хотелось бы более детально изучить и внедрить в практическую деятельность заключения данного мини-исследования.

Литература

- 1 王文賢 博士論文要旨学習者同士のインタラクションが日本語学習に及ぼす効果—社会文化理論の観点から—// 日本言語文化研究会論集. – 2011. No7. – Режим доступа:http://www3.grips.ac.jp/~jlc/jlc/ronshu/2011/Summary_wang.pdf
- 2 横山紀子言語学習におけるインプットとアウトプットの果たす役割—効果的な「気づき」を生じさせる教室活動を求めて—// 日本語国際センター紀要. – 2008. No8, P. 67-80.
- 3 Jacobs, G. Combining dictogloss and cooperative learning to promote language learning. The Reading Matrix. – 2003. Vol.3 (1), P. 1-15.
- 4 Wajnryb, Ruth. Grammar Dictation. – Oxford: Oxford University Press. – 1990

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Сауданбекова Ш.Т.
**Жапон елінің дәстүрлі
мәдениет ерекшеліктері**

Бұл мақалада өз ұлтының салт-дәстүрін сақтауда алдына жан салмай ұлттық мәдени құндылықтары мен ежелгі ата-баба дәстүрлерін ескіртпей сақтап келе жатқан Жапон елінің мәдениет ерекшеліктерінің бірқатар тұстары қарастырылған.

Түйін сөздер: Жапония, мәдениет, дәстүр, мәдени құндылықтар.

Saudanbekova Sh.T.
**Feature of Japanese
traditional culture**

In this article we'll give some information about Japanese cultural and traditional values. In order to save national, cultural values and identities of every nation we need to understand that every person should protect and try to save cultural, traditional, spiritual values, keep traditions of their ancestor.

Key words: Japan, culture, traditions, cultural values.

Сауданбекова Ш.Т.
**Особенности традиционной
культуры Японий**

Рассмотрение культурного контекста в формировании эстетических представлений помогает более адекватно и глубоко понять специфику традиционной японской культуры. В данной статье рассматриваются некоторые особенные черты традиционной японской культуры.

Ключевые слова: Япония, культура, традиции, культурные ценности.

ЖАПОН ЕЛІНІҢ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әрбір ұлттың, халықтың ұлттық мәдени құндылықтары мен ерекшеліктерін сақтау үшін әрбір адамның түйсігінде, алдында тұрған басты міндет – рухани құндылықтар, мәдени байлықтар мен ата-баба дәстүрін ұстану және сақтау болып табылады. Осы арқылы ғана әр халықтың ұлттық дүниетанымын, салт дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын ұрпақтан ұрпаққа бұлжытпай жеткізе аламыз.

Ата-баба дәстүрін қандай заманда өмір сүрсе де, бұлжытпай сақтауға тырысатын ұлттың бірі – жапон халқы. Ғылымы мен техникасы қарыштап дамып, кез келгеннің миы жетпес ғажауып технологияларды өндіріске енгізіп, соның арқасында экономикасы өзге мемлекеттерден озық тұрған Жапон елінің өз ұлтының салт-дәстүрін сақтауда алдына жан салмай ұлттық мәдени құндылықтары мен ежелгі ата-баба дәстүрлерін ескіртпей сақтау қатынасы таңданарлық.

Жапония мәдениеті мен салтында табиғат ерекше орын алады. Табиғатқа табыну ертеректе барлық халыққа тән құбылыс болса, жапондықтар үшін ол ұлттық дін – «құдай жолы» синтонының арқасында бекіп, одан әрі дами бастады. Өйткені бұл дін түрлі табиғат құбылыстарына табынуға бағытталған.

Жапондықтардың әрбір жыл мезгіліне байланысты белгілі әдет-ғұрпы мен салты бар. Ерекше танымал түрлеріне әйгілі сакура ағашы гүлдеген кезде жасалынатын «Ханами» – сакура гүлінің әдемілігін тамашалау, айдың толған кезінде жасалынатын дәстүр «цукими» айдың толу әдемілігін тамашалау, қар қалың жауатын аймақтарға барып «кжими» – қардың жауу әдемілігін тамашалау сияқты дәстүрлері қалыптасқан. Осы табиғатқа қатысты дәстүрлерді біріктіріп жалпы атпен «сэкутэка» (қардың, айдың, гүлдердің әдемілігін тамашалау) деп атайды. Көптеген табиғат құбылыстарының әдемілігін тамашалау арқылы табиғаттың әдемілігі мен ерекше құбылыстарының ерекшеліктерін өздерінің ұлттық дүниетанымына сіңіріп, ұрпақтан ұрпаққа жалғастырып келеді. Жапонияда әрбір айды белгілі бір өсімдіктің атауымен атап, өсімдік күнтізбесін құрған: олар – қаңтар – қарағай, ақпан – қараөрік, наурыз – шабдалы, алмұрт, сәуір – сакура (жапон шиесі), мамыр – азалия, пион, маусым – жылан – қияқ (ирис), шілде – шырмауық, тамыз – лотос, қыркүйек – күздің жеті шөбі, қараша – үйеңкі, желтоқсан

– камелия. Осылайша әр айда аталған жемістер мен өсімдіктерге деген құрмет пен баптауды күшейтуге тырысқан.

Жапондардың табиғатқа қатысты құрметінің тағы бір ерекшелігі бұл халықтың тұрмыстық салтында бақтың орны ерекше. Жапон бақ өнері – қайталанбас құбылыс, ол мұқият жинақталған философиялық-эстетикалық құндылықтардың жиынтық көрінісі. Алғаш рет «нива» (бақ – бақша) сөзі біздің заманымыздың 720 жылдарында кездеседі. Ол «кұдайға табынуға арналған бос кеңістік» деген мағынаны білдіреді. Жапон бақтарындағы басты элементтер су мен тас болып табылады. Су әйел күшінің белгісі – инь, ал тастар еркек күшінің белгісі – янь. Олардың мәңгілік өзара қарсылығы мен айырылмас біртұтастығы ежелгі дуалистік түсінік бойынша әлемнің өмір сүруінің негізі болып табылады. Жапон бағы – басқа нағыз өмірге ашылатын ерекше терезе іспетті, онда адам баласы табиғаттың таусылмас әдемілігімен, тылсым күдіретімен таныса алады. Жер үйде тұратын жапондықтардың баққа аса көңіл бөлуінің тағы бір себебі үйлеріне келген қонақтар сырттағы бақты тамашалау арқылы үйге кірмей тұрып көңіл күйлері көтеріледі, сондай-ақ үй иелерінің табиғатқа деген құрметін байқап оларға деген сыйластығы арта түседі деген түсінік қалыптасқан.

Жапондардағы Шай рәсімі (тя-но-ю) бүкіл әлем жұртшылығын таң қалдырады. Басында қытайлардан алынған бұл дәстүрді жапондар арнайы салтқа айналдырған. Шай рәсімі эстетикалық салт болып табылады. Шайды дәріптеуді жапондықтар қытайдан қабылдап алған. Жапонияға шай он үшінші ғасырда келген. Алғашқы шай плантацияларын Киотодағы Хэйдзан қасиетті тауы етегінде 802 жылы Сайсе монахы өсірген болатын. Бірақ та Жапонияда шайдың таралуы тек он екінші ғасырда ғана кең етек алды. Шай рәсімінің төрт негізгі принципі: үйлесімділік – «ва», ерекше құрмет – «кэй», тазалық – «сэй» және тыныштық, дамыл – «сэки» ұғымдарын алғаш рет Сюко Мурата он бесінші ғасырдың соңында қалыптастырған. Ұлы шеберлер көмегімен жасалған шай рәсімі өзінің эстетикалық және философиялық мәні арқылы осындай әдемілікке табынуға қарсылық көрсететін күштерді жеңу мақсатын көздейді.

Жапондардың ас үстінде неліктен шалпылдайтыны, әйелдерге есік ашып, алдымен өткізіп жібермейтіні шетелдіктерге әлі күнге жұмбақ. Бұл – жұмбағы мол Жапония. Фудзи тауы мен сушидің, құлтемірлер мен дәстүр-ғұ-

рыптың елінде қиын әрі күрмеуі мол мәдениет сақталған.

Жапон этикасымен жақынырақ таныса отырсақ: таяқшаны қалай дұрыс ұстау керек, әңгімелесушімен қалай дұрыс сәлемдесу қажет, қоғамдық транспортта өзінді қалай ұстаған дұрыс. Жапон этикасы – қиын әрі күрделі «ғылым», оның түп тамыры Конфуциандықта, Синтоизмда, жапон қоғамының бүгінгі иерархиялық қатал жүйесінде жатыр.

Нихонго но кэйсё – адам мен зат атауларына жалғанатын жұрнақ, әңгіме кезінде адамның мамандығы мен тегіне, есіміне қосыла айтылады. Әңгімелесушінің қаншалық туыс екендігін және әлеуметтік байланыс маңыздылығын көрсетуге дәлел.

Бұл елде жұрнақсыз тілдесу дөрекілікке жатады. Тек мектеп оқушылары арасында, студенттер мен жақын достардың ортасында, сонымен бірге, үлкеннің балаға қарата айтқан сөзінде бұл жұрнақтар көрініс таппайды.

нихонго но кэйсё жұрнағының бастылары: сан – «мырза» – әлеуметтік мәртебесі тең адамдар арасында, кіші мен үлкеннің әңгімесінде, ет-жақын туыс емес жандардың сұхбаттасуында жалғанады. Ұстамдылықты көрсетеді.

Кун жұрнағы – әріптестер мен достар арасында, үлкеннің кішіге қарата айтылған сөзіне жалғанады. Тянь жұрнағы – әлеуметтік мәртебесі мен жас мөлшері бірдей жандардың жақын арақатынасында және де балаларға қарата сөйлеуде қолданылады. Сама – сый-құрметтің шарықтау шегінде, көбіне ресми хаттарда жалғанады. Сэмпей – кішінің үлкенге қарата сөйлеуінде қолданылады (ұстаз – оқушы, тәжірибелі маман жұмысшы – тәжірибесі жеткіліксіз маман); Кохай – сэмпей жұрнағына қарсы мәнде;

Сэнсэй – ғалымға, дәрігерге, жазушыға, саясаткерге, жалпы алғанда, қоғамдағы сыйлы жандарға қарата қолданылады. Сәлемдесу – жапон мәдениетінің айнасы іспетті. Көбіне иілумен көрініс тауып жатады. Тағзым (ojigi) – жапон мәдениетінің алынбас бір бөлшегі. Ең бастысы, дұрыс тағзым – тәрбиеліліктің көрінісі. Тағзымның үш түрі бар: Eshaku – білінер-білінбес әрі қысқа тағзым. Күнделікті тұрмыста жиі қолданыста. Әріптестермен сәлемдесуде, әлеуметтік мәртебесі жоғары жандармен амандасқанда, не болмаса «ракмет» орнына да қолданыла береді. Keirei – ұзаққа созылатын тағзым. Сыйлы әріптестер мен кәсіпкерліктегі серіктестердің ортасында орындалады. Sai-Keirei – тағзымның ең қадірлісі шексіз сый-құрметті білдіруге, маңызды жандармен амандасуда

қолданылады. Дұрыс тағзым ету үшін, мына шарттар орындалуы тиіс: Токтап, қарсы алдына тұрып, қолды санға қою немесе қолды кеудеге жинап тағзым ету керек.

Жапонияда аса қиын сәттерде болмаса әдет-те көмек сұрай бермейді.

Сондықтан, қол ұшын беруден бас тарту – бұл елде дәрежелік емес, керісінше, сый-құрметтің белгісі саналады. Әлгі жан бірнеше мәрте көмектесуге дайын екендігін білдірсе ғана, қолдауды қабыл алуға болады екен. Жапондарда қарсылысының көзіне тік қарап сөйлеу әдепсіздіктің белгісі, әңгіме үстінде олар бір-бірінің көзіне мүлдем қарамайды десе де болады. Мұның түп негізі ерте уақыттардан қалыптасқан: сол уақыттарда әлеуметтік мәртебесі жоғары тұрған жанның көзіне тіке қарауға болмайтын болған. Бір сөзбен айтқанда, естіп білмеген көргенсіздік саналып келуде. Сәлемдесу, алғыс айту, кешірім сұрау, құрметтеу – осының бәрін жапондар тағзым арқылы жеткізіп жатады.

Азияда, соның ішінде Жапонияда аяқ киімді шешіп жүру міндетті саналады.

Үйге аяқ киіммен кіру – жапон этикасының өрескел бұзылуы. Жапондар тәжірибесіз туристерге көп нәрсені кешіруі мүмкін, бірақ, мұны қалыс қалдырмайды. “Күн шығыс елінің” кейбір өңірлерінде, провинцияларында аяқ киімді жұмысқа барғанда да шешіп тұрады. Демек, жапон үйінің табалдырығынан аттамас бұрын, аяқ киімді шешіп енген дұрыс. Кейде олар мейманға үй аяқ киімін ұсынып жатады. Бұл тұста тағы бір тосын жайт күтіп тұруы мүмкін – әрқашан өз шұлығыңызды таза ұстап жүріңіз. Тосын тағы бір жайт. Жапон үйлерінде ванна мен дәретханаларға кірер ауызда арнайы аяқ киімдер тұрады. «Тұра берсін», – деп ойлаған мейман

шұлықпен кіріп жатса, өзін үлкен ұятқа қалдыруы әбден мүмкін. Әжет бөлмесіне кірерде міндетті түрде арнайы аяқ киімді киген дұрыс.

Жапонияда ұлттық колөнердің сан түрі, қыш құмыра, керамика жасау, ағашқа ою-өрнек салу, бамбуктен себет тоқу, зергерлік пен сәулет өнері дамыған. Жапония еденге жастықша төсеп, аласа жозыда тамақтанады. Көшеде, жұмыста еуропалықтарша киініп, демалыста, үйде, қонақта ұлттық киімдерін – кимоно киеді. Ерлер мен әйелдердің кимоносы бір-бірінен пішіміне, бояуына, жеңінің ұзындығына қарай ерекшеленеді. Кимононың сыртынан әйелдер жалпақ белбеу, ерлер еңсіз белбеу буынады. Дәстүрлі кәсіптері күріш өсіру. Оған қосымша суармалы егін, шай, көкөніс, жеміс-жидек, цитрус жемісін егеді. Жібек құртын өсіру, әсіресе, балық аулау кәсібі дамыған. Жапониялықтардың басым көпшілігі қалалы жерлерде тұрып, өндіріс орындарында, халыққа қызмет көрсету саласында еңбек етеді. Жапония қарқастан қалап тұрғызған бір-екі қабатты үйлерде тұрады. Үйдің ішкі жағы рама мен картон қағаздан тығыздап, қабаттап құрастырылған жылжымалы қабырғамен бөлінеді. Ал үйдің биік шатыры қалақ таспен жабылады.

Көнеден жеткен ұлттық салт-дәстүрін, тарихи ескерткіштері мен өнерін, ұлттық мейрамын, сан алуан отбасылық жоралғы ғұрпын, сыпайы мінез-құлық пен мәдениеттілікке баулитын халықтық педагогикасын, классикасын, поэзиясын, сонымен қатар кескіндеме мен сәулет өнерін сақтаған.

Отбасылық дәстүрге берік жапондар үлкендерді сыйлау, кішіге ізет жасау салтын әлі күнге дейін сақтаған. Жапондықтардың салт-дәстүрін зерттеу, бұл халықтың қазіргідей табыстарға жетуінің мәнін түсінуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

- 1 Молодяков Историческая память японцев // Ежегодник «Япония». – 2008. – № 37. – С. 285-301.
- 2 Мещеряков А.Н. Некоторые главные особенности японской цивилизационно-культурной модели // Известия Восточного института ДВГУ. – 2005. – № 9. – С. 225-242.
- 3 Арин О.А. Азиатско-Тихоокеанский регион: мифы, иллюзии и реальность. – М., 1997.
- 4 Дёль Н. Япония вечная. – М.: Астрель-АСТ, 2002.
- 5 Игнатович А.Н. Буддизм в Японии. (Очерк ранней истории). – М., 1988.
- 6 Из истории общественной мысли Японии XVII-XIX вв. – М., 1990.
- 7 Reshauer E. The Japanese today: Change and continuity. – Tokyo: Bungey Shunju, 1977/1990.
- 8 Дои Т. Амаэ дзакко (Суть амаэ). – Токио: Кобундо, 1975.
- 9 Лафкадио Хэрн Мир по-японски. – СПб., 2000. – С. 55-63.
- 10 История Японии: В 2 томах. – М., РАН, 1998 (1999).
- 11 Кадзи С., Хама Н., Райе Д. Эти странные японцы. – М., 2000.
- 12 Кожевников В.В. Очерки по истории Японии. XII-XVI вв. //ДВГУ. – 1999.
- 13 Конрад Н.И. Избранные труды. История. – М., 1974.
- 14 Конрад Н.И. Очерк истории культуры средневековой Японии. – М.: Искусство, 1980.

- 15 Кузнецов, Навлицкая, Сырицын. История Японии. – М., 1988.
- 16 Мазуров И.В. Япония в период перехода к капитализму. – Хабаровск: ДВАГС, 2001.

References

- 1 Molodjakov Istoricheskaja pamjat' japoncev // Ezhegodnik «Japonija». – 2008. – № 37. – S. 285-301.
- 2 Meshherjakov A.N. Nekotorye glavnye osobennosti japonskoj civilizacionno-kul'turnoj modeli // Izvestija Vostochnogo instituta DVGU. – 2005. – № 9. – S. 225-242.
- 3 Arin O.A. Aziatsko-Tihookeanskij region: mify, illjuzii i real'nost'. – М., 1997.
- 4 Djolje N. Japonija vechnaja. – М.: Astrel'-AST, 2002.
- 5 Ignatovich A.N. Buddizm v Japonii. (Oчерk rannej istorii). – М., 1988.
- 6 Iz istorii obshhestvennoj mysli Japonii XVII-XIX vv. – М., 1990.
- 7 Reshauer E. The Japanese today: Change and contnuty. – Tokyo: Bungey Shunju, 1977/1990.
- 8 Doi T. Amaje dzakko (Sut' amaje). – Tokio: Kobundo, 1975.
- 9 Lafkadio Hjern Mir po-japonski. – SPb., 2000. – S. 55-63.
- 10 Istorija Japonii: V 2 tomah. – М., RAN, 1998 (1999).
- 11 Kadzi S., Hama N., Raje D. Jeti strannye japoncy. – М., 2000.
- 12 Kozhevnikov V.V. Oчерki po istorii Japonii. XII-XVI vv. //DVGU. – 1999.
- 13 Konrad N.I. Izbrannye trudy. Istorija. – М., 1974.
- 14 Konrad N.I. Oчерk istorii kul'tury srednevekovoj Japonii. – М.: Iskusstvo, 1980.
- 15 Kuznecov, Navlickaja, Syricyn. Istorija Japonii. – М., 1988.
- 16 Mazurov I.V. Japonija v period perehoda k kapitalizmu. – Habarovsk: DVAGS, 2001.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Сейтметова Ж.Р., Надинова Г.Е.

Нагиб Махфуз и кино

Большинство фильмов по романам Махфуза обладает несомненной художественной ценностью и представляет собой лучшее из созданного египетским кинематографом. Значение фильмов не исчерпывается их художественными достоинствами – они значительно расширили круг людей, приобщившихся к творчеству крупнейшего арабского писателя. При всех изменениях, которые претерпевают романы в ходе их экранизации, фильмы, в основном, дают представление о высоком литературном качестве произведений. С этой точки зрения, буквализм, следование тексту не являются недостатками, т.к. позволяют воспроизвести на экране отображенную в романах реальную картину египетской жизни. Это особенно справедливо в отношении романов каирского цикла, в которых кинорежиссеров привлекала их социальная проблематика. Политически-злободневные романы, к которым кинематографисты чаще всего обращались в 70-е гг., подвергались при экранизации наибольшим изменениям.

Ключевые слова: Нагиб Махфуз, кинематограф, Египет, произведение, сценарий, художественный уровень.

Seytmetova J.R., Nadirova G.E.

Naguib Mahfouz and Cinema

Most movies based on novels by Mahfouz has unquestionable artistic value and represents the best of what was made in Egyptian cinema. The value of films is not limited to their artistic merit – they have significantly expanded the range of people, who enjoy the work of the largest Arab writer. With all the changes the novels undergone to in their adaptation, movies, mostly, give an idea of the high quality literary works. From this point of view, literalism, following the text strictly are not a drawback, because they allow demonstrating on the screen realistic picture of Egyptian life displayed in the novels. This is especially true for the novels of Cairo cycle in which their social problems were greatly attracting filmmakers. The politically topical novels, to which the filmmakers often accessed in the 70-ies, were subjected to the greatest changes of adaptation.

Key words: Naguib Mahfouz, cinema, Egypt, product, script, artistic level.

Сейтметова Ж.Р., Надинова Г.Е.

Нагиб Махфуз және кино

Нагиб Махфуздың романдары бойынша қойылған көптеген фильмдерге тән олардың көркемдік құндылығы және ол фильмдер мысыр кинематографы шығарған кинотуындылардың ішінде ең елеулісі болып табылады. Бұл фильмдердің мәні тек қана олардың көркемдік аспектісімен ғана шектелмейді, сонымен қатар бұл фильмдер ұлы мысыр араб қаламгерінің шығармашылығынан сусынданған адамдардың санын едәуір арттырды. Жазушының романдары киноға қойылатын талаптармен түсірілгендіктен түрлі өзгерістерге ұшырайды, алайда бұл фильмдер шығармалардың әдеби деңгейінің жоғары екенін танытады. Бұл тұрғыдан қарастырғанда буквализм, мәтіннен аутқымау кемшілік болып табылмайды, керісінше соның арқасында романдарда бейнеленген египет өмірінің шынайы көрінісін экранда тамашалауға болады. Әсіресе, бұл жазушы романдарының каирлық циклына қатысты туындыларда байқалады, себебі кинорежиссерлерді бұл романдарда қызықтырғаны олардың әлеуметтік мазмұны. 70-жылдары кинематографистер көп назар аударған Махфуздың саяси көкейтесті мәселелерді көтерген романдары экрандау барысында көп жағдайда өзгерістерге ұшырайтын.

Түйін сөздер: Нагиб Махфуз, кинематограф, Египет, шығарма, сценарий, көркемдік деңгей.

НАГИБ МАХФУЗ И КИНО

Нагиб Махфуз, классик арабской литературы, лауреат Нобелевской премии по литературе (1988), свой творческий путь начал с написания статей философского содержания. В одном из интервью египетской газете «Хайат» на вопрос журналиста о его первой книге писатель сказал, что первым его произведением был перевод книги «Древний Египет» Джеймса Бейки, и рассказал, как это произошло. Когда он учился на философском отделении Каирского университета, лекции читались на английском или французском языках, и это вызывало трудности у студентов. Тогда старший брат предложил Нагибу перевести, пользуясь словарем, книгу с английского на арабский, что позволит улучшить английский. И этот перевод был напечатан в журнале «аль-Маджалла аль-джадида» Саламы Мусы [1, с.8]. Первый сборник новелл («Дуновение безумия» «همس الجنون») был опубликован в 1938 году. Первым, кто предрек ему Нобелевскую премию задолго до ее присуждения, был Аббас аль-Аккад, об этом вспоминает сам Махфуз в интервью, опубликованном в год его 90-летия в газете «Хайат» [1].

Художественное творчество Махфуза и его мировоззрение были детально исследованы в работах известных египетских литературоведов, таких как Абд аль-Мухсин Таха Бадр, Али ар-Раи, Гали Шукри, Ибрагим Фатхи, Сулейман аш-Шатти, Махмуд Амин аль-Алим и другие, которые подробно и всесторонне рассмотрели наследие великого писателя. Романский мир Нагиба Махфуза проанализирован в работах российских востоковедов, в частности в работах известной исследовательницы египетской литературы В.Н. Кирпиченко [2, 3].

Творчество этого крупнейшего арабского писателя, создателя современного романного жанра в Египте, которого Йахья Хакки называл «глыбой», оказало огромное влияние не только на поколения египетских литераторов и писателей других арабских стран, но и на развитие египетского кино. Имя Махфуза связывают с более чем 50 фильмами, и, как считает арабская критика, 10 из них являются наиболее важными в истории кинематографии Египта, которая насчитывает более 70 лет. Сам Нагиб Махфуз отмечал, что в романе присутствует что-то от поэзии, театра и кино. Роман – это фильм, говорил писатель. В нем вы можете найти идею, разъяснение, диалог, игру, декорации, музыку и монтаж [4].

К проблеме связи кино и творчества Нагиба Махфуза обращались Хашим ан-Наххас в работе «Нагиб Махфуз на экране» (1975) [5], Самир Фарид «Нагиб Махфуз и кино» (1990) [6], Абд аль-Гаффар Рушди «Нагиб Махфуз. Между литературой и драмой» (2011) [7].

Египетским кинематографом экранизированы не только многие романы, но и новеллы, пьесы Нагиба Махфуза. Им написано также специально для кино 24 сценария по произведениям других авторов, хотя собственные произведения он никогда не инсценировал. Писатель был одним из первых, кто писал для кино. Первый опыт сотрудничества с кино у Махфуза произошел в 1945 году, он написал сценарий к фильму «Приключения Антары и Аблы» (مغامرات عنتر و عبلة) режиссера Салаха Абу Сейфа, но фильм вышел только в 1948 г. В 50-е годы Махфуз непосредственно писал для кино и писал достаточно много, 18 киносценариев в период с 1947 вплоть до 1960 года. В 1960 году режиссер Салах Абу Сейф экранизировал роман писателя «Начало и конец». Последние годы работы Махфуза, начиная с 1959 до выхода на пенсию в 1971 году, были связаны с искусством в целом, и в частности с кинематографией. Он возглавлял Управление цензуры, был директором организации по поддержке кино, советником министра культуры по делам кинематографа.

Известно, что сам Махфуз не писал сценариев по своим романам или рассказам для их экранизации. Он абсолютно не вмешивался в этот процесс, четко разделив свое литературное творчество и усилия других, кто работал с его произведениями. И зачастую избегал откровенно высказываться относительно своих экранизированных романов и рассказов.

То, что писал для кино Нагиб Махфуз, можно разделить на три группы.

Первая группа – это то, что непосредственно писалось для кино. Н.Махфуз писал рассказы, сценарии или диалоги для кино (возможно в сотрудничестве с другими). В таких работах ясно проявлялась его индивидуальность в выборе тем, персонажей, атмосферы повествования. Эти работы составляют основной его вклад в киноиндустрию, представленный в фильмах "فتوات الحسينية" (1945) реж. Ниязи Мустафа, "ضرب المهايل" (1955) реж. Тауфик Салих, "النمر" (1956) реж. Атеф Салим, "الاختيار" реж. Салах Абу Сейф, "الارض و السماء" реж.

(1971), реж. Юсефа Шахин, "المذنبون" (1977) реж. Саид Мазрук.

Вторая группа – это фильмы, основанные на реальных событиях, которые Нагиб Махфуз с присущим ему талантом облек в увлекательную киноформу. Это фильмы: "رياء و سكينه" – (1954), "لوحوش" (1958), "الفتوة" (1953). Все эти фильмы были сняты режиссером Салахом Абу Сейфом.

Третья группа – это сценарии на основе известных литературных произведений. Критики отмечали, что Махфуз очень бережно относился к материалу. Сохраняя неповторимую атмосферу и черты, присущие произведениям, он не пренебрегал требованиями написания киносценариев. Махфуз написал сценарий фильмов по произведениям Ихсана Абд аль-Куддуса, несмотря на то, что стили этих двух писателей явно отличаются друг от друга, их объединяет постоянное внимание к жизни среднего класса в шумной столице.

К фильмам этой группы можно отнести следующие: "شباب امرأة" – 1955 по роману Амина Юсефа Гураба, реж. Салах Абу Сейф. Этот же режиссер снял два фильма по романам Ихсана Абд аль-Куддуса. Это фильмы «Я свободна» (1958-الطريق المسدود), «Тупик» (1959-انا حرة), и сценарий к фильму "بئر الحمران" (1969) режиссера Камала аш-Шейха по рассказу Ихсана Абд аль-Куддуса. Фильм по мелодраме известного журналиста Ахмада Рагаба "شيء من العذاب" – (1969) снял реж. Салах Абу Сейф.

Нагиб Махфуз также египтизировал события произведений двух зарубежных авторов, перенеся действие в Каир и Александрию: фильм Салаха Абу Сейфа под названием – "لك يوم يا ظالم", который вышел в 1951 году, за основу картины был взят роман Эмиля Золя «Тереза Ракен», и фильм по мотивам пьесы Марселя Памюля режиссера Хусам ад-Дина Мустафы "توحيد" в 1976 году.

Все фильмы, для которых Нагиб Махфуз писал сценарии, занимали особое место в истории египетского кинематографа. Как правило, их снимали лучшие режиссеры страны, в их числе Салах Абу Сейф, Юсеф Шахин, Камаль аш-Шейх, Атеф Салим, Хусам ад-Дин Мустафа, Хусейн Камаль.

Некоторые критики оценивали период между публикацией Махфузом своей гигантской каирской Трилогии и началом написания

романа (Дети Габалави) как отрезок его жизни, лишенный творчества. Но это не так.

На самом деле, после того, как Махфуз закончил свою гигантскую работу, которая «была настолько сложным и настолько обширным полотном, что Махфузу приходилось держать рядом с собой тетрадь, чтобы помнить персонажи и описание каждого из них», он не мог писать в течение ряда лет. Но это не было потерянным временем для него.

«Когда он обратился к написанию сценариев, у некоторых создалось впечатление, что он не сможет больше писать романы», вспоминает Сальмави. «Он отдавал сценариям очень много времени и усилий».

Эти фильмы, по свидетельству Сальмави, значительно отличались от того, что было в кинематографе раньше. «Они были более драматичными, с особым интересом к характеристике героев. А сюжет был более ярким и символичным ... Пожалуй, это был поворотный момент для египетского кино, которое сделало огромный шаг вперед» [8].

Естественно, что экранизированные произведения Нагиба Махфуза отличались от первоисточника в передаче содержания. Как считает критика, только в двух фильмах, это фильмы «Начало и конец» (1960 г.) режиссера Салаха Абу Сейфа, сценарий которого написал Салах Иззадин, и «Хан аль-Халили» (1966) режиссера Атефа Салима достаточно полно передан дух и содержание одноименных романов Махфуза. И, по мнению самого писателя, литературное произведение при подготовке к экранизации определенным образом трансформируется. Сложно передать роман специфическим языком кино, и режиссер ищет соответствие для перенесения событий романа на экран. Киноязык отличается от языка литературы, несмотря на существующую связь между этими двумя видами искусств. Возможности кино накладывают на художественное произведение определенные требования. При съемках фильма вносятся изменения в текст оригинала. Хронотоп фильма передается более сжато в отличие от времени романа. Например, если в романе описание квартала Хан аль-Халили дается на нескольких страницах, то в фильме мы видим квартал целиком в кадре, когда там появляется Ахмад Акиф в поисках жилья.

Писатель считает, что художественный язык – это особенный язык каждого художника, посредством которого он создает свое произведение. Опыт и ситуация не повторяются до мельчайших деталей. Кино имеет другие возможности, которые позволяют пользоваться своими средствами, это и изображение, и звук, и раскадровка, и монтаж. Литературное произведение и его экранизация, возможно, отличаются в деталях, но не в идее, подчеркивает писатель. Как отмечает Нагиб Махфуз, есть эстетическая близость между ним и режиссером Салахом Абу Сейфом, который экранизировал роман писателя «Начало и конец». В одноименном фильме есть элемент документальности, который также присутствует в его романе, и сценарий почти полностью перенес сюжетные перипетии романа на экран.

По поводу своих экранизированных произведений Махфуз говорил в интервью, что его взгляды совпадали с видением некоторых режиссеров, и он отмечал, что режиссеры не искажали его произведения. Имея опыт написания сценариев, Махфуз справедливо полагает, что художественное произведение, перенесённое на экран, перестает быть просто текстом, обращенным к небольшому числу образованных людей, а становится визуальным посланием, обращенным к тысячам, многие из которых безграмотны. Поэтому он соглашается с теми изменениями, которые вносятся в канву произведения и обычно производятся ради публикации. В любом случае, говорит Махфуз, я доволен этими работами [9]. Писатель подчеркивает, что надо учитывать отличие языка и возможностей кино. Поэтому надо подчиниться изменениям, которые претерпевает произведение, но с условием, чтобы они не искажали идею автора. И в одном из интервью Нагиб Махфуз скажет: «Я не настаиваю, чтобы режиссеры получали мое согласие на съемку фильма, но, если они обратятся ко мне, то я выскажу свое мнение. И если согласятся с моим мнением, то хорошо, если не согласятся, то я не отвечаю за фильм. Моя ответственность ограничивается тем, что написано в книге и соблюдением моих прав. Любой автор имеет право подать иск, если режиссер оскорбил идею автора» [10]. Писатель не уверен, что книга будет лучше распространяться после выхода фильма. Количество читателей, которые

после просмотра фильма захотят прочитать оригинал, совсем невелико, считает писатель.

Значительно большая часть арабского общества, в том числе и грамотные люди, приобщается к творчеству Махфуза (как и других арабских прозаиков, к литературе вообще) не путем чтения книг, а через кинематограф, а в последние десятилетия и через телевидение. Кинематограф, несомненно, внес свою лепту в то, что произведения Махфуза дошли до простых людей и широко распространились. Но и глубина его произведений вызвала в режиссерах желание творить. Произведения Н.Махфуза способствовали проявлению таланта в полной мере таких режиссеров, как Салах Абу Сейф, Тауфик Салех, Атеф Салим, Атеф ат-Тайиб, Юсеф Шахин. Режиссеров интересует философско-метафизический, выраженный средствами аллегории и метафоры, смысл романов, воплощение которого требует новаторских подходов, высокой степени владения техникой кино. Каждый режиссер находит и выбирает в творчестве писателя то, что отвечает его интересам и художественным целям. Повторные экранизации, особенно романов писателя, свидетельствуют о глубине и богатстве их содержания, которое порой не исчерпывается постановкой одного фильма.

Как отмечает критика, глубокие персонажи, в которых ярко проявляются сильные, реальные черты египтянина, помнят даже те, кто не читал романы Махфуза, но знаком с ними по фильмам. В сознании араба, независимо от степени его причастности к литературе, романы, написанные Махфузом, и поставленные по ним кинофильмы давно слились в одно целое, а персонажи романов воспринимаются через их образы, созданные известными киноактерами.

Экранизировано более тридцати произведений Махфуза – романов и новелл, причем некоторые из них неоднократно. Среди них «Начало и конец», «Каир 30», «Между небом и землей», трилогия «Переулочек Мидакк», «Вор и собаки», «Болтовня над нилом», «Мирамар», «Карнак» и многие другие. Египетский кинематограф никогда не обращался к трем первым, историческим, романам Махфуза на сюжеты из эпохи Древнего Египта. Скорее всего, это связано с финансовыми трудностями, с большими затратами на постановку исторических, костюмных кинокартин. Большинство же

остальных романов было экранизировано, в том числе пять – в 90-е годы, когда фильмов, снятых по литературным произведениям, становится все меньше, и в Египте появилось целое поколение писателей, чьи романы никогда не экранизировались.

Нагиб Махфуз сыграл важную роль не только в египетской, арабской литературе, но и в египетском кинематографе. Великого арабского писателя связывает с развитием египетского арабского кино ряд важных моментов. Во-первых, Нагиб Махфуз первый из литераторов пишет для кино, начиная с 1945 года. Сам писатель вспоминал, как случилось так, что он стал писать киносценарии. «Однажды меня познакомили с Салахом Абу Сейфом и он пригласил меня написать совместный сценарий для фильма. Это был фильм «Приключения Антары и Аблы». Идея этого фильма принадлежала Салаху Абу Сейфу. Я не знал, что такое писать киносценарии. Реально писать киносценарии я научился благодаря Салаху Абу Сейфу. Он объяснял, что требуется от меня конкретно, и шаг за шагом он познакомил меня с языком кино». Писатель вспоминал, что его не привлекала работа сценариста, так как написание сценариев – нечто отличное от написания романов. Когда пишешь романы, ты сам себе хозяин, при написании сценариев для фильмов тебе все время диктуют, «сделай так, либо так» [7, с.45,46].

Во-вторых, Нагиб Махфуз больше всех написал для кинематографа, и его произведения экранизировались в течение длительного периода, вплоть до 1989 года.

В-третьих, все фильмы, для которых Нагиб Махфуз писал сценарии или сюжеты, занимают особое место в истории египетского кинематографа, очевидно, во многом благодаря талантливым режиссерам. Фильмы, поставленные по сценариям или произведениям писателя, становились лучшими работами в творчестве этих египетских режиссеров. К тому же египетский кинематограф сыграл огромную роль в популяризации творчества писателя не только в самом Египте, но и в других арабских странах.

В-четвертых, Нагиб Махфуз – единственный писатель, который напрямую был связан с кинематографом. В разные годы своей трудовой деятельности, с 1959 года до ухода на пенсию в 1971 году, он работал директором

управления цензуры, затем председателем комитета по организации и поддержке кино. Он был также советником министра культуры по делам кинематографии, тем самым оставив большой след в этой сфере.

Первоначально кинематографическая продукция в Египте была представлена в основном легкими комедиями, часто мюзиклами, именуемыми «лукам» (сладкие кусочки) по названию кондитерских изделий, которые продавались в сверкающем огнями центре Каира. Но вскоре появился и ряд крупномасштабных проектов, выполненных в реалистической традиции. В студиях устанавливались декорации переулков и архитектуры старого Каира или Александрии, и самые крупные художники привлекались для работы во главе кинопроизводства. Махфуз, уже известный автор, быстро стал одним из самых желанных сценаристов страны и одновременно политическим пропагандистом новой индустрии. Как председатель комитета по организации и поддержке кино и позже советник по вопросам кино Министерства культуры он защищал кинематограф как инструмент социального просвещения. Он подчеркивал, в частности, важную роль различных кино клубов, созданных в 1956 году, и сформулировал миссию Агентства для Объединения кино, которое было создано в 1957 году, – «поднять художественный уровень кинопроизводства».

Как он писал в статье 1955 года в журнале «аль-Фанн», фильм должен быть поддержан «деньгами и технологическим ноу-хау» [11].

Режиссеры должны понимать «науку» своего дела и быть в курсе "общественных" культурных тенденций. И студии должны быть оборудованы с учетом всех современных технических возможностей. «Самое главное, – как он утверждал, – сценарии должны быть своими собственными, а не «украденным» товаром».

Этот призыв к серьезному отношению к развитию киноиндустрии он будет декларировать на протяжении всей своей работы в кино. Еще до эпохи Насера, в 1955 году, он открыто бросал вызов укрепляющему свои позиции предпринимательскому классу, которые возник в ответ на рост спроса на кинематографическую продукцию, призывая к более жесткому регулированию искусства. Не удивительно, что в связи с этим он служил в качестве первого директора комитета цензуры.

Это был самый высокий правительственный пост, который он занимал. Хотя он ушел в отставку после споров, разразившихся вокруг его романа *Awlad ḥāratinā* (Дети нашего квартала) в 1959 г. Как и его уход от написания сценариев в целом, данный поступок отражает определенный курс в сторону еще более строгого нравственного и технического контроля, которого правительство должно было придерживаться. Он оставался центральным игроком в культурной политике нового революционного режима, его фильмы 1950-х годов, поставленные почти полностью в дореволюционном Египте, были во всех отношениях революционными.

Учитывая скорость, с которой кинематограф ворвался на египетскую культурную сцену, не удивительно, что Махфуз, как и многие из его поколения, втянулся в эту волну. Его уход, как и его вступление в мир кино, были логичны и убедительны. Киносценарии Нагиба Махфуза пятидесятых годов обеспечивают преемственность между его пред- и постреволюционной деятельностью, открывая важность кино в становлении нового письма на арабском языке в целом и, в частности, ключевые аспекты авторской постреволюционной эстетики.

По оценкам критиков, экранизации романов Нагиба Махфуза в подавляющем большинстве случаев уступают самим романам по глубине и значительности содержания, ни в одном из кинофильмов иносказательный, аллегорический подтекст экранизируемого произведения не получил полного и адекватного воплощения. В числе основных причин называется многозначность смыслов, заключенных в романах Махфуза и дающих возможность их различной интерпретации. Как доказывает литературно-критическая полемика вокруг романов, очень трудно, а скорее невозможно четко сформулировать и вычленить философскую мысль, мировидение Нагиба Махфуза из образного контекста его произведений. Мысль романиста находится в постоянном движении, в поиске мировоззренческих, нравственных, общественных идей, которые могли бы оправдать, наполнить смыслом жизнь отдельной личности, общества и всего человечества. Кинематографисты, даже если они руководствуются целями высокого искусства и, выбирая роман для экранизации, вчитываются в него и

пытаются проникнуть в его суть, отдают в конечном счете предпочтение интерпретации, наиболее отвечающей, на их взгляд, требованиям кино и способной обеспечить фильму успех у зрителей [12].

Большинство фильмов по романам Махфуза обладает несомненной художественной ценностью и представляет собой лучшее из созданного египетским кинематографом. Значение фильмов не исчерпывается их художественными достоинствами – они значительно расширили круг людей, приобщившихся к творчеству крупнейшего арабского писателя. При всех изменениях, которые претерпевают

романы в ходе их экранизации, фильмы, в основном дают представление о высоком литературном качестве произведений. С этой точки зрения, буквализм, следование тексту не являются недостатками, т.к. позволяют воспроизвести на экране отображенную в романах реальную картину египетской жизни. Это особенно справедливо в отношении романов каирского цикла, в которых кинорежиссеров привлекала их социальная проблематика. Политически-злободневные романы, к которым кинематографисты чаще всего обращались в 70-е гг., подвергались при экранизации наибольшим изменениям.

Литература

- 1 Газета "الحياة", 5.12.2001. Каир
- 2 Кирпиченко В.Н., Сафронов В.В. История египетской литературы: В 2-х томах. – М.: "Восточная литература", 2002.
- 3 Кирпиченко В.Н. Эмир арабского романа. – М.: "Восточная литература", 1992. – С.301.
- 4 Журнал «نصف الدنيا» ("نصف الدنيا") 23.10.1993 . Каир
- 5 Хашим ан- Наххас. Нагиб Махфуз аля аш-Шаша. – Каир, 1975.
(هاشم النحاس . نجيب محفوظ علي الشاشة . القاهرة)
- 6 Самир Фарид. Нагиб Махфуз ва синема ("نجيب محفوظ و السينما"). Каир, 1990.
- 7 Абд аль-Гаффар Рушди. "نجيب محفوظ. بين الأدب و الدراما". – Каир, 2011.
- 8 Memories of Naguib Mahfouz and the Movies// mlynxqualey on april 1, 2012. [http: arablit.org](http://arablit.org).
- 9 Журнал "الاقلام" (بغداد , العراق). العدد الرابع . 1988
- 10 Журнал «аль-Октябрь» (مجلة أكتوبر) . 23.10.1994. Каир
- 11 حمد سلماوي، حوارات نجيب محفوظ، جريدة الأهرام، 2/6/2006
- 12 Валид Сейф. Нагиб Махфуз фи –с-синема. "نجيب محفوظ في السينما", 2015

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Теменова Г., Кодар А.
**Образование времен
чагатайского и кыпчакского
языков в сравнительном
освещении**

Данная статья рассматривает способы образования времен в чагатайском и кыпчакском языках в сравнительно-сопоставительном синхроническом анализе. Также приведены взгляды русских и турецких тюркологов на образование, развитие данных языков и их место в классификации тюркских языков.

Ключевые слова: Чагатайский язык, Кыпчакский язык, синхронический метод, исторические тюркские языки, образование времен.

Temenova G., Kodar A.
**Construction of time in Chagatay
and Kipchak language**

This article investigates morphological ways of time constructions in Chagatay and Kipchak languages in comparative synchronic analysis. Also views of Russian and Turkish turkologists to forming, the development of these languages and their place in the classification of Turkic language are given.

Key words: comparative linguistics, historical Turkic languages, Chagatay language, Kipchak language, construction of time.

Теменова Г., Қодар А.
**Қыпшақ және шағатай
тілдеріндегі етістіктің шақ
категориясы құрылымына
салыстырмалы талдау**

Мақалада қыпшақ және шағатай тілдеріндегі етістіктің шақ категориясының құрылымына салыстырмалы-салғастырмалы синхроникалық талдау жасалынған. Сонымен қатар, осы тілдердің пайда болуы мен дамуы, түркі тілдерінің ішінде алатын орны жайлы орыс және түрік түркітанушы ғалымдардың көзқарастарына тоқталған.

Түйін сөздер: шағатай тілі, қыпшақ тілі, синхроникалық әдіс, тарихи түркі тілдері, шақ категориясы.

ОБРАЗОВАНИЕ ВРЕМЕН ЧАГАТАЙСКОГО И КЫПЧАКСКОГО ЯЗЫКОВ В СРАВНИТЕЛЬНОМ ОСВЕЩЕНИИ

Кыпчакский и чагатайский – вместе с анатолийским, поволжско-булгарским, хорезмийским – языки, относящиеся к средневековым тюркским языкам. Кыпчакский и чагатайский языки стоят между современными тюркскими языками, такими как караимский, кумыкский, узбекский, уйгурский и древний караханидский. Как раз именно в этом среднем звене можно обнаружить те ключевые изменения фонетики и морфологии, благодаря которым будут сформированы новые и новейшие тюркские языки. Если между кыпчакским и караханидским (11-12 вв.) языком, по Я. Экману, стоит кыпчакско-огузский язык (13-14 вв.), то между караханидским и чагатайским стоит язык XIV в. – хорезмийский [1]. Но по Т. Текину и М.Ольмезу, кыпчакский язык (13-17 вв.) на два столетия древнее чагатайского (15-17 вв.) [2]. Баскаков же в своей классификации приводит чагатайский и кыпчакский как древние тюркские языки, от которых происходят современные: от кыпчакского – языки кыпчакско-половецкой группы: караимский, карачаево-балкарский, кумыкский и крымскотатарский, а от чагатайского (по Н. Баскакову, староузбекского) – языки карлукско-хорезмийской группы – узбекский и новоуйгурский языки [3]. В данном исследовании речь будет идти о средневековой теске этого языка, то есть о языке тимуридов, а не алашординцев.

История формирования и развития кыпчакского языка.

По М. Аргуншаху, «причиной образования кыпчакского языка является откочевка кыпчаков от огузов (туркмен) на запад, благодаря чему до сих пор можно обнаружить сходства современного туркменского языка с средневековым кыпчакским» [4]. Для доказательства огузо-кыпчакского родства М. Аргуншах приводит «Словарь тюркских наречий» Кашгари, где последний говорит не отдельно об огузском или кыпчакском языках, а приводит их как единый огузо-кыпчакский язык. Также интересна география самого кыпчакского языка. «С одной стороны, был кыпчакский язык 13-15 вв. на территории Золотой Орды на стыке современной России, Украины и Кавказа. На основе этого кыпчакского языка итальянскими и немецкими миссионерами в 1303 году был написан «Кодекс Куманикус». С другой стороны, есть армяно-кыпчакский язык и кыпчакские памятники, написанные армянской письменностью. А также не стоит забывать богатейший литературный мемлюкский кыпчакский язык (сер. 13-16 вв.), ис-

пользовавшийся наряду с разговорным языком в Сирии и Египте. Интересно, что в кыпчакско-половецком языке «Кодекс Куманикуса» и в армяно-кыпчакском обнаруживается множество сходств из-за приверженности (к)христианству, тогда как лексика мемлюкских кыпчакских текстов содержит арабизмы, фарсизмы. Также язык северных мемлюко-кыпчакских памятников содержит в себе первозданные, обозначенные еще в «Дивани лугат-ат тюрк» М. Кашгари языковые особенности кыпчакского языка, которые тяжелее обнаружить в христианизированных армяно-кыпчакских и кыпчакско-половецких памятниках [4]. То есть на примере этих трех видов кыпчакского языка мы наблюдаем не только его географию, но и синхронность появления и развитие. Если у чагатайского языка есть только периоды, то у кыпчакского языка имеются разновидности своими периодами и фонетико-морфологическими особенностями.

Таким образом, кыпчакский язык можно назвать довольно гибким по сравнению с чагатайским, потому что ареал распространения и культурный ландшафт применения говорят сами за себя. Но несмотря на различные фонетико-морфологические особенности подвидов кыпчакского языка, основа и образование времен идет по одной общей схеме. В основе своей они агглютинативны и взяты из ресурсов кыпчакского языка. Способы образования времен кыпчакского языка будут рассмотрены в общем их виде в сравнении со способами образования этих же времен в чагатайском языке.

По Н.А. Баскакову, чагатайский язык – «литературный язык, возникший в эпоху формирования узбекской народности (15 в.) на базе общенародного языка и более древних среднеазиатских литературных языков и главным образом литературного языка Караханидского государства, а после монгольского нашествия – на базе литературного языка восточной части Джучиева улуса, т. е. Хорезма, и литературного языка улуса Чагатай. Являясь непосредственным преемником последнего, староузбекский язык получил в науке название чагатайского или джагатайского,

языка» [3]. Турки также отвечают на вопрос «Почему язык тимуридов был назван чагатайским?» Они подробно рассказывают историю распада чагатайского улуса и овладение им эмиром Тимуром: «После того, как умер Чагатай в 1241-1242 гг. его улус перешел к старшему сыну Карахану. После смерти Карахана в 1347 г. Улус был разделен на Мавераннахр и Моголистан или Туркестан и Семиречье по реке Талас. И в 1360 году улус был вновь объединен Туглук Тимуром, после его смерти в 1363 г. Весь чагатайский улус перешел к его наследникам» [1]. Таким образом название языка закрепилось за названием улуса, который перешел во владение к тимуридам, поэтому язык 15 в. носит название улуса 13 в., поэтому язык тимуридов носит название «чагатайский». Алишер Навои стал основателем чагатайского языка в его классических нормах, на котором писали произведения и позднейшие авторы – «Бабур-намэ» Захир эд-Дина Мухаммеда Бабура (1483-1530), «Шейбани-намэ» Мухаммеда Салиха (умер в 1535 г.) и др. [3]. Также из книги Н. А. Баскакова «Тюрские языки» мы узнаем дальнейшую судьбу чагатайского языка: «Этот же язык был литературным языком более поздних Бухарского, Хивинского и Кокандского ханств после распада владений Тимуридов. Таким образом, староузбекский язык в качестве письменного литературного языка просуществовал вплоть до Октябрьской социалистической революции» [3]. По словам Н. А. Баскакова, чагатайский язык повлиял на образование письменных языков казахов, туркменов, каракалпаков, уйгуров. Таким образом, переход от чагатайского к современному литературному узбекскому языку был осуществлен только после Октябрьской революции, когда «староузбекский язык со своими архаическими нормами уступил место национальному узбекскому языку, возникшему на базе современного живого узбекского языка и главным образом наиболее прогрессивных городских его говоров» [3].

Общая таблица для наглядного сравнения способов образования времен в чагатайском и кыпчакском языках:

	Кыпчакский язык	Чагатайский язык
Прошедшее определенное	дЫ/дУ+личное окончание	дЫ/дУ+личное окончание
Прошедшее неопределенное	1. мЫш+личное окончание а. -п+личное окончание б. -птыр/-птур+личное окончание с. -п турур+личное окончание 2. -ган/-ген, -кан/-кен+личное окончание	1. мыш +личное окончание а. -п+личное окончание б. -птыр/-птур+личное окончание с. -п турур+личное окончание 2. -ГАндур, -ГАн турур +личное окончание

Настоящее время	1. -АдЫр,-АдУр, -йдыр, -А турур +личное окончание 2. -р,-Ар, -Ыр,-Ур+личное окончание 3. -йор,-йорур+личное окончание (Армяно-кыпчакские тексты) 4. -(Ы)йЫр, -(У)йУр, -(Ы)й+личное окончание	1. -АдЫр,-АдУр, -йдыр, -А турур +личное окончание 2. -У, йУ+личное окончание 3. а/й+личное окончание 4. -А йорур, -У, йУ йорур +личное окончание
Будущее время	1. -Га/-Ге+личное окончание, -Гай/-Гей +личное окончание 2. -асы/-еси+личное окончание 3. -ЫсАр/-УсАр+личное окончание 4. -сАр +личное окончание 5. -ачак/-эчек+личное окончание	1. -Гай/-Гей +личное окончание 2. -ГУ/-КУ+аффикс принадлежности (+дур/турур)
Настояще-будущее время	-р,-Ар, -Ыр,-Ур+личное окончание	-р,-Ар, -Ыр,-Ур+личное окончание

Данная таблица показывает сходства и различия способов морфологического построения глаголов в настоящем, прошедшем, будущем и широком или по Н. Сидориной, настояще-будущем времени.

Настояще-будущее время или «geniş zaman»/ «широкое время» в чагатайском и кыпчакском языках также полностью совпадает, только в кыпчакском языке оно официально является одной из форм образования настоящего времени. По З. Коркмаз, «geniş zaman» или «широкое» время вмещается в себя события в большом временном отрезке от прошлого до будущего, поэтому и называется «широким» [5]. Таким образом, по замечанию Г. Гюнера, как и в древнетюркском «широкое время» является также одним из подвидов настоящего времени в кыпчакском языке, [6] тогда как в чагатайском языке оно выполняет функции именно «широкого» времени, описывая события, занимающие большие временные отрезки.

О чагатайском языке М. Аргуншах говорит, что «здесь настоящее время образуется с помощью вспомогательных глаголов «тур» стоять и «йор» идти/бежать» [7]. Конкретнее о форме -АдЫр,-

АдУр, -йдыр, -А турур +личное окончание идет из хорезмийского, а также продолжается в кыпчакском языке. Но и в чагатайском языке этот способ образования настоящего времени получил большое распространение [7]. Также возникновение формы йдыр, -й турур М. Аргуншах объясняет тем, что глаголы, оканчивающиеся на гласный по законам фонетики тюркских языков требуют согласный после себя, этим согласным и стала буква «й».

В кыпчакском языке будущее время очень развито и имеет пять способов образования: 1.Га/-Ге+личное окончание, -Гай/-Гей +личное окончание; 2.-асы/-еси+личное окончание; 3.-ЫсАр/-УсАр+личное окончание; 4.-сАр +личное окончание; 5.-ачак/-эчек+личное окончание.

Тогда как в чагатайском только два способа: -Гай/-Гей +личное окончание и --ГУ/-КУ+аффикс принадлежности (+дур/турур)

При этом один способ у них совпадает – Гай/-Гей +личное окончание и широко используется в обоих языках.

Кыпчакский язык:

Чагатайский язык:

	Единственное число	Множественное число
1 л.	айт-қай-мән қир-гей-мән көр-ге-мән ур-ға-мән	чиз-ға-биз кәл-ге-биз кәл-гей-биз ал- ғай-биз
2 л.	айт-қай-сән қир-гей-сән көр-ге-сән	бар-ғай-сиз бил-гей-сиз
3 л.	уруш-ға ал-ғай	ойна-ғай-лар тут-қай-лар өп-кей-лер

	Единственное число	Множественное число
1 л.	қыл-ғай-мән өл-ге-мән	бар-ға-биз йет-кей-биз
2 л.	бар-ғай-сән көр-ге-сән сағын-ғай-сән	ал-ғай-сиз бил-гей-сиз
3 л.	бил-гей бол-ғай	қыл-ғай-лар тур-ғай-лар сор-ғай-лар

Форма «-ачак/-эчек+личное окончание» не сохранилась в современном потомке кыпчакского языка в казахском языке, а сохранилась в языке огузской группы – турецком, хотя эта форма встречается в башкирском языке в несколько фонетически измененной форме – асак/өсөк.

В средневековых языках можно налюдовать как сходства образования прошедшего, настоящего и будущего времени, так и различия. Различия также можно обнаружить и по функциональному использованию настоящего-будущего времени. Настоящее время в обоих языках образуется в основном с помощью вспомогательных глаголов «стоять» и «ходить». Будущее же время не аналитическим, а аффиксальным способом. Настоящее время и в том, и в другом языке берет свое начало в хорезмийском языке, чего не скажешь о будущем времени, которое идет кор-

нями из Средней Азии, а именно из Восточного Туркестана еще со времен Уйгурского каганата. А прошедшее время еще древнее, его истоки можно найти в древнетюркских надписях.

Таким образом, средневековые тюркские языки, несмотря на множество найденных сходств, все же различны. Один язык был образован в качестве высокого литературного и официально-го (чагатайский), а кыпчакский язык, несмотря на наличие определенных и религиозных, и литературных, и исторических, и учебных письменных источников и даже переводов и большую распространенность, был все же более разговорным, открытым, развитым и гибким, поэтому из него вследствие развилось множество современных кыпчакских языков, тогда как из чагатайского только два современных – узбекский и новоуйгурский языки.

Литература

- 1 Eckman, J. (2013). Çağatayca el kitabı. Çeviri – Günay Karaağaç. – Ankara: Kesit yayınları. S. 10-12.
- 2 Tekin T., Olmez M. (2003). Türk dilleri. Giriş. – İstanbul: 2 baskı. str. 6
- 3 Baskakov, N. (2006). Türkskiye yaziki. İzd.4, 248 s. – M., str. 17, 178-179.
- 4 Argunshah M., Sağol Yüksekaya G. (2014). Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça dersleri. İstanbul. str. 270-271.
- 5 Korkmaz, Z. (2003). Türkiye Türkçesi Grameri – Şekil bilgisi., Türk dilinin biçim bilgisi. Ankara: TDK Yay. str. 637
- 6 Güner, G. (2013). Kıpçak Türkçesi Grameri. – İstanbul: Kesit Yay. str. 220.
- 7 Argunşah, M. (2013). Çağatay Türkçesi. – İstanbul: Kesit Yay. str. 221, 223.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Токкарина А.М., Анипина А.К.

**Шет тілін оқыту
методикасы ғылым ретінде**

Бұл мақалада методиканың ғылым ретінде қалыптасуы, шет тілін оқыту методикасы, оның негізгі жолдары, методика түрлері қарастырылады.

Түйін сөздер: методика, лингвистика, психология, педагогика, семантика.

Tokkarina A.M., Anipina A.K.

**Methods of foreign language
teaching as a science**

This article discusses the formation of methodology of science, methodology of teaching a foreign language, its basic ways, types of techniques.

Key words: methodology, linguistics, psychology, pedagogy, semantics.

Токкарина А.М., Анипина А.К.

**Методика обучения
иностранному языку как наука**

В данной статье рассматривается становление методики как науки, его основные пути, виды методики.

Ключевые слова: методика, лингвистика, психология, педагогика, семантика.

ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУ МЕТОДИКАСЫ ҒЫЛЫМ РЕТІНДЕ

Педагогиканың жоспары бойынша «Шет тілін оқыту методикасы» термині негізінен үш бағытта қолданылады және әртүрлі мағына иеленеді:

Методика – педагогикалық оқу ғимараттарында оқу пәні болып табылады, ол студенттерді тиімді кәсіби қызметке дайындау үшін теоретикалық және практикалық дайындық жасайды;

Методика – оқытушы жұмысының формасы, әдісі мен тәсілдерінің жиынтығы, қысқаша айтатын болсақ, кәсіби практикалық қызмет «технологиясы» секілді;

Методика – педагогикалық ғылым ретінде, ол кез келген ғылымға тән мінездеме иеленеді: зерттеудің объектісі мен пәнін, категориялы аппаратты, зерттеу әдістерін.

Методика ғылым ретінде 19 ғ. соңы мен 20 ғ. басында қалыптаса бастады. Методиканың қалыптасу процесі көптеген онжылдықтарды қамтиды. Оның қалыптасу жолы көптеген қайшылықтарға толы. Белсенді түрде екі сұрақ талқыланады: шет тілін оқыту методикасы жеке ғылым ба әлде қолданбалы ғылым ба, ол теоретикалық пән бе әлде практикалық пән бе.

Кейбір зерттеушілер (Щерба Л.В., Рыт Е.М., Розенцвейг Ю.В., Блумфилд Л., Фриз Ч.) шет тілін оқыту методикасын қолданбалы тіл білімі деп айтады. Е.М. Рыт айтуынша: «Шет тілін оқыту методикасы лингвистиканың жалпы қорытындыларының практикалық қосымшасы». Соңғы кезде бұл теория тілдік байланыс пен психоллингвистика теориясының пайда болуымен қайта дамуда. Әрине, шетел тілі пәнінің ерекшелігі оқу процесіне әсер етпей қоймайды. Шет тілінің оқу процесі құрылымымен байланысты сұрақтар (жаттығу жүйесі, сабақты құру принципі, бақылау мәселесі, көрнекі құралдарды қолдану және т.б.) тек қана лингвистика тілінде шешілмейді.

Б.В. Беляев ғалымның айтуынша, Шет тілін оқыту методикасы қолданбалы психология болып табылады, шет тілін оқытудың негізгі заңдылықтары шет тілін игерудің психологиялық заңдылықтарынан алынып тасталуы мүмкін, ең басты мақсат қарапайым шет тілін оқыту ғана емес, ең бастысы оған ойлану. Осы ойға теоретикалық негіз ретінде Сэпир-Уорф теориясы негіз бола алады, оның айтуынша, әртүрлі тілдердің құрылыстық-семантикалық ерекшелігі ойлану тәсілдерінің ерекшелігіне сәйкес келеді, осыдан пайда болатын қорытынды:

Шет тілін оқыту – оған ойлануға үйрету. Осыған қатысты, басқа тілде ойлануға оқыту мақсаты – қолданбалы психология болып табылады. Бірақ, бұл тұжырымның қателігі жақын уақытта дәлелденді. И.В. Рахманов ғалымның айтуынша, басқа тілде жоқ құбылысты білдіретін сөз мөлшері салыстырмалы түрде көп емес, көп жағдайда сөз мағыналары мен сөз тіркестерінің мағынасы сәйкес келмеуі мүмкін.

Қазіргі уақытта Шет тілін оқыту методикасы шет тілін оқыту заңдылықтарын ашатын және негізделетін жеке теоретикалық және қолданбалы ғылым ретінде өңделген.

Методикалық концепцияның эволюциясы нәтижесінде екі функциональді ерекше методика қалыптасты: жалпы және жеке методика.

Жалпы методика – қай шет тіліне байланысты болмасын, шет тілін оқыту процесінің заңдылықтарына және ерекшеліктеріне оқытумен айналысады. Сонымен, оқу материалдарын таңдау принципі, сабақтың әртүрлі этабында ауызша және жазбаша тілді байланыстыру және т.б. біздің еліміздегі жалпы білім беретін мекемелерде кез келген шет тіліне бірдей жағдайда болады.

Шет тілін оқытудың ортақ заңдылықтарын білу оқытушының нақты бір шет тілінің спецификалық ерекшеліктерімен кездескенде жеткіліксіз болады. Мысалы, сөздердің 4 тонын игеру, оларды дұрыс дыбыстау тек қытай тіліне ғана тән, Continuous етістік формасын меңгеру тәсілдері тек ағылшын тіліне ғана тән; сөзтудыру моделі, зат есім мен сын есімнің талдануы – неміс тіліне тиесілі. Жапон тілінде жазудың 3 түрі бар, жапон тілінде небәрі 2 ғана шақ бар.

Әртүрлі жағдайда кез келген шет тілін тез уақытта игеруге негізделген оқытудың жаңа тәсілдері мен формаларын дайындау және оны пайдалану керек.

Осылайша, жеке методика – бір шет тіліне негізделген тілдік және сөйлеу құбылыстарын үйретуді зерттейді.

Жалпы және жеке методикалар бір-бірімен байланысты. Жалпы методика жеке методиканың тәжірибесі негізінде толығады. Басқа жағынан, жалпы методиканың заңдылықтары жеке методикада көрініс табады, осылайша оның теориясы толығады.

Салыстырмалы методика шет елдерінде шет тілін оқытуды ұйымдастыруға үйретеді.

Тарихи методика оқыту әдістерінің тарихын үйретеді.

Арнайы методика оқыту теориясының жеке аспектілерін қарастырады (мысалы, ТСО

қолдану методикасы, үштілдік жағдайда шет тілін оқыту).

Кез келген ғылымда зерттеудің өзіндік объектісі мен пәні болады, сонымен қатар – зерттеу әдісі мен түсінік аппараты – базалық категориялардың жинағы болады.

Ғылымның объектісі мен пәнінің шектеулігі зерттеу методологиясы жағынан негізгі болып табылады. Құбылыс, қарым-қатынас – бұның барлығы танылады, зерттеу объектісі болып табылады (себебі ол әлі танылмады), сондықтан шет тілін оқыту методикасының объектісі мен пәнін шектеу керек және оларды басқа ғылымның объектісі мен пәнінен ажырату керек (педагогика, психология, лингвистика).

Бірінші рет шет тілін оқытудың объектісі мен пәнін шектеуді И.Л. Бим қолданды [5, 29]. Методиканың негізгі объектілері – оқу пәнін оқытуға қолданылатын бағдарламалар, оқу құралдары, әдістемелік нұсқаулықтар; оған оқу процесі (оқу-тәрбиелік процесі), оған оқушы мен оқытушы қызметі, оларды өзара әрекетке түсіретін негізгі ұйымдастырушылық формалар кіреді (сабақтар жиынтығы, сабақтан тыс жұмыстар және т.б.). Басқа сөзбен айтқанда, методиканың объектісі ретінде берілген қызмет аясындағы шынайы көріністер жатады және материалды түрдегі нақты белгі формасына бекітілген осы аймақтағы таным нәтижелері жатады (соңғысына бағдарламалар, оқулықтар жатады).

Барлық көрсетілген объектілер басқа формасы жағынан басқа ғылымды оқу үшін де объект болып табылады. Оқу жоспарлары, бағдарламалар, оқулықтар, оқу құралдары, оқу-тәрбиелік процесс, оқытушы, оқушы педагогика және дидактиканың объектілері болып табылады.

Оқушы, оқытушы және оқу-тәрбиелік процесс, осылардың негізінде оқушы психикасының қалыптасу процесі жүзеге асады, – бұның барлығы педагогикалық және әлеуметтік психологияның объектісі болып табылады.

Лингвистика да шет тілін оқыту методикасының ортақ объектісі болып табылады, ал шет тілі – оқыту пәні.

Бірақ осы объектілерді әр ғылым оны өз көзқарасы бойынша зерттейді, яғни, өзінше оларды ашады, әрқайсысы өзінің «абстракттілі объектісін» иеленеді, өзінің оқыту пәнін; «ғылыми зерттеудің нақты объектілерінің жиынтығы – осы ғылымның объектісі болып табылады. Объектілердің абстракттілі жүйесі немесе абстракттілі объектілердің жиынтығы осы ғылымның пәнін құрайды» (Леонтьев А.А.).

Осылайша, методика пәніне ғылым ретінде оқу пәні ішіндегі барлық идеалды ішкі жүйелер, яғни, біздің олар туралы білуіміз, мақсаты, мазмұны мен оқыту әдістері кіреді. Бұлардың барлығын ол жинақтап өзінің пәні ретінде көрсетеді.

Шет тілін оқыту методикасының белгіленген объектісі мен пәні оны ғылым ретінде, зерттеу мақсатын, мазмұнын, әдістері мен оқыту құралдарын айқындайды, және де шет тілінің материалымен оқыту және тәрбиелеу тәсілдерін анықтайды.

Методиканың ғылым ретінде оның базисті категориясын қарастыру да маңызды. Методиканың базисті категориясына амал, жүйе, әдіс, қабылдау, тәсіл және құрал жатады.

Оқыту амалы оқыту әдісімен белгілі стратегия негізінде практикалық оқытуда бастаушы, басым идеяларды тудыру (Колесникова И.А., Долгина О.А.).

Амал – ең ортақ бастапқы идея, концептуалды, тұлғалық-бағдарланған ұстаным (гуманистік, коммуникативті).

Оқыту әдісі – методиканың негізгі санаты, оның түсінігі басқа терминдер мен түсініктерге әсерін тигізеді. Бұл термин отандық және шетелдік методикада бірнеше мағыналар иеленеді. Жалпы дидактикада және басқа да негізгі ғылымда «метод» таным тәсілін, зерттеу жолы мен мәселелік есепті шешуді анықтайды. Дидактикада ауызша, көрнекілік, практикалық әдістер бар. Шет тілін оқыту методикасында «әдіс» – бір бағытқа негізделген және нақты амалға сүйенетін, берілген бағытқа сәйкес оқытудың жалпыластырылған моделі (Колесникова И.А., Долгина О.А.).

Әдіс (кең көлемде) – белгілі тарихи кезеңде оқытудың бірегей стратегиясы (ауыспалы тура, аудиовизуальді....).

Әдіс (тар көлемде) – қойған мақсатқа жету үшін оқытушы мен оқушының ортақ қызметі (танысу, жаттығу, қолдану).

Әдіс пен амалдың арақатынас мәселесі дискуссиялы болып қала бермек. Отандық методистер мен көптеген шетелдік зерттеушілер ойынша, оқуға амал негізгі рөл атқарады және жаңа метод құруға қосымша идея болып табылады.

Әдіс пен амал бір-бірімен байланысты және бір-біріне тәуелді, бір-бірінің арасында бағынушылық бар, олар ылғи өзара байланысты. Зерттеушілер ойы біржақты, барлық оқыту жағдайына дұрыс және тиімді оқыту әдісі жоқ, сондықтан әртүрлі әдістердің амалдарын, принциптері мен элементтерін біріктіру керек, себе-

бі бір жағдайға тиімді болса, басқа бір жағдайға қарама-қайшы нәтиже көрсетуі мүмкін.

Оқыту принципі – оқыту процесінің характерін анықтайтын негізгі ереже, ол таңдалған бағыт бойынша және осы бағытқа сәйкес амалдар негізінде құрылады. Оқытудың нақты құрылған принциптері қандай оқыту мазмұнын таңдау керектігін, қандай материалдар мен тәсілдер пайдалану керектігін шешуге көмектеседі.

Тәсіл – методиканың басты категориясы, ол нақты істермен байланыстырылады. Оқытудың принциптері, тәсілдері мен әдістері арасында тығыз байланыс бар: принциптерді жинақтауды көрсететін әдіс нақты тәсілдер жүйесінде құрылады. Әр әдіске өз тәсіл жүйесі тиесілі, бірақ та бір тәсіл әртүрлі әдісте қолданылуы мүмкін. Рациональді сәйкестік пен тәсілдер бірігуі әдістің болмысы мен тиімділігін анықтайды.

Оқыту тәсілі астында нақты мәселені шешуге бағытталған оқытушының нақты іс-әрекеті көрінеді. Мысалы, жаңа лексикалық бірліктерді білуге арналған тәсілдер ретінде көрнекілікті пайдалану, ана тілге аудару, дифиниция және т.б. жатады.

Оқыту мақсаты – шет тілін оқыту процесінде біз неге талпынамыз, соған керемет жоспарланған нәтиже. (И.Л. Бим). Алдымен оқытудың мақсаты белгіленеді, содан кейін методика құрылады. Оқыту мақсаты оқыту жағдайымен тығыз байланысты, онсыз олардың қол жеткізуі мүмкін емес.

Оқыту жағдайы – оқыту жүзеге асатын жағдай.

Оқыту құралдары – оқу процесіндегі құрал, ол арқылы қысқа уақытта қойылған мақсаттарға қол жеткізуге болады. Оқу құралдарына: оқулық, жұмыс дәптері, магнитофон, карточкалар жатады.

Жоғарыда айтылған категориялардың барлығы арнайы методикалық концепцияға сәйкес келетін оқу процесінің жалпы моделі – **оқу жүйесін** қамтамасыз етеді (М.В. Ляховицкий).

Оқу жүйесі – нақты методикалық концепцияға сәйкес келетін компоненттердің толық жиынтығы; ол оқуды ұйымдастыратын мақсатты, мазмұнды, принципті, әдісті, тәсілді, құралды, форманы анықтайды және олармен айқындалады (Е.И.Пассов, Е.С.Кузнецова).

Шет тілін оқыту жүйесі басқа пәндерге секілді, жалпы байланыс және шынайы көріністің өзара айқындалған ережесіне, тоқтаусыз дамып жатқан әлемнің тұтастығына және біздің ол туралы білетін біліміміздің көрінісіне сүйенеді.

Кез келген жүйеге элементтердің көптік түсінігі мен тұтастық түсінігі жатады. Жүйенің тұтастығы олардың элементтерінің байланысымен қамтамасыз етіледі. Шет тілін оқытуға жүйенің екі деңгейі қарастырылады: шеттілін оқыту ме-

тодикасының бастапқы ережесін анықтайтын қазіргі көрініс пен процесс деңгейінде; педагогикалық процесс деңгейінде, яғни, оқу комплексіндегі делдал оқытушы мен оқушы қызметі, оның нәтижесі – даярлықтың айқын деңгейі.

Әдебиеттер

- 1 Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. – М., 2000.
- 2 Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. – М., 1985.
- 3 Общая методика обучения иностранным языкам в средней школе / Под редакцией А.А. Миролюбова, И.В. Рахманова, В.С. Цетлин. – М.: Просвещение, 1967.
- 4 Гез Н.И. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М., 1982.
- 5 Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника. – М.: Рус яз, 1977.

References

- 1 Gal'skova N.D. Sovremennaja metodika obuchenija inostrannym jazykam. – M., 2000.
- 2 Zimnjaja I.A. Psihologicheskie aspekty obuchenija govoreniju na inostrannom jazyke. – M., 1985.
- 3 Obshhaja metodika obuchenija inostrannym jazykam v srednej shkole / Pod redakciej A.A. Miroljubova, I.V. Rahmanova, V.S. Cetlin. – M.: Prosveshhenie, 1967.
- 4 Gez N.I. Metodika obuchenija inostrannym jazykam v srednej shkole. – M., 1982.
- 5 Metodika obuchenija inostrannym jazykam kak nauka i problemy shkol'nogo uchebnika. – M.: Rus jaz, 1977.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Токкарина А.М., Анипина А.К.

**Жапон-қытай
иероглифтерінің фонетикалық
ұқсастықтары мен
айырмашылықтары**

Бұл мақалада жапон мен қытай иероглифтерінің фонетикалық ұқсастықтары мен айырмашылықтары қарастырылған. Бұл мақаланың мақсаты қытай-жапон иероглифтерін зерттеу арқылы фонетикалық және лексикалық элементтердің айырмашылығын анықтап, фоноидеографикалық иероглифтердің алғашқы формасына детерминативті жалғау қосу арқылы жаңа иероглифті алу болып табылады.

Түйін сөздер: иероглиф, идеографика, онъёми, кунъёми.

Tokkarina A.M., Anipina A.K.

**Phonetic similarities and
differences between
japanese-chinese**

Characters in this article addresses phonetic similarities and differences between japanese-chinese characters. The aim of the study is examining the Japanese-Chinese characters, select phonetic and lexical difference. The study found that using adding determinativ prefixes to the fonoideografiče hieroglyph, you can get a new character.

Key words: character, ideografika, on'yomi, kun"ëmi.

Токкарина А.М., Анипина А.К.

**Фонетические сходства
и различия японско-
китайских иероглифов**

В данной статье рассматриваются фонетические сходства и различия японско-китайских иероглифов. Целью исследования является на основе изучения японско-китайских иероглифов выделение фонетических и лексических отличий, также с помощью прибавления детерминативной приставки к фоноидеографическому иероглифу получение новых иероглифов.

Ключевые слова: иероглиф, идеографика, онъёми, кунъёми.

ЖАПОН-ҚЫТАЙ ИЕРОГЛИФТЕРІНІҢ ФОНЕТИКАЛЫҚ ҰҚСАСТЫҚТАРЫ МЕН АЙЫРМАШЫ- ЛЫҚТАРЫ

Жапон жазуындағы ең маңызды және игеруге өте қиын – иероглифтер. Жапон тілінде қытай иероглифтерін пайдалану жапон тілінің маңыздылығын одан әрі ұлғайтады. Жапондар иероглифтермен қатар сол таңбалармен белгіленетін сөздерді сол қытай тіліндегідей емес, керек болған жағдайда жапон тілінің дыбысталу нормасына сай етіп олардың дыбысталуын өзгерте отырып меңгерген. Пайдаланып отырған қытайлық лексикалық элементтерден жапондар жаңа сөздер құрады. Осындай жолмен жапон тіліне кірген қытайлық лексикалық элемент, сөз немесе морфема, он 音 деп, ал Қытайдан алынғанына немесе Жапонияда құралғанына қарамастан, бір немесе бірнеше оннан тұрса, канго («қытай сөзі») деп атады. Қытай сөзі (фонетикалық жағынан өзгертілген) енген кезде түсініксіз болғандықтан, он-- деп атады, яғни «дыбысталу», ал иероглифтер енген дәуірде олардың мағынасын аша алатын жапон сөзі кун 訓 деп атады да, «түсіндірме, мағына» дегенді білдірді.

Қытай жазуында суретті таңбалар – пиктограммалар – ең аз бөлікті құрайды. Одан идеограмма деп аталатындар әлдеқайда көп. Идеограммалар – шартты мағынасы бар суреттер. Мысалы, 立 иероглиф алғашында екі аяғының арасын ашып тұрған адамның суреті болған, ал оның астына көлденең сызық қосылған; алайда бұл сурет ондай адамды емес, оның тұрысын, яғни «тұруды» білдірген. Күрделі идеограммада шартты мағына бөліктерінің мағыналарының байланысынан шығады. Мысалы, 命 иероглиф алғашқы формасында құрылысты – ғибадатхананы немесе билеушінің үйін (астында қара сызығы бар иероглифтің жоғарғы бөлігі) білдірген; алдында тізесін бүгіп отырған адамның бейнесі мен оның сол жағындағы ауыз бұйрықты құрметпен тыңдап отыруды, яғни қазіргі мағынасы «бұйырды» білдірді. Осы мысалдан көрініп отырғандай, көне идеограмманың мағынасы тек иероглифтің өзі жасалған мәдени-тарихи жағдайда ғана түсінікті болады.

Таза идеографикалық таңбада сөздің оның бөліктері білдіретін сөздермен ешқандай дыбыстық қатынасы жоқ, басқаша айтқанда, таңбаның оқылуы оның бөліктерінің оқылуына тәуелді емес. Мысалы, 林 иероглиф линь (қыт.; жап. рин «орман») қытай сөзін білдіреді, ал 木 онда екі рет қайталанған элемент му (қыт.; жап. моку, боку «ағаш») сөзін білдіреді.

Иероглифтердің ең көп бөлігі қарапайым бейнелеуіш таңбаларға не идеограммаларға емес, фоноидеограмма деп аталатын үшінші аралас топқа жатады. Фоноидеографикалық иероглифте сөз бен өзінің бөлігі білдіретін сөз (фонетик) фонетикалық жағынан бірдей, басқаша айтқанда, таңбаның оқылуы толығымен оның бір бөлігінің оқылуымен (фонетик) сәйкес келеді.

Фонетик таңбаның мағынасымен байланысы болуы да, болмауы да мүмкін. Ондай байланыстың болу-болмауы фоноидеографикалық таңбаның қандай үрдіс нәтижесінде құралғанына байланысты. Ондай үрдістің екі түрі болды.

Фоноидеографикалық иероглифтер алғашқы формаға детерминативті жалғау арқылы жаңа иероглиф жасау жолымен әлдебір сөздің жаңа туынды мағынасын білдіру нәтижесінде пайда болды. Екі таңбаның дыбысталуы бұл жағдайда бірдей болып қалды, өйткені олар бір сөздің түрлі мағынасын білдірді. Мысалы, фэй 非 сөзі «жаман, пәле, зұлымдық» дегеннен басқа «бірнәрсені жамандау, жаман нәрсе айту» деген мағынаға ие болғанда, 誹 «сөз» 言 детерминативінің жалғануы арқылы жаңа иероглиф жасалды. Бұл жағдайда екінші фоноидеографикалық иероглифте фонетиктің, яғни алғашқы таңбаның мағынасы толығымен иероглифтің мағынасымен байланысты – өйткені соңғысы біріншісінің туындысы болып табылады.

Фоноидеографикалық иероглифтер омонимдік сөзді білдіретін иероглифке детерминативті жалғау арқылы әлдебір сөзді білдіру нәтижесінде пайда болған. Көне қытай тілі омонимдерге бай болатын, өйткені онда бір буынды сөздер көп еді, ал буындарының көлемі оның фонетикалық жүйесінің шарты бойынша шектеулі еді. Осылайша иероглифке детерминативті жалғап, оған жаңа мағына беріп, омонимдік сөз табу қиынға соқпады. Бұл жағдайда жаңа иероглифте фонетиктің ролін атқаратын алғашқы таңбаның жаңа иероглифтің мағынасына ешқандай қатысы болмады. Мысалы, «устрица» 甘ь сөзін білдіру үшін «тәтті» деген мағынасы «устрицаға» мүлдем сәйкес келмейтін 甘 甘ь омонимдік таңбасы фонетик ретінде алынды; оған 甘ь сөзінің мағынасы құрт- құмырсқа, жәндіктер әлеміне жататынын көрсетіп тұратын 虫 детерминатив жалғанды, сөйтіп 𧈧 таңбасы жасалды.

Сөздің жаңа мағынасы мен омонимдік сөздің өзге мағынасын білдіру үшін иероглиф-

ке детерминативті жалғау жаңа таңбаларды жасауда ең тиімді әдіс болды, сондықтан фоноидеографикалық иероглифтер түрі кең таралды. Нәтижесінде Қытайда олардың көп бөлігінің бірдей оқылулары, ал Жапонияда бірдей ондары бар. Мысалы, «апельсин» 柑, «күріш қайнатпасы» 𧈧 «саз балшықты ыдыс» 𧈧, «устрица» 𧈧 иероглифтері мен олардың «тәтті» 甘 фонетигі—барлығы қытайша 甘ь деп оқылады, Жапонияда кан деген оны бар.

Қытай иероглифінің Қытайда, ереже бойынша, бір дыбысталуы немесе, басқаша айтқанда, бір оқылуы болады, Кореяда да, әдетте, бір оқылуы бар, ал Жапонияда, әдетте, екі немесе одан да көп. Әр елдің жазба тілінде иероглифтің оқылуы басқа болғанмен, олардың көп бөлігінің лексикалық мағынасы бірдей. 1946 жылы енгізілген иероглифтік лимиттің құрамында ғана 63–сөз, 62–ко, 47–си, 44–кан, 38–то, 35–ки, 31–сэй, 31–со, 29–кэн, 28–ка, 28–кё, 28–син, 27–ки, 25–сэй, 24–сэн, 23–тё, 23–фу, 22–и, 21–тэй, 21–хан, 21–бо, 20–кю, 20–хо, 20–ё: деп оқылатын иероглиф (яғни, осы иероглифпен жазылатын сонша сөз тудырушы түбірлік морфема) бар екені анықталды. Сонда неге жапон тілінде оқылулар көп деген сұрақ туындайды.

Иероглифтің оқылуы мазмұн беретін контекстке, өзге кандзилермен тіркесуі мен тіпті сөйлемдегі орнына байланысты. Кейбір жиі қолданылатын кандзилер он немесе одан да көп түрлі оқылуы бар. Алдында айтып кеткендей, оқылулар онъёми мен кунъемиге бөлінеді.

Онъёми (音読み) – сино-жапондық оқылу; иероглифтің қытайша дыбысталуының жапондық аудармасы. Кейбір кандзилердің бірнеше онъёмиі бар, өйткені олар Қытайдан бірнеше рет алынған: әр түрлі уақытта және әр түрлі аймақтан. Мысалы, 生 иероглифінің икиру «өмір сүру», икасу «тірілту», уму «туу», умарэру «туылу», хаэру «өсу» (өсімдіктер мен адамның өсімділігі), хаясу «өсіру» (сақал, мұрт, т.б.), нару «жеміс салу», насу «туу», нама «шикі» деген кундық оқылуларынан басқа екі ондық оқылуы бар: сэй мен сё. Кокудзи немесе Жапонияда жасалған иероглифтердің, әдетте, онъемілері болмайды, дегенмен ерекшеліктер бар: мысалы, 働 < «жұмыс істеу» иероглифінің кунъеміі (хатараку) де, онъеміі (до:) де бар, ал 腺 «без» (сүт, қалқанша және т.б.) иероглифінде тек сэн деген онъеміі бар.

Ондар, әдетте, төртке бөлінеді:

Го-он	吳音, У патшалығынан келген дыбысталу	V-VI ғ. У патшалығының (қазіргі Шанхай ауданы) дыбысталуынан алынған оқылу, одан қазіргі у диалектісі де тарайды.
Кан-он	漢音, Ханьдық дыбысталу	Тан әулетінің билігі кезіндегі дыбысталудан, негізінен, Чанъань астанасының сөйлеу дыбыстарынан алынған оқылу.
То:-он	唐音, Тандық дыбысталу	Сун мен Мин кейінгі әулеттердің билігі кезіндегі дыбысталудан алынған оқылу. Бұған Хэйан дәуірі мен Эдо кезеңінде алынған оқылулардың барлығы жатады.
Канъё-он	慣用音	Тілдік норманың нәтижесінде жасалған қате оқылулар

Кең тарағаны – кан-он оқылу формасы. Го-он оқылуы көбіне буддистік терминологияда кең тараған, мысалы, гокураку 極楽 «жұмақ». То-он оқылуы кейбір сөздерде кездеседі, мысалы, ису 椅子 «орындық». 行 (қытайша хан, син; жапонша ко:, гё:) сияқты омографтар (多音字) бар, олардың түрлі оқылулары қытай тілінде түрлі мағына беретін, бұл жайт та жапон тілінде көрініс табады. Тондық екпіндерді берудегі қиындықтардан басқа, көптеген қытай буындарын айту дауыссыз дыбыстардың көптігінен (әсіресе, соңындағы дауыссыз дыбыс ортақытай тілінде қазіргі диалектілерден гөрі жиі кездесетін) өте қиынға соғатын. Сондықтан *онъёми*-дің көбісі екі морадан тұрады: оның екіншісі я бірінші морадағы дауыстының созылыққысы, я *ку*, *ки*, *цу*, *ти* буындары мен ортақытай тілінде соңында келетін дауыссыз дыбысқа ұқсатқан *н* буыны (өйткені *н* буыны жапондық төл сөзде кездеспейді).

Онъёми көбінесе бірнеше кандзиден тұратын сөзді (熟語 дзукуго) оқуда кездеседі, олардың біразы жапон тілінде аналогтары жоқтығынан ұғымдарды жеткізу үшін кандзилердің өздерімен бірге қытай тілінен алынған. Бұндай үрдісті ағылшын тілінің сөздерін латын және нормандық француз тілінен алу үрдісімен өте жиі салыстырады, өйткені қытай тілінен алынған термин сөздер мағыналы болып келді және оларды білу – сыпайылық пен сауаттылықтың нышаны еді. Бұл ереженің маңызды ерекше жағдайы – жапондық *кундық* оқылу жиі қолданылатын адамдардың тектері.

Кунъёми (訓読み), жапондық немесе *кундық* оқылу, мағынасы жағынан қытай иероглифтері теріп алынған төл жапон сөздерінің (大和言葉, ямакотокотаба) дыбысталуына негізделген. Кейбір

кандзилерде бірден бірнеше *кундері* болса, кейбіреулерінде мүлдем болмайды. Мысалға, шығысты (東) білдіретін кандзидің *ондық* оқылуы *то:*. Алайда жапон тілінде иероглифтерді енгізгенге дейін әлемнің бұл бағытын білдіру үшін екі сөз болды: хигаси мен адзума – олар иероглифтің *кундарына* айналды. Ал қытай өлшем бірлігін білдіретін кандзидің жапон тіліндегі аналогі болмағандықтан, *сун* деген *онъёмиі* ғана бар. *Кунъёми* ямакотокотобаның берік буындық құрылымымен анықталады: көптеген зат есімдер мен сын есімдердің *кундарының* ұзындығы екі немесе үш буын болса, етістіктердің *кундары* қысқа (етістік тудырушы кандзи оқылуының бір бөлігі болып есептелгенмен, хираганамен жазылатын окуригананы – флексияны санамағанда): бір немесе екі буын.

Көп жағдайда бір жапон сөзін жазуда мағынаның реңкін беру үшін түрлі кандзилер қолданылды, мысалы, 治す деп жазылған *наосу* «ауруды емдеу, жазу» дегенді білдірсе, 直す деген кандзи «жөндеуді» (мысалы, велосипед) білдіреді. Мағынаның реңкінде қателесіп қалмас үшін сөз кейде хираганамен жазылады. Мысалға, бұл жағдай もと сөзіне қатысты, өйткені оған бірден бес түрлі кандзи 元基本下素 сәйкес келеді, ал оларды пайдалану кезіндегі айырмашылықты табу қиынға соғады.

Қорыта айтатын болсақ, жапон лексикасы қытай иероглифтерін еңгізу кезінде оларды өз тілдік нормасына сәйкес өзгертіп қолданып келеді. Себебі, жапондықтар қытайлық иероглифтердің алғашқы формасына детерминативті жалғау қосу арқылы жаңа иероглифтер тудырды. Әрине, бұндай иероглифтермен жапон сөздік қоры да молаяды, жапон тілінің ерекшелігі де айқындала түседі.

Әдебиеттер

- 1 Сборник статей по японской письменности на сайте Minna no nihongo.
- 2 Алпатов В.М. Япония: язык и общество. Глава про современную письменность.
- 3 Японская каллиграфия.
- 4 Тан Лань, Чжунго вэньцзы сюэ (Учение о китайском письме). – Шанхай, 1981. – С. 63-66.
- 5 Etymology
- 6 Chinese literacy (Китайская грамотность) (англ.).
- 7 Чжао Шоухуэй, Чжан Дунбо, Совокупность китайских иероглифов – цифровая перспектива.
- 8 Дэниэл Г. Пибл, SCML: структурное представление китайских иероглифов, 29 мая 2007.
- 9 たいと (яп.)русск. (яп.)

References

- 1 Sbornik statej po japonskoj pis'mennosti na sajte Minna no nihongo.
- 2 Alpatov V.M. Japonija: jazyk i obshhestvo. Glava pro sovremennuju pis'mennost'.
- 3 Japonskaja kalligrafija.
- 4 Tan Lan', Chzhungo vjen'czy sjuje (Uchenie o kitajskom pis'me). – Shanhaj, 1981. – S. 63-66.
- 5 Etymology
- 6 Chinese literacy (Kitajskaja gramotnost') (angl.).
- 7 Chzhao Shouhujei, Chzhan Dunbo, Sovokupnost' kitajskih ieroglifov – cifrovaja perspektiva.
- 8 Djenijel G. Pibl, SCML: strukturnoe predstavlenie kitajskih ieroglifov, 29 maja 2007.
- 9 たいと (jap.)rusk. (jap.)

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Тоқтарбек С.
**Қытай тіліндегі мәндес
мөлшер сөздердің
семантикалық ерекшеліктері
мен тіркесу жолдары**

Қазіргі таңда ЖОО-да қытай тілін оқытудың басты мақсатының бірі – студенттерді қытай тілінде өз ойын ауызша да, жазбаша да дұрыс жеткізе білуге тәрбиелеу. Ондай нәтижеге жету үшін, біріншіден, қытай тілінің қалыптасқан жүйесін, соған негізделген өзіне тән заңдылықтарын, яғни қытай тілінің мәдениетін сақтауға тұра келсе, екіншіден, сөйлеушінің айтайын деген ойының қарым-қатынасының мақсатына сай тілдік құралдарды, амал-тәсілдерді орынды, дұрыс қолдануға жетілуі керек. Мақалада қытай тіліндегі мәндес мөлшер сөздердің семантикалық ерекшеліктеріне талдау жасалады. Мәндес мөлшер сөздердің тіркесу жолдары мен өзара айырмашылықтары айқындалады. Сонымен қатар, қытай тіліндегі мәндес мөлшер сөздерді оқытудың тиімді жолдары қарастырылады.

Түйін сөздер: қытай тілі, мәндес мөлшер сөздер, семантикалық ерекшелігі, тіркесу жолдары, оқыту әдістері.

Toktarbek S.
**Ways of interaction and features
of similar semantics meaningfully
measure words in Chinese
language**

At the present time in higher education institution one of the main goals of teaching Chinese language is teaching students to correctly use the writing skills and speaking skills. In order to achieve this goal, at first need be installed system of Chinese language faces in the original rules, the reservation of the culture of the Chinese language. Secondly, thoughts that the speaker wants to convey to the relationships must use suitable methods of correct pronunciation. In the Chinese proverb similar meanings of counting words make parsing (or different) of the specifics of the semantics. Similar measure words with the interaction path also have their differences. At the same time, the Chinese word counting seek profitable ways of language learning.

Key words: chinese language, similar meanings of counting words, method of teaching, specifics of semantics, profitable ways.

Тоқтарбек С.
**Пути взаимодействия
и особенности семантики
схожих по значению счетных
слов в китайском языке**

В нынешнее время в высших учебных заведениях одной из главных целей обучения китайского языка является грамотное использование письменной и устной речи. Для того чтобы добиться этой цели необходимо, во-первых, установить систему обращения китайского языка по своеобразным правилам, то есть с сохранением культуры китайского языка; во-вторых, для передачи мысли использовать подходящие способы правильного произношения. В пословицах китайского языка делают разбор (или различаются) счетных слов, близких по значению, по особенностям семантики. У счетных слов, близких по значению, вместе с путями взаимодействия есть также и свои отличия. Вместе с тем, китайские счетные слова помогают в поиске выгодных способов обучения языку.

Ключевые слова: китайский язык, счетные слова, близкие по значению, особенности семантики, пути взаимодействия, методы обучения.

**ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ
МӘНДЕС
МӨЛШЕР
СӨЗДЕРДІҢ
СЕМАНТИКАЛЫҚ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН
ТІРКЕСУ ЖОЛДАРЫ**

Қазіргі заман қытай тілінде семантикалық тұрғыдан ерекшеліктері бірдей мөлшер сөздерді мәндес мөлшер сөздер деп атап келеді. Алайда, мәндес мөлшер сөздер тобына жататын мөлшер сөздердің қолданылуы әртүрлі болады. Мәндес мөлшер сөздердің мағыналық жақтағы ұқсастығы және олардың арасындағы айырмашылығы – қытай тілін оқып жатқан студенттердің бас ауыртатын түйткілді мәселелерінің біріне айналып келеді. Қазақ тілді аудиториядағы қытай тілін үйренуші студенттер екінің бірінде «оқытушы не үшін 一根羽毛-ды дұрыс, ал一条羽毛-ды дұрыс емес дейді? Қандай жағдайда 双-ды, қандай жағдайда 对-ды қолданамыз? 张 және 面-ның қандай айырмашылықтары бар?» – дейтін күманды сұрақтарды жиі-жиі қойып жатады. Сондықтан қытай тілін үйренуші студенттерге мәндес мөлшер сөздердің арасындағы айырмашылықтары мен өзіндік ерекшеліктерін дәп басып түсіндірмесек, үйренушілердің ауыртпалығын онан ары ауырлата түсуі әбден мүмкін.

Сонымен қатар, біздің байқауымызша қытай тілі деңгей емтиханында (HSK) қытай тілінің мөлшер сөздері маңызды түйіндердің бірі ретінде қарастырылған. Грамматикалық құрлымның екінші бөлігі, бос орынды толтырудың бірінші бөлігі және оқып түсінудің бірінші бөліктерінде бір-бірінен айыруы қиын мәндес мөлшер сөздер сұрақтардың таңдау жауаптары ретінде берілген. Мысалы:

(1) 从这儿一直往前走，穿过一()很窄的马路，就是能看见教堂。

A. 线 B. 个 C. 根 D. 条

(2) 他赶着自家的一()羊，向镇上走去。

A. 帮 B. 批 C. 伙 D. 群

(3) 齐燕约了几个好友，来到楼下小餐馆里饱餐了一()。

A. 通 B. 番 C. 顿 D. 阵

Жоғарыдағы (1) (2) (3) сұрақтардағы A B C D төрт таңдау жауаптарында жек-жеке мәндес мөлшер сөздер тобынан қалыптасқан. (1) сөйлемдегі 线、根、条 пішіні ұзындау заттарға қолданылса, (2) сөйлемдегі 帮、批、伙、群 – саны көп адам немесе заттарға қолданылады; (3) сөйлемдегі төрт мөлшер сөз іс-қимылдың реттік санын көрсетуге қолданылады. Сондықтан, студенттер мәндес мөлшер сөздерге қатысты емтихан сұрақтарын тапсырғанда олардың қолданылу ерекшеліктеріне

рін таба алмай, үнемі қателіктерге жол береді. Біз осы түйткілді мәселені назарға ала отырып, қытай тіліндегі жиі қолданыстағы мәндес мөлшер сөздер 张、面、片-дардың семантикалық ерекшеліктері мен тіркесу жолдары тұрғысынан олардың арасындағы айырмашылықтарын ішкерілей зерттеп, жан-жақты түсіндіріп беруді жөн санадық.

张、面、片-ның семантикалық ерекшеліктері.

Қытай тіліндегі мәндес мөлшер сөз 张、面、片 – жазық және тегіс пішінді заттарға қолданылады.

张 иероглифін «Қытай тілінің түсіндірме сөздігінде» *адырнаны керіліп тарту деген мағынаны білдіреді*, – деп түсіндірген. Етістік қызметін атқарады. Кейіндеп 张 етістік қызметінен айырылып, абстрактивті мағына беріп, өзекті сөзбен қатысты қимылды білдіріп келген. Бұл 张-ның грамматикалық ерекшелігінің бірінші сатысы болса, ал екінші сатыда 张 когнитивті лингвистиканың ұқсастық ұстанымы бойынша көлемі ұлғаятын немесе жайылып-ашылатын заттарға қолданылатын болған. Мысалы: 琴、屏风 т.б. Осы негізде 张 жазық және тегіс пішінді заттардың өлшемі ретінде кеңінен қолданылып келеді. Мысалы: 地图、笑脸、床、桌子 т.б.

Қытай тіліндегі заттық мөлшер сөз 面-ды «Қытай тілінің түсіндірме сөздігінде» *адамның бет бөлігін бейнелейтін зат есім*, – деп түсіндірген. Адамның бет бөлігі адамдардың сыртқы бейнесіндегі ең маңызды бөлігі болғандығы себепті, тегіс пішінді заттарға да кеңінен қолданылған. Сонымен қатар, заттардың тегіс беті сол заттың ең басты қызмет атқаратын бөлігі екендігін аңғартып береді. Мысалы: 一面镜子、一面鼓、一面国旗 т.б.

片 «Қытай тілінің түсіндірме сөздігінде» *ағаш кесіндісін дәл ортасынан қақ айыру деген мағынаны білдіреді*, – деп түсіндірген. 张 сияқты 片-де етістіктен келіп шыққан. Ағашты тігінен қақ бөлу арқылы ағаш жұқа әрі тегіс болып шығады. Уақыт өте келе ағаш кесіндісінің жұқа және тегіс ерекшелігін сақтау негізінде, осындай ерекшелікке ие заттардың өлшемі ретінде қолданылып, мөлшер сөз қызметін атқарып келеді. Мысалы: 一片树叶、一片血迹、一片面包 т.б.

Қытай тіліндегі 张、面、片-ның зат есімдермен тіркесуі.

Қытай тіліндегі мәндес мөлшер сөздердің зат есімдермен тіркесу жағдайына тоқталмас бұрын, төмендегі келтірілген мысалдарға зер салып көрейік.

a 一张床 (дұрыс) b 一面镜子(дұрыс) c 一片面包 (дұрыс)

一面床 (дұрыс емес) 一张镜子(дұрыс емес)
一张面包 (дұрыс емес)

一片床 (дұрыс емес) 一片镜子 (дұрыс емес)
一片面包 (дұрыс емес)

Қытай тіліндегі 张、面、片 – үшеуі де жазық және тегіс пішінді заттарға қолданылатын мөлшер сөздер. Ендеше жоғарыдағы мысалдардан не себепті қателік туындайды? – деген сұрақ мазалауы әбден мүмкін. Егер осы түрдегі жуық мәндес мөлшер сөздердің арасындағы айырмашылықтарды білгіңіз келсе, алдымен олардың зат есімдермен қандай жағдайда қалай тіркесетінін айқындап алған жөн.

张-ның зат есімдермен тіркесуі.

Біз көптеген тілдік материалдар топтау негізінде, 张-ның зат есімдермен қандай жағдайда тіркесетінін төмендегідей бірнеше түйінге жинақтадық:

Біріншіден, мөлшер сөз 张 ашылып-жайылатын объективтік зат есімдермен тіркеседі. Объективтік зат ашылып-жайылғаннан кейін жазық әрі тегіс пішін қалыптастырады. Мысалы:

一张弓 一张嘴 一张牛皮 一张纸

Екіншіден, мөлшер сөз 张 сыртқы пішіні өзгеше болса да, қолдану қызметі негізінен осы заттың жазық бөлігі арқылы атқарылатын зат есімдермен тіркеседі. Мысалы:

一张床 一张写字台 一张古筝 一张大炕 一张球台

Үшіншіден, мөлшер сөз 张, сонымен қатар 脸、信用卡、名片、磁盘 т.б жазық пішінді, қосымша қызмет атқаратын зат есімдердің өлшемі ретінде де қолданылады.

面 –ның зат есімдермен тіркесуі.

Қытай тіліндегі мөлшер сөз 面-ге қатысты тілдік материал қарастырғанымызда 面 – мен тіркесетін зат есімдер санаулы ғана екенін байқадық. Мысалы:

一面红旗, 一面大鼓, 一面旗帜, 一面镜子, 一面金牌, 一面墙.

Мақаланың алдыңғы бөлігінде 面-ның тілдік мағыналық ерекшелігіне талдау жасап, 面-ның түпкі мағынасы адамның бет бөлігін білдіретінін айтқанбыз. Ендеше біздің қарауымызша 面 – мен тіркесетін заттың теріс және оң екі беті болады, оның үстіне осы заттың жұмыс атқаратын жағы – оң жақ беті. Адамдар сол затты қолданған кезде жұмыс атқаратын оң жақ бетіне тіке қарап тұрады. Айталық айнаға қарағанда адамның бет пішіні айнаның бетіне параллель түседі. Егер заттың қызмет атқаратын жағы оң бетінде немесе тегіс бетінде болса, 面 –мен тіркесе алады.

片 –ның зат есімдермен тіркесуі.

Қытай тіліндегі мәндес мөлшер сөздер 张、

面、片 үшеуінің арасында 片 –ның қолданылуы өте күрделі. 片 ең кішісі қағаз қиқымынан, ең үлкені кеңістіктегі заттарға дейін, көзге көрінетін заттармен де, көзге көрінбейтін заттармен де тіркесе береді. Төменде 片 –ның тіркесу жағдайына нақты тоқталып көрейік:

Біріншіден, 片 –қытай тілінде даралық мөлшер сөзге жатады. Нақты мағынасы – ағаш кесіндісін тігінен қаж бөлу дегенді білдіреді. Қаж жарылған ағаш жұқа әрі тегіс болғандықтан, ерекшелігі бірдей заттарға 片 қолданылады. Мысалы: 一片饼干、几片药片、几片雪花、片片落叶 т.б. Қытай тілінде даралық мөлшер сөз қызметін атқаратын 片 бөліктік мөлшер сөз қызметінде атқарып, тұтастықтан бөлініп шыққан шағын бір бөлікті ғана көрсетіп, семантикалық тұрғыдан өте кішірейтіп бейнелейтін ерекшелік-

ке де ие. Мысалы: 一小片碎纸, 几片火腿肠, 三片黄瓜片 т.б.

Екіншіден, жоғарыда біз даралықты немесе бөліктікті білдіретін мөлшер сөз 片 көлемі кіші заттарды бейнелейді – деп айтқанбыз. Десекте қытай тіліндегі 片 – мөлшер сөзі көлемі мен аумағы біршама үлкен болмысты да бейнелеп көрсетеді. Айталық: орман, дала, топтасқан ғимараттарды, сонымен қатар өзеннің, көлдің және теңіздің бетін көрсетуге қолданылады. Мысалы:

一片原始森林, 一大片沙漠, 一片沼泽, 一片天空 т.б.

Үшіншіден, 片 – мөлшер сөзі абстрактивті зат есімдерге де қолданылып, көбінде сан есім – «солардың барлығы» деген мағынада айтылады. Төмендегі кестеге назар аударайық:

视觉 (色彩) 类	听觉 (声音、语言) 类	心理 (心情和感觉) 类
金黄、雪白、碧绿、粉红、蔚蓝、火红、金亮亮、白茫茫、春光、荒凉、光秃秃、……的景象、……的场面	哭声、笑声、欢歌笑语、叫喊声、吵闹声、吟诵声、鸟叫声、蛙声、蛐蛐声、鞭炮声、雨声、老实话、谎言、甜言蜜语、责骂、冷言冷语	真情、爱心、丹心、赤子之心、好心、愁绪、思绪

Жоғарыдағы мысалдан 片 –ның тіркесетін абстрактивті зат есімдері өте мол екендігін; көбінде олар көру түйсігі, тыңдау түйсігі және ішкі көңіл-күйді білдіретін зат есімдер екенін аңғаруға болады.

3. Қытай тіліндегі мәндес мөлшер сөздер 张、面、片 –ның айырмашылықтары.

Қытай тіліндегі 张、面、片 мөлшер сөздері жазық және тегіс бетті заттарға қолданылады. Қазіргі заман қытай тілінде олар қосарланып та қолданылады. Яғни бір зат есімге екі мөлшер сөз тіркесе береді. Алайда, бұл басы артық тілдік құбылыс емес, қайта әр түрлі мөлшер сөздер қолданылу арқылы сол заттың түрлі жақтарын көрсетеді.

张 және 片 –ның айырмашылығы.

Алдымен төмендегі сөйлемдерге талдау жасап көрейік:

在一张不大的纸上, 可以看到整个世界和全国各地的大体情况。

有人为一个名词解释就准备了三张稿纸。

打扫干净, 一小片碎纸也不能留下。

在这18万平方米的范围内, 你看不到一个烟蒂, 一片纸屑绿树环绕着白墙红瓦。

(1)(2) сөйлемдегі 张 және 片 екеуі де қағазға қолданылғанымен, бірақ бірінің орнына екінші-

сін ауыстырып қолдануға болмайды. Себебі 张 қолданылған қағаз адамдардың ойлау жүйесінде төрт бұрышты немесе шаршы пішінді, сонымен қатар белгілі көлемі бар зат ретінде елестейді. 这张纸 –ны бүктеуге болады, ал бүктелген қағазды ашып жайғаннан кейін жазықтық пайда болады. 片 бейнелеген қағаз толық қағаздың бір кішкене бөлігі ғана, көлемі өте кіші, әдетте оны ешқандай қажетке жаратуға келмейді.

2) 张 және 面 –ның айырмашылығы

(5) 大家共坐在一张桌子旁, 但各点各的菜, 各付各的账。

(6) 历史是不可能重复的, 但历史又是一面镜子, 这似乎是古往今来都承认的道理。

张 және 面 заттың тегіс жақ бетін көрсетуге қолданылады. Алайда олардың арасында айырмашылықтар бар. 张 заттардың аз да болса қалыңдықта екенін білдіреді. Мысалы: 一张桌子. Ал 面 заттардың қалыңдық дәрежесін немқұрайды қалдырады. Себебі, адамдардың назары сол заттың атқаратын қызметіне қарай ауады. Мысалы: 一面镜子, 一面国旗.

3) 面 және 片 –ның айырмашылығы.

面 және 片 заттарды бейнелеген кезде өзгешеліктер сақталады. 片 заттарды бейнелегенде көлемін үлкейтіп те кішірейтіп те көрсете алады.

Мысалы: 一片树林, 一片树叶. Ал 面 заттарды көрсеткенде адамдардың назары сол заттың оң жақ бетіне ауады, ал 片 –де керісінше мұндай ерекшелік болмайды.

Жалпы алғанда, Қытай тіліндегі мөлшер сөздерді жаттампаздыққа ғана сүйеніп оқытуға келмейді. Мөлшер сөздерді синтаксистік, семантикалық және прагматикалық тұрғысынан талдау жасаумен қатар, студенттерден қытай тілінде белгілі деңгейде оқу-жазу қабілетін, қытай мәдениетінен, сондай-ақ лингвистикалық білімдерден мағлұматы болуын да

талап еткен жөн. Осы талаптарды қою арқылы қытай тіліндегі мөлшер сөздерді студенттердің тым қысқа уақыт ішінде дұрыс қолданып кетуі мүмкін емес шаруа. Алайда, қытай тіліндегі мәндес мөлшер сөздердің өзіндік ерекшеліктерін, тіркесу жолдарын және олардың өзара айырмашылықтарын айқындап, сонымен қатар қытай тілін оқытудың алғашқы, орта және жоғары сатыларында мөлшер сөздерді оқуды табандылықпен жалғастырғанда ғана, үйренушілердің қытай тілінің мөлшер сөздерін дұрыс қолдануына көп көмегі тиетіні сөзсіз.

Әдебиеттер

- 1 吴勇毅, 《对外汉语教学探索》, 上海: 学林出版社, 2004年版。
- 2 王洁, 从认知角度看量词“片”修辞视觉域具体名词, 《乐山师范学院》第9期, 2004年版。
- 3 金福芬, 汉语量词的语法化, 《清华大学学报》增1期, 2002年版。
- 4 房玉清, 《实用汉语语法》, 北京: 北京语言学院出版社, 1992年版。
- 5 吕叔湘主编, 《现代汉语词典》, 北京: 商务印书馆, 2002年版。

References

- 1 WuYongyi, Duiwai hanyu jiaoxue tansuo, Shanghai: Xuelin chubanshe, 2004 nianban.
- 2 Wang Jie, Cong renzhi jiaodu kan liangci “pian” xiuci shijueyu juti mingci, Leshan shifan xueyuan, di9qi,2004 nianban.
- 3 Jin Fufen, Hanyu liangci de yufahua, Qinghua daxue xuebao zeng1 qi, 2002 nianban.
- 4 FangYuqing, Shiyong hanyu yu, Beijing: Beijing yuyan xueyuan chubanshe, 1992 nianban.
- 5 Lu Shuxiang zhubian, Xiandai hanyu cidian, Beijing: Shangwu yinshuguan, 2002 nianban.

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Chuluunbaatar B.,
Baltabekova D.

**A Cross-linguistic Comparison
Between Mongolian and Chinese**

In this article, the authors provide a cross-cultural and cross-linguistic analysis of the Mongolian and Chinese languages. Chinese, as a representative of the isolated languages and Mongolian as agglutinative, typologically very different. However, historical and cultural ties between Mongolia and China left a trace on the lexical fund of both languages. In this article, the authors by means of concrete examples present the similar features and characteristics in Mongolian and Chinese languages.

Key words: Cross-linguistic Comparison, Cross-cultural Comparison, Chinese, Mongolian.

Чулуунбаатар Б.,
Балтабекова Д.

**Монгол және қытай тілдеріне
кросс-лингвистикалық талдау**

Берілген мақалада авторлар монғол және қытай тілдеріне кросс-мәдени және кросс-лингвистика тұрғысынан салғастырмалы талдау жасайды. Қытай тілі дараланушы тілдер тобына, ал монғол тілі жалғамалы тілдер тобына кіреді, демек, типологиялық жағынан алшақ жатқан тілдер. Екі тіл типологиялық жағынан ерекшелене тұрса да, дегенмен, Монғолия және Қытай мемлекеті арасындағы мәдени байланыстар екі халықтың лексикалық қорына әсерін тигізбей қоймады. Мақалада авторлар екі тіл арасындағы ұқстастықтар мен айырмашылықтарға нақты мысалдар арқылы тоқталған.

Түйін сөздер: кросс-лингвистикалық талдау, кросс-мәдени талдау, қытай тілі, монғол тілі.

Чулуунбаатар Б.,
Балтабекова Д.

**Кросс-лингвистический анализ
монгольского и китайского
языков**

В данной статье авторы дают кросс-культурный и кросс-лингвистический анализ монгольского и китайского языков. Китайский язык как представитель изолированных языков и монгольский как агглютинативный типологически сильно отличаются. Однако, исторические и культурные связи между Монголией и Китаем не могли не оставить следа на лексическом фонде обоих языков. В данной статье авторы посредством конкретных примеров презентуют схожие черты и особенности между монгольскими и китайскими языками.

Ключевые слова: кросс-лингвистический анализ, кросс-культурный анализ, китайский язык, монгольский язык.

**A CROSS-LINGUISTIC
COMPARISON
BETWEEN MONGOLIAN
AND CHINESE**

Chinese linguistic affiliation. The formal language of modern China is *Putonghua*, which is a standardized language, based on Beijing dialect. It is also known as Mandarin. Modern spoken Chinese, which replaced the classical language in the 1920s, is called *baihua*. China is linguistically diverse. The writing system has not changed for thousands years and it is the same for all of the dialects. It is complicate and not easy to learn and consists of almost sixty thousands characters, although only about five thousands are used in everyday life. Different from other modern languages, which use phonetic alphabets. Chinese is written in pictographs and ideographs, symbols that substitute for concepts rather than sounds. In 1950 communist government, in an attempt to grow literacy, developed a simplified writing system. There is also a system, called *pinyin*, of writing Chinese words in Roman characters. It is now taught in most school and using of the magazines. Most people speak languages and dialects belonging to the Chinese branch of the Sino-Tibetan family [1].

Chinese is a tonal language: words are different distinguished not just by sounds but by whether the accent is rising or falling. There are a number of dialects, including Yue (Cantonese), Wu (Shanghainese), Minbei (Fuzhou), Minnan (Hokkien-Taiwanese), Xiang, Gan, Hakka dialects, minority languages (see Ethnic groups entry) . Zhuang is official in Guangxi Zhuang, Yue is official in Guangdong, Many of the dialects are so different that they are usually can not understandable. Some minority groups have their own languages. For example, Mongolian is official in Inner Mongolia, Uighur is official in Xinjiang Uygur, Kyrgyz is official in Xinjiang Uygur and Tibetan is official in Xinzang (Tibet) [2].

Mongolian linguistic affiliation. Khalkh Mongolian is the formal language in Mongolia and is spoken ninety percent of the people. Another ten percent spoken languages include Kazakh, Russian, and Chinese. Khalkha Mongolian is part of the varied Uralic-Altai language family, which spread with the ancient Mongol Empire and also contains Korean, Machu, Turkish, Finnish and Hungarian. Each of these languages features a highly inflected grammar. Khalkh Mongolian may be written in traditional Uighur or Cyrillic script [3].

Mongolian speaking peoples have long been diffuse across Eastern Siberia, Mongolia, and China, and through their location have spent much of their history interacting with Russia and China. Outside of the country of Mongolia, ethnic Mongolians can be found throughout eastern Russia and ten Chinese provinces, particularly Liaoning, Xinjiang, Heilongjiang and the Inner Mongolian Autonomous Region. In spite of its frequent contact with Russian and Chinese, though, Mongolian has little to no linguistic relation to its neighbors. While Russian included into the East Slavic branch of the Indo-European family, and Chinese is Sino-Tibetan, Mongolian included into the Mongolian branch of the Altaic family. A family which it includes with languages such as Turkish, Kazakh, Tatar, Uigur, and many East Siberian languages. The whole family includes characteristics of vowel harmony (generally centered around front and back vowels) and subject-object-verb syntax, with the verb standing at the end of the sentence or clause. Most Altaic languages are agglutinative¹. Even in such brief outline of the Altaic family and Mongolian's place there, it is already quite clear how different Mongolian language is from its neighbor country's languages Russian and Chinese on either side of it.

While there are many dialects within the Mongolian-speaking world, the most significant ones are Khalkha, Oirat, Buryat (sometimes written Buriat), and Khorchin-Kharachin. Khalkha could be considered the main dialect in that it has the biggest number of speakers throughout central and western Inner Mongolia as well. Khorchin-Kharachin is also spoken in outer and inner Mongolia, and due to long-term contact with Chinese has experienced some degree of sinicization. Oirat is spoken across northern and northwestern China and up into southern Siberia. Buryat is the primary dialect in the north of Mongolia and amongst the Buryat Mongols in Russia.

Mongolian is traditionally attached to a well-established writing system, the first known example of which dates back to the early 13th century. It was derived from Old Uighur script, and still shares certain characteristics with the Uighur writing system, such as each letter a different form dependent upon whether on placement and letter combinations, one usually learns Mongolian in

syllables instead of individual letters. Mongolian script is written and read vertically from left to right.

Languages concern. Most of China's 5,314,000 Mongolian speakers are living in the Inner Mongolian Autonomous Region. Other groups live further to the northeast, or in Qinghai and Gansu and even Yunnan. Moreover to Mongolian proper (Khalkha dialect), there are at least five other languages within the Mongolian Branch of Altaic family. These are connected with small minority groups: Daur (Dagur), Dongxiang (Santa), Bonan (Bao'an), Monguor, and Uigur. Uigur is culturally related to the Turkic-speaking Uigur minority. The Mongolian script, which is still in use today, was borrowed from the Uigur in the twelfth century. It has twenty-four basic alphabetic symbols, which take variant forms that are dependent on the symbols positions in words. In spite of some problems with it, the script is better suited to a polysyllabic and inflecting language than are the Chinese ideographs. Mongolian is very dissimilar from Chinese, except some borrowing of vocabulary: it does not have tones, and its grammatical structures resemble those of Korean or Japanese rather than those of the Chinese languages. Naturally two languages have numerous loanwords from each other [4].

Comparing to Chinese Mongolian is linguistically different, especially in terms of all major qualities: phonetics, morphology, syntax, writing systems, and so on.

It is known from the history that Mongolia and China had very complicated relations. The Great Wall was created during the Qin Dynasty to ward off from the Huns nomads attacks, and later also from Mongolians and Central Asians tribes.

In 1279 Mongols under the leadership of Genghis Khan's grandson Kublai Khan, conquered all Chinese territories and established the Yuan Dynasty.

During the Ming Dynasty, the Great Wall was strengthened and this period was described by repeated Mongol raids into China and Chinese raids into Mongolia. Then Qing Dynasty conquered the territory of Ming Dynasty. Qing Dynasty was also known as the Manchu conquer of China. At that time the Mongol leader Ligdin Khan allied with the Ming Dynasty against the Qing Dynasty, but soon Ligdin was defeated by Qing forces and Inner Mongolia was conquered by the Qing Dynasty. In 1644, the Ming Dynasty was defeated by the peasant rebels of Li Zicheng.

¹ Agglutinative languages rely heavily on the addition of suffixes to a root create parts of speech centered around a the concept which the root express.

After the fall of the Qing Dynasty in 1911, there was established the Republic of China and Mongolia confirmed its independence after more than two hundred years of Qing dynasty rule. The Republic of China as the successor of the Qing Dynasty demanded Mongolia to be a part of Chinese territory; their main aim was a stable control all over the region due to massive civil wars in the south and the rising of the Warlord Era.

Therefore, Outer Mongolia sought Russian support to claim its independence. In 1919, Chinese forces were driven out by White Russian forces led by Baron Ungern. Few months later they were driven out by the Red Army of the Russian Soviet Federative Socialist Republic, the Far Eastern Republic and pro-Soviet Mongolian forces. In 1924, the Mongolian People's Republic was declared. With the attack of the Japanese invasion of China, little effort was given reestablish Chinese control over Outer Mongolia.

Following the end of the Second World War, the Republic of China, led by the Kuomintang, was forced to formally accept Outer Mongolian independence under Soviet pressure. In 1949, the Communists won the Chinese Civil War and re-recognized Mongolia's independent status.

In 1949, during communist era two country established diplomatic relation on October 16. And both nations signed a border treaty in 1962. With the Sino-Soviet split, Mongolia aligned itself with Soviet Union and asked for the deployment of Soviet forces, leading to security concerns in China. Consequently, bilateral ties remained tense until 1984, when a high-level Chinese delegation visited Mongolia and both countries began to survey and demarcate their borders. In 1986, a series of agreements to support trade and establish transport and air links was signed. In 1988, both nations signed a treaty on border control. Mongolia also began asserting a more independent policy and pursued more friendly ties with China [5]. Mongolia has always been doubtful that China wants to demand Mongolian territory, and concerned by fears of China's overpopulation pouring into Mongolian territory [6].

Nowadays two countries relationship is friendly. In the Post-Cold War Era, China has taken major steps to normalize its relationship with Mongolia, emphasizing its respect for Mongolia's sovereignty and independence. In 1994, Chinese Premier Li

Peng signed a treaty of friendship and cooperation. China has become Mongolia's biggest trade partner and source of foreign investment.

In the joint statement issued in November 2015 during the final day of Mongolian President Tsakhiagiin Elbegdorj's three-day visit to China, the China-Mongolia relationship is touched as being the "best ever" in history. China-Mongolia relations have indeed grown more intimate in recent years.

According to the foregoing it is clear that these two nations had very complicated relationships. Here I want to give a short explanation about the Language Reform in China and how it influenced Mongolia. At the Soviet Union period Mongolia felt Russian policy's first-hand. That time the Soviet Union had a great influence on Mongolian language, thus in 1941 Cyrillic became an official writing system of Mongolia. For the first time it was strange to people to get use to the new way of writing, because Mongolian already had a good established writing system which was approaching a eight hundred years of existence and had succeed over various attempts at writing reform in the past. The reason was that a Cyrillic system could help to increase the literacy rate, since comparing to the traditional Mongolian script it was much more simpler. But Cyrillic was adopted and implemented in 1941, but nationwide new system wasn't in use until 1946. As for me, Cyrillic system helped students to study other foreign languages more easily. The level of national literacy in Mongolia notably increased since Cyrillic was adopted.

Conclusion

The retention rate of Mongolians includes ethnic Mongols. As for Mongols, 90% of them was recorded as being speaker of Khalkh Mongolian, another 10% of the country shared between another languages, such as Kazakh and Russian.[7] The second, Mongolia always was an independent state, even at the time it was conquered, but still we have rights to retain our own language and culture during this period. The Manchus ruled China into the 20th century, but their language is nearly extinct. But now we live in 21st century and we still using our language in our rapidly developing sovereign country.

References

- 1 Bulag, Uradyn E. "Mongolian Ethnicity and Linguistic Anxiety China", 2003
- 2 Minglang Zhou. "The Use and Development of Mongol and Its Writing Systems in China", 2004
- 3 Bruun. O., Odgaard O. "Mongolia in Translition: Old Patterns, New Challenges", 1996
- 4 Jagchid S., Hyer P. "Mongolia's Culture and Society", 1979
- 5 "Mongolia-China relations", Library of Congress (retrieved 2008)
- 6 "Chinese Look To Their Neighbors For New Opportunities To Trade ", International Herald Tribune, 1998
- 7 CIA World Factbook. "The World Factbook: Mongolia", 2014
- 8 Duke, Micheal. "World Literature in Review: China", 1999
- 9 Morgan. D. "The Mongols", 1986
- 10 Rupen, Robert A. "Inside Outer Mongolia", 1959

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы

مجله علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル（東洋学）

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Parabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फराबी नामक कजाख राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ، اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Шадкам З., Сұлтанбаева Н.Д.

**Компьютерлік терминдердің
ағылшын тілінен қазақ тіліне
аударуда кездесетін мәселелер**

Бұл мақала компьютерлік терминдердің аударылу мәселелері, аудару маңыздылығы мен негізгі тәржіме тәсілдері қарастырылады. Елімізде терминдердің аударылуына арнайы комитет құрылып, жіті назарға алынуда. Осыған орай қазіргі таңда арнайы салаларға бөлінген терминдердің сөздіктер жинағы мерзімді басылымдарға жарияланып, кітаптар жарыққа шығуда. Сонымен бірге мақалада шетелдік және отандық аударматану мамандарының еңбектерінен алынған аударма және компьютерлік терминдер аудармасы мәселелері жайында мәліметтер берілген.

Түйін сөздер: компьютерлік терминдер, ақпараттық-техникалық терминдер, интернационалды терминдер, транслитерация, калька, аударматану.

Shadkam Z., Sultanaeva N.D.

**Problems in translating modern
computer terms from english into
kazakh language**

This article focuses on the problems of computer terms' translation, importance and basic methods of translation. In our country, there is a special commission of translation of terms and because of its importance they pay much attention to it. Therefore, at the present time special terminological dictionaries are published periodically. In addition, the article provides information on foreign and domestic experts of Translation Studies on issues of translation and translation of computer terms.

Key words: computer terms, information-technical terms, international terms, transliteration, calque, Translation Studies.

Шадкам З., Сұлтанбаева Н.Д.

**Проблемы перевода
современных компьютерных
терминов с английского на
казахский язык**

В данной статье рассматривается важность передачи компьютерных терминов и методы перевода. В нашей стране создана специальная комиссия перевода терминов, и сейчас этому уделяется большое внимание. В связи с этим в нынешнее время специальные сборники терминологических словарей публикуются периодически. Кроме того, в статье представлены материалы зарубежных и отечественных специалистов по переводоведению, касающиеся вопросов перевода в целом и перевода компьютерных терминов.

Ключевые слова: компьютерные термины, информационно-технические термины, интернациональные термины, транслитерация, калька, переводоведение.

**КОМПЬЮТЕРЛІК
ТЕРМИНДЕРДІҢ
АҒЫЛШЫН
ТІЛІНЕН ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ
АУДАРУДА
КЕЗДЕСЕТІН
МӘСЕЛЕЛЕР**

Компьютерлік техника, ұялы телефон және интернет технологиялар – адамзат қызметінің алуан түрлі саласында жоғары қолданысқа ие. Қағаз және электронды құжаттарды қолданушылар саны күннен күнге ұлғаюда және жаңа техникалық құрылғылар (смартфон, коммуникатор, нетбук және т.б.) мен байланыс тәсілдері (порталдар, блог, чат, форумдар және т.б.) пайда болу үстінде. Әрбір ақпараттық технологиялардың түрленуі арқылы компьютерлік термин жүйесі де жаңарып отырады. Тіларалық және мәдениетаралық байланыс арқылы қазақ тіліне әр түрлі әлем тілдерінен лексикалық бірліктер енеді. Олардың көпшілігі ғылыми-техникалық англицизмдер, соның ішінде компьютерлік терминдер.

Заманауи компьютерлік технологиялар мен халықаралық техникалық ақпарат тасымалы – дамыған және дамушы елдерде де негізгі қажеттілікке айналды. Олар мектепте, жоғары оқу орындарында, үй, компанияларда және т.б. барлық академиялық және академиялық емес бағыттарда да қолданылады. Осы жаңа жағдайдың әсерінен аудармашы тәжірибелік деңгейіне қарамастан жоғары білімді және білікті болуы тиіс. Аудармашы өзі қабылдаса да қабылдасада ақпараттық технологияларды оның ішінде нұсқаушы мәзірлер не құралдарды, ағылшын тіліндегі бүктемелерді, техникалық терминдер немесе тіпті үлкен компаниялар үшін де аудармалар жасауы қажет. Мысалы, барлық компьютерлік пакеттер, құралдар мен машина нұсқаулары әдетте ағылшын тілінде жазылып, жарияланады. Компьютер саласындағы аударма мәселесі өте күрделі болып саналады. Өйткені компьютер қолданысы – жаңашыл үрдіс. Аудармашы әрі салыстырмалы әдебиеттану профессоры Сюзан Басснеттың айтуы бойынша: *«1970 жылдың соңында жаңа академиялық пән өмірге келді: Аударматану. Біз әдебиеттің аудармасын оқи алмадық. Бұл ой таластыратын мәселе»* [9, 42].

Қазақ тілі мемлекеттік мәртебеге ие болғаннан бастап барлық сала терминдері ана тілімізге аударылуы жіті назарға алынды. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050 стратегиясы» атты Қазақстан халқына жолдауында: *«Қазақ тілінің осы заманның биік талабына сай, бай терминологиялық қорын жасаған соң, оны рет-ретімен, кезең-кезеңімен қоғамдық өмірдің бар саласына батыл енгізуіміз керек»* – деп, терминология-

лық сөздіктер жасаудың маңыздылығын атап көрсетті [4].

Лингвистика саласында және тіл мәселелері жөнінде маңызды рөлге ие терминология саласы қазіргі таңда қарқынды дамып келеді. Терминология мәселесі әрқашан да өзектілік сипатын жоғалтқан емес. 1999-2000 жж. бастап Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Жарлығымен бекітілген «Тілдерді қолдану және дамытудың мемлекеттік бағдарламасына» сәйкес қазақ тілінде түрлі салаларға арналған арнайы терминологиялық сөздіктер жарыққа шыға бастады. Соның ішінде ақпараттық-технологиялық терминдер және компьютерлік терминдер сөздіктері де бөлек жинақ болып жарияланды. Компьютерлік терминология саласы да тіл білімінің зерттеу объектісіне айналды. Бұл көрсеткіштер қазақ тілінің сөздік қорының кеңейіп әрі дамып жатқандығын айқындайды. Алайда кейбір жаңа терминдердің қазақша аудармалары мен баламалары күнделікті қолданыста жоқ.

Компьютер қолданушы әрбір адам, оның ішінде жас өскелең ұрпақ құрылғыны пайдалану барысында міндетті түрде әрбір компьютер бөлшегі мен атқарымдарының қалай аталатындығын қоса үйренеді. Күнделікті қолданыс тілінде жаңа терминдердің ағылшын тіліндегі сөздер мен сөз тіркестері көп пайдаланылатындығы бәрімізге белгілі. Мәселен, ең қарапайым мысал ретінде «компьютер» сөзін алатын болсақ, бұл сөз ағылшын «computer» сөзінен аударманың транслитерация әдісі бойынша тілімізге енгізілген. Алғашында компьютер болып қазақ тіліне енгізілген сөз, «электронды есептеуіш машина» ретінде аударма нұсқасы да шықты. Бірақ «компьютер» халықаралық термин әрі тілге жеңіл және жалпы халықтық қолданысқа сіңісіп кеткендіктен қазіргі күнге дейін осы терминмен аталады. Computer сөзінің негізгі шығу тегі латын тілінен алынған *computare* «есептеу» деген мағынаны білдіреді.

Тура осы секілді ең көп қолданыста жүрген «printer», «scanner», «interface», «adapter» сөздерін алуға болады. Бұл жерде айта кетер жайт, қазір ғалымдар арасында екі бірдей пікір белең алған: бірі – термин атаулының бәрін өз тілімізге аударып алу болса, екіншісі – термин деген тәржімге көнбейтін халықаралық болып кеткен сөздер жинағы, сондықтан оларды өзгеріссіз қабылдау керек деген көзқарастар. Бұл жайлы елбасымыз Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050 стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауында: «*Біз қазақ*

тілін жаңғыртуды жүргізуге тиіспіз. Тілді заманға сай үйлестіріп, терминология мәселесінен консенсус іздеу керек. Сонымен қатар, әбден орныққан халықаралық және шет тілінен енген сөздерді қазақ тіліне аудару мәселесін біржолата шешу қажет. Бұл мәселе оқшауланған қайраткерлердің ортасында шешілмеуге тиіс. Үкімет мұны реттегені жөн» деп атап көрсетті.

Лингвистикада маңызды орын алатын шетелдік терминдерге қатысты мәселе біздің елімізде ғана емес, сонымен бірге көршілес мемлекет Ресейде де лингвистика саласының мамандарын аландатуда. Ағылшын сөздері мен сөз тіркестерінің, терминдерінің көптеп орыс тіліне енуі және қолданылуы себебінен жаңа «Runglish» сөзі пайда болған. Бұл неологизм 2000 жылдан бері қолданыста бар. Осы сөз арқылы ағылшын тілінің қаншалықты дәрежеде орыс тіліне де ықпалы бар екенін байқауға болады.

Жаңа ақпараттық-технологиялық, компьютерлік сөздер, терминдердің көпшілігі қазақ тілінің лексикасын байытуда. Бұл әрине аудару барысында біршама қиындықтар туғызады. Компьютер қолданушылардың терминдерді ағылшын тіліндегі нұсқасын пайдалануының бірден бір себебі жаңа сөздердің қазақша баламасының қисынсыз, тілге сіңімсіз және үйлесімсіз түрде нұсқаларының шығуынан. Мысалы, «adapter» сөзінің «бейімдеуіш» деген балама нұсқасы шыққан. Бірақ «adapter» ағылшын сөзінің дәлме-дәл аудармасына ұқсас болғанымен қолданылу мақсатына қарай «бейімдеуіш» сөзі еш сәйкес келмейді. Тағы бір мысал ретінде «animation» сөзі *анимация* болып халықаралық термин ретінде қолданылады және халық арасында кеңінен тараған сөз. Алайда кей интернет парақшаларында осы терминді «жан бітірім» деген нұсқалармен жарияланған. Мағына жағынан сәйкестік болғанымен, тілге сіңімсіз әрі қолайсыз. Әдетінше сәтсіз баламалар халық арасына тез сіңісіп, орнығып кетпегендіктен ғұмыры қысқа болып, қолданысқа мүлде енбейді немесе шығып қалады. [6, 39]

Аударма үдерісінде басты рөл атқарушы тұлғалар аудармашы және тәржімелеуші мамандар. Белгілі бір сөздің түпнұсқа тілінен аударма тіліне дәлме дәл баламасын түсінікті, тілге жеңіл аудармасын таба білу кәсіби жоғары біліктілікті және ерен еңбекті талап етеді. Қазіргі таңда Қазақстанда аударматану және терминтану саласында елеулі еңбек етіп келе жатқан Х.Қ.Жұбанов, А.Ш.Қалибекова, Б.Қ.Қалиев, Ж.С.Бейсенова секілді белгілі ғалымдарымыз және басқа да тәжірибелі мамандарымыз бар.

Белгілі ағылшын аударматану профессоры Питер Ньюмарк аударма мәтінінің құзыреттілігі аудару саласының табиғатына байланысты деп есептеген. Оның айтуы бойынша үш негізгі аудару бағыттары бар:

Ғылым және технология;

Әлеуметтік, экономикалық және саяси тақырыптар аясында;

Әдеби және философиялық шығармалар аудару саласы. [7, 152]

Осы топтардың ішінен әдеби және философиялық еңбектердің аударма тіліне жеткізілуі ең қиын жұмыс ретінде саналған, ал ғылым мен технологияға қатысты техникалық аудармаларды «мәдени емес үдеріс» ретінде қарастырған. [7, 151]

Аударма сөздері мен сөз тіркестерінің халық арасында кең таралуына бірден-бір әсер етуші фактор ретінде бұқаралық ақпарат құралдарын мысал ретінде келтіре аламыз. Олардың ішінде мерзімді басылымдарының маңызы зор. Ең алғашқыда аударылып, енді қолданысқа ене бастаған кезде құлаққа түрпідей тиетін «ғаламтор» (интернет), «пернетақта» (клавиатура), «тінтуір» (мышка), «ұялы, ұтқыр» (мобильный) сөздері мерзімді басылымдар мен телеарналардан жиі айтылып, жазылып, қолданысқа түскендіктен, жүрекке жылы тиіп, жұртшылық тез қабылдады.

Әрбір аудармашы үшін кез келген шет тілінен енген терминдер мен сөздердің дұрыс аударылуы мен уақытылы тәржіме орындалуы өте маңызды болып саналады. Аудармашы үшін, ең алдымен, мәнмәтіннің және тақырыптың құрамын негізге ала отырып жаңа термин не болмаса лексиканың мағынасын табады. Сөздің ыңғайына қарай аудармашы бірнеше аударма тәсілдерін қолдана алады. Аударма әдіс-тәсілдері бірнеше түрге бөлінеді. Олар: транслитерация әдісі, транскрипциялау, калькалау, сөзбе-сөз, дәлме-дәл, дискриптивті, жалпылау не генерализация әдісі, мағыналық және т.б. түрлері кездеседі. Терминдерді аударудың ең кең тараған әдісінің бірі – шет тілінен келген сөзді қазақ тіліндегі сәйкес келетін үйлесімді сөзді таңдау арқылы аудару.

Неміс аудармашысы Кристиана Норд: «Аударманың мақсатын таңдау, әдіс және стратегияны айқындайды» деп есептейді. [8,142]. Сол үшін аудармаға нақты айқындалған әдіс-тәсілдер, аударма тәртібі мен стратегиясы өте қажетті болып есептелінеді. Аударма стратегиялары мәтін типі мен табиғатына байланысты түрліше болады. Аудармашылар түрлі мәтіндер-

дің талаптарына байланысты көптеген стратегияларды игеруге тиісті.

П.Ньюмарк аударма әдістері мен аударма тәртібін бөлек қарастырады. Оның есептеуі бойынша: «Аударма әдістері бүтін мәтінге қатысты болса, аударма тәртібі сөйлемдер мен тілдің кішкентай бірліктеріне қолданылады» дейді. [7, 81]. Ол ең қарапайым және көп қолданылатын әдістерді бөліп көрсеткен: сөзбе-сөз аударма, әріпшіл, дәлме-дәл, мағыналылық, еркін аударма және коммуникативтік аударма.

Компьютерлік лексиканы аудару кезінде қолданылатын әдістер әр түрлі және ол аударылатын сөз үйлесіміне байланысты таңдалынады. Лексикалық трансформация әдісі аудару әдістерінің ең қысқа да ыңғайлы аудару жолы түсінік беру арқылы жүзеге асады. Яғни, ағылшын сөздерін қазақ тіліндегі сәйкес келетін эквиваленттерімен береді. Компьютерлік лексиканы аудару барысында жиі қолданылатын әдіс-тәсіл түрі саналады. Мысалы: *internet* – ғаламтор; *apply* – қолдану; *mouse* – тінтуір, *childmenu* – қаптал мәзір, *document* – құжат және т.б.

Транскрипциялау әдісі – түпнұсқа тіліндегі терминді аударма тілінің дыбысталу ерекшелігіне байланысты, айтылуына ыңғайлы етіп аудару тәсілі. Бұл жерде аудару кезінде өзекті, назарға алатын жайт – аударма нұсқасын қолданушы жұртшылықтың айту үйлесімділігі. Бұл әдіс көптеген неологизмдерді және терминдерді аударғанда кеңінен қолданады. Көптеген халықаралық терминдер, жаңа сөздер тілімізге осы әдіс арқылы енгізілген. Мысалы: *automation* – автоматизациялау, *diagram* – диаграмма, және т.б.

Транслитерация әдісі – дегеніміз – түпнұсқа тілінен аударма тіліне графикалық формасының берілуін айтамыз. Жалпы терминология саласында көптеген елдерде лингвистер мен аудармашылар арасында халықаралық терминдер үшін осы әдіс кеңінен қолданылады. Өйткені қай елдің азаматы болмасын, жалпы адамзатқа ортақ, түсінікті, аударуды қажет етпейтін сөздер жиынтығы үшін өте тиімді әдіс болып табылады. Терминдердің ажырамас бөлігі – интернационалдық лексика ретінде қабылданады. Бұл әлемнің түрлі тілдерінде бір мағынада қолданылатын, бірақ фонетикалық, морфологиялық тұрғыдан сол терминді қабылдаған тіл нормасымен қағидаларына сәйкестендірілген сөздер. Мысалы: *диск* (disk), *дисплей* (display), *драйвер* (driver), *компьютер* (computer), *сканер* (scanner), *принтер* (printer), *интерфейс* (interface), *монитор* (monitor), *файл* (file) және т.б. көптеген сөздерді мысал ретінде келтіруге болады. [2, 23,67].

Компьютерлік терминдерді жасауда, өзгертіп, ауыстыру кезінде ана тіліміздегі төл және бұрыннан қалыптасқан сөздер мен сөз тіркестері жаңа терминдердің баламасы ретінде пайдаланады. Оларға мысал ретінде: *желі* (сеть), *қоржын* (корзина), *ұяшық* (ячейка), *бағдарлама* (программа), *қаріп* (шрифт) және т.б. сөздерді айта аламыз.

Қазақ тіліміздің мүмкіндіктерін пайдалана отырып, ана тілімізге басқа да жаңа, заманауи терминдердің ену жолы – калькалау әдісі. Бұл аударма әдісі арқылы ағылшын не басқа да шет тілдерінен енген сөздердің тұлғалық, мағыналық ерекшеліктерін сақтау: *күнтізбе*, *мұрағат*, *батырма*, *магниттік жазба*, *лазерлік принтер*, *сұхбаттық терезе*, *құралдар тақтасы* және т.б.

Аударма барысында аудармашы мамандарға көмекші болып, тәржіме жасауда маңызды рөл атқаратын қазақ тілінің сөзжасам қосымшалары немесе жұрнақтар. Бүтін түркі тілдеріндегі секілді, өзіміздің ана тілімізде де жаңа сөзжасам барысында жұрнақтардың алатын орны ерекше екендігі бәрімізге белгілі. Басқа сала терминдері секілді, ақпараттық-технологиялық және компьютерлік терминдер қалыптастыру барысында да жұрнақтар белсенді қызмет атқырады. Аудармада жиі пайдаланылатын –лық/-лік жұрнақтарын айта аламыз. Мысалы: *жүйелік блок* (processor), *матрицалық принтер* (matrix printer), *орталық процессор* (central printer), *базалық жады*, *желілік сүзгі* (set filter) және т.б. [3, 30,47].

Жаңа компьютерлік термин тудыруда –ша/-ше жұрнақтарының да алатын орны ерекше. Бұл жұрнақтың аудармадағы белсенділігі қазіргі таңда өте жоғары және тиімді: жалауша, таңбаша, суретше және т.б.

Кез келген аудармашы үшін беріліп отырған сөзді екі тілдегі нұсқасын салыстырып, мағынасын және қолданылу орнын білгеннің маңызы зор. Біріншіден, бұл аударма қызметінің артық не кем жерлерін дұрыстау үшін қолайлы болса, екіншіден, аударма тіліне балама табу оңайырақ болмақ.

Аударма барысында кездесетін қиындықтардың бірі ретінде мағынасын түсіне отырып, үйлесімді екінші тілге жеткізе алмауды айта аламыз. Бұл тек жаңадан жұмыс бастап келе жатқан тәржімешілерде ғана емес, тәжірибелі мамандар арасында да болуы мүмкін. Аударма саласы өте күрделі мамандықтардың

бірі болғандықтан, кейде сөйлем емес, оның құрамындағы жекелеген сөздер, терминдер не сөз тіркестерін аударма тіліне тәржімелеу біршама қиындық тудырады. Осыған дәлел ретінде, атақты жазушы, орыс, қазақ және неміс тілдерінде туындылар жазған білгір Бельгер Горольдтен бір мысал келтірсек: «...В 1933, *кажется, году группа казахских ученых и писателей составляла и переводила школьные учебники в Аксае, где в то время находился Дом творчества ученых. И вот однажды, погрузив чемоданы на параконную бричку, группа отдыхающих – а среди них были И.Жансугуров, М.Ауэзов, Г.Мусрепов и другие известные люди – отправились через Каменку пешком и, находясь в пути часа три, всю дорогу увлечению переводили одну – единственную, популярную тогда фразу: «дело чести, доблести и геройства», стараясь придать переводу такую же четкость, лаконичность и упругость. Примечательный факт, свидетельствующий об ответственности переводчика и сложность его дела».* [5,145]. Осы беріліп отырған үзінді арқылы аударма жасаудың қиындығы жайлы жақсы келтірген. Питер Ньюмарк аударманы: «*белгілі бір мәтін мағынасын басқа тілге жеткізу*» деп айтып өткен. Дегенмен, бұл жерде П.Ньюмарк түпнұсқа тілдегі мағынаны аударма тіліне жеткізілуі барысында түпнұсқа мағына адекватты баламаны іздестіру нәтижесінде өзгеріске ұшырауы мүмкін екендігін жоққа шығармаған. Оның айтуы бойынша, аударма сәтті шығуы үшін әсер етуші фактор тек қана аударматану мен тіл деңгейінің жоғары дәрежеде білу ғана емес, сонымен бірге тілге өте сезімтал болып, өз тіліне епті, анық, үнемді және зейінді жеткізе алу қабілетіне ие болуы шарт.[7, 98]

Қазақ тілі түркі тілдерінің арасындағы ең құнарлы, бай әрі көркем тілдердің бірі болып саналады. Дегенмен дұрыс аударылмаған не шет тіліндегі терминдер мен сөздердің тілімізге сіңіп кеткенін көріп, ана тіліміздің әсемдігі мен байлығын көру өте қиын. Қазіргі таңда жас мамандардың басты міндеті тәуелсіздігімізге 25 жыл толған жас мемлекетіміздің әрі қарай өркендеп дамуына үлес қосып, еңбек ету. Аудармашы мамандарымыздың да өз ана тіліміздің сөздік қорының байып, ұлғаюына қосар үлестері зор. Әр терминге өз тілімізден терезесі тең балама табу, халықаралық қолданыстағы сөздерді тіліміздің ішкі заңдылықтарына сәйкес өлшемдестіріп алу басты бағдар, негізгі арқау болып табылады.

Әдебиеттер

- 1 Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік: информатика және есептеуіш техника. – Алматы: Рауан, 1999.
- 2 Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік: информатика және есептеуіш техника. – ҚАЗАқпарат, 2014. – 23, 67 бб.
- 3 Борковский А. Англо-русский словарь по программированию и информатике (с толкованиями). – М., 1990. – 30, 47 бб.
- 4 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. www.akorda.kz.
- 5 Бельгер Герольд. Мотивы трех струн: литературно-критические статьи портреты, эссе. – Алматы: Жазушы, 1986. – С. 145.
- 6 Ақпараттық терминдер // Қазақстан мектебі журналы, 2006, 1. [39, 40, 41].
- 7 Newmark, P. (1988). A textbook of translation. London: Prentice Hall International. [81, 151, 152].
- 8 Nord C. Translating as a purposeful activity: a prospective approach // TEFLIN Journal. 17.(2). – S. 142.
- 9 Bassnett S. Translation Studies. – London: Routledge, 2004. – S. 42.

References

- 1 Kazaksha-orysssha, oryssh – kazaksha terminologialyk sozdyk: informatika zhane esep-teu-ish tehnika. – Almaty: Rauan, 1999 y.
- 2 Kazaksha-orysssha, oryssh – kazaksha terminologialyk sozdyk: informatika zhane esep-teu-ish tehnika. – KAZakparat, 2014. [23,67].
- 3 Borkovskii, A. (1990), Anglo-russkii slovar' po programmirovaniyu i informatike (s tolkovaniyami). –M. [30,47].
- 4 Kazakhstan Respublikasini n Prezidenti N.A.Nazarbayevtin Kazakhstan halkyna Zholdauy. www.akorda.kz.
- 5 Belger Gerold, Motivytrehstrun: literaturno- kriticheskiiyestatiiporrtrety, esse, -Zhazushy, 1986. [145].
- 6 Akparattykterminder; Kazakhstan mektebizhurnaly, 2006, 1. [39, 40, 41].
- 7 Newmark, P. (1988). A textbook of translation . London: Prentice Hall International. [81, 151, 152].
- 8 Nord, C (2006). Translating as a purposeful activity: a prospective approach. TEFLIN Journal, 17.(2), [142].
- 9 Bassnett, S. (2004): Translation Studies. London: Routledge.[42].

МАЗМУЊЫ – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Тарих

Раздел 1

История

Абдыхалыков К.С., Есенбаев Д.Б.

Британский взгляд на идею евразийской интеграции

Ashinova Zh., Dautbayeva.N.S

Japanese identity through the eyes of Japanese writers (ii half of xx century)

Балакаева Л.Т.

Из истории российско-японских отношений

Балакаева Л.Т.

Об учебном процессе на отделении японоведения в условиях модернизации образования

Джакубаева С.

Қазіргі жағдайдағы иран мен қазақстан арасындағы экономикалық және саяси байланыстың даму бағыттары

Жанатаева К.Б.

X. Мұбарак тұсындағы египет-қазақстан қатынасының дамуы

Кудайбергенова Р.Е., Асылбекова М.А.

MOOK как новая стадия развития открытого образования в южной корее

Кудайбергенова Р.Е., Бейсенбаева А.Б.

Действие «мягкой силы» южной корей в казахстане.

Кутулюков Ш.П.

Компоненты конструкта корейской диаспоры постсоветского пространства.

Қабылханова А.М., Салқынбаев М.Б.

Н.Бонапарт экспедициясының араб-қоғамдық ой санасына ықпалы

Манашева М.Б., Теменова Г.К.

Түркияның мәдени саясаты және оның кино үдерісіне ықпалы

Мырзагүл Ж.Ұ.

Араб көктемiнiң ливанның саяси өмiрiне әсерi

Nurseitova L., Balgimbayeva N.

The emergence of the yokai concept in Japanese culture

Ташкенбаева

|||||

Түргенбай А.Ә.

Конфуцийшілдіктің қазіргі қытай халық республикасы қоғамының дамуына әсері

Тўргенбай А.Э., Оразбекова Г.Р.

Жапонияның саяси мәдениетіндегі императордың құдайлық тегі және оның билігінің сакральдығы

Шарыпқазы Н., Сартова А.

«Жібек жолы» экономикалық белдеуі мен «нұрлы жол» жаңа экономикалық саясатының сәйкес тұстарына талдау

Shokobayeva V.P., Balakayeva L.T.

Analysis of factors affecting fertility rate in modern japan

Абдимаева А.С.

Қазақ және парсы тілдеріндегі фразеологиялық тіркестер мен мақал-мәтелдердің даралығы мен ерекшелігі

А.Б. Айгожаева

Анализ концепта « жизнь и смерть » в пословицах и поговорках корейского языка

Айтмұхамбет С., Ахметбекова А.К.

Тексты выступлений политических лидеров: дискурсивный анализ

Амирбекова У.А.

Хянга – ана тіліндегі поэзия

Амирбекова У.А.

Хянганың корей халқының ежелгі салт-дәстүрлерімен байланысы

Әбідін З.А., Оспанова Н.М.

Контрастивті лингвистика және шет тілдерін оқыту

Гүнеш Н.

«Ақбілек» және «сөзде қыздар» романдарындағы әлеуметтік мәселе

Даулет Ф.Н., Балтабекова Д.К., Икласова А.Е.

Анализ словарных дефиниций номинантов концепта «женщина» в толковых словарях казахского, русского и китайского языков

Даулет Ф.Н., Икласова А.Е., Чулоонбатаар Б.

К вопросу о трудностях перевода терминов горнодобывающей промышленности с китайского языка на примере терминологии штатных взрывчатых веществ

Жолшаева М.С., Ашимбаева Ә.Қ.

Тыныс белгі – дұрыс жазу, дұрыс оқу және дұрыс түсіну құралы (қазақ және қытай тілі тыныс белгілеріне салғастырмалы талдау)

Қалиев А.Қ., Қортабаева Г.Қ.

Түрік тілінің синонимдері

Мадиев Д.А., Шәріпқазы Н.

Қытайдың жаңа әдебиеті

Назарова А.Ж., Садуова Ш.М.

Жіктеу есімдіктері мен тәуелдік жалғаулары арасындағы байланыс

Назарова А.Ж., Садуова Ш.М.

Қазақ және түрік тілдеріне ортақ атаулардың ерекшеліктері

Рысбаев Ә., Теменова Г.

Түркі тілдеріндегі етістік фразеологизм (еф) мен туынды етістіктің құрылымдық сипаттары

Рысбекова Н.

Диктоглосс как методический прием для реализации и развития коммуникативных навыков

Сауданбекова Ш.Т.

Жапон елінің дәстүрлі мәдениет ерекшеліктері.

Сейтметова Ж.Р., Надирова Г.Е.

Нагиб махфуз и кино

Теменова Г., Қодар А.

Образование времен чагатайского и кыпчакского языков в сравнительном освещении

Токкарина А.М., Анипина А.К.

Шет тілін оқыту методикасы – ғылым ретінде

Токкарина А.М., Анипина А.К.

Жапон – қытай иероглифтерінің фонетикалық ұқсастықтары мен айырмашылықтары

Тоқтарбек С.

Қытай тіліндегі мәндес мөлшер сөздердің семантикалық ерекшеліктері мен тіркесу жолдары

Chuluunbaatar B., Baltabekova D.

A cross-linguistic comparison between mongolian and chinese

Шадкам З., Сұлтанбаева Н.Д.

Компьютерлік терминдердің ағылшын тілінен қазақ тіліне аударуда кездесетін мәселелер

Болдурукова Н.Б.

Китайские мигранты в общественно-политической, культурной, экономической жизни Канады

Болдурукова Н.Б., Жанатаева У.К.

Қазақстандағы қазіргі қытайлық көші-қонын зерттеуде қолданылатын ғылыми тұжырымдамалар

Мәтбек Н.Қ.

«Бакырғани кітабы» – ортағасырлық құнды жәдігер

CONTENTS

Section 1 History

Abdykhalykov K., Yessenbayev D.

British perspective on the idea of eurasian integration

Ashinova Zh.Y., Dautbayeva N.S.

Japanese identity through the eyes of Japanese writers (II half of XX century)

Balakayeva L.T.

From the history of Russian-Japanese relations

Balakayeva L.T.

On the educational process at the Department of Japanese Studies under the conditions of modernization of education

Boldurukova N.

Chinese immigrants in the social, political, cultural and economic life of Canada

Boldurukova N., Zhanatayeva U.

Conceptual approaches to studying migration used to contemporary Chinese migration to Kazakhstan

Jakubayeva S.

Development trends of economic and political mutual relations of Kazakhstan and Iran in the new conditions

Zhanataeva K.B.

The development of relations between Kazakhstan and Egypt during the years of mubarak

Zhanataeva K., Kuzenbaeva A.

Turkic world and the great silk way

Zhanataeva K.B.

The relationship of egypt with arab countries of 1980-1990th year's

Zhunys K.A., Beysenbaeva R., Aldabergenova Zh.

Economic and Integration cooperation of the Turkic-Speaking Republics

Kudajbergenova R.E., Asylbekova M.A.,

MOOC as a new development stage in Open Education of South Korea

Kudajbergenova R.E., Bejsenbaeva A.B., Kutulukov Sh.P.

Components of the post-Soviet space Korean diaspora construct

Kabyghanova A.M., Salkynbaev M.B.

The impact of N. Bonaparte expedition on Arab public consciousness

Manasheva M.B., Temenova G.K.

Turkish cultural policy and its impact on film process

Men D.V., Kadelova U.S.

Modern technologies of university's education quality management

Myrzagul Zh.U.

Influence of Arab Spring (2011) on Lebanon political life

Mustafayeva A.A.

Religious education in the abroad educational system

Nurseitova L., Balgimbayeva N.

The emergence of the yokai concept in japanese culture

Turgenbai A.Ə., Orazbekova G.R., Kalibay R.

Influence of Confucianism on development of modern society of People's Republic of China

Turgenbai A.A., Orzbekova G.R.
Divine origin of the emperor and his sacral power in political culture of Japan

Sharypkazy N., Sartova A.
Analysis on identical points of economic belt “silk road” and economic policy «Nurly zhol»

Shokobayeva V.P., Balakayeva L.T.
Analysis of factors affecting fertility rate in modern Japan

Section 2 Philology

Abdimayeva Ainamkoz
The similarities and differences of phraseological sayings and proverbs in the Persian and Kazakh languages

Aigozhayeva A.B.
Analysis of the concept of «life and death» in proverbs and sayings of the Korean language

Aitmuhambet S., Ahmetbekova A.K.
Texts of political leaders' speeches: discourse analysis

Atabay B., Koptyleuova D.
Image of ancient Turkic words in Kazakh language

Amirbekova U.A.
Hyangga – poetry in their native language

Amirbekova U.A.
Contact hyangga with ancient traditions and rituals Korean people

Matbek N.K.
«Bakyrhani 's book» –valuable heritage of the middle ages

Akhmetbekova A., Kazhynova M.
Religious discourse in newspaper «Kazakh»

Abidin Z.A., Ospanova N.M.
Contrastive linguistics and foreign languages teaching

Gunesh N.
Social Problems In Romans «Akbilek» And «Sozde kyzdar»

Daulet F.N., Baltabekova D.K., Iklasova A.E.
Analysis of the dictionary definitions of the nominees of the concept «woman» in the dictionaries of the Kazakh, Russian and Chinese languages

Daulet F.N., Iklasova A.E., Chuloonbataar B.
Some difficulties of translation of Chinese mining terms (on the samples of standard explosives terminology)

Kaliyeva Sh.S.
Lexicographical features of Ishaq al-Farabi's work «Diwan al-Adab»

Kaliev A.K., Kortabaeva G.
Synonyms in the Turkish language

Kaliyeva Sh.S., Khavan A.
Some aspects of religious views in the heritage of al-Farabi: research and scientific conceptions

Kortabaeva G., Toleubaeva P.
The linguistic picture of the world : the customs and traditions of English and Turkish people

-
- Kydyr T.
Features the use innovative achievement of iran in educating of classic persian literature
- Madiyev D.A., SHarypqazy N.
New literature of China
- Nazarova A.Zh.
Reflection totemic images in phraseologisms of Turkish language
- Nazarova A.Zh., Saduova. Sh.M.
The connection between personal pronouns and possessive completions
- Nazarova A.Zh., Saduova. Sh.M.
Features of the general names are in the Kazakh and Turkish languages
- Risbaev E., Temenova G.
Structural similarities and features of verbal phraseological units and derived verbs in Turkic languages
- Ryspekova N.S.
Diktogloss as a methodological procedure for the implementation and development of communication skills
- Saudanbekova Sh.T.
Feature of Japanese traditional culture
- Seytmetova J.R., Nadirova G.E.
Naguib Mahfouz and Cinema
- Temenova G., Kodar A.
Construction of time in Chagatay and Kipchak language
- Tokkarina A.M., Anipina A.K.
Methods of foreign language teaching as a science
- Tokkarina A.M., Anipina A.K.
Phonetic similarities and differences between japanese-chinese
- Toktarbek S.
Ways of interaction and features of similar semantics meaningfully measure words in Chinese language
- Chuluunbaatar B., Baltabekova D.
A Cross-linguistic Comparison Between Mongolian and Chinese
- Shadkam Z., Syltanbaeva N.D.
Problems in translating modern computer terms from english into kazakh language